

กองตระเวนกับการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ พ.ศ.2418-2458

นายนันทพร อยู่มั่งมี

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2556

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

"BANGKOK POLICE" AND THE MANAGEMENT OF URBAN SPACE IN BANGKOK, 1875-1915

Mr. Nontapron Youmangmee

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

CHULALONGKORN UNIVERSITY

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements

for the Degree of Doctor of Philosophy Program in History

Department of History

Faculty of Arts

Chulalongkorn University

Academic Year 2013

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	กองตระเวนกับการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ พ.ศ. 2418-2458
โดย	นายนทพร อยู่มั่งมี
สาขาวิชา	ประวัติศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	รองศาสตราจารย์ ฉลอง สุนทรวาณิชย์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	อาจารย์ ดร.ธนาพล ลีเมอภิชาติ

คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาตรีบัณฑิต

.....คณบดีคณะอักษรศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ประพจน์ อัครวิรุฬหการ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ฉลอง สุนทรวาณิชย์)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(อาจารย์ ดร.ธนาพล ลีเมอภิชาติ)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.วิลลา วิลัยทอง)

.....กรรมการ
(อาจารย์ ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(อาจารย์ ดร.นิภาพร รัชตพัฒนากุล)

นนทพร อยู่มั่งมี : กองตระเวนกับการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ พ.ศ.2418-2458. ("BANGKOK POLICE" AND THE MANAGEMENT OF URBAN SPACE IN BANGKOK, 1875-1915) อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รศ. ฉลอง สุนทราวาณิชย์, อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม: อ. ดร.ธนาพล ลีมอภิชิต, 323 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ศึกษากองตระเวนกับการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯระหว่างปี พ.ศ.2418 ที่มีการตรา “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาพื้นที่ในแลนอกพระนคร” จนถึงปีที่มีการเปลี่ยนแปลงหน่วยงานจากกองตระเวนเป็นกรมตำรวจในปี พ.ศ.2458 ซึ่งกรุงเทพฯในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดการขยายตัวทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกายภาพของเมือง และลักษณะของประชากรที่เปลี่ยนไปจากการเกิดกลุ่มคนในบังคับต่างชาติพร้อมทั้งการหลั่งไหลของแรงงานชาวจีน ทำให้รัฐประสบปัญหาต่อการดูแลความสงบสุขของราษฎรในกรุงเทพฯ และความไม่เป็นระเบียบของเมืองจากการใช้พื้นที่เมืองของราษฎรอันเป็นผลมาจากการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสังคมบนบกมากขึ้น ทำให้รัฐปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวนเพื่อรองรับกับปัญหาที่เกิดขึ้น

จากการศึกษาพบว่า การปฏิบัติงานของกองตระเวนทำให้เห็นถึงรูปแบบการดูแลราษฎรที่เปลี่ยนไป เป็นผลมาจากหน้าที่ของกองตระเวนในการควบคุมดูแลการใช้พื้นที่เมืองของราษฎรที่มีการประกอบกิจกรรมต่างๆ ทำให้เห็นถึงบทบาทด้านการปกครองของรัฐสมัยใหม่ที่กระทำกับวิถีชีวิตของราษฎรโดยตรง แตกต่างจากการดูแลราษฎรของรัฐจารีตที่กระทำได้เพียงผ่านมูลนายตามระบบควบคุมกำลังพล นอกจากนี้ บทบาทของกองตระเวนในการดูแลพื้นที่เมืองยังทำให้เห็นถึงสภาพสังคมและวิถีชีวิตของราษฎรในกรุงเทพฯที่เปลี่ยนไปจากสังคมน้ำไปสู่สังคมบนบกซึ่งมีการใช้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของเมือง ขณะเดียวกัน การปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างรัฐและราษฎรสะท้อนออกมาในรูปของปัญหาที่เกิดกับราษฎรและกองตระเวนอันเป็นผลจากการควบคุมทางสังคมของรัฐสมัยใหม่

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ภาควิชา ประวัติศาสตร์

สาขาวิชา ประวัติศาสตร์

ปีการศึกษา 2556

ลายมือชื่อนิสิต

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม

5180506922 : MAJOR HISTORY

KEYWORDS: “BANGKOK POLICE” / URBAN SPACE

NONTAPRON YOUMANGMEE: "BANGKOK POLICE" AND THE MANAGEMENT OF URBAN SPACE IN BANGKOK, 1875-1915. ADVISOR: ASSOC. PROF. CHALONG SOONTRAVANICH, CO-ADVISOR: THANAPOL LIMAPICHART, Ph.D., 323 pp.

This thesis investigates the “Bangkok Police” and the management of urban space in Bangkok from the time of the promulgation of the 53-point police law for maintaining the interior and exterior of the metropolitan in 1875 to the year of the transformation of the Bangkok Police into the Royal Thai Police Department in 1915. The signing of the Bowring Treaty in 1855 resulted in significant expansion of the urban economy. This also brought about the emergence of colonial subjects and the influx of Chinese labor, both of which drastically transformed the city’s demographic characteristics. Consequently, the state encountered problems in controlling the urban population and maintaining order in the use of urban space following the transformation of the urban dwellers’ lifestyle to better suit the newly developed street-orientated society. To address these novel difficulties, the state established the Bangkok Police unit.

Research results indicate that operations of the Bangkok Police reflects major changes in public administration of the urban population. The new role of Bangkok Police in controlling and administrating usage of urban space as well as the people’s activities within public spaces clearly demonstrates the modern state’s direct control over people’s lifestyle. This is markedly different from the traditional state, which could rely only on the corvée system to regulate its manpower. Moreover, the Bangkok Police’s role in administrating urban space reflects the transformation of the urban population’s lifestyle from canal-orientate society to street-orientated society so as to fully benefit from the city’s physical developments. At the same time, Bangkok Police operations also resulted in interactions between the state and its people, which were clearly reflected in conflicts that often arose between the people and the Bangkok Police force due to the enforcement of social control by modern state authorities.

Department: History

Student's Signature

Field of Study: History

Advisor's Signature

Academic Year: 2013

Co-Advisor's Signature

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้ด้วยความช่วยเหลือ และให้คำปรึกษาแนะนำอย่างดีจาก อาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน ผู้เขียนขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ ดร.สุธาศัย ยิ้มประเสริฐ ที่กรุณาได้รับเป็นประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รวมทั้งให้คำแนะนำอันเป็นประโยชน์ต่อผู้เขียน ขอขอบคุณรองศาสตราจารย์ฉลอง สุนทราวาณิช และ อาจารย์ ดร.ธนาพล ลิมอภิชาติ ที่กรุณาได้รับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาพร้อมกับให้คำแนะนำในการทำวิทยานิพนธ์มาโดยตลอด อาจารย์ ดร.นิภาพร รัชตพัฒนากุล อาจารย์ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่รับเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์พร้อมด้วยคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ อาจารย์ ดร.วาสนา วงศ์สุรวัฒน์ และอาจารย์ ดร.วิไลลา วิลัยทอง ที่ให้ข้อคิดอันเป็นประโยชน์ต่องานชิ้นนี้ ผู้เขียนขอขอบคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ทุกท่านที่อบรมสั่งสอนและให้ความรู้อันเป็นประโยชน์

ผู้เขียนขอขอบคุณมิตรสหายร่วมรุ่นและมิตรสหายในแวดวงวิชาการและนอกรวงวิชาการอีกจำนวนมากที่เอื้อเฟื้อไมตรีจิตและประสบการณ์แปลกใหม่ที่ผู้เขียนได้รับและสัมผัส ขอขอบคุณอาจารย์ วีรพงศ์ ยศบุญเรือง ที่ช่วยเหลือและให้โอกาสการทำงานที่หาได้ยากยิ่ง ขอขอบคุณ คุณพัชลินี จินนุณ คุณธัชชัย ยอดพิชัย และคุณสุรพงศ์ จันทรเกษมพงศ์ มิตรที่ดีเสมอมา ขอขอบคุณอาจารย์เนื่ออ่อน ขรัวทองเขียว ที่ให้คำแนะนำที่ดีและเป็นกำลังใจ ขอขอบคุณมิตรสหายชาวกองบรรณาธิการนิตยสาร ศิลปวัฒนธรรม ที่เอื้อเฟื้อความเอื้ออย่างเสมอมา อีกทั้งงานชิ้นนี้จะสำเร็จไม่ได้หากขาดแหล่งข้อมูล ผู้เขียนขอขอบคุณ เจ้าหน้าที่หอจดหมายเหตุแห่งชาติ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดคณะอักษรศาสตร์ สำนักวิทยทรัพยากร แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รวมทั้งหอสมุดของมหาวิทยาลัยอีกหลายแห่ง

ผู้เขียนขอขอบคุณ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา (สกอ.) ที่เอื้อเฟื้อแหล่งเงินทุนในการทำวิทยานิพนธ์ และขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ที่รับผู้วิจัยเป็นอาจารย์ในสังกัดของทางมหาวิทยาลัย มา ณ ที่นี้

ท้ายสุดนี้ขอขอบคุณความรัก ความห่วงใยจากพ่อ แม่ และครอบครัวอันเป็นที่รักยิ่ง รวมทั้งเจ้าหน้าที่กองตระเวนทุกท่านที่ช่วยสร้างสรรค์เรื่องราวให้ผู้เขียนนำมาร้อยเรียงภาพของอดีตที่นำศึกษาถึง

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญภาพ	ฎ
สารบัญตาราง.....	ฏ
สารบัญแผนที่.....	ฐ
บทที่ 1	1
บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
1.2 วัตถุประสงค์.....	7
1.3 สมมติฐาน.....	7
1.4 ขอบเขตของการวิจัย	8
1.5 วิธีการศึกษา.....	8
1.6 ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	8
1.7 ทบทวนวรรณกรรม	8
บทที่ 2	21
การจัดการพื้นที่เมืองสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์.....	21
2.1 บทบาทของราชธานีสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์	21
2.2 การจัดการพื้นที่เมืองตามระบบมูลนาย-ไพร่.....	28
2.2.1 พระบรมมหาราชวังและวังเจ้านาย	28
2.2.2 บ้านเรือนขุนนาง.....	30
2.2.3 ชุมชนต่างชาติ.....	33
2.3 การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ.....	40
บทที่ 3	50
ความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 5.....	50
3.1 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ	50

3.2 การปรับปรุงโครงสร้างเมือง.....	59
3.2.1 การตัดถนน	60
3.2.2 ตึกแถว	72
3.3 ความเปลี่ยนแปลงในด้านประชากร	78
3.3.1 ชาวจีน.....	78
3.3.2 คนในบังคับ	90
บทที่ 4	100
การปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวน.....	100
4.1 ตำรวจกับการควบคุมพลเมือง.....	100
4.2 กองโปลิศคอนสแตเบิล	104
4.2.1 การบังคับบัญชา	105
4.2.2 การตรวจตราพื้นที่.....	106
4.2.3 อำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติงาน.....	109
4.3 สาเหตุของการปฏิรูปกองตระเวน	112
4.3.1 สิทธิสภาพนอกอาณาเขต.....	112
4.3.2 ความต้องการรวมหน่วยงานของรัฐ.....	115
4.3.3 การขยายเขตพื้นที่ของกรุงเทพฯ.....	118
4.4 การปฏิรูปกรมกองตระเวน	121
4.4.1 โครงสร้างของกรมกองตระเวน	122
4.4.2 การสรรหาบุคลากร	132
4.4.3 รายได้และสวัสดิการ.....	141
4.4.4 การลาดตระเวน.....	145
บทที่ 5	154
การจัดการพื้นที่เมือง : อำนาจรัฐเหนือวิถีชีวิตราษฎร.....	154
5.1 การควบคุมกิจกรรมของราษฎรในท้องถนน	154
5.1.1 การดูแลท้องถนนและพื้นที่สองฝั่งถนน	155
5.1.2 แสงสว่างและความปลอดภัย	163

5.1.3 การขั้บถ่ายสิ่งปฏิกูล	170
5.1.4 การแต่งกาย.....	174
5.1.5 พิธีกรรมและการละเล่น.....	177
5.2 การดูแลรักษาตึกแถวและอาคารต่างๆ.....	181
5.2.1 การตรวจตราตึกร้าง	182
5.2.2 การจัดการกับอาคารชำรุด.....	184
5.3 การจัดการพื้นที่เมืองในคดีอศศิกัย	185
5.3.1 สาเหตุของคดีอศศิกัย	185
5.3.1.1 กิจวัตรประจำวัน	186
5.3.1.2 การลอบวางเพลิง	189
5.3.2 การจัดการกับปัญหาอศศิกัย.....	195
5.3.2.1 การควบคุมสาเหตุด้านกายภาพของเมือง	196
5.3.2.2 การควบคุมเชื้อเพลิง.....	208
5.3.2.3 การควบคุมข่าวลื้อ.....	210
5.4 การจัดการพื้นที่ “ด้านมืด” ของกรุงเทพฯ.....	212
5.4.1 กำเนิดพื้นที่ด้านมืด.....	212
5.4.2 บทบาทของพื้นที่ด้านมืดต่อราษฎร	214
5.4.3 ปัญหาที่เกิดกับพื้นที่ด้านมืด.....	221
5.4.4 การจัดการของรัฐต่อพื้นที่ด้านมืด	223
5.5 การจัดการพื้นที่ป่าช้า	226
5.5.1 ป่าช้า : พื้นที่ชายขอบของเมือง.....	226
5.5.2 ความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพต่อพื้นที่ป่าช้า	229
5.5.3 การควบคุมพื้นที่ป่าช้าและพิธีศพ.....	231
บทที่ 6	237
ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐและกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมือง.....	237
6.1 ถนน : พื้นที่แห่งอำนาจ	237
6.2 บ้านญวน : ชุมชนตกค้าง	248

6.3 คนจีน : ชาติพันธุ์ที่ถูกจับจอง	258
6.4 คนในบังคับ : ข้อจำกัดของกองตระเวน	278
6.5 ชุมชนนางเลิ้ง: การควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ	290
บทสรุป.....	294
รายการอ้างอิง	298
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์	323

สารบัญภาพ

หน้า

ภาพที่ 1 แสดงตัวอย่างกรณีเพลิงไหม้บ้านเรือนราษฎรที่สร้างด้วยวัสดุธรรมชาติ	203
ภาพที่ 2 แสดงแบบบ้านที่ทางกองตระเวนอนุญาตให้พระสุริยภักดีก่อสร้างได้ภายหลังเกิดเพลิงไหม้	205
ภาพที่ 3 แบบบ้านของจีนไหหลำซึ่งขออนุญาตต่อกองตระเวน	206

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

สารบัญตาราง

หน้า

ตารางที่ 1	จำนวนประชากรที่ประกอบอาชีพต่างๆสองฝั่งถนนเจริญกรุงตอนใน พ.ศ.2426	57
ตารางที่ 2	จำนวนประชากรที่ประกอบอาชีพต่างๆสองฝั่งถนนเจริญกรุงตอนนอก พ.ศ.2426	58
ตารางที่ 3	รายการลงทุนบางรายการของกรมพระคลังข้างที่ซึ่งซื้อและสร้างตึกแถวห้องแถว พ.ศ. 2435-2453.....	73
ตารางที่ 4	แสดงจำนวนบ้านเรือนบนถนนสายสำคัญในเมือง พ.ศ.2426	76
ตารางที่ 5	บัญชีสำมะโนครัวคนจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2450	80
ตารางที่ 6	บัญชีสำมะโนครัวตามเชื้อชาติของ 25 อำเภอชั้นในของกรุงเทพฯ พ.ศ.2450	80
ตารางที่ 7	ตารางแสดงกลุ่มเงินอั้งยี่ในกรุงเทพฯ พ.ศ.2449	87
ตารางที่ 8	จำนวนพลตระเวนที่รับราชการตามกลุ่มชาติพันธุ์ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2441	138
ตารางที่ 9	จำนวนพลตระเวนแขกที่รับราชการระหว่างเดือนพฤศจิกายน-มีนาคม พ.ศ.2441-2442	139
ตารางที่ 10	อัตราเงินเดือนของกองตระเวนที่ปรับปรุงในปี พ.ศ.2433	142
ตารางที่ 11	รายงานการเก็บผลขนุนของกองตระเวนโรงพักป้อมปราบศัตรูพ่าย ร.ศ.123	161
ตารางที่ 12	แสดงตัวอย่างผู้ขออนุญาตจุดพลุต่อกองตระเวน ร.ศ.128.....	179
ตารางที่ 13	แสดงตัวอย่างความเสียหายด้วยเหตุอัคคีภัยในกรุงเทพฯ	199

สารบัญแผนที่

	หน้า
แผนที่ 1 แสดงเหตุเพลิงไหม้ตึกแถวของจีนทองอยู่ริมถนนบำรุงเมืองเมื่อปี พ.ศ.2449	191
แผนที่ 2 แสดงที่ตั้งห้องแถวของอำแดงเหลียนบริเวณถนนสามเสนซึ่งเกิดเหตุเพลิงไหม้ในปี พ.ศ. 2449	197
แผนที่ 3 แสดงลักษณะพื้นที่บริเวณหลังตึกแถวและตรอกซอยแยกจากถนนสายหลัก	217
แผนที่ 4 แสดงที่ตั้งโรงหญิงโสเภณีอยู่ในบริเวณพื้นที่ “ด้านมืด” ซึ่งเกิดเหตุเพลิงไหม้.....	218
แผนที่ 5 แสดงที่ตั้งโรงบ่อนตลาคดน้อยที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ “ด้านมืด” ตามนโยบายของรัฐ	220
แผนที่ 6 แสดงที่ตั้งโรงบ่อนสามเสนและโรงจิวสำหรับสร้างความบันเทิงให้กับผู้ใช้บริการ	221
แผนที่ 7 แสดงที่ตั้งบริเวณบ้านญวนสามเสน “ชุมชนตกค้าง” ที่ปกครองโดยระบบควบคุมกำลังคน จนถึงปลายทศวรรษ 2450 อยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาทางสัญจรดั้งเดิมกับแนวถนนสามเสนที่ตัดขึ้น ใหม่ช่วงต้นทศวรรษ 2430	254
แผนที่ 8 แสดงที่ตั้งโบสถ์คริสต์ศาสนสถานที่สำคัญของชาวชุมชนบ้านญวนสามเสน	255

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ภายหลังจากที่สยามทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 ทำให้เศรษฐกิจของสยามสัมพันธ์กับเศรษฐกิจโลกจากนโยบายการค้าเสรี ที่เน้นการส่งออกและการผ่อนคลайд้านภาษีจากที่รัฐเคยควบคุมอย่างเข้มงวดจากระบบการค้าแบบผูกขาดของรัฐ ให้เป็นการค้าเสรีตามที่ชาติตะวันตกต้องการ สภาพเศรษฐกิจที่เติบโตมากขึ้นส่งผลกระทบต่อความเปลี่ยนแปลงกับกรุงเทพฯทั้งในด้านประชากรและการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของเมืองซึ่งแม้จะเป็นสิ่งที่แสดงถึงความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของเมืองหลวงแต่ก็ส่งผลกระทบต่อปัญหาที่กระทบต่อความสงบสุขและความเป็นระเบียบเรียบร้อยในกรุงเทพฯซึ่งเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดินด้วยเช่นกัน

กรุงเทพฯเกิดความเปลี่ยนแปลงด้านประชากรทั้งจากการที่มีชาวตะวันตกและกลุ่มคนในบังคับต่างชาติ รวมไปถึงแรงงานชาวจีน ที่เข้ามาแสวงหาโอกาสทางธุรกิจจากการเข้ามาประกอบอาชีพต่างๆ เช่น เจ้าของธุรกิจ และแรงงานรับจ้าง เป็นต้น ซึ่งมีส่วนต่อการสร้างปัญหาในการควบคุมประชากรของรัฐในการดูแลความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ กรณีของชาวตะวันตกและคนในบังคับซึ่งได้รับความคุ้มครองด้านกระบวนการยุติธรรมและการดำเนินคดีในศาลตามหลักการของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตของประเทศคู่สัญญาที่มีต่อรัฐไทยอันเป็นผลมาจากจากรัฐไทยได้ทำสนธิสัญญาบาวริงและสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีกับนานาประเทศในลักษณะเดียวกันตั้งแต่ปี พ.ศ.2398 เป็นต้นมา คนกลุ่มนี้เข้ามาในกรุงเทพฯหลายลักษณะทั้งการเข้ามาประกอบอาชีพที่สัมพันธ์กับการพาณิชย์กรรม รวมทั้งมีลูกจ้างกะลาสีของเรือสินค้าชาติตะวันตกซึ่งมี “ลูกจ้างไทยจีน แลคนขาวคนดำ”¹ นอกจากนี้ยังรวมถึงพวก “ผู้ท่องเที่ยวผจญภัย กับมีชนผิวขาวจรจัด และผู้ร้ายต่างประเทศ”² การที่คนกลุ่มดังกล่าวได้รับความคุ้มครองด้านกระบวนการยุติธรรมจากชาติมหาอำนาจได้สร้างปัญหาต่อการปกครองซึ่งรัฐไทยไม่สามารถดำเนินคดีกับคนกลุ่มนี้ได้เพิ่มเติมที่

สำหรับแรงงานชาวจีนเป็นอีกปัจจัยหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรเนื่องจากการเติบโตทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงมีส่วนกระตุ้นให้เศรษฐกิจของกรุงเทพฯเติบโตจากธุรกิจเพื่อการส่งออกที่มีความต้องการแรงงานอย่างมาก เช่น โรงสีข้าว และโรงเลื่อย เป็นต้น ทำ

¹ “พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน แลการเที่ยวอาละวาดของพวกกะลาสี,” ในประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404 พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 391.

²ไซซิล เฮเบอร์ ฟอร์ตี(Cecil Heber Forty), “A Short Account of the Life of C.H. Forty,” ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี เอช. ฟอร์ตี (พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510), หน้า 43.

ให้เป็นแรงจูงใจตอบสนองต่อความต้องการของแรงงานชาวจีนที่เข้ามาแสวงหาโอกาสเพื่อการดำรงชีพ และแม้ว่ารัฐช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์จะมีนโยบายให้ปกครองกันตามเชื้อชาติ แต่เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ชาวจีนที่อพยพเข้ามาจำนวนมากซึ่งมีการรวมตัวกันเพื่อปกป้องผลประโยชน์ในกลุ่มพวกพ้อง รวมไปถึงแบ่งเขตอิทธิพลของแต่ละพวก ซึ่งสร้างปัญหาต่อการปกครองของรัฐเนื่องจากมีการทะเลาะวิวาทกันอยู่เสมอซึ่งกระทบต่อราชอาณาจักรไทยในด้านการดำรงชีวิตและความปลอดภัยอีกด้วย

ขณะเดียวกัน ภายใต้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นรัฐเห็นถึงโอกาสในการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางธุรกิจเนื่องมาจากกรุงเทพฯ ได้กลายเป็นศูนย์กลางส่งออกสินค้าที่สำคัญแห่งหนึ่งในภูมิภาคซึ่งต้องมีการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองขึ้นมารองรับ สิ่งปรากฏเด่นชัดและเป็น การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพอย่างสำคัญคือการตัดถนนจำนวนมากโดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นผลมาจากการลงทุนของภาครัฐเป็นสำคัญ ซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองออกไปในหลายทิศทางอันส่งผลกระทบต่อการรักษาความสงบเรียบร้อยในบริเวณที่ห่างไกลออกไปซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานประกอบสัมมาอาชีพทั้งจากราษฎรไทยและชาวต่างชาติ เช่น บริเวณด้านใต้ของพระนครซึ่งมีธุรกิจห้างร้านของชาวตะวันตกอยู่จำนวนมาก

กรุงเทพฯ ในระยะที่การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพกำลังเกิดขึ้นได้ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำเนินชีวิตของราษฎรจากการเป็นสังคมที่พึ่งพาลำน้ำในการดำเนินชีวิตไปสู่สังคมบนบกที่มีกิจกรรมต่างๆ ซึ่งใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองที่ถูกพัฒนาขึ้นด้วยการตัดถนนอันเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านกายภาพที่สำคัญมีผลต่อวิถีชีวิตของราษฎรหลายประการ เช่น การสัญจร การพักอาศัย และการประกอบอาชีพ ซึ่งสัมพันธ์กับโอกาสในการประกอบอาชีพของราษฎรที่มีมากขึ้นในช่วงที่เศรษฐกิจของกรุงเทพฯ กำลังขยายตัว เห็นได้จากสมัยรัชกาลที่ 4 มีการออกประกาศผ่อนปรนให้ราษฎรทำงานรับจ้างในห้างร้านของชาวตะวันตกได้³ แนวโน้มของการประกอบอาชีพของบรรดาไพร่อิสระในกรุงเทพฯ ได้เกิดขึ้นอย่างมากซึ่งปรากฏหลักฐานอาชีพการงานของราษฎรในช่วงครึ่งหลังของทศวรรษ 2420 ทั้งในบทบาทของการเป็นแรงงานรับจ้างธุรกิจต่างๆ ในกรุงเทพฯ และการประกอบอาชีพเป็นช่างฝีมือที่มีจำนวนไม่น้อย⁴

ขณะเดียวกัน รัฐได้พัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองขึ้นมารองรับกับความเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและวิถีชีวิตของราษฎร เช่น การสร้างตึกแถวที่มักเกิดควบคู่ไปกับการตัดถนนอยู่เสมอ บรรดาตึกแถวต่างๆ ไม่เพียงเป็นที่พักอาศัยแต่ยังเป็นสถานที่ประกอบกิจการค้าขาย

³ “ประกาศให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่ง,” ใน *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404* พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 159.

⁴ Constance M. Wilson, “Bangkok in 1883: an Economic and Social Profile,” *The Journal of Siam Society* 77, part 2 (1989): 49-58.

และงานหัตถอุตสาหกรรม เช่น งานช่างแขนงต่างๆ อีกด้วย⁵ การเกิดตึกแถวอันเป็นอาคารที่มีรูปลักษณะแบบใหม่ไม่เพียงสะท้อนความเจริญด้านการพาณิชย์ของกรุงเทพฯ เท่านั้น แต่ยังมีส่วนต่อการเกิดปัญหาอันเกี่ยวเนื่องถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะด้านกายภาพของเมือง ดังเช่น ทำให้เกิดบริเวณที่เป็นแหล่งเสื่อมโทรมเนื่องจากการตัดถนนและการสร้างตึกแถวแม้จะทำให้สภาพของเมืองมีความเจริญมากขึ้น แต่ก็มีส่วนสร้างปัญหาจากการที่มีพื้นที่บางส่วนเป็นแหล่งเสื่อมโทรมได้แก่ บริเวณพื้นที่หลังตึกแถว ซึ่งบริเวณดังกล่าวนอกจากเป็นที่พักของราษฎรส่วนหนึ่ง และยังเป็นแหล่งรวมสถานที่อบายมุขได้แก่ โรงบ่อนเบี้ย และโรงหญิงโสเภณี พื้นที่ลักษณะดังกล่าวจึงเป็นแหล่งก่ออาชญากรรมที่สำคัญแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ ที่ต้องมีการดูแลจากภาครัฐอย่างมาก

การใช้ประโยชน์ในพื้นที่ในเมืองที่เกิดขึ้นอย่างมามีส่วนทำให้เกิดปัญหาการดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยตามมา เนื่องจากส่วนหนึ่งเป็นเพราะความไม่คุ้นชินกับสภาพแวดล้อมของเมืองที่กำลังเปลี่ยนไปจากเดิมที่พึ่งพาสังคมน้ำ เช่น การใช้ท้องถนนเป็นที่ชำระล้างร่างกาย และขับถ่ายสิ่งปฏิกูลซึ่งนอกจากจะเป็นภาพที่ไม่เรียบร้อยสำหรับเมืองสมัยใหม่แล้ว ยังก่อความเสียหายบนพื้นถนนจากน้ำที่ชำระล้างอีกด้วย กิจกรรมต่างๆ ของราษฎรที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตประจำวันที่ต้องสัมผัสกับการใช้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพอีกหลายอย่างได้สะท้อนถึงภาวะของวิถีปฏิบัติของชาวเมืองหลวงที่ยังไม่กลมกลืนกับการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ นอกจากนี้เรื่องดังกล่าวแล้วยังปรากฏในตัวอย่างเช่น การมหรสพและการละเล่นของราษฎรที่มีส่วนก่อความเดือดร้อนแก่ผู้สัญจร และยังสร้างความเสียหายต่อสิ่งสาธารณูปโภคสองข้างถนน เช่น การเล่นว้าว เป็นต้น หรือแม้แต่เรื่องของอัคคีภัยซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากการใช้เชื้อเพลิงในวิถีชีวิตประจำวันอันก่อความเสียหายต่ออาคารสถานที่ซึ่งจำนวนไม่น้อยเป็นตึกแถวที่รัฐลงทุนเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ทางธุรกิจด้วยเช่นกัน ตัวอย่างของปัญหาเมืองเหล่านี้ล้วนเกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันของชาวเมืองนับเป็นภาพสะท้อนถึงการดำรงชีวิตของราษฎรที่เปลี่ยนไปซึ่งเป็นปัญหาที่รัฐต้องเข้าไปดำเนินการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่อลักษณะทางกายภาพของเมืองที่กำลังเปลี่ยนแปลง

ปัญหาต่างๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ทางด้านกายภาพมีผลทำให้รัฐตั้งหน่วยงานขึ้นมาดูแลความสงบเรียบร้อยที่ต้องการการดูแลมากกว่าหน่วยงานรักษาความปลอดภัยที่เคยใช้กันมาในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์อย่างกรมพระนครบาล ซึ่งบังคับการกองตระเวนชาย และกองตระเวนขวา รวมทั้งกรมพระตำรวจ ซึ่งหน่วยงานดังกล่าวแม้ว่าจะมีหน้าที่ตรวจตราโจรผู้ร้าย แต่ก็ยังมีข้อบกพร่องในด้านการปฏิบัติงานโดยเฉพาะการลาดตระเวนที่ไม่มีความต่อเนื่อง ทำให้รัฐสมัยต้นรัตนโกสินทร์ต้องออกกฎหมายให้ราษฎรในชุมชนตรวจตราและดูแลกันเองหรือที่เรียกว่ากฎหมายโจรห้าเส้น ซึ่งเป็นการขยายขอบเขตของกฎหมายจากกฎหมายสามเส้นสิบห้าวาที่ใช้กันมาในกรุงศรี

⁵ รายละเอียดใน สารบาญชีส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนนแลตรอก สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2541).

อยุธยากฎหมายดังกล่าวสะท้อนถึงปัญหาการปฏิบัติงานของหน่วยงานราชการของรัฐในด้านการลาดตระเวนที่มีอย่างต่อเนื่อง ทำให้ไม่สามารถรองรับกับการขยายตัวของเมืองหรือชุมชนที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของเมืองที่เกิดขึ้นเมื่อกรุงเทพฯมีการพัฒนาด้านกายภาพของเมืองอย่างมากจากภาวะการเติบโตทางเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาบาวริง ซึ่งมีความจำเป็นในการรักษาความปลอดภัยให้แก่ผู้คนที่สัญจรรวมทั้งพักอาศัยตามสองฝั่งถนนที่มีมากขึ้น

ขณะที่การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรส่งผลกระทบต่อกรปฏิบัติงานในหน่วยงานของรัฐซึ่งไม่สามารถรองรับกับความเปลี่ยนแปลงได้อย่างทันท่วงที เช่น ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งรัฐไทยมักประสบปัญหาจากการดำเนินคดีกับชาวตะวันตกและบุคคลในบังคับต่างชาติทั้งในด้านการจับกุม การดำเนินคดี และการติดต่อกับศาลกงสุลต่างชาติที่อยู่ในขอบข่ายการพิจารณาคดีกับผู้กระทำความผิดแต่ละเชื้อชาติ เนื่องจากเจ้าหน้าที่ของรัฐขาดทักษะด้านการติดต่อกับศาลกงสุล หรือแม้แต่เรื่องข้อกฎหมายที่ดำเนินคดีกับชาวต่างประเทศ ส่วนปัญหาจากชาวจีนนั้นรัฐต้องคอยตรวจตราอยู่เสมอในถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวจีนโดยเฉพาะย่านสำเพ็งที่มักเกิดเหตุวิวาทและอาชญากรรมอยู่เสมอ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับกรุงเทพฯทั้งการขยายของเขตของเมืองจากการตัดถนน ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรดังกล่าว ทำให้รัฐตั้งหน่วยงานขึ้นมาเพื่อรองรับปัญหาเหล่านี้เริ่มปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อมีการตั้งกองโปลิศคอนสเตเบิล ในปี พ.ศ.2405 เห็นได้จากข้อความจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 ดังนี้

“จึงได้ไปขอจ้างโปลิศมาแต่เมืองสิงคโปร์ เพราะเห็นว่าที่เมืองนั้นมีจีนเมืองต่างๆ มาอยู่กันมาก และมีกงสุลต่างประเทศในยุโรปตั้งอยู่หลายบ้านหลายเมือง การก็คล้ายกันกับถนนสำเพ็ง จนตลอดคอกกระบือ ณ กาลบัดนี้”⁶

กองโปลิศคอนสเตเบิลมีการตรวจตราพื้นที่อย่างสม่ำเสมออีกทั้งมีการใช้บุคลากรที่เป็นชาวต่างชาติทั้งการใช้ผู้บังคับบัญชาเป็นชาวตะวันตกและคนตระเวนในท้องที่ส่วนหนึ่งยังมาจากแขกชาติต่างๆที่อาศัยอยู่ในดินแดนอาณานิคมของอังกฤษ แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงของหน่วยงานที่มีต่อปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างดี นอกจากการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรแล้ว ลักษณะด้านกายภาพของเมืองที่เริ่มเปลี่ยนไปก็มีผลต่อการปฏิบัติงานของหน่วยงานนี้เช่นกัน เนื่องจากในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการลาดตระเวนจำกัดเฉพาะแนวถนนเจริญกรุงซึ่งเป็นถนนสายสำคัญที่แสดงถึงการขยายตัวของกรุงเทพฯที่ปรากฏอย่างเด่นชัดจากการตัดถนนโดยเริ่มตัดถนนในปี พ.ศ.2405 ไปจนถึงย่านสำเพ็งที่มี

⁶ จดหมายเหตุเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 129 พิจารณาความระหว่างมองซิเออซีเดออิสตริยา กับพวกจีน จ.ศ.1224 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520), หน้า 66.

อาชญากรรมเกิดขึ้นอย่างมาก⁷ อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติงานของกองโปลิศคอนสเทเบิลยังไม่ทันต่อการเติบโตทางกายภาพของเมืองจากการตัดถนนที่มีจำนวนมากขึ้นเมื่อถึงรัชกาลต่อมา

ปัญหาของกรุงเทพฯ ที่เกิดอย่างต่อเนื่องมีผลต่อการปรับปรุงหน่วยงานรักษาความปลอดภัยของกรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2433 ด้วยการปฏิรูปกองตระเวน ขึ้นโดยการรวมหน่วยงานด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยที่แยกกันปฏิบัติงานทั้ง กองตระเวนชาย กองตระเวนขวา และกองโปลิศ* รวมทั้งอำเภोजินซึ่งเป็นหน่วยงานดูแลชาวจีนที่มีมาแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์แต่เมื่อชาวจีนมากขึ้นและกระจายตามพื้นที่ต่างๆของกรุงเทพฯ ทำให้อำเภोजินขาดประสิทธิภาพในการดูแลชาวจีน หน่วยงานต่างๆถูกรวมให้เป็นหน่วยงานเดียว มีการกำหนดลำดับชั้นการบังคับบัญชาที่แน่นอน พร้อมกับแบ่งแยกหน้าที่ความรับผิดชอบในส่วนต่างๆอย่างชัดเจน รวมทั้งกำหนดพื้นที่สำหรับการลาดตระเวนอย่างเด่นชัด โดยเน้นให้ตรวจตราพื้นที่อย่างสม่ำเสมอ มีการสร้างโรงพักในสถานที่ต่างๆเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการตรวจตราพื้นที่ ขณะเดียวกันมีการปรับปรุงการใช้บุคลากรซึ่งเป็นชาวตะวันตก และพลตระเวนแขกสำหรับปฏิบัติงานในบริเวณที่เป็นถิ่นอาศัยของชาวตะวันตกและคนในบังคับ และยังรวมไปถึงการให้เงินเดือนและสวัสดิการซึ่งนับเป็นองค์กรที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับกับปัญหาที่มาจากการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกองตระเวน ได้แสดงถึงความสำคัญของหน่วยงานนี้ในการเป็นเครื่องมือของรัฐที่ใช้จัดการปกครองราชอาณาจักรซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัฐสมัยใหม่ เห็นได้จากการรวมหน่วยงานราชการให้เป็นหนึ่งเดียวพร้อมกับกำหนดโครงสร้างการบังคับบัญชาให้มีความแน่นอนและขึ้นตรงต่อรัฐ ซึ่งแตกต่างจากการบังคับบัญชาในรูปแบบกรมกองที่พระมหากษัตริย์กระจายอำนาจไปสู่ขุนนางต่างๆที่ดูแลแต่ละกรมกอง ขณะที่การขยายขอบเขตและการกำหนดหลักเกณฑ์การลาดตระเวนตลอดจนการสร้างโรงพักก็มีส่วนทำให้รัฐดูแลพื้นที่ในกรุงเทพฯ ได้ครอบคลุมมากขึ้นจากการปฏิบัติงานของกองตระเวน ประกอบกับการปรับปรุงกองตระเวนยังเป็นไปเพื่อรองรับกับปัญหาการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรทั้งการยกเลิกอำเภोजินที่เคยใช้เป็นเครื่องมือควบคุมชาวจีนในช่วงรัชกาลที่ 3 ซึ่งไม่สามารถปฏิบัติงานรองรับกับจำนวนชาวจีนที่มีมากขึ้น รวมทั้งการใช้บุคลากรที่เป็นชาวตะวันตกที่สามารถติดต่อกับศาลกงสุลเมื่อต้องดำเนินคดีกับคนในบังคับต่างชาติ การปรับปรุงกองตระเวนจึงสะท้อนถึงความต้องการของรัฐสมัยใหม่ในการสร้างเครื่องมือเพื่อใช้ปกครองราชอาณาจักรซึ่งทำให้บทบาทและอำนาจการปกครองของรัฐสมัยใหม่เกี่ยวข้องกับราษฎรโดยตรงซึ่งจะปรากฏอย่างเด่นชัดจากการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการควบคุมและดูแลการใช้พื้นที่เมืองของราษฎร

⁷ ธีรบูล จิตตาริษฐ์, “ประวัติกับต้นเบ็ดเตล็ด,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี เอช. พอร์ตตี (พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510), หน้า 62.

* กองโปลิศคอนสเทเบิล ต่อมามีการเปลี่ยนชื่อเป็น กองโปลิศ ในปี พ.ศ.2412

การปฏิบัติงานของกองตระเวนได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตของราษฎรในกรุงเทพฯซึ่งมีการปรับเปลี่ยนการดำเนินชีวิตโดยสัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์จากโครงสร้างทางกายภาพของเมืองที่เปลี่ยนไปทั้งถนนหนทางและอาคารบ้านเรือน ซึ่งมีส่วนสร้างปัญหาความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยให้กับเมือง เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบในการใช้พื้นที่เมือง รัฐจึงได้วางกฎระเบียบเป็นแนวทางสำหรับการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่โดยเห็นได้จากการประกาศ กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในแลนออกพระนคร เมื่อปี พ.ศ.2418 ซึ่งมีการใช้แต่ครั้งกองโปลิศยังปฏิบัติงานอยู่ เพื่อกำหนดหลักเกณฑ์การปฏิบัติงานดูแลรักษาความเป็นระเบียบของการใช้ประโยชน์ในท้องถนนซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพที่มีผลต่อวิถีชีวิตของราษฎรอย่างมาก และเมื่อมีการปฏิรูปกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 มีการวางกฎระเบียบให้กับพลตระเวนซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานที่มีบทบาทสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของราษฎรให้มีหน้าที่รับผิดชอบการตรวจตราดูแลและสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยของราษฎรต่อการใช้ท้องถนนเช่นกัน การปฏิบัติงานของกองตระเวนได้เข้าไปมีปฏิสัมพันธ์กับราษฎรในด้านการควบคุมกิจกรรมต่างๆของราษฎรแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีชีวิตของราษฎรในเมืองหลวงซึ่งเกิดขึ้นพร้อมกับอำนาจการควบคุมของรัฐสมัยใหม่

การปรับปรุงกองตระเวนในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อกรุงเทพฯซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐเกิดความเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านเศรษฐกิจ กายภาพของเมือง และลักษณะประชากร นำไปสู่คำถามต่อการศึกษาครั้งนี้ ประการแรก ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยของราษฎรและเป็นระเบียบเรียบร้อยของเมืองที่ทำให้รัฐต้องปรับปรุงหน่วยงานรักษาความปลอดภัยของกรุงเทพฯด้วยการตั้งกองตระเวน ประการที่สอง การปฏิบัติงานของกองตระเวนสะท้อนถึงบทบาทและความสำคัญด้านการปกครองของรัฐสมัยใหม่ที่มีต่อราษฎรอย่างไร ประการที่สาม บทบาทของกองตระเวนในการดูแลพื้นที่เมืองแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีชีวิตของราษฎรในกรุงเทพฯอย่างไร ประการสุดท้าย กองตระเวน เป็นหน่วยงานปฏิบัติหน้าที่ดูแลพื้นที่เมืองซึ่งมีการใช้ประโยชน์จากกลุ่มคนที่หลากหลายทั้งราษฎร กลุ่มคนในบังคับ และชาวจีน หรือแม้แต่หน่วยงานราชการด้วยกัน ทำให้การปฏิบัติงานของหน่วยงานนี้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจกับกลุ่มคนต่างๆที่กล่าวมา ซึ่งเกิดปัญหาและข้อจำกัดอย่างไรในการปฏิบัติงานของหน่วยงานนี้

การศึกษาถึงบทบาทและหน้าที่ของกองตระเวนจึงมีความสำคัญต่อการสร้างความเข้าใจถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯทั้งในด้านกายภาพและประชากร ตลอดจนสร้างความเข้าใจสภาพสังคมกรุงเทพฯซึ่งวิถีชีวิตของผู้คนกำลังเปลี่ยนไปโดยสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของเมืองผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวน อีกทั้งทำความเข้าใจปัญหาและความสัมพันธ์เชิงอำนาจตลอดจนข้อจำกัดในการปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนซึ่งเป็นกลไกหนึ่งที่ใช้ควบคุมราษฎรของรัฐสมัยใหม่

1.2 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาความเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ ทั้งในเชิงกายภาพและสังคมอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398
2. เพื่อศึกษาการจัดการเมืองด้วยการใช้กองตระเวนเป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ.2418-2458
3. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกองตระเวนกับรัฐและราษฎรอันเป็นผลมาจากบทบาทในการเป็นผู้บังคับใช้กฎหมายและปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

1.3 สมมติฐาน

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯ อย่างมากทั้งด้านเศรษฐกิจ กายภาพของเมือง และลักษณะของประชากร ส่งผลให้รัฐต้องปรับปรุงหน่วยงานรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ ด้วยการตั้งกองตระเวนขึ้นมาในปี พ.ศ.2433 เพื่อรองรับกับสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไป ซึ่งกองตระเวนมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการพื้นที่เมืองด้วยการควบคุมกิจกรรมของราษฎรซึ่งใช้พื้นที่เมือง อันแสดงถึงอำนาจของรัฐที่แทรกอยู่ในวิถีชีวิตของราษฎรโดยเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงกลไกควบคุมทางสังคมทำให้รัฐควบคุมราษฎรได้โดยตรงนับเป็นนโยบายสำคัญประการหนึ่งในการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางของรัฐขณะนั้น

ในการศึกษาการปฏิบัติงานของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ ในช่วงตั้งแต่ปี พ.ศ.2418-2458 มีสมมติฐานดังนี้

1. การขยายตัวทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในด้านกายภาพของพื้นที่เมืองซึ่งถูกใช้ในเชิงพาณิชย์กรรมมากขึ้นควบคู่ไปกับการพัฒนาระบบสาธารณูปโภค ขณะที่ด้านสังคมเกิดความเปลี่ยนแปลงจากผู้คนซึ่งมีภูมิหลังแตกต่างกันเข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจในพื้นที่เมือง ทำให้รัฐตั้งกองตระเวนเพื่อจัดการกับปัญหาในพื้นที่เมือง เช่น การควบคุมแรงงานชาวจีน ปัญหาดีอาชญากรรม ปัญหาการสาธารณสุข และการรวบรวมภาษีอากร บนพื้นฐานของความปลอดภัย ความศิวิไลซ์ และผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจของรัฐสมัยใหม่

2. กองตระเวนเป็นหน่วยงานภายใต้การจัดการของรัฐสมัยใหม่ หน่วยงานนี้เป็นผู้บังคับใช้กฎหมายของรัฐกับราษฎร ต่างจากรัฐจารีตที่ดูแลราษฎรเฉพาะกรณีเหตุการณ์ร้ายแรง เช่น คีกรสงคราม และโจรผู้ร้าย เป็นต้น การมีกองตระเวนทำให้รัฐสมัยใหม่เข้าไปดูแลและจัดการกับวิถีชีวิตของราษฎรมากขึ้นในยุคที่รัฐมุ่งรวบรวมอำนาจและทรัพยากรเข้าสู่ศูนย์กลาง

3. วิธีการปฏิบัติงานและบุคลากรที่กองตระเวนรับมาจากดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตกภายใต้เงื่อนไขของสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทำให้รัฐไม่สามารถควบคุมกองตระเวนได้เต็มที่ ก่อให้เกิดปัญหาปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ กองตระเวน และราษฎร

1.4 ขอบเขตของการวิจัย

1. ศึกษาการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยของพื้นที่เมืองในกรุงเทพฯทั้งในด้านวิธีการและผลที่เกิดขึ้นทั้งกับรัฐและราษฎรระหว่างปี พ.ศ.2418-2458

2. ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2418 อันเป็นปีที่มีการออกกฎหมายคือกฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน่าที่ในแลนอกพระนคร ที่เห็นถึงการควบคุมพฤติกรรมของราษฎรที่ใช้พื้นที่เมืองที่เริ่มก้าวเข้าสู่สังคมบนบกมากขึ้น ส่วนปีที่สิ้นสุดคือปี พ.ศ.2458 เมื่อมีการรวมหน่วยงานคือกรมกองตระเวนในสังกัดกระทรวงนครบาล และกรมตำรวจภูธรในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เป็นกรมตำรวจในที่สุด

1.5 วิธีการศึกษา

การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยเรียบเรียงพร้อมทั้งนำเสนอแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยศึกษาจากเอกสารร่วมสมัย เช่น เอกสารราชการ หนังสือพิมพ์ และบันทึกส่วนบุคคล รวมทั้งศึกษาเอกสารชั้นรองประเภทงานวิจัยและวิทยานิพนธ์ซึ่งอยู่ในขอบข่ายเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา

1.6 ผลประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯทั้งในเชิงกายภาพและสังคมอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงสภาพเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398

2. ทำให้เข้าใจความสำคัญของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งเป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้กับกรุงเทพฯระหว่างปี พ.ศ.2418-2458

3. ทำให้เข้าใจปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกองตระเวนกับรัฐและราษฎรอันเป็นผลมาจากการบทบาทในการเป็นผู้บังคับใช้กฎหมายและปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต

1.7 ทบทวนวรรณกรรม

กองตระเวนเป็นหน่วยงานที่เกิดขึ้นภายใต้บริบทของการเปลี่ยนผ่านจากรัฐจารีตไปสู่รัฐสมัยใหม่ซึ่งรัฐได้สร้างหน่วยงานต่างๆขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการเสริมสร้างและรวมอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจจากที่เคยอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของขุนนางให้กลับเข้ามาสู่ราชสำนัก

บทบาทของกองตระเวนมีความสำคัญในด้านการปกครองเนื่องจากเป็นหน่วยงานที่สัมผัสกับวิถีชีวิตของราษฎรผ่านการปฏิบัติหน้าที่ดูแลความเป็นระเบียบในการใช้พื้นที่เมือง การศึกษาถึงบทบาทและการปฏิบัติงานของกองตระเวนจะทำให้เห็นถึงนโยบายด้านการปกครองของรัฐสมัยใหม่ที่มีต่อราษฎรโดยตรง เห็นได้จากการที่รัฐเข้าไปมีอำนาจทั้งการดูแลและควบคุมกิจกรรมที่เกิดจากการดำเนินวิถีชีวิตของราษฎรซึ่งเกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมือง เช่น การแต่งกาย อาบน้ำ การแต่งกาย หรือแม้แต่ในด้านพิธีกรรมและการละเล่นของราษฎร ซึ่งการดูแลราษฎรในลักษณะดังกล่าวนี้แตกต่างจากรัฐจารีตซึ่งผู้ปกครองดูแลราษฎรผ่านทางมูลนาย ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและราษฎรมีได้มีความสัมพันธ์ด้านการปกครองโดยตรง บทบาทที่รัฐแสดงออกด้านการปกครองจึงปรากฏเฉพาะกรณีมีเหตุการณ์ร้ายแรงเช่น ศึกสงคราม และโจรผู้ร้าย การปฏิบัติงานของกองตระเวนจึงมีความสำคัญกับรัฐสมัยใหม่ในฐานะการเป็นเครื่องมือของการใช้อำนาจรัฐในการดูแลและควบคุมราษฎรโดยตรง ขณะเดียวกัน การปรับปรุงกองตระเวนยังสัมพันธ์กับการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ซึ่งมีงานวิจัยที่ได้ศึกษาไว้ในประเด็นต่างๆ เพื่อให้เข้าใจถึงการเปลี่ยนผ่านจากรัฐจารีตไปสู่รัฐสมัยใหม่มากขึ้นอีกทั้งจะช่วยให้เห็นถึงบทบาทและหน้าที่ของกองตระเวนในฐานะการเป็นเครื่องมือด้านการปกครองของรัฐสมัยใหม่ที่แตกต่างจากงานวิจัยซึ่งจะกล่าวถึงดังต่อไปนี้

การศึกษาการเกิดขึ้นของรัฐสมัยใหม่ให้ความสำคัญกับการสร้างกลไกหรือหน่วยงานในรวมอำนาจทางเศรษฐกิจและการเมืองของรัฐสมัยใหม่ ได้แก่วิทยานิพนธ์ของ Seksan Prasertkul เรื่อง “The Transformation of the Thai State and Economic Change (1855-1945)”⁸ โดยศึกษาถึงการเกิดรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์กับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากการที่รัฐไทยเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุนนิยมโลกที่เริ่มเปลี่ยนแปลงช่วงต้นรัตนโกสินทร์จากการค้ากับต่างประเทศที่มีผลต่อการปรับตัวทางเศรษฐกิจของรัฐด้วยการเน้นการส่งออกมากขึ้น รวมทั้งรัฐยังได้รับแรงกระตุ้นทางเศรษฐกิจจากการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ของรัฐในรูปของเงินตรามากขึ้น ขณะที่ผลประโยชน์ส่วนใหญ่ยังอยู่ในมือของขุนนางและเจ้าภาษีนายอากร

ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและราษฎรจากที่ถูกยึดโยงด้วยระบบควบคุมกำลังพลไปสู่ความเป็นอิสระของราษฎรในการประกอบอาชีพมากขึ้น เนื่องจากการผ่อนคลายระบบควบคุมกำลังพลในระบบไพร่เพื่อให้ไพร่สามารถผลิตสินค้าข้าวได้เต็มที่ ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อรองรับตลาดโลกอันส่งผลต่อรายได้ของรัฐ นอกจากนี้รัฐยังสร้างหน่วยงานเพื่อรวบรวมรายได้เข้าสู่รัฐโดยตรงคือ หอรัษฎากรพิพัฒน์ ในปี พ.ศ. 2416 ซึ่งมีบทบาทต่อการรลิดรอนอำนาจทางเศรษฐกิจของขุนนางและเจ้าภาษีนายอากรนับเป็น

⁸ Seksan Prasertkul, “The Transformation of the Thai State and Economic Change (1885-1945),” (Ph.D. Dissertation of Cornell University, 1989).

จุดเริ่มต้นของการสร้างองค์กรของรัฐสมัยใหม่ในการเป็นเครื่องมือสร้างฐานอำนาจให้กับรัฐโดยเน้นที่บทบาทด้านเศรษฐกิจซึ่งจะมีส่วนช่วยให้รัฐมีรายได้ในการจัดการปกครองบ้านเมืองต่อไป

นอกจากนี้ การศึกษาความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจกับการสร้างรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ยังมีการศึกษาในงานวิจัยของ Kullada Kesboonchoo Mead เรื่อง “The Rise and Decline of Thai Absolutism”⁹ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของรัฐภายใต้เศรษฐกิจเพื่อการส่งออกโดยเฉพาะ ภายหลังจากทำสนธิสัญญาบาวริง โดยมุ่งศึกษาถึงกลุ่มการเมืองต่างๆที่มีบทบาททางเศรษฐกิจซึ่งมีความต้องการต่างๆ ทั้งการมุ่งรักษาอำนาจที่เคยมีมาทั้งการควบคุมภาษีและการถือครองกำลังคนของกลุ่มสยามเก่าซึ่งมีกลุ่มสำคัญได้แก่ กลุ่มเจ้านายและขุนนางในวังหน้า ขณะที่กลุ่มอนุรักษสยามซึ่งมีสายสกุลขุนนางนำโดยสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) พยายามส่งเสริมให้รัฐปลดปล่อยแรงงานไพร่-ทาสเป็นอิสระเพื่อส่งเสริมการค้าและผลประโยชน์ในรูปของเงินภาษีอากรซึ่งคนกลุ่มนี้ต้องการครอบครอง ขณะที่กลุ่มสุดท้ายคือ กลุ่มสยามหนุ่ม ซึ่งมีรัชกาลที่ 5 เป็นประธานมีความต้องการรวมอำนาจไว้ที่พระองค์

ในกระบวนการสร้างรัฐสมัยใหม่ รัชกาลที่ 5 ทรงสร้างหน่วยงานหอรัษฎากรพิพัฒน์เป็นเครื่องมือของรัฐในการการปฏิรูปการคลังที่สำคัญเพื่อควบคุมรายได้เข้าสู่รัฐและดูแลเรื่องการประมุขภาษีอากรให้เกิดขึ้นอย่างสุจริต อีกทั้งยังทรงตั้งสภาที่ปรึกษาการแผ่นดิน (Council of State) ในปี พ.ศ.2417 เพื่อออกกฎหมายจัดเก็บภาษีอากรใหม่โดยใช้วิธีการเดียวกับหอรัษฎากรพิพัฒน์ ในกระบวนการสร้างรัฐนั้นทรงให้ความสำคัญกับการปลดปล่อยแรงงานไพร่ ทาส อย่างมาก ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ด้านเศรษฐกิจระหว่างรัฐและราษฎรเนื่องจากราษฎรมีส่วนสำคัญต่อภาคการผลิตของรัฐเพื่อสนองต่อสภาพเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นอย่างเสรีภายหลังจากทำสนธิสัญญาบาวริง นอกจากการปลดปล่อยแรงงานแล้วรัฐยังยกเลิกเงินภาษีอากรบางประเภทที่ขัดขวางทางเศรษฐกิจ เช่น ภาษีบ่อนเบี้ย ที่เก็บจากธุรกิจประเภทรูปเงินซึ่งมีส่วนทำลายแรงงานภาคการผลิตด้วยการขายตัวลงเป็นทาสจากการพนัน

การสร้างองค์กรหรือหน่วยงานจึงมีความจำเป็นในฐานะเครื่องมือด้านการปกครองของรัฐสมัยใหม่บนพื้นฐานความจำเป็นในบริบทด้านต่างๆของรัฐดังเช่น บทบาทของหอรัษฎากรพิพัฒน์ ดังที่กล่าวมา ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆที่เกิดขึ้นกับรัฐยังมีส่วนในการปรับรูปแบบความสัมพันธ์ของรัฐกับราษฎร เช่น ด้านเศรษฐกิจจากการที่ราษฎรถูกใช้เป็นเครื่องมือสร้างความมั่งคั่งให้กับมุลนายจากส่วยทรัพย์สินสิ่งของรวมทั้งเป็นแรงงาน แต่ระบบไพร่ที่ผ่อนคลายเป็นอย่างมากจากสภาพเศรษฐกิจที่ขยายตัวทำให้แรงงานไพร่มีความสำคัญกับรัฐในฐานะแหล่งรายได้ของรัฐด้วยการเป็นผู้ผลิตสินค้าเพื่อการส่งออกอันนำรายได้เป็นเงินตราเข้าสู่รัฐ

⁹ Kullada Kesboonchoo Mead, The Rise and Decline of Thai Absolutism (New York: Routledge Curzon, 2010).

การสร้างเครื่องมือของรัฐสมัยใหม่ในการรวบรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลางที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการควบคุมกำลังคนซึ่งมีการศึกษาจากโดย อัญชลี สุสายัณห์ จากวิทยานิพนธ์เรื่อง “ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว” ซึ่งตีพิมพ์ซ้ำในหนังสือชื่อ “ไพร่สมัย ร.5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทย”¹⁰ ซึ่งศึกษาการเปลี่ยนแปลงและผลกระทบของการควบคุมไพร่ในระบบที่เกิดปัญหาต่อการปกครองของรัฐ เช่น การยกยอกไพร่ของมูลนาย หรือแม้แต่การสะสมกำลังคนของมูลนายจนเป็นอันตรายต่อพระมหากษัตริย์ ขณะที่ปัจจัยจากภายนอก เช่น การคุกคามของจักรวรรดินิยมตะวันตก ก็ส่งผลกระทบต่อความต้องการกำลังคนของรัฐทำให้รัฐต้องปรับเปลี่ยนรูปแบบการถือครองกำลังคนด้วยการจัดตั้งกองทหารตามแบบตะวันตก หรือการมีกองทัพประจำการ ในช่วงทศวรรษ 2430 จนถึงทศวรรษ 2440 ก่อนจะมีการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ.124 (พ.ศ.2448) ซึ่งเป็นการเปลี่ยนความสัมพันธ์ของราษฎรที่มีต่อรัฐจากการเป็นแรงงานของมูลนายไปสู่การเป็นกองทัพที่ขึ้นตรงต่อพระมหากษัตริย์

การปกครองของรัฐสมัยใหม่จึงมาพร้อมกับการควบคุมราษฎรโดยมีหน่วยงานต่างๆของรัฐเป็นเครื่องมือทั้งทางเศรษฐกิจและด้านความมั่นคงทางการเมือง ดังที่กล่าวมา ไม่เพียงเท่านั้น การศึกษากระบวนการเกิดรัฐสมัยใหม่ยังให้ความสำคัญกับการขยายการปกครองไปสู่ภูมิภาคซึ่งมีงานวิจัยสำคัญได้แก่ วิทยานิพนธ์เรื่อง “Provincial Administration of Siam 1892-1915: The Ministry of Interior under Prince Damrong Rajanubhab”¹¹ ภายหลังได้รับการแปลเป็นภาษาไทยภายใต้ชื่อ “การปกครองเทศาภิบาลของสยามที่มีต่อภูมิภาคและท้องถิ่น พ.ศ.2435-2458” วิทยานิพนธ์ดังกล่าวศึกษากระบวนการรวมอำนาจด้วยการตั้งมณฑลเทศาภิบาลเพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐในการแทรกแซงอำนาจทางการเมืองการปกครองด้วยการส่งบุคคลจากส่วนกลางเข้าไปควบคุมดำรงตำแหน่ง หรือแทนที่เชื้อสายหรือขุนนางในส่วนภูมิภาค ขณะที่อำนาจทางเศรษฐกิจในส่วนภูมิภาค รัฐดำเนินนโยบายเร่งรัดและรวบรวมเงินภาษีอากรจากท้องถิ่นอย่างมาก ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงลักษณะการบริหารงานในส่วนภูมิภาคจากเดิมที่รัฐส่วนกลางให้อำนาจท้องถิ่นดำรงอยู่และสืบทอดอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจ การปฏิรูปการปกครองส่วนภูมิภาคจึงแสดงถึงการใช้อำนาจรัฐผ่านทางระบบการปกครองแบบเทศาภิบาลซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐไปยังภูมิภาคต่างๆที่ไกลจากศูนย์กลางอำนาจรัฐที่กรุงเทพฯ

¹⁰ อัญชลี สุสายัณห์, ไพร่สมัย ร.5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2546).

¹¹ เตช บุนนาค, การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ.2435-2458 แปลจาก Provincial Administration of Siam 1892-1915: The Ministry of Interior under Prince Damrong Rajanubhab โดย ภรณ์ กาญจนรัชติ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548).

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการสร้างรัฐสมัยใหม่ดังที่กล่าวมาให้ความสำคัญกับการรวมอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจด้วยการลดรอนอำนาจของขุนนางด้วยนโยบายลดจนาจการใช้เครื่องมือหรือหน่วยงานของรัฐ ได้แก่ หอรัษฎากรพิพัฒน์ ซึ่งมีหน้าที่รวบรวมผลประโยชน์แผ่นดินเข้าสู่รัฐ และเป็นการทำลายฐานทางเศรษฐกิจของขุนนาง ส่วนการสร้างกองทัพประจำการและการออกพระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหารร.ศ.124 ได้ทำให้ราษฎรมีหน้าที่ด้วยการเป็นกำลังพลให้กับรัฐ แทนที่การขึ้นตรงต่อ มูลนายตามระบบควบคุมกำลังพลในแบบมูลนาย-ไพร่ ขณะที่การเกิดขึ้นและการขยายการปกครองไปสู่ภูมิภาคในรูปแบบของการตั้งมณฑลเทศาภิบาลได้ทำให้รัฐมีอำนาจรัฐสมัยใหม่เข้าแทรกแซงด้านการเมืองและเศรษฐกิจในภูมิภาคต่างๆเพื่อรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางที่กรุงเทพฯ

ขณะที่งานวิจัยต่างๆมุ่งศึกษาถึงการรวมอำนาจด้านการเมืองและเศรษฐกิจเป็นหลัก แต่ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับกรุงเทพฯทั้งทางด้านลักษณะประชากรและกายภาพของเมืองที่เปลี่ยนไปมีส่วนทำให้รัฐต้องปรับปรุงหน่วยงานด้านการดูแลความสงบเรียบร้อยด้วยการตั้งกองตระเวนขึ้นมา หน่วยงานนี้นับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเกิดรัฐสมัยใหม่เนื่องจากในการปรับปรุงกองตระเวนจะเห็นถึงบทบาทของรัฐในการสร้างหน่วยงานนี้เพื่อใช้รวมอำนาจด้านการปกครองซึ่งเห็นได้จากการรวมหน่วยงานที่เป็นกรมกองหลายแห่งซึ่งปฏิบัติหน้าที่ในลักษณะเดียวกันได้แก่ กองตระเวนซ้าย กองตระเวนขวา และกองโปลิศ เข้าเป็นหน่วยงานกองตระเวน อีกทั้งยังกำหนดสายการบังคับบัญชาให้ขึ้นตรงต่อรัฐ รวมไปถึงการปรับปรุงการลาดตระเวนและการตั้งโรงพักเพื่อให้ปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่องและดูแลพื้นที่ของกรุงเทพฯซึ่งมีการขยายตัวจากสภาพเศรษฐกิจที่เติบโตและการพัฒนาด้านกายภาพที่มากขึ้น ขณะเดียวกันรัฐยังให้ความสำคัญกับการควบคุมด้านประชากรซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงทั้งยุบเลิกอำเภอจีน ซึ่งไม่สามารถปฏิบัติงานตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงจากจำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามามากขึ้น รวมไปถึงการใช้ชาวตะวันตกในการปฏิบัติงานเพื่อรองรับกับปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต การปรับปรุงหน่วยงานตลอดจนการดูแลในด้านปัญหาประชากรจากการปรับปรุงกองตระเวนสะท้อนถึงการให้ความสำคัญของกองตระเวนในการเป็นเครื่องมือหนึ่งของการเกิดรัฐสมัยใหม่

ไม่เพียงเท่านั้น การปฏิบัติงานของกองตระเวนยังทำให้เห็นถึงรูปแบบการดูแลราษฎรที่เปลี่ยนไปซึ่งเป็นผลมาจากบทบาทในการดูแลความเป็นระเบียบของเมืองซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพที่ส่งผลถึงรูปแบบการดำเนินชีวิตของราษฎรที่เปลี่ยนไปจากการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองเพื่อประกอบกิจวัตรประจำวันและมีส่วนต่อการสร้างปัญหาในการดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้กับเมือง กองตระเวนเป็นหน่วยงานที่ใช้อำนาจรัฐเข้าไปดูแลและควบคุมกิจกรรมที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของราษฎร เช่น การชำระล้าง การขับถ่าย การแต่งกาย รวมทั้งพิธีกรรม เป็นต้น ซึ่งสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านการดูแลราษฎรของรัฐสมัยใหม่ที่สามารถกระทำกับราษฎรได้โดยตรงซึ่งแตกต่าง

จากรัฐแบบจารีตที่รัฐกระทำได้เพียงผ่านมูลนายตามระบบควบคุมกำลังพลเท่านั้น การปฏิบัติงานของกองตระเวนนับได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการเกิดรัฐสมัยใหม่ซึ่งมีความสำคัญในฐานะการเป็นเครื่องมือด้านการปกครองของรัฐที่แสดงถึงการดูแลราษฎรที่เปลี่ยนไป ซึ่งแตกต่างจากการศึกษาในงานวิจัยข้างต้นที่เน้นถึงการถึงการเปลี่ยนรูปแบบของรัฐจากการมุ่งรวมอำนาจทางการเมืองและเศรษฐกิจจากเหล่าขุนนางเป็นสำคัญ ขณะเดียวกันการปฏิบัติงานของกองตระเวนกลับแสดงถึงการใช้อำนาจของรัฐที่สามารถควบคุมและดูแลในวิถีชีวิตของราษฎรอย่างเด่นชัด

ขณะที่กรุงเทพฯมีการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพและประชากรอย่างมาก เวลาเดียวกันนั้นก็ตรงกับความเปลี่ยนแปลงของเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และภูมิภาคใกล้เคียงอันเป็นผลมาจากอิทธิพลของลัทธิล่าอาณานิคมในช่วงคริสต์ศตวรรษ ที่ 19 ซึ่งบรรดาเจ้าอาณานิคมได้เข้าไปมีบทบาทต่อการจัดการพื้นที่เมืองเพื่อประโยชน์ใช้สอยและความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความปลอดภัยในการดำรงชีวิตโดยที่เมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้บางแห่งเริ่มปรากฏถึงความเปลี่ยนแปลงจากการปรับปรุงโครงสร้างด้านกายภาพและกำหนดกฎเกณฑ์การจัดการเมืองเห็นได้จากเมืองในฟิลิปปินส์เช่นที่ มะนิลาและเซบู ชาวสเปนเริ่มสร้างเมืองตามมาตรฐานของตนตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1570 ด้วยการกำหนดผังเมืองให้มีที่ทำการของรัฐบาล จตุรัสกลางเมือง และโบสถ์ในศาสนาคริสต์ โดยมีการตัดถนนเชื่อมโยงส่วนต่างๆของเมืองอย่างทั่วถึง พร้อมกับกำหนดที่ตั้งของกองทหารเพื่อใช้ควบคุมทรัพยากรต่างๆของชาวพื้นเมือง¹²

นอกจากการกำหนดรูปแบบของผังเมืองแล้วชาวตะวันตกยังกำหนดมาตรการความเป็นระเบียบของเมือง เช่น ปัตตาเวีย ชาวฮอลันดามีส่วนเข้าไปปรับปรุงเมืองแห่งนี้ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ม็อคว์ค้ำท้องถิ่นและชาวจีนเข้ามาค้าขายจำนวนมาก รัฐได้กำหนดวัตถุประสงค์สำหรับก่อสร้างอาคารบ้านเรือนด้วยการให้ใช้หินแทนไม้เพื่อแก้ปัญหาการเกิดอัคคีภัยในบ้านเรือนราษฎรที่มักก่อความเสียหายจำนวนมาก นอกจากนี้รัฐบาลยังดำเนินการก่อสร้างอาคารที่ทำการของรัฐด้วยการใช้หินเป็นส่วนประกอบหลักอีกด้วย¹³

มาตรการที่ชาวตะวันตกใช้สำหรับจัดการพื้นที่เมืองเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการแบ่งแยกพื้นที่และชาติพันธุ์เนื่องจากเหตุผลด้านการปกครองประกอบกับประเด็นเรื่องของสุขลักษณะและวิถีชีวิตที่ชาวตะวันตกแตกต่างจากชาวพื้นเมืองอย่างเด่นชัดทำให้มีการสร้างเมืองซึ่งแยกพื้นที่ทางชาติพันธุ์คือการเกิดเมืองในลักษณะของ upper town ซึ่งเป็นถิ่นที่พำนักของชาวตะวันตก มักเป็นเมืองที่อยู่ใ

¹² Daniel F. Doeppers, "The Development of Philippine cities before 1900," in *Changing South-East Asia Cities: Reading on Urbanization*, Yeung Y.M., (editor) (Singapore: Oxford University Press, 1976), pp. 29-32.

¹³ James L. Cobban, "Geographic Notes on the First Two Centuries of Djakarta," in *Changing South-East Asia Cities: Reading on Urbanization*, Yeung Y.M., (editor) (Singapore: Oxford University Press, 1976), pp. 46-50.

บริเวณที่มีอากาศดี ภายในเมืองประกอบด้วยสถานที่พักผ่อน และมีการรักษาความสงบเรียบร้อยอย่างเข้มงวด และมีเส้นทางเชื่อมกับ lower town ซึ่งเป็นศูนย์กลางการค้าของชาวพื้นเมืองและชาวจีนซึ่งมีความแออัด การเกิดเมืองลักษณะดังกล่าวเช่นที่ จาการ์ตา สุราบายา และมะนิลา¹⁴

ลักษณะการจัดการพื้นที่เมืองเพื่อแบ่งแยกพื้นที่ใช้สอยระหว่างเจ้าอาณานิคมกับชาวพื้นเมืองที่มีความเข้มข้นอีกแห่งยังเห็นได้จากเมือง กัลกัตตา ในอินเดียช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เจ้าอาณานิคมชาวอังกฤษมองคนพื้นเมืองชาวอินเดียว่ามีด้อยความเจริญ สกปรก และขาดสุขลักษณะที่ดี อันเป็นที่มาของโรคภัย และมักสร้างปัญหาต่อการควบคุมและปกครอง เช่น การก่ออาชญากรรมที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ ทำให้ชาวอังกฤษสร้างเมืองเพื่อแยกที่พักอาศัยของชาวตะวันตกซึ่งมีสถานที่ราชการของชาวอังกฤษเรียกพื้นที่ส่วนนี้ว่า white city แยกจากส่วนที่พักของชาวพื้นเมืองที่เรียก black city ซึ่งมีการพักอาศัยอย่างแออัด¹⁵

การเปลี่ยนแปลงของเมืองในด้านกายภาพดังที่กล่าวมาจึงสัมพันธ์กับนโยบายของรัฐในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงรวมทั้งจัดระเบียบการใช้พื้นที่เมือง สำหรับกรุงเทพฯ บทบาทของราชสำนักนับได้ว่ามีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพและกำหนดความเป็นระเบียบของเมืองขณะเดียวกัน การปฏิบัติงานของกองตระเวนยังมีส่วนสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงกับกรุงเทพฯ ทั้งในด้านกายภาพ สภาพประชากร และการดำเนินกิจกรรมประจำวันของราษฎรที่เปลี่ยนไปด้วยการใช้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของกรุงเทพฯ การศึกษาถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของกรุงเทพฯ และปัจจัยที่มีส่วนต่อการพัฒนาเมืองจะช่วยให้เห็นถึงบทบาทจากการลงทุนด้วยพลังทางเศรษฐกิจของรัฐ อันส่งผลต่อการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการควบคุมดูแลความเป็นระเบียบในการใช้พื้นที่เมืองของราษฎรอย่างเข้มงวด งานสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพของกรุงเทพฯ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ของ ชลลดา วัฒนศิริ เรื่อง “พระคลังข้างที่กับการลงทุนทางธุรกิจในประเทศไทย พ.ศ.2433-2475”¹⁶ ซึ่งให้รายละเอียดถึงสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงซึ่งมีส่วนกระตุ้นให้เกิดการลงทุนจากภาครัฐให้เห็นโอกาสทางเศรษฐกิจจากการลงทุนพัฒนาเมืองด้านกายภาพ โดยใช้หน่วยงานพระคลังข้างที่ซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2433 เป็นแหล่งเงินทุนการทุนกิจที่สำคัญ ผลกำไรที่สำคัญของหน่วยงานนี้อยู่ที่การพัฒนาธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ในกรุงเทพฯ ทั้งการค่าที่ดิน สร้างตึกแถว แต่ที่สำคัญคือการตัดถนนที่เกิดขึ้นภายใต้

¹⁴ Peter J. Rimmer and Howard Dick, *The City in Southeast Asia Pattern, Process and Policy* (Singapore: NUS Press, 2009), p. 34.

¹⁵ Swati Chattopadhyay, *Representing Calcutta: Modernity Nationalism, and the Colonial Uncanny* (London: Routledge, 2006), pp. 41-75.

¹⁶ ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่กับการลงทุนทางธุรกิจในประเทศไทย พ.ศ.2433-2475,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529).

การดำเนินงานของพระมหากษัตริย์ผ่านหน่วยงานพระคลังข้างที่ซึ่งมีส่วนในการกำหนดทิศทางความเจริญของกรุงเทพฯ ด้วยการกำหนดทำเลที่เอื้ออำนวยต่อการลงทุนของราชสำนักที่ได้ผลกำไรคุ้มค่าต่อการลงทุน

นอกจากนี้งานวิจัยในประเด็นที่เกี่ยวข้องได้แก่วิทยานิพนธ์ของ อรทิพย์ เทสศิริ เรื่อง “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ.2444-2475: ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ”¹⁷ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ ศึกษาถึงการออกโฉนดที่ดินในปี พ.ศ.2444 อันเป็นผลมาจากกรณีพิพาทที่ดิน ซึ่งเกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายหลังสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 มีผลทำให้เกิดการค้าเสรีข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญทำให้ที่ดินมีราคาสูงขึ้น เกิดการขยายตัวในเมืองรอบนอกของมณฑลกรุงเทพฯ แม้ว่างานวิจัยนี้จะให้ความสำคัญกับการเติบโตและการลงทุนในธุรกิจการค้าที่ดิน โดยเฉพาะที่ดินในหัวเมืองเพื่อใช้ทำนา แต่ก็ยังให้ความสำคัญกับการเติบโตของกรุงเทพฯ อันเป็นผลมาจากการขยายตัวของกิจกรรมพาณิชย์ในพระนครซึ่งทำให้เกิดความต้องการสถานที่ใช้ประกอบกิจการด้านพาณิชย์กรรมผลักดันให้เกิดการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ในรูปแบบของการแสวงหาผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่าทำให้เกิดการลงทุนทางธุรกิจด้วยการสร้างตึกแถวและตัดถนนควบคู่กันซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของเมืองอย่างมาก

การเติบโตทางเศรษฐกิจที่มีผลต่อการพัฒนาเมืองยังปรากฏในงานชิ้นสำคัญอีกตั้งในวิทยานิพนธ์ของ สยมพร ทองสารี เรื่อง “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”¹⁸ เนื้อหาของวิทยานิพนธ์ดังกล่าวอธิบายถึงความเติบโตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ที่มีผลกระทบต่อการลงทุนของภาครัฐเพื่อเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านกายภาพให้สอดคล้องกับผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ เช่น การกำหนดบริเวณเพื่อตัดถนนโดยหวังผลกำไรจากการสร้างตึกแถวให้เข้าควบคู่กัน หรือกรณีการตัดถนนเพื่อปรับปรุงแหล่งพาณิชย์กรรมให้นำลงทุนมากขึ้น เช่น การตัดถนนในท้องที่สำเพ็งเพื่อแก้ปัญหาอัคคีภัย และทำให้การสัญจรสะดวกมากขึ้นด้วย ทิศทางการพัฒนากรุงเทพฯ ซึ่งถูกกำหนดมาจากผู้ปกครองยังแสดงถึงอำนาจของรัฐที่มีอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตาม วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ได้ให้ภาพทางสังคมจากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพเมื่อผู้คนเริ่มใช้ชีวิตบนบกมากขึ้นซึ่งทำให้เกิดการใช้รถยนต์พาหนะชนิดต่างๆ ในเมืองหลวง และปัญหาจราจรผู้ร้ายที่ใช้ท้องถนนเป็นแหล่งประกอบอาชญากรรม รวมทั้งการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากชานน้ำไปสู่บนบกส่งผลต่อวิถีชีวิตและประเพณีบางอย่างที่เริ่มเลือนหายหรือห่างเหินไป ประเด็นด้าน

¹⁷ อรทิพย์ เทสศิริ, “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ.2444-2475: ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524).

¹⁸ สยมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526).

สังคมจากงานชิ้นดังกล่าวนี้ว่ามีประโยชน์ต่อการมองถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของผู้คนในเมืองหลวงซึ่งกำลังก้าวเข้าสู่สังคมบนบก

นอกจากการเปลี่ยนแปลงของเมืองในด้านโครงสร้างแล้วในด้านสังคมนับได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญจากการเปลี่ยนแปลงลักษณะด้านกายภาพอันเป็นผลมาจากด้านเศรษฐกิจที่มีผลต่อการใช้ชีวิตของชาวเมืองโดยสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพที่เปลี่ยนไปซึ่งปรากฏในงานของ จีรวัดน์ แสงทอง วิทยานิพนธ์เรื่อง “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475”¹⁹ วิทยานิพนธ์เรื่องนี้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงการใช้ชีวิตของราษฎรจาก “สังคมน้ำ” สู่ “สังคมบก” ที่มาพร้อมกับการคมนาคมและระบบสาธารณูปโภคมีผลต่อรูปแบบการใช้ชีวิตของผู้คนในเมืองหลวงเช่น อาชีพการงาน การพักอาศัย การสัญจร และการบันเทิง เป็นต้น

ภาพทางสังคมอีกด้านที่สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพและสภาพเศรษฐกิจซึ่งทำให้กรุงเทพฯเกิดการขยายตัว สามารถศึกษาได้จากการเกิดขึ้นของธุรกิจเชิงอบายมุขที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับกับสภาพทางเศรษฐกิจที่กำลังเติบโตและยังสะท้อนถึงการขยายตัวของเมืองไปพร้อมกันเช่น วิทยานิพนธ์เรื่อง “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ.2367-2460: การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม”²⁰ ของ ญัฐยา อัครพงษ์อนันต์ ซึ่งศึกษาถึงการกระจายตัวของบ่อนเบี้ยที่มีส่วนสัมพันธ์กับลักษณะด้านกายภาพของกรุงเทพฯจากเดิมที่กระจุกตัวบริเวณย่านสำเพ็งอันเป็นย่านการค้าที่มีมาตั้งยุคต้นรัตนโกสินทร์ แต่ด้วยเพราะการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพจากการตัดถนนหลายสายในกรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้กิจการบ่อนเบี้ยขยายตัวมากขึ้นตามการเติบโตของเมือง อีกทั้งโรงบ่อนเบี้ยยังเป็นแหล่งบันเทิงสำคัญของชาวกรุงเทพฯในขณะนั้น และกิจการดังกล่าวยังส่งผลกระทบต่อปัญหาการดูแลความสงบในเมืองเนื่องมาจากสถานที่ตั้งซึ่งเกี่ยวข้องกับลักษณะด้านกายภาพของเมืองจากการเกิดพื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งเสื่อมโทรมเช่นในพื้นที่หลังตึกแถวซึ่งโรงบ่อนมักเข้าไปตั้งอยู่เนื่องจากมีราษฎรอาศัยอยู่มาก การเกิดขึ้นของกิจการโรงบ่อนเบี้ยเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงด้านสังคมของกรุงเทพฯซึ่งมีการพักอาศัยบนบกมากขึ้น ตลอดจนเกิดปัญหาต่อความสงบเรียบร้อยในเมืองหลวงอีกด้วย

การเกิดขึ้นของธุรกิจลักษณะของแหล่งอบายมุขที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของชาวเมืองอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพยังปรากฏในงานของ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์ ใน

¹⁹ จีรวัดน์ แสงทอง, “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546).

²⁰ ญัฐยา อัครพงษ์อนันต์, “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ.2367-2460: การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม,”(วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตรมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548).

วิทยานิพนธ์เรื่อง “โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ.2411-2503”²¹ ในการศึกษาชิ้นนี้ ผู้วิจัยชี้ให้เห็นถึงบริเวณที่ตั้งโรงหญิงโสเภณีที่เกี่ยวข้องกับการขยายตัวของเมืองจากการตอบสนองแรงงานจีนในย่านสำเพ็งช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ได้ขยายไปสู่บริเวณอื่นๆ โดยเฉพาะบริเวณบางรักและตอนใต้ของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นแหล่งที่ตั้งของท่าเรือ โรงเลื่อย และโรงสีอันเป็นผลมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจหลังสนธิสัญญาบาวริง กิจกรรมในบริเวณดังกล่าวมีการใช้แรงงานจำนวนมากจึงดึงดูดผู้ประกอบการ กิจกรรมโรงหญิงโสเภณีจึงมีส่วนแสดงถึงการเติบโตของกรุงเทพฯ และกิจกรรมของผู้คนที่ใช้ชีวิตสัมพันธ์กับพื้นที่บนบกมากขึ้นเช่นกัน

วิทยานิพนธ์ที่กล่าวมาข้างต้นได้แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในด้านกายภาพอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นหลัก ซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาเมืองของรัฐทำให้เกิดการขยายตัวของพื้นที่เมืองจากการตัดถนน และการก่อสร้างตึกแถวเพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน ปัจจัยทางด้านเศรษฐกิจยังถูกนำไปศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของราษฎรที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของเมือง เช่น งานวิทยานิพนธ์ของจิรวรรณ แสงทอง และเนื้อหาบางส่วนจากวิทยานิพนธ์ของ สยมพร ทองสารี ดังกล่าว แต่การศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ยังสามารถศึกษาผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนได้เช่นกัน เนื่องจากกองตระเวนเป็นหน่วยงานที่ตั้งขึ้นเพื่อรองรับกับปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพและลักษณะประชากร และยังเป็นหน่วยงานที่จัดการสร้างความเป็นระเบียบในวิถีชีวิตราษฎรที่มีการใช้ประโยชน์จากสภาพของเมืองที่เปลี่ยนไปในด้านกายภาพ การศึกษาการปฏิบัติงานของกองตระเวนจึงแสดงภาพของการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯ รวมทั้งแสดงถึงปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกันในด้านประชากร กองตระเวนได้แสดงถึงการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ จากการหลั่งไหลของแรงงานชาวจีน และการเกิดขึ้นของคนในบังคับซึ่งทำให้รัฐต้องปรับปรุงหน่วยงานนี้และจะเห็นถึงการปฏิบัติงานในลักษณะของการควบคุมและดูแลหรือแม้แต่การมีปฏิสัมพันธ์ในด้านการใช้อำนาจระหว่างกองตระเวนกับชาวจีนและคนในบังคับ

ขณะที่การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ บทบาทของกองตระเวนในการเข้าควบคุมดูแลการใช้พื้นที่เมืองยังสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของราษฎรที่ใช้ประโยชน์จากพื้นที่เมือง อีกทั้งการควบคุมที่เกิดขึ้นนั้นยังแสดงถึงผลกระทบในด้านปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปรับตัว และดำเนินชีวิตท่ามกลางสภาพด้านกายภาพของเมืองที่เปลี่ยนไป รวมทั้งยังเห็นถึงปฏิสัมพันธ์ในด้านการใช้อำนาจของรัฐผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนแทรกอยู่ในวิถีชีวิตของราษฎรซึ่งเป็นภาพการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านกายภาพและสภาพของสังคมของกรุงเทพฯ ในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงไปพร้อมกัน การศึกษาการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวน

²¹ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ.2411-2503,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526).

จึงมีส่วนช่วยขยายขอบเขตความเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพตลอดจนปัญหาที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองและการควบคุมดูแลราชการของรัฐสมัยใหม่อีกด้วย

นอกจาก การศึกษาการปฏิบัติงานของกองตระเวนจะมีส่วนทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯในด้านกายภาพการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพดังกล่าว การเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรและการควบคุมของภาครัฐก็มีผลต่อการเกิดขึ้นของกองตระเวนเพื่อมารองรับและแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น ซึ่งรัฐต้องเผชิญกับปัญหานี้จากการอพยพของชาวจีน ซึ่งมีการศึกษาถึงสาเหตุดังกล่าวซึ่งนำไปสู่การปรับปรุงระบบรักษาความปลอดภัยในกรุงเทพฯจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องโดย Samson W. Lim ในวิทยานิพนธ์เรื่อง “The Aesthetics of Evidence: Crime and Conspiracy in Thailand’s Popular Press”²² ซึ่งระบุถึงปัญหาของชาวจีนที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯอย่างมากมีส่วนทำให้รัฐปรับปรุงกองตระเวนขึ้นมารองรับกับปัญหาดังกล่าว ขณะที่ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งเป็นปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรอีกประการหนึ่งได้รับการศึกษาจากงานวิจัยของ Hong Lysa ในบทความ 3 เรื่องคือ , “Indian Police subalterns in King Chulalongkorn’s kingdom: turn of the Twentieth Century Bangkok Pantomime”²³ เรื่อง “Extraterritoriality in Bangkok in the Reign of King Chulalongkorn, 1868-1910: The Cacophonies of Semi-Colonial Cosmopolitan”²⁴ และเรื่อง “Stranger within the Gate’s: Knowing Semi-Colonial Siam as Extraterritorial”²⁵

บทความดังกล่าวศึกษาการดำเนินชีวิตของคนกรุงเทพฯภายใต้สภาพกึ่งเมืองขึ้นที่รัฐบาลสยามต้องประสบ ด้วยอำนาจทางการศาลถูกจำกัดด้วยปัญหาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกรุงเทพฯจึงเป็นเสมือนเวทีสำหรับชาวตะวันตกและคนในบังคับให้มีอิสระจากกฎหมายของสยาม

²² Samson W. Lim, “The Aesthetics of Evidence: Crime and Conspiracy in Thailand’s Popular Press,” (Ph.D. Dissertation of Cornell University, 2012).

²³ Hong Lysa, “Indian Police Subalterns in King Chulalongkorn’s Kingdom: turn of the Twentieth Century Bangkok Pantomime” ใน *คือความภูมิใจ* รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พ.ศ.2544, สิริลักษณ์ สัมปชชิต และ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2545).

²⁴ ฮอง ลิซ่า, “สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1868-1910 เสียงที่ไม่ประสานของลัทธิสากลนิยมกึ่งเมืองขึ้น,” แปลจาก “Extraterritoriality in Bangkok in the Reign of King Chulalongkorn, 1868-1910: The Cacophonies of Semi-Colonial Cosmopolitan,” พิมพ์ใน *Itinerario: European Journal of Overseas History* 27,2 (2003): 125-146 โดย วารุณี โอสธารมย์ ใน *ตะวันตกในตะวันออกสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ห้าถึงปัจจุบัน* เอกสารประกอบการสัมมนาเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547), หน้า 1-28.

²⁵ Hong Lysa, “Stranger within the Gate’s: Knowing Semi-Colonial Siam as Extraterritorial,” *Modern Asian Studies* 38,2 (2004): 327-354.

ขณะเดียวกัน กรุงเทพฯยังเป็นเสมือนเวทีของการปะทะทางอำนาจระหว่างชาติตะวันตกเจ้าอาณานิคม โดยเฉพาะด้านการรักษาความสงบเรียบร้อย ซึ่งผู้เขียน (Hong Lysa) เลือกรับบทบาทของกองตระเวนที่รัฐบาลสยามจ้างมาจากอังกฤษทั้งในพม่าและอินเดียที่มีการปะทะกันภายในกลุ่มของกองตระเวนเหล่านี้ที่มีทัศนคติและมุมมองในแบบเจ้าอาณานิคมที่มีต่อชาติพันธุ์อื่นๆที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ซึ่งจากบทความนี้กรุงเทพฯในขณะนั้นจึงเสมือนตกเป็นเมืองภายใต้อาณานิคมโดยปริยาย หรือที่เรียกว่า สภากึ่งอาณานิคม

ขณะที่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวน 2 ฉบับคือ วิทยานิพนธ์ของ ทวีศักดิ์ สุภษา เรื่อง “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”²⁶ และวิทยานิพนธ์ของ รสสุคนธ์ จรัสศรี เรื่อง บทบาทข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์”²⁷ วิทยานิพนธ์ทั้งสองเรื่องนี้ได้ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงของประชากรในกรุงเทพฯซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการปรับปรุงกองตระเวน โดยให้ความสำคัญกับปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตที่กระทบต่อการดำเนินงานของรัฐและทำให้รัฐปฏิรูปกองตระเวนเพื่อรองรับกับปัญหานี้ เช่น การใช้ข้าราชการชาวตะวันตกซึ่งมีความรู้ด้านกฎหมายและสามารถติดต่อกับชาติตะวันตกด้วยกันได้อย่างดีมาเป็นผู้บริหารระดับสูงของกองตระเวน อย่างไรก็ตาม วิทยานิพนธ์ทั้งสองฉบับนี้แม้จะศึกษาถึงปัญหาด้านการเปลี่ยนแปลงของประชากร แต่ก็ไม่ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯในด้านกายภาพและวิถีชีวิตของราษฎรที่เปลี่ยนไป ซึ่งเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนที่มีต่อราษฎร

บทบาทของกองตระเวนที่มีต่อการควบคุมและดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยของกรุงเทพฯมีส่วนสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านกายภาพของกรุงเทพฯอย่างมากซึ่งปรากฏหน้าที่ในการตรวจตราท้องถนนซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองที่สำคัญดังที่ กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งรักษาน้ำที่ในแล่นอกพระนคร ที่ตราขึ้นในปี พ.ศ.2418 ระบุหน้าที่การดูแลกิจกรรมของราษฎรที่เกิดขึ้นในท้องถนน กับทั้งยังมีการกำหนดให้พลตระเวนต้องรักษาความสงบเรียบร้อยตลอดจนความสะอาดให้กับท้องถนนเมื่อครั้งที่มีการวางกฎระเบียบในการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าหน้าที่แผนกต่างๆในกองตระเวนเมื่อปี พ.ศ.2433

หน้าที่ซึ่งเกิดควบคู่กับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของเมืองที่มีการเปลี่ยนแปลงอันส่งผลกระทบต่อการดำเนินชีวิตของราษฎรที่ปรับตัวและใช้ประโยชน์ต่อเมืองที่กำลังเปลี่ยนจากสังคมที่

²⁶ ทวีศักดิ์ สุภษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520).

²⁷ รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520).

พึ่งพาสายน้ำไปสู่สังคมบกที่พึ่งพาท้องถิ่นในการดำเนินกิจกรรมประจำวัน ซึ่งจะเห็นถึงกิจกรรมของราษฎรที่หลากหลายในเมือง และโดยที่การเกิดขึ้นของเมืองสมัยใหม่ที่มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านกายภาพซึ่งสัมพันธ์กับอำนาจเศรษฐกิจจากการลงทุนของรัฐทำให้รัฐต้องเฝ้าระวังและควบคุมพฤติกรรมของราษฎรผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวน หน่วยงานนี้จึงเป็นตัวแทนของอำนาจรัฐที่ลงไปสัมผัสกับวิถีชีวิตของราษฎร ทำให้กองตระเวนมีอำนาจเข้าไปควบคุมและห้ามปรามพฤติกรรมอันเกิดภัยต่อการใช้พื้นที่ในเมือง รวมทั้งยังมีส่วนสร้างมาตรฐานในการใช้พื้นที่ด้วย เช่น การควบคุมวัสดุสร้างบ้านเรือนให้เป็นแบบเดียวกันเพื่อป้องกันเหตุอัคคีภัย เป็นต้น ทำให้การศึกษาถึงการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการสร้างความเป็นระเบียบในการใช้พื้นที่เมืองจะช่วยให้เข้าใจถึงบทบาทของหน่วยงานนี้นอกเหนือจากประเด็นที่มีการศึกษาดังที่กล่าวมา อีกทั้งการศึกษาการปฏิบัติงานของกองตระเวนยังมีส่วนช่วยให้เข้าใจความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯด้านกายภาพ และยังช่วยให้เข้าใจสภาพสังคมกรุงเทพฯในด้านการดำเนินชีวิตของราษฎรจากการที่อำนาจรัฐสมัยใหม่เข้าไปมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของราษฎรผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนในด้านการควบคุมและดูแลราษฎรเพื่อสร้างความเป็นระเบียบให้กับเมืองด้วยเช่นกัน

บทที่ 2

การจัดการพื้นที่เมืองสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

เมืองในยุคจารีตมีความสำคัญในฐานะเป็นแหล่งรวบรวมกำลังคนซึ่งจะนำความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่ผู้ปกครอง การสร้างกรุงเทพฯเพื่อเป็นราชธานีแห่งใหม่ภายหลังการล่มสลายของกรุงศรีอยุธยาสะท้อนถึงความพยายามของรัฐในการควบคุมกำลังคน ในบทนี้จะแสดงถึงบทบาทของเมืองสมัยต้นรัตนโกสินทร์ที่มีต่อการควบคุมกำลังพลทั้งในด้านความสำคัญของระบบไพร่ที่มีต่อเมืองและชนชั้นปกครอง ในประเด็นต่อมาจะชี้ให้เห็นถึงการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการรักษาความปลอดภัยของพระนครโดยสะท้อนจากแหล่งที่พำนักของมุลนายทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง รวมทั้งบ้านเรือนราษฎรและชุมชนไพร่ต่างชาติซึ่งเป็นการควบคุมกำลังพลเพื่อความมั่นคงของอาณาจักร ในส่วนสุดท้ายจะแสดงถึงวิธีการรักษาความสงบภายในพระนครด้วยการสืบทอดวิธีการจัดการเมืองในแบบจารีตจากสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วยการมีหน่วยงานในลักษณะเดียวกันทั้งการมีกรมพระนครบาล กรมกองตระเวน กรมพระตำรวจ หรือแม้แต่การให้ราษฎรมีส่วนร่วมดูแลความปลอดภัยในชุมชนด้วยการใช้กฎหมายโจรสลัดซึ่งขยายขอบเขตการดูแลจากกฎหมายโจรสลัดสามเส้นสิบห้าวาที่มาจากในสมัยกรุงศรีอยุธยา วิธีการจัดการเมืองซึ่งจะเสนอในส่วนต่างๆของบทนี้เป็นภาพสะท้อนถึงพัฒนาการของการจัดการภายในพระนครในยุคที่รัฐยังมีบทบาทในการควบคุมกำลังพลอย่างมากก่อนที่วิธีการเหล่านี้จะหมดบทบาทลงเมื่อกรุงเทพฯเกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งในด้านกายภาพและลักษณะของประชากรตั้งแต่ช่วงรัชกาลที่ 4 และมีมากขึ้นเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5

2.1 บทบาทของราชธานีสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์

การสร้างกรุงเทพฯซึ่งเป็น เมืองราชธานี ของกรุงรัตนโกสินทร์ไม่เพียงจะเป็นการฟื้นฟูรูปลักษณะของสิ่งปลูกสร้างเช่นเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาครั้งรุ่งเรืองเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการฟื้นฟูการควบคุมกำลังคนตามระบบมุลนาย-ไพร่ ซึ่งความสำคัญของเมืองยุคก่อนสมัยใหม่อยู่ที่พลเมืองไม่ใช่อาณาเขต¹ เพราะกำลังคนเป็นที่มาของอำนาจทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจแก่ผู้ปกครองเมือง การจัดการเมืองในด้านกำลังคนจึงมีความสำคัญต่อเมืองยุคก่อนสมัยใหม่รวมถึงกรุงเทพมหานครยุคแรกสถาปนาอีกด้วย

¹ ม.ร.ว. อคิน รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์: พ.ศ.2325-2416 แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521), หน้า 67.

ระบบมูลนาย-ไพร่ เป็นกลไกควบคุมทางสังคมเพื่อที่จะควบคุมแรงงานของรัฐ ไพร่แต่ละกรม กองต้องมีการขึ้นทะเบียนจากทางราชการ ห้ามโยกย้ายไปอยู่ที่อื่นที่มีใช้กรมกองของตน ซึ่งพระราชกำหนดเการะบุว่า ไพร่ที่หาทะเบียนไม่ได้ กับไพร่ที่ไม่ได้อยู่ตามหมู่ตามกรม เป็นผู้มีความผิด² ไพร่ที่ขึ้นทะเบียนจะถูก “ให้ศัคนามเมืองแลชื่อมุนนายลงไว้ในข้อมือไพร่ฟ้าประชากอทรทเกล้าทวารทังปวง ดังนี้ เพื่อจะให้ทำราชการทั่วหน้ากัน”³ การสักชื่อเมืองและมูลนายอีกด้านหนึ่งแสดงถึงวัตถุประสงค์หลักของเมืองในการควบคุมกำลังคนของผู้ปกครอง โดยมีกรมพระสุรัสวดีเป็นหน่วยงานรับผิดชอบการทำทะเบียนส่วนกลาง ในส่วนกรมกองหรือมูลนายแต่ละรายก็จะมีทะเบียนแยกต่างหาก ไพร่ที่สักแขนแล้วเรียกว่า เลก⁴

ตามระบบมูลนาย-ไพร่ มีหลักการสำคัญอยู่ที่การควบคุมและจัดสรรแรงงานทำให้เกิดการแบ่งไพร่ออกเป็น 2 ประเภทหลัก ได้แก่ ไพร่หลวง และ ไพร่สมกำลัง (ไพร่สม) สำหรับไพร่ประเภทแรกมีความหมายดังนี้

ไพร่หลวง, เลกกองกลาง, คือ คนที่เขาสักข้อมือ, มิใช่ข้าจ้าวแลทาสทนายขุนนางเป็นคนใน ส่วนหลวงนั้น⁵

ไพร่ประเภทนี้มีความสำคัญแก่พระมหากษัตริย์และอาณาจักรเพราะถูกใช้เป็นแรงงานหลักของหลวง เช่น ทำนา ก่อสร้าง ต่อเรือ เป็นต้น และหากไพร่หลวงไม่ต้องการทำงานต่างๆก็จะจ่ายเป็นเงินเรียกว่า เงินค่าราชการ ส่วนไพร่อีกประเภทหนึ่งคือ ไพร่สมกำลัง คือ ไพร่ที่ทางรัฐยกให้เป็นบ่าวของเจ้านายและขุนนาง นอกจากนี้ยังมี ไพร่ส่วย คือ ไพร่ที่ทำหน้าที่ส่งส่วยตามที่รัฐ กะเกณฑ์โดยมากมักเป็นของป่า หรือสินค้าพื้นเมืองที่หาได้ตามภูมิลำเนาของไพร่นั้นๆ⁶ รวมทั้งไพร่ที่ถูกอุทิศให้กับพระพุทธศาสนาเพื่อเป็น “แรงงานวัด”⁷ ได้แก่ ข้าพระ โยมสงฆ์ และเลกวัด*

สังคมที่ใช้ระบบไพร่มีการแบ่งชนชั้นออกเป็น 2 กลุ่มหลักคือ กลุ่มผู้ปกครองหรือมูลนาย ได้แก่ เจ้านาย และ ขุนนาง กับกลุ่มผู้อยู่ใต้ปกครอง ได้แก่ ไพร่ และ ทาส การใช้ศักดินาทำให้สถานะ

² วารุณี โอสถารมย์ และ อัญชลี สุস্যัณห์, “กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา” ใน รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุস্যัณห์ ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนางสาวอัญชลี สุস্যัณห์ (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545), หน้า 5.

³ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2537), หน้า 95.

⁴ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2545), หน้า 125.

⁵ แดนปีช แบริดเลย์, อักขรภิธานศรับท์ พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2514), หน้า 472.

⁶ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม, หน้า 124-125.

⁷ อุทิศ จิงนิพนธ์สกุล, วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย (นนทบุรี: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2528), หน้า 39-49.

*ข้าพระ คือ ทาสพระหรือทาสวัด เป็นคนชั้นเลวหรือทาสเชลยที่ถูกอุทิศให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่วัด, โยมสงฆ์ คือ ญาติโยมของพระสงฆ์ที่สอบบริษัทธิธรรมได้เป็นเปรียญ พระมหากษัตริย์จะทรงยกเว้นให้ไม่ต้องทำงานหลวง, เลกวัด คือ ไพร่หลวงที่พระมหากษัตริย์อุทิศถวายให้วัดไม่ต้องทำงานหลวง (อุทิศ จิงนิพนธ์สกุล 2528: 39-49)

ของไพร่และทาสีต่างกัน ทาสีมีสถานะเป็นเหมือนทรัพย์สินของมูลนายซึ่งมีสิทธิซื้อขายหรือตกทอด เป็นมรดกแก่กันได้ ส่วนไพร่นั้นไม่ถือเป็นทรัพย์สินส่วนตัว หากมูลนายถึงแก่กรรมไพร่จะถูกโอนเป็นของหลวง⁸ สถานภาพทางสังคมระหว่างไพร่และทาสสามารถสับเปลี่ยนกันได้ตลอดเวลา ทาสที่ได้รับการปลดปล่อยจะเป็นไพร่ต้องขึ้นสังกัดกับมูลนาย ขณะที่ไพร่เมื่อต้องประสบกับภาวะทางเศรษฐกิจฝืดเคืองก็จะขายตัวเองเป็นทาสได้เช่นกัน⁹

การรื้อฟื้นอาณาจักรใหม่เมื่อปี พ.ศ.2325 ได้ฟื้นฟูระบบมูลนาย-ไพร่ให้กลับมาเป็นกลไกควบคุมทางสังคมเช่นเดิม ดังปรากฏวัตถุประสงค์ของการสร้างพระนครจากพระราชกำหนดใหม่เมื่อปี พ.ศ.2328 ดังนี้

“ไพร่ฟ้าประชาชนทั้งปวงจะมีความสวามิภักดิ์ตั้งใจทำราชการเอากำลึงเรี่ยวแรงของตัวเปนแดนแทนพระเดชพระคุณโดยสุจริตจึงขอบแลซึ่งทรงพระกรุณาให้อาณาข้างพระนครครั้งนี้ ก็เปนสำหรับราชปรเวณีกระษัตราธิราชเจ้าแผ่นดินสืบมาแต่ก่อน”¹⁰

นโยบายฟื้นฟูระบบมูลนาย-ไพร่ ได้กระทำสืบเนื่องมาจากครั้งกรุงธนบุรี ซึ่งมีกฎหมายสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อปี พ.ศ.2316 กำหนดให้สักเลกไพร่หลวง เลกหัวเมือง และทำบัญชีทางว่าวส่งกรมพระสุรัสวดี เป็นครั้งแรกที่สักหมายหมู่เลกทุกกรมกอง พร้อมทั้งระบุโทษผู้ปลอมแปลงเหล็กสักหรือขโมยเหล็กสักของหลวงไปใช้ถึงขั้นประหารชีวิตทั้งโคตร¹¹

สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีการกำหนดเมื่อปี พ.ศ.2327 ระบุให้มูลนายผ่อนผันการใช้แรงงานแก่ไพร่เพื่อจะไม่ต้องขายตัวเองเป็นทาส¹² ขณะที่ปัญหาการยกอกไพร่หลวงโดยบรรดามูลนายเพื่อให้เป็นไพร่สมไว้ใช้งานส่วนตัวก็มีมากขึ้นในลักษณะต่างๆ ทั้งการเบียดบังไพร่หลวงแจ้งกับทางการว่าเป็นทาส หรือช่วยไถ่ไพร่หลวงเป็นไพร่สม และการสักไพร่หมู่อื่นว่าเป็นกรมกองของตนตลอดจนนำไพร่ไปถวายเป็นมหาดเล็กรับใช้เจ้านายบางพระองค์ ซึ่งเป็นปัญหาที่รัฐต้องแก้ไขด้วยการออกกฎหมายลงโทษผู้กระทำผิดในปี พ.ศ.2330, พ.ศ.2331 และพ.ศ.2335 ตามลำดับ¹³

⁸ อัญชลี สุสายัณห์, ไพร่สมัย ร.5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2546), หน้า 63.

⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁰ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, หน้า 238-239.

¹¹ สายชล สัตยานุรักษ์, พุทธศาสนากับแนวคิดการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352) (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 169.

¹² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, หน้า 205-207.

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 254-263, 270-272.

นอกจากนี้ รัฐสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีนโยบายผ่อนปรนการเกณฑ์แรงงานซึ่งเคยเข้มงวดจากสมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งเคยมากถึง 6 เดือนให้ลดลงเหลือ 4 เดือนและ 3 เดือนต่อปีในช่วง 2 รัชกาลแรก พร้อมทั้งช่วยเหลือทางเศรษฐกิจ เช่น สมัยรัชกาลที่ 2 ทรงยกเว้นภาษีอากรทางข้าวและข้าวที่รับซื้อจากเจ้าของนาทั่วไปให้แก่แรงงานไพร่ซึ่งอพยพมาทำนาในเขตกรุงเทพมหานคร เพื่อให้ราษฎรสามารถเลี้ยงชีพได้¹⁴ นโยบายที่เข้มงวดกับบรรดามูลนายและผ่อนปรนกับบรรดาไพร่พลสะท้อนถึงความสำคัญของการรักษาไพร่พลไว้ในระบบมูลนาย-ไพร่ ในระยะแรกสร้างพระนคร

บรรดาไพร่พลสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีหน้าที่ต่อรัฐและผู้ปกครองตามระบบมูลนาย-ไพร่หลายประการ ทั้งในด้านการก่อสร้างพระนครซึ่งต้องการแรงงานเป็นอันมาก เช่น เมื่อปี พ.ศ.2326 เกณฑ์ชาวเขมร 10,000 คนเข้ามาขุดคูพระนครพร้อมกับเกณฑ์ชาวลาวอีก 5,000 คนมาก่อสร้างกำแพงพระนคร¹⁵ ขณะที่การป้องกันราชอาณาจักรก็มีความสำคัญเพราะเกิดสงครามกับรัฐภายในภูมิภาคนี้อย่างต่อเนื่อง เช่น สงครามเมื่อปี พ.ศ.2328 มีการเกณฑ์กำลังไพร่พลถึงสามหมื่นคน เพื่อรับศึกกับทัพพม่าที่มีจำนวน “มากมายหลายทัพกว่าครั้งก่อนๆ”¹⁶

การเกณฑ์ไพร่พลเพื่อป้องกันราชอาณาจักรนั้นสะท้อนถึงบทบาทของราชธานีในการเป็นแหล่งรวบรวมทรัพยากรด้านกำลังคน โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขสูงสุด ขณะที่ราษฎรหรือไพร่พลก็มีหน้าที่รักษาพระนคร คติของเมืองรูปแบบดังกล่าวปรากฏในพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ดังนี้

อันพระนครทั้งหลาย	ก็เหมือนกับกายสังขาร
กระษัตริย์คือจิตวิญญาณ	เป็นประธานแก่ร่างอินทรีย์
มือเบื้องซ้ายขวาคือสามนต์	บาทาคือพลทั้งสี่
อาการพร้อมสามสิบสองมี	ตั้งนี้จึงเรียกว่ารูปร่าง
ฝ่ายผู้อุปการะราชราษฎร	คือศาสตราวุธทั้งหลาย
ถึงผู้นั้นประเสริฐเลิศชาย	มั่นจิตจากกายก็บรรลีย์
อาวุธไม่มีผู้ถือ	ควรฤาจะวิ่งเข้ารบได้ ¹⁷

¹⁴ วิภัลย์ พงศ์พนิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพฯ” สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2325-2411,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532), หน้า 89.

¹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 22.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33-34.

¹⁷ “รามเกียรติ์รัชกาลที่ 1,” อ้างถึงใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543), หน้า 210.

ความสำคัญของการเป็นแหล่งรวบรวมกำลังคนเพื่อป้องกันราชอาณาจักรทำให้มีการสะสมกำลังพลจำนวนมากไว้ที่กรุงเทพฯ ซึ่งมีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางการปกครอง ดังปรากฏจำนวนราษฎรจากหลักฐานของสังฆราชปาลเลกัวซ์สมัยรัชกาลที่ 3 ดังนี้¹⁸

ชาวจีนที่ผูกปี้	200,000	คน
ชาวไทย	120,000	คน
ชาวโคแแข็งซิน หรือ อนัม (ญวน)	12,000	คน
ชาวกัมพูชา (เขมร)	10,000	คน
ชาวมอญ	15,000	คน
ชาวลาว	25,000	คน
ชาวพม่า	3,000	คน
ชาวมาเลย์ (มลายู)	15,000	คน
คริสตังนานาชาติ	4,000	คน
รวม	404,000	คน

จำนวนราษฎรที่อยู่ในราชธานีมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ซึ่งมีที่มาแตกต่างกันอันมีสาเหตุต่างๆ เช่น กวาดต้อนจากการทำศึกสงคราม และการอพยพหลบหนีภัยสงคราม เป็นต้น กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆถูกจัดรวมเข้าไว้เป็นชุมชนและมีการควบคุมจากราชสำนักตามระบบควบคุมกำลังพลไว้เป็นชุมชนตามกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆแสดงถึงบทบาทของการเป็นศูนย์กลางรวบรวมกำลังพลในระบบศักดินา และเมื่อพิจารณาในด้านปริมาณหากเปรียบเทียบกับหัวเมืองต่างๆ และหัวเมืองประเทศราชในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ซึ่งพบว่ากรุงเทพฯมีจำนวนกำลังพลมากกว่า ดังต่อไปนี้¹⁹

อยุธยา	40,000	คน	สระบุรี	4,000	คน
อ่างทอง	2,000	คน	หล่มสัก	9,000-10,000	คน
พรหมบุรี (เมืองพรหม)	3,000	คน	นครราชสีมา	60,000	คน
อินทร์บุรี (เมืองอินทร์)	4,000	คน	นครศรีธรรมราช	10,000	คน
ชัยนาท	3,000	คน	ปัตตานี	100,000	คน
ลพบุรี	4,000	คน	ไทรบุรี	60,000	คน
นนทบุรี (ตลาดขวัญ)	5,000	คน	กลันตัน	65,000	คน
ปทุมธานี (สามโคก)	4,000	คน	เชียงใหม่	50,000	คน
จันทบุรี	6,000	คน	ลำพูน	12,000	คน

¹⁸ Monsignor Jean-Baptiste Pallegoix, Description of the Thai kingdom or Siam Thailand under King Mongkut translated by Walter E.J.Tips (Bangkok: White Lotus, 2000), p.29.

¹⁹ Ibid., pp. 9-23, 32-55.

แปดริ้ว	10,000	คน	ลำปาง	25,000	คน
เมืองแม่กลอง	10,000	คน	แพร่	15,000	คน
เมืองมหาชัย	5,000	คน	น่าน	60,000	คน
ราชบุรี	6,000-7,000	คน	หลวงพระบาง	80,000	คน

ขณะเดียวกันบทบาทของเมืองนอกเหนือจากการเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจแล้ว ยังเป็นที่ตั้งของ “ตลาด” อีกด้วย ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เกิดศูนย์กลางการผลิตสินค้าตามหัวเมืองดั้งเดิมในแต่ละภูมิภาค เช่น น้ำตาล พริกไทย ในภาคกลางและภาคตะวันออก ส่วนแร่ดีบุก ผลิตทางภาคใต้ตอบสนองต่อภาวะทางเศรษฐกิจเพื่อการค้าที่กำลังขยายตัว²⁰ ปฏิบัติกรียาอีกอย่างหนึ่งคือ การตั้งหัวเมืองใหม่ในบริเวณภาคอีสาน จำนวนมากสมัยรัชกาลที่ 3²¹ เพื่อใช้ควบคุมไพร่และรวบรวมทรัพยากรส่งศูนย์กลางอำนาจที่กรุงเทพมหานคร²²

ระบบมูลนาย-ไพร่เป็นกลไกควบคุมทางสังคมของรัฐที่อำนวยความสะดวกด้านเศรษฐกิจจากบรรดาไพร่ส่วย ซึ่งเป็นไพร่ที่ไม่ต้องทำราชการ หรืออุทิศแรงงานให้รัฐ²³ แต่ส่งส่วยให้รัฐเป็นการตอบแทน* โดยรัฐพิจารณาจากภูมิลำเนาที่รัฐจะได้รับผลประโยชน์จากส่วยสิ่งของในพื้นที่แห่งนั้น²⁴ ไพร่ชนิดนี้มีความสำคัญถึงกับมี เลกกองนอก ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่นอกราชอาณาจักร แต่สังกัดมูลนายในราชธานีหรือหัวเมือง ทำหน้าที่ส่งส่วยเป็นหลัก²⁵

การขยายตัวด้านการค้ากับต่างประเทศสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ยิ่งทำให้ไพร่ส่วยมีความสำคัญมากขึ้น แม้ว่าการรูปแบบทางเศรษฐกิจเป็นการผลิตเพื่อส่งออก เช่น การผลิตน้ำตาลทรายในเขตที่ราบภาคกลาง เป็นต้น²⁶ แต่สินค้าส่งออกจำนวนไม่น้อยยังเป็นประเภท “ของป่า” ที่

²⁰ นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 192-193.

²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547), หน้า 148-149.

²² นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 193.

²³ Monsignor Jean-Baptiste Pallegoix, Description of the Thai kingdom or Siam Thailand under King Mongkut, p. 153.

*ส่วยมีทั้งที่เป็นเงิน และสิ่งของ กรณีส่วยเงินกำหนดอัตราที่ 8-16 บาทต่อปี (Monsignor Jean-Baptiste Pallegoix 2000: 197)

²⁴ นันทิยา สว่างวุฒิศรธรรม, “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448),” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 85.

²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 58.

²⁶ ดูรายละเอียดใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, ปากไก่และใบเรือ ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543).

ต้องกะเกณฑ์แรงงานเสาะหามาให้พอกับความต้องการ เช่น สมัยรัชกาลที่ 3 ในปี พ.ศ.2387 กำหนดให้หัวเมืองภาคตะวันออกคือ จันทบุรี ระยอง บางละมุง และชลบุรี เกณฑ์ไพร่พลส่งส่วยไม้แดง ไม้ฝาง สำหรับส่งออกไปเพียงพอ²⁷

บรรดาไพร่ส่วยยังจะต้องส่งส่วยสิ่งของจากหัวเมืองเข้ามาช่วยงานในพระนครตามวาระปกติที่มีการเก็บแน่นอนเป็นรายปี²⁸ หรือกรณีพิเศษอย่างการก่อสร้างซ่อมแซมปราสาทราชวังและวัดวาอาราม หรืองานพระราชพิธี เช่น งานออกพระเมรุมาศพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเมื่อปี พ.ศ.2352 กำหนดให้หัวเมืองเกณฑ์ไพร่พลจัดส่งวัสดุก่อสร้างได้แก่ เสาไม้ขนาดต่างๆ น้ำมันยาง ชันหวาย เชือกหนัง กระเบื้อง ไปจนถึงเครื่องใช้ในการพระราชพิธี เช่น ผ้าขาว ขมิ้น สีผึ้ง และดอกไม้เพลิง²⁹ นอกจากนี้บรรดาไพร่ยังเป็นรายได้ทางเศรษฐกิจของมูลนายที่อุปถัมภ์หรือไพร่ผู้นั้นขึ้นสังกัดอยู่ด้วย เช่นที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ (Jeans-Baptiste Pallegoix) บันทึกไว้ว่า

“ตามธรรมดาพวกไพร่เป็นกำลังรายได้อันสำคัญให้แก่มูลนายถ้าไม่กดขี่เกินไป และปล่อยให้ทำมาหากินตามปกติสุข บรรดาไพร่จะนำของกำนัล เช่น ข้าว ผลไม้ ผัก และปลามาให้เป็นอันมาก”³⁰

ไม่เพียงเท่านั้น บรรดาไพร่พลยังเป็นเครื่องแสดงอำนาจและสถานภาพทางสังคมของมูลนายอีกด้วย เช่นเมื่อคราวแห่งสะพานครั้งใหญ่เมื่อปี พ.ศ.2372 กำหนดให้ “บรรดามียศได้รับพระราชทานพานทองต้องถูกแห่ทั้งสิ้น” กระบวนแห่ที่เต็มมีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกกำหนดให้ขุนนางที่ได้รับพระราชทานพานทองมีบ่าวไพร่ในกระบวนแห่ได้ 500 คน แต่ในปีดังกล่าวปรากฏว่า “ขุนนางมีบ่าวไพร่มากเต็มเกินกำหนดขึ้นไปจนถึง ๑๐๐๐ ก็มี” จนทำให้ผู้เข้าชมเหลือแต่ผู้หญิงส่วนมากเพราะผู้ชายต้องเข้าร่วมกระบวนแห่³¹

การสถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานีแห่งใหม่จึงเป็นการฟื้นฟูระบบมูลนาย-ไพร่ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นฐานทางการเมืองและเศรษฐกิจของชนชั้นปกครอง ซึ่งปรากฏถึงสัมฤทธิ์ผลจากระบบมูลนาย-ไพร่หลากหลายด้านทั้งการที่มีแรงงานสรรสร้างวัตถุสถานทั้งพระราชวังและวัดวาอาราม หรือ

²⁷ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร (พ.ศ. 2325-2448),” หน้า 103.

²⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 86-88.

²⁹ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171-1173 มุลินีพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 202 ปี (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2513), หน้า 36-57.

³⁰ Monsignor Jean-Baptiste Pallegoix, Description of the Thai kingdom or Siam Thailand under King Mongkut, p. 153.

³¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 38-39.

ความสำเร็จจากการการระดมไพร่พลจำนวนมากเพื่อต่อต้านข้าศึกจากรัฐข้างเคียง รวมทั้งการมีทรัพยากรทางเศรษฐกิจเพื่อหล่อเลี้ยงอาณาจักรไปจนถึงมูลนาย อีกทั้งยังช่วยส่งเสริมสถานภาพทางสังคมของมูลนายให้ดำรงสมฐานะตามศักดินา สิ่งเหล่านี้เป็นเครื่องบ่งชี้ถึงหน้าที่ของเมืองในฐานะเป็นกลไกสำหรับควบคุมกำลังคนซึ่งมีความจำเป็นของรัฐในขณะนั้น

2.2 การจัดการพื้นที่เมืองตามระบบมูลนาย-ไพร่

ก่อนหน้าที่กรุงเทพฯ จะเกิดความเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรที่ส่งผลต่อการเกิดกลุ่มคนนอกเหนือการควบคุมของรัฐทั้งชาวจีน และกลุ่มคนในบังคับ ที่มีจำนวนมากช่วงสมัยรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 อันเป็นผลให้รัฐดำเนินการปรับปรุงหน่วยงานเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในพระนคร ด้วยการตั้งกองตระเวนนั้น รัฐในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์สามารถควบคุมไพร่พลผ่านการจัดการพื้นที่เมืองดังปรากฏในประเด็นของรูปแบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของเมืองซึ่งถูกจัดสรรให้กับพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ซึ่งเป็นมูลนายเพื่อดูแลไพร่พลในสังกัด โดยจะเห็นถึงสถานที่ตั้งทั้งที่เป็นวังเจ้านาย บ้านเรือนขุนนาง รวมไปถึงชุมชนของไพร่พลในสังกัดที่อยู่บริเวณรายรอบ ตลอดจนชุมชนชาวต่างชาติ โดยมีพื้นฐานสอดคล้องกับความจำเป็นในการป้องกันพระนคร ซึ่งต้องมีการใช้กำลังคนเพื่อการนี้ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ และยังเป็นการอำนวยความสะดวกด้านการควบคุมกำลังพลของรัฐในขณะนั้นเช่นกัน

2.2.1 พระบรมมหาราชวังและวังเจ้านาย

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงย้ายพระราชวังจากทางฝั่งกรุงธนบุรีมาฝั่งตะวันออกได้กำหนดให้ที่ดินบริเวณระหว่างวัดโพธิ์ (วัดพระเชตุพน) กับวัดสลัก (วัดมหาธาตุ) สำหรับสร้างพระบรมมหาราชวัง โดยโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายชาวจีนซึ่งขึ้นกับพระยาราชเศรษฐีอาศัยอยู่แต่ครั้งกรุงธนบุรีย้ายลงไปตั้งบ้านเรือนระหว่างวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิ) และวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา)³²

สำหรับการสร้างวังเจ้านายสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังคงยึดแบบแผนการป้องกันรักษาพระนครเช่นเดียวกับวังหลวง วังหน้า และวังหลัง โดยทรงสร้างวังริมป้อมพระสุเมรุให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงจักรเจษฎา วังแห่งนี้สร้างบริเวณมุมพระนครด้านเหนือภายในเขตกำแพงเมืองตรงปากคลองบางลำพูซึ่งเป็นคูพระนครด้านทิศตะวันออก เป็นเขตนิเวศน์สถานเดิมของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เมื่อทรงปฏิบัติราชการสมัยกรุงธนบุรี

³² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” ใน ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 (กรุงเทพฯ: องค์การการค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 69-70.

อีกวังหนึ่งที่มีความสำคัญคือ วังริมป้อมจักรเพชร สำหรับรักษาพระนครด้านทิศใต้ เป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์³³

นอกจากนี้ยังมีการสร้างวังภายในกำแพงพระนครอีกหลายวังโดยมากเป็นวังที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกับพระบรมมหาราชวังเช่น วังริมน้ำโพธิ์ วังปากคลองวัดชนะสงคราม แห่งละ 1 วัง บริเวณถนนหน้าพระลานตั้งแต่ท่าพระถึงหน้าประตูวิเศษไชยศรี 3 วัง บริเวณถนนหลักเมือง 6 วัง และริมสนามไชย ส่วนวังเจ้านายในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท อยู่บริเวณถนนหน้าพระราชวังบวร (วังหน้า) จำนวน 4 วัง³⁴

สำหรับบริเวณด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเป็นที่ประทับของเชื้อพระวงศ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ครั้นสร้างพระนครทรงโปรดฯ ให้มีเจ้านายประทับอยู่ โดยทรงยกพระนิเวศน์เดิม หรือ “จวนเดิม” ให้เป็นวังพระราชทานให้เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร พระเจ้าลูกเธอพระองค์ใหญ่* ต่อมาทรงโปรดฯ ให้เจ้านายพระองค์นี้ไปประทับที่พระราชวังเดิมซึ่งสร้างสมัยกรุงธนบุรี ส่วนวังเจ้านายพระองค์อื่นก็ทรงให้มีเจ้านายไปประทับเช่นที่วังสวนมั่งคุด และยังมีวังเจ้านายที่สำคัญอีกพระองค์คือ วังบ้านปูน ที่ประทับของพระองค์เจ้าขุนเณร ซึ่งมีพระเกียรติยศปรากฏเมื่อครั้งเป็นนายกองโจรรบพม่าที่ลาดหญ้า³⁵

ภายหลังจากสมัยรัชกาลที่ 1 วังบริเวณฝั่งธนบุรีที่มีมาแต่เดิมส่วนมากมีเจ้านายประทับต่อเนื่องกันมาในสมัยรัตนโกสินทร์ เช่น วังหลัง และพระราชวังเดิม³⁶ ส่วนการสร้างวังมักกระทำทางฝั่งกรุงเทพมหานคร³⁷ ภายในเขตวงแหวนชั้นในซึ่งมีคูเมืองเก่าสมัยกรุงธนบุรีเป็นปราการ บริเวณดังกล่าวเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังและกลุ่มวังของเจ้านายจำนวนมาก³⁸ เช่น สมัยรัชกาลที่ 2 ทรงสร้างวังริมคลองคูเมืองเดิม 2 วัง บริเวณท้ายหีบเผย 5 วัง บริเวณบ้านหม้อ และริมแม่น้ำเจ้าพระยาใต้วัดพระเชตุพน แห่งละ 1 วัง ส่วนวังฝ่ายกรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ 2 จะตั้งบริเวณไม่ไกลกับพระราชวังบวร เช่น วังหลังวัดชนะสงคราม และวังริมคลองบางลำพู ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 มีการสร้างวังพระราชทานเจ้านายบริเวณท้ายวัดพระเชตุพน บริเวณริมป้อมมหาฤกษ์* บริเวณถนน

³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79-81.

³⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 91.

*ต่อมาขึ้นครองราชสมบัติเป็น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2

³⁵ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลคุณากร, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” หน้า 84-91.

³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 75-79, 88-90.

³⁷ วิภัลย์ พงศ์พินิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพฯ” สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2325-2411,” หน้า 83.

³⁸ อติศร หมวกพิมาย, “การใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑลก่อนปี พ.ศ. 2325,” วารสารธรรมศาสตร์ 21, 1 (มกราคม-เมษายน 2538): 25.

สนามไชย ถนนมหาชัย ถนนเฟื่องนคร ถนนพระอาทิตย์ ริมคลองสะพานเก่า คลองตลาด และริมสะพานเสี้ยว³⁹

ความสำคัญของการสร้างวังในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นการตระเตรียมไพร่พลซึ่งอยู่ในความดูแลของบรรดาเจ้านายเพื่อใช้ป้องกันพระนครหากต้องเผชิญกับข้าศึกเข้ามาประชิดพระนครอย่างในสมัยกรุงศรีอยุธยา อย่างไรก็ตาม การใช้ที่ดินในวัตถุประสงค์ดังกล่าวมีความคลี่คลายตามสภาพปัจจัยทางยุทธศาสตร์ที่มั่นคงขึ้นภายหลังการปราบปรามศึกพม่าครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2328 สร้างเสถียรภาพให้กับราชอาณาจักร รวมถึงการปรับยุทธวิธีทำศึกด้วยการยกทัพออกไปยังหัวเมืองไม่ได้ใช้พระนครรับศึกสงครามเช่นที่ผ่านมา⁴⁰ ซึ่งจะพบว่าวังหลายแห่งที่มีความสำคัญทางยุทธศาสตร์ถูกทิ้งร้างหลังจากเจ้านายซึ่งครอบครองวังสิ้นพระชนม์ เช่น วังริมป้อมพระสุเมรุ และวังริมป้อมจักรเพชร⁴¹

แม้ว่าปัจจัยด้านยุทธศาสตร์จะลดบทบาทลง แต่การรักษาความสงบภายในพระนครยังคงใช้วิธีการสร้างวัง ปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดให้สร้างวังใหม่ริมถนนมหาชัยใกล้ประตูสะพานหัน 3 วัง ด้วยทรงเห็นว่าบริเวณนั้นเป็นต้นทางไปสำเพ็ง ควรมีเจ้านายไปประทับอยู่เป็นประธานอย่างที่เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์เสด็จประทับอยู่ที่วังทางด้านนั้นมาก่อนแล้ว⁴² การที่มีเจ้านายประทับอยู่หมายถึงการมีกำลังคนสำหรับดูแลความสงบเรียบร้อยแก่บริเวณนั้นเช่นกัน การใช้ประโยชน์ในที่ดินลักษณะดังกล่าวสะท้อนถึงการจัดการเมืองในด้านกำลังคนของรัฐในขณะนั้น

2.2.2 บ้านเรือนขุนนาง

ขุนนาง หรือ ข้าราชการ เป็นกลุ่มคนที่มีหน้าที่ในการควบคุมกำลังพล โดยที่บรรดาไพร่พลจะต้องขึ้นสังกัดกับกรมกองภายใต้การบังคับบัญชาของขุนนาง กลุ่มขุนนางจึงมีความสำคัญต่อการบริหารราชการแผ่นดินทำให้บรรดาบ้านเรือนของขุนนางส่วนมากจึงมักตั้งอยู่รายรอบไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวัง วังหน้า และวังหลัง เพื่อให้เข้าเฝ้าใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทได้สะดวก พระมหากษัตริย์จะสร้างเรือน จวนหรือบ้านให้ขุนนางหรือเสนาบดีอยู่ ด้วยเห็นเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องรักษาเกียรติของเสนาบดี และมักเป็นที่ดินใกล้กับพระบรมมหาราชวัง⁴³ ธรรมเนียมดังกล่าวปรากฏใน

*ในเขตโรงเรียนราชินีปัจจุบัน (สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ 2507: 136)

³⁹ สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” หน้า 106-143.

⁴⁰ ดูรายละเอียดใน เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545).

⁴¹ สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” หน้า 79-81,

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 139-140.

⁴³ แนน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 92.

บทเสภาขุนช้างขุนแผน กล่าวถึง พลายงามได้รับบรรดาศักดิ์เป็น จมื่นไวยวรนาถ พร้อมกับได้รับพระราชทานเรือน ภายหลังชนะศึกที่เชียงใหม่ ดังนี้

แล้วตรัสว่าอายไวยฟังได้ดี	บ้านช่องมันจะมีที่ไหนนั้น
หัวหมื่นมีแต่ตัวก็ชั่วครั้น	ต้องทำบ้านให้มันเสียครั้งนี้
ดูก่อนเจ้ากรมยมราช	จงบาตรหมายนายอำเภอไปเหยียบที่
หาบ้านให้อายไวยในบุรี	ดูท่วงทีพอให้ใกล้ใกล้วัง
แล้วตรัสสั่งให้เจ้ากรมทหารใน	ไปปลุกเหย้าเรือนให้สักห้าหลัง
ทั้งเรือนครัวรั้วรอบขอบกำบัง	ให้สมกับภูตั่งเป็นหมื่นไวย ⁴⁴

ข้อความข้างต้นทำให้เห็นถึงวิธีการจัดหาเรือนพระราชทานแก่ขุนนาง ขณะเดียวกันเรือนของจมื่นไวยวรนาถ ยังเป็นภาพสะท้อนเรือนขุนนางและผู้มีบรรดาศักดิ์ในอดีตที่เพียบพร้อมไปด้วยองค์ประกอบต่างๆ เช่น หอกลาง หอนั่ง หอนก (สำหรับเลี้ยงนก) ชานเรือน (สำหรับไว้กระถางไม้ประดับและทำกิจกรรมอื่นๆ) และครัวไฟ เป็นต้น⁴⁵

บริเวณใกล้กับพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออกถึงเขตคลองคูเมืองเดิม อันเป็นคูพระนครชั้นในเป็นที่ตั้งบ้านเรือนขุนนางข้าราชการ⁴⁶ ตั้งแต่แรกสร้างพระนคร พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้สร้างบ้านเรือนขุนนางข้าราชการรายรอบพระบรมมหาราชวัง บ้านของขุนนางที่สำคัญอยู่บริเวณฝั่งใต้พระบรมมหาราชวังไปจนเขตวัดพระเชตุพน⁴⁷ ได้แก่ บ้านของเจ้าพระยารัตนพิพิธ สมุหนายก และบ้านของเจ้าพระยามหาเสนาขุนนาค สมุหพระกลาโหม⁴⁸ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 2 บรรดาเสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ซึ่งเคยพำนักอยู่บริเวณนี้ถึงแก่อสัญกรรมคงเหลือแต่บรรดาบุตรหลาน ส่วนเสนาบดีที่ตั้งขึ้นใหม่ก็ตั้งบ้านเรือนห่างออกไป ประกอบกับข้าราชการบริพารในพระบรมมหาราชวังมีมากขึ้น ทำให้ทรงขยายเขตพระบรมมหาราชวังทางทิศใต้ออกไปและสร้างถนนกั้นเขตระหว่างพระบรมมหาราชวังและวัดพระเชตุพน⁴⁹

⁴⁴ กาญจนาคพันธุ์ และ นายตำรา ณ เมืองใต้, เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2545), หน้า 440.

⁴⁵ ผุสดี ทิพทัส, บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่มที่ 1 (รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3) (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 145-151.

⁴⁶ แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 83.

⁴⁷ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546), หน้า 128.

⁴⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” หน้า 82, 116.

⁴⁹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 128.

นอกจากนี้ แบบแผนการตั้งบ้านเรือนขุนนางใกล้กับพระบรมมหาราชวังยังใช้กับขุนนางฝ่ายกรมพระราชวังบวร (วังหน้า) โดยตั้งบ้านเรือนใกล้ปากคลองคูเมืองเดิมด้านริมด้านนอกกำแพงเมือง⁵⁰ หรือพื้นที่ระหว่างพระราชวังบวร วังกรมขุนสุนทรภู่เบศรี ไปจนถึงวังกรมหลวงจักรเจษฎา เป็นที่ตั้งบ้านขุนนางขุนนางสำคัญ ได้แก่ พระยามณเฑียรบาล พระยากลาโหม พระยาจำแสนยากร และพระยาไกรโกษา ซึ่งรับราชการเป็นเสนาบดีจตุสดมภ์ของกรมพระราชวังบวร⁵¹

สำหรับพื้นที่ภายในกำแพงพระนครอีกบริเวณหนึ่งที่มีการตั้งบ้านเรือนขุนนางข้าราชการคือ บริเวณคูพระนครชั้นนอกตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิม (คลองโรงไหม-คลองตลาด) ไปจนถึงคลองรอบกรุง (คลองบางลำพู-คลองโอ่งอ่าง) ซึ่งไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวังเป็นที่ตั้งบ้านเรือนขุนนางจำนวนมากไม่น้อยเห็นได้จากเมื่อคราวเกิดเพลิงไหม้ครั้งใหญ่สมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อปี พ.ศ.2374 เพลิงไหม้บ้านเรือนสองฝั่งคลองคูเมืองเดิมตั้งแต่หอกลอง สะพานช้างบ้านหม้อ ไปจนถึงสะพานมอญ เพลิงเผาผลาญบ้านขุนนางข้าราชการเป็นอันมากรวมทั้งบ้านพระยาศรีสหเทพ (ทองเพ็ญ) ขุนนางคนสำคัญในรัชกาลที่ 3 ด้วย⁵²

บริเวณที่กล่าวมายังเป็นแหล่งพำนักของขุนนางสำคัญท่านอื่นอีก อาทิ เจ้าพระยาพระคลัง (หน) เสนาบดีและกวีคนสำคัญสมัยรัชกาลที่ 1 ตั้งบ้านเรือนใกล้กับปากคลองคูเมืองเดิม (คลองตลาด) เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) อยู่บริเวณสะพานช้างโรงสีริมคลองคูเมืองเดิม เจ้าพระยาธรรมาธิบดี (สมบุญ) เสนาบดีวังสมัยรัชกาลที่ 3 และ พระยามหาอำมาตย์ ได้รับพระราชทานที่ดินสร้างบ้านเรือนในเขตกำแพงเมืองจากรัชกาลที่ 3 บริเวณหน้าวัดเลียบ (วัดราชบูรณะวรวิหาร) เหนือปากคลองรอบกรุง (คลองโอ่งอ่าง) เป็นต้น⁵³

ส่วนบริเวณพ้นจากแนวคูเมืองชั้นนอก หรือ คลองรอบกรุง (คลองบางลำพู-คลองโอ่งอ่าง) ไปจนถึงบริเวณที่เป็นคลองผดุงกรุงเกษมในชั้นหลัง ซึ่งพ้นแนวกำแพงพระนครตรงบริเวณทางฝั่งตะวันออกของคลองโอ่งอ่างมีบ้านเรือนขุนนางสำคัญ ได้แก่ เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ตั้งอยู่ระหว่างเชิงสะพานหันกับบ้านทำดอกไม้เพลิง (บ้านดอกไม้), บ้านของพระพิเรนทรเทพ (ข้า) เจ้ากรมตำรวจใหญ่ฝ่ายซ้าย ตรงด้านใต้ของบ้านดอกไม้เพลิง, บ้านของพระยาพิชัยรณฤทธิ์ ใกล้กับวัดพระพิเรนทร์⁵⁴ และบ้านของพระยาสิงหราชเดโชชัย อยู่บริเวณที่เป็นสะพานเหล็กตรงถนนเจริญกรุง⁵⁵

⁵⁰ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ตำนานวังหน้า (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2553), หน้า 27.

⁵¹ วิภัติ พงศ์พนิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพฯ” สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2325-2411,” หน้า 88.

⁵² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 45.

⁵³ แฉ่งน้อย คักดีศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 85.

⁵⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87.

⁵⁵ วิภัติ พงศ์พนิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพฯ” สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2325-2411,” หน้า 88.

นอกแนวกำแพงพระนครด้านอื่นยังเป็นที่ตั้งของบ้านเรือนข้าราชการระดับล่างลงมา เช่น บ้านจมีนกังศิลป์อยู่ตรงนอกกำแพงพระนครตรงวัดราชบุรณะ หรือบ้านของขุนพรหมสุภา ข้าราชการตุลาการอยู่บริเวณบางขุนพรหมซึ่งเรียกชื่อสถานที่ตามตำแหน่งข้าราชการท่านนี้⁵⁶ กระนั้นก็ตาม แม้ว่าบรรดาบ้านเรือนขุนนางข้าราชการจะอยู่นอกแนวคูพระนครและแนวกำแพงพระนครแต่ก็ไม่ไกลจากตัวพระนครเพื่อให้สะดวกต่อการเดินทางมาประกอบภารกิจที่พระบรมมหาราชวังได้

ฝั่งกรุงธนบุรีเป็นอีกบริเวณที่มีขุนนางข้าราชการอาศัยอยู่อย่างหนาแน่นโดยเฉพาะกลุ่มเสนาบดีในตระกูลขุนนางซึ่งรับราชการตำแหน่งสำคัญต่อเนื่องมาหลายรุ่น เช่น สมเด็จเจ้าพระยามหาประยูรวงศ์ (ดิศ) และสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ตั่น) ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกลาโหมเสนาบดีคลัง และเจ้ากรมพระคลังสินค้า ขุนนางสายตระกูลนี้มีที่ดินบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่คลองบางกอกใหญ่บริเวณวัดประยูรวงศาวาสลงมาตามริมแม่น้ำจนถึงวัดอนงคารามและวัดพิชัยญาติการาม ได้สร้างบ้านเรือนให้บุตรหลานและบริวารในกลุ่มของตนและได้ให้มีชนนารีชาวต่างประเทศเช่าที่ดินไว้พำนักเพราะไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวัง⁵⁷

ความสำคัญของการควบคุมกำลังคนจึงมีส่วนกำหนดลักษณะการพักอาศัยของบรรดาขุนนางข้าราชการซึ่งเป็นมูลนายมีไพร่พลไว้ในครอบครอง บ้านเรือนส่วนมากมักตั้งอยู่ในเขตกำแพงพระนครใกล้กับพระบรมมหาราชวัง หรือหากจะตั้งบ้านเรือนบริเวณอื่นก็มักไม่ไกลมากนักเพื่อความสะดวกแก่การปฏิบัติหน้าที่ราชการ อีกประการหนึ่งอาจเป็นนโยบายของพระมหากษัตริย์ที่ต้องการควบคุมขุนนางอย่างใกล้ชิดโดยเฉพาะบรรดาขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่สามารถถือครองไพร่พลจำนวนมากได้ตามระบบศักดินา ด้วยเพราะเหตุผลของความมั่นคงทางการเมืองของพระมหากษัตริย์ รวมทั้งบรรดาไพร่พลจะมีส่วนสำคัญต่อการป้องกันรักษาพระนครได้หากเกิดศึกสงครามอีกด้วย

2.2.3 ชุมชนต่างชาติ

กำลังไพร่พลนับเป็นปัจจัยสำคัญต่อการคงอยู่ของอาณาจักรโดยเฉพาะเมื่อแรกสร้างกรุงเทพมหานครเป็นราชธานี ซึ่งต้องใช้ไพร่พลเพื่อวัตถุประสงค์ด้านการเมืองและเศรษฐกิจ ขณะเดียวกัน การสร้างพระนครบนพื้นฐานความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ และความเชื่อ ประกอบกับลักษณะของประชากรซึ่งเป็นไพร่ชาวต่างชาติจำนวนมาก ทำให้รัฐจัดการพื้นที่เมืองด้วยการกำหนดบริเวณพักอาศัยของราษฎรอย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

ความสำคัญของการควบคุมทางสังคมตามระบบมูลนาย-ไพร่มีส่วนต่อการกำหนดการใช้สอยประโยชน์ที่ดินของกรุงเทพมหานครขณะนั้น โดยบ้านเรือนหรือชุมชนของราษฎรจะตั้งรายรอบที่พักอาศัยของมูลนายทั้งวังเจ้านายและบ้านขุนนางข้าราชการ กรณีดังกล่าวยังรวมถึงทาสซึ่งเป็น

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

⁵⁷ แนน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 85.

แรงงานส่วนตัวของมูลนายด้วยเช่นกัน⁵⁸ สำหรับบริเวณที่พักอาศัยของราษฎรทั่วไปจะตั้งอยู่ใกล้เคียงกับที่พักอาศัยของมูลนายอย่างสอดคล้องกัน โดยทางฝั่งตะวันออกตั้งแต่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาจนถึงคลองคูเมืองเดิม และจากคลองคูเมืองเดิมจนถึงปากคลองตลาดทางด้านใต้ ซึ่งเป็นที่ตั้งวังเจ้านายและบ้านขุนนางข้าราชการ⁵⁹

ขณะเดียวกัน บรรดาราษฎรในกรุงเทพมหานครจำนวนไม่น้อยเป็นไพร่ต่างชาติมีทั้งที่อาศัยมาก่อนตั้งกรุงรัตนโกสินทร์ได้แก่ ชาวมอญซึ่งอพยพตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตั้งถิ่นฐานบริเวณกรุงธนบุรีก่อนที่ส่วนหนึ่งจะย้ายมายังฝั่งพระนครภายหลัง⁶⁰ ไพร่ต่างชาติส่วนหนึ่งได้จากการทำสงครามระหว่างรัฐ เช่น การทำศึกกับพม่าเมื่อปี พ.ศ. 2328 ทำให้กวาดต้อนไพร่พลเข้าพระนครเป็นอันมาก⁶¹ หรือกรณีศึกเมืองกลางเมื่อปี พ.ศ.2352 ได้ไพร่พลพม่ากว่า 900 คน⁶² ประกอบกับความขัดแย้งภายในรัฐข้างเคียงทำให้ไพร่ต่างชาติหนีมาสมานมิถกดีเช่น ในปี พ.ศ.2334 เจ้าเมืองทวายเป็นกบฏต่อพระเจ้ากรุงอังวะขอสมานมิถกดีต่อรัชกาลที่ 1 ทำให้ทรงแต่งตั้งไปรักษาเมืองทวายพร้อมกับเปลี่ยนตัวเจ้าเมืองและกวาดต้อนครัวเมืองทวายหลายร้อยครอบครัวเข้าพระนคร⁶³

บรรดาไพร่ต่างชาตินับอยู่ในกฎเกณฑ์การจัดระเบียบทางสังคมตามระบบมูลนาย-ไพร่โดยอยู่ในความดูแลของมูลนายซึ่งเป็นไพร่ต่างชาติด้วยกันเพื่อความสะดวกต่อการปกครองตามพื้นฐานทางวัฒนธรรมแต่ละกลุ่มชนชาติ เช่น ไพร่ทวายขึ้นกับพระยาทวาย ส่วนไพร่ชาวเขมรสมัยรัชกาลที่ 1 ขึ้นกับขุนนางชาวเขมรที่เป็นมูลนายมาแต่เดิม⁶⁴ ส่วนหัวหน้าไพร่ต่างชาติต้องขึ้นตรงต่อกรมกองของรัฐตามลำดับ เช่น ทงดุงเกียน (Thong Dung Gian) และ โฮเตียงฮัก (Ho Duong Dac) ผู้บังคับการกองทหารญวนองเชียงสือ ได้รับพระราชทานตำแหน่งและราชทินนามแบบไทยจากรัชกาลที่ 1 เพื่อปกครองชุมชนชาวเวียดนาม โดยขึ้นต่อสมุหพระกลาโหม⁶⁵ เพื่อที่รัฐสามารถได้ประโยชน์จากแรงงานเหล่านี้ยิ่งขึ้นที่จึงมีการเกณฑ์แรงงานไพร่เกือบทุกชนชาติตั้งที่จอห์น ครอว์ฟอร์ด (John Crawford) ทูตอังกฤษที่เข้ามากรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 2 บันทึกว่า

⁵⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 92.

⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 84.

⁶⁰ วิภลย์ พงศ์พนิตานนท์, “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพฯ” สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2325-2411,” หน้า 47.

⁶¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 32-36.

⁶² จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171-1173, หน้า 18.

⁶³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 64-65, 68.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12, 68.

⁶⁵ ผุสดี จันทวิมล, เวียดนามในเมืองไทย (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541), หน้า 66-67.

“ผู้ที่ได้รับยกเว้นได้แก่ ชาวจีน พวกกัมพูชา มอญ พม่า หรือแม้แต่ทายาทของพวก
 ปอร์ตุเกสที่นับถือศาสนาคริสเตียนก็อยู่ในข่ายที่จะถูกเกณฑ์ด้วย”⁶⁶

บรรดาไพร่ต่างชาติมีหน้าที่รับผิดชอบเช่นเดียวกับไพร่ชาวสยาม และมีความสำคัญมากขึ้นใน
 ภาวะที่บ้านเมืองขาดแคลนกำลังคนหลังผ่านสงครามคราวเสียกรุงครั้งที่ 2 ตลอดจนปัญหาในการ
 ควบคุมกำลังคนของรัฐ เช่น การยกยอกไพร่หลวงจากบรรดามูลนาย หรือการที่ไพร่ขายตัวลงเป็นทาส
 เพื่อหลีกเลี่ยงการใช้แรงงาน⁶⁷ เป็นต้น ทำให้ไพร่ต่างชาติมีความสำคัญในการเป็นแรงงานหลักของ
 รัฐ⁶⁸ ตั้งแต่เริ่มสร้างพระนครโดยมีการเกณฑ์แรงงานทั้งชาวเขมรและชาวลาวเพื่อมาก่อกำแพงเมือง
 และขุดคูพระนคร⁶⁹ หรือในสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงใช้แรงงานชาวลาวขุดคลองบางขนาก⁷⁰ เป็นต้น

แรงงานไพร่เหล่านี้ต้องเสียส่วยสิ่งของตามแต่รัฐจะเรียกเก็บ เช่น ลาวฟงขาว ลาวฟงดำ เมือง
 สระบุรีส่งส่วยไม้ขนานาชนิดเนื่องในพระเมรุรัชกาลที่ 1 เมื่อปี พ.ศ.2352⁷¹ สำหรับไพร่ต่างชาติที่มี
 ความชำนาญบางประการเช่น งานช่างหรือมีความสามารถในการรบ ไพร่เหล่านี้จะถูกรัฐนำเข้าสู่สังกัด
 กรมกองของรัฐ เช่น กรมช่างสิบหมู่ หรือกรมอาสา⁷² อย่างกรณีไพร่ญวนเข้ารับราชการใช้อาวุธ
 ทันสมัยแบบตะวันตกถูกจัดให้ประจำอยู่ในกรมทหารปืนใหญ่⁷³

รัฐมีนโยบายจัดการกับชุมชนไพร่ต่างชาติที่อพยพเข้ามายังกรุงเทพฯ ด้วยการกำหนดถิ่นฐาน
 ที่ตั้งชุมชนบนพื้นฐานความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ของเมืองเพื่อเป็นแนวป้องกันราชธานีอันเป็นปัจจัย
 สำคัญตั้งแต่แรกสร้างพระนคร วิธีการเช่นนี้เป็นลักษณะเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาหากข้าศึกบุกเข้า
 มาจะต้องผ่าน “ค่ายชาวต่างชาติ” ก่อนถึงตัวเมือง⁷⁴ สำหรับกรุงเทพฯซึ่งเป็นเมืองที่มีการวางผังทาง
 ยุทธศาสตร์เป็นวงแหวนทั้งการกำหนดที่ตั้งของหัวเมืองชั้นในและการป้องกันพระนครด้วยแนวคูเมือง

⁶⁶ กรมศิลปากร, เอกสารครอว์ฟอร์ด แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (นครหลวงกรุงเทพมหานครบุรี: โรงพิมพ์
 การศาสนา, 2515), หน้า 112-113.

⁶⁷ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 5, หน้า 254-263, 270-272.

⁶⁸ อติศร หมวกพิมาย, “การใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑลก่อนปี พ.ศ.2325,” : 27.

⁶⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 22.

⁷⁰ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 3 เล่ม 5 (กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์, 2530), หน้า 27.

⁷¹ จดหมายเหตุ รัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171-1173, หน้า 40.

⁷² Edward Van Roy, “Twix Land and Sea: Bangkok’s Plural Society on the Verge of
 Modernity,” in the Conference of Site of Modernity Asian Cities and their Evolution and
 Nationalism (Chulalongkorn University, 2011), p.15.

⁷³ ผุสดี จันทวิมล, เวียดนามในเมืองไทย, หน้า 49-53.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 57-58.

2 ชั้นพร้อมทั้งป้อมปราการและกำแพงเมือง⁷⁵ สะท้อนถึงความจำเป็นในด้านความมั่นคงของรัฐซึ่งมีผลต่อการกำหนดตำแหน่งที่ตั้งชุมชนไพร่ต่างชาติอีกด้วย

ขณะที่การควบคุมไพร่พลตามระบบมูลนาย-ไพร่ อย่างเข้มงวดมีส่วนป้องกันไพร่ต่างชาติร่วมมือกันชกชิงกำลังเป็นภัยต่อกรุงเทพฯ⁷⁶ การกำหนดถิ่นฐานของไพร่ต่างชาติก็เช่นเดียวกัน บรรดาไพร่ต่างชาติถูกรัฐกำหนดให้ตั้งเป็นชุมชนอยู่บริเวณส่วนต่างๆของกรุงเทพฯโดยขึ้นอยู่กับความเหมาะสมด้านการปกครอง รวมทั้งความเชื่อทางศาสนา

เพื่อให้รัฐสะดวกต่อการปกครองจึงมีการให้บรรดาไพร่ต่างชาติอาศัยเป็นชุมชนภายใต้การดูแลของหัวหน้าชุมชนซึ่งเป็นที่นับถือภายในกลุ่มไพร่ต่างชาติด้วยกัน เช่น สมัยรัชกาลที่ 1 ทรงโปรดฯ ให้ไพร่จากเมืองทวายที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯอยู่ภายใต้การดูแลของพระยาทวาย และ กลุ่มไพร่ชาวเขมรเข้ารีตที่ลี้ภัยสงครามภายในรัฐเขมรอยู่ภายใต้การดูแลของออกญาอนน ออกญาแป้น ซึ่งเป็นมูลนายเดิมที่อพยพมาพร้อมกัน⁷⁷

ส่วนกรณีการตั้งถิ่นฐานที่สัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนา เช่น การตั้งถิ่นฐานของชาวเวียดนามเข้ารีต รัชกาลที่ 3 มีพระราชประสงค์แยกชาวเวียดนามที่นับถือคริสต์ไว้ต่างหากที่ตำบลสามเสนให้รวมอยู่กับชาวเขมรและคนเชื้อสายโปรตุเกสที่นับถือศาสนาเดียวกันที่ตำบลสามเสน ส่วนพวกเวียดนามที่นับถือพุทธทรงให้ตั้งบ้านเรือนที่บางโพ เป็นเหตุให้ชาวเวียดนามที่เข้ามาหลังจากนี้แยกย้ายกันไปตั้งบ้านเรือนในถิ่นฐานตามความเชื่อของแต่ละคน⁷⁸

การจัดสรรที่ดินเพื่อตั้งถิ่นฐานแก่ไพร่ต่างชาติทำให้เกิดชุมชนตามกลุ่มเชื้อชาติกระจายยังส่วนต่างๆของกรุงเทพฯเว้นบริเวณใจกลางพระนคร ได้แก่พื้นที่ริมน้ำเจ้าพระยาถึงแนวคลองคูเมืองเดิม (คลองโรงไหม-คลองตลาด) ซึ่งเป็นที่ตั้งพระบรมมหาราชวัง วังเจ้านาย บ้านขุนนาง ตลอดจนราษฎรชาวไทยที่เป็นบริวารของมูลนาย⁷⁹ ทั้งนี้อาจเกี่ยวข้องกับเหตุผลของความปลอดภัยหากปล่อยให้ไพร่ต่างชาติตั้งถิ่นฐานใกล้ศูนย์กลางแห่งอำนาจมากเกินไป ซึ่งเหตุผลดังกล่าวปรากฏเมื่อครั้งที่พระเจ้ากรุงธนบุรีทรงขับไล่ชุมชนชาวญวนกลุ่มของม่อเทียนซือหรือพระยาราชเศรษฐีที่ลี้ภัยกลุ่ม

⁷⁵ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษกรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525), หน้า 39.

⁷⁶ อติศร หมวกพิมาย, “การใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑลก่อนปี พ.ศ.2325,”: 37.

⁷⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 12, 69.

⁷⁸ ผุสดี จันทวิมล, เวียดนามในเมืองไทย, หน้า 65.

⁷⁹ มั่งน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 83-84.

*ม่อเทียนซือ หรือพระยาราชเศรษฐีเป็นหัวหน้าชาวญวนในสกุลหนึ่งอพยพลี้ภัยกบฏไต่เซ็นเข้ามาสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี รัชการจันได้ยศขุนนางชั้นพระยา ต่อมาพวกไต่เซ็นไม่ต้องการให้ม่อเทียนซืออำนาจพระเจ้ากรุงธนบุรีทำลายพวกตนจึงวางแผนให้พระเจ้ากรุงธนบุรีไม่ไว้วางพระทัยจนประสบความสำเร็จ เป็นผลให้ม่อเทียนซือถูกบังคับให้ทำอัตวินิบาตกรรม ส่วนพวกหัวหน้าญวน-จีน ถูกประหารชีวิตกว่า 50 คน บรรดาชาวญวนถูกให้ไปอยู่ชายพระราชอาณาเขต (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2529:198-199)

กบฏไต้เซ็นในเวียดนาม เข้ามาตั้งบ้านเรือนบริเวณท่าเตียนภายในกำแพงพระนครขณะนั้น เนื่องจากทรงหวาดระแวงว่าจะเป็นภัยต่อพระองค์*

ส่วนบริเวณที่มีชุมชนไพร่ต่างชาติเริ่มตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิม ถึงคลองรอบกรุง (คลองบางลำพู คลองโอ่งอ่าง) บริเวณดังกล่าวปรากฏชุมชนชาวมอญตั้งบ้านเรือนใกล้เคียงกับขุนนางมอญ เช่น บ้านของพระยานครอินทร์ หัวหน้าชาวมอญตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาได้ตั้งบ้านเรือนบริเวณปากคลองตลาดด้านใต้ ใกล้กันนั้นมีชาวมอญตั้งบ้านเรือนเรียงรายไปตลอดสองฝั่งคลอง⁸⁰ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีบ้านของขุนนางชาวมอญที่สำคัญอีกท่านหนึ่งคือพระยาศรีสหเทพ บริเวณนี้เป็นที่ตั้งบ้านเรือนราษฎรชาวมอญอย่างหนาแน่น เพราะเมื่อเกิดเพลิงไหม้ใหญ่ในปี พ.ศ. 2374 สร้างความเสียหายแก่บ้านเรือนราษฎรบริเวณนี้อย่างมาก ใกล้กันนั้นเป็นที่ตั้งของชุมชนลาวพวนปลูกสร้างกระท่อมเรียงรายริมคลองคูเมืองเดิมจนถึงสะพานมอญ⁸¹

นอกจากนี้ยังมีกลุ่มบ้านของพวกลาวเวียง ที่ถูกกวาดต้อนมาจากกรณีกบฏเจ้าอนุวงศ์สมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งบ้านเรือนบริเวณถนนพายุรัตน์ และถนนบ้านหม้อ เรียกกันว่า บ้านลาว และบริเวณใกล้กันยังเป็นที่ตั้งของชาวนวนซึ่งอพยพเข้ามาพร้อมกับองเชียงสุมสมัยกรุงธนบุรี เดิมตั้งถิ่นฐานริมแม่น้ำใกล้วัดโพธิ์ไปจดป้อมบางกอกเดิม ต่อมารัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯให้ ท่อพยอมมาบริเวณบ้านหม้อตรงใกล้กับถนนพายุรัตน์ในปัจจุบัน เพื่อใช้ที่แปลงนั้นสร้างวังท่าเตียน พระราชทานสมเด็จพระเจ้าหลานเธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศราณรัักษ์⁸² รวมทั้งชาวเขมรที่ตั้งบ้านเรือนบริเวณคลองรอบกรุงด้านใต้ใกล้กับที่วังเจ้าเขมรซึ่งรัชกาลที่ 1 สร้างประทานให้นักองเองและพระญาติวงศ์กลุ่มเจ้านายเขมรที่ลี้ภัยจากการเมืองภายใน⁸³

พ้นจากแนวกำแพงเมืองตรงคลองรอบกรุงออกมาจนถึงแนวที่เป็นคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งชุดสมัยรัชกาลที่ 4 ทางฝั่งใต้ของคลองสายนี้เป็นที่ตั้งของบ้านเรือนขุนนางข้าราชการ ราษฎรชาวไทย และชุมชนต่างชาติ⁸⁴ ได้แก่ ชุมชนแขกตานีที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยาตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านแขกหน้าวัดตองปุ (วัดชนะสงคราม) อีกส่วนหนึ่งอาศัยเป็นชุมชนตรงคลองมหานาคใกล้วัดสระเกศ ภายหลังมีการอพยพมาเพิ่มเติมในบริเวณทั้ง 2 แห่งเนื่องจากสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาททรงนำครัวแขกตานีที่กวาดต้อนมาจากการทำสงครามกับปัตตานีเมื่อปี พ.ศ.2329⁸⁵ อีกกลุ่มหนึ่งได้แก่ บรรดาชาวเขมร ที่อพยพเข้ามาแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 คนเหล่านี้ตั้งบ้านเรือนเป็นชุมชนริมคลองรอบกรุงฝั่งตะวันออกบริเวณบ้านดอกไม้ บ้านบาตร ซึ่งอยู่ถัดจากวัดสระเกศลงไปจนถึงวัดจางวางดิส

⁸⁰ แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 86.

⁸¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 45.

⁸² กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 39.

⁸³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 44.

⁸⁴ แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 87.

⁸⁵ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 49.

(วัดศิลาทุการาม)⁸⁶ รวมทั้งบรรดาชาวญวนกลุ่มของพระยาราชเศรษฐี (ม่อเทียนซื่อ) ซึ่งถูกขับไล่ไป แต่ครั้งพระเจ้ากรุงธนบุรี ต่อมารัชกาลที่ 1 โปรดเกล้าฯให้ตั้งถิ่นฐานบริเวณบ้านบางโพธิ์ (บางโพ)⁸⁷

ส่วนบริเวณนอกแนวคลองผดุงกรุงเกษมทางด้านเหนือมีชุมชนชาวเขมรเข้าริต 500 คน ซึ่งรัชกาลที่ 1 โปรดฯให้ตรงเหนือวัดสมอราย (วัดราชาธิวาส)⁸⁸ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 3 มีการทำสงครามระหว่างไทยกับเวียดนามหรือสงครามอานามสยามยุทธกินเวลาถึง 14 ปี⁸⁹ ทำให้เกิดการกวาดต้อนกลุ่มชาวญวนเข้ามาพระนครโดยโปรดฯให้ชาวญวนเข้าริตตั้งถิ่นฐานบริเวณสามเสนต่อเนื่องกันกับพวกเขมรเข้าริต⁹⁰ ส่วนทางด้านตะวันออกของพระนครมีกลุ่มแขกจามหรือแขกครัว ซึ่งพระยามหาเนิเวณกวดต้อนเข้ามาจากสงครามในครั้งนั้น เช่นกัน โดยให้ชุมชนแขกครัวเป็นด่านป้องกันข้าศึกที่มาจากทิศทางนั้น⁹¹

นอกจากการตั้งชุมชนต่างชาติจะสัมพันธ์กับแนวป้องกันราชธานีหรือเหตุผลทางยุทธศาสตร์ รัฐยังกำหนดทิศทางการตั้งบ้านเรือนของชุมชนต่างชาติยังสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพระนครเช่นสมัยกรุงศรีอยุธยา ด้วยการถือพระบรมมหาราชวังเป็นหลัก พร้อมทั้งกำหนดให้ชุมชนชาวต่างชาติอยู่นอกเขตกำแพงเมืองด้านใต้กระแสน้ำที่ออกสู่ทะเลเสมอ เช่น บ้านโปรตุเกส บ้านฝรั่งเศส บ้านฮอลันดา และบ้านญี่ปุ่น เป็นต้น ทั้งนี้สัมพันธ์กับความเชื่อเกี่ยวกับการสงวนส่วนสูงที่สุดของร่างกาย หรือ การถือทิศทางตามกระแสน้ำ ส่งผลต่อที่ตั้งชุมชนต่างชาติจำนวนมากถูกรัฐกำหนดให้อยู่ด้านใต้ของพระนคร⁹²

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ได้สืบทอดธรรมเนียมดังกล่าวนับตั้งแต่แรกสร้างพระนครด้วยการกำหนดให้พื้นที่ทางฝั่งใต้พระนครบริเวณคลองวัดสามปลื้ม (วัดจักรวรรดิราชาวาส) และวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) เป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีนกลุ่มพระยาราชเศรษฐีซึ่งเดิมตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่จะใช้สร้างพระบรมมหาราชวัง ต่อมาชาวจีนบางส่วนย้ายข้ามคลองสำเพ็งออกไปทางด้านใต้ เนื่องจากความต้องการพื้นที่จอดแพและเรือ การย้ายชุมชนจีนกลุ่มนี้เป็นการช่วยบุกเบิกพื้นที่ด้านใต้พระนครที่เคย

⁸⁶ นางน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 89.

⁸⁷ กรมหลวงนรินทรเทวี, จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ.1129-1182 พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2546), หน้า 240.

⁸⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 12.

⁸⁹ พงษ์ศักดิ์ ไพรอังกูร, “พระบารมีแห่ง”สยามมกุฎราชกุมารี” ฟื้นฟูวิญญาน-คืนชีวิต “คลองแสนแสบ” ถึงเวลาแล้วที่คนกรุงเทพฯต้อง “หันหน้าเข้าหาคลอง”, ศิลปวัฒนธรรม 16, 2 (ธันวาคม 2537): 82.

⁹⁰ ผุสดี จันทวิมล, เวียดนามในเมืองไทย, หน้า 65.

⁹¹ จารุวรรณ โล่ห์วีระ และ ญอง บัฟฟี, “บ้านครัว อดีตอันรุ่งโรจน์หรืออนาคตจะดับสูญ”, ศิลปวัฒนธรรม 13, 10 (สิงหาคม 2535): 179-180.

⁹² นิจ ธิญชีระนันท์ และคนอื่นๆ, “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี,” ใน บทย่องงานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ณ ห้องประชุมสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 21-22 มิถุนายน 2525 (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525), หน้า 4-5.

รกร้างให้เป็นย่านการค้าสำคัญของพระนครคือ ตลาดสำเพ็งและตลาดน้อย⁹³ ทางด้านใต้ของชุมชนชาวจีนมีบ้านพักขององเชียงสือเชื้อพระวงศ์เวียดนามซึ่งลี้ภัยกบฏไตเซินในเวียดนามเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารสมัยรัชกาลที่ 1⁹⁴ และอาจมีบ้านเรือนชาวญวนซึ่งเป็นบริวารขององเชียงสืออาศัยจำนวนหนึ่ง และได้จากนั้นลงไปตรงบริเวณคอกกระบือเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของชาวทวายภายใต้การดูแลของ พระยาทวาย⁹⁵

การควบคุมกำลังคนด้วยการจัดสรรไพร่พลต่างชาติให้ตั้งถิ่นฐานในแนวปราการป้องกันราชอาณาจักร นับเป็นรูปแบบการจัดการพื้นที่เมืองที่มีได้เกิดขึ้นเฉพาะกรุงเทพฯ เท่านั้น แต่บรรดาหัวเมืองที่อยู่รอบก็ถูกรัฐจัดการในลักษณะเดียวกัน ซึ่งปรากฏอย่างเด่นชัดกรณีการตั้งหัวเมืองขึ้นใหม่เพื่อรับกับศึกสงครามที่มีอย่างต่อเนื่องช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ไม่เพียงเท่านั้นยังเห็นถึงหน้าที่สำคัญของเมืองในการเป็นแหล่งรวบรวมกำลังคนและทรัพยากรเพื่อผลประโยชน์ของรัฐ เช่น สมัยรัชกาลที่ 2 ทรงสร้างเมืองนครเขื่อนขันธ์เพื่อรับศึกทางทะเลโดยให้ ขุนนางมอญและคร่อมอญที่ย้ายมาจากเมืองปทุมธานีเป็นไพร่พลรักษาเมืองแห่งนี้⁹⁶ หรือในสมัยรัชกาลที่ 3 โปรดเกล้าฯให้พวกลาวที่อยู่เมืองนครเขื่อนขันธ์มาแต่รัชกาลที่ 2 ไปอยู่เมืองพนสนิมคมที่ตั้งขึ้นมาใหม่เพื่อรับศึกทางด้านตะวันออก⁹⁷ กรณีดังกล่าวอาจรวมถึงการให้กลุ่มมุสลิมลาวยุติกวาดต้อนมาจากการทำสงครามหัวเมืองมลายูภาคใต้ไปบุกเบิกที่นาบริเวณทุ่งแสนแสบ⁹⁸ ซึ่งเป็นการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าวเพื่อใช้เป็นเสบียงเลี้ยงกองทัพที่อาศัยคลองแสนแสบเป็นเส้นทางลำเลียงกองทัพทำสงครามกับเวียดนาม อีกทั้งยังสอดรับกับสภาพเศรษฐกิจเพื่อการส่งออกที่กำลังขยายตัวช่วงต้นรัตนโกสินทร์

รูปแบบการจัดการพื้นที่เมืองของรัฐสมัยต้นรัตนโกสินทร์ด้วยการกำหนดบริเวณที่ตั้งของสถานที่อันเป็นแหล่งพำนักของมูลนายทั้งวังเจ้านายและบ้านเรือนขุนนาง และรวมไปถึงบ้านเรือนราษฎร เกิดขึ้นบนพื้นฐานตามความเหมาะสมในด้านต่างๆ ทั้งความปลอดภัยของรัฐ ตลอดจนความเหมาะสมตามความเชื่อทางศาสนา ภายใต้มาตรการควบคุมทางสังคมตามระบบมูลนาย-ไพร่ เป็นรูปแบบการจัดการเมืองอย่างสอดคล้องกับสถานการณ์ด้านศึกสงครามของบ้านเมืองซึ่งต้องการกำลังคนเพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองแห่งรัฐ

⁹³ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, หน้า 39.

⁹⁴ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 151.

⁹⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 68.

⁹⁶ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 97.

⁹⁷ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, หน้า 148-149.

⁹⁸ หลวงอุดมสมบัติ, จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ (นครหลวงกรุงเทพธนบุรี : โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515), หน้า 230-233.

2.3 การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ

นอกจากการแบ่งพื้นที่ใช้สอยโดยยึดหลักตามความจำเป็นทางยุทธศาสตร์สมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ในสมัยเดียวกันนี้ยังมีหน่วยงานของรัฐที่ตั้งขึ้นมาเพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ อันมีรูปแบบเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยาคือ กรมพระนครบาล ซึ่งเป็นหนึ่งในหน่วยงานรับผิดชอบการบริหารบ้านเมืองจำนวน 4 กรมหลักหรือเรียกว่า จตุสดมภ์* โดยกรมพระนครบาลมีหน้าที่ในการรับผิดชอบคดีอุกฉกรรจ์ที่วราขอาณาจักร⁹⁹ รวมทั้งยังมีกรมพระตำรวจเป็นหน่วยงานที่มีส่วนร่วมต่อการปฏิบัติหน้าที่ราชการในการรักษาความสงบในเมืองด้วยเช่นกัน ขณะเดียวกัน รูปแบบการดูแลรักษาความปลอดภัยของรัฐในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ รัฐยังกำหนดให้บรรดาราษฎรดูแลกันภายในชุมชนเนื่องจากปัญหาอาชญากรรม และแม้จะมีหน่วยงานต่างๆ รับผิดชอบต่อการดูแลความสงบเรียบร้อยแต่ก็พบถึงปัญหาจากวิธีปฏิบัติหน้าที่ราชการของกรมกองที่รับผิดชอบ รวมไปถึงปัญหาจากระบบมูลนาย-ไพร่ ซึ่งสะท้อนผ่านกรณีการใช้กฎหมายลักษณะโจร 5 เส้น ดังจะกล่าวในลำดับถัดไป

การรักษาความสงบเรียบร้อยในราชธานีอันเป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์อยู่ภายใต้การดูแลของกรมพระนครบาล ซึ่งมีพระยายมราช ดำรงตำแหน่งเจ้ากรม ความสำคัญของหน่วยงานนี้ในการดูแลเมืองซึ่งพระมหากษัตริย์ประทับอยู่นั้นเห็นได้จากการที่เจ้ากรมพระนครบาลต้องถวายเมืองกลับคืนไปยังพระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก อันเป็นการแสดงถึงการยอมรับในพระราชอำนาจสูงสุดของการปกครองเมือง พร้อมกันนั้นยังเห็นถึงอำนาจของหน่วยงานนี้ในการดูแลราชธานี

“ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาท ปกเกล้าปกกระหม่อม ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายกรุงเทพมหานครมหานครศรีอยุธยา แต่สมเด็จพระนารายณ์บพิตรพระเจ้าอยู่หัว ขอเดชะ”¹⁰⁰

หน้าที่ของกรมพระนครบาลที่ได้รับมาจากพระมหากษัตริย์ในการดูแลความสงบเรียบร้อยของราชธานีปรากฏในพระอาการลักษณะโจร ซึ่งกำหนดคุณลักษณะและความรับผิดชอบของพระยายมราช เจ้ากรมพระนครบาล ดังนี้

*ได้แก่ กรมเวียงหรือนครบาล มีหน้าที่ รับผิดชอบคดีอุกฉกรรจ์ในราชอาณาจักรและดูแลความสงบเรียบร้อยในราชธานี, กรมวังหรือธรรมาธิการ มีหน้าที่ รับผิดชอบความเรียบร้อยในเขตพระบรมมหาราชวัง, กรมคลังหรือโกษาธิบดี มีหน้าที่ดูแลเรื่องการค้าและการค้า การติดต่อกับต่างประเทศ, และกรมนาหรือเกษตรราชการ มีหน้าที่ดูแลการทำนาพร้อมกับจัดเก็บทางข้าวซึ่งผลผลิตจากไพร่ที่ทำนาต้องเสียให้รัฐเพื่อเข้าคลังหลวง

⁹⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร และคนอื่นๆ, 230 ปี ศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, 2556), หน้า 75.

¹⁰⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 31.

“อนึ่งมีพระราชบัญญัติไว้แก่อธิบดี ศรีนครบาลผู้บริหารพิจารณาบันดาความ
 โจรทั้งปวงไซ้ จงมีใจซื่อตรงคงในเบญจะสีล ๕ คืออย่าให้ฆ่าสัตว์ อย่ากำหนดในทรัพย์
 ท่าน อย่าทำทราจารหล่งประเวณี อย่ากล่าววจีกรรมมุขาวาท จงปราษจากสุราบาล จง
 กำหนดการเปนนิจ อย่าคิดใจใหญ่ อย่าฝ่ายสูงให้พ้นศักดิ์ จงสวามีภักดีแก่พระผู้เปนเจ้า
 เหง้าบรมกษัตริย์ผู้ทรงสวัสดิธรรมศรีสุริยพงษ์อธิปไตย แลผู้ใดสมเด็จพระผู้วนารถตั้งไว้
 เปนราชอธิบดีศรีพระนครบาล จงวิจารณ์ให้รู้ลักษณะที่จะรักษาพยาบาลซึ่งประตุ
 บ้านเมืองเนื่องถนนหนทางท่านพุนอุทญาณสถาน ช้าง ม้า ซาลาฉนวนคลีตริ่มุกขทุกข
 ราษฎรโจรผู้ร้ายรายราชมคันดรแกวท่องทุกทบของคลองคับแคบ แต่งขับคนให้หลักหลบ
 ฝึกคนสงบกราบกรานเมื่อท่านมีที่เสด็จลีลา พญาบาลเทพารักษรักษาพฤษภักษบำรุง คิด
 ผดุงบ้านเมือง เปลื้องทุกขราษฎรประชา แต่งสารตราไปเอาโจรผู้ร้าย ในเมืองฝ่าย
 ขอบขอบบพ มากำหนดฎหาโทษจงเปนสัง จงมีใจจตุรัสวามีภักดี รักษาพระนครเศศ อย่า
 บังเหตุแก่ราชการ แลทำตามสารพระราชกฤษฎีกา โดยมาตราชาติอันมีอายุการในพระ
 นครบาลนั้น”¹⁰¹

ข้อความดังกล่าวระบุถึงคุณลักษณะของเจ้ากรมพระนครบาลนอกเหนือจากการจงรักภักดีต่อ
 พระมหากษัตริย์แล้ว ยังมีหน้าที่ในการรักษาสถานที่สำคัญต่างๆในราชธานีทั้งประตุเมือง ถนนหนทาง
 สะพาน พร้อมกับดูแลไม่ให้มีโจรผู้ร้ายรบกวนความสงบสุขของราษฎร อีกทั้งต้องรักษาความสงบ
 เรียบร้อยขณะที่พระมหากษัตริย์เสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานที่ต่างๆรวมทั้งรับสารตราจาก
 พระมหากษัตริย์ไปจับกุมโจรผู้ร้ายตามหัวเมืองที่กระทำผิดต่อบทลงโทษในกรมพระนครบาล

ภายในกรมพระนครบาลกรมกองรับผิดชอบหน้าที่ต่างๆ ได้แก่ กรมกองตระเวนขวา มีหลวง
 อินทราธิบดีสี่หราชรองเมือง เป็นเจ้ากรม และกองตระเวนซ้าย มีขุนเทพลู เป็นเจ้ากรม ทั้งสองกรมนี้
 มีหน้าที่ตรวจตราความสงบเรียบร้อยทั่วทั้งพระนครซึ่งแต่ละกรมมีขุนหมื่นรับผิดชอบแบ่งเป็นในกรุง
 กรมละ 4 ตำแหน่ง และนอกกรุงอีก 4 ตำแหน่งเช่นกัน¹⁰² รวมทั้งมีขุนนางอีก 4 คนเปรียบเสมือน
 หน่วยจู่โจมในปัจจุบันคือ ขุนทรบาล ขุนโลกบาล ขุนนระบาล และขุนธระบาล ในการลาดตระเวนยัง
 มีขุนนางชั้นผู้ใหญ่คือ ขุนเพชปาณีปลัดทูลฉลองร่วมออกลาดตระเวนด้วย¹⁰³ หน้าที่และความสำคัญ
 ของกองตระเวน ปรากฏความหมายในอักษรธาภิธานศรับท์ซึ่งตีพิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2416 ดังนี้

¹⁰¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2537), หน้า 214-215.

¹⁰² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2537), หน้า 229-230.

¹⁰³ วินัย พงศ์ศรีเพียร และคนอื่นๆ, 230 ปี ศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร,

กองตระเวน, พวกที่สำหรับคอยเที่ยวดูแลในทางบกทางน้ำ, มิให้คนร้ายแปลกปลอมเข้ามา
ได้¹⁰⁴

นอกจากนี้กรมพระนครบาลยังมีศาลตัดสินคดีความผู้ที่อยู่ดูแลได้แก่ ขุนเพชปาณี ปลัดทูลฉลอง
และมี ขุนงำเมือง ทำหน้าที่นั่งศาลหรือพิจารณาคดี¹⁰⁵ ลักษณะของคดีความในศาลกรมพระนครบาล
ส่วนมากเป็นความ “ฉกรรจ์มหันตโทษ” ต่างจากศาลในกรมกองอื่นๆซึ่งมักเป็นความแพ่ง ความอาญา
และความอุทธรณ์¹⁰⁶ ภายหลังจากที่คดีถูกตัดสินแล้วยังมีการตรวจสอบการฟ้องร้องคดีจากขุนนาง
ตำแหน่ง “ตรวจขวาได้ตรวจความคู่” พร้อมทั้งยังมีขุนตาบ ได้แก่ ขุนราชศึก ขุนราชาษา ขุนเดโชชัย
ขุนการพิไชย ซึ่งเป็นขุนนางกรมวังมากำกับการไต่สวนคดีอีกด้วย¹⁰⁷

หน้าที่อีกประการหนึ่งของกรมพระนครบาลคือ งานคุก ซึ่งมี ขุนเพชรราชปลัดเป็นผู้ดูแล
พร้อมทั้งมีขุนพิศดี อีก 2 ตำแหน่งทำหน้าที่ตรวจคุก และขุนสาระวัด ทำหน้าที่ตรวจผู้ร้าย¹⁰⁸ พร้อม
ทั้งมีขุนนางในตำแหน่งท่ามะรง คอยดูแลการลงโทษนักโทษ ตรวจตราคุก รวมทั้งคุมนักโทษซึ่งมีโทษ
สถานเบาไปทำงานให้หลวงและต้องดูแลไม่ให้นักโทษก่อเหตุแย่งชิงทรัพย์สินของผู้คนในระหว่างทาง
อีกด้วย¹⁰⁹ สำหรับบริเวณที่เป็นคุกของกรุงเทพฯยุคต้นรัตนโกสินทร์อยู่บริเวณหน้าวัดโพธิ์ตรงกับโรง
ทหาร (หรือ ช่วงระหว่างกรมการรักษาดินแดน-กระทรวงกลาโหม ในปัจจุบัน) ก่อนจะมีการย้ายมา
บริเวณถนนหน้าห้วยบริเวณใกล้กับคลองหลอด¹¹⁰

นอกจากนี้ การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในพระนครยังมีกรมพระตำรวจ เป็นผู้ดูแลอีก
ด้วย กรมพระตำรวจมีหน่วยงานตามที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง ดังนี้

กรมพระตำรวจซ้าย มีเจ้ากรมคือ พระยาอะไภยรณฤทธิ
กรมพระตำรวจขวา มีเจ้ากรมคือ พระยานุชิตทะราชา
กรมพระตำรวจในขวา มีเจ้ากรมคือ หลวงมะหามลตรีศรีอริราช
กรมพระตำรวจในซ้าย มีเจ้ากรมคือ หลวงมหาเทพเสพกระสุนศรีสมุหะ
กรมพระตำรวจใหญ่ขวา มีเจ้ากรมคือ หลวงพิเรนธเทพบดีศรีสมุหะ

¹⁰⁴ แदनปีช แบรดเลย์, อักขราภิธานศรับท์, หน้า 32.

¹⁰⁵ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 229.

¹⁰⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระ
ราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในวันตรงกับเสด็จสวรรคต 23 ตุลาคม พ.ศ.2470
(พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2470), หน้า 7-8.

¹⁰⁷ วินัย พงศ์ศรีเพียร และคนอื่นๆ, 230 ปี ศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร,
หน้า 80.

¹⁰⁸ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 229.

¹⁰⁹ วินัย พงศ์ศรีเพียร และคนอื่นๆ, 230 ปี ศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร, หน้า 81.

¹¹⁰ กาญจนาคพันธุ์ และ นายตำรา ณ เมืองใต้, เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน, หน้า 285-287.

กรมพระตำรวจใหญ่ซ้าย มีเจ้ากรมคือ พระอินณเทพบดีศรีสมุหะ

กรมพระตำรวจนอกขวา มีเจ้ากรมคือ หลวงราชริน

กรมพระตำรวจนอกซ้าย มีเจ้ากรมคือ หลวงอินเดชะ¹¹¹

ในแต่ละกรมประกอบด้วยหัวหมื่น กรมละ 8-12 คน เพื่อกำกับดูแลไพร่พลในสังกัดของกรม รวมทั้งยังมีตำแหน่งภูดาช* พันจ่า พันทนาย และตำรวจเลว**

นอกจากนี้ยังตำแหน่งที่เกี่ยวข้องกับหน้าที่หลักของกรมพระตำรวจคือหน้าที่ อารักขา พระมหากษัตริย์เมื่อเสด็จยังที่ต่างๆเช่น ขุนเพชรรักษา ขุนเพชรสวรรค์ ขุนจักระหวัด ขุนศรีพิไชย ในกรมพระตำรวจใหญ่ซ้ายทำหน้าที่ “แห่ดาบแดงทางบก” และ หมื่นจ่าจิตใจราช หมื่นจ่าสัพการ ทำหน้าที่ “เวนตำหนัก” ส่วนกรมตำรวจใหญ่ขวาปรากฏตำแหน่ง ขุนจักรพิไชย ขุนเพชรณราย ขุนกาลวิไชย ขุนไกรสงคราม ทำหน้าที่ “๕ คนดาบสักลาดแดงแห่ทางบก” ขุนสุรยพิमान ขุนอินพิमान ขุนสันพิमान ขุนเทพพิमान ทำหน้าที่ “๕ คนดาบสักลาดแดงพันกงานทางเรือ”¹¹²

หน้าที่ในการอารักขาพระมหากษัตริย์ปรากฏในตำรากระบวนเสด็จพระราชดำเนินครั้งกรุงศรีอยุธยา ระบุถึงการล้อมวง ณ ที่ประพาสว่า

“พันเทพราชกลาโหมได้เกณฑ์พันทนายคบหอก หมู่ตำรวจในซ้าย ๑๖ ขวา ๑๖ รวม ๓๒ หมู่ตำรวจใหญ่ซ้าย ๑๖ ขวา ๑๖ รวม ๓๒ หมู่ตำรวจนอกซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ รวม ๒๐ หมู่ทหารในซ้าย ๑๖ ขวา ๑๖ รวม ๓๒ หมู่ทนายเลือกหอกซ้าย ๑๐ ขวา ๑๐ รวม ๑๒๐ รวมทั้งสิ้น ๑๓๖ คน ล้อมวงชั้นในชั้นนอก”¹¹³

และหากเป็นการเสด็จทางสถลมารคโดยกระบวนราบ กรมพระตำรวจเหล่านี้ก็มีหน้าที่แห่ตามในกระบวน ตามที่กำหนดไว้คือ “ตำรวจในซ้ายขวา ตำรวจใหญ่ซ้ายขวา ตำรวจนอกซ้ายขวา (แห่หน้า) รวม ๖ กรม”¹¹⁴ หน้าที่ของกรมพระตำรวจที่มีต่อการดูแลกระบวนเสด็จของพระมหากษัตริย์สะท้อนออกมาด้วยการรับรู้ในความหมายทั่วไปของคำ ตำรวจ ในอักษราภิธานศรับท์ ซึ่งตีพิมพ์ในปี พ.ศ.2416 ระบุว่า

ตำรวจ, เปนชื่อตำแหน่งพวกที่ถือหอก, ถือวายุเวยาคาตรัดคคสำหรับนำเสด็จนั้น¹¹⁵

¹¹¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 283-290.

* ภูดาช หรือ ภูดาต หมายถึง เสมียน (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542; 825).

** เลว นอกจากจะมีความหมาย ต่ำกว่ามาตรฐาน ยังหมายถึง สามัญ เช่น ทหารเลว ไพร่เลว (พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542; 1033).

¹¹² กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1, หน้า 286-288.

¹¹³ กรมศิลปากร, ตำราธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระยา ดำรงราชานุภาพ (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539), หน้า 5.

¹¹⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 6-7.

¹¹⁵ แदनปีช แบรดเลย์, อักษราภิธานศรับท์, หน้า 233.

กรมพระตำรวจต้องปฏิบัติงานหลายด้านซึ่งเกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ ทั้งการปลูกสร้างพลับพลาที่ประทับ พระที่นั่ง พระเมรุ และยังต้องการบังคับบัญชากรมฝึพาย อีกทั้งยังมีหน้าที่อัญเชิญพระบรมราชโองการหรือคำสั่งจากองค์พระมหากษัตริย์ไปแจ้งยังขุนนางต่างหัวเมือง รวมไปถึงการเป็นข้าหลวงออกไปแจ้งข้อราชการยังท้องที่ต่างๆ ตลอดจนเมื่อพระมหากษัตริย์มีพระบัญชาให้คุณให้โทษแก่ผู้ใดย่อมผ่านทางกรมพระตำรวจทั้งสิ้น ความสำคัญเช่นนี้ทำให้กรมพระตำรวจอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาโดยตรงจากองค์พระมหากษัตริย์ถึงกับมีข้อห้ามไม่ให้เสนาบดีตั้งผู้หนึ่งผู้ใดมาเป็นเจ้ากรมพระตำรวจ¹¹⁶

แม้กรมพระตำรวจจะมีหน้าที่รับผิดชอบในข้างต้น แต่ในด้านการดูแลความสงบเรียบร้อยของพระนครพบว่ากรมพระตำรวจมีส่วนร่วมรับผิดชอบด้วยเช่นกันดังในสมัยรัชกาลที่ 2 กรมพระตำรวจมีส่วนในการปราบปรามกลุ่มเชลยศึกชาวพม่าที่หลบหนีและก่อเหตุไล่ฆ่าฟันผู้คนในพระนคร¹¹⁷

ในด้านการปฏิบัติงานตรวจตราความสงบเรียบร้อยของพระนครในแบบจารีตพบว่าลักษณะการปฏิบัติหน้าที่แม้จะกำหนดหน้าที่ให้มีเจ้าหน้าที่กองตระเวนประจำรักษาตามด่านรายรอบพระบรมมหาราชวังและตามถนนหลายสายมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา¹¹⁸ แต่ในด้านการลาดตระเวนในทางปฏิบัติไม่ได้เกิดอย่างสม่ำเสมอ เป็นช่องทางให้เกิดโจรผู้ร้ายในบ้านเมืองขึ้นได้ ซึ่งทำให้ลักษณะการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่เกิดขึ้นในกรณีที่มีเหตุร้ายแรง เช่น โจรผู้ร้าย จนถึงขั้นที่รัฐต้องออกคำสั่งให้หน่วยงานที่รับผิดชอบออกปฏิบัติงานแต่ละคราวดังที่พระราชกำหนดเก่าในปี พ.ศ.2286 กล่าวถึงข้อบกพร่องของการลาดตระเวน ดังนี้

“ทุกวันนี้เหตุว่าสอดแนมอ้ายผู้ร้ายคลายลง อ้ายผู้ร้ายจึงมีน้ำใจกำเริบทำร้าย
แก่ราษฎรมากชุมขึ้น ขอพระราชทานให้ขุน จำเมือง แลขุนหมื่นกองกระเวนไปลาด

เทพลู

กระเวนจงทุกวัน ถ้าต้องกิจราชการป่วยเจ็บจึงให้แต่งขุนหมื่นเสมียนทนายไปกระเวน
แทน”¹¹⁹

การลาดตระเวนตรวจตราที่ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยครั้งยังคงเป็นลักษณะของการปฏิบัติงานในการรักษาพระนครสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยเช่นกัน ดังที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ บาทหลวงชาวฝรั่งเศสที่เข้ามากรุงสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 บันทึกไว้ดังนี้

¹¹⁶ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน, หน้า 49-50.

¹¹⁷ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 115.

¹¹⁸ อธิบายแผนทีพระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และ ภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2550), หน้า 98.

¹¹⁹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4 (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา, 2537), หน้า 331.

“ในเมืองหลวงแบ่งเป็นตำบลหรืออำเภอ แต่ละอำเภอมีนายอำเภอปฏิบัติงานในหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจ เมื่อมีหัวขโมยหรืออาชญากรถูกจับกุมจะถูกนำไปส่งที่นายอำเภอ ซึ่งผู้ถูกจับกุมจะต้องจ่ายเงินเป็นจำนวนแปดฟรังก์เพื่อแลกกับการปฏิบัติที่ดีเวลาถูกตีตรวนและเมื่ออยู่ในคุก เป็นที่น่าประหลาดว่าเมืองที่มีประชากรกว่า ๔๐๐,๐๐๐ คน มีปัญหาและความไร้ระเบียบน้อยมาก เจ้าหน้าที่ตำรวจไม่ต้องตรวจตราลาดตระเวนท้องที่ ไม่มีผู้ใดสังเกตเห็นการลาดตระเวนของทหารหรือผู้ช่วยตระเวนรายรอบทุกทิศทางเหมือนอย่างเมืองในยุโรป สิ่งที่ทำให้คนไทยเกรงกลัวต่ออำนาจของเจ้าหน้าที่คือการใช้อำนาจในประเทศนี้ที่ปฏิบัติอย่างน่าสะพรึงกลัว สมมุติว่ามีเหตุวุ่นวายในบางอำเภอในพระนครและชาวนั้นล่องรู้ไปถึงในพระบรมมหาราชวัง ในทันใดนั้นท่านจะเห็นเจ้าหน้าที่ตำรวจ ๒๐๐-๓๐๐ นาย ออกมาพร้อมกับอาวุธคือกระบองและดาบ หัวหน้าของเจ้าหน้าที่มาพร้อมกับสายตาดูร้ายและเสียงสบถด่าเข้าจับกุมทุกคนที่อยู่ในเหตุการณ์นั้น ท่านจะพบว่าฝูงชนเหล่านั้นเป็นเหยื่อของเจ้าหน้าที่ด้วยการถูกทุบตีจับกุม และถูกมัดมือไปเป็นกลุ่มใหญ่ ผู้ใดที่มีทางหลบหนีได้ก็จะหลบหนีไป และเพียงพริบตาเดียวบริเวณนั้นก็ว่างเปล่า เมื่อเจ้าหน้าที่กลับมาพร้อมกับผู้ถูกจับกุม ผู้คนเหล่านี้จะถูกลงโทษเพื่อให้บอกผู้ร่วมกระทำผิดก่อนจะตามจับกุมในเวลาต่อมา ส่วนพวกที่ชอบมุงดูก็จะถูกจับเข้าคุกเช่นกัน และจะถูกปล่อยตัวออกมาก็ต่อเมื่อชำระเงิน ๘๐ บาท สิ่งเหล่านี้เป็นวิธีการปราบปรามของตำรวจในสยาม”¹²⁰

ลักษณะการลาดตระเวนของหน่วยงานที่รับผิดชอบที่ไม่ได้เกิดขึ้นเป็นประจำจึงเป็นช่องทางให้เกิดโจรผู้ร้ายบ่อยครั้งและทำให้รัฐต้องมีมาตรการให้บรรดาราชกรคอยตรวจตราความสงบเรียบร้อยต่อบ้านเมืองดังที่พระราชกำหนดเก่าปี พ.ศ.2286 ซึ่งระบุให้ราษฎรร่วมกันตรวจตราผู้ร้ายภายในรัศมีสามเส้นสิบห้าวา กำหนดไว้ดังนี้

“ให้ชาวบ้านกองเพลิงหน้าบ้านหลังบ้านทำจำหลอ* ตามทางเดิรทุกจงบ้าน แลครั้นเพลาค่ำให้ชาวบ้านซึ่งเปนผู้ชาย พลัดกันรักษากองเพลิงหน้าบ้านหลังบ้าน ตามมีคน

¹²⁰ Monsignor Jean-Baptiste Pallegoix, *Description of the Thai kingdom or Siam Thailand under King Mongkut* , pp.194-195.

* จำหลอ เป็นเครื่องกีดขวางทาง คือ ปักเสาสูงราว 1 คอก มีไม้เสาทับหลังขวางถนนเรียกว่าราวเป็น 2 แนวเยื้องไม่ตรงกัน ปลายต่อปลายเกินกันทั้ง 2 ข้าง ตามปกติเมื่อผู้ใดเดินไปถึงจำหลอจำเป็นต้องเดินอ้อมจากปลายราวข้างหนึ่งไปออกปลายราวข้างหนึ่ง ถ้าเป็นโจรผู้ร้ายที่ถูกไล่วิ่งหนีมาถึงจำหลอก็จำเป็นต้องหยุดชะงักทำให้ช้าลง

มากแล่น้อยให้พลัดกันคอยผู้คนเดินไปมา ถ้าหาได้เพลิงเปนสำคัญมิได้ให้จับเอาตัวจำไว้ ครั้นรุ่งเช้าให้เอาตัวไปส่งลูกขุน ณ ศาลาให้พิจารณา...ถ้าแลผู้ร้ายปล้นในกรุงนอกกรุงก็ดีให้ชาวบ้านซึ่งอยู่ ณ เรือนใกล้ในสามเส้นสิบห้าวาช่วยกันรบพุ่งจับกุมเอาตัวอ้ายผู้ร้ายให้ได้”¹²¹

การกำหนดให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการดูแลภายในชุมชนตามกฎหมายดังกล่าวได้ถูกนำมาใช้ ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อแก้ปัญหาการละเลยการปฏิบัติงานของกรมกองที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งการร่วมกันช่วยเหลือคนร้ายของบรรดามูลนาย ซึ่งปรากฏในกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นที่ตราขึ้นเมื่อปี พ.ศ.2380 ตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 ดังนี้

“อ้ายผู้ร้ายเหล่านี้คบหากันไปตีชิงวิ่งราวสกตมปล้นบ้านเรือนชุกชุมขึ้นมากนักหนา เพราะกรมพระนครบาล กรมพระตำรวจละเลยให้อ้ายผู้ร้ายหนี อ้ายผู้ร้ายจึงไม่เขตหลาบ ชักชวนเพื่อนไปเที่ยวปล้นสดมย่องเบากระทำโจรกรรมอีก บิดามารดาพี่น้องอ้ายผู้ร้ายก็ หากำลัภกำชาว่ากล่าวสั่งสอนกันไม่ ครั้นผู้มีชื่อเจ้าของทรัพย์จับตัวได้ เอาความมาร้อง ฟ้องว่ากล่าวบิดามารดาญาติพี่น้องมูลนายก็เปนใจด้วยอ้ายผู้ร้าย ช่วยติดตามเดินเหิน สอดเสียดินบน ลางที่มูลนายคิดอุบายยกย้ายเสียไม่ส่งตัวจนความเรศร้างค้างอยู่เปนหลายราย กรมพระนครบาลก็ไม่เร่งรัดมูลนายให้กราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทราบ อ้ายผู้ร้ายจึงกำเรีบคบหากันเที่ยวปล้นบ้านเรือน”¹²²

สำหรับกฎหมายดังกล่าวได้ขยายอาณาบริเวณที่ราษฎรต้องดูแลความสงบเรียบร้อยจากโจรผู้ร้ายเพิ่มเติมจากสมัยกรุงศรีอยุธยาที่กำหนดไว้สามเส้นสิบห้าวา เป็นระยะทางถึงห้าเส้น เพื่อให้สามารถระดมกำลังคนในท้องที่จับกุมโจรผู้ร้ายซึ่งมีจำนวนมาก ดังนี้

“อนึ่งมีพระราชกำหนดแต่ก่อนไว้ว่า ถ้าโจรปล้นให้ราษฎรชาวบ้าน ชวนกันจับ อ้ายผู้ร้ายไว้เขตแดนที่รางวัด ๓ เส้น ๑๕ วานั้นน้อยนัก ด้วยครั้งนี้พิจารณาได้ความว่า อ้ายผู้ร้ายปล้นพวกหนึ่งร้ายหนึ่งถึงสิบสี่คน สิบห้าคน สิบหกคน สิบเจ็ดคนก็มี ภูมบ้านที่ อ้ายผู้ร้ายไปปล้นนั้นบางแห่งบ้านน้อยบางแห่งบ้านมากไม่เสมอกัน ทอดที่รางวัดไว้ ๓

(อธิบายแผนผังที่พระนครศรีอยุธยาเกี่ยวกับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา 2550: 102)

¹²¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, หน้า 331.

¹²² “ลักษณะโจรห้าเส้น,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 4 จ.ศ.1239 พิมพ์ครั้งที่ 2 (นพบุรี: ต้นฉบับ, 2540), หน้า 72.

เส้น ๑๕ ว่า ถ้าที่บ้านน้อยคนในที่รังวัดซึ่งจะจับกุมอายผู้ร้ายหากอไม่ จึงให้เพิ่มที่เขตแดนรังวัดขึ้นอีกเส้นห้าวาเก่าใหม่ให้ได้ ๕ เส้น จะได้คนมากช่วยกันจับอายผู้ร้าย ให้นายอำเภอพันนายบ้านออกประกาศชาวบ้านให้ทำเกลาะไว้สำหรับบ้านสำหรับเรือนจงทุกเรือน ถ้าอายผู้ร้ายเอาซากแลไม้กระทุ้งประตุ จุดคบเพลิงเข้าปล้นบ้านเรือนแห่งใดเจ้าของเรือนกลัวอายผู้ร้ายจะร้องบอกชาวบ้านมิได้ แลเพื่อนบ้านเรือนใกล้เคียงก็คงจะรู้ว่าอายผู้ร้ายปล้นเรือนนั้น รู้แล้วให้ตีเกลาะสัญญา เรือนใดได้ยินแล้ว ให้ตีเกลาะบอกกันต่อไป ให้คนในที่รังวัด ๕ เส้น มาช่วยกันจับอายผู้ร้ายให้ทัน”¹²³

มาตรการที่กำหนดไว้ในกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นกำหนดให้รางวัลแก่ราษฎรที่ร่วมกันจับคนร้าย พร้อมกันนั้นได้กำหนดมาตรการลงโทษแก่ผู้ที่ไม่ยอมช่วยเหลือแก่ทางราชการ โดยในเนื้อหาของกฎหมายฉบับนี้แสดงความเข้มงวดต่อการรังวัดพื้นที่ซึ่งราษฎรอาศัยอยู่หากกระทำผิดต่อหน้าที่ตามกฎหมาย ดังนี้

“อายผู้ร้ายปล้นแห่งใดชาวบ้านจับตัวอายผู้ร้ายในทันใดนั้นมิได้ ให้ตระลาการทอดเชือกวางวัดชาวบ้านในเขตแดนที่ ๕ เส้น ถ้าล่ากระโดงคลองเลกจะข้ามมาช่วยกัน ไม่ได้มาช่วยจึงให้ทอดเส้นเชือกวางวัดตัดตรงไป ถ้าคลองใหญ่กว้างตั้งแต่ ๑๐ วาขึ้นไป จะลุยโคลนว่ายน้ำข้ามมาช่วยกันมิได้ ให้ทอดเส้นเชือกวางวัดอ้อมไปตามตพานข้ามคลอง ถ้ารู้ทึบกำแพงกันมีประตูจำเกาะทางเดิน ก็ให้ทอดเส้นเชือกวางวัดตามประตูคนเดิน ถ้าเส้นเชือกวัดอ้อมไปตกพันนอกห้าเส้นแล้ว ก็อย่าให้ปรับไหมเลย แต่ชาวบ้านซึ่งอยู่ฟากคลองในรั้วกันในกำแพงกันเรือนใกล้เคียง กับเรือนซึ่งอายผู้ร้ายปล้นนั้นจะนิ่งเสียไม่ช่วย ให้ตีกระาะโห่ร้องกองเพลิงขึ้นให้สว่าง คนชาวบ้านซึ่งอยู่ในที่ ๕ เส้นจะได้ช่วยกันจับเอาตัวอายผู้ร้าย ถ้าจับอายผู้ร้ายมิได้ทำนุให้ไหมชาวบ้านชายสกรรจ์สมสัก อยู่ในที่รังวัดห้าเส้นโดยถานเลมิตตั้งแต่นา ๑๕ ไร่ ขึ้นไปถึง ๑๕๐ ไร่คนหนึ่งเปนเงินห้าตำลึง ถ้าสูงนา ๒๐๐ ไร่ขึ้นไปถึงนา ๑๐๐๐๐ ให้ปรับไหมโดยถานเลมิตตามบรรดาศักดิ์ ถ้าผู้ต่านา ๑๐ ไร่ลงมาถึงนา ๕ ไร่ อย่าให้ปรับไหมเลย ให้แต่ทวนมันคนละ ๑๕ ที”¹²⁴

ความเข้มงวดต่อการรังวัดพื้นที่และการลงโทษราษฎรที่ฝ่าฝืนกฎหมายจึงเป็นเครื่องสะท้อนถึงการดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในชุมชนซึ่งรัฐให้ความสำคัญอย่างมาก ขณะเดียวกัน รัฐยังมี

¹²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 88.

¹²⁴ “ลักษณะโจรห้าเส้น,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 4 จ.ศ.1239, หน้า 96, 101.

มาตรการลงโทษต่อบรรดามูลนายที่ช่วยเหลือคนในสังกัดที่กระทำผิดทั้งการให้ที่พักพิงและไม่แจ้งต่อทางราชการซึ่งเกื้อหนุนต่อบรรดาโจรผู้ร้าย ดังนี้

“ถ้าผู้ร้ายให้การชี้ตอจนถึงขุนหมื่นพันทนายเสมียนสมทาสของผู้ใดว่าเป็นผู้ร้าย ให้ตระลาการเอาตัวสังกัดมูลนายซึ่งเป็นเจ้าหมู่ มูลนายๆเงินแลผู้เอามาตั้งแต่เป็นหมื่นพัน มาบังคับให้ส่งตัวผู้ต้องขังมาให้ตระลาการพิจารณา ถ้าสังกัดมูลนายว่าผู้ต้องขังนั้นหลบหนีไปเอาตัวมาส่งยังมีได้ ให้ตระลาการเรียกเอาเงินแก้สังกัดมูลนาย บ่าวเป็นผู้ร้ายคนหนึ่งปรับชั่งหนึ่งถ้าบ่าวต้องขังหลายคนก็ให้ปรับเรียงตัวคนละชั่ง ให้เรียกเอาเงินมาไว้เป็นกลางก่อน มูลนายจึงจะไม่ได้คิดยักย้ายปกปิดเอาตัวไว้...ถ้าสังกัดมูลนายต่อสู่ว่าผู้ต้องขังนั้นหาได้เป็นขุนหมื่นพันทนายเสมียนบ่าวทนายไม่ ให้ตระลาการเบิกเอาเงินหลวงในท้องพระคลังชั่งหนึ่ง ไปเสียให้เป็นบำเหน็จแก่ผู้จับ ถ้าได้ตัวผู้ต้องขังมาให้ตระลาการพิจารณา ได้ถามได้ความว่าผู้ต้องขังเป็นขุนหมื่นเป็นเสมียนทนายบ่าวไพร่ทนายอยู่กับผู้นั้น แต่สังกัดมูลนายเห็นว่าผู้ต้องขังนั้นหลบหนีจะส่งตัวมิได้ก็จะต้องเสียเงิน จึงปฏิเสธทนายว่าผู้ต้องขังนั้นเป็นบ่าวไพร่ไม่ ให้ปรับไหมสังกัดมูลนายทวีคูณเป็นเงินสองชั่ง ทักใช้เงินหลวงซึ่งเสียบำเหน็จไปก่อนนั้นชั่งหนึ่ง ยังเงินอีกชั่งหนึ่งนั้นให้ส่งไว้ ณ คลังมหาสมบัติสำหรับจะได้เป็นบำเหน็จแก่ผู้จับผู้ร้ายมาได้สืบไป...มูลนายมิได้ปราบปรามบ่าวไพร่ของตัวละให้บ่าวไพร่เป็นผู้ร้ายดังนี้ มีพระราชกำหนดเดิมว่าพิจารณาได้ตัวอ้ายผู้ร้ายปล้น เป็นบ่าวไพร่ของผู้ใดให้มีโทษแก่มูลนายด้วย”¹²⁵

การสถาปนากรุงเทพฯได้แสดงถึงบทบาทของราชธานีในฐานะการเป็นแหล่งรวบรวมกำลังคนตามระบบมูลนาย-ไพร่ ซึ่งมีความสำคัญในฐานะแหล่งที่มาของความมั่นคงทางการเมืองและเศรษฐกิจของชนชั้นปกครอง สะท้อนจากวิธีการจัดการเมืองในยุคแรกสร้างพระนครที่ยังต้องพึ่งพาการควบคุมกำลังคนของบรรดามูลนายเพื่อใช้เป็นกำลังในการป้องกันพระนคร เห็นได้จากตำแหน่งที่ตั้งของวังเจ้านายและบ้านเรือนคนสำคัญซึ่งมีบทบาทในการควบคุมกำลังพล รวมทั้งที่ตั้งของชุมชนชาวต่างชาติ ได้แก่ ชุมชนชาวมอญ รวมทั้งบ้านเรือนราษฎรซึ่งเป็นกำลังคนของมูลนาย อยู่หนาแน่นในเขตคูเมืองตั้งแต่แนวคลองคูเมืองเดิม (คลองโรงไหม-คลองตลาด) จนถึงคลองรอบกรุง (คลองบางลำพู-คลองโอ่งอ่าง) อีกทั้งยังมีการสร้างวังในตำแหน่งทางยุทธศาสตร์ที่ตรงมุมของพระนครได้แก่ วังริมป้อมพระสุเมรุ และวังริมป้อมจักรเพชร การกำหนดจุดยุทธศาสตร์ในการวางกำลังพลจึงสะท้อนถึงบทบาทของราชธานีในด้านการควบคุมกำลังพลอย่างเห็นได้ชัด

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 101-102.

ขณะเดียวกันรัฐสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงสืบต่อวิธีการรักษาความสงบเรียบร้อยในพระนครที่เคยใช้ในยุครุงศรีอยุธยาซึ่งแม้จะมีข้อบกพร่องแต่รัฐก็ได้พยายามปรับปรุงเพื่อให้สามารถรักษาความสงบเรียบร้อยภายในสังคมของกรุงเทพฯ ในยุคจารีต เช่น การปรับขยายอาณาเขตการรักษาความปลอดภัยภายในชุมชนบริเวณให้มากขึ้นจากกรณีกฎหมายโจรห้าเส้น เพื่อแก้ปัญหาการลาดตระเวนที่ไม่ทั่วถึงของหน่วยงานของรัฐพร้อมทั้งวางบทลงโทษแก่มูลนายที่กระทำผิดอย่างเข้มงวด แต่กระนั้น การจัดการเมืองและแก้ปัญหาภายในสังคมแบบจารีตกลับไม่รองรับต่อการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในช่วงหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงซึ่งทำให้เมืองหลวงเกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองพร้อมกับการขยายขอบเขตของเมืองออกไปจากช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ซึ่งต้องการการดูแลความสงบเรียบร้อยมากขึ้น และที่สำคัญคือการเกิดกลุ่มประชากรที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐทั้งกลุ่มคนจีนและคนในบังคับของเจ้าอาณานิคม และมีส่วนที่ทำให้รัฐต้องปรับปรุงหน่วยงานขึ้นมารองรับกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

บทที่ 3

ความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 5

ความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯเกิดขึ้นอย่างมากภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริง ในปี พ.ศ. 2398 กระตุ้นให้เกิดการเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งส่งผลต่อการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองซึ่งเป็นผลมาจากการใช้อำนาจของราชสำนักเป็นสำคัญ กรุงเทพฯที่มีโฉมหน้าเปลี่ยนไปจากการตัดถนนและการก่อสร้างตึกแถวไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองมากขึ้นไปตามทิศทางที่ถนนพาดผ่าน แต่ยังสะท้อนถึงรูปแบบการใช้ชีวิตของราษฎรที่สัมพันธ์กับการคมนาคมทางบกซึ่งมีกิจกรรมต่างๆ มีส่วนทำให้รัฐต้องเข้ามาดูแลให้เกิดความเป็นระเบียบต่อการใช้ประโยชน์ในโครงสร้างทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงไป นอกจากนี้กรุงเทพฯยังเกิดความเปลี่ยนแปลงด้านประชากรจากการที่มีกลุ่มคนซึ่งอยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐเข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจได้แก่ บรรดาแรงงานชาวจีนและกลุ่มคนในบังคับ ซึ่งมีส่วนปัญหาที่กระทบความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ ส่งผลให้รัฐต้องปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวนขึ้นมาเพื่อรองรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองหลวงซึ่งเป็นศูนย์กลางการบริหารราชการแผ่นดิน

3.1 การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ

การขยายตัวทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 ทำให้เศรษฐกิจของสยามสัมพันธ์กับเศรษฐกิจโลกจากนโยบายการค้าเสรีมากขึ้นทั้งการเน้นการส่งออกและนโยบายด้านภาษีอากรที่ผ่อนคลายเป็นไปตามข้อเรียกร้องของชาติตะวันตก ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่เพียงส่งผลต่อบทบาทของกรุงเทพฯในฐานะศูนย์กลางส่งออกสินค้าปฐมภูมิ เช่น ข้าว ไม้สัก ดีบุก และน้ำตาล ไปยังตลาดโลก ผลกระทบจากสภาพทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปมีส่วนกระตุ้นสภาพเศรษฐกิจภายในกรุงเทพฯที่มีมากขึ้นไม่เพียงแต่การส่งออกเท่านั้นแต่ยังรวมถึงกิจกรรมการค้าภายในเมืองซึ่งต้องพึ่งพาโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองส่งผลต่อการปรับปรุงโครงสร้างด้านกายภาพที่ตามมาเพื่อรองรับกับสภาพการณ์ทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น

ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจที่ได้สร้างโอกาสจากการลงทุนทางธุรกิจให้แก่ให้กับกลุ่มคนต่างๆนับตั้งแต่ชนชั้นปกครองไปจนถึงราษฎร ในกรณีของชนชั้นปกครองเห็นได้จากกรณี กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ทรงเป็นเจ้านายที่มีธุรกิจลงทุนหลากหลายประเภททั้งการค้าที่ดิน ตึกแถว โรงสี และรถไฟ¹ ทรงแสดงทัศนคติที่สะท้อนวิธีการแสวงหาโภคทรัพย์จากพระนิพนธ์ของพระองค์เมื่อปี พ.ศ. 2420 ดังนี้

¹ ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “ความพยายามของเจ้านายในการลงทุนทางเศรษฐกิจ : ศึกษาเฉพาะกรณีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์,” *ธรรมศาสตร์* 9,1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522): 99-119.

เพียรเรียน เพียรคิดค้า	สิ่งของ
ดีกว่าเล่นลำพอง	หยาบช้า
มีจิตรอย่างคะนอง	กำเริบ เหมมแอ
ผลที่เพียรไม่ล้ำ	จักได้ภาติ ²

การมุ่งลงทุนทางธุรกิจของกลุ่มชนชั้นปกครองที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพฯ อย่างมากคือ การลงทุนในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ จากการค้าที่ดิน และปลูกสร้างตึกแถวเพื่อให้เช่าและจำหน่าย ซึ่งความสำคัญของอสังหาริมทรัพย์ในเชิงพาณิชย์เริ่มปรากฏภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงทำให้เกิดการผลิตเพื่อส่งออกมากขึ้นโดยเฉพาะ ข้าว ซึ่งต้องใช้ที่ดินจำนวนมาก บรรดาชนชั้นนำเล็งเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงนี้จึงมุ่งลงทุนด้วยการพึ่งพาผลประโยชน์จากค่าเช่าเป็นหลักรัชกาลที่ 4 ได้พระราชทานที่ดินที่ทรงมีกรรมสิทธิ์สองฝั่งคลองมหาสวัสดิ์ซึ่งชุดเชื่อมระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำท่าจีนในปี พ.ศ.2403 บริเวณแขวงเมืองนครชัยศรี และเมืองนนทบุรีให้แก่พระราชโอรสและพระราชธิดาเพื่อใช้เก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากผู้ทำนา³

สำหรับธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ในกรุงเทพฯ นั้นได้รับการพัฒนาในสมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อครั้งที่ทรงตัดถนนเจริญกรุงพร้อมกับการสร้างตึกแถวให้เช่าโดยได้แบบอย่างมาจากสิงคโปร์ ซึ่งการแสวงหาโภคทรัพย์ลักษณะนี้ได้เป็นพระราชนิยมในรัชกาลที่ 5 เช่นกันซึ่งทรงมีแนวพระราชดำริว่า

“การซื้อที่ดินตึกเรือนแลเรือให้เขาเช่านั้นเป็นการดีมีประโยชน์ยี่ดยาวชั่วบุตรหลานเหลนสืบไปไม่ต้องกลัวอันตรายต่างๆ แม้นถึงว่าจะมีประโยชน์น้อยก็เป็นการดีที่สุด ท่านผู้ดีแลขุนนางในเมืองอังกฤษก็ได้มีทรัพย์แลเลี้ยงชีวิตตระกูลไปจนชั่วบุตรแลหลานเหลน”⁴

พระราชดำริในการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ในกรุงเทพฯ เป็นพระราชภารกิจที่ทรงกระทำมาตั้งแต่ต้นรัชกาล ด้วยการสร้างตึกแถวบริเวณถนนบำรุงเมืองในปี พ.ศ.2413 นอกจากเพื่อความ

² โคลงสุภาพิตเจ้านาย พระราชนิพนธ์ และพระนิพนธ์ ทรงเมื่อในรัชกาลที่ 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลโท พระยาสุรเสนา (กลิน แสง-ชูโต) (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2463), หน้า 78.

³ กิตติ ตันไทย, “คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ.2367-2453,” ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยจนถึง พ.ศ.2484 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527), หน้า 233.

⁴ หจข.จดหมายเหตุรัชกาลที่ 5 (ไม่มี จ.ศ.) เลขที่ 168/2 “เรื่องอินเวสเมนต์ฝากเงินไว้ในที่มีประโยชน์” อ้างถึงใน ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่กับการลงทุนทางธุรกิจในประเทศ พ.ศ.2433-2475,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), หน้า 68-69.

สวยงามแก่พระนครแล้ว ยังทรงได้ผลประโยชน์ในรูปของค่าเช่าอีกด้วย⁵ การลงทุนในกิจการประเภทนี้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องและประสบความสำเร็จเห็นได้จากการก่อตั้งหน่วยงานพระคลังข้างที่ในปี พ.ศ. 2433 เพื่อเป็นแหล่งเงินทุนของพระองค์ในการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ทั้งที่ดินและตึกแถว รวมทั้งตลาดอีกด้วย⁶

รายได้ทางเศรษฐกิจอันเกี่ยวเนื่องถึงการพัฒนาเมืองจากธุรกิจอสังหาริมทรัพย์มีความสำคัญจนถึงกับเป็นหลักประกันความอยู่รอดของพระราชวงศ์ เช่น การพระราชทานที่ดินและตึกแถวให้แก่เจ้านายเพื่อเก็บผลประโยชน์เลี้ยงชีพ ดังในลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณ์ พระราชธิดา เมื่อปี พ.ศ.2439 ความว่า

“ความประสงค์ของข้าพเจ้าคือว่าที่ดินแลตึกอันใดซึ่งเปนของเก่ามีอยู่ในที่นี้ ถ้าข้าพเจ้าจะออกเงินทุนปลูกสร้างขึ้นใหม่อีกในที่นี้สืบไปภายหน้ามากน้อยเท่าใดก็ยอมยกให้เปนสิทธิแก่ลูกหญิงสุจิตราภรณ์ทั้งสิ้น ถ้าลูกหญิงสุจิตราภรณ์มีความปรารถนาให้ผู้ใดผู้ใดเช่าถาเมื่อขัดสนจะขายที่นี้แก่ผู้ใดก็ให้ผู้ใดให้เช่าแลขายได้ตามประสงค์ เงินค่าผูกค่าเช่าขายได้มากน้อยเท่าใดตกเปน ของลูกหญิงสุจิตราภรณ์ทั้งสิ้น ไม่ต้องส่งคืนพระคลังถาแบ่งปันให้ญาติพี่น้องผู้ใดเลย”⁷

สิ่งที่บ่งชี้อีกประการหนึ่งถึงบทบาทของกรุงเทพฯที่กำลังเปลี่ยนไปเป็นเมืองที่เน้นการพาณิชย์กรรมมากขึ้นคือการเสื่อมสลายของชุมชนต่างชาติที่เคยมีมาแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชุมชนเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมกำลังคนและเป็นรูปแบบของการจัดการพื้นที่เมืองที่มีมาแต่แรกสร้างพระนคร ตัวอย่างที่สำคัญคือ กรณีการตัดถนนพาหุรัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจะเห็นถึงบทบาทใหม่ของกรุงเทพฯที่มาพร้อมกับการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองตามการขยายตัวทางเศรษฐกิจในขณะนั้น

บริเวณพาหุรัดแต่เดิมเป็นที่อาศัยของทหารช่างซึ่งเป็นชาวญวนอพยพสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงปรับปรุงบริเวณนี้เป็นถนนเรียกว่า ถนนบ้านญวน แล้วเปลี่ยนชื่อเป็นถนนพาหุรัดเนื่องจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าหญิงพาหุรัดมณีมัย ประไพพรรณพิจิตร นริศราชกุมารี พระราชธิดาในรัชกาลที่

⁵ กฎหมายรัชกาลที่ 5 เล่ม 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย จิตติ ดิงศภัทย์ (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2541), หน้า 46-49.

⁶ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453,” ใน ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาสความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง เล่ม 2 ยุโรป: การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543), หน้า 51.

⁷ หจข. มร.5 รล-พศ/14 เรื่องพระราชทานที่ดินและตึกแถวริมตรอกเจ้าสุวเนียม แก่พระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณ์ 25 มกราคม ร.ศ.115

5 กับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ สิ้นพระชนม์ในปี พ.ศ.2430 พระราชทรัพย์ส่วนหนึ่งของพระราชธิดาถูกนำมาสร้างถนนสายนี้เพื่อถวายเป็นพระกุศลพร้อมกับตั้งชื่อถนนตามพระนามนั้น ถนนพายุรัตสร้างเสร็จในปี พ.ศ.2434 แต่มิได้พัฒนาที่ดินสองฝั่งถนนจนกระทั่งปี พ.ศ.2441 จึงทรงมีพระราชดำริสร้างตึกแถวสองฝั่งถนน และโปรดให้ย้ายทหารญวนออกไปที่อื่น ดังลายพระหัตถ์เลขากกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลถึงพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองเจ้ากรมกองตระเวนขวา ลงวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 ดังนี้

“ด้วยที่หลวงตำบลบ้านตะบะ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ช่างทหารในญวนอยู่อาศัยกับที่ทรัพย์บุตรพระยาอภัยมณตริมาตย์ ถวายของเปลี่ยนที่หลวงตำบลตึกดินริมวัดบดินายกนั้น เป็นที่ติดต่อดลอดจนถึงถนนบ้านญวน...บัดนี้ มีพระราชเสาวนีย์โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงนครบาลมอบที่ตอนนั้นให้แก่กรมพระคลังข้างที่ เพื่อที่จะได้จัดการทำตึกเป็นผลประโยชน์ต่อไป”⁸

การพัฒนาอสังหาริมทรัพย์บริเวณพายุรัตทำให้เกิดความเชื่อมโยงย่านธุรกิจในเขตเมือง เพราะบริเวณนี้ใกล้เคียงกับย่านสำเพ็งซึ่งเป็นแหล่งการค้าที่สำคัญแต่ยุคต้นรัตนโกสินทร์ การขยายตัวของย่านการค้าซึ่งเชื่อมโยงด้วยเครือข่ายถนนในเขตเมืองแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯที่กำลังก้าวสู่เศรษฐกิจเพื่อการค้าอย่างเต็มที่ ในนिरาศขมตลาดสำเพ็งของนายบุศย์⁹ แห่งประมาณรัชกาลที่ 6* กล่าวถึงย่านพายุรัตและสำเพ็งซึ่งถูกพัฒนากรุงเทพฯด้วยโครงสร้างทางกายภาพ ดังนี้

กำแพงเมืองเปลื้องพังสร้างเป็นตึก	ดูครั้นครีกน่าสนุกเป็นสุขา
ออกตั้งห้างวางรายขายสินค้า	เป็นสง่าธานีศรีวิไล
ด้วยบารมีองค์พระทรงเดช	ได้ปกเกศดับเข็ญให้เป็นไส
ไม่มีผู้ดูหมิ่นอรินทร์ภัย	ที่กรุงไกรจึงไม่ต้องจะป้องกัน
ถึงทางแยกมรรคาพายุรัต	ดูแออัดหญิงชายที่ผายผัน
ออกสลับซบซ้อจนจรจรล	พลวันรถล่องต้องระวัง
แต่เดิมที่มีอยู่ประตูดอด	ทางตลอดสำเพ็งตึกแก่งตั้ง

⁸ หจข. ร.5 น.18.1/54 เรื่อง ว่าด้วยที่ดินริมถนนพายุรัตขอให้จัดการเปลี่ยนที่ให้พวกทหารช่างโนไปอยู่ที่อื่น แล้วมอบให้กรมพระคลังข้างที่ (6 พฤษภาคม ร.ศ.115-2 เมษายน ร.ศ.118) อ้างถึงใน อินทิตรา ซาฮิรี, “เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ.2400-2490,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 39.

⁹ นายบุศย์, “นिरาศขมตลาดสำเพ็ง,” ใน กวีสยามนำเที่ยวกรุงเทพฯ, สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 270-271.

.....
มีร้านขายสินค้าสารพัด

พวกแม่ค้าพูดมากฝีปากแรง

.....
ออกเยียดยัดครั้นครีกลั่นตึกแก๊ง

ออกแซ่เซ็งร้องขานประสานกัน

การพัฒนาโครงสร้างทางกายภาพอย่างสอดคล้องกับผลประโยชน์ด้านการพาณิชย์ของชนชั้นปกครองมากกว่าการถือครองกำลังไพร่พลทำให้บทบาทของเมืองที่ใช้เป็นแหล่งรวบรวมกำลังคนลดความสำคัญลง โดยเฉพาะการเปิดรับชุมชนต่างชาติซึ่งเคยเป็นส่วนหนึ่งของระบบควบคุมกำลังคนเพื่อการใช้ที่ดินในประโยชน์เชิงพาณิชย์ แต่รวมถึงการเสื่อมความสำคัญของวังเจ้านายต่างๆ ซึ่งใช้เป็นแหล่งรวบรวมกำลังคนของมูลนาย ได้ถูกแปรเปลี่ยนเป็นผลประโยชน์ในลักษณะเดียวกัน แสดงถึงการใช้พื้นที่เมืองที่เปลี่ยนไป

วังเจ้านายที่มีมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์หลายแห่งที่ใช้เป็นพื้นที่รวบรวมไพร่พลสำหรับเพื่อใช้ป้องกันพระนครหลายแห่งลดความสำคัญลงไปเนื่องจากเจ้านายซึ่งเป็นเจ้าของวังสิ้นพระชนม์ อีกทั้งการทำศึกที่ต้องใช้พระนครตั้งรับเช่นอดีตหมดความสำคัญลงเพราะรัฐคู่สงครามกับไทยต่างอยู่ใต้การปกครองของชาติมหาอำนาจจนหมดสิ้น เช่น วังกรมป้อมพระสุเมรุ และวังกรมป้อมจักรเพชร ซึ่งใช้ป้องกันพระนครด้านเหนือและด้านใต้ไม่มีการใช้ประโยชน์ในลักษณะดังกล่าวอีกหลังการสิ้นพระชนม์ของเจ้านายผู้ปกครอง¹⁰

ส่วนวังอีกหลายแห่งได้แปรเปลี่ยนเป็นอสังหาริมทรัพย์ที่มีมูลค่าเป็นเงินตรา เช่นการพัฒนาพื้นที่วังของเจ้านาย 3 พระองค์ซึ่งอยู่ใกล้กับพระบรมมหาราชวัง ได้แก่ วังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ วังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ และวังกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ พื้นที่ของวังทั้ง 3 แห่งถูกพัฒนาจนเป็นย่านการค้าด้วยการตัดถนนและสร้างตึกแถวมีห้างร้านของชาวต่างชาติเป็นอันมาก¹¹ ซึ่งเกิดจากการพัฒนาโดยรัชกาลที่ 5 และเจ้านายผู้ครอบครองวัง โดยวังกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์ รัชกาลที่ 5 ทรงซื้อวังแห่งนี้หลังการสิ้นพระชนม์ของเจ้านายผู้เป็นเจ้าของ เพื่อสร้างตึกแถวและตัดเป็นถนนแพรงภูธร¹² ส่วนวังกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ พระองค์ทรงเป็นเจ้านายที่นิยมการลงทุนในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เช่นเดียวกับชนชั้นนำหรือมูลนายอีกหลายรายที่มีรสนิยมเดียวกัน ทรงซื้อวังส่วนหนึ่ง

*ส.พลายน้อย สันนิษฐานปีที่แต่งนิราศชมตลาดสำเพ็ง ของนายบุศย์ ว่า ไม่น่าจะแต่งก่อนปี พ.ศ. 2455 เพราะนายบุศย์กล่าวถึงเหตุการณ์ประตู่สะพานหันพัง ซึ่งประตู่ดังกล่าวพังเมื่อปี พ.ศ. 2455 ดังนั้นนิราศเรื่องนี้จึงแต่งไม่ควรเกินปีที่กล่าวมา (นายบุศย์, 2546: 265)

¹⁰ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” ประชุมพงศาวดาร เล่ม 15 (กรุงเทพฯ: องค์การการค้าของคุรุสภา, 2507), หน้า 79-81.

¹¹ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2547), หน้า 29-32.

¹² สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” หน้า 167.

เป็นตึกแถวแล้วตัดถนนแพรงนราผ่านกลางวัง¹³ สำหรับกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจทรงสร้างตึกแถวบริเวณวังเพื่อผลประโยชน์ในค่าเช่าเป็นรายได้ของวัง¹⁴ นอกจากนี้ วังอีกหลายแห่งได้ถูกแปรเปลี่ยนให้มีมูลค่าทางธุรกิจไม่ทางใดทางหนึ่ง เช่น วังสะพานเสี้ยว วังคลองตลาด ก็ถูกรื้อทำถนน ส่วนวังถนนจักรเพชรถูกแปรสภาพเป็นตึกแถว¹⁵

นอกจากนี้ การปรับตัวทางเศรษฐกิจยังมีผลกระทบต่อราษฎรซึ่งสามารถแสวงหาโอกาสในการดำรงชีวิตมากขึ้น เห็นได้จากการออกประกาศของรัชกาลที่ 4 ซึ่งอนุญาตให้ราษฎรสามารถทำงานกับนายจ้างฝรั่งจำนวน 2 ฉบับระหว่างปี พ.ศ.2399-2400 แสดงถึงเสรีภาพในการประกอบอาชีพที่เริ่มมากขึ้นเช่นข้อความประกาศเมื่อปี พ.ศ.2399 เนื่องจากภายหลังการทำทำสนธิสัญญาบาวริง มีชาวตะวันตกเดินทางเข้ามาพักอาศัยและประกอบกิจการงานในกรุงเทพฯ ทำให้มีความต้องการแรงงานไว้ใช้สอยในกิจการต่างๆ ดังนี้

“ใครจะไปรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งอยู่ให้ใช้ทำการในบ้านในเรือนในเรือของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นก็ดี จะรับเอาการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งมาทำในบ้านในเรือนของตัวแลที่ใดๆก็ดี หรือจะเป็นแต่อยู่ในบ้านเรือนของตัว ไปทำการของคนนอกที่เรียกว่าฝรั่ง ตามเวลาดังครุที่ไปสอนหนังสือสอนภาษา แลคนไปจ้างชุดอยู่เรือแลอื่นนั้นก็ดี โปรดให้ทำหมดทุกอย่างมิได้ห้ามคนทั้งปวงที่อยากใคร่จะเข้ารับจ้าง จงได้ค่าจ้างเป็นผลประโยชน์ของตัวเลี้ยงชีวิตเถิด ไม่มีความผิดอันใดเพราะรับจ้างคนนอกที่เรียกว่าฝรั่งนั้นเลย”¹⁶

การเติบโตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ได้สร้างโอกาสประกอบอาชีพให้กับราษฎรนอกเหนือจากการเป็นแรงงานตามระบบมูลนาย-ไพร่ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังส่งผลถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จำนวนไม่น้อยในกรุงเทพฯ ที่เคยอยู่ในระบบควบคุมกำลังคนที่ให้เข้ามามีส่วนร่วมทางเศรษฐกิจในขณะนั้นตามความรู้ความสามารถของแต่ละกลุ่ม อีกทั้งยังมีการอพยพของกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ เข้ามาในกรุงเทพฯ เพื่อแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจเช่นกัน ดังที่ ลูเซียน ฟูร์เนอโร (Lucien Fournerau) สถาปนิกชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ในปี พ.ศ.2435 กล่าวถึงกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจในกรุงเทพฯ อย่างมีสีสัน ดังนี้

¹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 172.

¹⁴ ศันสนีย์ วีระศิลป์ชัย, ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ, หน้า 11.

¹⁵ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า,” หน้า 121, 126 และ 129.

¹⁶ “ประกาศให้ชาวกรุงฯ รับจ้างฝรั่ง,” ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404 พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 159.

“พวกฮินดูส่วนหนึ่งในกรุงเทพฯ ประกอบอาชีพรับซื้อวัวควายนับพันจากดินแดนตอนในของประเทศเพื่อส่งขายยังฮ่องกงและสิงคโปร์ ซึ่งทำกำไรอย่างมากมาย ส่วนชาวเวียดนามซึ่งตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ มีสถานะเป็นเชลยสงครามมาก่อนกับพวกที่อพยพมาจากไซ่ง่อนภายหลังเพื่อแสวงหาโอกาสที่ดีในชีวิต คนพวกนี้ประกอบอาชีพหลากหลาย ทั้งการทำประมง ทำสวน ขายถ่าน ขายพิน ชาวเวียดนามมีทักษะทางการค้าอย่างเต็มเปี่ยมโดยที่ไม่ได้มุ่งหวังแข่งขันการค้ากับชาวจีน และไม่มีความต้องการกลับภูมิลำเนาของตน ส่วนชาวลาวมักนำสินค้าเข้ามาแลกเปลี่ยนในกรุงเทพฯ เช่นเดียวกับพวกกระเหรี่ยง ของ และละว้า ซึ่งมีสถานะเป็นเชลยสงครามเช่นกันและตั้งถิ่นฐานรายรอบกรุงเทพฯ พวกมาเลย์ประกอบอาชีพเป็นคนใช้ระดับล่าง และเป็นคนขับรถม้ากับเลี้ยงม้า ส่วนพวกพม่าซึ่งเป็นเชลยสงครามอาศัยการยังชีพด้วยการทำกสิกรรม รวมทั้งยังมีพวกที่อพยพเข้ามาภายหลังซึ่งมาจากมะละแหม่งและย่างกุ้ง พวกนี้เกี่ยวข้องกับอุตสาหกรรมทำไม้ในลาวและพม่าตอนล่างด้วยการประกอบอาชีพค้าไม้สัก ล่องมาจากปากน้ำโพธิ์และบางส่วนยังค้าอัญมณีจำพวกมรกตและบุษราคัม”¹⁷

การแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจของบรรดาราชกรรสะท้อนถึงการการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของเมืองโดยเฉพาะ การประกอบอาชีพด้านการพาณิชย์กรรม ซึ่งบ่งชี้ถึงความสำคัญของกรุงเทพฯ ที่มีบทบาททางเศรษฐกิจมากขึ้นเห็นได้จากการสำรวจประชากรของกรมไปรษณีย์เมื่อปี พ.ศ.2426 เพื่อทำเลขที่บ้านสำหรับจัดส่งจดหมาย ทำให้ทราบข้อมูลด้านอาชีพต่างๆของราษฎรในกรุงเทพฯ พบว่ากว่าร้อยละ 60 ของราษฎรของราษฎรในเขตเมืองประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ได้แก่ การค้าขาย หัตถอุตสาหกรรม อาชีพผู้ชำนาญการเฉพาะด้าน และข้าราชการ¹⁸ ส่วนภาคเกษตรกรรมจะกระทำในเขตชานเมืองและฝั่งธนบุรีเป็นส่วนมากซึ่งมีสภาพพื้นที่เหมาะสมด้วยส่วนใหญ่เป็นคู คลอง และลำประโดง¹⁹

¹⁷ Lucien Fournerau, Bangkok in 1892, translated by Walter E.J.Tips (Bangkok: White Lotus, 1998), p. 40.

¹⁸ Porphant Ouyyanont and Yoshihiro Tsuboushi, The 1883 Bangkok Postal Census and Nineteenth Century Bangkok Economic History, Volume 1: The Population and Economic Activities of Bangkok in the 1883 Postal Census (Special Paper No. 5, Graduate School of Asian and African Area Studies, Kyoto University, 2000). อ้างถึงใน จีระวัฒน์ แสงทอง, “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 124.

¹⁹ สารบัญชี่ส่วนที่ 3 คือราษฎรในจังหวัด บ้านหมู แลลำน้ำ สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บ้านปลัดเล, จ.ศ.1245) และ สารบัญชี่ส่วนที่ 4 คือราษฎรในจังหวัด คู และ คลอง ลำประโดง สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บ้านปลัดเล, จ.ศ.1245).

ความเปลี่ยนแปลงเช่นนี้มีผลต่อการใช้พื้นที่เมืองเห็นได้จากกรณีของถนนเจริญกรุง ซึ่งเป็นถนนสายยาวแบ่งเป็น 2 ช่วงคือ ถนนเจริญกรุงตอนใน กับถนนเจริญกรุงตอนนอก ถนนทั้งสองสายพาดผ่านบริเวณในเขตกำแพงเมืองจนถึงริมแม่น้ำเจ้าพระยา จากการสำรวจประชากรโดยกรมไปรษณีย์เมื่อปี พ.ศ.2426 ทำให้เห็นถึงความหลากหลายของอาชีพและการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองที่เปลี่ยนไปในทางการค้ามากขึ้น ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 จำนวนประชากรที่ประกอบอาชีพต่างๆสองฝั่งถนนเจริญกรุงตอนใน พ.ศ.2426

	ไทย	จีน	ชาติอื่นๆ	รวม
การพาณิชย์	2	16	0	18
ค้าขาย	24	32	6	62
ขุนนาง	46	1	3	50
แรงงานเกณฑ์*	6	0	0	6
ช่างฝีมือ**	14	33	0	47
รับจ้าง***	0	4	0	4
กสิกรรม	0	0	0	0
อื่นๆ	3	1	0	4
ไม่ระบุ	5	5	0	10
รวม	100	92	9	201

ที่มา : รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สารบัญชีส่วนที่ 2 คือราชภูรในจังหวัด ถนนแลตรอก สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2541).

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

* เอกสารสารบัญชี่ ระบุถึง บุคคลที่ขึ้นสังกัดมูลนาย เช่น “นายอู่ เปนที่นายกอง ขึ้นเจ้าคุณทหาร ไม่ค้าขาย อยู่บ้านทเวาย” ; “นายแดง บุตรนายนิ นขึ้นเจ้าคุณทหาร ไม่ค้าขาย อยู่บ้านทเวาย” ; “นายแดงโม บุตรนายแสง ขึ้นพระยาอินทราธิบตีสีหะราชรองเมือง” ; “นายเลียบ เลขพระยาดารา บุตรนายสวน”

** เอกสารสารบัญชี่ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการประกอบอาชีพด้านงานช่างฝีมือของราชภูรในกรุงเทพฯหลายชนิด เช่น ช่างไม้ ช่างเย็บเสื้อ ช่างเย็บเกือก ช่างก่ออิฐถือปูน ช่างตัดผม และช่างแก่นาฬิกา

*** อาชีพรับจ้างในกรุงเทพฯตามที่ถูกระบุในเอกสารสารบัญชี่ เช่น รับจ้างต่างๆ รับจ้างซักผ้า รับจ้างขับรถ

ถนนเจริญกรุงตอนในสร้างในปี พ.ศ.2405 เริ่มจากริมวัดโพธิ์ไปถึงวังเจ้าเขมรซึ่งตั้งอยู่ริมคลองผดุงกรุงเกษม อันเป็นคลองที่ขุดขยายเขตพระนครสมัยรัชกาลที่ 4 ถนนสายนี้มีการสร้างตึกแถวคู่ขนานไปด้วย²⁰ ซึ่งเป็นความเปลี่ยนแปลงการใช้พื้นที่จากเดิมบริเวณนี้เป็นที่ตั้งของวังเจ้านายและบ้านเรือนขุนนางที่มักมีบรรดาไพร่พลตั้งบ้านเรือนใกล้เคียงกับมูลนายของตนเพราะใกล้กับศูนย์กลางอำนาจคือพระบรมมหาราชวัง และด้วยเหตุผลเดียวกันทำให้สถิติที่ปรากฏจึงมีบรรดาขุนนางอยู่จำนวนมาก แต่เริ่มเห็นความเปลี่ยนแปลงจากการประกอบอาชีพค้าขาย และการพาณิชย์กรรม เช่น โรงบ่อนเบี้ย โรงรับจ่านำ รับจ้างผลิต รวมทั้งช่างฝีมือ ที่มีมากขึ้น โดยมีผู้ประกอบการส่วนมากเป็นชาวจีน ขณะที่พื้นถนนช่วงดังกล่าวกลับเห็นถึงโลกของการพาณิชย์กรรมในกรุงเทพฯ อย่างชัดเจนดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 จำนวนประชากรที่ประกอบอาชีพต่างๆสองฝั่งถนนเจริญกรุงตอนนอก พ.ศ.2426

	ไทย	จีน	ชาติอื่นๆ	รวม
การพาณิชย์	20	82	14	116
ค้าขาย	38	402	20	460
ขุนนาง	17	13	3	33
แรงงานเกณฑ์	33	0	12	45
ช่างฝีมือ	6	56	6	68
รับจ้าง	6	53	29	88
กสิกรรม	1	34	0	35
อื่นๆ	11	24	13	48
ไม่ระบุ	39	114	51	204
รวม	171	778	148	1,097

ที่มา : รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร สารบัญชีส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนนแลตรอก สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2541), หน้า 30-101.

²⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2521), หน้า 283.

ถนนเจริญกรุงตอนนอกสร้างในปี พ.ศ.2404 เริ่มจากบริเวณวังเจ้าเขมรไปสุดที่แม่น้ำเจ้าพระยาตรงบริเวณดาวคะนอง²¹ ถนนสายนี้ได้เป็นเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ในเขตกำแพงเมือง ซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางบริหารบ้านเมืองและแหล่งพำนักของมูลนายเข้ากับสำเพ็งย่านการค้าที่สำคัญของพระนคร ไปจนถึงถิ่นที่อยู่ของชาวตะวันตก และถิ่นที่อยู่อาศัยของชาวต่างชาติซึ่งอยู่ในระบบควบคุมกำลังคน คือ บ้านทวาย เป็นที่อยู่ของชาวทวายและพม่าตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ กับชุมชนมุสลิมอีกส่วนหนึ่งบริเวณบางคอกแหลมตอนปลายของถนน²²

สถิติตามตารางข้างต้นบ่งชี้ความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ด้วยจำนวนการประกอบอาชีพด้านการค้าและพาณิชย์กรรมของชาวจีนเป็นส่วนมากสันนิษฐานว่าชาวจีนส่วนหนึ่งขยับขยายออกจากย่านสำเพ็งที่แออัดมาประกอบอาชีพสองฝั่งของถนนสายดังกล่าว นอกจากนี้ชาวจีนยังประกอบอาชีพรับจ้าง ช่างฝีมือ และกสิกรรมอย่างมาก ขณะที่การประกอบอาชีพข้าราชการกลับมีจำนวนน้อยลงกว่าถนนเจริญกรุงตอนในเพราะไกลจากศูนย์กลางอำนาจคือพระบรมมหาราชวัง

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 ส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ทั้งในด้านกายภาพและประชากรซึ่งสะท้อนผ่านการเกิดขึ้นของถนนเจริญกรุงซึ่งทำให้เกิดการขยายตัวของกรุงเทพฯ อย่างเห็นได้ชัดในบริเวณพื้นที่ทางด้านใต้ของกรุงเทพฯ พันแนวกำแพงพระนครออกไป ขณะเดียวกันสองฝั่งของถนนสายนี้ได้ปรากฏถึงการเปลี่ยนแปลงลักษณะของประชากรที่เข้ามาประกอบสัมมาอาชีพทั้งชาวจีนและชาวตะวันตกทั้งในฐานะผู้ประกอบการ รวมถึงช่างฝีมือ และแรงงานรับจ้างต่างๆ ถนนสายนี้จึงบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี

3.2 การปรับปรุงโครงสร้างเมือง

ความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของกรุงเทพฯ เกิดขึ้นอย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 อย่างสอดคล้องกับสภาพเศรษฐกิจของเมืองที่กำลังเติบโต ภายใต้การลงทุนทางเศรษฐกิจของพระมหากษัตริย์ผ่านหน่วยงานพระคลังข้างที่ด้วยการตัดถนนหลายสายพร้อมกับก่อสร้างตึกแถวอันเป็นเครื่องสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงหน้าที่ของกรุงเทพฯ ที่กำลังก้าวเข้าสู่เมืองพาณิชย์กรรมแทนที่เมืองในฐานะศูนย์กลางของการควบคุมกำลังคน ขณะเดียวกัน รูปลักษณะของเมืองที่เปลี่ยนไปได้เป็นเครื่องสะท้อนถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อการจัดการเมืองให้เป็นไปตามพระราชประสงค์ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของการใช้อำนาจรัฐที่มีต่อราษฎรโดยตรงผ่านการจัดระเบียบการใช้พื้นที่เมืองของราษฎรและผู้คนที่มีวิถีชีวิตที่สัมพันธ์กับสังคมบนบกมากขึ้น

²¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 259-261.

²² สารบาญชีส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนนแลตรอก สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์ กรุงเทพมหานคร, หน้า 30-101.

3.2.1 การตัดถนน

การตั้งกรุงเทพฯขึ้นเป็นราชธานีสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ในกลุ่มน้ำภาคกลางซึ่งเป็นที่ราบลุ่มมีแม่น้ำลำคลองหลายสาย การย้ายพระนครจากกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันตกมาริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางฝั่งตะวันออก สำหรับพระนครทางฝั่งตะวันออกมีภูมิสถานเป็นแหลมโค้งมีน้ำโอบอยู่สามด้านด้านในซึ่งติดกับผืนแผ่นดินใหญ่ ซึ่งมีคูเมืองที่ขุดไว้แต่ครั้งกรุงธนบุรี พระนครแห่งใหม่จึงมีสัญญาณคล้ายเกาะ ความสัมพันธ์ของเมืองกับลำน้ำยังเห็นได้จากการขุดคลองเพื่อใช้เป็นปราการป้องกันข้าศึกในสมัยรัชกาลที่ 1 โดยการขุดคลองรอบกรุง ซึ่งเริ่มจากริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณบางลำพูไปจนถึงบริเวณเหนือวัดจักรวรรดิราชาวาส พร้อมกับมีการขุดคลองเพื่อใช้เป็นทางระบายน้ำในยามฤดูน้ำหลากคือคลองหลอดอีก 2 สาย* เชื่อมระหว่างคลองคูเมืองเดิมกับคลองรอบกรุงซึ่งสอดคล้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ราบลุ่มของกรุงเทพฯ²³ นอกจากนี้ยังมีการขุดคลองมหานาค ตรงบริเวณเหนือวัดสระเกศขุดแยกจากคลองรอบกรุงไปจรดแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อให้ชาวพระนครประชุมเล่นเพลงและสักวาช่วงเทศกาลฤดูน้ำเช่นครั้งกรุงศรีอยุธยา²⁴

ลักษณะทางกายภาพของกรุงเทพฯที่มีทั้งแม่น้ำและลำคลองหลายสายมีส่วนสัมพันธ์กับวิถีชีวิตราษฎรจากการเป็นเส้นทางสัญจรหลักของบรรดาราชกรรในกรุงเทพฯ เช่นที่ จอห์น ครอว์ฟอร์ดทูตอังกฤษที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯในสมัยรัชกาลที่ 2 บันทึกดังนี้

“จากจำนวนเรือต่างๆทุกขนาดและทุกลักษณะซึ่งกำลังผ่านไปมา ทำให้โฉมหน้าของแม่น้ำสำแดงถึงภาพอันแจ่มชัด จำนวนของเรือเหล่านี้ทำให้เราประหลาดใจในขณะนั้นว่า ช่างมากมายเสียเหลือเกิน เพราะเหตุที่เราไม่เคยทราบมาก่อนเลยว่า ในกรุงเทพฯมีทางเดินอยู่เพียงสองสามสาย หรือไม่มีเลย และเราไม่เคยทราบด้วยว่า แม่น้ำกับลำคลองนั้นใช้เป็นหนทางสาธารณะ ไม่เพียงแต่สำหรับขนส่งสินค้าเท่านั้น แต่สำหรับผู้คนทุกเพศทุกวาระด้วย”²⁵

* คลองทั้งสองสายนี้มีชื่อเรียกตามนามพระอารามที่สร้างขึ้นบริเวณคลองทั้งสองสายในภายหลังคือ วัดราชนัดดาราม ในสมัยรัชกาลที่ 3 และวัดราชพิพิธ ในสมัยรัชกาลที่ 5 คลองทั้งสองสายจึงถูกเรียกภายหลังว่า คลองหลอดวัดราชนัดดา และคลองหลอดวัดราชพิพิธ (ดุซงกี ทยตะคุ 2542: 54)

²³ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525), หน้า 36-37.

²⁴ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545), หน้า 22.

²⁵ นิจ ธิญชีระนันท์ และคนอื่นๆ, “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี,” ใน บทย่องานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ณ ห้องประชุมสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 21-22 มิถุนายน 2525 (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525), หน้า 3.

ขณะที่การคมนาคมของราษฎรได้พึ่งพาสายน้ำเป็นหลักในทางตรงกันข้ามการพัฒนาการคมนาคมทางบกเกิดขึ้นจำนวนไม่มากนักที่ถูกตัดขึ้นในช่วงต้นรัตนโกสินทร์เกิดขึ้นเพื่อใช้ในการสัญจรระหว่างบริเวณรอบพระบรมมหาราชวัง และเชื่อมการเดินทางระหว่างพระบรมมหาราชวังและวังหน้า ไปจนถึงบริเวณเสาชิงช้าและวัดสุทัศน์ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 3 จึงมีการขยายเส้นทางออกไปแต่ก็เป็นเพียงภายในเกาะรัตนโกสินทร์และบริเวณใกล้เคียงเพื่อเชื่อมโยงกับย่านหัตถอุตสาหกรรมในบริเวณดังกล่าว เช่น บ้านหม้อ บ้านบาตร บ้านดอกไม้ บ้านพานถม ย่านตีทอง รวมถึงย่านชาวจีนบริเวณสำเพ็ง²⁶ ขณะที่การคมนาคมและการพักอาศัยส่วนใหญ่ของราษฎรอาศัยอยู่ในแพและเรือที่เป็นจำนวนมากสองฝั่งแม่น้ำลำคลองเช่นที่ สังฆราชปาลเลกัวซ์ (Jeans-Baptiste Pallegoix) สังฆนายกคณะมิชชันนารีคาทอลิกประจำกรุงสยามซึ่งใช้ชีวิตในกรุงเทพฯ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 ถึงรัชกาลที่ 4 บันทึกไว้เมื่อปี พ.ศ.2397 ดังนี้

“เมืองนี้ตั้งอยู่บนทั้งสองฝั่งของแม่น้ำ ห่างจากทะเล ๘ ลิเออ ตัวเมืองแท้ๆ มีลักษณะเป็นเกาะ มีความยาว ๒ ลิเออโดยรอบ ล้อมรอบด้วยกำแพงเชิงเทิน มีป้อมปราการเรียงรายเป็นระยะ ตัวเมืองท่ามกลางสวนใหญ่ประกอบด้วยพรรณพฤกษะเขียวชอุ่มอยู่ตลอดกาล มองแล้วงามตานักมีเรือใหญ่และเรือสำเภาประดับธงทิวจอดเรียงรายอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ...มีเรือนแพนับพันบนแม่น้ำไม่ใ้เรียงรายเป็นสองแถวยาวเหยียด ซึ่งท่านจะเห็นได้ถนัดเมื่อล่องหรือทวนแม่น้ำ และมีเรือเล็กเรื่อน้อยอีกนับพันสัญจรไปมาอยู่มิได้ขาด...ในเมืองหลวงไม่มีรถสักคันเดียว ต่างใช้เรือกันทั้งนั้น แม่น้ำและลำคลองแทบจะเป็นเส้นทางคมนาคมอย่างเดียว เว้นแต่ตอนใจกลางเมืองอันมีร้านค้าหรือตลาดเท่านั้น ที่มีถนนปูด้วยอิฐแผ่นใหญ่ๆ”²⁷

ความสำคัญของสายน้ำส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจของผู้คนที่ผูกพันกับสายน้ำด้วยเช่นกัน การเกิด ตลาดน้ำ ซึ่งเริ่มจากบริเวณใกล้เคียงพระบรมมหาราชวังเนื่องจากมีบ้านเรือนของผู้คนอาศัยจำนวนมาก ตลาดเหล่านี้เกิดขึ้นบริเวณจุดตัดของคลองซอยต่างๆตลาดน้ำที่สำคัญได้แก่ ตลาดน้ำ

²⁶ ดุษฎี ทายตะคุ, วิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์: การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินในอนาคต (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), หน้า 54, 111-112.

²⁷ ฌ็อง-บัปติสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม พิมพ์ครั้งที่ 3 แปลโดย สันต์ ท.โกมลบุตร (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2549), หน้า 59.

บางกอกน้อย ตลาดน้ำคลองบางหลวง ตลาดน้ำท่าเตียน ตลาดน้ำวัดทอง ตลาดน้ำคลองมหานาค และตลาดน้ำคลองคูเมืองเดิม²⁸

การให้ความสำคัญกับสายน้ำในฐานะการเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างด้านกายภาพของเมือง ยังคงสืบเนื่องจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เห็นได้จากการขุดคลองป้องกันพระนครรอบนอกอีก 1 สาย คือ คลองผดุงกรุงเกษม ในปี พ.ศ.2395 และมีการสร้างป้อมปราการตามแนวลำคลองคล้ายกับในช่วงต้น รัตนโกสินทร์แต่ไม่ได้มีการสร้างกำแพงเมือง²⁹ อย่างไรก็ตาม ลักษณะทางกายภาพของกรุงเทพฯ เริ่ม ปรากฏความเปลี่ยนแปลงภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 ซึ่งเห็นถึงอิทธิพลจากชาติ ตะวันตกที่เริ่มมีบทบาทต่อการพัฒนาเมืองด้วยการปรับปรุงเส้นทางคมนาคมเนื่องจากต้องการ แก้ปัญหาการกระทบกระทั่งกับชาติมหาอำนาจชาวตะวันตก ซึ่งรัฐไทยได้เสียสิทธิสภาพนอกอาณา เขต ดังนั้นรัชกาลที่ 4 จึงโปรดฯให้ขุดคลองถนนตรงในปี พ.ศ.2400 พร้อมกับสร้างถนนริมคันคลอง จากคลองผดุงกรุงเกษมไปบางนาตามคำร้องขอของชาวตะวันตก ต่อมาในปี พ.ศ.2404 ทรงตัดถนน อีก 3 สายตามที่ชาวตะวันตกต้องการขี่ม้าตากอากาศ³⁰ คือ ถนนตรง ซึ่งตัดจากสะพานเหล็กริมวังเจ้า เชมรออกไปจนถึงคลองผดุงกรุงเกษมเป็นสายแรกจากนั้นจึงตัดตรงข้ามคลองผดุงกรุงเกษมไปจนถึง คลองพระโขนงอีกสายหนึ่ง ถนนเจริญกรุงตอนนอก ตัดแยกข้ามคลองข้างวัดแก้วฟ้าไปทะเลแม่ น้ำ เจ้าพระยาตรงดาวคะนอง และ ถนนสีลม ตัดตรงหลังบ้านกงสุลโปรตุเกส ตลอดมาถึงคลองถนนตรง ริมศาลาเจ้าพระยาวิวงศมหาโกษาธิบดีสร้างไว้ ขุดคลองตั้งแต่คลองบางรักมาตลอดถึงคลองถนนตรง เอามูลดินขึ้นถมเป็นถนน³¹

ความเจริญอย่างชาติตะวันตกมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกายภาพของกรุงเทพฯ ทำให้ การตัดถนนสมัยนี้เป็นไปเพื่อความสวยงามของบ้านเมือง ดังที่รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริต่อการตัด ถนนทั้ง 3 สายในปี พ.ศ.2404 ดังนี้

“พวกยุโรปเข้ามาอยู่ในกรุงมากขึ้นทุกปีๆ ด้วยประเทศบ้านเมืองเขามีถนน หนทางก็เรียบร้อยสะอาดไปทุกบ้านทุกเมือง บ้านเมืองของเรามีแต่รกเรื้อย หนทางก็เป็น

²⁸ พูนเกศ จันทกานนท์, “ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวทางการค้าของชาวจีนในกรุงเทพมหานคร ระหว่าง พ.ศ.2398-2475,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 6-7.

²⁹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2521), หน้า 95-97.

³⁰ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 186-187, 260. และ ดุษฎี ทายตะคุ, วิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์: การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินในอนาคต, หน้า 131.

³¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 260.

ตรอกเล็กชอกน้อย หนทางใหญ่ก็เปราะเปื้อนไม่เป็นที่เจริญตา ขายหน้าแก่ชวานานา ประเทศ เขาว่าเข้ามาเป็นการเตือนสติ เพื่อจะให้บ้านเมืองงดงามขึ้น”³²

ขณะเดียวกัน การขยายตัวของเศรษฐกิจการค้าส่งผลให้กรุงเทพฯ เป็นเมืองท่าสำคัญ ส่งออกสินค้าจำพวกวัตถุดิบ เช่น ข้าว ไม้สัก และดีบุก ไปยังประเทศในทวีปเอเชียและชาติตะวันตก ในทางกลับกันกรุงเทพฯ ได้กลายเป็นทางผ่านของสินค้าอุตสาหกรรมของชาวตะวันตกรวมทั้งมีแบบแผนการทำการค้าอย่างใหม่ เช่น ธุรกิจตัวแทนการค้า การธนาคาร และการประกันภัย³³ ซึ่งส่งผลต่อรูปแบบการใช้ที่ดินในกรุงเทพฯ เริ่มเปลี่ยนไปในเชิงพาณิชย์มากขึ้นจากการขยายตัวทางการค้ากับชาวตะวันตก³⁴ ทำให้มีการสร้างถนนเจริญกรุงตอนใน พร้อมกับตึกแถวให้เช่าเป็นครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2405 และปีต่อมาจึงมีการสร้างถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร³⁵ ซึ่งมีการทำทางระบายน้ำสองฝั่งถนน พร้อมกับขยายถนนให้กว้างขึ้นด้วย³⁶

อิทธิพลจากชาติตะวันตกและการขยายตัวทางเศรษฐกิจภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริง สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นปัจจัยที่ส่งผลให้มีการปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพฯ ด้วยการตัดถนนหลายสายอย่างต่อเนื่องเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปลักษณะของกรุงเทพฯ อย่างมากอันแสดงถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่สามารถพัฒนากรุงเทพฯ ด้านกายภาพจนเป็นที่ปรากฏเช่นที่ เซอร์ เฮนรี นอร์แมน (Sir Henry Norman) ชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ ในช่วงปี พ.ศ. 2435 กล่าวไว้ดังนี้

“เมื่อข้าพเจ้าขับรถไปตามถนนสายหลัก จนถึงกำแพงเมืองคุณก็จะได้พบกับร้านรวงต่างๆ ของสยาม ซึ่งบ้างก็มีสภาพไม่น่าดู ทั้งโรงรับจำนำ โรงพนัน ตรอก ชอกชอย ที่มีกลิ่นเหม็นคุ้งจากกองขยะ บรรดาขอทานที่ป่วยเป็นโรคเรื้อน และพวกกรรมกรที่ขี้เกียจว่างงานจับกลุ่มกัน กำแพงเมืองที่เก่าแก่ร่วมร้อยปีก็ยังคงโอบล้อมเมืองเก่าๆ นี้ไว้ เมื่อเดินผ่านเข้าไปสักครึ่งทางระหว่างที่พำนักของชาวต่างชาติ และพระบรมมหาราชวัง ประตูกำแพงที่สูงตระหง่านซึ่งเปิดอยู่ตลอดเวลา และดูเหมือนจะมีสนิมจับอยู่มากเกินกว่าที่จะปิดได้นี้ ไม่มีแม้แต่ยามรักษาการณ์ ชาวสยามให้ความเคารพสิ่งของโบราณเพียง

³² เรื่องเดียวกัน.

³³ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์, เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ (เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์มบุคส์, 2539), หน้า 171.

³⁴ Takashi Tomosugi, Reminiscences of Old Bangkok: Memory and the Identification of a Changing Society (Tokyo: The Institute of Oriental Culture, The University of Tokyo, 1993), p. 21.

³⁵ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, หน้า 283, 300-301.

³⁶ นิจ วิทยุธีระนันท์ และคนอื่นๆ, “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี,” ใน บทย่องานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี, หน้า 19.

เล็กน้อยแต่ชอบความสะดวกสบายมากกว่า ดังนั้นจึงมีช่องทางลัดเข้าออกได้อย่างอิสระ ไม่ว่าจะมิวัตฤประสงค์เพื่อเข้าสู่เขตพระราชฐานชั้นใน หรือเพื่อการติดตั้งไฟฟ้าสำหรับ พระบรมมหาราชวัง ผลก็คือใบเสมาบนกำแพงได้ถูกเคลื่อนย้ายหายไป ป้อมและกำแพง ต่างๆก็ถูกทำลายเสียหาย ทันทีที่คุณเข้าไปในประตูทางเข้าตัวเมือง คุณก็จะเริ่มตระหนัก ได้ถึงผลที่ทำให้รัฐบาลสยามมีสภาพดังปัจจุบัน และจะได้รู้ถึงพระราชอำนาจของ พระมหากษัตริย์ที่แผ่คลุมไปทั่วพระราชฐาน ถนนที่กว้างและเป็นระเบียบเรียบร้อยทิว แถวของบ้านเรือนที่ปลูกสร้างขึ้นใหม่ อีกทั้งมีร้านรวงขายของอยู่ดาษดื่น ผนังกำแพง พระราชวัง เรือนจำ โรงทหารและสถานที่ราชการก่อสร้างด้วยปูน สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็น ถึงลักษณะที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพัฒนาชาติบ้านเมืองของพระองค์จนประสบความสำเร็จสู่สายตาประชาชน ภายนอก ตั้งแต่พระองค์เสด็จขึ้นครองราชย์เมื่อพระองค์ทรงมีพระชนมายุได้ ๑๕ ชันษา หรือเมื่อ ๒๕ ปีล่วงมาแล้ว”³⁷

การตัดถนนในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 เกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงต้นรัชกาลโดยได้รับรูปแบบความ เจริญของบ้านเมืองจากรัฐอาณานิคมของชาติตะวันตกมีส่วนสำคัญต่อการที่ชนชั้นนำปรับปรุง รูปลักษณ์ของกรุงเทพฯ ดังปรากฏในปี พ.ศ.2413 ภายหลังจากเสด็จประพาสสิงคโปร์และเกาะชวา ทรงเห็นความเจริญรุ่งเรืองของดินแดนที่อยู่ภายใต้ประเทศเจ้าอาณานิคมทั้งสองแห่งทำให้มีผลต่อการ ปรับปรุงถนนในกรุงเทพฯ ได้แก่ การปรับปรุงถนนรอบพระบรมมหาราชวัง ทำเขื่อนอิฐริมคลองตลาด บริเวณสะพานช้างโรงสีและสะพานมอญให้มีถนนสำหรับรถสัญจร คือ ถนนราชินี และถนนอัษฎางค์ และสร้างสะพานหกสำหรับรถข้ามเหมือนอย่างในปัตตาเวีย³⁸

ต่อมาช่วงทศวรรษ 2420 บทบาทของพระมหากษัตริย์ด้านการลงทุนในธุรกิจ อสังหาริมทรัพย์เริ่มปรากฏจากการลงทุนสร้างตึกแถวให้เช่าหรือขาย³⁹ ซึ่งสอดคล้องกับการขยายของ เขตของการตัดถนนในกรุงเทพฯ ออกจากบริเวณพระบรมมหาราชวังมากขึ้น ดังในปี พ.ศ.2427 มีการ

³⁷ เฮนรี นอร์แมน, “ชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองการปกครองของชาวตะวันออกไกลตอนประเทศ สยาม,” แปลจาก The Peoples and Politics of the Far East, Travel and Studies in British, French, Spanish, and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam, and Malaya โดย พรพรรณ ทองตัน ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 4 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 169-170.

³⁸ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 168.

³⁹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453,” ใน โครงการวิจัย ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง เล่ม 2 ยุโรป: การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543), หน้า 48.

ตัดถนนออกไปนอกกำแพงพระนครถึง 3 สาย ได้แก่ถนนประตูดุจด (ประตูพุดธิบาท) ถึงวัดโสมมณีสวิหาร สายที่สองตั้งแต่ ถนนประตูดุจด ถึงหน้าวัดรังษีสฤทธาวาส และสายที่สาม ตั้งแต่บ้านพระยานรรัตนราชมานิต จนถึงคลองผดุงกรุงเกษม พร้อมทั้งโปรดฯ ให้ตัดถนนรอบคลองผดุงกรุงเกษม หรือถนนกรุงเกษม ขึ้นอีกสายหนึ่ง การตัดถนนสายดังกล่าวนี้ นอกจากจะใช้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ข้าราชการและราษฎรในการสัญจรแล้ว รั้งยังมุ่งหวังให้เป็นที่ตั้งชุมชนของราษฎรเพื่อผลประโยชน์จากการสร้างตึกแถวหรือห้องแถวให้เช่าอันสอดคล้องกับความเจริญทางเศรษฐกิจของบ้านเมือง⁴⁰

บทบาทของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อการลงทุนในธุรกิจสังหาริมทรัพย์อันเนื่องเกี่ยวกับการตัดถนนในกรุงเทพฯ มีมากขึ้นในช่วงทศวรรษ 2430 ผ่านหน่วยงานกรมพระคลังข้างที่ ซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ. 2433 เพื่อแก้ไขปัญหาเงินรายได้ส่วนพระองค์และพระราชวงศ์ซึ่งได้รับไม่เต็มที่เนื่องมาจากข้อบกพร่องของระเบียบการคลังซึ่งรายได้จากเงินภาษีอากรกระจายอยู่กับกรมกองต่างๆ ไม่เป็นเอกภาพ อีกทั้งไม่มีแบบแผนที่แน่นอนของการทำบัญชีรายรับรายจ่ายเงินรายได้ต่างๆ ทำให้เป็นช่องทางทุจริตของขุนนางและเงินเจ้าภาษีนายอากร⁴¹ หน่วยงานนี้ได้เป็นรากฐานความมั่นคงของราชสำนักโดยเฉพาะการแสวงหารายได้จากการลงทุนทำธุรกิจที่ส่งผลต่อการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพของกรุงเทพฯ ด้วยการตัดถนนซึ่งควบคู่กับธุรกิจสังหาริมทรัพย์ของพระมหากษัตริย์ผ่านกรมพระคลังข้างที่ ซึ่งมีการดำเนินธุรกิจในลักษณะ “กึ่งธนาคารพาณิชย์” ซึ่งทำหน้าที่ลงทุนด้านธุรกิจให้กับพระมหากษัตริย์⁴²

การดำเนินงานของพระคลังข้างที่ส่งผลต่อการครอบครองที่ดินของรัชกาลที่ 5 ที่ดินจำนวนไม่น้อยซึ่งพระคลังข้างที่ได้ครอบครองนั้นได้มาจากบรรดามูลนายทั้งพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางอันแสดงถึงการใช้พลังทางเศรษฐกิจเป็นเครื่องแสดงพระราชอำนาจของพระองค์ที่มีต่อการพัฒนาเมืองหลวงอย่างมากซึ่งจะเห็นถึงบทบาทของการพัฒนาเมืองด้วยอำนาจทางเศรษฐกิจของราชสำนักที่เบียดขับการจัดการเมืองในแบบจารีตที่มีมาก่อนหน้านี้ดังกรณี การเข้าครอบครองวังเจ้านายในรัชกาลก่อนหน้านี้ แลการไถ่บ้านเรือนของขุนนาง

กรณีของพระบรมวงศานุวงศ์กรมพระคลังข้างที่ได้เข้าครอบครองวังเจ้านายที่ยังไม่ได้รับพระราชทานให้เป็นเจ้าของ ซึ่งได้แก่วังของพระบรมวงศานุวงศ์ไปถึงชั้นหม่อมเจ้าที่ได้รับพระราชทาน

⁴⁰ สมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), หน้า 45-48.

⁴¹ ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศ พ.ศ. 2433-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529), หน้า 9-12.

⁴² Suehiro Akira, *Capital Accumulation in Thailand 1855-1985* (Chiang Mai: Silk Worm Books, 1996), p. 91.

สิทธิพักอาศัยโดยมิได้มีสิทธิครอบครอง ส่วนใหญ่แล้วผู้ที่พำนักมักเป็นเชื้อสายของพระเจ้าลูกเธอหรือพระเจ้าลูกยาเธอ หรือพระบรมวงศานุวงศ์ในรัชกาลก่อนๆ ที่พักอาศัยจนกว่าเจ้าของวังจะสิ้นบุญ พระคลังข้างที่ให้ความสนใจวังหลายแห่งที่ซึ่งมักตั้งอยู่ในบริเวณเหมาะแก่การทำประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ซึ่งมีราคาที่ดินสูงเช่น วังกรมสมเด็จพระบวรราชปรีชา และวังกรมหมื่นเทวานุรักษ์ เป็นต้น⁴³

แต่กระนั้น การดำเนินงานของกรมพระคลังข้างที่ ยังถูกต่อต้านจากทายาทเจ้าของวัง เช่น กรณีที่ดินของวังพระบวรราชเอกราชกรมหมื่นสฤติธำรงสวัสดิ์ ในปี พ.ศ.2437 รัชกาลที่ 5 มีพระราชประสงค์ใช้ที่ดินวังแห่งนี้เป็นที่รับรองแขกเมืองฝ่ายเหนือโดยให้ทายาทเจ้าของวังและบรรดาราษฎร์ที่พึ่งใบบุญพระบวรราชเอกราชกรมหมื่นสฤติธำรงสวัสดิ์ไปอยู่วังพระองค์เจ้ายุคนธรเป็นการแลกเปลี่ยน แต่ทายาทของพระองค์เจ้ายุคนธรยื่นหนังสือคัดค้านซึ่งการคัดค้านไม่สำเร็จเพราะรัฐเห็นว่าที่ดินวังของพระองค์เจ้ายุคนธรไม่ได้รับพระราชทานเป็นสิทธิ์แก่ทายาทแต่อย่างใด⁴⁴

ส่วนกรณีรื้อไถ่บ้านเรือนขุนนางพบว่ามีการต่อต้านเช่นกัน ดังกรณีของพระยาวิเศษสังฆาดา (โต) ในปี พ.ศ.2437 ทางรัฐต้องการที่ดินบริเวณบ้านของขุนนางท่านนี้เพื่อสร้างวังพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้ากิติยากรวรลักษณ โดยตกลงซื้อบ้านพร้อมที่ดินในราคา 6,400 บาท เมื่อถึงคราวที่รัฐต้องชำระเงินปรากฏว่าพระยาวิเศษสังฆาดาได้รับเงินเพียง 1,600 บาท เนื่องจากติดค้างเงินค่าราชการที่เก็บจากบรรดาไพร่พลแล้วไม่นำส่งรัฐจำนวน 4,800 บาท ทำให้พระยาวิเศษสังฆาดาปฏิเสธการรื้อถอนบ้านเรือนและไม่ยอมออกจากที่ดิน พร้อมทั้งนำพรรคพวกทำร้ายเจ้าหน้าที่ของรัฐซึ่งพยายามเข้าไปรื้อถอนบ้านเรือน จนท้ายสุดพระยาวิเศษสังฆาดาซึ่งมีอายุมากถึง 76 ปี ถูกกองตระเวนจับกุมไปขังไว้ที่กระทรวงนครบาล เป็นเวลา 22 วัน ก่อนที่จะยินยอมตามที่รัฐต้องการโดยรัฐได้มอบเงินจำนวน 4,800 บาทให้เป็นค่ารื้อบ้านและได้ไปพำนักในที่ดินบริเวณเหนือคลองผดุงกรุงเกษม แต่สุดท้ายขุนนางท่านนี้ก็ยังประสบกับเหตุการณ์เช่นเดียวกันเมื่อถูกเวนที่ดินคืนเพื่อสร้างพระราชวังสวนดุสิต⁴⁵

นอกจากนี้ พระคลังข้างที่ซึ่งได้ที่ดินในเมืองจากการยึดมาจากเจ้านาย ขุนนาง และเงินเจ้าภาษีนายอากรที่เป็นหนี้จากการกู้ยืมเงินจากหน่วยงานนี้⁴⁶ เช่น เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี ขอพระราชทานยืมเงิน 2,755 ชั่ง 52 บาท 61 อัฐ โดยเอาที่ดินตำบลศาลาแดง 23 ไร่มาเป็นหลักทรัพย์

⁴³ อรรถิพย์ เทสศิริ, “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ.2444-2475: ศึกษาเฉพาะกรณีณฑลกรุงเทพฯ,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 11.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ สยมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” หน้า 59-60.

⁴⁶ ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศ พ.ศ.2433-2475,” หน้า 81.

ซึ่งทางพระคลังข้างที่ที่ได้รับไว้เพราะเห็นว่าสามารถสร้างห้องแถวให้เช่าได้ หรือกรณีของเจ้าพระยาสุรวงศ์วัฒนศักดิ์ นำที่ดินข้างตลาดหัวลำโพงมาจำหน่ายกับพระคลังข้างที่ราคาถึง 160,000 บาท⁴⁷

กิจกรรมทางเศรษฐกิจของกรมพระคลังข้างที่ทำให้หน่วยงานนี้ถือครองที่ดินจำนวนมากในกรุงเทพฯ ดังปรากฏในปี พ.ศ.2445 มีที่ดินในกรุงเทพฯ อยู่ภายใต้การครอบครองของกรมพระคลังข้างที่มากถึง 6,458 ไร่ ซึ่งกระจายอยู่ในย่านธุรกิจต่างๆ ได้แก่ บริเวณสำเพ็ง 1,813 ไร่ บางรัก 458 ไร่ ดุสิต 4,083 ไร่ และภายในเขตประตูเมืองได้แก่ ย่านวัดชนะสงคราม ย่านพระราชวัง ย่านสำราญราษฎร์ และย่านพาหุรัด จำนวน 86 ไร่⁴⁸

การได้ที่ดินจำนวนมากเกิดขึ้นส่งผลต่อการตัดถนนเพื่อผลประโยชน์จากธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ซึ่งเกิดขึ้นควบคู่กันไปเห็นได้จากลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 เมื่อวันที่ 4 พฤศจิกายน ร.ศ.119 (พ.ศ.2444) ดังนี้

“เรื่องซื้อที่ทำถนน และตึกหลังตลาดเสาชิงช้า จำจะต้องเป็นที่ตกลงกันโดยเร็ว ด้วยเหตุว่าตึกนั้นได้ก่อสร้างมาจนเกือบจะถึงพื้นชั้นบนแล้วไปติดประชันกันอยู่กับรั้วและเรือนจาก ตึกนั้นคงจะแล้วในปีนี้ ถนนก็จำต้องแล้วด้วย ส่วนที่ซื้อนั้นเป็นเงินพระคลังข้างที่ แต่ตัวถนนขอให้โยเงินมาช่วย”⁴⁹

กรมพระคลังข้างที่มีข้อได้เปรียบซึ่งเอื้ออำนวยต่อการครอบครองที่ดินจำนวนมากเนื่องจากการตัดถนนเป็นเรื่องของทางราชการภายใต้การควบคุมของกระทรวงโยธาธิการและกรมศุขาภิบาล ด้วยพระราชอำนาจที่ทรงควบคุมหน่วยงานเหล่านี้ทำให้กรมพระคลังข้างที่มีโอกาสทราบก่อนผู้อื่นว่าบริเวณใดที่ดินจะตัดผ่านทำให้เกิดการตักซื้อที่ดินล่วงหน้าจากนั้นจึงตัดถนนผ่านในที่ดินผืนนั้นหรือตามแนวตึกแถวที่พระคลังข้างที่สร้างไว้ก่อนแล้วตามพระราชประสงค์ วิธีดังกล่าวจึงเป็น “พระราชอำนาจพิเศษ” ที่มีอยู่เหนือเอกชนทั่วไป ที่ดินและตึกแถวในทำเลดีของกรุงเทพฯ จำนวนไม่น้อยซึ่งเป็นย่านชุมชนค้าขายจึงเป็นของหน่วยงานนี้⁵⁰

⁴⁷ อรทิพย์ เทสศิริ, “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ.2444-2475: ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ,” หน้า 11-12.

⁴⁸ พอพันธ์ อูยานนท์, “สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์กับบทบาทการลงทุนทางธุรกิจ,” ใน *การต่อสู้ของทุนไทย เล่ม 2*, ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), หน้า 47.

⁴⁹ *ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน*, ภาคที่ 3 ตอนที่ 1 ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453 (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513, หน้า 129.

⁵⁰ ชลลดา วัฒนศิริ, “พระคลังข้างที่กับการลงทุนธุรกิจในประเทศไทย พ.ศ.2433-2475,” หน้า 114-116.

ผลประโยชน์จากธุรกิจอสังหาริมทรัพย์นำไปสู่การเปิดพื้นที่ทางธุรกิจใหม่ๆโดยเกี่ยวข้องกับบทบาทของกรมพระคลังข้างที่ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการสร้างถนนและวางแผนเมือง⁵¹ ตามพระราชดำริของพระมหากษัตริย์ เช่น การเปิดพื้นที่ของย่านสำเพ็งย่านการค้าของชาวจีนที่มีความแออัดเพื่อให้รัฐสามารถเข้าไปจัดการให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยพร้อมกับดูแลผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ดังในประกาศตัดถนนในท้องที่สำเพ็งเมื่อปี พ.ศ.2449 ดังนี้

“มีพระบรมราชประสงค์จะจัดการบำรุงความสุขสำราญของมหาชน และป้องกันอันตรายแห่งชีวิต กับทั้งทรัพย์สินสมบัติอันมากมายของประชุมนที่อยู่ในท้องที่สำเพ็งนี้ตามโอกาสอันสมควรที่จะจัดได้ เพราะในที่เพลิงไหม้คราวนี้เนื่องใกล้กันกับถนนราชวงศ์ สมควรจะตัดถนนเปิดทางให้ใหญ่กว้างแต่ก่อน ให้มหาชนเดินไปมาค้าขายในท่าเลนนี้ได้สะดวก และจะได้มีทางจัดการสุขาภิบาลทั้งช่องทางที่จะเข้าระงับดับเพลิงได้”⁵²

การตัดถนนเพื่อเปิดพื้นที่สำหรับการพาณิชย์ยังสอดคล้องกับวิถีชีวิตของราษฎรที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมบนบกภายใต้สภาพทางเศรษฐกิจที่กำลังเติบโตพร้อมกับหน้าที่ของเมืองที่กำลังเปลี่ยนไป เห็นได้จากข้อเรียกร้องของสื่อหนังสือพิมพ์ที่สะท้อนความเปลี่ยนแปลงดังกรณีการตัดถนนบริเวณย่านพาหุรัดภายหลังเหตุการณ์เพลิงไหม้ครั้งใหญ่ในปี พ.ศ.2442 ดังนี้

อยากให้มีถนน

“ตามบริเวณที่เพลิงไหม้บ้านเรือนของผู้มีชื่อนั้น ชาวโจทย์ว่าจะต้องถูกเบียดถนนตัดตรงโรงพักพาหุรัดถนนมาถูถนนบูรพาซึ่งเราได้ทราบดังนี้จะจริงเท็จประการใดนั้นยังไม่แน่นอนแม้ว่ามีถนนจริงก็เป็นการสอดเจริญแก่บ้านเมืองมีประโยชน์หลายอย่างถ้าไม่มีถนนแล้วถึงกรมสุขาภิบาลจะจัดเป็นการเรียบร้อยจะให้หายความโสโครกเจริญตลอดทั่วถึงถนนบ้านหม้อนั้นเหนจะไม่เจริญได้ในเวลานี้พอจะทำถนนให้เจริญได้แท้ๆ”⁵³

⁵¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453,” ใน โครงการวิจัย ยุโรป: โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง เล่ม 2 ยุโรป: การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง, หน้า 51.

⁵² “ประกาศตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตำบลศาลเจ้าเก่า ท้องที่อำเภอสำเพ็ง,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 21 ร.ศ.125-126, เสถียร ลายลักษณ์ และ คนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478), หน้า 13.

⁵³ “อยากให้มีถนน,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.118).

ผลประโยชน์ในด้านพาณิชยกรรมประกอบกับการเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งต้องการเส้นทางคมนาคมเชื่อมโยงยังส่วนต่างๆของเมือง รวมทั้งการเห็นถึงความเจริญตามแบบตะวันตกที่ชนชั้นนำได้พบเห็นมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพของกรุงเทพฯด้วยการตัดถนนซึ่งมีส่วนทำให้เกิดการเปิดพื้นที่ในเมืองเพื่อการลงทุนพร้อมกับการขยายตัวของเมืองออกไปในหลายทิศทาง ซึ่งมีการตัดถนนในบริเวณต่างๆอย่างมากระหว่างช่วงทศวรรษ 2430 มีการขยายเส้นทางคมนาคมไปทางด้านตะวันออกด้วยการตัดถนนสระปทุมสร้างต่อจากถนนบำรุงเมืองตรงมายังวังสระปทุม และสร้างถนนตรงจากวังสระปทุมไปบรรจบกับถนนตรงหรือถนนวัวลำพอง ไม่เพียงเท่านั้น ยังมีการตัดถนนทางด้านตะวันออกอีก 3 สายคือ ถนนนางเลิ้ง (ถนนนครสวรรค์) ตัดจากคลองรอบกรุงกับประตูพุดธิบาตรงไปด้านตะวันออกเฉียงเหนือถึงคลองผดุงกรุงเกษม ถนนประแจจีน (ถนนเพชรบุรี) เริ่มจากคลองผดุงกรุงเกษมไปทางทิศตะวันออกจนถึงริมคลองแสนแสบที่อยู่ตรงข้ามกับวังสระปทุม และถนนบริพัตรสร้างจากสะพานเหล็กข้ามคลองรอบกรุงแยกจากถนนเจริญกรุงไปยังวัดสระเกศ⁵⁴

ทางด้านเหนือพระนครมีการตัดถนนใหม่ 2 สาย คือ ถนนสามเสนเริ่มตั้งแต่สะพานนรรัตน์ผ่านวังบางขุนพรหมไปจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม และตัดถนนกรุงเกษมเลียบบคลองผดุงกรุงเกษมไปบรรจบกับถนนตรงหรือถนนวัวลำพอง (หัวลำโพง)⁵⁵

สำหรับบริเวณริมกำแพงพระนครมีการสร้างถนนให้ติดต่อกันเป็นวงรอบพระนคร เว้นช่วงตอนพระราชวังบวรสถานมงคล (วังหน้า) เท่านั้น และมีการตัดถนนข้ามสารแยกจากถนนจักรพงษ์ที่หน้าวัดชนะสงครามไปตามตรอกข้าวสารไปบรรจบกับถนนเฟื่องนครตอนใกล้กับตึกดินตัดถนนพาหุรัด เริ่มจากถนนเฟื่องนครไปจนถึงประตูสะพานหิน และตัดถนนแยกจากถนนพาหุรัดอีก 2 สาย โดยสายหนึ่งผ่านวังบูรพาภิรมย์ไปบรรจบกับถนนเจริญกรุง และอีกสายหนึ่งผ่านวัดสุทัศน์ไปบรรจบกับถนนบำรุงเมือง⁵⁶

ส่วนบริเวณย่านสำเพ็งเริ่มจากการตัดถนนเยาวราชในปี พ.ศ.2435 จนถึงปี พ.ศ.2441 จึงแล้วเสร็จเนื่องจากปัญหาการเวนคืนที่ดิน นอกจากนี้ในช่วงเวลาระหว่างปี พ.ศ.2435-2436 เดียวกัน ยังมีการตัดถนนบริเวณนี้ได้แก่ ถนนจักรวรรดิ ถนนอนุวงศ์ ถนนวรจักร ต่อมาในช่วงปี พ.ศ. 2445-2452 มีการตัดถนนหลายสายเพื่อแก้ปัญหาเพลิงไหม้ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งในช่วงเวลาเดียวกันนี้ซึ่งทำให้รัฐสามารถเข้าไปดูแลด้านการสุขาภิบาลในบริเวณที่เป็นชุมชนหนาแน่นแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ⁵⁷

⁵⁴ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, หน้า 73.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 77.

⁵⁷ เอ็ดเวิร์ด แวน รอย (Edward Van Roy), “จากผืนน้ำสู่แผ่นดิน จากตรอกเล็กสู่ถนนใหญ่: คลอง ถนน ขอย สะพาน และการขนส่งในสำเพ็ง,” แปลโดย วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ ใน สำเพ็ง ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลอง 50 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ปีพุทธศักราช 2548 (กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 40-44.

นอกจากนี้เกิดผลประโยชน์จากการค้าภายในชุมชนที่ถูกเชื่อมโยงด้วยถนนจำนวนถึง 18 สาย รวมทั้งราชสำนักยังได้ประโยชน์จากการลงทุนในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์จากการสร้างตึกแถวให้เช่าอีกด้วย⁵⁸

ในช่วงทศวรรษ 2440 มีการตัดถนนในบริเวณตอนเหนือของพระนครภายหลังการเสด็จกลับจากการประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ.2440 และมีโครงการริเริ่มสร้างพระราชวังสวนดุสิตพร้อมกับถนนบริเวณดังกล่าวในปีต่อมา⁵⁹ ด้วยการใช้เงินพระคลังข้างที่ซื้อสวนและที่นาเพื่อเตรียมสถานที่สำหรับสร้าง พระราชวังสวนดุสิต ในส่วนของถนนนั้นมีการตัดถนนรายรอบพระราชวังได้แก่ ถนนช่างฮี (ถนนราชวิถี) โอบด้านหลัง ถนนดวงตะวัน (ถนนศรีอยุธยา) โอบด้านหน้า ถนนลก (ถนนพระรามที่ 5) โอบด้านตะวันออก และถนนสามเสนตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมขึ้นไปจนถึงคลองสามเสน โดยสร้างต่อจากถนนสามเสนเดิมที่ทำจากคลองรอบกรุงจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม โอบด้านตะวันตก รวมทั้งถนนเบญจมาศ ซึ่งสร้างจากพระราชวังสวนดุสิตไปจนถึงถนนกรุงเกษมใกล้ป้อมหักกำลังดัชกร

นอกจากนี้ยังมีการตัดถนนอีก 1 สาย เพื่อเชื่อมการเดินทางระหว่างพระบรมมหาราชวังกับพระราชฐานแห่งใหม่ที่สวนดุสิตคือ ถนนราชดำเนิน ซึ่งแบ่งออกเป็น 3 ตอนคือ ถนนราชดำเนินนอก ถนนราชดำเนินกลาง และถนนราชดำเนินใน โดยเริ่มตัดถนนราชดำเนินนอกก่อนในปี พ.ศ.2442 เริ่มจากริมคลองรอบกรุงตรงประตูพยุหิบาลศ ผ่านบ้านช่างหล่อ ไปบรรจบกับถนนเบญจมาศ ต่อมาในปี พ.ศ.2444 จึงตัดถนนราชดำเนินกลาง ส่วนการตัดถนนราชดำเนินในสร้างขยายแนวถนนจักรวรรดิวังหน้าเดิม เริ่มจากมุมถนนหน้าพระลานและถนนสนามไชยมาบรรจบกัน ผ่านริมสนามหลวงด้านตะวันออกไปบรรจบกับถนนราชดำเนินกลางที่สะพานผ่านพิภพลีลา ถนนสายนี้แล้วเสร็จในปี พ.ศ. 2446⁶⁰

การตัดถนนบริเวณด้านเหนือพระนครมีส่วนช่วยเชื่อมโยงเส้นทางคมนาคมด้านต่างๆเข้าด้วยกันเนื่องจากขอบข่ายของถนนบริเวณดังกล่าวผ่านบริเวณสถานีรถไฟสามเสน และถนนบางสายยังไปถึงริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาอีกด้วย⁶¹ ขณะเดียวกัน การขยายเส้นทางคมนาคมด้านเหนือพระนครยังเห็นถึงวัตถุประสงค์ของรัฐในด้านธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ด้วยการปลูกห้องแถวไม้ให้เช่าเพื่อไม่ให้ที่ริม

⁵⁸ สยมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” หน้า 130, 186.

⁵⁹ จีรวัดน์ แสงทอง, “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 60.

⁶⁰ กรมศิลปากร, จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, หน้า 77-81.

⁶¹ เกื้อกุล ยืนยงอนันต์, การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิตเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2520), หน้า 156.

ถนนเป็นที่เปลี่ยว เมื่อมีคนเข้ามามากขึ้นแล้วจึงเปลี่ยนเป็นตึกแถวภายหลัง ซึ่งได้รับความนิยมจากบรรดาข้าราชการพากันมาจับจองจำนวนมากเมื่อการสร้างพระราชวังสวนดุสิตแล้วเสร็จ⁶²

ในส่วนของบริเวณด้านใต้พระนครนอกเหนือจากการตัดถนนในย่านสำเพ็งดังกล่าวได้มีการตัดถนนขึ้นจากบรรดาขุนนางที่ได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาลที่ 5 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาที่ดินในเชิงพาณิชย์โดยเฉพาะการจำหน่ายที่ดินเป็นสำคัญเริ่มตั้งแต่การตัดถนนสาทร ในปี พ.ศ. 2431 โดยหลวงสาทรราชายุตก (เจ้าสัวยม) ผลประโยชน์จากการตัดถนนเพื่อหวังจำหน่ายที่ดินได้รับความนิยมจากขุนนางอย่างมากเห็นได้จากช่วงปี พ.ศ. 2442-2453 มีขุนนางหลายรายขอพระบรมราชานุญาตตัดถนนบริเวณด้านใต้พระนคร ดังกรณีการตัดถนนสี่พระยา ซึ่งเกิดจากการร่วมกันลงทุนของขุนนางได้แก่ พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง พระยานรฤทธิราชหัช พระยานรณรฤทธิ และหลวงราชมานิต ซื่อที่ดินริมถนนเจริญกรุงตรงข้ามธนาคารฮ่องกงเซี่ยงไฮ้และตัดถนนสายดังกล่าว ไม่เพียงเท่านั้น ยังมีถนนสายอื่นๆที่ตัดขึ้นโดยขุนนางเช่นกัน ได้แก่ ถนนสุรวงศ์ ถนนเดโช ถนนสาทร ถนนประมวญ ถนนสุรศักดิ์ ถนนรองเมือง และถนนสุนทรพิมล⁶³

การตัดถนนในกรุงเทพฯจำนวนมากซึ่งกระจายไปในทิศทางต่างๆมีส่วนทำให้ขอบเขตของเมืองขยายออกไปกว่าที่เคยมีมาในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ บริเวณต่างๆของกรุงเทพฯถูกเชื่อมโยงด้วยเครือข่ายการคมนาคมเช่น ย่านธุรกิจ แหล่งที่พักอาศัย และวังของเจ้านาย เป็นต้น การขยายตัวของเมืองส่งผลต่อการรักษาความสงบเรียบร้อยตามแบบหน่วยงานเดิมคือกรมพระนครบาล และกองตระเวน ที่มีมาแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่อาศัยการตั้งด่านและการลาดตระเวนเป็นครั้งคราวไม่สามารถรองรับกับความเปลี่ยนแปลงของเมืองในด้านกายภาพเห็นได้จากพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ. 2435 ทรงกล่าวถึง ความล้มสมัยของกรมพระนครบาล (กรมเมือง) ที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงานให้ทันต่อปัญหาคืออาชญากรรมที่สัมพันธ์กับการเติบโตของเมือง ดังนี้

“ไม่มีการเปลี่ยนแปลงในกรมพระนครบาลเลย การที่เปลี่ยนแปลงนั้นมีอยู่ แต่เป็นการเปลี่ยนแปลงจากที่อื่น เป็นต้นว่าบ้านเมืองสมบูรณ์ขึ้นกว่าแต่ก่อน การค้าขายก็เพิ่มมากขึ้น การทำมาหากินโดยกำลังแรงก็มีมากขึ้น ทรัพย์สมบัติซึ่งพึงจะหวงแหน อันเป็นต้นเหตุแห่งอันตรายแก่ชีวิตเป็นต้น ก็มีมากขึ้น ทางหนีที่ไล่ของเหล่าคนร้าย ก็มีกว้างขวางขึ้น”⁶⁴

⁶² สมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” หน้า 167-170.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 124-126.

⁶⁴ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศล

ข้อบกพร่องในการปฏิบัติงานของกรมพระนครบาลนั้นได้สะท้อนจากการปรับปรุงหน่วยงาน กองตระเวนด้วยการปรับปรุงในด้านจำนวนเจ้าหน้าที่ และวิธีการลาดตระเวน ตลอดจนขอบเขตของการตรวจตราในกรุงเทพฯ เพื่อรองรับกับความเปลี่ยนแปลงของเมืองดังจะกล่าวถึงในบทต่อไป

สำหรับการเปลี่ยนแปลงของเมืองจากการตัดถนนจำนวนมากสะท้อนถึงรูปแบบการพักอาศัย และการประกอบกิจกรรมของราษฎรที่เปลี่ยนไปอย่างมากด้วยการพึ่งพาเส้นทางคมนาคมทางบก และพักอาศัยบริเวณสองฝั่งถนนโดยเฉพาะการเกิดขึ้นของ ตึกแถว ซึ่งมาพร้อมกับการตัดถนนและเป็นธุรกิจด้านอสังหาริมทรัพย์ที่เฟื่องฟูในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5

3.2.2 ตึกแถว

ตึกแถวสองฝั่งถนนเป็นองค์ประกอบสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาโครงสร้างเชิงกายภาพในกรุงเทพฯ เป็นที่พักอาศัยซึ่งมีลักษณะสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเพื่อการค้า การสร้างตึกแถวเป็นภาพสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ที่กระทบต่อโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองเพื่อรองรับกับความเจริญทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น นอกจากนี้ยังมีส่วนสะท้อนถึงวิถีชีวิตของราษฎรในกรุงเทพฯ ที่กำลังเปลี่ยนจากสังคมน้ำไปสู่สังคมบกอย่างมีนัยยะสำคัญเนื่องจากตึกแถวเป็นทั้งที่พักอาศัยและเป็นที่พักอาศัยไปพร้อมกันอีกทั้งยังถูกก่อสร้างให้มีความแข็งแรงถาวรบังชี้ถึงความต้องการใช้ประโยชน์ที่ยาวนานในพื้นที่ซึ่งถูกปลูกสร้างขึ้นอันได้แก่พื้นที่ในกรุงเทพฯ ที่กำลังมีความเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งด้านกายภาพและวิถีชีวิตราษฎร

การเปลี่ยนแปลงลักษณะทางกายภาพของกรุงเทพฯ จากสังคมน้ำสู่สังคมบกซึ่งผู้คนพึ่งพาการสัญจรทางบกมากขึ้นโดยการตัดถนนในเขตกำแพงพระนครทำให้มีการสร้างตึกแถวตามแนวถนนในบริเวณนี้ก่อน เช่น เจริญกรุง บำรุงเมือง เพ็ญนคร อัมวาตย์ หน้าพระลาน ท่าพระจันทร์ ท่าเตียน ตรีเพชร แพร่งนรา แพร่งสรรพศาสตร์ เป็นต้น⁶⁵ ก่อนที่จะมีการขยายออกไปตามแนวถนนที่กระจายออกนอกกำแพงพระนคร เช่น เยาวราช เจริญกรุง (นอกกำแพงพระนคร)⁶⁶ ซึ่งบ่งชี้ถึงการกระจายตัวของการพักอาศัยตามแนวสองฝั่งถนนที่เริ่มมีมากขึ้นตามการพัฒนาของราชสำนัก

ภายใต้การพัฒนาเมืองของชนชั้นนำมีส่วนสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นซึ่งเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 กรณีสร้างตึกแถวริมถนนเจริญกรุง ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 5 การสร้างตึกแถว

สนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในวันตรงกับเสด็จสวรรคต 23 ตุลาคม พ.ศ.2470 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนาการ, 2470), หน้า 8.

⁶⁵ สมชาติ จิงสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4-พ.ศ.2480 พิมพ์ครั้งแรก (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), หน้า 230.

⁶⁶ แน่งน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ, องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์ พิมพ์ครั้งที่ 1 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 222.

ได้รับการปรับปรุงให้เป็นระเบียบมากขึ้นโดยทรงให้ปรับปรุงตึกแถวบริเวณถนนบำรุงเมืองเมื่อปี พ.ศ. 2413 ด้วยพระราชประสงค์ที่จะ “ตกแต่งพระนครให้งามสะอาด สมเปนพระมหานครราชธานี”⁶⁷

อย่างไรก็ดี เหตุผลสำคัญของการสร้างตึกแถวในกรุงเทพฯ เกิดขึ้นจากความต้องการแสวงหารายได้จากที่ดินซึ่งมีความสำคัญมากขึ้นจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ทำให้การสร้างตึกแถวสำหรับให้เช่ารวมทั้งการ “เล่นที่ดิน” กลายเป็นธุรกิจสำคัญของเศรษฐกิจยุคนี้รัชกาลที่ 5 ทรงลงทุนในธุรกิจนี้ด้วยทุนของกรมพระคลังข้างที่ ซึ่งเป็นเจ้าของที่ดินรายใหญ่ที่สุดในกรุงเทพฯ⁶⁸ อีกทั้งหน่วยงานดังกล่าวยังเป็นแหล่งเงินทุนรายใหญ่ที่สุดอีกด้วย ทำให้สามารถลงทุนสร้างตึกแถวได้เป็นอันมาก เช่น ในปี พ.ศ.2433 บริเวณสามเสน ตลาดนางเลิ้ง และอีกหลายตำบลในกรุงเทพฯ มีตึกแถว 2 ชั้น จำนวนถึง 1,112 ห้อง และห้องแถวชั้นเดียวอีก 291 ห้อง ใช้เงินก่อสร้างทั้งสิ้น 568,944 บาท 9 อัฐ⁶⁹

นอกจากนี้ กิจกรรมด้านอสังหาริมทรัพย์ของกรมพระคลังข้างที่ยังรวมถึงการซื้ออาคารพาณิชย์ทั้งตึกแถวและห้องแถว มีผลให้หน่วยงานนี้เป็นเจ้าของอสังหาริมทรัพย์ประเภทดังกล่าวรายใหญ่ของกรุงเทพฯ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 3 รายการลงทุนบางรายการของกรมพระคลังข้างที่ซึ่งซื้อและสร้างตึกแถวห้องแถว พ.ศ. 2435-2453

ปี พ.ศ.	กิจกรรม
2435	เป็นเจ้าของและให้เช่าห้องแถว 63 ห้อง ถนนบำรุงเมือง
2442	ซื้อตลาดและห้องแถว ซึ่งกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินเป็นของ กระทรวงการคลัง เนื่องจากขาดจํานองเป็นห้องแถวจํานอง 134 ห้อง
2442	ซื้ออาคารสิ่งปลูกสร้างตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาจํานองหนึ่ง และซ่อมแซมห้องแถว 24 ห้อง มูลค่า 375,000 บาท
2443	เป็นเจ้าของห้องแถว 215 ห้อง บริเวณถนนสามเสน 239 ห้อง บริเวณถนนซังฮิ้นอก

⁶⁷ กฎหมายรัชกาลที่ 5 เล่ม 1, หน้า 46-49.

⁶⁸ เยวรัตน์ พุฒิมานรติกุล, “การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ในช่วงรัชกาลที่ 5-7 และผลกระทบทางสถานะแวดล้อมต่อประชาชน,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527, หน้า 57.

⁶⁹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453,” ใน โครงการวิจัย ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาส ความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง: โครงการวิจัย เล่ม 2 ยุโรป: การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง, หน้า 51.

	133 ห้อง บริเวณถนนดวงเดือนนอก (ถนนสุขโขทัย)
	17 ห้อง บริเวณถนนดาวคนอง
2445	สร้างห้องแถว 140 ห้องที่สำเพ็ง พาหุรัด พลับพลาชัย จักรวรรดิ และหัวลำโพง
2445	สร้างห้องแถว 616 ห้องที่สวนดุสิต
2452	มีโครงการสร้างห้องแถวจำนวนมากที่ตำบลสามเสน
2453	ซื้อห้องแถวจำนวน 20 ห้อง บริเวณถนนเจริญกรุง จาก กรมขุนทรัพย์ประสาท เป็นเงิน 96,000 บาท

ที่มา : ผาสุก พงษ์ไพจิตร, “การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453,” ใน โครงการวิจัย ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาส ความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง เล่ม 2 ยุโรป: การเปลี่ยนแปลงโครงสร้าง (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543), หน้า 48.

สำหรับการสร้างตึกแถวของกรมพระคลังข้างที่ที่มีการวางแผนล่วงหน้าโดยรัชกาลที่ 5 ทรงมีแผนการทางธุรกิจเพื่อรองรับการสร้างตึกแถวในถนนแต่ละสาย เช่น บริเวณถนนสำเพ็ง เยาวราช และราชวงศ์ สร้างตึกแถว 2 ชั้น ส่วนบริเวณถนนอนุวงศ์ ไปจนถึงถนนราชวงศ์และตรอกวัดพระยาไกร จัดสร้างตึกแถวชั้นเดียวเพื่อใช้เป็นโกดังเก็บสินค้าตามความนิยมของพ่อค้าบริเวณดังกล่าว รวมไปถึงการส่งเจ้าหน้าที่ไปสอบถามความคิดเห็นจากบรรดาพ่อค้าในย่านการค้าสำคัญ เช่น บริเวณเชิงสะพานดำรงสถิตย์ และ บริเวณเยาวราช เกี่ยวกับลักษณะของตึกแถวที่อยู่ในความต้องการว่าจะเป็นแบบใดเพื่อให้ตึกแถวของพระคลังข้างที่ได้รับผลประโยชน์สูงสุด⁷⁰

ความนิยมในกิจการประเภทนี้มีไปถึงเจ้านายกับขุนนางจำนวนไม่น้อยอีกด้วย เช่น กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงษ์ ถึงกับรื้อวังของพระองค์บางส่วน แล้วตัดถนนผ่านบริเวณวัง ตั้งแต่ถนนตะนาว จนถนนอัษฎางค์ เพื่อสร้างตึกแถวทั้งสองฟากถนน⁷¹ หรือ กรณีของกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ ทรงมีตึกแถวให้เช่าจำนวนถึง 222 ห้อง⁷²

การสร้างตึกแถวนอกจากจะเป็นการพัฒนาพื้นที่ของกรุงเทพฯให้เกิดประโยชน์ในเชิงพาณิชย์แล้ว ยังแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของพื้นที่เมือง เช่น รัชกาลที่ 5 ทรงซื้อที่ดินตามแนวขยายถนน

⁷⁰ สมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” หน้า 154-156.

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 183.

⁷² ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ, “การลงทุนทางธุรกิจของเจ้านายไทย: สภาพทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้มีการลงทุน,” รวมบทความประวัติศาสตร์ 5 (มิถุนายน 2525): 75.

บริเวณประตูสำราญราษฎร์ (ประตูผี) โดยรื้อถอนโรงแถวของเดิมออกไป ปรากฏในลายพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ 21 พฤษภาคม ร.ศ.121 (พ.ศ.2445) ดังนี้

“ควรจะให้ราคาเต็มตามที่จะต้องซื้อนี้ถ้าจะให้ควร จะให้ราคาเท่าที่ซึ่งไม่ได้ ออกถนนก็เป็นอย่างดีเหลือเกินอยู่แล้ว เพราะถึงร่นเข้าไปก็คงออกถนนอยู่อย่างเดิมได้ ประโยชน์เท่ากัน ที่แท้ไม่น่าจะปลูกโรงแถวเสียอีก เพราะรื้อสร้างจะทำเป็นตึก ที่มุม บ้านกรมพรหมฯ* ก็จะเป็นตึกที่ปากข้างป่าช้าวัดสระเกษก็จะเป้นตึก ที่ตรงนี้แห่งเดียว จะเป็นโรงแถวซึ่งอายเป้อ**ไม่สามารถจะปลูกได้ ถ้าหากว่าไม่เป็นที่ตกลงกันได้ ให้ฉัน ซื้อแต่เฉพาะที่ทำตึกก็เอา จะได้งามสักหน่อย”⁷³

ความเจริญตามแบบเมืองสมัยใหม่ได้เริ่มเข้ามาแทนที่สิ่งปลูกสร้างที่มีมาก่อนหน้านี้รวมถึง การพัฒนาพื้นที่ซึ่งได้ชื่อว่าเสื่อมโทรมแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯยุคอดีตคือ ย่านประตูสำราญราษฎร์ หรือ ประตูผี ตามชื่อที่ชาวเมืองเรียกกัน และ ป่าช้าวัดสระเกษ ซึ่งเป็นป่าช้าขนาดใหญ่ของพระนคร บริเวณทั้งสองแห่งกำลังถูกเปลี่ยนแปลงหน้าที่และความสำคัญต่อชาวเมืองด้านพิธีกรรมไปสู่ ผลประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของชนชั้นนำ

การปรากฏของตึกแถว ซึ่งเป็นอาคารรูปลักษณะใหม่ที่มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ ตลอดจนวิถีชีวิตของราษฎรที่ประกอบอาชีพและอาศัยการคมนาคมทางบกของราษฎรใน กรุงเทพฯ ในด้านหนึ่งได้สะท้อนความเจริญของกรุงเทพฯตามอย่างนานาอารยประเทศแต่อีกด้านหนึ่ง กลับเห็นถึงปัญหาของการอยู่อาศัยที่พึ่งพาลำน้ำแต่เดิมซึ่งมีส่วนผลักดันให้ราษฎรเปลี่ยนวิถีชีวิตมากขึ้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากการสัญจรทางน้ำมีเรือขนาดใหญ่ขนานานาชนิดเข้ามาใช้ลำน้ำตามการเติบโตทาง เศรษฐกิจที่มีมากขึ้น บ่อยครั้งที่เรือนแพของราษฎรถูกเรือชนได้รับความเสียหาย เช่น ในปี พ.ศ.2438 เงินเลียบ และเงินเที้ยมัว ต่างสูญเสียเรือนแพของตนจากการถูกเรือชนเสียหายบริเวณท่าหน้าหน้าวัด พระเชตุพน⁷⁴

ขณะเดียวกัน ปัญหาจากการศุขาภิบาลที่เสื่อมโทรมก็มีส่วนเกี่ยวข้องด้วย เช่น กรณีคลอง เต็กมีเกย บริเวณสำเพ็งมักมีราษฎรทิ้งหยากเยื่อมูลฝอยอยู่เสมอจนเต็มลำคลองเสมอพื้นดิน จน

* กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์

** จมื่นจิตรจาง (เป้อ) ต่อมาเป็น พระรักษาเทพ

⁷³ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 1) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ นายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 144-145.

⁷⁴ หจข. ร.5 น.8.1/69 ที่ 303/114 นายช้อย นายประสาร สารวัตรใหญ่โรงพักท่าเตียน นายฉิม สารวัตร แขวง ยี่นรายงานต่อ เจ้ากรม ปลัดกรมกองตระเวนฝ่ายรักษา ลงวันที่ 19 ตุลาคม ร.ศ.114

ทางการต้องอนุญาตให้ราษฎรถมคลองสายนี้เป็นถนนเพื่อเชื่อมระหว่างสำเพ็งและถนนเยาวราช⁷⁵ ความไม่เหมาะสมของการพักอาศัยตามเรือนแพประกอบกับความสกปรกของลำน้ำเป็นปัจจัยส่งเสริมให้การพักอาศัยบนบกเพิ่มขึ้นโดยเฉพาะการพักอาศัยตามแนวถนนเพื่อสะดวกต่อการสัญจรและการประกอบอาชีพดังปรากฏในเอกสารสารบัญชีซึ่งจะทำเมื่อปี พ.ศ.2426 โดยกรมไปรษณีย์สำหรับเป็นคู่มือส่งจดหมายซึ่งจะเห็นถึงบ้านเรือนจำนวนมากอยู่ตามแนวถนนในกรุงเทพฯ จากตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 แสดงจำนวนบ้านเรือนบนถนนสายสำคัญในเมือง พ.ศ.2426

ถนน	จำนวนหลังคาเรือน
เจริญกรุง	1,286
รอบพระนคร ชั้นในกำแพง	498
สำเพ็ง	497
บำรุงเมือง	337
เฟื่องนคร	339
รอบพระนคร ชั้นนอกกำแพง	259

ที่มา : จีรวัดน์ แสงทอง, “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 75.

การสร้างถนนควบคู่กับตึกแถวเป็นภาพของความทันสมัยที่มาพร้อมกับเศรษฐกิจการค้าเข้าสู่สังคมไทย⁷⁶ ทำให้โฉมหน้าของกรุงเทพฯ เปลี่ยนไปคือ การเกิดย่านการค้าในลักษณะของชุมชนเมืองมากขึ้น ชุมชนในลักษณะนี้พึ่งพาการคมนาคมทางบกเป็นหลัก เช่น ถนนบำรุงเมือง นอกจากจะขายสินค้าพวกเครื่องสังฆภัณฑ์ เครื่องใช้ในงานพิธีกรรมทางศาสนาแล้วยังเป็นแหล่งรวมสิ่งของเครื่องใช้จากต่างประเทศ เช่นที่ขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) บันทึกถึงชีวิตวัยเยาว์ช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 บริเวณดังกล่าว ความว่า

“สถานที่ที่นับว่าเด่นแห่งแรกในถนนบำรุงเมือง ก็คือตึกแถวตอนสะพานช้างโรงสีทั้งสองฟากซึ่งเป็นห้างแบดแมน ห้างแขกเปอร์เซีย ซึ่งล้วนแต่ขายของนอก เป็นของ

⁷⁵ หจข. ร.5 น.8.1/70 ที่ 86/10060 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง เจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองไตสวนโทยหลวง ลงวันที่ 28 สิงหาคม ร.ศ.115

⁷⁶ Takashi Tomosugi, Reminiscences of Old Bangkok: Memory and the Identification of a Changing Society, p. 67.

ฝรั่งของแขกอย่างตีมีราคา เลยกตลอดไปจนถึงสี่กั๊กเสาชิงช้า ซึ่งมีห้างขายบุหรี่ปั๊วฝรั่งใหญ่ที่เรียกว่าซิการ์ขายยาสูบกล้องและบุหรี่ปั๊วซิกาแรตพวกยาอียิปเซียนซึ่งมีราคาแพงๆทั้งนั้น เลี้ยวไปทางถนนเพ็ญนครหน้อยก็เป็นห้าง เอส.ทิสแมน ขายนาฬิกาทุกอย่างราคาแพงๆ รวมอยู่ในกลุ่มนี้ทั้งนั้นไม่มีที่ไหนเลยที่ขายของนอกต่างๆทุกอย่างรวมกันเป็นกลุ่มอย่างที่นี่”⁷⁷

บรรดาห้างร้านที่ใช้ตึกแถวประกอบกิจการพาณิชย์ซึ่งตั้งอยู่ในย่านการค้ามีผู้ประกอบการชาติต่างๆทั้งร้านค้าของคนไทย ห้างของชาวจีน และฝรั่ง ซึ่งสะท้อนถึงความเติบโตของเศรษฐกิจในเมืองหลวงซึ่งดึงดูดผู้คนกลุ่มต่างๆเข้ามามีส่วนร่วมและใช้พื้นที่เมืองประกอบกิจการพาณิชย์ เช่น บริเวณย่านสี่กั๊กเสาชิงช้าและสี่กั๊กพระยาศรี มีบรรดาห้างร้านของชนชาติต่างๆอยู่ในบริเวณเดียวกัน ซึ่งปรากฏในบันทึกของขุนวิจิตรมาตรา ดังนี้

“ที่นี่จะกล่าวทางฟากตะวันตกของถนนตะนาวเริ่มตั้งแต่สี่กั๊กพระยาศรีมาเหมือนฟากตะวันออก ตรงมุมคนละฟากกับห้าง ย.ร.อันเดร เป็นห้าง แอลอี ริกกันดี ต่อมาไม่ช้าเป็นห้างขายเครื่องแบบ และเครื่องแต่งกายอื่นๆชื่อห้างเสนามาตยาภรณ์มีชื่อมาก ข้ามฟากถนนเจริญกรุงมาอีกมุมหนึ่งเป็นห้างเหมือนกันแต่ลิมชื่อ ตึกหัวมุมที่เป็นห้างสี่มุมนี้ทำอย่างดีรูปร่างสวยงามเหมือนกันหมด ทำแบบเดียวกันเหมือนกันทั้งสี่มุม...ที่มุมสี่กั๊กเสาชิงช้าไม่ได้สร้างตึกใหญ่มีลานโดยเฉพาะทั้งสี่มุมเหมือนสี่กั๊กพระยาศรี แต่สร้างเป็นตึกสองชั้นธรรมดา เป็นรูปโค้งวงกลมเข้าหากันทั้งสี่มุมติดต่อกันเป็นแถวเดียวกันกับตึกถนนบำรุงเมืองเช่นมุมตะวันออกตึกโค้งจากถนนเพ็ญนครเป็นวงไปติดต่อกับตึกถนนบำรุงเมืองมีโรงรับจำนำดังกล่าวแล้วเหมือนกัน ส่วนตรงมุมนี้เป็นห้างของจีนชื่อ ห้างศิเชียง ขายของเครื่องใช้ทุกอย่าง”⁷⁸

ไม่เฉพาะการเกิดย่านธุรกิจตามตึกแถวสองฟากถนนเท่านั้น แต่บรรดาตึกแถว ห่องเช่าในเขตเมืองยังเป็นที่พักอาศัยของผู้ประกอบการขนาดเล็กหลากหลายประเภท จากเอกสารสารบาณูซี ซึ่งจัดทำขึ้นในปี พ.ศ.2426 ระบุถึงอาชีพของผู้ที่อยู่อาศัยตามตึกแถวห่องเช่า เช่น ขายข้าวแกง ขายของชำ รับจำนำ ขายเหล้า ขายหอย ทำบ่อน ขายผืน และรับจ้างต่างๆ เป็นต้น⁷⁹ การพัฒนาโครงสร้าง

⁷⁷ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 108-109.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 62-63.

⁷⁹ ดูรายละเอียดใน สารบาณูซี ส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.1245 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ จำกัด, 2541).

ด้านกายภาพของเมืองจึงมีส่วนต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการใช้ชีวิตของราษฎรที่สัมพันธ์กับการใช้ประโยชน์ในลักษณะดังที่กล่าวมา

การเปลี่ยนแปลงรูปลักษณ์ของเมืองอันส่งผลต่อรูปแบบของการใช้ชีวิตของราษฎรที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่เมืองซึ่งเกิดจากการลงทุนพัฒนาของราชสำนักเป็นหลัก ทำให้รัฐต้องเข้ามาดูแลเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนอันแสดงถึงบทบาทของรัฐสมัยใหม่ที่มีต่อวิถีชีวิตของราษฎร ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านประชากร ทั้งการหลั่งไหลของชาวจีน และการเกิดกลุ่มคนในบังคับต่างชาติซึ่งอยู่นอกระบบมูลนาย-ไพร่ ทำให้รัฐไม่สามารถปกครองด้วยการใช้กลไกรักษาความสงบเรียบร้อยที่ใช้กันมาควบคุมดูแลได้ ทำให้รัฐตั้งหน่วยงานขึ้นมารองรับกับสภาพการณ์ดังกล่าวด้วยการปรับปรุงกองตระเวนเพื่อดูแลความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ

3.3 ความเปลี่ยนแปลงในด้านประชากร

สมัยรัชกาลที่ 5 บทบาทของกรุงเทพฯ ในด้านการปกครองและเศรษฐกิจยิ่งทวีความสำคัญมากขึ้น ทั้งจากการปรับเปลี่ยนลักษณะการปกครองที่รวมศูนย์กลางอำนาจมากขึ้น ขณะที่ด้านเศรษฐกิจ กรุงเทพฯ ยิ่งทวีความสำคัญด้วยการเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจที่สำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริง ส่วนการค้าระดับภายในเมืองนั้นได้เกิดกิจการเชิงพาณิชย์กรรม ทำให้เกิดการหลั่งไหลของบรรดาแรงงานและผู้ประกอบการเข้าใช้พื้นที่เมืองมากขึ้น โดยเฉพาะ ชาวจีน และกลุ่มคนในบังคับ ซึ่งเป็นกลุ่มคนอยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐแบบเดิม⁸⁰ คือ ระบบมูลนาย-ไพร่ จนมีส่วนต่อการตั้งกองตระเวนโดยภาครัฐเพื่อจัดการกับปัญหาจากการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรของเมืองหลวง

3.3.1 ชาวจีน

ชาวจีนเป็นกลุ่มคนสำคัญในฐานะการเป็นผู้ขับเคลื่อนเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ทั้งด้านการพาณิชย์กรรม และการบริการอีกหลากหลายประเภท เช่น การคมนาคม โรงบ่อน และช่องโสเภณี เป็นต้น แต่ด้วยมีชาวจีนอพยพที่เข้ามายังกรุงเทพฯ จำนวนมาก โดยเฉพาะภายหลังจากการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 เป็นต้นมา สัดส่วนของจำนวนชาวจีนในกรุงเทพฯ นั้นว่ามีเกือบครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมดของเมืองหลวงขณะนั้น อีกทั้งชาวจีนมีบทบาทต่อรูปแบบของสังคมเมืองที่บ่อยครั้งนำไปสู่ปัญหาความเป็นระเบียบเรียบร้อยต่อการใช้พื้นที่เมืองจนภาครัฐต้องเข้ามาควบคุมผ่านการใช้กองตระเวนเพื่อให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ที่เกิดขึ้น

⁸⁰ Edward Van Roy, "Twix Land and Sea: Bangkok's Plural Society on the Verge of Modernity," in the Conference of Site of Modernity Asian Cities and their Evolution and Nationalism (Chulalongkorn University, 2011), p.20-21.

การหลังไหลของแรงงานชาวจีนในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 เกิดขึ้นจากปัจจัยหลายประการ ทั้งจากปัญหาความไม่สงบทางการเมืองของราชวงศ์ชิง และปัญหาความอดอยากในประเทศ รวมทั้งภัยจากการรุกรานของชาติตะวันตก เป็นผลให้จีนต้องเปิดเมืองท่า 4 เมือง ได้แก่ เอ๋หมิง ฝูโจว หนิงโป และเซี่ยงไฮ้ ตามสนธิสัญญานานกิงเมื่อปี พ.ศ.2386 และต้องเปิดเมืองท่าอีกหลายแห่งตามสนธิสัญญาเทียนสินในปี พ.ศ.2403⁸¹ นอกจากนี้ยังมีกบฏไต้เผงซึ่งต่อต้านราชวงศ์ชิงทำให้มีการปราบปรามอย่างต่อเนื่องระหว่างปี พ.ศ.2381-2408 ไม่เพียงเท่านั้น การพัฒนาทางการขนส่งจากการที่ชาวตะวันตกนำวิทยาการด้านการขนส่งทางทะเลด้วยเรือกลไฟมาใช้ทดแทนเรือใบตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ.2413 ต่อมา มีการเปิดเส้นทางเดินเรือเชื่อมระหว่างเมืองท่าทางภาคใต้ของจีนทำให้ในที่สุดมีการเปิดเส้นทางเดินเรือประจำระหว่างกรุงเทพฯ-ฮ่องกงในปี พ.ศ.2419 ปัจจัยเหล่านี้มีผลต่อการอพยพของชาวจีนเดินทางมายังกรุงเทพฯอย่างต่อเนื่อง⁸²

ชาวจีนที่หลังไหลเข้ามาในสมัยรัตนโกสินทร์มีแนวโน้มมากขึ้น เช่นที่จอห์น ครอว์ฟอร์ด ซึ่งเดินทางเข้ามาสมัยรัชกาลที่ 2 กล่าวว่า เรือสำเภาที่บรรทุกสินค้าไปขายจะบรรทุกชาวจีนเข้ามาถึงลำละ 1,200 คน⁸³ หรือในสมัยสมัยรัชกาลที่ 4 มีคนจีนอพยพเข้ามายังกรุงเทพฯถึงปีละ 15,000 คน จากนั้นจึงกระจายไปยังภูมิภาคต่างๆของประเทศ⁸⁴ โดยมีแหล่งพำนักสำคัญคือ สำเพ็ง ซึ่งเป็นชุมชนและย่านการค้าสำคัญแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ชาวจีนอพยพมักใช้เป็นจุดแวะพักพร้อมทั้งเป็นแหล่งทำงานทำในเมืองหลวง⁸⁵ จนถึงปลายรัชกาลที่ 5 มีจำนวนชาวจีนตามที่ปรากฏในการสำรวจสำมะโนครัวของกรุงเทพฯในปี พ.ศ.2450 ดังนี้

⁸¹ วิลเลียม ยอร์ช สกินเนอร์, สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์, แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529), หน้า 32.

⁸² เรื่องเดียวกัน, หน้า 43-49.

⁸³ ศรศักร ชูสวัสดิ์, “ผูกปี้ : การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 11.

⁸⁴ ดี.อี. มัลลอค (D.E Malloch), “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม,” แปลจาก Siam: Some General Remarks on its Imports and the Mode of Transacting Business of the People โดย เสาวลักษณ์ กิจานนท์, ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 3 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538), หน้า 97.

⁸⁵ วลัยวิภา บุรุษรัตนพันธ์ และ สุภางค์ จันทวานิช, “ชาวแต่จิวในสภาพสังคมไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น,” ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอื่นๆที่เก่าแก่ สมัยที่หนึ่ง ท่าเรือจากหลิน (2310-2393) (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534), หน้า 91.

ตารางที่ 5 บัญชีสำมะโนครัวคนจีนในกรุงเทพฯ พ.ศ.2450

ชาติจีน	ชาย	หญิง	รวม
แต้จิ๋ว	78,091	8,207	86,298
ฮกเกี้ยน	19,823	2,367	22,190
กวางตุ้ง	25,978	4,151	30,129
ไหหลำ	12,165	903	13,068
แคะ	9,411	1,409	10,820
เกาหลี่	13	---	13
จีนอื่นๆ	15,337	3,624	18,961
รวม	160,818	20,661	181,479

ที่มา : หจข. ร.5 น.30/11 ยอดบัญชีสำมะโนครัวชาติจีนต่างๆในกรุงเทพฯจำนวนศก 128

หรือหากจะเปรียบเทียบสัดส่วนประชากรกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆในกรุงเทพฯสมัยเดียวกันแล้ว ก็พบว่าชาวจีนอยู่ในลำดับเป็นรองแค่ชาวสยามเท่านั้น ซึ่งจากบัญชีสำมะโนครัวปี พ.ศ.2450 ซึ่งสำรวจในเขตอำเภอชั้นในของกรุงเทพฯ ได้แก่ บ้านทวาย สามเสน ราชคฤห์ จักรวรรดิ บางขุนพรหม สัมพันธวงศ์ อัมรินทร์ สำราญราษฎร์ สามแยก นางเลิ้ง พญาไท ประแจจีน ดุสิต สาทร บุปผาราม บางพลัด บุคคโล ป้อมปราบศัตรูพ่าย สระปทุม พระราชวัง วัดหงษ์ พาหุรัด ชนะสงคราม สามยอด และ บางรัก⁸⁶

ตารางที่ 6 บัญชีสำมะโนครัวตามเชื้อชาติของ 25 อำเภอชั้นในของกรุงเทพฯ พ.ศ.2450

เชื้อชาติ	ชาย	หญิง	รวม
ไทย	142,512	175,463	317,975
จีน	160,818	20,661	181,479
แขก	9,091	6,792	15,883
ฝรั่ง	1,037	527	1,564

⁸⁶ อรรถพรณ ศรีอุดม, “ชุมชนจีนบ้านในกรุงเทพฯ ในรัชกาลที่ 5,” เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง: ภาษากับประวัติศาสตร์ และความเคลื่อนไหวในวิชาประวัติศาสตร์ไทย, โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ร่วมกับ สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, ณ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 16-18 กุมภาพันธ์ 2533, เอกสารหมายเลข 7, หน้า 1 อ้างถึงใน วรศักดิ์ มัทธโนบล, “วัฒนธรรมจีนในสยาม: ความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงระหว่าง 1851-1910,” ใน ชาวจีนแต้จิ๋วในประเทศไทยและในภูมิภาคอื่นๆที่เขาสัน สมัยที่สอง ทำเรือชานโถว ค.ศ.1860-1949 (พ.ศ.2403-2492) (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 196.

อื่นๆ	2,842	2,311	5,153
รวม	316,300	205,754	522,054

ที่มา : หจข.ร.5 น.30/9 ยอดสำมนครรัวอำเภอชั้นใน 25 ตำบลของกรุงเทพฯ ร.ศ.128

ปริมาณชาวจีนที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯ จำนวนมากสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับสภาพการขยายตัวทางเศรษฐกิจหลังการทำสนธิสัญญาบาวริง พร้อมกับความสำเร็จในกิจการของชาวจีนหลากหลายประเภทที่ต้องใช้แรงงานจำนวนมากอย่างกิจการโรงสีข้าว มีส่วนกระตุ้นให้เกิดความต้องการแรงงานเพื่อเป็นกุลีแบกข้าวสาร เช่นเดียวกับกิจการโรงเลื่อยในกรุงเทพฯ ที่แม้ว่าธุรกิจส่วนมากอยู่ในการครอบครองของชาติตะวันตกที่ได้รับผลประโยชน์จากสัมปทานป่าไม้สักในภาคเหนือตั้งแต่ปี พ.ศ.2416 โดยเฉพาะอังกฤษมีบริษัทขนาดใหญ่ที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ถึง 4 แห่งที่เหลือเป็นของชาวเดนมาร์กกับฝรั่งเศสชาติละ 1 แห่ง แต่กระนั้นชาวจีนได้มีบทบาทร่วมกับธุรกิจประเภทนี้ด้วยการดำเนินธุรกิจส่งออกไม้สักและเป็นเจ้าของโรงเลื่อยขนาดกลางและขนาดเล็ก⁸⁷ ธุรกิจทั้งสองประเภทดังกล่าวล้วนแต่ใช้แรงงานจีนเป็นหลัก⁸⁸ และในปริมาณมาก เช่น โรงเลื่อยขนาดใหญ่หนึ่งแห่งจะใช้แรงงานมากถึง 1,000 คน⁸⁹

การที่กิจการโรงสีและโรงเลื่อยส่วนมากใช้แรงงานชาวจีน เนื่องจากนายจ้างชาวจีน หรือขุนนางไทยเชื้อสายจีนที่เป็นเจ้าของกิจการมีความคุ้นเคยกับแรงงานชาวจีน จึงยินดีที่จะจ้างชาวจีนด้วยกันมาทำงาน โดยเฉพาะชาวจีนที่มีกลุ่มภาษาพูดเดียวกัน ในส่วนของนายจ้างชาวตะวันตกก็นิยมชาวจีนด้วยเหตุที่มองว่าชาวจีนขยันและอดทน⁹⁰

นอกจากการเป็นเจ้าของกิจการขนาดใหญ่และการเป็นแรงงานเพื่อรองรับธุรกิจดังกล่าวแล้ว บรรดาชาวจีนยังมีบทบาทต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ด้วยการเป็นผู้ประกอบกิจการค้ารายย่อยที่สัมพันธ์กับชีวิตประจำวัน เช่น หาบเร่ขายอาหารนานาชนิด อาทิ ข้าวต้ม กวยเตี๋ยว หมี่ผัด ข้าวแกง หรือขนมอย่าง ตังเม เต้าส่วน ฉะก๋วย เต้าทึง ไอศกรีม ไปจนถึงของกินเล่นอย่าง เม็ดแตงโม เกี่ยมบัว และ ลิ่นจีแห่ง⁹¹ ซึ่งหลวงวิจิตรมาตรา ซึ่งเข้ามาอยู่กรุงเทพฯ เมื่อสมัยรัชกาลที่ 5 ได้สังเกตถึงความแตกต่างของอาหารการกินในกรุงเทพฯ กับบ้านที่ย่านคลองบางหลวงซึ่งอยู่ตรงข้ามฝั่งพระนครว่า

⁸⁷ Suehiro Akira, *Capital Accumulation in Thailand 1855-1985*, pp. 57-58, 62.

⁸⁸ หจข. ร.5 ต.21/21 ที่ 20/2350 เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

⁸⁹ Suehiro Akira, *Capital Accumulation In Thailand 1855-1985*, p. 62.

⁹⁰ เปрма สัตยาคูพิพงษ์, “แรงงานรับจ้างชาวจีนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ.2425-2492,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 30-31.

⁹¹ กาญจนาคพันธุ์, *กรุงเทพฯเมื่อวานนี้* (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 209-213.

“ในคลองบางหลวงของกินต่างๆล้วนแต่เป็นของไทยชนมไทย และคนไทยชาย ทั้งสิ้น...พอมายู่ใจกลางเมืองกรุงเทพฯของกินเป็นของจีนต่างๆ ล้วนแต่เจ๊กตั้งร้านหาบ เร่ไปทั่วเมือง จะหาของกินอย่างในคลองบางหลวงไม่มีเลย”⁹²

ไม่เพียงเท่านั้น การที่ชาวจีนอพยพเข้ามา มากมายยังสะท้อนได้จากการเรียกชื่อสถานที่ต่างๆของ กรุงเทพฯเป็นภาษาจีนโดยเฉพาะเมื่อต้องเดินทางสัญจรด้วยการใช้บริการรถลาก ซึ่งเข้ามาในเมืองไทยประมาณปี พ.ศ.2430 และเป็นที่ยอมรับของราษฎรเนื่องจากมีความคล่องตัว ค่าโดยสารที่ราคาถูก และมีให้บริการตลอดเวลา⁹³ เช่นที่ขุนวิจิตรมาตรา บันทึกดังนี้

“จะนั่งรถเจ๊กไปไหนก็ต้องพูดภาษาจีนทุกแห่งเช่นเรียกรถเจ๊กก็ต้องเรียก “ชีวเซี่ย” ไปสถานีรถไฟต้องบอก “ฮ่วยเซี่ยเท้า” ขอรวมชื่อที่เป็นภาษาจีนที่เรียกกันสมัยนั้น เอาเฉพาะคนที่พอจะรู้จักได้เช่นจะไปบ้านข้าพเจ้าที่ถนนแพรงนรา (ต่อถนนตะนาว) จะไปบอกเจ๊กว่าไปแพรงนราหรือถนนบ้านตะนาว เจ๊กไม่รู้จักเลย ต้องบอกว่า “ไปตัวเล่าเอี้ยเก็ง” คือศาลเจ้าพ่อเสือ”⁹⁴

นอกจากนี้ ชาวจีนจำนวนมากไม่น้อยยังมีฝีมือด้านงานช่างเฉพาะด้าน เช่น ตัดเย็บเสื้อผ้า ทำ รองเท้า ช่างไม้ ช่างปูน และช่างก่ออิฐ เป็นต้น ขณะที่งานด้านเกษตรก็เป็นสิ่งที่ชาวจีนมีความชำนาญ ซึ่งพบได้ในเขตเมืองหลวง ได้แก่ เพาะถั่วงอก เลี้ยงหมู เลี้ยงเป็ด การประกอบอาชีพของชาวจีนยังมีความหลากหลายจึงพบชาวจีนประกอบอาชีพต่างๆนอกเหนือจากที่กล่าวมา เช่น ปลูกโรงแถวให้เช่า ช่างแก่นาฬิกา ชินแสรักษาโรค สอนหนังสือ หมอดู ทรงเจ้า เจ้าแม่ศาลเจ้า และหลงจูโรงเหล้า เป็นต้น⁹⁵ ความหลากหลายของอาชีพของชาวจีนในกรุงเทพฯบ่งชี้ถึงบทบาทและความสำคัญของคน กลุ่มนี้ที่ขับเคลื่อนเศรษฐกิจตั้งแต่ระดับรัฐไปจนถึงระดับชีวิตประจำวันของชาวเมือง ขณะที่บางอาชีพ ดังตัวอย่างข้างต้นยังสะท้อนถึงความเชื่อและวิถีความเป็นอยู่ของกลุ่มชาวจีนเป็นอย่างดี

การอพยพเข้ามาของชาวจีนที่มีอย่างต่อเนื่องทำให้รัฐต้องเข้ามาดูแลชาวจีน โดยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์การดูแลชาวจีนเป็นหน้าที่ของกรมท่าซ้ายมี พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี ซึ่งทางการคัดเลือก

⁹² เรื่องเดียวกัน, หน้า 213.

⁹³ พรรณี บัวเล็ก, กุลีลากรรกับประวัติศาสตร์แรงงานไทย (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542), หน้า 22, 35, 43.

⁹⁴ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 204-205.

⁹⁵ สารบัญชี่ ส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.1245, หน้า 29-101.

มาจากชาวจีนที่มีฐานะทางสังคมและทางเศรษฐกิจเป็นที่นับหน้าถือตาคอยกำกับดูแลชาวจีนทั้งหมด⁹⁶ สมัยรัชกาลที่ 3 มีการตั้งขุนนางเป็นนายอำเภอจีนและปลัดจีน เรียกรวมกันว่า “กรมการเงิน” ตามหัวเมืองที่มีชาวจีนอาศัยอยู่มากมีหน่วยงานตามต้นสังกัดแต่ละหัวเมืองคือ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมท่า สำหรับกรุงเทพฯอำเภอจีนอยู่ภายใต้การดูแลของกรมท่าซ้าย มีหน้าที่จับกุมโจรผู้ร้ายและตัดสินคดีความตลอดจนรับเรื่องร้องเรียนในหมู่ชาวจีน⁹⁷

รัฐยังกำหนดให้ชาวจีนต้องเสียเงินเพื่อชดเชยจากการที่ได้รัฐละเว้นการเกณฑ์แรงงานด้วยการเก็บเงิน “ผูกปี้” เริ่มสมัยรัชกาลที่ 2 จากบรรดาผู้ชายชาวจีนที่มีอายุ 17-20 ปี และมีส่วนสูงเช่นเดียวกับแรงงานไพร่ในระบบคือประมาณ 50 นิ้วขึ้นไป การเสียค่าผูกปี้กำหนดจ่าย 3 ปีต่อ 1 ครั้ง ในอัตราคนละ 2 บาท และขึ้นเป็น 4 บาทในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งคงอัตรานี้จนถึงปี พ.ศ.2449 อันเป็นปีสุดท้ายที่มีการผูกปี้ แม้ว่าบางปีจะขึ้นราคาเป็น 6 บาทหรือ 8 บาทตามความต้องการแรงงานแต่ละปี ผู้ที่ถูกผูกปี้ทางราชการจะผูกเชือกป่านหรือสายแถบแดงที่ข้อมือซ้าย แล้วติดครั้งที่ปมเชือกเจ้าหน้าที่จะประทับตราเป็นหลักฐาน พร้อมกับมอบใบเสร็จหรือใบฎีกาให้เป็นหลักฐานระบุชื่อรูปพรรณ สันฐาน ตำนาน ที่อยู่อาศัย ชาวจีนที่ผูกปี้สามารถตัดเชือกผูกปี้ได้เมื่อพ้นระยะเวลาผูกปี้⁹⁸

แม้ว่าการควบคุมแรงงานจีนจะเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมกำลังคนของรัฐ แต่ระบบดังกล่าวกลับมีข้อบกพร่องจนไม่อาจใช้ควบคุมชาวจีนซึ่งมีปริมาณมากขึ้น เห็นได้จากรัฐการผูกปี้ชาวจีนเพื่อจะควบคุมแรงงานจีนอพยพแต่ระบบดังกล่าวกลับมุ่งหวังผลประโยชน์จากชาวจีนทั้งในด้านรายได้ที่เป็นตัวเงินซึ่งแม้จะเก็บอัตราผูกปี้ที่ไม่สูงแต่รายได้ก็เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องตามจำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามา อีกทั้งการเก็บเงินผูกปี้ในอัตราต่ำยังสร้างแรงจูงใจให้ชาวจีนอพยพเข้ามามากขึ้น ทำให้รัฐได้แรงงานชาวจีนเพิ่มเติมขึ้นอีก⁹⁹ ส่วนการควบคุมชาวจีนตามระบบราชการนั้นยังส่งผลเสียจากการที่หัวหน้าชาวจีนหรือจีนตัวเหี้ยที่ควบคุมชาวจีนมักทะเลาะวิวาทแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างกลุ่มซึ่งขุนนางที่ปกครองไม่สามารถควบคุมได้¹⁰⁰ อีกทั้งระบบราชการของรัฐไม่ได้ตอบสนองด้านชีวิตความ

⁹⁶ นันทิยา สว่างวุฒิธรรม, “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2325-2448,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 217-222.

⁹⁷ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “การควบคุมชาวจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง 2325-2435,” ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอื่นที่เอเชียน สมัยที่หนึ่ง ทำเรื่องจบหลัง (พ.ศ.2325-2393) (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 119-124.

⁹⁸ ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์, “ผูกปี้ : การจัดเก็บเงินค่าแรงงานเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์,” หน้า 52-116, 165-172. และ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “การควบคุมชาวจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง 2325-2435,” หน้า 118.

⁹⁹ เปรมมา สัตยารุฒิพงศ์, “แรงงานรับจ้างชาวจีนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ.2425-2492,” หน้า 127, 129-130.

¹⁰⁰ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 288.

เป็นอยู่ของชาวจีนที่อพยพมากขึ้น เช่น ด้านการมีอาชีพ และรายได้ ซึ่งเป็นจุดหมายสำคัญของชาวจีน อพยพขณะที่ชาวจีนสามารถสร้างเครือข่ายการช่วยเหลือในกลุ่มชาติพันธุ์และกลุ่มภาษาของตนด้วยการเกิดเป็นหมู่ช่องหรือ กลุ่มอั้งยี่ ขึ้นมา และสร้างปัญหาต่อการควบคุมของภาครัฐ¹⁰¹

ระบบการควบคุมคนจีนที่ไร้ประสิทธิภาพประกอบกับการหลั่งไหลของบรรดาแรงงานชาวจีน ซึ่งเริ่มมีมากขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา มีผลต่อการเกิดกลุ่มอั้งยี่จำนวนมาก เนื่องจากกรุงเทพฯ ได้เป็นศูนย์กลางของธุรกิจนานาชาติที่ต้องการแรงงาน เช่น โรงสีข้าว โรงเลื่อย และธุรกิจขนส่ง ที่มีเป็นจำนวนมาก ทำให้มีจีน “เถ่าเก้” ทำหน้าที่หาลูกจ้างจากบรรดา “จีนใหม่” ที่เพิ่งอพยพเข้ามาด้วยการออกค่าเรือโดยสารและสำรองเงินค่าใช้จ่ายล่วงหน้าพร้อมกับพาไปทำงานซึ่งมีทั้งที่ทำกับจีนเถ่าเก้เองและทำกับนายจ้างรายอื่น จีนเถ่าเก้ได้ผลประโยชน์เป็นค่าจ้างตลอดระยะเวลา 1 ปี ก่อนที่แรงงานจีนเหล่านั้นจะแยกย้ายไปทำกินที่อื่นต่อไป ต่อมาพวกจีนบางกลุ่มอาศัยวิธีการเดียวกันตั้งเป็นกลุ่มพวกฟ้องชักชวนจีนใหม่มาทำงานกับพวกตนจนถึงขั้นแย่งชิงกันก็มีพวกจีนเหล่านั้นภายหลังจึงเป็นกลุ่มอั้งยี่ขึ้นมา¹⁰²

ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันในกลุ่มชาวจีนยามเมื่ออยู่ยังต่างแดนเป็นสิ่งที่แรงงานจีนได้รับจากการเข้าร่วมในกลุ่มอั้งยี่จนกล่าวได้ว่า “คนจีนทุกคนล้วนเป็นสมาชิกของสมาคมลับสมาคมใดสมาคมหนึ่ง”¹⁰³ โดยชาวจีนจะได้รับความช่วยเหลือในหลายด้านเช่น จ่ายค่าธรรมเนียมศาลให้เมื่อต้องดำเนินคดีความ หรือหากถูกพิพากษาจำคุก ก็จะช่วยดูแลในเรื่องความเป็นอยู่ และยังช่วยเหลือในการจัดงานศพเมื่อสมาชิกถึงแก่กรรม¹⁰⁴

รายงานของกระทรวงนครบาลเมื่อปี พ.ศ.2437 ระบุว่า ก่อนหน้าปี พ.ศ.2424 มีอั้งยี่เพียงกลุ่มเดียวในกรุงเทพฯ คือ งี่เฮง หรือ ตั่วกงสี มีสมาชิกกระจายอยู่ในหลายเมือง จนกระทั่งหลังปี พ.ศ. 2424 จึงได้แยกออกเป็น 3 กลุ่มคือ งี่เฮง ซิลิวกือ และงี่ฮก ซึ่งกลุ่มอั้งยี่ดังกล่าวทั้งหมดคงอยู่จนถึงปีที่มีรายงานฉบับนี้ โดยกระจายอยู่บริเวณต่างๆของกรุงเทพฯ ได้แก่

พวกงี่เฮง มีจีนจิว เป็นหัวหน้า ที่ตั้งของกลุ่มอยู่บริเวณตำบลตลาดน้อย สมาชิกส่วนมากเป็นบรรดาญาติหรือจับกังในโรงสีกลไฟและโรงสีข้าวด้วยมือที่ตำบลคลองผดุงกรุงเกษม

พวกซิลิวกือ มีจีนเสง เป็นหัวหน้า ซึ่งเขาคืออยู่ถนนเจริญกรุงปากตรอกวัดปลับปลาไชยเป็นที่ตั้งของกลุ่ม มีสมาชิกเป็นญาติหรือจับกังสำหรับเรือฉลอม หรือ “เรือเอี่ยมจุ่น” รับจ้างบรรทุกสิ่งของพวกลูกจ้างชาวจีนเหล่านี้ขึ้นอยู่กับเรือที่จอดบริเวณฮวยจุ่นโล้ง และท่าของห้างต่างๆตรงหน้าวัดสัมพันธวงศ์

¹⁰¹ ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเกอร์, *เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ*, หน้า 375-376.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน, หน้า 266-267.

¹⁰³ James McCarthy, *Surveying and Exploring in Siam* (Bangkok: White Lotus, 1994), p.3.

¹⁰⁴ ศุภรัตน์ เลิศพานิชย์กุล, “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367-2453,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 43-44.

พวกงี้ยก มีเงินใช้ เป็นหัวหน้า ที่ตั้งของกลุ่มอยู่ในตรอกป่าช้าสุนัข สมาชิกเป็นกุลีหรือจับกัง อยู่ที่ห้างริมศาลเจ้าใหม่ที่เรียกว่า “โคสาดโล้ง” และบริเวณห่างที่บ้านหลวงพัฒนาผลหรือเรียกกันว่า “ซินโล้ง” และยังมีพวกชาวจีนที่ฆ่าสุกรขายตรงบริเวณตำบลศาลเจ้าเก่า และศาลเจ้าใหม่¹⁰⁵

อั้งยี่ทั้งสามกลุ่มต่างเข้าครอบครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะบริเวณสำเพ็ง ย่านประกอบธุรกิจของชาวจีนที่สำคัญที่สุดของกรุงเทพฯ บรรดาอั้งยี่ทั้งสามกลุ่มอาศัยพื้นที่นี้เป็นสถานที่ชุมนุมพรรคพวกของตนตามบริเวณตึก โรง ร้าน และในตรอกต่างๆของย่านนี้ ขณะเดียวกัน สมาชิกของกลุ่มอั้งยี่ได้กระจายไปในธุรกิจต่างๆที่ต้องใช้แรงงานชาวจีน ทั้งโรงสี การเดินเรือขนส่ง ห้างร้านต่างๆ แม้กระทั่งการจำหน่ายสุกร ทำให้กรุงเทพฯ เป็นเสมือนพื้นที่ของกลุ่มอิทธิพลต่างๆที่ครอบครองและฉกฉวยผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ จนภาครัฐต้องเข้ามาจัดการเนื่องจากบรรดาอั้งยี่มักขัดแย้งระหว่างกลุ่มจนส่งผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยของพื้นที่เมือง รวมทั้งกระทบต่อการดำเนินธุรกิจ และการดำเนินชีวิตประจำวันของชาวเมืองด้วย

การช่วยเหลือสมาชิกของบรรดาชาวจีนตามกลุ่มภาษาท้องถิ่นของตนนำไปสู่การวิวาทครั้งใหญ่ระหว่างวันที่ 19 ถึง 20 มิถุนายน พ.ศ.2432 เนื่องจากความขัดแย้งของแรงงานชาวจีนแต่จีวและจีนฮกเกี้ยนซึ่งปกป้องผลประโยชน์ไม่ให้แต่ละฝ่ายแย่งงานของอีกฝ่ายหนึ่ง จึงทำให้พวกอั้งยี่กลุ่มจีวหรือตัวกงสี ที่มีพรรคพวกจีนแต่จีวเป็นสมาชิกขัดแย้งกับกลุ่มซิลิกวี่ที่เป็นพวกของจีนฮกเกี้ยนโดยใช้ท้องถนนเป็นเวทีสำหรับการปะทะกัน¹⁰⁶ ตามที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงบันทึกไว้ดังนี้

“วันที่ ๑๙ มิถุนายน พวกอั้งยี่ก็เที่ยวลงมือรื้อสิ่งกะสีมุงหลังคาและเก็บขนโต๊ะ ตู หนีบปิด ตามโรงร้านบ้านเรือนของราษฎรที่ริมถนนเจริญกรุง ตอนใต้วัดยานนาวา เอาไปทำค่ายบังตัวขวางถนนเจริญกรุงทั้ง ๒ ข้าง เอาถนนตรงหลังโรงสีของห้างวินเซอร์ซึ่งเรียกกันว่าโรงสีปล่องเหลี่ยมเป็นสนามรบ พวกเจ้าของโรงสีทั้งที่เป็นฝรั่งและจีน ห้ามพวกอั้งยี่ที่เป็นกรรมกรของตนก็ไม่ฟัง...ท้องที่ถนนเจริญกรุงตั้งแต่ตลาดบางรักลงไป ก็ตกอยู่แก่อั้งยี่ทั้ง ๒ พวก เริ่มขว้างปาตีรันกันแต่เวลาบ่าย พอค่ำลงก็เอาปืนออกยิงกันตลอดคืน ถึงวันพฤหัสบดีที่ ๒๐ มิถุนายน โรงสีและตลาดยี่สาน การค้าขายแต่บางรักลงไปต้องหยุดหมด และมีกิตติศัพท์ว่าพวกอั้งยี่จะเผาโรงสีที่พวกศัตรูอาศัย เจ้าของโรงสีก็พากันตกใจ ที่เป็นโรงสีของฝรั่งไล่จีนออกหมดแล้วปิดประตูบริเวณ ชวนพวกฝรั่งถือ

¹⁰⁵ หจข. ร.5 น.33/19 ที่ 242/646 พระยาอินทราธิปัตย์สิหราชรองเมือง กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 4 พฤศจิกายน ร.ศ.113

¹⁰⁶ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ, “นิทานที่ 15 เรื่องอั้งยี่,” ใน นิทานโบราณคดี (กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2511), หน้า 283-284.

อาวุธออกไปช่วยล้อมวงรักษาโรงสี แต่โรงสีที่เจ้าของเป็นจีนไม่กล้าไล่พวกกุ๊ลิเป็นแต่ได้
ปิดโรงสีไว้”¹⁰⁷

การวิวาทกันของชาวจีนครั้งนี้เห็นถึงความวุ่นวายในพื้นที่เมืองของบรรดาชาวจีนที่ต่างจับ
กลุ่มกันเป็นองค์กรพยายามอยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐ จนนำไปสู่การปราบปรามมีชาวจีนถูก
จับกุมทั้งสิ้นถึง 905 คน ในจำนวนดังกล่าวเป็นพวกจีนหัวหน้า 20 คน¹⁰⁸

ภายหลังการปราบปรามอั้งยี่ปี พ.ศ.2432 เกิดกลุ่มอั้งยี่จำนวนมากโดยเฉพาะในหัวเมือง
เนื่องจากพวกจีนอั้งยี่กรุงเทพฯส่วนหนึ่งออกไปสร้างความวุ่นวายในชุมชนที่เป็นแหล่งการค้าของชาว
จีนตามหัวเมือง ทำให้คนในท้องถิ่นเกิดความหวาดกลัวแล้วจึงวางอุบายชักชวนคนในท้องถิ่นให้เป็น
พวกเดียวกันรวมเป็นกลุ่มอั้งยี่วิวาทกันจนทางการเข้าจับกุม จากนั้นจึงหาผลประโยชน์เรียรายหรือ
“เตี้ย” จากสมาชิกโดยอ้างว่าเอาไปช่วยพวกที่ถูกจับ หรือเมื่อถึงเทศกาลก็เตี้ยเอาเงินทำงานปีไหว้ศาล
เจ้าโดยได้ผลกำไรจากงานเหล่านั้น¹⁰⁹ วิธีการเช่นนี้เป็นช่องทางให้ชาวจีนในกรุงเทพฯใช้หากินอย่าง
ทุจริตด้วยเช่นกัน เช่นที่ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ รายงานเมื่อปี พ.ศ.2440 ดังนี้

“เดิมพวกจีนอั้งยี่ จีนชาติแต่จิวี่ห้อยเฮง ๑ ยี่ห้อยฮัก ๑ ยี่ห้อยสิลก็อ ๑ ทั้ง ๓
ยี่ห้อยนี้ จีนพักพวกที่คะนองเปนพาลต่างวิวาททุ่มเถียงข่มเหงทำร้าย ซึ่งกันแลกัน เมื่อกอง
ตระเวนจับกุมส่งศาลพิจารณาพิพากษาคดีต้องปรับไหมแล้ว จีนหัวนาก็เรียไร้นั้น คดีจีน
อั้งยี่วิวาทจึงได้มีไม่หยุดหย่อนเปนธรรมดาอยู่เสมอ”¹¹⁰

วิธีการหากินของพวกอั้งยี่ยังเกี่ยวข้องกับ “แหล่งอบายมุข” ทั้งการเรียกเก็บผลประโยชน์จาก
บรรดาโรงยาฝิ่น และร้านจำหน่ายสุรา¹¹¹ และช่องโศกเถณี เมื่อรวมเข้ากับรายได้จาก “ค่าช่วยความ”
กรณีอั้งยี่ต้องขึ้นศาล กับการเก็บค่าธรรมเนียมสมาชิกที่เข้าสังกัดนับว่าจำนวนไม่น้อย รายงานของ
กระทรวงนครบาลเมื่อปี พ.ศ. 2447 กล่าวถึงรายได้ของกลุ่มอั้งยี่ดังนี้

¹⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 285-286.

¹⁰⁸ หจช. ร.5 น.33/1 หนังสือกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ คอมมิตติกรมพระนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลง
วันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ.108

¹⁰⁹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลพร, “นิทานที่ 15 เรื่องอั้งยี่,” หน้า 294-295.

¹¹⁰ หจช. ร.5 น.33/17 ที่ 9/1878 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบทูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินลงวันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ.116

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน.

“กงซีลัมยี่ตุง เปนกงซีอั้งยี่ จินสูนเปนยี่เฮียหัวน่า จินยูใต้ลี จินเจงไถ่ จินเลียงกัน จำเลยเปนซาเฮียทุกคน เมื่อพยานเข้าเปนพวกอั้งยี่ ซาเฮียเปนผู้นำเข้าไปชุมนุมกันที่ กงซีตั้งอยู่ที่บ้านจินสูน เมื่อเข้าต้องเสียเงิน ๕ บาท คือเปนของจินสูน ๔ บาท ของซาเฮียผู้นำ ๑ บาท บางคนต้องเข้าสบบาลบางคนไม่ต้องสบบาลเปนแต่สอนวิธีใช้มือให้รู้ว่าเป็นพวกกงซีเดียวกัน เมื่อคราวชุมนุมบางที่ได้ไปบ้างไม่ได้ไปบ้าง เมื่อเขาเรียไรเงินแล้วต้องเสียให้ เมื่อตั้งโรงหลึงหาเงินคราวแรกต้องเสียเงินให้จินสูน ๑๐๐ บาท แล้วเสียประจำปีอีกโรงละ ๖๐ บาท แลหลึงหาเงินต้องเสียเปนรายเดือนคนหนึ่งเดือนละ ๑ บาท ให้กงซีลัมยี่ตุงหรือจินสูนทุกโรง แลยังต้องเรียไรค่าช่วยความบางที่คราวละ ๕ บาทบ้าง ๑๐ บาทบ้าง ๒๐ บาทบ้าง”¹¹²

ผลประโยชน์ที่กลุ่มอั้งยี่มุ่งแสวงหาเป็นตัวเงินสร้างแรงจูงใจให้ชาวจีนก่อตั้งกลุ่มอั้งยี่จำนวนมากขึ้นในกรุงเทพฯ จากรายงานของกระทรวงนครบาล ปี พ.ศ.2449 มีกลุ่มชาวจีนตั้งกลุ่มลักษณะดังกล่าวถึง 30 กลุ่ม ซึ่งมีทุกกลุ่มจินภาษาและส่วนมากแยกมาจากอั้งยี่ 3 กลุ่มเดิม ดังนี้

ตารางที่ 7 ตารางแสดงกลุ่มจินอั้งยี่ในกรุงเทพฯ พ.ศ.2449

ชื่อกลุ่ม (ยี่ห่อ)	ชื่อหัวหน้า	สถานที่ตั้ง	แยกจากกลุ่มเดิม
กลุ่มจินแต่จีว			
จินสูน	บัวนเฮงลั้ง	ถนนกลันตัน	จี่เฮงตัวกงซี
จินอู่	บัวนเฮงก๊วน	หลังบ่อนวัวลำพอง	จี่เฮงตัวกงซี
จินเจียบ	เต่าเง่ลั้ง	ตรอกอาม้าเกง	กงซีจี่เฮง
จินสูน,จินซีเกียด	จี่บัวนเฮง	ตรอกโรงกระทะ	กงซีจี่ฮอก
จินจิว,จินเอ้,จินเกีย	ฮักฮับวันเฮง	ศาลเจ้าเก่า	กงซีจี่ฮอก
จินโก,จินคิม	แป๊ะตัวโป้ย	ตำบลตลาดใหม่ตรอกพระยาอิสรา	กงซีจี่ฮอก
จินซุน,จินเหม็ง	ฮกลักฮิน	ถนนราชวงษ์	กงซีจี่ฮอก
จินเฮง,จินเง็กเฮง	ฮกลักตั้ง	ตำบลประตู่ใหม่	กงซีจี่ฮอก
จินกุก	เซงเก็กตั้ง	ตลาดเสาชิงช้า	กงซีจี่ฮอก
จินไซ้	เหม็งฮัวก๊อตั้ง	บ้านทวาย	กงซีชีลีก๊อ
จินเกียวตี,นายพิน	ลีเม็งเสีย(เม็งก๊อ)	ตรอกวัดพลับพลาไชย	กงซีชีลีก๊อ
จินซัวอี	ชองเหม็งก๊อ	ตำบลวังหลัง	กงซีชีลีก๊อ

¹¹² หจข. ร.5 น.33/63 ที่ 20/8736 หนังสือกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 5 ตุลาคม ร.ศ.123

นายยุต,นายลอบ,นายอู๊ด	ชินลีก็้อ	ตำบลดงสามยอด	กงซีชีลีก็้อ
กลุ่มเงินแคะ			
จิ้นยี่ก้อคิม	เม่งสุน	ตรอกวัดพลับพลาไชย	
จิ้นล่ำยี่ซัง	คุ่นเอ็ง	ตรอกอาเนี้ยเก็ง	
กลุ่มเงินกวางตุ้ง			
จิ้นก้ำ	โปยก็ัก	ตำบลงบางรักษ์	
จิ้นฮุง,จิ้นลิม	ยี่ลั่นฮิน	ตำบลงบางรักษ์	กงซีโปยก็ัก
จิ้นฟังกีของ	จิดตุ้ง	ตำบลงสีลม	
จิ้นเสง,จิ้นเยียด	ยี่ก้วยหยั้น	ถนนราชวงษ์	กงซีจิดตุ้ง
จิ้นสุน,จิ้นซับ,จิ้นหุง,จิ้นยิว	ยิดตั้งตั้ง	ตรอกแดง (สำเพ็ง)	
จิ้นตั้งหาว,จิ้นเม่งจ่าย	พูหันตั้ง	ตรอกศาลเจ้าใหม่ (สำเพ็ง)	
จิ้นล่ำหยง,จิ้นสาง	กงไป๋จ่าย	ถนนเจริญกรุง (ปากตรอกเต้า)	
จิ้นสุย,จิ้นหยง,จิ้นกัน	ตงง่วนถอง	ตรอกแดง (สำเพ็ง)	
กลุ่มเงินไหหลำ			
จิ้นเปงควง	จั้งเสง	ถนนจักรวรรดิ (วัดตึก)	จั้งเฮงตัวกงซี
จิ้นยิว,จิ้นเซง,จิ้นขวัญ	ยวดลิมก็้อ	ตลาดน้อย	กงซีจั้งเฮง
จิ้นร่ำยิว	อิวบั้นเสง	สะพานเหล็กกลาง	
จิ้นกวางรัก	เก็งโฮกก	ถนนเจริญกรุง (บ้านทวาย)	
จิ้นแดง	โปหวย	ถนนตก	
จิ้นยี่โกตอง	ยงกั้งก็้อ	ถนนเจริญกรุง (ห้างสีดา)	
จิ้นอาเอ็ก,จิ้นอายี	เกงลั่นกก	สามแยก ถนนเจริญกรุง	

ที่มา : หจข. ร.5 น.33/71 ที่ 341/125 พระอริกรณประกาศ รายงานจำนวนอั้งยี่ในกรุงเทพฯ ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

รายชื่อของกลุ่มอั้งยี่ดังกล่าวจะเห็นถึงอาณาบริเวณที่กลุ่มอั้งยี่มีอิทธิพลกระจายออกจากจุดศูนย์กลางของชาวจีนคือ ย่านสำเพ็ง ซึ่งมีบริเวณเช่น ตรอกแดง ตรอกโรงกระทะ ตรอกศาลเจ้าเก่า เป็นต้น โดยทางด้านใต้ของพระนครตามแนวถนนเจริญกรุงจึงปรากฏชื่อ ตลาดน้อย สะพานเหล็กกลาง บ้านทวาย จนถึงถนนตก ซึ่งสัมพันธ์กับความสำเร็จของถนนสายนี้อันเป็นที่ตั้งของห้างร้าน โรงสี และท่าเรือ ซึ่งใช้แรงงานชาวจีนจำนวนมาก บางส่วนอยู่บริเวณบางรัก และสีลม ซึ่งมีชาวจีนประกอบกิจการเช่นกัน ขณะที่อีกส่วนหนึ่งอยู่ทางด้านเหนือของพระนครตรงบริเวณประตูใหม่ซึ่งมีย่านการค้าคือตลาดยอด และกลุ่มสุดท้ายอยู่บริเวณตลาดเสาชิงช้าซึ่งเป็นตลาดใจกลางพระนครที่สำคัญในสมัยนั้น การกระจายตัวไปในทิศทางต่างๆของพระนครแสดงถึงอิทธิพลของกลุ่มอั้งยี่ที่ไปพร้อมกับการตั้งถิ่นฐานและประกอบธุรกิจของชาวจีนบริเวณพื้นที่ส่วนต่างๆของกรุงเทพฯ

ไม่เพียงเท่านั้น วิธีการแสวงหาผลประโยชน์แบบที่อั้งยี่กระทำป็นแรงกระตุ้นให้กลุ่มชาติพันธุ์อื่นกระทำตามอย่าง เช่น พวก “คนไทยหนุ่มๆ” หรือ “พวกภิกษา” หากินตามโรงบ่อนคอยเก็บค่าดูแล

โรงบ่อน นายบ่อนมักจ่ายเงินให้พวกนี้เพื่อไม่ให้พวกนี้ไปทำร้ายลูกค้าที่มาเล่นบ่อนเบี้ย ปรากฏในปี พ.ศ.2446 มี 4 กลุ่มคือ

1. เจ้ากรมขำ (หลวงพิชิตปรีชากร) 2. อ้ายหยุด (บุตรอ้ายเทียนวรรณ) เป็นหัวหน้าภิกษาอยู่ที่ บ่อนบ้านขุนพัฒน์หมกกับบ่อนหัวเม็ดและบ่อนเล่งบายเอี้ย 3. อ้ายแปลกหัวหน้าพวกภิกษาอยู่ที่บ่อนวัด สามจีน 4. อ้ายหมั่น เป็นหัวหน้าพวกภิกษาอยู่ที่บ่อนบางรัก¹¹³

กลุ่มอั้งยี่จำนวนมากหลังปี พ.ศ.2432 เกิดขึ้นในลักษณะ “ดูเป็นแต่การหากินของจีนเสเพล คำความกลัวของผู้อื่น หากำไรเลี้ยงตัวเท่านั้น”¹¹⁴ ดังนั้นพฤติกรรมสร้างความเดือดร้อนจึงเกิดขึ้น เสมอและมีความรุนแรงต่อผู้ประกอบสัมมาอาชีพ เช่น คดีเมื่อปี พ.ศ.2439 จีนทอง ต้องสูญเสีย ทรัพย์สินจำนวนมากจากการขายยาฉุนเพราะถูกพวกจีน 10 คนเข้าปล้นเรือที่จอดในคลองสะพาน หัน¹¹⁵

แต่กระนั้นสิ่งที่ก่อให้เกิดความวุ่นวายไม่น้อยไปกว่ากันคือ การแย่งชิงผลประโยชน์ระหว่างกัน ทำให้กรุงเทพฯ เป็นเสมือนเขตอิทธิพลของอั้งยี่กลุ่มต่างๆ เช่น รายงานของกระทรวงนครบาลในปี พ.ศ. 2449 กล่าวว่า “พวกจีนอั้งยี่ได้ทุบตีวิวาทกันเสมอมา โดยถือพวกถือหมู่จนมีเขตรแดน ล่วงเขตรแดน แดนกันไม่มีใครได้”¹¹⁶ และหากกลุ่มอั้งยี่จะประลองอำนาจกันก็มักใช้พื้นที่เมืองซึ่งประกอบด้วย โครงสร้างทางกายภาพที่สำคัญทั้ง ตรอก ซอย ถนน และตึกแถว เนื่องจากชาวจีนได้อาศัยโครงสร้าง ของเมืองเป็นที่พักอาศัยและประกอบอาชีพ ตลอดจนเป็นที่ตั้งของกลุ่มอั้งยี่ด้วยเช่นกัน ดังเมื่อปี พ.ศ. 2433 กลุ่มจีนเจ้าภาษีปลาวิวาทกับพวกจีนในตลาดพระยาอิศรานุภาพโดยใช้ตรอกโรงกระทะเป็น สนามประลอง หรือกรณีทะเลาะระหว่างอั้งยี่ไปยักกับยวดตุงกัก เมื่อปี พ.ศ.2438 ทั้งสองกลุ่มต่าง เข้าตึกแถวริมถนนเจริญกรุงฝั่งตรงข้ามกันเป็นสำนักงานของตน และใช้ถนนสายนี้เป็นเวทีประลอง¹¹⁷ กำลังกัน ทำให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาลแสดงความไม่ พอพระทัย ดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่าการที่จีนกวางตั้งวิวาทกันนี้แม้ต้นเหตุของการ วิวาทจะเปนเพราะเหตุที่ตีกันเล็กน้อยแลการต่อสู้วิวาทกันก็เปนแต่ขว้างปาตีฟันกัน

¹¹³ หจช. ร.5 น.33/63 หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.122.

¹¹⁴ สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี, “นิทานที่ 15 เรื่องอั้งยี่,” หน้า 296.

¹¹⁵ หจช. ร.5 น.33/43 รายงานหมื่นภาหลเสนา กรมกองตระเวนท้องที่สะพานหัน กราบทูล พระเจ้าน้อง ยาเธอกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.115

¹¹⁶ หจช. ร.5 น.33/71 ที่ 341/125 หนังสือพระอัครนิพนธ์ประกาศรายงานผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลง วันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

¹¹⁷ หจช. ร.5 น.33/11 รายงานหลวงธรรมากรำจัด สารวัตรใหญ่ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่น นเรศร์วรฤทธิ ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.109

เล็กน้อยประเดี๋ยวหนึ่ง ไม่เหมือนจีนอั้งยี่วิวาทกันก็จริง แต่เป็นการวิวาทกันในที่ท้องถนนใหญ่ทั้งในหมู่ที่ประชุมชนตั้งการค้าขายอยู่เป็นอันมาก จีนที่วิวาทก็ถึงตายด้วย ควรต้องรับพิจารณาให้ลงพระราชอาญาโดยเร็วเช่น รังจับจีนอั้งยี่นั้น”¹¹⁸

การอพยพของชาวจีนจำนวนมากก่อให้เกิดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากบทบาททางการค้าและการเป็นแรงงานในภาคธุรกิจ แต่สิ่งที่ตามมาคือปัญหาในการควบคุมชาวจีนซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของระบบควบคุมกำลังคนช่วงต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากทั้งระบบราชการซึ่งผ่านขุนนางเป็นผู้ดูแลที่แม้จะควบคุมกลุ่มจีนตัวเหี้ยโดยตรงแต่ก็ประสบปัญหาจากการแย่งชิงผลประโยชน์ของกลุ่มจีนตัวเหี้ยอยู่เสมอซึ่งขุนนางไม่สามารถดูแลปัญหานี้ได้ อีกทั้งปริมาณชาวจีนที่มีมากขึ้นก็ทำให้ยากแก่การดูแลด้วยเช่นกัน ส่วนระบบผูกปี้ก็มุ่งหวังเพียงรายได้จากจำนวนชาวจีนอพยพมากกว่าการควบคุมรักษาความสงบเรียบร้อย รวมไปถึงระบบควบคุมชาวจีนของรัฐยังไม่อาจตอบสนองความต้องการด้านชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของแรงงานชาวจีนทั้งในด้านเศรษฐกิจและความปลอดภัย ตรงกันข้ามกับการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันสามารถปกป้องชาวจีนได้อย่างดีทำให้เกิดจีนกลุ่มต่างๆหรืออั้งยี่ขึ้นมาในกรุงเทพฯตามย่านเศรษฐกิจที่สำคัญ และมีการแย่งชิงพร้อมกับแสวงหาผลประโยชน์จนสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรในกรุงเทพฯ ส่งผลต่อความต้องการของรัฐในการเข้ามาจัดการควบคุมคนจีนโดยตรงเพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยในกรุงเทพฯด้วยการตั้งกองตระเวน ขึ้นมาดูแลปัญหานี้

3.3.2 คนในบังคับ

คนในบังคับต่างชาติมีทั้งที่เป็นชาวตะวันตกและคนเอเชียที่อยู่ภายใต้ความคุ้มครองของชาติตะวันตก เป็นกลุ่มคนอีกประเภทหนึ่งที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 จนสร้างปัญหาต่อการควบคุมความเป็นระเบียบของเมืองจนนำไปสู่การตั้งกองตระเวนเพื่อดูแลปัญหาที่เกิดจากคนกลุ่มนี้

การทำสนธิสัญญาบาวริงภายใต้การนำเซอร์จอห์น บาวริง (Sir John Bowring) ทำให้อังกฤษได้รับผลประโยชน์จากการค้ากับสยามที่มีเสรีภาพมากขึ้นจากเนื้อหาของสนธิสัญญาที่สำคัญได้แก่การกำหนดภาษีขาเข้าร้อยละ 3 สำหรับสินค้าทุกประเภท ยกเว้นฝิ่นที่จะปลอดภาษีแต่ต้องขายให้กับเจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ส่วนสินค้าขาออกจะถูกเก็บภาษีเพียงครั้งเดียว ส่วนพ่อค้าอังกฤษสามารถซื้อสินค้า

¹¹⁸ หจข. ร.5 น.33/17 หนังสือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 9 มีนาคม ร.ศ.114

โดยตรงกับชาวสยามได้ โดยรัฐมีสิทธิห้ามส่งออกข้าว เกลือ และปลา หากเห็นว่าสินค้าดังกล่าวจะขาดแคลน¹¹⁹

นอกจากผลประโยชน์ด้านการค้าแล้ว อังกฤษยังได้ผลประโยชน์ทางการเมืองซึ่งสร้างปัญหาต่อการปกครองของรัฐบาลคือ เรื่องสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ทำให้ประเทศตะวันตกมีสิทธิทางการศาลเหนือรัฐที่ตนเข้าไปมีอิทธิพล โดยพลเมืองของชาติตนและคนในบังคับไม่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายของรัฐแห่งนั้น แต่ต้องปฏิบัติตามหลักกฎหมายและขึ้นตรงต่อศาลกงสุลของประเทศต้นสังกัด ความตกลงเรื่องนี้ปรากฏในสนธิสัญญาบาวริงมาตรา 2 ดังนี้

“บรรดาการงานของคนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ซึ่งเข้ามาอยู่ ณ กรุงมหานคร กงสุลจะทำได้ทำตามหนังสือสัญญาฯ แล้วขอหนังสือสัญญาแก่มิได้ยกเสียทุกประการ แล้วจะได้บังคับบัญชาคนในบังคับอังกฤษให้ทำตามด้วย แล้วกงสุลจะรักษากฎหมายค้าขาย แลกกฎหมายที่จะห้ามปรามมิให้คนที่อยู่ในบังคับอังกฤษ ทำผิดล่วงเกินกฎหมายของอังกฤษกับไทย ที่มีอยู่แล้วและจะมีต่อไปภายหน้า ถ้าคนในบังคับอังกฤษจะเกิดวิวาทกันขึ้นกับคนอยู่ในบังคับไทย กงสุลกับเจ้าพนักงานฝ่ายไทยจะปลุกษาชำระตัดสิน คนอยู่ในบังคับอังกฤษทำผิด กงสุลจะทำโทษตามกฎหมายอังกฤษ คนอยู่ในบังคับไทยทำผิด ไทยจะทำโทษตามกฎหมายเมืองไทย ถ้าคนอยู่ในได้บังคับไทยเป็นความกันเองกงสุลไม่เอาเป็นธุระ คนอยู่ได้บังคับอังกฤษเป็นความกันเอง ไทยก็ไม่เอาเป็นธุระ”¹²⁰

สิทธิสภาพนอกอาณาเขต เป็นปัญหากระทบต่ออำนาจของรัฐที่มีมาแต่เดิม เพราะนำไปสู่การเสียอธิปไตยทางการศาลของไทยให้แก่ศาลต่างประเทศในการพิจารณาคดีความที่เกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกคู่สัญญา แต่กระนั้นสิ่งที่สร้างปัญหาให้ไทยอย่างมากคือ ปัญหาคนในบังคับ ที่เป็นผลจากสนธิสัญญานับนี้กำหนดให้กงสุลต่างชาติในไทยมีสิทธิคุ้มครองคนในบังคับไม่เฉพาะแต่ชาวตะวันตกแต่ยังรวมถึงชาวเอเชียเชื้อชาติต่างๆที่ต่างขอรับความคุ้มครองจากชาติมหาอำนาจเพื่อไม่ให้ต้องอยู่ใต้อำนาจของศาลไทย ทำให้การควบคุมทางสังคมของรัฐที่มีต่อคนต่างชาติที่เคยเป็นมาต้องประสบปัญหา เช่นที่ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานูภาพ กล่าวถึงปัญหานี้ว่า

¹¹⁹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฐิกา ศรีอุดม, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-เซอร์จอห์น เบาว์ริง-การค้าเสรี และ “ระเบียบใหม่” ของโลกเก่า,” ใน ราชอาณาจักร และราชรัฐสยาม (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547), หน้า 14-15.

¹²⁰ กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ, สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่างประเทศไทยกับต่างประเทศ เล่ม 1 พ.ศ.2160-2432 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511), หน้า 28.

“ในข้อที่ต้องยอมให้ศาลกงสุลเป็นผู้บังคับบัญชาชาวต่างชาตินั้น ชั้นแรกไม่สู้ลำบากนัก ด้วยชาวต่างประเทศยังมีน้อย แต่เมื่อการค้าขายเจริญขึ้น ก็มีชาวต่างประเทศเข้ามาตั้งค้าขายมากขึ้นโดยลำดับ ขึ้นชื่อว่าชาวต่างประเทศนั้นนับถึงฝรั่งและชนชาติอื่นๆอันเป็นชาวเมืองขึ้นของฝรั่ง ว่าเฉพาะคนในบังคับอังกฤษก็มีทั้งฝรั่งและแขกเทศ แขกมาลายู จีน พม่า บรรดามาอยู่ในประเทศนี้ขึ้นอยู่ในศาลกงสุลทั้งนั้น รัฐบาลจะบังคับบัญชาไม่ได้เหมือนอย่างพลเมือง จึงเกิดลำบาก”¹²¹

ปัญหาอีกประการหนึ่งที่ทำให้สิทธิภาพนอกอาณาเขตเป็นปัญหามากขึ้น เกิดจากการตีความของคำว่า “คนในบังคับ” ทางฝ่ายไทยหมายถึง เฉพาะพลเมืองของประเทศคู่สัญญา มิได้หมายถึงชาวเอเชียในอาณานิคมและรัฐในอารักขาของประเทศนั้นด้วย¹²² แต่ชาติตะวันตกนั้นคนเอเชียด้วยเป็นส่วนหนึ่งของคนในบังคับ ดังนั้นจึงเป็นช่องทางสร้างฐานอำนาจของชาติตะวันตกในเมืองไทยด้วยการรับจดทะเบียนชาวเอเชียเป็นคนในบังคับจากประเทศมหาอำนาจ ที่มักมีการนำเอาบัตรจดทะเบียนเงินในปกครอง หรือ “ใบร่มธง” ออกขายให้กับพ่อค้าจีนในสยามอย่างเปิดเผย ทั้งที่พ่อค้าเหล่านี้มิได้มาจากอาณานิคมของตน โดยเฉพาะฝรั่งเศส เป็นชาติที่ใช้ใบร่มธงออกหากินมากที่สุดโดยเฉพาะช่วงหลังจากที่ฝรั่งเศสเคลื่อนกองเรือแสดงอำนาจปิดปากน้ำเจ้าพระยา ฝรั่งเศสรับจดทะเบียนใบร่มธงนับร้อยใบระหว่างปี พ.ศ.2436-2439 แม้แต่หมอสอนศาสนาชาวฝรั่งเศสก็สามารถออกใบร่มธงได้¹²³

การที่ฝรั่งเศสออกใบร่มธงมากเพราะฝรั่งเศสต้องการแสวงหาคนของตนเพื่อใช้ในการแข่งขันระหว่างชาติมหาอำนาจตะวันตกด้วยกัน เพราะ ฝรั่งเศสไม่ได้มีบทบาทด้านการค้าเด่นเท่าอังกฤษและเยอรมัน และไม่ได้ได้รับความไว้วางใจให้มีบทบาททางการเมือง การรับราชการเท่าอังกฤษ เพราะท่าทีคุกคามของฝรั่งเศส เช่น กรณี ร.ศ.112 ขณะเดียวกันชาวต่างชาติในไทยพยายามแสวงหาความคุ้มครองจากบรรดาชาติมหาอำนาจ เพื่อจะไม่ต้องเสียภาษี ไม่ต้องขึ้นศาลไทยเมื่อกระทำผิด ไม่ต้องถูกรบกวานจากกองตระเวน¹²⁴ เช่นที่ วิลเลียม อัลเฟรด เร วูด (William Alfred Rae Wood) เจ้าหน้าที่สถานกงสุลอังกฤษสมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวถึงความพยายามของชาวจีนเพื่อให้ได้เป็นคนในบังคับอังกฤษ ความว่า

¹²¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 5, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 270.

¹²² สวัสดิ์ ทักษะสุด, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ.2398-2453,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 208-209.

¹²³ พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร, “ร่มธง” กับ “ผูกปี้,” ใน *ดูจนวากกลางมหาสมุทร* (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2542), หน้า 263.

¹²⁴ สวัสดิ์ ทักษะสุด, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ.2398-2453,” หน้า 210-214.

“ในสมัยก่อนผู้คนส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวจีนต้องการใบรับรองเพื่อแสดงความเป็นบุคคลในบังคับอังกฤษอย่างมาก เพราะจะทำให้เขาได้รับสิทธิในการยกเว้นภาษี และสิทธิพิเศษอื่นๆอีกหลายประการ ยกตัวอย่างกรณีที่ต้องตรวจสอบการค้าตรวจตัวเขาก็จะต้องขออนุญาตจากศาลกงสุลอังกฤษก่อน เจ้าหน้าที่เสมียนของสถานกงสุลหนึ่งรายงานให้ข้าพเจ้าทราบว่ามีพ่อค้าชาวจีนคนหนึ่งติดสินบนเขาโดยเสนอมoneyให้ถึง ๑,๐๐๐ บาท เพื่อแลกกับใบรับรองแสดงความเป็นบุคคลในบังคับอังกฤษ และยังไม่มีรวมถึงเล่ห์เหลี่ยมนานัปการที่บุคคลเหล่านี้จะอาศัยเจ้าหน้าที่สถานกงสุลซึ่งขาดความระมัดระวังให้ออกใบรับรองให้แก่พวกเขา”¹²⁵

การที่ไทยเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตให้กับมหาอำนาจตะวันตกนับเป็นปัจจัยในการสร้างคนกลุ่มใหม่ในสังคม เพราะรูปแบบความสัมพันธ์ในการใช้อำนาจที่รัฐมีต่อชาวต่างชาติเปลี่ยนไป เช่น การที่คนในบังคับต้องขึ้นศาลกงสุลทำให้รัฐบาลไม่สามารถใช้กฎหมายของตนได้ หรือการที่พลตระเวนของไทยไม่สามารถเข้าค้นสถานที่ของคนในบังคับเพราะต้องได้รับอนุญาตจากศาลกงสุลก่อน ทำให้คนเหล่านี้เป็นเสมือนอภิสิทธิ์ชนและใช้อำนาจที่ตนได้สร้างความเดือดร้อนแก่ผู้อื่นจนเป็นที่ขยายหวาดกลัวแก่คนทั่วไป ดังที่พระยาอนุমানราชธนะ ได้แสดงทัศนคติต่อคนในบังคับหรือพวก “ร่มธง” ดังนี้

“ข้าพเจ้าเคยได้ยินได้ฟังมาตั้งแต่เด็กถึงคำว่า “ร่มธง” อยู่บ่อยๆ คำนี้มีความหมายเป็นอรรถาธิบายว่า คนที่เคยมีบ้านเมืองของตนเองเป็นอิสระมาก่อน แต่ภายหลังบ้านเมืองของตน ตกไปเป็นเมืองขึ้นของคนต่างชาติ ตนเองก็มีสภาพกลายเป็นผู้ที่อยู่ในอำนาจของชนชาติที่มาเป็นเจ้าเป็นนายแล้วคนเหล่านี้ลงคน เมื่อเข้ามาอาศัยประกอบอาชีพการงานอยู่ในประเทศไทย ก็ได้อำนาจอิทธิพลของชนชาติที่เป็นนาย ซึ่งมีธงเป็นเครื่องหมายสัญลักษณ์ ประดุจเป็นสิ่งปกป้องคุ้มครองตน ก็มักทะนงตัวและรู้สึกภาคภูมิใจ เพราะเหมือนมีธงครอบเอาไว้ ไม่ต้องกลัวใคร จึงได้เรียกว่าเป็น “คนร่มธง” แม้จะทำผิดเป็นคดีขึ้นโรงศาลก็ไม่ต้องขึ้นศาลไทย เพราะจะต้องไปฟ้องร้องกันยังศาลกงสุล ที่ตนสังกัดอยู่ ซึ่งมีหนทางชนะมากกว่าแพ้ ดีกว่าขึ้นศาลไทย เหตุนี้คนอยู่ใน “ร่มธง” จึงมีไม่น้อย ที่เป็นคน พองขนเทียวเกะกะระรานหรือไม่ก็มักเป็นผู้ไม่ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม เพราะฉะนั้นพอได้ยินคำว่า “ร่มธง” ใครๆก็รู้สึกทั้งเกลียดทั้งกลัว”¹²⁶

¹²⁵ วิลเลียม อัลเฟรด เร วูด (William Alfred Rae Wood), “สยามในทรรศนะของกงสุลอังกฤษ,” แปลจาก Consul in Paradise โดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 5 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2554), หน้า 39.

¹²⁶ เสรีเยร์โกเศศ, ฟื้นความหลัง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2529), หน้า 118-119.

ทัศนคติดังกล่าวแสดงความรู้สึกที่เกิดขึ้นต่อคนในบังคับอันเป็นปัญหาหลักที่ไทยได้รับการเสียดิสภาพนอกอาณาเขต แต่ปัญหาดังกล่าวกลับมีมากขึ้นเนื่องจากขอบเขตของสนธิสัญญาบาวริงกำหนดมาตราที่ว่าด้วย “a most-favored nation” หมายถึง “ถ้าฝ่ายไทยยอมให้สิ่งใดๆแก่ชาติอื่นนอกจากสัญญานี้ ก็จะต้องยอมให้อังกฤษแลคนในบังคับอังกฤษเหมือนกัน”¹²⁷ ซึ่งหลังจากนั้นมีประเทศต่างๆมาทำสัญญาในลักษณะเดียวกันอีก 14 ประเทศ* ทำให้ไทยต้องเสียดิสภาพนอกอาณาเขตให้กับประเทศคู่สัญญา ซึ่งประเทศเหล่านี้ต่างก็มีพลเมืองเชื้อชาติของตน และก็มีคนในบังคับด้วยเช่นกัน

ชาวตะวันตกและคนในบังคับได้เดินทางเข้ามากรุงเทพฯมากขึ้นเนื่องจากความเติบโตทางเศรษฐกิจตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา ทำให้กรุงเทพฯเป็นเมืองท่าส่งออกสินค้าที่สำคัญ เช่น ข้าว และ ไม้สัก ปริมาณสินค้าข้าวกว่าสามในสี่ที่ส่งออกทั้งหมดถูกทำลายโดยเรือสินค้าของชาติอังกฤษและเยอรมัน ซึ่งมีปลายทางอยู่ที่ท่าเรือของอังกฤษในฮ่องกงและสิงคโปร์ ขณะที่การลงทุนของธุรกิจจากชาติตะวันตกมีอย่างต่อเนื่องเริ่มจากในปี พ.ศ.2398 เพียงสองเดือนหลังจากไทยลงนามในสนธิสัญญาบาวริง บริษัทบอร์เนียวของอังกฤษเข้ามาเปิดสาขาในไทยเริ่มแรกเป็นเพียงการค้าพริกไทยจากจันทบุรี ก่อนจะขยายธุรกิจไปค้าไม้สักในช่วงปี พ.ศ.2432 และเป็นเจ้าของโรงเลื่อยที่ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ ส่วนธุรกิจของชาวอเมริกันมีการสร้างโรงสีใช้พลังไอน้ำในปี พ.ศ.2401 และยังมีชาวตะวันตกที่เป็นนักการธนาคาร ตัวแทนการค้า พ่อค้าปลีกร และธุรกิจของชาวตะวันตกอีกนานาชนิดเข้ามาดำเนินกิจการเพื่อตอบสนองต่อการใช้ชีวิตของชาวตะวันตกที่ปรากฏเป็นชุมชนชาวตะวันตกขึ้นมา¹²⁸

ในบรรดาชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามากรุงเทพฯยังมีพวกที่ “เป็นผู้ท่องเที่ยวผจญภัย กับมีชนผิวขาวจรจัด และผู้ร้ายต่างประเทศเป็นจำนวนมาก”¹²⁹ นอกจากนี้ยังมีบรรดาลูกจ้างของชาวตะวันตกเช่น กะลาสีของเรือสินค้าชาวตะวันตก มีทั้ง “ลูกจ้างไทยจีน แลคนชาวคนดำ”¹³⁰ ซึ่ง

¹²⁷ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฉิกา ศรีอุดม, “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-เซอร์จอห์น เบาว์ริง-การค้าเสรี และ “ระเบียบใหม่” ของโลกเก่า,” หน้า 15.

* บรรดาชาติต่างๆทั้ง 14 ประเทศเข้ามาทำสนธิสัญญากับไทยตามลำดับเวลามีดังนี้ สหรัฐอเมริกา (1856), ฝรั่งเศส (1856), เดนมาร์ก (1858), โปรตุเกส (1859), เนเธอร์แลนด์ (1860), เยอรมนี (1862), สวีเดน (1868), นอร์เว (1868), เบลเยียม (1868), อิตาลี (1868), ออสเตรีย-ฮังการี (1869), สเปน (1870), ญี่ปุ่น (1898), และ รัสเซีย (1899) (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฉิกา ศรีอุดม 2547: 17)

¹²⁸ Chris Baker and Pasuk Phongpaichit, *A History of Thailand* (New York: Cambridge University Press, 2005), pp. 89-90.

¹²⁹ เซซิล เฮเบอร์ ฟอร์ตี (Cecil Heber Forty), “A Short Account of the Life of C.H. Forty,” ใน *หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี.เอช. ฟอร์ตี* (พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510), หน้า 43.

¹³⁰ “พระราชบัญญัติกฎหมายท้องน้ำ, บุกรุก, ห้ามยิงปืน แลการเกี่ยวอาละวาดของพวกกะลาสี,” ใน *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404* พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 391.

ได้รับความคุ้มครองจากนายจ้างของพวกเขาช่วยให้ขึ้นศาลกงสุลเมื่อเป็นคดีความ ทำให้บรรดากลาสิเออ์มักถืออำนาจที่ตนมีพกพาอาวุธท่องเที่ยวทางน้ำทางบกและก่อเหตุเล็กเล็กขโมยน้อยจนกระทั่งกระทั่งกับราษฎรอยู่เสมอ¹³¹ ขณะเดียวกัน คนเหล่านี้มักทะเลาะวิวาทกันเองจนสร้างความลำบากแก่การรักษาความสงบเรียบร้อยในเมือง เพราะทางการต้องติดต่อกับศาลกงสุลหลายชาติในกรุงเทพฯ เพื่อจัดการเรื่องคดีความกับคนกลุ่มนี้¹³²

สำหรับกลุ่มคนในบังคับนับเป็นกลุ่มสำคัญที่อาศัยกรุงเทพฯ เป็นแหล่งพักพิงประกอบกิจการงานต่างๆ มีทั้งที่เป็นคนชาวเอเชียที่อาศัยแต่เดิมแล้วขอเป็นคนในบังคับภายหลังเช่นพ่อค้าชาวจีนดังที่กล่าวมา และอีกส่วนหนึ่งเดินทางจากต่างแดนเข้ามาประกอบอาชีพในกรุงเทพฯ เช่น แขนงยะวาซึ่งหลบหนีระบบการปกครองที่เข้มงวดของฮอลันดาในชวาเข้ามาทำงานหลากหลายประเภท เช่น คนตกแต่งสวน คนขับรถ ค้าขาย ครูสอนหนังสือ และยาม ในจำนวนนี้มีคนในบังคับเช่นกัน อาทิ นายอัปดุลเราะห์มาน คนในบังคับฮอลันดา มาจากเมืองปอนดิอานัก เกาะบอร์เนียว เข้ามากรุงเทพฯ เป็นช่างหยอดน้ำมันเครื่องจักรตามโรงสีไฟ¹³³

นอกจากคนในบังคับที่แสวงหาโอกาสประกอบกิจการงานอย่างสุจริตแล้ว ยังมีอีกพวกหนึ่งซึ่งเป็นพวกอ่อนแรงแม้หวังเงินตราจากพฤติกรรมผิดกฎหมาย เช่น พวกคนในบังคับอังกฤษที่ตกยาก (Distressed British Subjects) หรือ ดี.บี.เอส (D.B.S.) คนกลุ่มนี้นอกจากสร้างภาระแก่สถานกงสุลในการต้องเลี้ยงดูและส่งกลับไปยังสิงคโปร์แล้ว ยังมีพฤติกรรมที่ก่อความไม่สงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ โดยเฉพาะการก่อคดีอาชญากรรม ดังที่ วิลเลียม อัลเฟรด เร วูด เจ้าหน้าที่สถานกงสุลอังกฤษกล่าวถึงลักษณะของคนกลุ่มนี้ว่า

“สำหรับ ดี.บี.เอส. โดยทั่วไปแล้ว ส่วนใหญ่มักจะเป็นคนพเนจรที่เที่ยวเร่ขอขอยืมหรือขโมยเงินจนได้จำนวนเพียงพอกับความต้องการแล้วก็ยื่นคำร้องต่อสถานกงสุลในท้องถิ่นนั้นๆ เพื่อขอความช่วยเหลือด้านอาหาร ที่พักพิงและเสื้อผ้า และท้ายที่สุดก็จะขอให้สถานกงสุลช่วยส่งตัวพวกเขาไปยังที่ที่ใดก็ได้ที่พวกเขาจะสามารถสร้างพฤติกรรมดีๆ ได้ซ้ำอีก... ในสมัยก่อนเมื่อมีศาลกงสุล ความยุ่งยากเกี่ยวกับ ดี.บี.เอส. มักจะติดตามมาเสมอ หากเราหยิบยื่นเงินสักบาทสองบาทให้แก่พวกเขาและบอกให้มาพบเราใหม่ในวันรุ่งขึ้น เขาจะเดินออกไปอย่างเคร่งเครียดและอาจทุบหัวใครสักคนซึ่งถ้าหากโชคดียังคงได้เจอกับตำรวจ ที่เป็นเช่นนี้เพราะมีระเบียบกำหนดไว้ว่า หากคนใน

¹³¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 392.

¹³² เซซิล เฮเบอร์ ฟอर्टี (Cecil Heber Forty), “A Short Account of the Life of C.H. Forty,” ในหนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี เอช. ฟอर्टี, หน้า 43.

¹³³ กรรมการ จุฑามาศ สุมาลี, ยะวา-ชวา ในบางกอก (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541), หน้า 35-36, 55-56.

บังคับอังกฤษกระทำความผิด พระเจ้าแผ่นดินสยามจะพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ศาลกงสุลนครเทศบุคคลเหล่านี้ไปยังดินแดนอาณานิคมของอังกฤษได้ และด้วยเหตุนี้ ดี.บี.เอส. จึงพากันมาที่ศาลกงสุลเพื่อประทุษร้ายหรือก่อความผิดใดๆ ก็ได้เพื่อให้ศาลพิจารณานำตัวไปจองจำสักช่วงเวลาหนึ่ง หลังจากนั้นเขาก็จะถูกส่งตัวไปประเทศสิงคโปร์ทันที”¹³⁴

พฤติกรรมของพวก ดี.บี.เอส. เป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้กรุงเทพฯเกิดความไร้ระเบียบ แต่ที่ยิ่งกว่านั้นคือการใช้อิทธิพลของคนในบังคับของชาติมหาอำนาจไปก่อความเดือดร้อนแก่ผู้อื่น และปัญหาอาจรุนแรงมากขึ้นเมื่อมีบรรดาราชฎรซึ่งอยู่ใต้ความคุ้มครองของรัฐบาลไทยเข้าสมคบกับชาวตะวันตกและกลุ่มคนในบังคับ โดยพยายามให้ได้รับความคุ้มครองจากชาติมหาอำนาจเช่นกัน ดังกรณีเมื่อปี พ.ศ.2440 ชาวจีนซึ่งเป็นอั้งยี่กลุ่มซิลิวก็้อ กับกลุ่มเงี้ยวส่วนหนึ่งเข้าเป็นพรรคพวกเดียวกับแพนนี่ ซึ่งเป็นบุตรสาวของกงสุลอังกฤษ พร้อมกับแต่งตั้งให้แพนนี่เป็นหัวหน้ากลุ่มใช้ชื่อว่า บริษัทพรรคพวกคนทำงาน มีวัตถุประสงค์เพื่อรวบรวมเงินไปซื้อที่ดินของบริษัทชุดคลองแลคูนาสยาม เอาไว้ทำนาในหมู่สมาชิก โดยได้ยื่นเรื่องทางกระทรวงนครบาลแต่ทางการเห็นว่า เป็นเพียงวัตถุประสงค์แอบอ้าง ไม่ได้เสนอแบบการบริหารบริษัทมาให้ทางการพิจารณา และมีการชุมนุมกันในหมู่สมาชิกเข้าข่ายเป็นอั้งยี่ จึงไม่อนุญาตให้ตั้งบริษัทดังกล่าว¹³⁵

ต่อมาแพนนี่ได้รวมกลุ่มขึ้นใหม่ใช้ชื่อ สารพรรณสมัคสมโส มีสมาชิกเป็นพวกแขก และไทยที่อาศัยอยู่บริเวณถนนเจริญกรุงตรงบ้านฝรั่ง กับพวกแขกบ้านนางหงษ์ ซึ่งพวกนี้ “ไปปรับหนังสือฝรั่งเศส” (เป็นคนในบังคับฝรั่งเศส) มีวิถีหากินแบบอั้งยี่เพราะ “ถือเอาธรรมเนียมเก็บเงินปันใหญ่เท่านั้น” โดยมุ่งเก็บเงินจากบรรดาสมาชิกเมื่อแรกเข้าและยังเก็บค่าสมาชิกรายเดือนอีกด้วย¹³⁶ การรวมกลุ่มลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นอีกหลายกลุ่มในบริเวณหัวเมืองใกล้กรุงเทพฯซึ่งเป็นแหล่งทำนาที่สำคัญ กลุ่มคนในบังคับอาศัยอำนาจทางการเมืองและกำลังคนที่มีเข้าแย่งชิงที่นาบริเวณนี้ (ซึ่งมีการตั้งกลุ่มขึ้นมาต่อต้านเช่นกัน) แต่ก็มีอีกหลายกลุ่มเกิดขึ้นในพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ มีพฤติกรรมโดยมากเพื่อเก็บเกี่ยวผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจโดยมิชอบในรูปของเงินตราและมักเคลื่อนไหวในบริเวณที่เป็น

¹³⁴ วิลเลียม อัลเฟรด เร วูด (William Alfred Rae Wood), “สยามในทศวรรษของกงสุลอังกฤษ,” แปลจาก Consul in Paradise โดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 5, หน้า 28- 29.

¹³⁵ หจช. ร.5 น.33/17 ที่ 9/1878 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบพูล สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินลงวันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ.116

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน.

แหล่งทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะบริเวณถนนเจริญกรุง ตามรายงานของกระทรวงนครบาลปี พ.ศ.2440 มีดังนี้¹³⁷

1. พวกแขกบังเซิน คนในบังคับอังกฤษ ตั้งชุมนุมที่บ้านแขกบังเซินบริเวณตำบลบ้านใหม่ถนนเจริญกรุง มีวัตถุประสงค์แรกเริ่มเพื่อรวบรวมพวกลูกจ้างบริษัทธรรมาภิบาลที่โกงเงินค่าโดยสารของบริษัท ต่อมาจึงมีพวกจีนที่แยกออกจากอั้งยี่กลุ่มซิวลิวก็เข้าร่วมด้วย เพื่อยุทธประโยชน์ด้วยการบอกบุญงานต่างๆอยู่บ่อยครั้ง เช่น งานโกนจุก ครั้นเมื่อผลประโยชน์มีมากขึ้นเกิดข้อขัดแย้งระหว่างหัวหน้าและลูกน้องทำให้แยกไปอีก 6 กลุ่มได้แก่

นายจ่อ คนไทย เป็นหัวหน้าตั้งชุมนุมที่บ้านทวาย
 ลมุน คนในบังคับอังกฤษ เป็นหัวหน้าตั้งชุมนุมอยู่ที่บางขวาง
 ละมาน คนในบังคับอังกฤษเป็นหัวหน้า ตั้งชุมนุมอยู่หลังบ้านพระยานคร
 เบาะโอะ คนในบังคับอังกฤษเป็นหัวหน้า ตั้งชุมนุมอยู่หลังวัดยานนาวา
 นายหมัด คนในบังคับอังกฤษเป็นหัวหน้า ตั้งชุมนุมอยู่หลังวัดม่วงแค
 หะยีป็น คนในบังคับอังกฤษ เป็นหัวหน้า ตั้งชุมนุมอยู่ตำบลบ้านอู่

2. แยกครัวห้องที่บ้านนางหงษ์ เป็นพรรคพวกเดียวกับมะหะหมัดบิลลา และนายฟา ตั้งชุมนุมที่บ้านนายฟา ตำบลแสนแสบ รวบรวมคนเข้าเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส พวกนี้ต่อสู้ทำร้ายเจ้าพนักงาน พวกนี้แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มคือ

นายเดือน คนในบังคับฝรั่งเศส เป็นหัวหน้าพวกแพนนี่ ตั้งชุมนุมที่ถนนเจริญกรุงหลังโรงสีพระพิศาล

หะยีหมัด หะยีปา ใช้ชื่อกลุ่มของตนว่า ยี่หื้อเกาเซงก๊วน เป็นพวกเดียวกับแพนนี่ ตั้งชุมนุมที่ตำบลหนองจอก

ต่วนมามาเซน คนในบังคับฮอลันดา เป็นหัวหน้าคนที่ 1 ร่วมกับชาวจีนคือ จีนสีฟง เจ้าของโรงยาฝิ่น และจีนเหลียง ซึ่งเป็นหัวหน้าลำดับถัดมา ตั้งชุมนุมที่ตำบลหนองจอก

3. หลวงภักดินอกกราชการ นายท้วมคนไทย และนายชมบ คนในบังคับอังกฤษ ตั้งกลุ่มชื่อ “สามคี่สุดจรีตเจริญสุข” ที่ตำบลคลอง 15 แขวงเมืองฉะเชิงเทรา เพื่อต่อต้านการข่มเหงของกลุ่มนายฟาและมะหะหมัดบิลลา

การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดขึ้นทั้งในด้านการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพจากการตัดถนนและการเกิดขึ้นของตึกแถวจำนวนมาก นอกจากนี้ กรุงเทพฯยังเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรจากการเกิดกลุ่มคนในบังคับต่างชาติซึ่งได้รับความคุ้มครองจากชาติ

¹³⁷ เรื่องเดียวกัน.

มหาอำนาจตามหลักการสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนับตั้งแต่รัฐไทยทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ. 2398 รวมทั้งสนธิสัญญาในลักษณะเดียวกันกับประเทศอื่นๆอีก 14 ประเทศที่ตามมาในภายหลัง ขณะเดียวกัน การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรของกรุงเทพฯยังเกิดจากการอพยพหลังไหลของแรงงาน ชาวจีนจำนวนมาก ทั้งนี้ การเปลี่ยนแปลงทั้งสองประการล้วนสัมพันธ์กับสภาพทางเศรษฐกิจที่เติบโตขึ้นโดยมีผลกระทบจากการค้าเสรีภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงเป็นแรงกระตุ้นสำคัญ ทำให้เกิดการค้าการลงทุนในธุรกิจเพื่อการส่งออกสินค้าซึ่งกรุงเทพฯเป็นเมืองที่สำคัญแห่งหนึ่งทางเศรษฐกิจของภูมิภาคนี้ โดยมีผู้ประกอบการทั้งที่เป็นชาวตะวันตกและชาวจีนลงทุนทางธุรกิจต่างๆที่มีการใช้แรงงานจำนวนมาก เช่น โรงเลื่อย โรงสี และธุรกิจการขนส่ง เป็นต้น ขณะที่วิถีชีวิตของราษฎรมีการประกอบอาชีพด้านพาณิชย์กรรมเช่น การค้าขาย และงานช่างแขนงต่างๆมากขึ้นเช่นกัน

ความเติบโตทางเศรษฐกิจจึงมีส่วนผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านกายภาพเพื่อรองรับกับสภาพเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นซึ่งมีผลทำให้ลักษณะของเมืองเปลี่ยนไปแปลงจากยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งเป็นเมืองริมน้ำที่พึ่งพาสายน้ำเพื่อการดำรงชีวิตและการเดินทางของราษฎร รวมทั้งใช้ประโยชน์เพื่อการป้องกันข้าศึกศัตรู ก่อนที่กรุงเทพฯจะมีการเติบโตและขยายของเขตของเมืองออกไปไกลจากศูนย์กลางของพระนครคือบริเวณพระบรมมหาราชวังที่ถูกล้อมเขตคูเมืองและกำแพงป้องกันพระนครที่มีมาแต่เดิม โดยเริ่มปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 จากการตัดถนนเจริญกรุง เมื่อถึงรัชกาลที่ 5 จึงมีการตัดถนนทั้งในเขตกำแพงพระนคร และนอกกำแพงพระนครออกไปทางด้านทิศใต้บริเวณลำเพ็ญระหว่างทศวรรษ 2440-2450 รวมไปถึงยังมีถนนที่ขุนนางขอพระบรมราชานุญาตอีกหลายสายในทศวรรษ 2440 ในถิ่นที่พักอาศัยของชาวตะวันตกบริเวณสีลม-สาทรในปัจจุบัน ส่วนทางด้านทิศเหนือเริ่มจากการตัดถนนสามเสนช่วงทศวรรษ 2430 ก่อนจะมีการตัดถนนมากอีกครั้งในทศวรรษ 2440 เมื่อมีการสร้างพระราชวังสวนดุสิต ทางด้านตะวันออกมีการขยายตัวของเมืองช่วงทศวรรษ 2430 จากการตัดถนนไปเชื่อมต่อกับวังสระปทุม การขยายตัวของเมืองในหลายทิศทางด้วยการตัดถนนหลายสายพร้อมกับสร้างตึกแถวเพื่อใช้ประกอบการพาณิชย์กรรม ซึ่งบ่งชี้ถึงการเปลี่ยนแปลงในด้านวิถีชีวิตของราษฎรที่สัมพันธ์กับการใช้ชีวิตบนบกมากขึ้นที่ต้องพึ่งพาการสัญจรตามท้องถนนและพักอาศัยรวมทั้งประกอบอาชีพตามตึกแถวซึ่งเป็นรูปแบบการพักอาศัยรูปแบบใหม่ที่สะท้อนถึงการใช้ชีวิตในเมืองที่เปลี่ยนแปลงด้านกายภาพเป็นอย่างดี

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรซึ่งมีส่วนเข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจในกรุงเทพฯจากการเกิดขึ้นของกลุ่มคนในบังคับต่างชาติ ซึ่งได้รับความคุ้มครองด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขตจากประเทศเจ้าอาณานิคมทำให้รัฐไทยไม่สามารถดำเนินคดีตามกระบวนการยุติธรรมได้ ซึ่งทำให้คนกลุ่มนี้อยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐไทย ไม่เพียงเท่านั้น ปัญหาด้านประชากรยังมาจากการที่ชาวจีนอพยพเข้ามาจำนวนมาก ซึ่งรัฐต้องการควบคุมกลุ่มชาวจีนโดยตรงแทนการดูแลผ่านขุนนางเช่นที่เคยเป็นมา แต่เนื่องจากชาวจีนที่มีปริมาณมากขึ้นประกอบกับระบบควบคุมชาวจีนที่ใช้กันมา

ก่อนหน้านี้ไร้ประสิทธิภาพ จนทำให้เกิดการรวมกันเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของชาวจีนเป็นหมู่ช่องหรืออั้งยี่จนก่อการทะเลาะวิวาทอยู่บ่อยครั้ง การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรจึงสร้างปัญหาต่อการดูแลความสงบเรียบร้อยของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐ

ความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ทั้งในด้านกายภาพจากการขยายขอบเขตของเมืองจากการตัดถนนหลายสายมีผลต่อการรักษาความสงบเรียบร้อยที่ต้องการการตรวจตราอย่างสม่ำเสมอ และมีกำลังพลที่เพียงพอกับพื้นที่ซึ่งเปลี่ยนไปที่มาพร้อมกับการพักอาศัยของราษฎรตามแนวสองฝั่งถนนมากขึ้น ประกอบกับการเกิดขึ้นของกิจกรรมที่สัมพันธ์กับชีวิตบนบกส่งผลกระทบต่อการใช้โครงสร้างด้านกายภาพที่บ่อยครั้งนำมาซึ่งความไม่เป็นระเบียบเรียบร้อยทั้งในด้านความปลอดภัยและด้านการศุขาภิบาล ขณะที่การเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรได้สร้างเงื่อนไขการควบคุมประชากรที่ต้องการการดูแลเป็นการเฉพาะทั้งการดูแลถิ่นที่พักอาศัยของชาวตะวันตกและกลุ่มคนในบังคับซึ่งต้องการบุคลากรที่สามารถประสานงานติดต่อและมีความรู้ด้านกฎหมายและการศาลกับชาวต่างประเทศ ขณะที่การดูแลชาวจีนก็ต้องการการดูแลที่เข้มงวดเนื่องจากระบบควบคุมชาวจีนที่ใช้กันมาแต่รัตนโกสินทร์ขาดประสิทธิภาพ อีกทั้งชาวจีนเป็นกลุ่มชนต่างชาติที่มีจำนวนมากในกรุงเทพฯ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจึงนำไปสู่การตั้งกองตระเวนขึ้นมาเพื่อรองรับกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯ

บทที่ 4

การปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวน

การปรับปรุงกรมกองตระเวนในสมัยรัชกาลที่ 5 นับเป็นการเปลี่ยนแปลงสำคัญในด้านการดูแลความสงบเรียบร้อยของรัฐที่มีต่อการควบคุมราษฎรอันเป็นผลมาจากความเสื่อมคลายของระบบควบคุมกำลังคนที่เกิดขึ้นภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของเมืองภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงพร้อมกันนโยบายของรัฐที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งทางการเมืองและทางเศรษฐกิจ หน่วยงานของรัฐที่ปฏิรูปขึ้นเห็นถึงความพยายามของรัฐในการมุ่งสร้างความมั่นคงทางการปกครองด้วยการให้กรมกองตระเวนเป็นหน่วยงานขึ้นตรงต่อรัฐเห็นได้จากการปรับปรุงด้านต่างๆ ได้แก่ การรวมหน่วยงานที่ปฏิบัติหน้าที่ซ้ำซ้อนกัน การสรรหาบุคลากรที่เหมาะสม การกำหนดรายได้และสวัสดิการ รวมทั้งการลาดตระเวน การปฏิรูปกรมกองตระเวนเป็นการแก้ไขปัญหาในด้านต่างๆ ทั้งปัญหาจากระบบมูลนาย-ไพร่ที่ไม่เพียงส่งผลต่อการปกครองภายในเมืองเท่านั้น แต่ยังกระทบต่อการบังคับบัญชาของรัฐที่มีต่อกรมกองต่างๆ ซึ่งมีหน้าที่ดูแลเมืองจนสร้างปัญหาต่อความบกพร่องในการปฏิบัติงาน ขณะเดียวกันการเติบโตของกรุงเทพฯ รวมทั้งปัญหาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตเป็นสองปัจจัยที่มีส่วนต่อการปฏิรูปกรมกองตระเวนเช่นกัน แต่ทั้งนี้ ประเทศไทยได้อาศัยบุคลากรและรูปแบบการจัดการภายในองค์กรจากเจ้าอาณานิคมชาติตะวันตกปฏิรูป กองตระเวน เพื่อรองรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯ ซึ่งจะแสดงบทบาทของอำนาจรัฐที่มีต่อราษฎรผ่านการจัดการพื้นที่เมืองของหน่วยงานนี้

4.1 ตำรวจกับการควบคุมพลเมือง

การปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตราษฎรซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของเมืองและลักษณะของประชากร ภายใต้บริบทของเศรษฐกิจและการเมืองที่เปลี่ยนไป โดยเฉพาะในโลกตะวันตกที่องค์กรตำรวจถูกพัฒนาขึ้นในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ก่อนจะแพร่เข้ามาในดินแดนอาณานิคมภาคพื้นทวีปเอเชียในอีกศตวรรษต่อมา อันมีผลต่อการพัฒนาองค์กรตำรวจเพื่อเป็นหน่วยงานของรัฐในการสร้างความสงบสุขให้แก่เมือง และที่สำคัญคือการมุ่งควบคุมราษฎรภายใต้กฎระเบียบที่รัฐกำหนดขึ้น ซึ่งสร้างความเป็นระเบียบกับเมืองและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางการปกครองของรัฐ สำหรับรัฐไทยผู้ปกครองได้ก่อตั้งหน่วยงานรักษาความปลอดภัยตามแบบตะวันตกคือ กองตระเวน ในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นช่วงเวลาที่กรุงเทพฯ เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และลักษณะประชากร ซึ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอยู่ในช่วงเวลาเดียวกับที่เมืองในภูมิภาคเอเชียและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มีการใช้ตำรวจซึ่งรัฐบาลเจ้าอาณานิคมเป็นผู้ดำเนินการโดยตำรวจเป็นเครื่องมือของรัฐสำหรับรักษาความสงบเรียบร้อย การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกองตระเวนจึง

เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับบริบทความเปลี่ยนแปลงที่สอดคล้องกับความต้องการของรัฐไทยในการควบคุมพฤติกรรมของราษฎรท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯอันเป็นศูนย์กลางอำนาจรัฐ

องค์กรตำรวจสมัยใหม่ถูกพัฒนาขึ้นที่ทวีปยุโรปโดยเฉพาะที่อังกฤษในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 19 เพื่อใช้ควบคุมความเรียบร้อยของเมืองเนื่องจากเกิดความเปลี่ยนแปลงด้านสังคมอันเป็นผลมาจากการปฏิวัติอุตสาหกรรมทำให้เกิดชนชั้นแรงงานเป็นชนชั้นใหม่ที่ไม่สามารถควบคุมได้จนนำไปสู่ปัญหาอาชญากรรมนานาชนิดในเมืองซึ่งเป็นอันตรายต่อชนชั้นปกครองและชนชั้นกลาง¹

อังกฤษพัฒนาองค์กรตำรวจที่โดยอาศัยพื้นฐานจากหน่วยงานลาดตระเวนที่มีมาตั้งแต่ปีค.ศ. 1285 ซึ่งออกตรวจตราอาณาบริเวณบ้านเรือนเวลากลางคืน แต่หน่วยงานที่มีมาแต่เดิมนั้นมักประสบปัญหาการละเว้นการปฏิบัติหน้าที่และไม่ได้ตรวจตราตลอดเวลาทั้งนี้ยังมีผู้ปฏิบัติหน้าที่จำนวนน้อยจนกระทั่งคริสต์ศตวรรษที่ 18 จึงมีการปรับปรุงกิจการตำรวจทั้งในด้านจำนวนให้เพียงพอและการลาดตระเวนเพื่อพัฒนาขึ้นในลักษณะของการลาดตระเวนอย่างต่อเนื่องในเวลากลางคืน และเมื่อถึงคริสต์ศตวรรษที่ 19 ในปี ค.ศ.1829 มีการออกกฎหมาย Metropolitan Police Act ซึ่งรัฐบาลอังกฤษได้ให้ความสำคัญกับการจัดตั้งตำรวจในฐานะเป็นกองกำลังเพื่อเป็นเครื่องมือรักษาอำนาจรัฐด้วยการปราบปรามความวุ่นวายจากบรรดาแรงงานรวมทั้งใช้การควบคุมประชาชนโดยทั่วไป²

นอกจากนี้ ในกรณีของฝรั่งเศสมีการพัฒนาหน่วยงานตำรวจในคริสต์ศตวรรษที่ 19 เช่นกัน โดยในช่วงครึ่งแรกของศตวรรษคนฝรั่งเศสรู้จักตำรวจในชื่อ Commissaires de police (CPs) ซึ่งเป็นเครื่องมืออย่างแรกของการใช้กฎหมาย ทำให้มีอำนาจต่อการควบคุมศีลธรรมของประชาชน การพาณิชย์ และพื้นที่เมือง ก่อนหน้าปี ค.ศ.1791 ตำรวจเป็นเพียงหน่วยงานสนับสนุนกองกำลังทหารในยามจำเป็น จนถึงปีดังกล่าวจึงมีการตั้งหน่วยงานตำรวจฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ³

ตำรวจเป็นเครื่องมือของรัฐเชื่อมโยงระหว่างผู้มีอำนาจระดับสูงและสังคมเบื้องล่างรวมทั้งหน้าที่ในการควบคุมความประพฤติของชาวเมืองภายใต้การเปลี่ยนแปลงสภาพทางเศรษฐกิจของเมืองต่างๆที่มีการพัฒนาทางด้านอุตสาหกรรม เกิดชนชั้นแรงงาน และมีผู้คนเข้ามาแสวงหางานทำตามแหล่งอุตสาหกรรม นำไปสู่สภาพสังคมที่ไม่ปลอดภัย และจากมุมมองของชนชั้นกลางที่มองว่าพวกเขาชนชั้นแรงงานและกลุ่มคนระดับล่างเป็นชนชั้นอันตราย (dangerous class) คนเหล่านี้ควรถูกตรวจสอบอย่างเข้มงวด ดังนั้น กลุ่มคนที่ถูกถือว่าอยู่ในระดับล่างของสังคมเมืองจึงถูกตำรวจตรวจจับ ได้แก่

¹ David Arnold, "Police and Colonial Control in South India," *Social Scientist* 4,12 (July 1976): 3-4.

² Rosemary Sweet, *The English Town 1680-1840: Government, Society and Culture* (Singapore: Longman, 1999), pp.94-97.

³ John Merriman, *Police Stories: Building the French State 1815-1851* (United States of America: Oxford University Press, 2006), p.3.

ขอทาน เพราะถือว่าการขอทานเป็นขั้นแรกของการไปสู่การก่ออาชญากรรม โสเภณี และคนจรจัด เพราะรัฐเห็นว่าก่อให้เกิดความเสื่อมเสียทางศีลธรรมและก่อความรำคาญ ซึ่งกลุ่มนี้จะถูกส่งกลับไปยังบ้านเกิดที่แท้จริงหรือไม่ก็ชายแดน⁴

การปฏิบัติหน้าที่ของตำรวจฝรั่งเศสได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิตพลเมืองนับตั้งแต่เรื่องการเดินทาง ตำรวจต้องตรวจสอบหนังสือเดินทางของพลเมืองระหว่างเมืองเพื่อป้องกันคดีอาชญากรรมที่บรรดาผู้กระทำผิดมักหลบหนีไปต่างเมือง และยังต้องตรวจค้นโรงแรมและห้องเช่าเพื่อค้นหาผู้เข้าพักที่ไม่มีหนังสือเดินทาง ตรวจตราร้านจำหน่ายสุรา และยังต้องรับมือกับปัญหาอาชญากรรมนานาชนิด ทั้งปัญหาพื้นฐานอย่างลักเล็กขโมยน้อย ไปจนถึงการลักเด็ก ตำรวจต้องแก้ไขข้อขัดแย้งระหว่างผู้คนในสังคม อาทิ การทะเลาะระหว่างกลุ่มคนงาน รวมทั้งแก้ไขปัญหาเฉพาะครอบครัวอย่างการติดตามคนหายส่งกลับภูมิลำเนา พร้อมกันนั้นยังต้องดูแลสาธารณูปโภคในเมือง เช่น ดูแลความสะอาดและแสงสว่างของถนนหนทาง⁵ นอกจากนี้ ตำรวจฝรั่งเศสยังเข้าไปแทรกแซงและควบคุมการดำเนินงานของสภาในเมืองต่างๆหากเมืองใดมีท่าที่เป็นฝ่ายตรงข้ามกับรัฐบาลอาจนำไปสู่มาตรการต่างๆที่รัฐบาลสั่งการลงมา เช่น การปลดผู้ว่าราชการเมืองบางแห่งออกจากตำแหน่ง ตำรวจของฝรั่งเศสในระบอบกษัตริย์จึงเป็นเครื่องมือทางการเมืองที่สำคัญของรัฐในการรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องมือในการควบคุมชนชั้นแรงงานและความประพฤติของพลเมืองทั่วไป⁶

สำหรับบรรดาดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตกในหลายพื้นที่ที่มีการปรับปรุงกิจการตำรวจ โดยได้รับอิทธิพลจากการปกครองของเจ้าอาณานิคม เช่น กรณีของอินเดีย เมื่ออังกฤษเข้ามาปกครองอินเดียเป็นอาณานิคมได้นำเอาระบบกฎหมาย ศาล และตำรวจเข้ามาใช้ควบคุมพลเมือง อังกฤษได้ใช้คนพื้นเมืองมาเป็นตำรวจอยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของหัวหน้าชาวอังกฤษ และนิยมใช้หน่วยงานนี้มากกว่ากำลังทหาร อาจเป็นเพราะอังกฤษมีประสบการณ์ที่ไม่ดีจากกองทหารซีปอยที่ก่อกบฏเมื่อปี ค.ศ.1857 กองกำลังตำรวจอินเดียโดยเฉพาะในเขตอินเดียใต้ในเขตเมืองมีบทบาทสำคัญในการควบคุมชนชั้นแรงงานไม่ให้ก่อความวุ่นวายเพื่อป้องกันทรัพย์สินของคนอังกฤษ และยังมีหน่วยงานพิเศษคอยสอดแนมผู้ที่จะเป็นภัยทางการเมืองต่อรัฐบาลกลาง⁷

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมืองอาณานิคมของอังกฤษที่สำคัญอย่าง ปีนัง (Penang) ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีการพัฒนาให้เป็นศูนย์กลางการค้า และการผลิตสินค้าสำคัญเพื่อป้อนตลาดโลก โดยเฉพาะแร่ดีบุก และยางพารา ขณะที่การพัฒนาเมืองในช่วงเวลาดังกล่าวยังอยู่ในยุคแรกเริ่ม ทั้ง

⁴ Ibid., pp. 12, 119-151.

⁵ Ibid., pp. 118-168.

⁶ Ibid., pp. 167-187.

⁷ David Arnold, "Police and Colonial Control in South India," *Social Scientist* 4,12 (July 1976): 8-15.

การพัฒนาด้านการสาธารณสุข โดยเน้นที่การควบคุมโรคระบาด และการแจกจ่ายน้ำสะอาด รวมไปถึงการควบคุมอค์คีภัย

แต่ที่สำคัญประการหนึ่งคือ กฎหมายและกฎระเบียบของบ้านเมือง (law and order) มีการจัดตั้งหน่วยงานตำรวจในระยะนี้ซึ่งมีหน้าที่ควบคุมการสุบผืน แต่ต้องประสบปัญหาเพราะผืนเป็นสิ่งจูงใจให้แรงงานชาวจีนเข้ามาทำงานที่ป็นิ่ง หากควบคุมมากเกินไปแรงงานเหล่านั้นจะพากันไปทำงานยังที่แห่งอื่น ขณะเดียวกัน ป็นิ่งกำลังเป็นสังคมเมืองท่า ซึ่งมีปัญหาการทะเลาะวิวาทจากการเสพสุราของบรรดาทะเลาะเรือและคนพื้นเมืองเป็นสำคัญ จนต้องออกกฎหมายควบคุมการตั้งร้านจำหน่ายสุราให้ห่างชุมชนครึ่งกิโลเมตร อีกทั้งตำรวจยังต้องคอยควบคุมพฤติกรรมของบรรดาข้า้เมาทั้งหลายไม่ให้ล่วงละเมิดต่อสตรีที่สัญจรตามท้องถนน⁸

ส่วนปัญหาการพนัน เป็นอีกเรื่องหนึ่งที่สร้างความวุ่นวายให้กับป็นิ่งเนื่องจากเป็นที่มาของบรรดาหัวขโมยที่มีกรรมกลุ่มกัน จนทางการต้องประกาศให้การพนันเป็นสิ่งผิดกฎหมายและเจ้าหน้าที่ตำรวจเข้าไปปราบปราม นอกจากนี้ ตำรวจยังต้องควบคุมปัญหาจากการเกิดอั้งยี่ที่มีวิวาทกันเสมอจนเคยเกิดจลาจลครั้งใหญ่ระหว่างอั้งยี่ฮกเกี้ยนกับกลุ่มของคนพื้นเมืองเมื่อปี ค.ศ.1867 มาแล้ว⁹

สำหรับเมืองอาณานิคมของฮอลันดาอย่าง สุราบายา ก่อนหน้าปี ค.ศ.1900 การมีกำลังตำรวจในการดูแลความสงบตามท้องถนนยังไม่สำคัญเท่ากับการพึ่งพาเทคโนโลยีอย่างการใช้ตะเกียงน้ำมันก๊าดซึ่งเริ่มใช้กันในบรรดาชนพื้นเมืองหลังปี ค.ศ.1864 จนกระทั่งปี ค.ศ.1919 ซึ่งมีการใช้ไฟฟ้าตามท้องถนน ทำให้บรรดาชาวจีนและชาวตะวันตกในเมืองต่างเริ่มชีวิตยามค่ำคืนโดยไม่สนใจกับคำเตือนจากทางการเรื่องพวกลักเล็กขโมยน้อยตามท้องถนนแต่อย่างใด¹⁰

จการตำรวจสมัยใหม่เกิดขึ้นภายหลังที่ฮอลันดามีอิทธิพลเหนือเกาะชวาแล้ว เริ่มจากปี ค.ศ. 1911 มีการแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ตำรวจของรัฐอาณานิคมประจำการในเมืองหลัก 3 เมือง คือ ปัตตาเวีย เซมารัง และสุราบายา องค์กรตำรวจสมัยใหม่อยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงจากรัฐบาลอาณานิคม มีหน้าที่หลักคือ การสืบสวนและปราบปรามผู้ที่มีความประพฤติไม่เรียบร้อย ตรวจจับเงินปลอม อาวุธปืน ผืน ทำทะเบียนชาวต่างชาติ รวมทั้งดูแลการสัญจรของยวดยานพาหนะบนท้องถนน นอกจากนี้หน้าที่ของตำรวจยังต้องคอยสอดส่องการเคลื่อนไหวของบรรดาพวกชาตินิยมและคนต่างชาติบางจำพวก เช่น ญูปุ่น เป็นต้น หน้าที่ของตำรวจดังกล่าวอยู่ในความรับผิดชอบของตำรวจเมือง (Town police) หรือเรียกว่า Stadpolitie แตกต่างจากอีกหน่วยงานหนึ่งคือ Veldpolitie เป็นองค์กรที่มีรัฐบาลกลางควบคุมโดยตรง ทำหน้าที่ดูแลหมู่บ้านและชนบทโดยไม่เกี่ยวข้องกับเมือง¹¹

⁸ Sarnia Hayes Hoyt, *Old Penang* (New York: Oxford University Press, 1991), p. 44.

⁹ Ibid., p.45.

¹⁰ Howard W. Dick, *Surabaya: City of Work a Socioeconomic History 1900-2000* (Singapore: Singapore University Press. 2002), p. 163.

¹¹ Ibid., p. 164.

ไม่เพียงเท่านั้น การเกิดตำรวจสมัยใหม่ยังสัมพันธ์กับลักษณะการจัดสรรพื้นที่ในเมืองซึ่งมีการแบ่งแยกระหว่างเจ้าอาณานิคมและชนพื้นเมือง เนื่องจากชาวตะวันตกได้แบ่งพื้นที่เมืองให้เหมาะสมแก่การพักอาศัยโดยมากอยู่บริเวณชานเมืองซึ่งไกลจากศูนย์กลางการค้าของชาวจีนในเขตเมือง เช่น ในสิงคโปร์ จาการ์ตา สุราบายา และฟิลิปปินส์ ในช่วงทศวรรษที่ 1880 และ 1890 ตามลำดับ การแบ่งเขตพักอาศัยเช่นนี้ทำให้เกิดเมืองที่เรียกว่า upper town ซึ่งเป็นพื้นที่ของชาวตะวันตก มีลักษณะเป็นสวนชนบทแบบยุโรปพร้อมทั้งโรงแรม คลับและแหล่งบันเทิงอันเลิศหรู กับบริเวณ lower town อันเป็นย่านการค้าของชาวจีนที่อยู่ริมน้ำ พักอาศัยในเรือนแถวชั้นเดียว ก่อสร้างด้วยไม้และวัสดุธรรมชาติ¹²

การแบ่งพื้นที่พักอาศัยของชาวตะวันตกเกิดขึ้นบนพื้นฐานของสุขอนามัยและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ทำให้มีการสร้างองค์กรทางสังคมขึ้นมาใช้ควบคุมคนพื้นเมืองด้วยการใช้ระบบกฎหมายและหน่วยงานตำรวจขึ้นมา ซึ่งมีส่วนในการใช้จัดการพื้นที่บนท้องถนนอย่างการใช้กฎหมายผังเมืองและการจัดการพื้นที่เมืองถูกใช้เป็นเครื่องมือของตำรวจในการควบคุมผู้ค้าแผงลอยให้พ้นไปจากถนนสายหลักและทางเท้า ด้วยวิธีการควบคุมที่เข้มงวดชาวตะวันตกจึงมีความปลอดภัยในระดับสูงอันเป็นผลมาจากการแบ่งแยกทางชาติพันธุ์อย่างเด่นชัด¹³

การเกิดขึ้นขององค์กรตำรวจสมัยใหม่ในยุโรปตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 18 ซึ่งสัมพันธ์กับการเกิดเมืองสมัยใหม่อันเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงด้านสภาพเศรษฐกิจและการเปลี่ยนแปลงประชากร รัฐจึงสร้างองค์กรตำรวจขึ้นเพื่อรองรับกับปัญหาที่เกิดขึ้น ต่อมาในคริสต์ศตวรรษที่ 19 อันเป็นระยะเวลาที่ลัทธิจักรวรรดินิยมกำลังมีบทบาทด้านการปกครองและเศรษฐกิจเหนือภูมิภาคต่างๆ ประเทศเจ้าอาณานิคมได้พัฒนาองค์กรตำรวจเพื่อเป็นเครื่องมือของรัฐที่มีต่อการจัดการเมืองอาณานิคมซึ่งมีความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพและประชากร ขณะที่การพัฒนาองค์กรตำรวจของรัฐไทยเกิดขึ้นเริ่มปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 4 ด้วยการจัดตั้งกองโปลิศคอนสแตเบิล เพื่อรองรับกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯซึ่งเริ่มปรากฏจากการขยายขอบเขตของเมือง และการดูแลปัญหาจากชาวจีน และคนในบังคับ ก่อนที่จะมีการปรับปรุงเป็นกองตระเวนในรัชกาลต่อมา

4.2 กองโปลิศคอนสแตเบิล

การขยายพื้นที่ของพระนครที่เริ่มในสมัยรัชกาลที่ 4 ทำให้เกิดความจำเป็นที่รัฐต้องมีกองกำลังปฏิบัติหน้าที่เพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยอย่างสอดคล้องกับสภาพของบ้านเมืองที่มีแนวโน้มข้องเกี่ยวกับชาวต่างชาติ ซึ่งเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคมนาคมที่รัฐได้ขยายพื้นแนวกำแพงเมือง

¹² Peter J. Rimmer and Howard Dick, *The City in Southeast Asia Pattern, Process and Policy* (Singapore: NUS Press, 2009), pp. 33-34.

¹³ Anthony D. King, *Urbanism and Spatial Foundations of the World Urban System* (London: Routledge, 1990), pp.31-33, 53-57.

ออกไป เช่น บริเวณถนนเจริญกรุง เป็นต้น รัฐเห็นถึงความสำคัญที่จะจัดตั้งหน่วยงานรักษาความสงบเรียบร้อยตามอย่างตะวันตกด้วยการตั้ง กองโพลิศคอนสเทเบิล (Police constable) ในปี พ.ศ.2405 อย่างสอดคล้องกับการขยายพื้นที่ของกรุงเทพฯและใช้ในการควบคุมชาวจีนที่มีเป็นจำนวนมากซึ่งมักทะเลาะวิวาทแย่งชิงผลประโยชน์บ่อยครั้งก่อให้เกิดปัญหาต่อการดูแลความสงบเรียบร้อยของรัฐตลอดจนปัญหาการที่มีชาวตะวันตกและในบังคับอาศัยในกรุงเทพฯซึ่งต่างได้รับความคุ้มครองด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขตภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 ซึ่งส่วนสัมพันธ์ต่อการตั้งหน่วยงานนี้ขึ้นมาดูแลพื้นที่ซึ่งมีคนที่ทั้งสองกลุ่มนี้อาศัย ดังข้อความจากจดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 เมื่อปี พ.ศ.2405 ดังนี้

“จึงได้ไปขอจ้างโพลิศมาแต่เมืองสิงคโปร์ เพราะเห็นว่าที่เมืองนั้นมีเงินเมืองต่างๆ มาอยู่กันมาก และมีกงสุลต่างประเทศในยุโรปตั้งอยู่หลายบ้านหลายเมือง การก็คล้ายกันกับถนนสำเพ็ง จนตลอดคอกกระบือ ณ กาลบัดนี้”¹⁴

การเกิดขึ้นของกองโพลิศคอนสเทเบิลจึงเป็นภาพสะท้อนถึงการปรับตัวต่อภาครัฐที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯทั้งในด้านกายภาพและประชากร แต่กระนั้น หน่วยงานดังกล่าวซึ่งถูกริเริ่มขึ้นมานั้นยังคงมีข้อจำกัดด้วยหลายประการ เช่น การลาดตระเวนที่ไม่ทั่วถึงกับการเติบโตของเมืองที่มีมากขึ้นตามการพัฒนาเส้นทางคมนาคมทางบก รวมทั้งการขาดแคลนบุคลากร ไม่เพียงพอต่อการปฏิบัติงาน ซึ่งปรากฏจากลักษณะการบังคับบัญชาของหน่วยงานนี้

4.2.1 การบังคับบัญชา

กองโพลิศคอนสเทเบิล อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกัปตัน เอส เย เบิร์ต เอเมส์ (Captain Samuel Josept Bird Ames) มีการบังคับบัญชาในหน่วยงานที่ไม่มี ความซับซ้อนเนื่องจากการเป็นลักษณะของการจ้างลูกจ้างซึ่งเป็นคนชาติแควมหลาย และแควมอินเดีย ที่เคยเป็น ลูกเรือของกัปตัน เอเมส์ ต่อมาจึงมีการจ้างคนไทยและคนที่เคยเป็นคนตระเวนในอินเดียและสิงคโปร์เข้ามาเป็นพลโพลิศ ซึ่งเห็นได้จากลำดับการบังคับบัญชา ดังนี้

¹⁴ จดหมายเหตุเหตุรัชกาลที่ 4 เลขที่ 129 พิจารณาความระหว่างมองซิเอซิดิเอสตริยา กับพวกจีน จ.ศ. 1224 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520), หน้า 66.

- อินสเปคเตอร์ เยนเนอราล (ผู้บังคับบัญชาของโปลิศ)
- ซิปโปลิศ ออฟฟิศเซอร์ เป็นเจ้าพนักงานชั้นผู้ใหญ่ และเป็นผู้ช่วยของอินสเปคเตอร์ เยนเนอราล
- สายันเมเยอร์ สายันกอปรัน (เทียบได้กับนายสิบ)
- คอนสเตเบอร์ เป็นพวกพลโปลิศ

นอกจากนี้ยังมีโปลิศที่บรรดาเอกชนขอให้กองโปลิศเป็นผู้จัดจ้างขึ้นมา โดยเอกชนเป็นผู้จ่ายเงินเดือน และเครื่องใช้ต่างๆเอง เพื่อให้ไปเป็นยามรักษาการณ์ตามพื้นที่หรือสถานที่ซึ่งผู้จ้างต้องการ โดยพลโปลิศเหล่านี้อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของกองโปลิศและมีหน้าที่เช่นเดียวกับกองโปลิศรักษาการทุกประการ¹⁵

การที่หน่วยงานนี้มีลักษณะการบังคับบัญชาที่ไม่ซับซ้อนยังเกี่ยวเนื่องถึงลักษณะการปฏิบัติงานในพื้นที่ซึ่งเน้นเพียงถนนเจริญกรุงซึ่งเป็นย่านการค้าของชาวจีนและชาวตะวันตกที่สำคัญ ต่อมาเมื่อภาระงานด้านการลาดตระเวนขยายออกไปตามการขยายตัวของกรุงเทพฯ ที่มีมากขึ้นซึ่งประสบปัญหาการดูแลพื้นที่ไม่ทั่วถึงจึงเป็นสาเหตุหนึ่งที่ต้องปฏิรูปหน่วยงานรักษาความปลอดภัยของกรุงเทพฯ ด้วยการตั้งกองตระเวนในภายหลัง

4.2.2 การตรวจตราพื้นที่

กองโปลิศคอนสเตเบิลมีหน้าที่รับผิดชอบอยู่บริเวณสำเพ็ง ใกล้กับตรอกโรงกระทะ ต่อมาย้ายมาตั้งบริเวณสามแยกต้นประดู่ เรียก โรงพักโปลิศสามแยก¹⁶ การตั้งกองโปลิศในย่านนี้เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับสภาพพื้นที่เพราะสำเพ็งนอกจากเป็นย่านการค้าที่สำคัญของกรุงเทพฯ แล้ว ยังเป็นย่านที่ประกอบด้วย โรงบ่อน โรงยาฝิ่น และโรงหญิงโสเภณี ทำให้ย่านสำเพ็งเป็นย่านที่ถือเป็นแหล่ง “นักเลง” และอันตรายแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ เช่นที่นิราศชมตลาด* กล่าวถึงย่านสำเพ็งสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนี้

¹⁵ ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 75-76.

¹⁶ กวีนิพนธ์, “นิราศชมตลาด,” ใน กวีนิพนธ์เกี่ยวกับกรุงเทพฯ สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 399.

*สันนิษฐานว่านิราศชมตลาด แต่งโดย นายริน ซึ่งปรากฏนามอยู่ในวรรณคดีเรื่องหนึ่งของงานชิ้นนี้ นายริน เกิดที่ตรอกดินสอ ใกล้เสาชิงช้า เป็นผู้ดีตกยาก แต่ก็มีความรู้ จนสามารถแต่งงานประพันธ์เรื่องนี้ได้ ซึ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับวิถีชีวิตของผู้คนในย่านสำเพ็งสมัยรัชกาลที่ 4 และรัชกาลที่ 5 ดูรายละเอียดใน ส.พลายน้อย, “นำเรื่องนิราศชมตลาด ของกวีนิพนธ์,” ใน กวีนิพนธ์เกี่ยวกับกรุงเทพฯ สุจิตต์ วงษ์เทศ บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 391-392.

อันสำเพ็งคนแก่งไม่มีขาด
ไม่รู้หมดยุคสิ้นมนทินพาล

ดังตลาดฤจะไร้รักษาหาร
เป็นที่ย่านแก่งก่าอยู่ตาปี¹⁷

การสร้างถนนไม่เพียงแต่จะทำให้เกิดการขยายพื้นที่ของกรุงเทพฯออกไปเท่านั้น ยังเป็นการทำให้รัฐสามารถเข้าไปจัดการกับพื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งก่อคดีอาชญากรรมเพื่อให้เกิดสร้างความสงบเรียบร้อย ดังที่นิราศชมตลาดได้สะท้อนความสัมพันธ์การขยายพื้นที่เมืองออกไปจากการตัดถนนอันเกี่ยวเนื่องกับการจัดการพื้นที่เมืองโดยภาครัฐผ่านการใช้กองโปลิศในย่านสำเพ็ง ดังนี้

ถึงปากตรอกออกทางถนนใหม่	ค่อยคลายทุกข์บันเทาเบากระสัน
ดูกว้างใหญ่แลวิไลสำราญครัน	แต่ก่อนนั้นรกร้างดูวังเวง
มีเข้าของสิ่งใดใส่ไปเที่ยว	ถึงทางเปลี่ยวมันรุ่มเข้าคุมเหง
เป็นที่ช่องชุมนุมชุ่มนักร้อง	คนกลัวเกรงคิดขยาดไม่อาจเดิน
สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	เสด็จทั่วทอดพระเนตรดูเขตต์เขิน
มีรับสั่งให้สร้างเป็นทางเดิน	ชื่อเจริญกรุงสยามงามวิไล
มีโปลิศคอยพิทักษ์เที่ยวรักษา	เดินตรวจตรา นั่งยามตามนิสสัย
คอยระวังอริยาบทรักษาภัย	เป็นทางใหญ่ผาสุกแสนสำราญ ¹⁸

การปฏิบัติงานของกองโปลิศคอนสแตเบิลมีบทบาทคล้ายคลึงกับกองตระเวนในการจับกุมผู้ก่อคดีต่างๆ แต่สิ่งที่ต่างไปคือการให้ความสำคัญกับการตรวจตราพื้นที่ในระยะเวลาที่ต่อเนื่องอย่างมาก เห็นได้จากรายงานในหนังสือพิมพ์บางกอกเรคคอร์ด (The Bangkok Recorder) เมื่อปี พ.ศ. 2408 ดังนี้

กองเตวน¹⁹

บางูซี่จับคนทำผิดที่กับปัดันเอมส์, นายกองเตวนได้บอกมา ตั้งแต่ ณ วันเสาร์เดือนหกแรมสี่ค่ำ, มาจนถึง ณ วันอาทิตย์เดือนเจดขึ้นสี่ค่ำ, ปีฉลูสัปตศก. รวมเปนสิบหกวันด้วยกัน คือ จับผู้ร้ายขโมยหีบสองใบได้คน ๑ จับผู้ร้ายขโมยกังเกงได้คน ๑ จับผู้ร้ายขโมยไก่ได้คน ๑ จับคนเสพสุรามาได้คน ๑ จับทาสหนีนายเงินได้ ๒ คน

¹⁷ ธีรบุล จัตตารีส, “ประวัติกับต้นเบ็ดเอมส์,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท. ซี เอช. พอร์ตี (พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510), หน้า 62.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 409-410.

¹⁹ หนังสือจดหมายเหตุ ๖ The Bangkok Recorder ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสมหมาย อุตรตระกูล (กรุงเทพฯ: สำนักราชเลขาธิการ, 2537), หน้า 108.

จับคนเปลญวนี่เขา ๑๒๐ บาทได้คน ๑
 จับคนขายฝิ่นต้องห้ามได้คน ๑
 จับคนวิ่งราวตามถนนหลวงได้คน ๑
 จับคนถือเครื่องสาตราวุธได้ ๓ คน
 จับผู้ร้ายขโมยทองคำราคา ๔๒๐ บาทได้คน ๑
 จับคนทำลวงเกินได้คน ๑

จำนวนสถิติของกองโปลิศคอนสแตเบิล หรือ กองเตเวน ตามรายงานในหนังสือพิมพ์ดังกล่าว แสดงถึงความต่อเนื่องของการปฏิบัติงานต่างจากหน่วยงานของรัฐตามแบบเดิม อีกทั้งจะเห็นถึงคดีบางประเภทที่เกิดขึ้นบนท้องถนน เช่น วิ่งราวทรัพย์ เป็นต้น ซึ่งบ่งชี้ถึงวิถีชีวิตของผู้คนในกรุงเทพฯ เริ่มสัณฐานบนท้องถนนมากขึ้น และมีส่วนทำให้รัฐจัดตั้งหน่วยงานรักษาความสงบเรียบร้อยในบริเวณท้องถนนเป็นสำคัญ

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 มีการปรับปรุงกองโปลิศด้วยการขยายขอบเขตการรักษาความสงบเรียบร้อยออกจากย่านสำเพ็งเริ่มในปี พ.ศ.2412 โปรดเกล้าฯให้ขยายเขตความรับผิดชอบครอบคลุมทั่วทั้งมณฑลกรุงเทพฯ พร้อมกับเปลี่ยนชื่อจาก กองโปลิศคอนสแตเบิล เป็น กองโปลิศ²⁰ ต่อมาในปี พ.ศ.2418 จึงขยายเขตการลาดตระเวนตรวจตราออกไปด้วยการตั้งกองโปลิศออกไปรักษานอกกำแพงเมืองฝั่งตะวันออก ซึ่งมีพระยาอินทราธิปัตย์เสนาบดีเสนาบดีเมืองเป็นผู้บังคับบัญชา ส่วนทางฝั่งตะวันตกโปรดเกล้าฯให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กับพระสุริยภักดี เจ้ากรมพระตำรวจสนมทหารซ้าย จัดจ้างคนเป็นโปลิศลาดตระเวน ส่วนในเขตกำแพงเมืองให้พระยามหามนตรีศรีองครักษ์จัดทหารรักษาตามท้องถนน²¹

การขยายขอบเขตรักษาความสงบเรียบร้อยออกจากบริเวณย่านสำเพ็งแสดงถึงความจำเป็นของรัฐที่ดูแลความสงบเรียบร้อยของกรุงเทพฯซึ่งมีการใช้ประโยชน์ในการประกอบกิจกรรมบนบกมากขึ้นอันเป็นผลมาจากการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพ ซึ่งขอบเขตของเมืองที่ขยายออกไปนั้นส่งผลต่อการปฏิบัติงานของกองโปลิศที่ไม่ทั่วถึงเนื่องจากกำลังพลที่มีอยู่ไม่สามารถรองรับกับอาณาบริเวณที่ต้องรับผิดชอบได้จึงต้องมีการใช้ทหารเข้ามาปฏิบัติงานร่วมด้วย ปัจจัยด้านขนาดพื้นที่ซึ่งต้องรับผิดชอบเป็นสาเหตุประการหนึ่งของการปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวนดังกล่าวต่อไป

²⁰ ประจวบ กิริติบุตร, “ประวัติตำรวจนครบาลไทย,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจโท ประจวบ กิริติบุตร (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2514), หน้า 47.

²¹ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ.1237 พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2540), หน้า 145.

4.2.3 อำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติงาน

หน้าที่ของกองโปลิศคอนสเทเบิล หรือ กองโปลิศ ตามที่มีการเปลี่ยนชื่อในปี พ.ศ.2412 มีหน้าที่หลักในการจับกุมผู้กระทำผิดตามท้องถนนเป็นสำคัญเห็นได้จากการลาดตระเวนและขอบเขตความรับผิดชอบซึ่งสัมพันธ์กับที่เกิดขึ้นในท้องถนนตั้งแต่มีการก่อตั้งหน่วยงานนี้ แต่กระนั้น กองโปลิศยังไม่ได้มีกฎหมายระบุอำนาจการปฏิบัติงานให้เด่นชัดจนกระทั่งปี พ.ศ.2418 เมื่อมีการขยายขอบเขตการตรวจตราความสงบเรียบร้อยมากขึ้นจึงมีการตรา กฎหมายโปลิศ 53 ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในแลนอกพระนคร เพื่อกำหนดอำนาจหน้าที่ในการปฏิบัติงานที่ระบุให้ กองโปลิศรับผิดชอบดูแลท้องถนนเป็นหลักซึ่งสะท้อนถึงการให้ความสำคัญของรัฐต่อการพิทักษ์รักษาความสงบเรียบร้อยจากการใช้ท้องถนนซึ่งมีความสำคัญอย่างมากกับวิถีชีวิตของชาวพระนคร ดังปรากฏใน ข้อ 49 ของกฎหมายดังกล่าว

“ถ้าผู้ที่กระทำผิดในกฎหมายโปลิศตั้งว่ามาแล้วทุกๆข้อนี้ โปลิศจะทำโทษกับคนที่ทำผิดได้ แต่ในถนนที่เปนน้ำที่ของโปลิศได้ดูแลรักษา นอกจากถนนที่เปนน้ำที่ของโปลิศแล้ว ถึงผู้ใดจะทำผิดในกฎหมายโปลิศข้อหนึ่งข้อใด โปลิศไม่มีอำนาจที่จะทำโทษผู้ที่กระทำผิดกฎหมายนั้นได้ ถ้าอินสเปกเตอเยเนรลมีคำสั่งให้ไปกำกับระวังรักษาในที่แห่งใดตำบลใดแล้ว โปลิศที่รับคำสั่งของอินสเปกเตอเยเนรลให้ไปกำกับระวังรักษานั้น มีอำนาจเต็มที่จะรักษาที่นั้นตามกฎหมายทุกข้อ”²²

การกำหนดหน้าที่ของกองโปลิศรับผิดชอบต่อท้องถนนทำให้เห็นถึงอำนาจของรัฐในการควบคุมดูแลกิจกรรมของราษฎรที่เกิดขึ้นตามท้องถนนซึ่งสะท้อนถึงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของราษฎรสอดคล้องกับลักษณะด้านกายภาพของเมืองที่เปลี่ยนไป และแสดงถึงอำนาจการควบคุมของภาครัฐ กองโปลิศมีอำนาจในการจับกุมและควบคุมพฤติกรรมของราษฎรในหลายกรณีนับตั้งแต่เรื่องการประกอบพิธีกรรมต่างๆที่กระทำในท้องถนน ราษฎรต้องขออนุญาตต่อกองโปลิศ²³ หรือ ส่วนการจะจัดให้มีการประชุมซึ่งมีกิจกรรมอันใดในท้องถนนก็ต้องขอหนังสืออนุญาตเช่นกัน²⁴

²² เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

²³ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 37 ,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ.1237, หน้า 155.

²⁴ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 38 ,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

ส่วนด้านการสัญจรนั้น กฎหมายฉบับนี้ยังระบุข้อห้ามและอำนาจการจับกุมผู้กระทำความผิดในข้อหาต่างๆ ทั้ง การหยุดเกวียนหรือพ้อกีดขวางทางสัญจร²⁵ การหัดขี่ม้าหรือขี่รถในท้องถนนก็ต้องแจ้งต่อนายโปลิศชั้นผู้ใหญ่เพื่อที่นายโปลิศชั้นผู้ใหญ่จะจะได้จัดบริเวณให้กระทำการตามที่ราษฎรขออนุญาต²⁶ และยังห้ามไม่ให้ราษฎรปล่อยสัตว์เลี้ยงกีดขวาง ทำถนนเปราะเปื้อนด้วยสิ่งปฏิกูล²⁷ และเป็นอันตรายต่อผู้สัญจรในท้องถนน²⁸ ไม่เพียงเท่านั้น กฎหมายฉบับนี้ยังควบคุมบุคคลบางจำพวกไม่ให้ออกมากีดขวางทางสัญจร ได้แก่ คนชรา คนพิการง่อยเปลี้ย และขอทาน²⁹

ขณะเดียวกัน ความประพฤติของราษฎรในท้องถนนก็ถูกควบคุมให้อยู่ในความเป็นระเบียบเรียบร้อย เช่น การห้ามราษฎรทะเลาะวิวาทกันผู้ที่ฝ่าฝืนจะถูกคุมขัง³⁰ สำหรับความผิดกรรมที่กระทำในชีวิตประจำวันอย่างการชำระล้างร่างกายกับการขับถ่ายก็ถูกห้ามปรามและมีบทลงโทษ เช่น ห้ามผู้หญิงเปลือยอกเดินในท้องถนน³¹ ห้ามอาบน้ำหรือเทน้ำโสโครกให้ท้องถนนเปราะเปื้อน³² ห้ามถ่ายอุจจาระ และปัสสาวะกรณีอย่างหลังหากราษฎรผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกมัดไว้ 4 ชั่วโมง³³ และยังกำหนดให้การแต่งกาย “มิให้มีกิริยาอันชั่ว นุ่งผ้าหัยกรั้งจนแลเห็นของลับ” หรือ “นุ่งผ้าพกใหญ่หัยกรั้งหมองสองบ่ากิริยาเป็นคนเก้ง” ซึ่งผู้ที่ฝ่าฝืนจะถูกปรับหรือคุมขังนานถึงหนึ่งเดือน³⁴

²⁵ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 50 ,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

²⁶ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 41 ,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

²⁷ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 35,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 155.

²⁸ กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 39,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 156.

²⁹ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 42 ,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

³⁰ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 44,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

³¹ กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 45,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

³² กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 43 ,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

³³ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 45,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 162.

³⁴ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 45,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 162..

นอกจากนี้ กฎหมายดังกล่าวควบคุมไม่ให้เด็ก ๆ เกี่ยวชิดเขียนอาคารสถานที่ต่างๆ ให้เปราะ
 เปื้อน³⁵ อีกทั้งยังควบคุมไปถึงการเล่นของเด็กๆ หลายชนิดมิให้กระทำในทองถนน เช่น ลูกข่าง ช่วง
 ไชย ทอยกอง ซ่อนหา เล่นว่าว เล่นตะกร้อ จุดประทัด จุดดอกไม้เพลิง ฟุ้งเรือ และไม้หึ่ง ซึ่งกระทำให้
 กีดขวางทางสัญจรและเป็นอันตรายต่อผู้ใช้ท้องถนน โดยมีโทษปรับบรรดาผู้ปกครองของเด็กๆ ที่ปล่อยให้
 ให้บุตรหลานกระทำฝ่าฝืนข้อห้ามดังกล่าว³⁶

กฎหมายดังกล่าวได้เป็นเครื่องมือในการใช้อำนาจของกองโปลิศที่มีต่อการควบคุมกิจกรรม
 ของราษฎรที่เกิดขึ้นจากการใช้ท้องถนนที่มีมากขึ้น ไม่เพียงเท่านั้น รัฐยังได้ออก ประกาศศาลโปริสภา
 เรื่อง ลักษณะน่าที่พลตระเวนรักษาท้องถนน ในปี พ.ศ.2430 ซึ่งเห็นถึงความสำคัญของการจัดการ
 ท้องถนนอย่างต่อเนื่อง เนื้อหาในประกาศส่วนหนึ่งให้ความสำคัญกับการสัญจรความปลอดภัยในการ
 สัญจร ได้แก่ การห้ามไม่ให้ขับแข่งขี่ม้าและรถในท้องถนน การห้ามจอดรถหรือหยุดล้อเกวียนกีด
 ขวางทางสัญจร รวมไปถึงการห้ามใช้สัตว์พาหนะที่เจ็บป่วยในการเทียมรถซึ่งไม่แข็งแรงทรมาณสัตว์แต่
 ยังสร้างความไม่ปลอดภัยต่อการเดินทางเช่นกัน อีกทั้งประกาศฉบับดังกล่าวให้ความสำคัญกับการ
 เดินทางยามค่ำคืนที่มีความปลอดภัยด้วยการให้ผู้ขับขี่รถ ขี่ม้า ต้องติดดวงโคมให้เห็นเด่นชัด ส่วน
 ราษฎรที่สัญจรหลัง 5 ทุ่มไปแล้วให้ถือดวงโคมมิฉะนั้นจะถูกเจ้าหน้าที่กุมตัว ในกรณีนี้ยังรวมถึงข้อ
 ห้ามไม่ให้ราษฎรพกมีด ปืน ไม้พลอง กระบองสั้น เหลน หลาว มาในท้องถนนอีกด้วย

สำหรับกิจกรรมของราษฎรที่จะส่งผลต่อความเป็นระเบียบในท้องถนนก็ถูกระบุไว้ในประกาศ
 ฉบับนี้หลายประการ เช่น ห้ามไม่ให้ผู้ที่อาศัยอยู่ตามตึก โรง ร้าน ริมถนนหนทางทิ้งสิ่งโสโครกมูลฝอย
 และห้ามถ่ายอุจจาระลงในท้องถนน ห้ามปลูกเพิงล้าออกมาในท้องถนน ห้ามไม่ให้ราษฎรผูกแผงขาย
 สินค้ากีดขวางทางสัญจร รวมไปถึงการห้ามไม่ให้ผู้ที่เช่น ไหว้ผี ไหว้เจ้า จุดประทัด เผากระดาษเงิน
 สร้างอันตรายแก่บ้านเรือนที่ส่วนมากสร้างด้วยวัสดุติดไฟง่าย และเป็นอันตรายต่อผู้สัญจร ซึ่งผู้ที่ฝ่า
 ฝืนในข้อหลังสุดนี้มีโทษปรับถึง 6 บาท³⁷

กฎหมายดังกล่าวได้แสดงถึงอำนาจการปฏิบัติงานของกองโปลิศที่มีต่อการจัดการท้องถนน
 ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในด้านโครงสร้างด้านกายภาพของเมืองที่กระทบต่อรูปแบบดำเนิน
 ชีวิตของราษฎรที่ต่างก็มีกิจกรรมด้วยการใช้ท้องถนนมากขึ้น ซึ่งกฎหมายเหล่านี้มีส่วนสำคัญต่อ
 อำนาจการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งจะเห็นถึงบทบาทของหน่วยงานนี้ที่มี
 ต่อวิถีชีวิตราษฎรในบทต่อไป

³⁵ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 42,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 161.

³⁶ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนคร แลนอกพระนคร ข้อที่ 48 ,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 163.

³⁷ กฎหมายรัชกาลที่ 5 เล่ม 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาย จิตติ ดิงศภัทย์ (กรุงเทพฯ: สำนักราช
 เลขาธิการ, 2541), หน้า 1750-1757.

4.3 สาเหตุของการปฏิรูปกองตระเวน

การเกิดขึ้นของกองโปลิศคอนสแตเบิล หรือ กองโปลิศ สัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯในด้านกายภาพจากการตัดถนนและมีส่วนควบคุมดูแลความเป็นระเบียบในการใช้ท้องถนนของราษฎรที่มีความสำคัญมากขึ้น รวมไปถึงการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรซึ่งมีชาวจีนและชาวตะวันตกพร้อมกับคนในบังคับมาอาศัยในกรุงเทพฯจำนวนมาก หน่วยงานนี้เป็นเครื่องมือของรัฐในการตรวจตราความสงบเรียบร้อยในชุมชนชาวจีนและชาวตะวันตก รวมถึงคนในบังคับ แต่กระนั้น การปฏิบัติงานของกองโปลิศมีข้อจำกัดต่างๆซึ่งนำไปสู่การปรับปรุงหน่วยงานด้านการรักษาความสงบของกรุงเทพฯด้วยการตั้งกองตระเวนเมื่อปี พ.ศ.2433 โดยมีสาเหตุอันเกี่ยวเนื่องหลายประการดังนี้

4.3.1 สิทธิสภาพนอกอาณาเขต

ภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 ทำให้เกิดปัญหาที่สืบเนื่องถึงผลกระทบต่อ การปกครองประชากรของรัฐโดยเฉพาะการเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งเป็นการเสียสิทธิทางกฎหมายและการศาลของไทยกับชาวต่างชาติซึ่งเป็นประเทศคู่สัญญากับไทย รวมไปถึง คนในบังคับ ที่มักเป็นชาวเอเชียซึ่งเป็นลูกจ้าง หรือขอรับความคุ้มครองจากชาติมหาอำนาจ ขณะที่สภาพทางเศรษฐกิจของไทยมีผลทำให้กรุงเทพฯเป็นเมืองท่าสำคัญแห่งหนึ่งของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้เกิดการหลั่งไหลของประชากรชนชาติต่างๆทั้งที่เป็นพลเมืองของชาติมหาอำนาจ และคนในบังคับจำนวนไม่น้อยทำให้เกิดปัญหาต่อการควบคุมประชากร เช่น ในคดีอาชญากรรม เห็นได้จาก บันทึกของ พันตำรวจโท เซซิล เฮเบอร์ ฟอर्टตี้ (Cecil Heber Forty) นายตำรวจชาวอังกฤษประจำอินเดีย ซึ่งเข้ามารับราชการกองตระเวนของไทยในปี พ.ศ.2449 (ค.ศ.1906) เมื่อแรกเข้ามารับราชการได้ประจำอยู่ที่โรงพักแห่งหนึ่งสุดถนน Suracoma Road* ร่วมกับนายตำรวจชาวตะวันตกอีกหลายนายที่มาจากสกอตแลนด์ แอฟริกาใต้ และอินเดีย

นายตำรวจผู้นี้กล่าวถึงสภาพของโรงพักที่ตั้งอยู่ใกล้เคียงกับร้านจำหน่ายสุราที่มีลูกค้าส่วนมากเป็นชาวตะวันตกได้แก่ ฝรั่งเศส ออสเตรเลีย เยอรมัน โรมานี และชาวยุโรปอื่นๆ ซึ่งมักใช้กำลังประทุษร้ายต่อกันในหมู่กะลาสีชาวยุโรปรวมถึงชาวยุโรปอื่นๆ นอกเหนือไปจากชาวสยาม ชาวอินเดีย และอีกหลากหลายชาติ บ่อยครั้งที่พื้นของโรงพักแห่งนี้เนื่องนองไปด้วยเลือด อันมีสาเหตุมาจากประชาชนสามารถพกพาอาวุธจำพวกมีดและดาบได้อย่างอิสระ³⁸

ปัญหาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกระทบต่อการควบคุมทางสังคมโดยใช้กฎหมายของรัฐ โดยที่ศาลไทยไม่สามารถจัดการกับคดีความกับคนกลุ่มนี้ได้เต็มที่ รวมไปถึงการเข้าจับกุมเพื่อ

*อาจหมายถึง ถนนสุรวงศ์

³⁸ เซซิล เฮเบอร์ ฟอर्टตี้, "A Short Account of the Life of C.H. Forty," ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี เอช. ฟอर्टตี้ (พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510), หน้า 6.

ดำเนินคดีในเบื้องต้นก็ประสบปัญหาเช่นกัน ดังนั้นจึงมีความจำเป็นที่ต้องปฏิรูปหน่วยงานกองตระเวน ซึ่งในขณะนั้นมีการใช้ชาวตะวันตกเข้ามาปฏิบัติงานเพื่อให้สะดวกต่อการประสานงานกับกงสุลของชาติต่างๆเป็นเบื้องต้น จากบันทึกของ พันตำรวจโท เซซิล เฮเบอร์ ฟอร์ตี้ กล่าวถึงสภาพการณ์ที่เกิดขึ้น ดังนี้

“มาในสมัยนั้น กิจการของตำรวจได้เพิ่มความยากลำบากยิ่ง เพราะพลเมืองเพิ่มจำนวนมากขึ้น เนื่องจากกรุงเทพฯได้กลายเป็นเมืองท่าอันสำคัญ ชาวต่างประเทศได้เข้ามาทำการค้าขายและตั้งหลักฐานอยู่ในพระนคร โดยมากเป็นจำพวกที่รักความสงบเรียบร้อย แต่บางพวกก็เป็นผู้ท่องเที่ยวผจญภัย กับมีชนผิวขาวจรจัดและผู้ร้ายต่างประเทศเป็นจำนวนมาก

แต่จะดีชั่วหรือปานกลาง พวกเหล่านี้ต่างก็ได้รับสิทธิพิเศษในการอยู่ใต้บังคับกฎหมายของชนชาติของตน ตำรวจจำต้องไปขอร้องหมายจับ หมายค้น จากสถานทูตต่างๆ และยื่นฟ้องจำเลยชาวต่างประเทศในศาลกงสุล บางครั้งต้องใช้ภาษาของเขา จึงจำต้องใช้ล่ามบ่อยๆเพื่อจะบำเพ็ญตนให้เป็นนายตำรวจที่สามารถ จำต้องเรียนรู้หลักการพิจารณา และกฎหมายของศาลกงสุลต่างๆและจะต้องรู้ภาษาหลายๆภาษา

การงานชนิดนี้ ต้องการนายตำรวจผู้มีความสามารถ และมีการศึกษาอย่างดี การเป็นนายตำรวจต่อมาได้กลายเป็นอาชีพหนึ่ง แต่โชคชะตาบันดาลให้การตำรวจของไทยดูประหนึ่งว่ายังขาดความสามารถอยู่ แม้จะได้ทำการเปลี่ยนแปลงแก้ไขขึ้นแล้ว”³⁹

ปัญหาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตนับเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่น่าไปสู่การปฏิรูปหน่วยงานรักษาความสงบเรียบร้อยของกรุงเทพฯ ขณะเดียวกัน แรงผลักดันจากของอิทธิพลจากชาติมหาอำนาจที่มีต่อการดำเนินนโยบายด้านต่างๆของรัฐก็นำไปสู่การเรียนรู้ของชนชั้นนำเพื่อจะปรับปรุงหน่วยงานของรัฐให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อรัฐไทยผ่านการเสด็จพระราชดำเนินยังต่างประเทศของรัชกาลที่ 5 เพื่อเรียนรู้และทราบความเป็นไปในการปกครองของดินแดนซึ่งเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก หนึ่งในนั้นคือ การจัดการตำรวจในรัฐอาณานิคม โดยเฉพาะการเสด็จพระราชดำเนินประพาสแหลมมลายูปี พ.ศ.2433

รัชกาลที่ 5 ประพาสเมืองสิงคโปร์พร้อมกับได้ทอดพระเนตรกิจการกองตระเวนหรือ โปлиц ในดินแดนเหล่านั้น ปรากฏจากรายงานที่กรมพระสมมตอมรพันธ์ ทรงรวบรวมขึ้น ดังนี้

³⁹ เซซิล เฮเบอร์ ฟอร์ตี้, “A Short Account of the Life of C.H. Forty,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี. เอช. ฟอร์ตี้, หน้า 43.

“วันที่ ๗ เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรโรงโปลิศ...วันที่ ๘ เวลาเช้า ๔ โมงเศษ ถึงปากน้ำเมืองปาหังทอดเรือพระที่นั่งแล้วมิสเตอร์วอล ซึ่งเป็นนายโปลิศและเป็นผู้เก็บภาษีลงมาในเรือพระที่นั่งแล้วกลับขึ้นไปคอยรับเสด็จอยู่บนบก เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งกรรเชียง เรือกลไฟมุ่งไปประทับที่ปากน้ำทอดพระเนตรศาลโปลิศเป็นเรือนเล็กๆอยู่ริมน้ำ”⁴⁰

การเสด็จประพาสคราวเดียวกันนั้นยังทรงตรวจหัวเมืองทางภาคใต้ของไทยไปพร้อมกันด้วย และทำให้เห็นถึงวิธีการรักษาความปลอดภัยที่รัฐอาณานิคมใช้ในบริเวณพรมแดนต่อเนื่องกับไทย รวมทั้งหัวเมืองบางแห่งของไทยก็รับมาใช้ด้วยเช่นกัน เช่น คราวที่ประพาสเมืองระนองตรงที่เป็นชายแดนต่อกับอังกฤษทรงบันทึกถึงสภาพ “โรงโปลิศ” ของทางฝ่ายอังกฤษซึ่งจะเห็นถึงองค์ประกอบด้านกำลังคนที่มีทั้งชาวตะวันตกและชาวพื้นเมืองซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับกองตระเวนของไทยที่ปฏิรูปในปี พ.ศ.2433 เช่นกัน ครั้งนั้นทรงบันทึกว่า

“ลงมาประมาณชั่วโมงหนึ่งถึงโรงโปลิศ ตั้งอยู่บนหลังเนินต่ำๆริมปากแม่น้ำน้อย โลงโปลิศนี้เล็กเท่ากับศาลนั่นเอง มีโปลิศถือปืนลงมายืนรับ ๑๑ คน เปนพมานุ่งผ้าโพกผ้า ๖ คน เปนแขกซิกสวมกางเกงอย่างทหาร ๕ คน นายทหารพม่า แต่ไม่เห็นมา สาดราวุธ นุ่งผ้าและสวมเสื้อทหาร”⁴¹

เมื่อเสด็จมาถึงเมืองภูเก็ตทรงบันทึกสภาพบ้านเมือง จำนวนประชากร และการทำมาหากินไว้ อย่างละเอียดรวมถึงเรื่องตำรวจที่รักษาเมืองก็ทรงบันทึกดังนี้

“โปลิศที่รักษาเมืองอยู่ทุกวันนี้เป็นหลายหมวดหลายกอง มีทั้งไทยทั้งจีนทั้งมลายูทั้งแขกแต่งตัวต่างๆกัน แขกต่อแขกด้วยกันก็แต่งตัวไม่เหมือนกันถึง ๕ พวก การฝึกหัดก็ดูไม่เรียบร้อยเหมือนเมืองระนอง บอกเพลงปืนยังเป็นภาษาอังกฤษ จำนวนโปลิศที่ใช้อยู่ทั้งสิ้น ๒๓๘ คน”⁴²

⁴⁰ กรมพระสมมตอมรินทร์, จดหมายเหตุที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสแหลมมลายู ร.ศ.109, ร.ศ.117, ร.ศ.119, ร.ศ.124, ร.ศ.128 (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467), หน้า 51. อ้างถึงใน รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศ ในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), หน้า 37.

⁴¹ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายูรวม 4 คราว พิมพ์เนื่องในโอกาสปิยมหาราชานุสรณ์ พุทธศักราช 2550 (กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2550), หน้า 91.

⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 117.

การเสด็จประพาสเยือนหัวเมืองมลายูได้เป็นแรงผลักดันสำคัญอีกประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการปฏิรูปหน่วยงานกองตระเวนขึ้น โดยที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริ กับกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ถึงความไร้ประสิทธิภาพของกิจการกองตระเวนหรือโปลิศในขณะนั้น ซึ่งทรงมีพระราชประสงค์ให้ปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวนของไทยให้เทียบเท่าเมืองสิงคโปร์⁴³ ขณะเดียวกัน กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ก็ทรงมีพระประสงค์เช่นเดียวกัน ดังนั้นหลังจากการประชุมเสนาบดีเมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2433 เจ้านายพระองค์นี้เสนอแผนการปรับปรุงกิจการกองตระเวน ซึ่งได้รับพระบรมราชานุญาตให้ปรับปรุงได้ตามที่มีการเสนอมานี้ตั้งแต่วันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ.2433⁴⁴ โดยโปรดเกล้าฯ ให้การปรับปรุงเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป ส่วนงบประมาณให้ใช้งบประมาณของปี พ.ศ.2433⁴⁵ ตามพระบรมราชานุญาตเพื่อปรับปรุงหน่วยงานนี้ต่อไป

4.3.2 ความต้องการรวมหน่วยงานของรัฐ

ก่อนหน้าการปฏิรูปกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยของกรุงเทพฯ อยู่ภายใต้การควบคุมกำลังคนตามระบบมูลนาย-ไพร่ ซึ่งมีการแบ่งความรับผิดชอบขึ้นอยู่กับหน่วยงานและกรมกองหลายแห่งทำให้มีการปฏิบัติหน้าที่ไม่เป็นหนึ่งเดียวต่อการบังคับบัญชาของรัฐบาล

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์การดูแลพื้นที่อยู่ความรับผิดชอบของ อำเภอกำนัน ซึ่งปกครองท้องที่เป็นเขตแขวงเช่นเดียวกับสมัยกรุงศรีอยุธยา⁴⁶ บรรดาอำเภอกำนัน ท้องที่อยู่ภายใต้การดูแลของกรมกองตระเวน ซึ่งแบ่งเป็นเจ้ากรมกองตระเวนซ้าย เจ้ากรมกองตระเวนขวา มีหน้าที่ควบคุมอำเภอกำนันฝั่งซ้าย และฝั่งขวา ที่เป็นคนไทย ส่วนที่เป็นคนจีนจะอยู่ภายใต้กรมท่าซ้ายอีกส่วนหนึ่ง⁴⁷ ซึ่งกองตระเวนก็มีเจ้าหน้าที่ปฏิบัติงานเป็นขุนหมื่นกองตระเวน⁴⁸ คอยกำกับตรวจตราอีกด้วย

⁴³ หจข. ร.5 น.8.1/6 ที่ 18/2404 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.109

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁵ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วิังปารุสกวัน (กรุงเทพฯ: กองบัญชาการตำรวจนครบาล, 2535), หน้า 46.

⁴⁶ อธิบายแผนที่ฉบับพระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2550), หน้า 100-101.

⁴⁷ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วิังปารุสกวัน, หน้า 50.

⁴⁸ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: องค์การค้ำของครุสภา, 2537), หน้า 226.

ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงตั้งหน่วยงานกองโปลิศคอนสเทเบิล ในปี พ.ศ.2405 เพื่อลาดตระเวนตรวจตราตามท้องถนนในกรุงเทพฯ ขึ้นอีกหน่วยงานหนึ่ง แต่การบริหารงานด้านการควบคุมกำลังคนภายในกรมโปลิศมิได้มีความเป็นเอกภาพ เนื่องจากมีการแบ่งกำลังคนขึ้นอยู่กับขุนนาง โดยในระยะแรกกรมโปลิศมีผู้บังคับการเป็นชาวตะวันตกคือ กัปตัน เอส เย เบิร์ต เอมส์ ซึ่งดูแลเฉพาะส่วนของบรรดาแขกโปลิศที่เป็นลูกน้องของกัปตันเอมส์โดยตรง⁴⁹ ส่วนพนักงานโปลิศที่เป็นคนไทยสันนิษฐานว่าอยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของขุนนางแต่ละพื้นที่อันเป็นลักษณะการควบคุมกำลังคนแบบมุลนาย-ไพร่ ซึ่งทำให้เกิดการบังคับบัญชาภายในหน่วยงานไม่เป็นหนึ่งเดียวจึงมีความจำเป็นที่จะต้องปฏิรูปหน่วยงานเพื่อให้รัฐสามารถบังคับบัญชาได้โดยตรงตามรายงานที่พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมพระนครสวรรค์วรฤทธิ กราบทูลต่อรัชกาลที่ 5 ซึ่งสะท้อนสภาพการบังคับบัญชาของกองโปลิศก่อนการปฏิรูปเป็นกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 ดังนี้

“การโปลิศลาดตระเวนรักษายังไม่มีเจ้าพนักงานประธานควบคุมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีนายน้อยๆตามหมู่รวมอยู่ในเสนาบดีว่าการกรมพระนครบาล บังคับบัญชาการ อีกส่วนหนึ่ง”⁵⁰

ขณะเดียวกัน รัฐยังมีหน่วยงานทั้งอำเภอ กำนันท้องที่ และกองตระเวนของกรมพระนครบาล เมื่อเป็นเช่นนี้การปฏิบัติงานจึงไม่สามารถดำเนินไปได้อย่างราบรื่นทั้งหมด เพราะหน้าที่ของกองตระเวนก่อนหน้าปี พ.ศ.2433 มีหน้าที่เพียงสอบสวนผู้ร้าย ส่วนอำเภอกำนันก็เป็นเพียงแต่ปฏิบัติงานเฉพาะด้านเอกสารราชการ เช่น ทำคำชันสูตร ตราสิน คำอาัยัด และหนังสือกรมธรรม์สัญญาต่างๆ⁵¹ ซึ่งไม่ประสานงานกับกรมโปลิศซึ่งมีหน้าที่ในการลาดตระเวนและปราบปรามผู้กระทำความผิด ปัญหาเช่นนี้เป็นไปดังที่กรมหมื่นนครสวรรค์วรฤทธิ เสนอรายงานเพื่อปรับปรุงกองตระเวน ดังนี้

“การที่แนะนำห้ามปรามราษฎรมิให้กระทำการล่วงละเมิดพระราชกำหนดกฎหมายหรือมีคนที่ทำร้ายกันเฉพาะหน้าอำเภอเฉพาะหน้ากำนันๆก็ไม่สู้เอาเป็นธุระยกเว้นแต่เป็นความฆ่ากันตาย หรือเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ หรือมีหมายตระลาการให้ส่งตัว จึงจะได้เกาะกุมเอาตัวมาส่งให้พิจารณา ที่เป็นไปดังนี้เพราะอำเภอกำนันไม่มีกำลังพอจะ

⁴⁹ สุวรรณ สุวรรณเวช, ประวัติและวัฒนาการของตำรวจไทย (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2532), หน้า 86-87.

⁵⁰ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 50.

⁵¹ เรื่องเดียวกัน.

จับกุม กลัวคนร้ายต่อสู้จึงได้พากันละเลยเสียต่อเมื่อเจ้าพนักงานผู้ใหญ่สั่งให้จับกุมแล้ว ได้กำลังคนมาช่วยจึงจะได้กระทำการตามหน้าที่พนักงานของตน ฝ่ายการแนะนำและการจับกุมคนร้ายดังนี้ กลับมาอยู่ในหน้าที่ราชการของกรมโปลิศ เพราะว่ามีกำลังมากกว่าอำเภอมากกว่ากำนัน แต่เหตุที่จะเกิดขึ้น ซึ่งจะได้ทราบแต่คำตราสิน และคำสั่งสูตรที่จะได้สืบสวนจับตัวคนร้ายให้ได้โดยเร็วขึ้นนั้น โปลิศไม่สามารถจะรู้ได้ การที่จะจับกุมคนร้ายจึงไม่ได้ตัวทันท่วงที หน้าที่ราชการหลีกเลี่ยงกันดังนี้ จึงเห็นว่ากรมกองตระเวนกับกรมโปลิศนั้นควรรวมกันไว้เป็นกรมเดียวกัน”⁵²

ไม่เพียงเท่านั้น กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ยังทรงกำหนดหลักเกณฑ์แก้ไขปัญหาการปฏิบัติงานของอำเภอกำนันให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น ได้แก่ การกำหนดที่ตั้งของที่ทำการอำเภอและกำนันให้อยู่ในเขตชุมชน มีระยะเวลาเดินเท้าเพื่อติดต่อขอราชการไม่ให้ไกลเกินกว่าครึ่งชั่วโมง พร้อมทั้งกำหนดให้อำเภอและกำนันต้องรายงานคดีในท้องที่ต่อกองใต้สวนโทษหลวง ซึ่งเป็นหน่วยงานภายใต้สังกัดของกองตระเวนที่ปรับปรุงขึ้นใหม่เมื่อปี พ.ศ.2433⁵³ และประการสุดท้าย ซึ่งเป็นการรวบรวมอำนาจการบริหารท้องที่ในกรุงเทพฯ ให้เป็นหนึ่งเดียวภายใต้การจัดการของกองตระเวนคือ การรวมอำเภोजินเข้ากับอำเภอไทย

อำเภोजิน เป็นรูปแบบการปกครองท้องที่ของกรุงเทพฯ แต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เพื่อให้รัฐสามารถปกครองชาวจีนได้สะดวกด้วยการให้หัวหน้าชาวจีนดูแลคนในท้องที่ตามขนบธรรมเนียมเดิมของตน⁵⁴ อำเภोजินที่เคยมีมาจะถูกรวมเป็นหนึ่งเดียวกับส่วนกลาง เนื่องจากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในหมู่ชาวจีนทั้งลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชาวจีนและการควบคุมดูแลราษฎรในท้องที่ทั้งจีนและไทย ดังที่กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ความว่า

“ในทุกวันนี้จีนไม่ได้ตั้งอยู่เป็นหมู่เป็นเหล่าเฉพาะตำบล กระจัดกระจายทั่วกันไป การที่มีอำเภोजินด้วยหรือไม่นั้นก็ไม่ใช่การลำบากแก่จีน เพราะจีนกับไทยปนกันเกือบจะเป็นคนชาติเดียวกันอยู่แล้ว ฝ่ายประโยชน์ส่วนคิดเพื่อจะให้อำเภोजินควบคุมด้วยกันนั้น ก็เห็นว่าในทุกวันนี้ไม่ได้รับประโยชน์อันนี้ เพราะเห็นว่าถึงโดยตำบลที่มีจีนตั้งอยู่มาก และมีอำเภोजินตั้งอยู่ด้วย จีนเหล่านั้นก็ไม่มีใครมีความนับถืออำเภอมตทั้งท้องที่ เพราะพวกจีนไม่ได้เป็นพวกเป็นเหล่าเดียวกัน ต่างมีเชื้อต่างพวกกัน อำเภोजินจะ

⁵² เรื่องเดียวกัน.

⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 55-56.

⁵⁴ ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล, “การควบคุมชาวจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง 2325-2435,” ใน ชาวจีนแต่จิ๋วในประเทศไทยและในภูมิภาคอื่นที่เฉาซัน สมัยที่หนึ่ง ทำเรื่องจากหลัง (พ.ศ.2325-2393) (กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539), หน้า 119-120.

ควบคุมเงินตามความมุ่งหมายจัดไว้นั้นก็ไม่ได้ การที่ตั้งอำเภोजินนี้เป็นการให้ประโยชน์แก่จีนได้รับเหมือนกับคนไทย จีนมีอำนาจบังคับคนไทยในท้องที่ได้ตั้งนี้ไม่เป็นความสมควร ต่อไปข้างหน้าเห็นว่าควรรยกอำเภोजินเสียให้มีแต่อำเภอไทย ฝ่ายการที่จะควบคุมเงินนั้น ควรจัดให้มีคนไทยหรือจีนคนหนึ่ง รับผิดชอบที่สารวัตรควบคุมกันตามพวกตามยี่ห้อ จะได้ไม่มีอำนาจข่มขี่คนไทยหรือจีนฝ่ายหนึ่งให้ได้ความเดือดร้อน”⁵⁵

ปัญหาความสับสนในการปฏิบัติหน้าที่ระหว่างกองตระเวนซึ่งกำกับดูแลอำเภอกำนันท้องที่แต่ไม่มีกำลังคน ส่วนกรมโปลิศแม้จะมีกำลังคนแต่ขาดข้อมูลด้านเอกสารที่ใช้ในการสืบสวน ประกอบกับปัญหาการบังคับบัญชาภายในกรมโปลิศที่ขาดความเป็นเอกภาพ พร้อมกันนั้น ความประสงค์ของรัฐในการจัดการปกครองท้องที่ของกรุงเทพฯอย่างทั่วถึงโดยมีกองตระเวนเป็นหน่วยงานหลักในการดูแลเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ทรงมีพระดำริแก้ไขปัญหาดังกล่าวด้วยการรวบรวมหน่วยงานทั้งสองแห่งให้เป็นหนึ่งเดียว ตลอดจนยุบเลิกอำเภोजิน เพื่อให้กองตระเวนที่ปรับปรุงขึ้นใหม่สามารถปฏิบัติหน้าที่ราชการได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

4.3.3 การขยายเขตพื้นที่ของกรุงเทพฯ

การตัดถนนมีส่วนทำให้อำนาจมีส่วนสัมพันธ์กับการใช้อำนาจรัฐเข้าไปดูแลบริเวณต่างๆ ภายในเมืองเห็นได้จากบทบาทของกองโปลิศที่เข้าไปจัดการกับปัญหาความไม่สงบภายในเมือง เช่น กรณีการปราบปรามกลุ่มอั้งยี่ซึ่งเป็นพวกแรงงานจีนในโรงสีของชาวตะวันตกบริเวณตอนใต้ของถนนเจริญกรุงเมื่อปี พ.ศ.2432 ซึ่งบรรดากลุ่มอั้งยี่ต่างวิวาทกันได้อาศัยถนนเส้นนี้เป็นสมรภูมิถึงขั้นปิดถนนตั้งแต่บางรักลงไปทำให้ทางการต้องส่งกำลังโปลิศเข้าควบคุมแต่ไม่ประสบผลเนื่องจากมีจำนวนน้อยกว่า จนท้ายสุดต้องใช้กำลังทหารเข้าปราบปราม⁵⁶ และแม้ว่าเหตุการณ์ครั้งนั้นจะเหลือกำลังของกองโปลิศ แต่ความสำคัญของการใช้กองโปลิศเพื่อควบคุมพื้นที่เมืองที่กำลังขยายตัวยังไม่หมดไป ความด้อยประสิทธิภาพที่เกิดขึ้นกลับเป็นแรงผลักดันให้เกิดการปฏิรูปหน่วยงานนี้ให้เป็นกองตระเวนในอีกหนึ่งปีต่อมา

การปราบจลาจลชาวจีนในปี พ.ศ.2432 แสดงถึงข้อจำกัดประการหนึ่งของการดูแลพื้นที่เมืองโดยกองโปลิศที่ยังจำกัดเฉพาะแต่ย่านสำเพ็งขณะที่จำนวนเจ้าหน้าที่ก็มีไม่เพียงพอไม่สอดคล้องกับการขยายของพื้นที่เมืองที่มีอย่างต่อเนื่องนับแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา และเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 การตัดถนนและปรับปรุงถนนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องนับจากปี พ.ศ.2413 โดยเริ่มจากในกำแพงพระ

⁵⁵ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 56-57.

⁵⁶ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “นิทานที่ 15 เรื่องอั้งยี่,” หน้า 283-292.

นคร⁵⁷ ก่อนที่จะขยายออกไปทั้งทางด้านเหนือและด้านใต้พระนครรวมทั้งถนนในเขตย่านสำเพ็งตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา⁵⁸ อันเป็นผลมาจากการลงทุนของภาครัฐและเอกชนเพื่อเปิดพื้นที่ตอบสนองความต้องการด้านการค้าที่ดิน และอสังหาริมทรัพย์ ออกไปในหลายทิศทางโดยตลอดรัชกาลนั้นมีถนนตัดใหม่ทั้งสิ้นกว่าหนึ่งร้อยสาย⁵⁹

การตัดถนนในเขตกำแพงเมืองและย่านสำเพ็งนั้น การตัดถนนทำให้อำนาจรัฐสามารถเข้าไปจัดการกับพื้นที่เหล่านี้ ผ่านนโยบายด้านสุขอนามัยและความปลอดภัยจากปัญหาอัครคึกภัย⁶⁰ สำหรับถนนที่ตัดขึ้นบริเวณนอกแนวคลองผดุงเกษมนับเป็นการขยายของเขตของเมืองออกไปทั้งด้านเหนือและด้านใต้เป็นสำคัญ แต่กระนั้น การขยายถิ่นฐานของผู้คนยังมิได้กระจายตัวตามเส้นทางที่รัฐริเริ่มขึ้น เพราะราษฎรส่วนหนึ่งยังอาศัยริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาอยู่เช่นเดิม⁶¹ ขณะที่การใช้ที่ดินบนบกซึ่งมีความสำคัญมากขึ้นจากการขยายเส้นทางคมนาคมในเขตกำแพงพระนครรวมทั้งแนวคลองผดุงกรุงเกษมและย่านสำเพ็งทำให้ราษฎรจำนวนไม่น้อยอาศัยอยู่ในบริเวณดังกล่าว รวมทั้งด้านใต้พระนครที่มีชุมชนชาวต่างชาติประกอบการพาณิชย์อยู่ เช่นที่ขุนวิจิตรมาตรากล่าวถึงขอบเขตของกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 ความว่า

“เรื่องของกรุงเทพฯ หากจะถือเป็นตัวราชธานีสมัยก่อน ก็มีคลองผดุงกรุงเกษมจากแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือโค้งไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาใต้ มีถนนกรุงเกษมควบคู่กันไปเป็นถนนสุดท้ายที่เป็นเขตราชธานี พันคลองผดุงกรุงเกษมออกไปก็เป็นชานเมือง หรือชานพระนคร ชานเมืองตั้งแต่ต้นคลองผดุงมาจนราวสะพานขาว ตามริมคลองส่วนมากเป็นที่อยู่ผู้คนเบาบางมาก หลังแถบที่เป็นที่อยู่ออกไปก็เป็นสวนเป็นป่าเห็นแต่ต้นไม้เขียวๆ มาก ส่วนตั้งแต่ราวสะพานขาวมาจนสะพานเหล็กกลาง ผู้คนค่อหนาแน่นและเป็น

⁵⁷ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 152-153, 168.

⁵⁸ นิจ วิทยุธีระนันท์ และคนอื่นๆ, “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี,” ใน *บทย่องานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี* ณ ห้องประชุมสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 21-22 มิถุนายน 2525 (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525), หน้า 28.

⁵⁹ เกื้อกูล ยืนยงอนันต์, *การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว* (กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานโยบาย กรมการฝึกหัดครู, 2520), หน้า 156.

⁶⁰ “ประกาศตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตำบลศาลเจ้าเก่า ท้องที่อำเภอสำเพ็ง,” ใน *ประชุมกฎหมายประจำศก* เล่ม 21 ร.ศ.125-126, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2477), หน้า 12-13.

⁶¹ เออร์เนสต์ ยิง, “มองสยาม,” แปลจาก “Peeps at Many Lands: Siam” โดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 2* (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2535), หน้า 314-316.

ย่านการค้า ห้องแถวโรงร้านค้าเป็นตลาดค่อนข้างคับคั่ง และตั้งแต่สะพานเหล็กลงไปมักเป็นห้างฝรั่งจนออกแม่น้ำเจ้าพระยา”⁶²

พื้นที่ซึ่งพื้นแนวคลองผดุงกรุงเกษมนับเป็นเขตชานพระนครมีลักษณะทั่วไปคือ เป็นที่เปลี่ยว มีบ้านเรือนตั้งอยู่ห่างๆกัน อุดมสมบูรณ์ด้วยเรือกสวนไร่นา และนับว่าไกลจากในพระนครมากลำบากแก่การคมนาคม เช่นที่ขุนจิตรมาตราบกล่าวถึงด้านเหนือของกรุงเทพฯบริเวณถนนสามเสน ซึ่งสร้างในช่วงทศวรรษ 2430 ว่า “ถนนที่ลงจากสะพานเทเวศร์ไปนี้ชื่อถนนสามเสนตรงไปบางซื่อ เมื่อข้าพเจ้ามาเที่ยวที่สะพานเทเวศร์สมัยเป็นเด็กนั้น ถนนสามเสนต่อไปจะมีอะไรบ้างไม่ทราบ ไม่ค่อยเห็นรถราผู้คนเห็นแต่ต้นไม้เขียวๆเสียมาก”⁶³ หรือแม้กระทั่งการเดินทางก็ยังลำบากไม่น้อยอย่างการเดินทางไปสวนดุสิตหรือเขาดินก่อนหน้าทศวรรษ 2440 อันเป็นช่วงที่มีการสร้างถนนราชดำเนินตลอดสาย ดังนี้

“สมัยนั้นพระที่นั่งอนันตสมาคมยังไม่มีและพระบรมรูปทรงม้าก็ยังมีไม่มี เขาดินหรือสวนดุสิตเป็นที่หย่อนใจแห่งหนึ่ง แต่ก็เป็นที่หย่อนใจสำหรับคนมีพาหนะของตนเอง เช่นรถม้า หรือรถจักรยาน คนไม่มียานพาหนะของตนเองแล้ว เรียกได้ว่าไม่ได้ไปเลย เพราะทางมันไกลนักทีเดียว”⁶⁴

ส่วนบริเวณด้านใต้พระนครพ้นจากแนวคลองผดุงกรุงเกษมจากบริเวณสถานีรถไฟหัวลำโพงไปจนถึงถนนสารรังเป็นท้องทุ่งอยู่มาก⁶⁵ และแม้ว่าจะมีบางส่วนเป็นเขตที่พักอาศัยกับแหล่งประกอบธุรกิจของชาวต่างประเทศ เช่น บริเวณบางรักที่มีขุนนางลงทุนตัดถนนหลายสายในช่วงทศวรรษ 2440 กลับมีการพักอาศัยและประกอบการค้ากระจุกตัวเพียงบริเวณปากถนนตรงที่เชื่อมกับถนนเจริญกรุงเท่านั้น ส่วนที่ลึกเข้าไปยังเป็นสวนเป็นที่เปลี่ยว⁶⁶

การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯที่เริ่มขยายพื้นที่ออกไปตามแนวถนนที่ถูกตัดขึ้นมา เช่น ด้านใต้ของพระนคร ได้สร้างปัญหาต่อการดูแลความสงบเรียบร้อยให้กับผู้ที่พักอาศัยเนื่องจากกองโปลิศไม่มีกำลังคนเพียงพอโดยต้องแบ่งมาจากท้องที่สำเพ็งเห็นได้จากในปี พ.ศ.2426 ชาวตะวันตก 7 คนซึ่ง

⁶² ขุนจิตรมาตรา, 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพขุนจิตรมาตรา (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 7.

⁶³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 2.

⁶⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 3.

⁶⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 5.

⁶⁶ สยมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526), หน้า 191.

อาศัยบริเวณถนนสีลมร้องเรียนต่อกรมพระนครบาลว่าได้รับความเดือดร้อนจากคนร้ายที่ชุกชุมมากขึ้น “จนไม่อาจเดินในถนนผู้เดียวตั้งแต่พลบค่ำไป” หลังจากที่ยกกองโปลิศย้ายที่ทำการออกไปจากบริเวณถนนศาลาแดงซึ่งอยู่ใกล้กัน ปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นเพราะการขาดแคลนกำลังคนของกองโปลิศที่ตั้งที่ กรมหมื่นภูเรศธำรงค์ดี ซึ่งว่าการกรมพระนครบาลขณะนั้นกราบทูลต่อรัชกาลที่ 5 ดังนี้

“ในท้องที่ถนนศาลาแดงนั้น แต่เดิมมีสเตชันโปลิศอยู่ที่นั้น มีโปลิศ ๑๒ คน ท้องที่ๆจะรักษาตั้งแต่ถนนริมคลองทางเลี้ยวตลาดหลวงนาวาเกษิกรมาสายหนึ่ง ทางตั้งแต่สะพานวันมาศาลาแดงสายหนึ่ง เป็นทางไกล ไกลท้องที่มากกับโปลิศรักษา เพราะมีโปลิศ ๑๒ คน ต้องแบ่งเป็น ๒ ผลัด มีโปลิศอยู่ ๖ คน เมื่อได้เลิกโรงยามที่ศาลาแดงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าได้ออนโปลิศที่ศาลาแดงไปรวมไว้โรงสามแยก ๖ คน ไปไว้ที่ปากกรอกบ้านกงซุลฝรั่งเศส ๖ คน การซึ่งโปลิศ ๑๒ คนนี้ก็ได้รับรักษาตามเดิม แต่ท้องที่มีมากโปลิศจึงไม่มีคุณประการใด ในที่ถนนต่างๆก็เหมือนกัน”⁶⁷

การเติบโตของกรุงเทพฯ นับเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่มีส่วนผลักดันให้รัฐปฏิรูปหน่วยงานกองตระเวน ซึ่งมีส่วนสำคัญในฐานะเป็นกลไกของรัฐเพื่อใช้จัดการพื้นที่เมืองท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯ เพื่อให้สอดคล้องกับการขยายตัวของเมืองจากการตัดถนน ทั้งนี้ การขยายตัวของเมืองยังสัมพันธ์กับอำนาจรัฐที่ขยายออกไปด้วยเห็นได้จากขอบเขตการปฏิบัติงานของกองตระเวนบริเวณหลายแห่งของเมืองทั้งในท้องที่ซึ่งเป็นปัญหาอย่างมาก เช่น สำเพ็ง แหล่งพาณิชย์กรรมสำคัญที่มีคดีอาชญากรรมอยู่บ่อยครั้ง ขณะที่พื้นที่ทั้งด้านเหนือและด้านใต้ช่วงทศวรรษ 2430 เริ่มมีการพัฒนาตามการขยายตัวของเมืองอันเป็นผลมาจากสภาพเศรษฐกิจของกรุงเทพฯที่กำลังขยายตัวทำให้มีราษฎรตั้งถิ่นฐานจนเสี่ยงต่อการเกิดปัญหาความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินเพราะบริเวณดังกล่าวยังเป็นที่ยังอยู่อยู่มาก ซึ่งบริเวณที่ขยายออกไปนั้นมีส่วนทำให้รัฐต้องเข้าไปดูแลให้เกิดความเป็นระเบียบและปลอดภัยมากขึ้น

4.4 การปฏิรูปกรมกองตระเวน

การปฏิรูปกรมกองตระเวนนับเป็นความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในหน่วยงานดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ ซึ่งมีการแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบในด้านการตรวจตราพื้นที่อย่างเด่นชัดพร้อมกับกำหนดให้มี โรงพัก โดยแต่ละแห่งจัดสายตรวจไปยังบริเวณต่างๆที่รับผิดชอบ ขณะที่โครงสร้างในหน่วยงานเน้นการจัดแบ่งพื้นที่การปฏิบัติงานอย่างชัดเจน นับเป็นการตอบสนองต่อการ

⁶⁷ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 1 ระหว่างพุทธศักราช 2424 ถึงพุทธศักราช 2435, หน้า 78-79.

เปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯที่มีผลกระทบต่อวิถีชีวิตราษฎรตลอดจนปัญหาที่ขึ้นจากสภาพการณ์ของกรุงเทพฯที่เปลี่ยนไป

4.4.1 โครงสร้างของกรมกองตระเวน

ก่อนหน้าการเปลี่ยนแปลงในหน่วยงานกรมกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญกับหน่วยงานซึ่งมีส่วนในการดูแลเมืองหลวงโดยตรงคือ กรมพระนครบาล ซึ่งปรากฏในปี พ.ศ.2429 เพื่อรองรับกับความเปลี่ยนแปลงตลอดจนปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯด้วยการเปลี่ยนรูปแบบการบริหารงานกรมพระนครบาลจากเดิมขึ้นตรงต่อเสนาบดีคนเดียวเป็นการใช้คณะกรรมการ (คอมมิตตี) กรมพระนครบาล 4 คน ประกอบด้วย พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ซึ่งเสด็จกลับจากการทรงดำรงตำแหน่งราชทูตผู้มีอำนาจเต็มประจำกรุงอังกฤษ และอยู่ในเขตสเตรตส์ออฟอเมริกา พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าสวัสดิโสภณ พระยาเทพประขุนว่าที่เกษตราธิบดี และพระธรรมสารนิตี เป็นผู้มีอำนาจปรึกษา โดยเรียกว่า “คอมมิตตีกรมพระนครบาล” ซึ่งมีการบริหารในลักษณะนี้เป็นเวลา 6 ปี⁶⁸ พร้อมกับมีพระบรมราชโองการแต่งตั้งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เป็นประธานคอมมิตตี แทนที่เสนาบดีกรมพระนครบาลคือ กรมหมื่นภูวเรศธำรงศักดิ์ ซึ่งไม่สามารถแก้ปัญหาโจรผู้ร้ายได้ตามพระราชประสงค์⁶⁹

การบริหารงานในคอมมิตตีกรมพระนครบาล มีหน้าที่รับผิดชอบหน่วยงานต่างๆภายใต้การบังคับบัญชา ได้แก่ กรมกองตระเวน มีหน้าที่สำรวจแจ้งเพลิงไหม้ จับกุมขโมยผู้ร้าย และชำระคดีต่างๆ, กรมรักษาความสะอาด มีหน้าที่ทำนุบำรุงท้องที่, กรมพระสุรัสวดี มีหน้าที่ตรวจตราเลขขึ้นทะเบียนราษฎร และ กรมนักโทษ มีหน้าที่คุมขังผู้กระทำผิด⁷⁰

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ มีบทบาทเหมาะสมอย่างยิ่งในการปฏิรูปหน่วยงานกรมกองตระเวน เนื่องจากเคยทรงดำรงตำแหน่งอัครราชทูตประจำประเทศอังกฤษ กับทั้งทรงสนพระทัยในกิจการตำรวจของอังกฤษ ซึ่งนับเป็นการเตรียมความพร้อมในการปรับปรุงกิจการกรมกองตระเวนให้มีความก้าวหน้า ดังที่ พันตำรวจโท ซี.เอช.ฟอร์ตี้ นายตำรวจอังกฤษที่เคยรับราชการในไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ได้บันทึกไว้ดังนี้

⁶⁸ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 38-39.

⁶⁹ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาค 1 ระหว่างพุทธศักราช 2424 ถึงพุทธศักราช 2435, หน้า 140.

⁷⁰ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 39.

“ในราวปี ค.ศ.๑๘๘๗ เจ้านายพระองค์หนึ่งผู้ซึ่งได้เป็นอัครราชทูตในกรุงลอนดอนได้กลับมาถึงสยามได้ทรงพึงพอพระทัยในกิจการของตำรวจในกรุงลอนดอน (London Metropolitan Police) เมื่อทรงกลับมาถึงเมืองไทยได้ทรงรับตำแหน่งเป็นเสนาบดีกระทรวงนครบาล มีอำนาจรับผิดชอบในกิจการตำรวจนครบาล ข้อแรกที่ทรงกระทำก็คือ ตำรวจควรดำเนินการตามแบบของตำรวจในประเทศอังกฤษ”⁷¹

ภายหลังที่เจ้านายพระองค์นี้ดำรงตำแหน่งประธานคอมมิสชันกรมพระนครบาลได้เสนอแผนการปฏิรูปกรมกองตระเวนเป็นผลสำเร็จในปี พ.ศ.2433 ซึ่งกองตระเวนที่ตั้งขึ้นได้รวมหน่วยงานที่ปฏิบัติงานด้านการรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ ที่มีหลายหน่วยงานรวมเข้าเป็นหน่วยงานเดียวกันภายใต้ชื่อ กรมกองตระเวน โดยมีการแบ่งส่วนราชการรับผิดชอบในหน้าที่ต่างๆ อย่างชัดเจน ซึ่งมีสองหน่วยงานหลักได้แก่ กองไต่สวนโทษหลวง ทำหน้าที่บังคับบัญชาอำเภอกำนัน และคนสอดแนมตลอดแขวงกรุงเทพฯ สำหรับเป็นผู้พิจารณาไต่สวน สืบจับผู้ร้าย ซึ่งล่วงละเมิดพระราชอาญา มีโทษหลวงส่งศาลสถิตยุติธรรมเพื่อพิจารณาตามพระราชกำหนดกฎหมาย อีกหน่วยงานหนึ่งคือ กองรักษา มีหน้าที่บังคับบัญชาหมู่คนตระเวน สำหรับลาดตระเวนรักษาพระนคร มิให้ผู้หนึ่งผู้ใดกระทำการล่วงละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย⁷² ในหน่วยงานทั้งสองแห่งยังมีส่วนงานที่รับผิดชอบอีก ดังนี้

กรมพระนครบาล⁷³

กรมกองตระเวน

กองไต่สวนโทษหลวง	กองรักษา
- สำนักงานนายเวร	- สำนักงานนายเวร
- กองสอดแนม	- สำนักงานสมุห์บัญชี
- อำเภอฟังขวา	- โรงพยาบาล
- อำเภอฟังซ้าย	- กองตระเวนรักษาพระนคร
- กำนันฝั่งขวา	- กองตระเวนรักษาพระนครฝั่งขวา
- กำนันฝั่งซ้าย	- กองตระเวนรักษาพระนครฝั่งซ้าย
	- กองตระเวนแม่น้ำ
	- กองตระเวนเพื่อราชการ

⁷¹ เซซิล เฮเบอร์ ฟอร์ต, “A Short Account of the Life of C.H. Forty,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี.เอช. ฟอร์ต, หน้า 42.

⁷² เรื่องเดียวกัน, หน้า 50-51, 56.

⁷³ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภินิหาร กรมพระนครสวรรค์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 49.

หน่วยงานที่อยู่ภายใต้ความรับผิดชอบของกรมกองตระเวนจะเห็นถึงการแบ่งหน้าที่รับผิดชอบทั้งหน่วยงานด้านการบังคับบัญชาอำเภอท้องที่ คือ กองไตสวนโทษหลวง และหน่วยงานที่รับผิดชอบกับการดูแลรักษาพระนคร คือ กองรักษา ที่มีการแบ่งพื้นที่ความรับผิดชอบด้วยการมีกองตระเวนแต่ละพื้นที่อย่างเด่นชัด แสดงถึงการให้ความสำคัญต่อการลาดตระเวนตรวจตราพื้นที่ของกรุงเทพฯซึ่งมีการเติบโตทางเศรษฐกิจและการขยายตัวของเมืองอย่างมากซึ่งเมืองที่เปลี่ยนไปต้องการการดูแลพื้นที่ในกรุงเทพฯอย่างทั่วถึงและสม่ำเสมอมากกว่าที่หน่วยงานรักษาความสงบเรียบร้อยของกรุงเทพฯในช่วงก่อนหน้านี้ได้ปฏิบัติมา สำหรับการจัดแบ่งหน้าที่รับผิดชอบของกองตระเวนมีการกำหนดตำแหน่งอธิบดี หรือ จางวางกรมกองตระเวน เป็นผู้บังคับราชการสูงสุดของหน่วยงานนี้

อธิบดี หรือ จางวางกรมกองตระเวน (Commissioner) มีหน้าที่ดังนี้⁷⁴

1. เป็นผู้คัดเลือกคนที่สมควรตั้งเป็นอำเภอกำนัน และคนสอดแนมนำขึ้นเสนอเสนอบัติตั้งขึ้นรับราชการ
2. เป็นผู้เลือกคัดคนที่จะมารับจ้างเป็นคนกองตระเวน
3. เป็นผู้ประทับตราตั้งอำเภอกำนัน คนสอดแนม และหนังสือสำคัญสำหรับตัวคนกองตระเวนที่จ้างไว้รับราชการ
4. เป็นผู้ตรวจรายงานมีสารวัตรใหญ่ไปตรวจคนตระเวนประจำการ
5. เป็นผู้กำกับการแจกเงินเดือนคนกรมกองตระเวน
6. เป็นผู้รับผิดชอบในการใช้เงินในกรมกองตระเวนทุกสิ่งทุกอย่าง และเป็นผู้ประทับตราในทางว่าวเบิกจ่ายเงิน
7. เป็นผู้ตรวจรายงานที่มีเหตุต่างๆเป็นต้นว่าการจับโจรผู้ร้ายหรือผู้ล่วงพระราชกำหนดกฎหมาย
8. เป็นผู้นำเหตุการณ์ซึ่งจะเป็นอันตรายแก่ราษฎร หรือความเสียหายแก่ประโยชน์แผ่นดินเสนอท่านเสนอบัติ
9. เป็นผู้คิดแก้ไขข้อบังคับหรือจัดการป้องกันระงับเหตุการณ์วิวาท หรือความอันตรายแห่งราษฎรในที่เกิดเหตุจะเกิดขึ้นด้วยการชุมนุมต่างๆอย่างหนึ่ง การแห่แหนต่างๆอย่างหนึ่งเกิดขึ้นด้วยทางคน ม้า รถ เกวียน เดินไปมาอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นแก่โรงบ่อนและโรงเล่นการพนันต่างๆอย่างหนึ่ง เกิดขึ้นแก่โรงขายสุรายาฝิ่นอย่างหนึ่ง
10. เป็นผู้คิดการสืบสวนจับโจรจับผู้ร้าย ซึ่งกระทำการละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย
11. เป็นผู้แบ่งหน้าที่เจ้าพนักงานที่จะจัดการเรียกเงินเรียกของ ซึ่งเป็นเงินสินไหม เงินพินัย และเป็นของระบาศ จำหน่ายและส่งตามคำตัดสินตราศาล
12. เป็นผู้เสนอความชอบอำเภอ ความชอบกำนัน และคนตระเวน ที่ควรได้รับพระราชทานรางวัล
13. เป็นผู้ทำโทษอำเภอ ทำโทษกำนัน และคนตระเวนที่มีความผิด

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 51-52.

นอกจากตำแหน่งอธิบดี หรือ จางวางกรมกองตระเวนจะมีหน้าที่ดังกล่าวแล้วยังเป็นผู้บังคับบัญชาหน่วยงานอีก 2 แห่งคือ กองไตสวนโทษหลวง และกองรักษา แต่ละหน่วยงานมีผู้บริหารเป็นเจ้ากรมคอยกำกับดูแลสูงสุดและควบคุมกันโดยลำดับ

กองไตสวนโทษหลวง⁷⁵
เจ้ากรมกองไตสวนโทษหลวง

นายเวร	ปลัดกรม
เสมียนนอก	สารวัตรสอดแนม
เสมียนโท	อำเภอ รองอำเภอ
เสมียนสามัญ	นายตรวจ กำนัน รองกำนัน คนสอดแนม

ตำแหน่งเจ้าพนักงานกองไตสวนโทษหลวงนั้น ยกเอากรมกองตระเวนซ้ายขวามารวมกันรับราชการ มีตำแหน่งเจ้าพนักงานทำหน้าที่ต่างๆ ดังนี้⁷⁶

เจ้ากรม (Chief Superintendent) มีหน้าที่ เป็นที่ปรึกษาผู้ช่วยอธิบดีหรือจางวางด้วยราชการในหน้าที่กรมกองตระเวน, เป็นผู้คัดเลือกคนที่สมควรจะตั้งเป็นอำเภอ กำนัน และคนสอดแนมให้อธิบดี เสนอเสนาบดีขึ้นรับราชการ, เป็นผู้ออกคำสั่งบังคับบัญชาอำเภอ กำนัน คนสอดแนมทั้งปวงในกรุงเทพฯ, จัดการสอดแนมเหตุการณ์ต่างๆและจับคนร้าย, พิจารณาสอบสวนคนร้ายส่งศาลสถิตยุติธรรม, ตรวจตราดูเหตุการณ์ต่างๆซึ่งจะได้เป็นพยานแห่งราชฎรมีทำคำชันสูตร คำตราสินทุกอย่าง กับรับอภัยและทำหน้าที่สื่อกรมธรรม์กับหนังสือสัญญาต่างๆ, เป็นผู้ตรวจเหตุการณ์ในคำกฎหมายตราสินและชันสูตรที่อำเภอกำนันส่งมาเพื่อให้จับคนร้าย, เป็นผู้รวบรวมเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามคำตราสินเป็นอย่างไรทำรายงานตามรายเดือน รายปี และ เป็นผู้นำเหตุการณ์ซึ่งจะเป็นความอันตรายแก่ราชฎหรือความเสียหายแก่ประโยชน์แผ่นดินที่อำเภอ ที่กำนัน ที่คนสอดแนมจะบอกมาปรึกษากับอธิบดีหรือจางวางและเสนอเสนาบดีที่จะได้คิดระงับนั้น

ปลัดกรม (Superintendent) มี 4 นาย แบ่งหน้าที่ราชการเป็นเจ้าพนักงานกำกับฝั่งขวา 2 นาย ฝั่งซ้าย 2 นาย มีหน้าที่ราชการดังนี้

⁷⁵ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วิังปารุสกวัน, หน้า 52.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 53-55.

เป็นผู้ช่วยราชการเจ้ากรมบังคับบัญชาการ ถ้าเจ้ากรมไม่ได้มารับราชการก็เป็นผู้รับราชการแทนเจ้ากรมทุกอย่าง, บังคับบัญชาอำเภอ กำนัน คนสอดแนม ซึ่งแบ่งท้องที่ออกให้เป็นผู้รับผิดชอบอีกส่วนหนึ่ง, เป็นคัดเลือกคนที่สมควรจะเป็นอำเภอ กำนัน และคนสอดแนมในท้องที่ๆตนกำกับ, เป็นผู้สอดแนมเหตุการณ์ต่างๆและจับโจรผู้ร้ายที่ล่องละเมิดพระราชกำหนดกฎหมาย, พิจารณาสืบสวนโจรผู้ร้ายส่งศาลสถิตยุติธรรม, ตรวจตราดูเหตุการณ์ต่างๆซึ่งจะได้เป็นพยานแห่งราชฎามีทำคำชันสูตร คำตราสินทุกอย่าง ก็รับอายัดและทำหน้าที่สื่อกรมธรรม์กับหนังสือสัญญาต่างๆ, ตรวจเหตุการณ์ในคำกฎหมายตราสินและชันสูตรที่อำเภอกำนันในท้องที่แห่งตนกำกับส่งมา ปรีกษากับเจ้ากรมคิดจับโจรผู้ร้าย, ผู้รวบรวมเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตามคำตราสินเป็นอย่างไรทำรายงานตามรายเดือน รายปี, เป็นพนักงานสำหรับเรียกเรียกเงินเรียกของซึ่งเงินสินไหม เงินพินัย ของระบาค ส่งเจ้าพนักงานตามคำตัดสินศาลสถิตยุติธรรม และ ถ้ามีศาลสถิตยุติธรรมเป็นตระลาการพิจารณาความมโนสาเร่ก็เป็นพนักงานพิจารณาความด้วย

นายเวร (Chief Clerk) ทำหน้าที่ ควบคุมเสมียนทำงานในกองไต่สวนโทษหลวงทุกอย่าง, จัดหาเสมียนเข้ารับราชการ และจัดหาสิ่งของเครื่องใช้ในราชการ

สารวัตรสอดแนม (Inspector of Detective) ทำหน้าที่ เป็นผู้ช่วยปลัดกรม เจ้ากรมพิจารณาสอบสวนเอาตัวโจรผู้ร้าย, เป็นผู้ช่วยควบคุมคนสอดแนมแขวง, กำกับอำเภอกำนัน ชันสูตรเหตุการณ์ต่างๆ, สอดแนมเหตุการณ์ต่างๆและจับคนร้าย

นายตรวจ (Detective Sergeant) ทำหน้าที่ เป็นผู้กำกับคนสอดแนม, กำกับอำเภอ กำนัน ชันสูตรเหตุการณ์ต่างๆ, สอดแนมเหตุการณ์ต่างๆและจับคนร้าย

อำเภอ กำนัน มีหน้าที่ เป็นผู้แนะนำราชฎาให้ประพฤติให้ถูกต้องตามพระราชกำหนดกฎหมาย, เป็นผู้สอดแนมคนร้าย ถ้าพบราชฎาละเมิดให้แจ้งต่อเจ้าพนักงานผู้ใหญ่, รักษาความสุขของราชฎา ถ้ามีเหตุการณ์สงสัยว่าจะเป็นภัยให้มาแจ้งต่อพนักงานผู้ใหญ่โดยเร็ว, เปรียบเทียบคดีความของตนกับพื้นที่อื่น, สอดแนม สืบเสาะติดตามคนร้าย, นำส่งคนที่ต้องคดีในเขตแขวงของตน, เป็นผู้นำนายอากรมาเก็บภาษีในเขตแขวงของตน, เป็นพยานของราชฎาที่จะรับคำชันสูตร คำตราสิน และทำสารกรมธรรม์และหนังสือสัญญาต่างๆ เป็นผู้รับฝากราชฎาที่จะได้รับอายัดผู้คน อายัดสัตว์ และทรัพย์สินของระหว่างวิวาท, เป็นผู้จัดหมายบัญชาคนเกิด คนแต่งงาน และคนตายในเขตแขวงของตน

รองอำเภอ รองกำนัน มีหน้าที่ เป็นผู้ช่วยราชการอำเภอ กำนัน ซึ่งจะมีการเกิดขึ้นในท้องที่, เป็นตัวแทนอำเภอกำนันเวลาไม่อยู่

คนสอดแนม (Detective) มีหน้าที่ สอดแนมสืบจับผู้ร้าย, เป็นผู้สอดแนมความสุขความทุกข์ของราชฎา ถ้ามีเหตุสงสัยจะเป็นอันตรายต่อราชฎา หรือเสียประโยชน์แก่แผ่นดินจะได้นำความแจ้ง

ต่อเจ้าพนักงานผู้ใหญ่โดยเร็ว, เป็นผู้ตรวจเหตุการณ์ต่างๆในเขตแขวง เพื่อทราบเหตุอันตรายที่มีขึ้น
ต้องทำรายงานส่งเจ้าพนักงานใหญ่, สอดแนมตรวจที่ชุมนุมคนเลวต่างๆให้ทราบความร้ายหรือดี

ในส่วนของกองรักษาซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบการดูแลความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯมีการ
บังคับบัญชาและมีตำแหน่งเจ้าพนักงานในกองรักษาซึ่งมีหน้าที่ดังนี้⁷⁷

	กองรักษา ⁷⁸		
	เจ้ากรมกองรักษา		
แพทย์ใหญ่	ปลัดกรม	นายเวร	สมุหบัญชีใหญ่
แพทย์รอง	สารวัตรใหญ่	เสมียนนอก	สมุหบัญชีรอง
	สารวัตรแขวง	เสมียนโท	เสมียนเอก
	นายยาม		เสมียนสามัญ
	คนตระเวน		

เจ้ากรม (Chief Superintendent) เป็นที่ปรึกษาหรือผู้ช่วยอธิบดีหรือจางวางกรณีที่ไม่อยู่ที่
ศาลาว่าราชการ กับทั้งหน้าที่จัดแบ่งคนผลัดเปลี่ยนไปรับราชการรักษาท้องที่, เป็นผู้ตรวจเจ้า
พนักงานฝึกหัดและสอบข้อบังคับและกฎหมายกองตระเวน, เป็นผู้กำกับพนักงานทำข้อบังคับสำหรับ
ป้องกันวิวาท และเหตุอันตรายแก่ราษฎร, เป็นผู้ตรวจสอบรายวันคนตระเวนรับราชการพร้อมด้วย
อธิบดีหรือจางวาง กำกับแจกเงินเดือน, เป็นผู้ออกคำสั่งสารวัตรแขวงให้สืบสวนเหตุการณ์หรือจับกุม
คนร้าย, เป็นผู้ออกคำสั่งตามหมายตระลาการให้คนกองตระเวนนำส่งคนที่ต้องคดี

ปลัดกรม (Superintendent) มี 2 นาย แบ่งหน้าที่ราชการกำกับคนตระเวนดูแลฝั่งซ้าย 1
นาย ฝั่งขวา 1 นาย มีหน้าที่เป็นผู้ตรวจคนกองตระเวนไปรักษาท้องที่ซึ่งตนได้กำกับรักษาการให้
ถูกต้อง, เป็นผู้ตรวจรวมรายวันของคนกองตระเวน, เป็นผู้ตรวจและรับรายงานของสารวัตรแขวง
เพื่อที่จะส่งให้เจ้าพนักงานผู้ใหญ่ตามสมควร, เป็นผู้ออกคำสั่งการต่างๆถึงสารวัตรแขวงที่ตนได้บังคับ,
เป็นผู้นำเอาความชอบความผิดของคนตระเวนในส่วนที่รับผิดชอบแจ้งให้แก่อธิบดีหรือจางวาง, เป็น
ผู้รายงานคำอัยตและรับจำหน่ายสิ่งของที่อัยตตามเหตุ

สมุหบัญชีใหม่ (Accountant) มีหน้าที่ประมาณเงินเบิกจ่ายในราชการของกองตระเวน, เป็นผู้
เบิกเงินจากกระทรวงมาใช้ในราชการ, เป็นผู้จ่ายเงินเดือนเบี้ยเลี้ยงและใช้ราชการต่างๆของกอง
ตระเวน, เป็นผู้รับเงินพินัย ค่าปรับโทษต่างๆส่งกระทรวงใหญ่, เป็นผู้เก็บเงินกลางสำหรับใช้ในราชการ

⁷⁷ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระ
อนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากัญญาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการ
กองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 61-66.

⁷⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 61.

ต่างๆของกองตระเวน, เป็นผู้เก็บ จ่าย สิ่งของในราชการ, เป็นผู้รับบัญชีรายวันของคนกองตระเวน และรับราชการแต่สารวัตรแขวงแล้วรวมยื่นอธิบดีหรือจางวางที่จะได้แจกเงินเดือน และทำหน้าที่รับ เก็บ จำหน่ายสิ่งของที่อายัด

สมุหบัญชีรอง (Assistant Accountant) กำหนดให้ชั้นแรกควรมี 6 นาย ทำหน้าที่ดังนี้ เป็นผู้ทำหนังสือสัญญาจ้างคนเข้ารับราชการกรมกองตระเวนหมวดหนึ่งไม่เกิน 500 คน, เป็นผู้ถือบัญชีเจ้าหน้าที่คนกองตระเวนที่ต้องจ่ายเจ้าหน้าที่ในเวลาแจกเงินเดือน, เป็นผู้ช่วยการบัญชีเงินรับ เงินจ่าย บัญชีเก็บของ และเป็นผู้ช่วยการบัญชีซื้อของ บัญชีจ่ายของ และบัญชีเก็บของ

แพทย์ใหญ่ (Surgeon) ทำหน้าที่กำกับกิจการโรงพยาบาลในกองตระเวน และรักษาคนกองตระเวนที่เจ็บป่วย

แพทย์รอง (Assistant Surgeon) เป็นผู้จัดการในโรงพยาบาลในกรมกองตระเวน และทำหน้าที่เข้าเวรดูแลรักษาคนไข้ กับทั้งออกไปรักษาคคนกองตระเวนที่ป่วยใช้ในพื้นที

นายเวร (Chief Clerk) เป็นผู้บังคับเสมียนซึ่งรับราชการในกรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษาให้ปฏิบัติตามหน้าที่, เป็นผู้จัดหาเสมียนให้เข้ารับราชการนพนักงานต่างๆ, เป็นผู้จัดหาสิ่งของเครื่องใช้ในพนักงานที่ตนได้บังคับบัญชา

สารวัตรใหญ่ (Chief Inspector) เป็นผู้ฝึกสอนข้อบังคับและกฎหมายแก่คนตระเวน, ตรวจสอบคนกองตระเวนที่ไปรักษาท้องที่, ทำรายงานจำนวนคนส่งอธิบดีหรือจางวาง และทำรายงานเหตุการณ์ที่ได้ทราบ แต่รายงานที่ได้ไปตรวจท้องที่ยื่นให้กับอธิบดีหรือจางวาง, เป็นผู้รับฟ้องราษฎรในท้องที่ซึ่งได้กล่าวโทษสารวัตรแขวง, นายหมวด นายยาม คนตระเวน ที่มีกิริยาไม่สมควรทำรายงานถึงเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ กับทั้งคอยตรวจตรากิริยาของคนตระเวน, ตรวจตราอาวุธ เครื่องใช้ เครื่องนุ่งห่ม แต่งตัวคนตระเวนให้สะอาดเรียบร้อย

สารวัตรแขวง (Inspector of Divisions) กำหนดให้มีหลายนายทำหน้าที่ดังนี้

เป็นผู้ควบคุมคนตระเวนมีจำนวนแต่ละแขวงไม่ต่ำกว่า 80 คนและไม่เกิน 200 คน และมีหน้าที่ควบคุมการเดินตรวจตราของคนกองตระเวน พร้อมทั้งจัดแบ่งคนกองตระเวนออกรักษาท้องที่รวมไปถึงคอยตรวจตราเครื่องนุ่งห่มของใช้สอยและโรงพักให้สะอาด, เป็นผู้จดบัญชีรายวันของคนกองตระเวน รับราชการยื่นต่อเจ้าพนักงานใหญ่, ถ้ามีเหตุการณ์ร้ายต้องลงตรวจให้ถึงพื้นที่และต้องระงับเหตุการณ์กับสืบสวนให้ได้เหตุผลโดยละเอียด, ต้องเป็นผู้รู้จักราษฎรกับนายบ้านของตนเพื่อจะได้สืบสวนเหตุการณ์ต่างๆกรณีมีเหตุ และตักเตือนราษฎรให้ประพฤติกิริยาอันดี, เป็นผู้เดินตรวจคนตระเวนและโรงพักที่แยกไปในท้องที่ให้ทั่วเวลาทั้งกลางวันและกลางคืนอย่างละครั้ง, เป็นผู้สังเกตกิริยาอาการของราษฎรและการทำงานทั้งปวงในท้องที่เมื่อสงสัยว่าจะเป็นเหตุแห่งอันตรายต้องทำรายงานยื่นต่อเจ้าพนักงานใหญ่, เป็นผู้ช่วยความทุกข์ของราษฎรตามกำลังที่จะช่วยได้, เป็นผู้เสนอความชอบความผิดของคนกองตระเวนต่อเจ้าพนักงานใหญ่

นายหมวด (Station Sergeant) สำหรับควบคุมสารวัตรแขวงมีไม่เกิน 6 นายมีหน้าที่ราชการ ดังนี้

เป็นผู้บังคับการในโรงอาศัยของคนกองตระเวน และควบคุมคนกองตระเวนในเวลาเมื่อสารวัตรไม่อยู่หรือแยกไปตั้งโรงอยู่ต่างหากในตำบลหนึ่งในท้องที่แขวงเดียวกัน, เป็นผู้ช่วยสารวัตรแขวงผลัดเปลี่ยนสารวัตรตรวจท้องที่, เป็นผู้ทำการแทนสารวัตรแขวงเวลาไม่อยู่ทุกอย่าง, เป็นผู้ฝึกหัดและสอนบังคับคนกองตระเวน, เป็นผู้สอบบัญชีคนเมื่อเช้า เมื่อออกยามผลัดเปลี่ยนกันกับยาม, เป็นผู้สังเกตกิริยาอาการคนกองตระเวนแล้วรายงานต่อสารวัตรแขวง, เป็นผู้อนุญาตผ่อนคนให้ลาไปธุระต่างๆที่ไม่ได้อยู่นาน

นายยาม (Sergeant) สำหรับควบคุมคน มีร้อยละ 5 นาย มีหน้าที่หลักในการควบคุมคนกองตระเวนในด้านจำนวนคนกองตระเวน, เดินยามตรวจคนของกองตระเวน, ตรวจสอบบัญชีคนเมื่อเช้า เมื่อออกยามผลัดเปลี่ยนกับนายหมวด, เป็นผู้อธิบายข้อบังคับและคำสั่งแก่คนตระเวน, คอยสังเกตกิริยาอาการของคนตระเวนที่ดีและชั่วพร้อมกับแจ้งนายหมวด และเป็นผู้นำเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยามของตนแจ้งกับนายหมวดและสารวัตรแขวง

คนตระเวน (Constable) เป็นเจ้าหน้าที่ซึ่งสัมพันธ์กับพื้นที่และราษฎรมากที่สุดเพราะต้องเดินตรวจตราท้องที่ จำนวนคนตระเวนไม่มีกำหนดจะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับท้องที่ลาดตระเวน มีหน้าที่ดังนี้

เป็นผู้ป้องกันอันตรายชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรมิให้เป็นอันตราย, ต้องรู้จักถนนตรอกในท้องที่ซึ่งตนรักษา, เดินตรวจยามในท้องที่ซึ่งตนได้รักษา, ตักเตือนราษฎรมิให้ทำล่วงละเมิดกฎหมาย, จับผู้กระทำความผิดล่วงพระราชกำหนดกฎหมายเฉพาะต่อหน้าแห่งตน หรือมีคนฟ้อง หรือที่ได้ทราบแน่ มั่นคง มีพยานว่าคนนั้นกระทำความผิด หรือนักโทษที่หนี หรือคนที่ขัดขวางอำนาจกองตระเวน, ช่วยคนที่ถึงอับจนแก่ความตายและช่วยดับเพลิงไหม้, ระงับความวิวาทที่เกิดขึ้นในท้องที่ที่ตนรักษา, ช่วยอนุเคราะห์คนเดินทางซึ่งจะขอให้ช่วยต้องช่วยจนเต็มกำลังที่จะเห็นชอบ, เป็นผู้จับสัตว์ที่พลัดเจ้าของ ที่กีดหนทาง, บังคับແຫ່ແນ່การชุมนุมมิให้มีเหตุวิวาท, ตรวจการที่ถนน ทาง ตรอก ในท้องที่ เมื่อเห็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งจะเป็นอันตรายแก่คนและสิ่งของทั้งหลาย หรือสิ่งใดๆที่ไม่เรียบร้อยกีดทางหรือมีกลิ่นเหม็น ต้องเป็นผู้คิดอ่านจัดการเลื่อนไปเสียให้พ้นจากพื้นที่, เป็นผู้รักษาของกลางที่ไม่มีเจ้าของที่ หลงลืมหรือตกหล่น และเสาะแสวงหาเจ้าของคืนของให้, เป็นผู้ตรวจประตูหน้าต่างทุกบ้านเรือนในท้องที่ซึ่งตนรักษาในเวลาเมื่อเจ้าของบ้านเจ้าของเรือนหลับ ถ้าเห็นว่าไม่มั่นคงต้องเป็นผู้ตักเตือน, เป็นผู้เดินหมายเรียกคู่ความ เกาะคนและเรียกพยานซึ่งผู้พิพากษาจะสั่ง, เป็นผู้คุมและรักษานักโทษเมื่อจะส่งไปที่ต่างๆ

หน้าที่การปฏิบัติงานของกองรักษาดังที่กล่าวมาจะเห็นถึงความรับผิดชอบของหน่วยงานนี้ที่มีต่อกรุงเทพฯที่กำลังเปลี่ยนไปทางกายภาพด้วยการมีถนนหนทางจำนวนมากขึ้น และการขยายตัวของ

เมืองที่ออกไป การปฏิบัติงานของคนตระเวน หรือพลตระเวน ที่ถูกระบุหน้าที่ให้ต้องรู้จักถนนหนทาง ตรอก ซอย ในเมืองเป็นอย่างดี รวมทั้งยังต้องคอยดูแลการสัญจรให้เรียบร้อยปราศจากสิ่งกีดขวาง ถนนหนทาง ปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย และต้องไม่มีเหตุทะเลาะวิวาทในท้องถนน รวมไปถึงยังต้องดูแลรักษาความสะอาดของท้องถนนอีกด้วย การให้ความสำคัญกับหน้าที่เหล่านี้ในท้องถนนเพิ่มขึ้นมา แสดงถึงการเล็งเห็นถึงการดูแลพื้นที่ในส่วนนี้ซึ่งมีความสำคัญในวิถีชีวิตของราษฎรอันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพที่เกิดขึ้น

อย่างไรก็ดี เมื่อมีการปรับปรุงระเบียบการจัดการปกครองท้องที่หัวเมืองทั่วประเทศในปี พ.ศ. 2437 ซึ่งเป็นการรวมหัวเมืองรายรอบกรุงเทพฯ 4 เมือง ได้แก่ นนทบุรี นครเขื่อนขันธ์ ปทุมธานี และสมุทรปราการ เข้ากับกรุงเทพฯ ภายใต้การปกครองของกระทรวงนครบาล เนื่องจากเมื่อเกิดเหตุอาชญากรรม โจรผู้ร้ายมักหนีข้ามเขตการปกครองอยู่เสมอทำให้ยุ่งยากแก่การติดตามประกอบกับภายในหัวเมืองที่กล่าวมามีชาวต่างประเทศและคนในบังคับต่างประเทศอาศัยอยู่มาก ทำให้รัฐต้องเข้าไปดูแลปัญหาเพื่อหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกับคนกลุ่มนี้ และกองตระเวนมักได้รับการร้องขอจากเจ้าเมืองและศาลกงสุลให้ติดตามคนร้าย แต่ก็ประสบปัญหาเพราะต้องใช้กำลังพลจากภายในพระนครออกมาทำการยังหัวเมือง ประกอบกับหัวเมืองเหล่านี้ยังมีได้ถูกรวมเข้ากับกระทรวงมหาดไทยเมื่อครั้งที่มีการจัดการบริหารราชการแผ่นดินส่วนกลางเมื่อปี พ.ศ. 2435 การเปลี่ยนแปลงการดูแลหัวเมืองในปีดังกล่าวทำให้กองตระเวนจัดรูปแบบของหน่วยงานให้สอดคล้องกับภาระหน้าที่ซึ่งเพิ่มขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2439 เมื่อมีการประกาศพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ จึงโปรดเกล้าฯ ให้รวมกองตระเวนเข้าไปในการจัดการปกครอง 4 หัวเมือง โดยมอบหน้าที่ให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง และพระเทพพลู ออกไปแบ่งเขตแขวงจัดตั้งกองตระเวน อำเภอกำนัน ในหัวเมืองเหล่านี้⁷⁹ หลังจากนั้นจึงมีการแบ่งหน่วยงานในกรมกองตระเวนขึ้นใหม่ออกเป็น 3 สาย ดังนี้

สายที่ 1 ท้องที่ในพระนคร มีหน่วยงาน ได้แก่

- กองตระเวนฝ่ายกองไต่สวนโทษหลวง (The Criminal Investigation Department) ทำหน้าที่บังคับการคนสอดแนม หรือกองตระเวนลับ (Detective) ทุกแขวงซึ่งในขณะนั้นอาศัยอำเภอกำนันทำการแทนไปก่อน ร่วมกับคนสอดแนมที่จัดจ้างขึ้นมา ซึ่งมีแต่เฉพาะในเขตพระนคร ทำหน้าที่ชันสูตรเหตุต่างๆ เช่น ปล้น ฆาตกรรม และยังทำหน้าที่ไต่สวนคนร้ายและส่งฟ้องศาล
- กองตระเวนกองรักษา (The Operation Department) ฝ่ายกองตระเวนชั้นในรักษาท้องที่ต่างๆในพระนคร เพื่อรักษาท้องที่ให้เกิดความสงบเรียบร้อยและทำตามคำสั่งศาล และกระทรวงต่างๆที่เกี่ยวข้องด้วยกฎหมาย

⁷⁹ ทวีศักดิ์ สุภษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 116-120.

- กองตระเวนรักษา ฝ่ายกองชั้นนอก ซึ่งตระเวนรักษาในท้องน้ำลำคลอง และท้องทุ่งนอกพระนคร

สายที่ 2 กองตระเวนใน 4 หัวเมือง แบ่งสายงานโดยให้เมืองหนึ่งมีฝ่ายกองตระเวนใต้สวนโทษหลวง และฝ่ายกองรักษาทั้ง 2 อย่าง แต่ให้รวมอยู่ในหน่วยงานเดียวกัน มีเจ้าพนักงานสารวัตรใหญ่ควบคุมแต่ละเมืองมี 1 คน ส่วนกองใต้สวนโทษหลวงมีเจ้าพนักงานก็คืออำเภอกำนัน และผู้ใหญ่บ้าน

สายที่ 3 กองตระเวนฝ่ายรักษาการทางรถไฟ มีหน้าที่รักษาการเฉพาะแต่งงานเกี่ยวข้องการเดินรถไฟ ตั้งแต่กรุงเทพฯตลอดทุกหัวเมืองที่รถไฟไปถึงโดยแบ่งแยกกันประจำอยู่ตามโรงพักรถไฟที่มีทรัพย์สินของกรมรถไฟหลวงอยู่ อีกพวกนั้นให้แยกไปกับพวกคนงานกุลีที่ทำการสร้างทางรถไฟทุกแห่ง เพื่อคุ้มครองผู้คน ทรัพย์สิน ตลอดจนระงับเหตุวิวาท และเหตุปล้นจี้กัน โดยให้ประสานงานกับกำนัน ผู้ใหญ่บ้านตลอดจนข้าหลวงผู้รักษาเมืองให้สืบจับคนร้ายด้วย

การจัดแบ่งหน่วยงานกองตระเวนในลักษณะดังกล่าวนี้ได้รับการแก้ไขอีกครั้งจากคำแนะนำของมิสเตอร์ เอ เอ เอ ยาร์ดิน ซึ่งรัฐบาลจ้างมาบริหารงานกองตระเวนเมื่อปี พ.ศ.2440 และมอบหน้าที่ให้ศึกษาถึงการบริหารงานเพื่อแก้ไขข้อบกพร่อง และเสนอให้รัฐบาลแก้ไขส่วนราชการของกองตระเวนใหม่โดยให้ รวมส่วนราชการกองตระเวนชั้นใน กองตระเวนชั้นนอก และกองตระเวนรถไฟ* ซึ่งแยกกันปฏิบัติหน้าที่โดยเอกเทศนำมารวมในส่วนราชการเดียวกัน มีการบังคับบัญชาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ซึ่งมีการบังคับบัญชาตามลำดับดังนี้

“๑. อธิบดี (Inspector General) ชาวยุโรป ๑ สำหรับบังคับการทั่วตลอดแลออกตรวจจังหวัดเขตแขวง เพื่อได้ดำริ้การจ้ดกองตระเวนให้เป็นการแข็งแรงเรียบร้อยแลนำความหาฤาเสนาบดีจ้ดทำข้อบังคับบำรุงความสุขแลความเรียบร้อยให้ท้องแขวงทั้งปวง

๒. รองอธิบดี (Deputy Inspector General) ชาวสยาม ๑ ชาวยุโรป ๑ รวม ๒ นาย สำหรับบังคับสั่งการ ช่วยอธิบดีตามส่วนฝ่ายสยามแลฝ่ายต่างประเทศ ถ้าอธิบดีไม่อยู่ได้บังคับการแทน

๓. เจ้ากรมแขวง (Superintendents of Divisions) ชาวสยาม ๑ ชาวยุโรป ๒ นาย รวม ๓ นาย สำหรับอยู่ประจำรักษาท้องแขวงกองตระเวนชั้นใน ๑ กองตระเวนชั้นนอก ๑ กองตรวจรถไฟ ๑

* การแบ่งส่วนงานรับผิดชอบอย่างเด่นชัดของกองตระเวนในการตรวจตราและรับผิดชอบในด้านต่างๆ ยังคงปรากฏในปัจจุบัน เช่น ตำรวจรถไฟ เป็นต้น

๔. ปลัดกรม (Assistant Superintendent) ชาวสยามทั้ง ๒ นาย สำหรับช่วย
ราชการอธิบดี ๑ รองอธิบดี ๑”⁸⁰

การปรับปรุงการบริหารงานของกองตระเวนดังที่กล่าวมานั้นจึงมีความสำคัญต่อการปฏิบัติงานรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านกายภาพและลักษณะประชากรอันนำมาซึ่งปัญหาจากการใช้พื้นที่ให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยโดยให้ความสำคัญกับท้องถนน ซึ่งเป็นโครงสร้างด้านกายภาพที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของราษฎรมากขึ้น ขณะเดียวกันการเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรก็นำมาซึ่งการควบคุมประชากรของรัฐ ที่มีก่อก่อดีความกระทบกระทั่งตลอดจนปัญหาอาชญากรรมอยู่เสมอ โครงสร้างของกองตระเวนที่ปรากฏจึงเห็นถึงการแบ่งแยกภาระหน้าที่ของหน่วยงานที่ชัดเจน เช่น ด้านการลาดตระเวน อีกทั้งยังมีการบริหารงานภายในองค์กรตามลำดับชั้นการบังคับบัญชาที่แน่นอนเพื่อให้การปฏิบัติงานมีประสิทธิภาพและสามารถสั่งการแก้ไขปัญหาต่างๆได้อย่างดี นอกจากการปรับปรุงโครงสร้างของการปฏิบัติงานแล้ว ยังมีการปรับปรุงด้านบุคลากรด้วยการสรรหาบุคคลเพื่อที่จะมารับราชการให้เกิดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานต่อสภาพการณ์ของการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯที่มีมากขึ้น

4.4.2 การสรรหาบุคลากร

กองตระเวนที่ปรับปรุงขึ้นมีการปรับเปลี่ยนการใช้บุคลากรให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ของบ้านเมือง โดยระยะแรกในปี พ.ศ.2433-2439 มีการใช้บุคลากรที่เป็นข้าราชการชาวไทยในระดับสูง เช่น เจ้ากรมและปลัดกรม ดังนี้

กองไต่สวนโทษหลวง

- เจ้ากรม พระประชากรกิจพิจารณา
- ปลัดกรม หลวงวิพาทประนุก และหลวงวิเศษธานี

กองรักษา

- เจ้ากรม นายรองบำรุงราชบทมาลย์
- ปลัดกรม หลวงวิสูตรบรรหาร และหลวงนฤบาลบุรีรัฐ⁸¹

สำหรับเจ้าหน้าที่ระดับล่าง เช่น พลตระเวน มีการจ้างราษฎรเพื่อมาเป็นคนตระเวนโดยการกำหนดให้มีสัญญาว่าจ้างโดยมีการกำหนดอัตราเงินเดือนซึ่งมีการกำหนดอัตราเงินเดือนไว้ใน

⁸⁰ หจข.ร. 5 น.11.3/6 ที่ 16/8195 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบบังคมทูลสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.116 อ้างถึงใน รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” หน้า 90.

⁸¹ ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 124.

ปรับปรุงกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 (ดูรายละเอียดอัตราเงินเดือนในตารางจากหัวข้อเงินเดือนและสวัสดิการ) เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนพลตระเวน

พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ ทรงให้ความสำคัญกับการสรรหาบุคคลที่จะรับราชการเป็นพลตระเวนอย่างมาก เนื่องจากมีความจำเป็นต้องใช้พลตระเวนตรวจตราท้องที่ของกรุงเทพฯตามแผนการที่ทรงวางไว้ในปี พ.ศ.2433 ถึง 2,815 คน⁸² ก่อนหน้าการปฏิรูปกองตระเวนพลตระเวนจำนวนไม่น้อยเป็นทาสของนายตรวจพลตระเวน ซึ่งรับราชการในท้องที่เดียวกันทำให้เกิดปัญหาพลตระเวนทำงานได้ไม่เต็มเวลาเพราะต้องทำงานส่วนตัวของมูลนายเป็นหลัก หรือไม่หากมูลนาย กวดขันทาสของตนมากนักทาสก็มักลาออกจากพลตระเวนทำให้เสียราชการ รวมทั้งนายตรวจมักกดขี่ไพร่ที่รับจ้างเป็นพลตระเวนด้วยการ “ซื้อเงินเดือน” เพื่อแลกกับการรับราชการต่อไปมิฉะนั้นจะมีให้รับจ้างต่อไป ประกอบกับพลตระเวนเมื่ออยู่ในท้องที่ใดท้องที่หนึ่งนานเข้าก็มักสนิทสนมกับคนในท้องที่จนเป็นช่องทางให้เกิดคดีอาชญากรรมขึ้น ดังนั้นจึงทรงให้ยกเลิกวิธีการเช่นนี้⁸³ โดยบังคับให้นายเงินเจ้าของทาสต้องยอมให้ทาสรับจ้างเป็นคนตระเวน⁸⁴ พร้อมทั้งกำหนดให้มีสมุหบัญชีทำหน้าที่ตรวจสอบจำนวนคนและจำนวนเงินเดือน ซึ่งในเบื้องต้นกำหนดให้รับพลตระเวนได้ 500 คน⁸⁵

คุณสมบัติของพลตระเวนจะต้องมีคุณลักษณะพื้นฐานคือ ร่างกายแข็งแรง และมีกิริยาเรียบร้อย และเมื่อผ่านการพิจารณาแล้วสมุหบัญชีจะส่งพลตระเวนไปฝึกฝนให้ใช้อาวุธ พร้อมทั้งอบรมความประพฤติให้เรียบร้อย และต้องเรียนรู้ข้อกฎหมาย⁸⁶ ก่อนจะถูกจัดสรรไปปฏิบัติราชการยังท้องที่ต่างๆ⁸⁷

สำหรับบุคลากรที่เป็นชาวต่างประเทศนั้น รัฐให้ความสำคัญอย่างมากโดยเฉพาะชาวตะวันตกเข้ามาบริหารงานในตำแหน่งระดับสูงของกองตระเวนซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนการใช้บุคลากรให้เข้ากับสภาพการณ์ของบ้านเมืองอันเป็นผลมาจากการเสียดิสทิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งสร้างปัญหาต่อการ

⁸² “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 45 เปรียบเทียบกำลังพลเก่า-ใหม่,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภิรมย์ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลัใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 113.

⁸³ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 19 การว่าจ้างพนักงานกองตระเวน,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

⁸⁴ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 24 ข้อบังคับนายเงินต้องยอมให้ทาสรับจ้างเป็นคนตระเวน,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 68-69.

⁸⁵ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 20 สมุหบัญชีกำหนดจ้างคนได้ 500 คน,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 66.

⁸⁶ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 25 อัตราเงินคนตระเวนที่รับราชการนาน,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 69.

⁸⁷ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 30 การฝึกหัดและแจกจ่ายคนตระเวน,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 72.

ควบคุมราษฎรอันส่งผลกระทบต่อความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ⁸⁸ ประกอบกับการใช้ข้าราชการชาวไทยไม่สามารถรองรับต่อปัญหาที่เกิดขึ้น ดังนั้นจึงมีการใช้ชาวตะวันตกซึ่งมีความเชี่ยวชาญทางด้านภาษาสามารถติดต่อกับศาลกงสุลต่างๆตลอดจนรู้ข้อกฎหมายด้านการต่างประเทศเป็นอย่างดี ดังในลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระเจ้านั่งยาเออ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เมื่อปี พ.ศ. 2440 ดังนี้

“ข้าพเจ้าได้ตริตรงคิดเลือกหาหม่อมเจ้าแลข้าราชการชาวสยามที่จะสมควรรับราชการในตำแหน่งนี้เป็นนักหนาแล้ว ก็ยังคิดไม่เห็นผู้ใดเพราะผู้ที่รับราชการในตำแหน่งนี้ ควรจะต้องประกอบด้วย ๓ ประการ คือ

(๑) เป็นผู้มีความรู้สูง ที่ให้ชาวสยามแลชาวต่างประเทศมีความนับถือว่าเป็นผู้ควรรับราชการในตำแหน่งใหญ่

(๒) เป็นผู้มีความรู้หนังสือแลภาษาต่างประเทศ ที่จะได้ตรวจจำเรียนแบบแผนจัดการกงตระเวน แลตอบโต้กับชาวต่างประเทศอันมีการเกี่ยวข้องกับทั้งบังคับบัญชา นายกงตระเวนคนต่างประเทศในกรมได้โดยตรง

(๓) เป็นผู้เข้าใจในทางพระราชกำหนดกฎหมาย แลหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี เพราะการกงตระเวนในกรุงเทพฯ เกี่ยวแก่การสับเยกต์ต่างประเทศเป็นหลายศาล เป็นการลำบากยิ่งกว่าการกงตระเวนในเมืองที่ไม่มีศาลกงสุลนั้น”⁸⁹

ความจำเป็นดังข้อความข้างต้นนำไปสู่การปรับปรุงด้านบุคลากรของกงตระเวนครั้งสำคัญด้วยการจ้างชาวตะวันตกเข้ามาเป็นเจ้าหน้าที่กงตระเวนโดยมีการเลือกบุคลากรที่มีความเหมาะสมเข้ามาดำรงตำแหน่งอธิบดีกรมกงตระเวนเมื่อปี พ.ศ. 2440 คือ มิสเตอร์ เอ เอ เอ ยาร์ดิง (Arthur John Alexander Jardine) ซึ่งรัฐบาลไทยขอยืมรัฐบาลอังกฤษในอินเดียมาช่วยราชการเป็นคนแรกสำหรับมิสเตอร์ยาร์ดิงผู้นี้เป็นชาวอังกฤษรับราชการในกงตระเวนเมืองพม่าและมียศสูงสุดขณะ

⁸⁸ ฮอง ลิซ่า, “สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1868-1910 เสี่ยงที่ไม่ประสานของลัทธิสากลนิยมกึ่งเมืองขึ้น,” แปลจาก “Extraterritoriality in Bangkok in the Reign of King Chulalongkorn, 1868-1910: The Cacophonies of Semi-Colonial Cosmopolitan,” พิมพ์ใน *Itinerario: European Journal of Overseas History* 27,2 (2003): 125-146. โดย วารุณี โอสถารมย์ ใน *ตะวันตกในตะวันออกสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ห้าถึงปัจจุบัน เอกสารประกอบการสัมมนาเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547),* หน้า 3-5.

⁸⁹ หจข. ร.5 น.8.2 ก/31 พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ.120 อ้างถึงใน รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศ ในกรมตำรวจในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” หน้า 75-76.

ประจำการอยู่ที่พม่าในตำแหน่ง เจ้ากรมแขวง⁹⁰ ความชำนาญที่ชาวตะวันตกในด้านการปฏิบัติหน้าที่ ซึ่งทางรัฐบาลไทยต้องการทำให้มีการจ้างชาวตะวันตกเข้ามาดำรงตำแหน่งต่างๆในกองตระเวนในระดับสูงอย่างต่อเนื่องเช่น ในปี พ.ศ.2441 รัฐบาลไทยได้ขอยืมตัวข้าราชการตำรวจจากรัฐบาลอังกฤษในพม่าจำนวน 5 นาย คือ

1. มิสเตอร์ ดับเบิลยู แอริชาตชัน เป็นผู้แทนเจ้ากรมกองตระเวน
2. มิสเตอร์ อี เอส ลอชัน เป็นผู้บัญชาการสารวัตรแขวง
3. มิสเตอร์ ยีเลน เป็นผู้บัญชาการสารวัตรแขวง
4. มิสเตอร์ แอม อา ฮาดแนล เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการสารวัตรแขวง
5. มิสเตอร์ บี วอคซ์ เป็นผู้ช่วยผู้บัญชาการสารวัตรแขวง⁹¹

นอกจากนี้ การใช้ชาวตะวันตกมาเป็นผู้บังคับบัญชายังมีประโยชน์ต่อการช่วยพัฒนากองตระเวนของไทยเช่นที่มิสเตอร์ เอ เอ ยาร์ดิน อธิบดีกรมกองตระเวน กราบทูลต่อ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ ดังนี้

“การที่จะใช้นายกองตระเวนชาวยุโรปให้มากขึ้นอีกโดยที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เคยเห็นมา แลตามความรู้ของข้าพระพุทธเจ้าที่ได้ทราบด้วยเรื่องกองตระเวนในกรุงเทพฯที่เป็นมาแล้ว แลตามการที่ข้าพระพุทธเจ้าได้เคยทำการในพวกกองตระเวนเมืองอินเดียมาแล้วถึง ๘ ปี แลกองตระเวนเมืองพม่าถึง ๑๐ ปี ข้าพระพุทธเจ้ามีความเชื่อแน่ว่า ไม่มีกองตระเวนจำพวกใดที่ได้รับความชำนาญในการปฏิบัติตามข้อบังคับให้พร้อมให้เป็นคนว่องไว ความหัดให้ระวังระไวอยู่เสมอ แลฝึกหัดอย่างสูงที่สุดที่อาจสามารถจะทำให้ชนชาติเอเชียได้รับความชำนาญนอกจากความช่วยเหลืออุดหนุนของนายกองตระเวนชาวยุโรปที่มีตำแหน่งสูงมาช่วยฝึกหัดให้ เฉพาะฉนี้ข้าพระพุทธเจ้าจะวางหน้าผู้ที่มีปรีชาสามารถฉลาดรอบรู้ในกิจการทั่วไป แลได้เคยฝึกหัดพลตระเวนพม่ามาแล้วอยู่ใน ๘ ปีแล ๑๐ ปี ที่จะเรียกมาทำการนี้ได้ แลข้าพระพุทธเจ้าขอแนะนำโดยแรงว่า ให้รัฐบาลสยามขอยืมนายกองตระเวนคอเวอนแมนอินเดียหลายคนมารับราชการในหน้าที่นี้เพียงสัก ๒ ๓ ปี แม้การชี้แจงนี้เป็นการตกลงแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าขอนายกองตระเวนผู้ที่ข้าพระพุทธเจ้าได้รู้จักว่าเป็นคนสมควรแก่การที่เราต้องการในการที่จะรับราชการให้เป็นประโยชน์ได้อย่างยิ่งที่จะทำให้กองตระเวนกรุงเทพฯยิ่งดีขึ้นไป แลนาย

⁹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 87-88.

⁹¹ หจช. ร.5 บ.9/110 คำแปลที่ 38/5670 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงเทเวศร์วัชรปการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ถึง มิสเตอร์ ยอชเตรฟวิล ราชทูตอังกฤษ ลงวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ.117

กองตระเวนผู้ช่วยเหล่านี้จะได้จัดการควบคุมกองตระเวนชั้นนอก กองตระเวนรถไฟ กองตระเวนลำคลองกับทั้งกองตระเวนชั้นในพระนครด้วย”⁹²

อย่างไรก็ดี การแต่งตั้งชาวตะวันตกในตำแหน่งสำคัญนั้น รัฐยังมีนโยบายที่จะให้ข้าราชการชาวไทยได้เรียนรู้การปฏิบัติงานไปพร้อมกันด้วย เห็นได้จากคำกราบบังคมทูลของกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ต่อสมเด็จพระบรมราชินีนาถ * ผู้สำเร็จราชการ เมื่อปี พ.ศ.2440 ดังนี้

“การที่จะจัดกองตระเวนทุกกองให้รวมกันอย่างนี้เป็นการสมควรดี ดีแต่ที่มีคนยุโรปเป็นหัวหน้าทุกหน้าที่นั้น เป็นการอยู่ข้างเปลืองเงินเดือนอยู่มาก แต่เมื่อคำริห์ถึงการเมื่อจะเริ่มจัดคราวแรกนั้น ถ้าเป็นคนยุโรปเป็นหัวหน้า การกองตระเวนอยู่แต่ก่อนมารับราชการ ก็คงเป็นการดีกว่าคนฝ่ายสยามที่ยังไม่ชำนาญ ธรรมเนียมการที่จะจัดขึ้นเมื่อได้จัดการลงเป็นแบบแผนเรียบร้อย แล้วจะผ่อนผันเอาปลัดกรมคนสยาม ที่ได้ทราบธรรมเนียมการชำนาญแล้วขึ้นรับราชการในหน้าที่ต่อไป”⁹³

ความต้องการในด้านการพัฒนาบุคลากรชาวไทยทำให้มีการปฏิบัติงานร่วมกันระหว่างข้าราชการในกองตระเวนที่เป็นชาวตะวันตกและชาวไทยเห็นได้จากตำแหน่งข้าราชการซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2440 ดังนี้

- อธิบดีกรมกองตระเวน มิสเตอร์ยาร์ดิน
- รองอธิบดี 2 นาย พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง, มิสเตอร์เบนส์
- เจ้ากรมแขวง 3 นาย หม่อมเจ้าสง่างาม เจ้ากรมกองตระเวนแขวงชั้นนอก
 มิสเตอร์สกินเนอร์ เจ้ากรมกองตระเวนแขวงชั้นใน
- ปลัดกรม 4 นาย มิสเตอร์แมน เจ้ากรมกองตระเวนแขวงรถไฟ
 หลวงจรณินฤเบศร์
 หลวงนรารักษ์พลชั้น์
 มิสเตอร์คอมเมอร์
 มิสเตอร์ฮาตแนล

⁹² หจข.ร.5 น.11.3/6 คำแปลที่ 3335 รัับวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ.116 ที่ 7/5282 วันที่ 18 มิถุนายน ร.ศ.116 มิสเตอร์ยาร์ดิน กราบทูล กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล อ้างถึงใน รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” หน้า 94-95.

* คือ พระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี ดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการขณะพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส ณ ทวีปยุโรป เมื่อปี พ.ศ.2440

⁹³ หจข. ร.5 น.11.3/6 ที่ 16/1895 กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ กราบทูล สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ผู้สำเร็จราชการ ลงวันที่ 1 ตุลาคม ร.ศ.116 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 124.

- สารวัตรใหญ่ 5 นาย หลวงวิสุตบรรหาร
 หลวงธรรมากรกิจ
 หลวงอนันต์มณูกิจ
 หลวงบุรีรัฐพิจารณา
 มิสเตอร์เฮิน⁹⁴

สำหรับมิสเตอร์ เอ เอ เอ ยาร์ดีน รับราชการในกองตระเวนจนถึงปี พ.ศ.2445 จึงครบวาระต้องเดินทางกลับเพื่อรับตำแหน่งเจ้ากรมกองตระเวนในพม่า รัชกาลที่ 5 ทรงแต่งตั้งมิสเตอร์อิริก สตีเวน ยอน ลอซัน หรือ อิริก เซนต์ เย ลอซัน (Eric St. J. Lawson) ซึ่งไทยยืมตัวมาจากรัฐบาลอังกฤษในอินเดียเช่นกัน มิสเตอร์ลอซันรับราชการกองตระเวนในไทยตั้งแต่ปี พ.ศ.2441 โดยรับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมกองตระเวนชั้นในกรุงเทพฯ จนถึงปี พ.ศ.2443 เมื่อสัญญาจ้างครบกำหนดมิสเตอร์ลอซันได้สมัครเข้ารับราชการมีกำหนดเวลา 3 ปี ระหว่างการปฏิบัติงานมิสเตอร์ลอซันได้ปฏิบัติงานเป็นที่พอใจแก่มิสเตอร์ยาร์ดีนอย่างมาก แม้แต่เรื่องภาษาซึ่งมิสเตอร์ลอซันได้ฝึกฝนภาษาไทยจนสามารถสอบถามพยานในที่เกิดเหตุได้ เมื่อถึงปี พ.ศ.2445 มิสเตอร์ลอซันได้รับการคัดเลือกจากพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ให้ดำรงตำแหน่งแทนมิสเตอร์ยาร์ดีน และได้รับโปรดเกล้าฯ ให้ดำรงตำแหน่งในตำแหน่งผู้บังคับการกรมกองตระเวน ซึ่งเป็นคำที่ใช้เรียกตำแหน่งแทน จางวางกรมกองตระเวน ที่เป็นคำเก่าใช้กันมาแต่เดิม มิสเตอร์ลอซันดำรงตำแหน่งดังกล่าวจนถึงปี พ.ศ.2458 ซึ่งรัฐบาลได้เปลี่ยนผู้ดำรงตำแหน่งการบังคับบัญชาสูงสุดเป็นข้าราชการชาวไทยหลังจากยุบรวมหน่วยงานกองตระเวนเข้ากับตำรวจ⁹⁵

นอกจากนี้ บุคลากรชาวต่างชาติที่ทางกองตระเวนใช้ระดับรองลงมาได้แก่บรรดาแขกโดยส่วนใหญ่มาจากอินเดียซึ่งเป็นอาณานิคมของอังกฤษมีความคุ้นเคยกับธรรมเนียมปฏิบัติด้านการรักษาความปลอดภัยและส่วนหนึ่งติดตามเจ้านายของตนเข้ามา⁹⁶ คนในกรุงเทพฯ อาจจะคุ้นเคยกับการใช้แขกมาเป็นพลตระเวนตระเวนตรวจตราตามท้องถนนเป็นอย่างดีเมื่อครั้งมีการตั้งกองโปลิศสมัย

⁹⁴ หจข. ร.5 น.11.3/6 ที่ 16/815 หนังสือกราบทูลกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ ลงวันที่ 11 ตุลาคม ร.ศ.116 และ หจข. ร.5 น.8.1/141 ที่ 35/835 พระราชเสาวนิตูลกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ ลงวันที่ 13 ธันวาคม ร.ศ.116 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 164-165.

⁹⁵ รสสุคนธ์ จรัสศรี, “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์,” หน้า 136-143.

⁹⁶ อินทรา ซาฮีร์, “เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ.2400-2490,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 43.

รัชกาลที่ 4 ซึ่งมีการใช้แขกมลายู และแขกอินเดีย⁹⁷ มาก่อน ภายหลังจากที่ปฏิรูปกองตระเวนขึ้นความ ต้องการจ้างบรรดาแขกเข้ามาปฏิบัติงานยังคงปรากฏ เช่นในปี พ.ศ.2439 นายทรัพย์สารวัตรแขวง โรงพักประตูสามยอด ขอให้กองตระเวนจ้างแขก 5 คนเข้ารับราชการในโรงพักแห่งนี้⁹⁸ หากพิจารณา จำนวนพลตระเวนแขกหากเปรียบเทียบกับพลตระเวนชาวไทยจากการสำรวจเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2441 มีการสำรวจจำนวนพลตระเวนแยกเป็นกลุ่มคนชาติพันธุ์ต่างๆพบว่าจากจำนวนพลตระเวน 1,372 คน กลุ่มแขกอยู่ในลำดับรองจากคนไทยเท่านั้น ดังจำนวนต่อไปนี้

ตารางที่ 8 จำนวนพลตระเวนที่รับราชการตามกลุ่มชาติพันธุ์ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2441

ไทย	1,113 คน	พม่า	4 คน
แขก	148 คน	บุตรจีน	4 คน
ลาว	56 คน	ไทยนอก	4 คน
รามัญ	18 คน	เขมร	25 คน
ทวาย	1 คน		

ที่มา : หจข. ร.5 น.8.1/163 หลวงพิพิธพลภักดี สมุหบัญชีกองตระเวน กราบทุลกรมหลวง นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.117

สำหรับพลตระเวนแขกหากจำแนกอย่างละเอียดจะพบว่าเป็นชาวอินเดียจำนวนมากและอีก ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มที่มีถิ่นฐานในอินเดีย ได้แก่ ซิกข์ และปาทาน รวมถึงผู้ที่นับถือศาสนาฮินดู ดังตาราง ที่สำรวจพลตระเวนแขกช่วงเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนมีนาคม ร.ศ.117 (พ.ศ.2441-2442) ได้ แบ่งกลุ่มแขกตามชาติพันธุ์และศาสนา ดังนี้

⁹⁷ ธีรบุล จัตตารีส, “ประวัติกัปตันเปิดเอมส์,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี เอช. พอร์ดี, หน้า 62.

⁹⁸ หจข. ร.5 น.8.1/94 ที่ 246/115 นายทรัพย์สารวัตรแขวงโรงพักประตูสามยอด ยื่นรายงานต่อ นายร้อย ตรีประสาร สารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.115

ตารางที่ 9 จำนวนพลตระเวนแขกที่รับราชการระหว่างเดือนพฤศจิกายน-มีนาคม พ.ศ.2441-2442

เดือน	อินเดีย	มาลายู	กาบูน	ตานี	ซิก	ปะถ่าน	ฮินดู	เจ้าเส้น	ตุระกี	บักถาน *	รวม/คน
พฤศจิกายน	69	8	3	5	18	43	2	--	--	--	148
ธันวาคม	17	3	29	3	20	41	6	1	8	2	130
มกราคม	15	3	24	3	16	38	11	--	8	1	119
กุมภาพันธ์	6	7	15	8	14	37	7	--	--	--	94
มีนาคม	12	6	39	4	16	26	7	--	--	--	110
รวม	119	27	110	23	84	185	33	1	16	3	601

ที่มา: หจข. ร.5 น.8.1/163 หลวงพิพิธพลภักดิ์ สมุห์บัญชีกองตระเวน กราบทูลกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.117

การใช้พลตระเวนแขกนับได้ว่าเป็นการปรับตัวให้เข้ากับสภาพการณ์ของกรุงเทพฯซึ่งมีชาวตะวันตกเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ซึ่งคนตระเวนแขกส่วนมากมาจากดินแดนอาณานิคม ทั้งในมาลายู สิงคโปร์ และอินเดีย พลตระเวนจำนวนไม่น้อยเป็นชาวอินเดีย และซิกข์ ดังตารางข้างต้น ซึ่งในดินแดนอาณานิคมของอังกฤษดังที่กล่าวมานั้นมีการใช้คนพื้นเมืองในอาณานิคมของตน เช่น ชาวซิกข์ ในอินเดีย ได้ดำรงตำแหน่งเจ้าหน้าที่ตำรวจระดับรอง ทำหน้าที่สืบข่าว และลาดตระเวน นอกจากนี้พลตระเวนแขก เช่น ชาวซิกข์ ยังมีรูปร่างเหมาะสมกว่าชาวสยามที่มีขนาดเล็ก และเมื่อต้องปฏิบัติหน้าที่ควบคุมชาวตะวันตกในเวลาที่เกิดเหตุวิวาท เช่น การเมาสุราของพวกกะลาสี พลตระเวนแขกจึงสามารถรับมือได้อย่างดี⁹⁹ พลตระเวนแขกมีบทบาทสำคัญต่อการดูแลความสงบเรียบร้อยโดยเฉพาะในพื้นที่ซึ่งมีชาวตะวันตกอาศัยอยู่ได้แก่บริเวณด้านใต้ของกรุงเทพฯบริเวณถนนเจริญกรุง บางรัก บ้านทวาย บริเวณดังกล่าวเป็นถิ่นที่พักและย่านประกอบการค้าของชาวตะวันตก รัฐบาลพยายามหลีกเลี่ยงเหตุปะทะกับคนกลุ่มนี้ซึ่งมีสิทธิสภาพนอกอาณาเขตคุ้มครองจึงใช้พลตระเวนแขกซึ่งมีความคุ้นชินต่อการปฏิบัติงานในลักษณะดังกล่าวประจำตามโรงพักในถิ่นที่พำอาศัยของชาวตะวันตกรวมทั้งคนในบังคับเช่นที่พระยาอนุমানราชธน กล่าวไว้ดังนี้

* สะกดตามต้นฉบับจากเอกสารจดหมายเหตุแห่งชาติ

⁹⁹ สอง ลิซ่า, “สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1868-1910 เสียซึ่งไม่ประสานของลัทธิสากลนิยมกิ่งเมืองขึ้น,” แปลจาก “Extraterritoriality in Bangkok in the Reign of King Chulalongkorn, 1868-1910: The Cacophonies of Semi-Colonial Cosmopolitan,” ใน ตะวันตกในตะวันออกสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ห้าถึงปัจจุบัน เอกสารประกอบการสัมมนาเฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า, หน้า 6.

“ข้าพเจ้าทราบมาว่าตำรวจนครบาลสมัยที่เรียกว่าหมาดำ ที่มีคดีอยู่ตอนล่างของพระนครส่วนมากเป็นชาวมลายู ในสมัยเมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็ก เรียกว่าโปลิศส่วนมากเป็นแขกหัวโต ตัวนายเป็นฝรั่ง เพราะงานของตำรวจอยู่กับคนในบังคับต่างประเทศที่ไม่ใช่ชั้นศาลไทย แลชนต่างชาติเหล่านี้มีอยู่ในกรุงตอนใต้้นี้มากกว่าที่อื่น จึงต้องใช้ตำรวจชาวต่างประเทศด้วยเพื่อให้ชนมผสมกับน้ำยา”¹⁰⁰

ความสำคัญของพลตระเวนแขกทำให้มีความพยายามเพิ่มจำนวนเจ้าหน้าที่ในส่วนนี้เห็นได้จากในปี พ.ศ.2440 มิสเตอร์เอ เอ ยาร์ดีน อธิบดีกรมกองตระเวนเสนอให้รัฐบาลเพิ่มพลตระเวนชาวอินเดียอีก 200 คน ในจำนวนนี้เป็นพลตระเวนขี่ม้าถืออาวุธ 30 คน ซึ่งเป็นการรองรับกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯจากการเปลี่ยนแปลงของเมืองหลวง ดังนี้

“ในเวลาปัจจุบันนี้มีการร้ายแรงเกิดขึ้นอยู่เสมอตามถนนหนทาง และในกรุงเทพฯนี้ก็เต็มไปด้วยพวกอั้งยี่ต่างๆและเป็นการรบกวนวายทั่วไป ส่วนการที่จะปราบปรามให้สงบโดยกองตระเวนทุกวันนี้เป็นที่เห็นได้ว่าไม่สามารถจะทำได้นั้น ข้าพระพุทธเจ้าต้องเร่งรัดขออนุญาตให้จ้างแขกชาติอินเดียมาทำการอย่างน้อยที่สุดสักสองปี”¹⁰¹

คำร้องขอของมิสเตอร์เอ เอ ยาร์ดีน ได้รับการอนุมัติเว้นแต่เพียงการเพิ่มจำนวนพลตระเวนแขกอีก 200 คน¹⁰² ทั้งนี้เป็นผลมาจากปัญหาการปกครองพลตระเวนแขกที่ส่วนมากมาจากดินแดนอาณานิคมของชาติตะวันตก ทำให้ได้รับความคุ้มครองเช่นเดียวกับคนในบังคับทั่วไป กรณีที่พลตระเวนแขกทำความผิดต้องนำตัวผู้กระทำความผิดส่งศาลกงสุลเท่านั้น ไม่สามารถลงโทษใดๆได้ อีกทั้งพลตระเวนแขกยังเกิดข้อพิพาทกับพลตระเวนชาวไทยเนื่องจากรัฐให้พลตระเวนแขกซึ่งมีความเชี่ยวชาญการปฏิบัติงานเป็นผู้ฝึกหัดสร้างความไม่พอใจแก่พลตระเวนชาวไทยด้วยเห็นว่ามีฐานะเป็นพลตระเวนเช่นเดียวกัน รวมไปถึงกรณีที่พลตระเวนแขกกระทำผิดต่อคนในบังคับ ทำให้รัฐบาลสยามและกองตระเวนได้รับคำตำหนิอยู่เสมอ¹⁰³ ดังนั้น เมื่อปี พ.ศ.2441 รัฐบาลไทยจึงมีนโยบายลดจำนวน

¹⁰⁰ เสฐียรโกเศศ, *พื้นความหลัง* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2531), หน้า 226.

¹⁰¹ หจข.ร.5 น.8.1/1291 คำแปลที่ 333/5, 7/5282 มิสเตอร์ยาร์ดีน กราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 18 มิถุนายน ร.ศ.116 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 134.

¹⁰² เรื่องเดียวกัน.

¹⁰³ หจข.ร.5 น.11.3/6 ที่ 19/609 พระราชเสาวนีย์ ทูล กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 18 มิถุนายน ร.ศ.116 อ้างถึงใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 135.

พลตระเวนแขก แต่เนื่องจากพลตระเวนในส่วนนี้มีความสำคัญต่อการดูแลความสงบของกรุงเทพฯ ทำให้รัฐยังคงจำนวนพลตระเวนแขกให้เหลือเพียง 1 ใน 4 ของพลตระเวนแต่ละโรงพัก¹⁰⁴

การปรับปรุงด้านบุคลากรของกองตระเวนทั้งการจัดจ้างชาวตะวันตกซึ่งมีความเชี่ยวชาญรวมทั้งพลตระเวนแขกจากดินแดนอาณานิคม แสดงถึงการปรับตัวของหน่วยงานนี้ ต่อปัญหาเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ ทั้งด้านกายภาพและประชากรดังกล่าว

4.4.3 รายได้และสวัสดิการ

การปรับปรุงกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 อีกประการหนึ่งได้แก่การกำหนดสวัสดิการและรายได้ในรูปแบบของเงินเดือน เครื่องแบบ และบำเหน็จความชอบ กรณีของอัตราเงินเดือนนั้นเกิดขึ้นเพื่อจูงใจให้คนเข้ามาเป็นพลตระเวนซึ่งเป็นงานหนักและต้องฝึกฝนจนอาจทำให้ราษฎรเข้าผิดคิดว่าเป็นการฝึกทหารที่มักจะหลีกเลี่ยงกัน แม้หากจะมีการทำหนังสือสัญญาราษฎรจะเห็นว่าเป็นการผูกมัดตามที่พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ทรงกล่าวว่า

“ครั้งจะทำหนังสือสัญญากับผู้รับจ้างตั้งแต่ต้นเข้ามารับราชการให้มีกำหนดปี คนรับจ้างก็คงจะรังเกียจตามข้อความที่เป็นการผิดกับธรรมเนียมรับจ้างแต่ก่อนๆ ก็จะเกิดเป็นที่สงสัย หรือบางทีจะกลับเห็นไปว่าจะถอนตัวออกจากกองตระเวนได้โดยยาก ด้วยมีหนังสือสัญญาโดยแข็งแรง เพราะการรับจ้างหากินอื่นๆ ในกรุงเทพฯ ไม่ได้มีธรรมเนียมทำสัญญากัน ก็จะไปรับจ้างการอื่นไม่ทำสัญญานั้นเสีย โดยที่สุดจะหาที่รับจ้างยังไม่ได้ก็ไม่ต้องอดอาหาร เพราะเป็นคนมีขำมีเจ้าบ่าวมีนาย คงได้กินอาหารของนายอยู่เสมอ การที่จะหาเงินเพื่อสืงสำหรับติดตัวก็หาตามโรงบ่อนได้ คงจะสู้ออดทนไปไม่ยอมทำการรับจ้างที่เป็นการคับตัว เพราะเหตุฉะนี้ จะจัดการเอาคนเข้าราชการให้อยู่นานๆ โดยทางสัญญานั้นก็ไม่ได้ จำต้องคิดเอาเงินล่อน้ำใจให้มุ่งหมายเพื่อประโยชน์ข้างหน้า ให้สมัครรับราชการเอง”¹⁰⁵

การกำหนดอัตราเงินเดือนของพลตระเวนระบุให้มีเพิ่มขึ้นต่อเนื่องเป็นเวลา 3 ปี โดยในปีแรกให้มีเดือนละ 10 บาท เมื่อรับราชการปีที่ 2 ขึ้นเป็น 12 บาท จนครบปีสุดท้ายจะได้ในอัตรา 15 บาท

¹⁰⁴ หจข.ร.5 น.8.1/163 ที่ 50/996 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 12 มกราคม ร.ศ.117

¹⁰⁵ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 25 อัตราเงินเดือนคนตระเวนที่รับราชการนาน,” ในหนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วิังปารุสกวัน, หน้า 69.

เพื่อให้พลตระเวนอยู่ในราชการได้นานขึ้นและสามารถรับการอบรมเรียนรู้งานราชการได้เต็มที่¹⁰⁶
สำหรับอัตราเงินเดือนเจ้าพนักงานกรมกองตระเวนมีดังนี้

ตารางที่ 10 อัตราเงินเดือนของกองตระเวนที่ปรับปรุงในปี พ.ศ.2433

ประมาณอัตรา	เดือนหนึ่ง				ปีหนึ่ง			
	อย่างต่ำ		อย่างสูง		อย่างต่ำ		อย่างสูง	
	ชั่ง	บาท	ชั่ง	บาท	ชั่ง	บาท	ชั่ง	บาท
1.อธิบดีหรือจางวาง	3	40	5		42		60	
2. เจ้ากรม	2	40	3	40	30		42	
3. ปลัดกรม	1	40	2	40	18		30	
4. สมุหบัญชีใหม่	1		2		12		24	
5. สารวัตรใหญ่	60	1	40	9		18		
6. แพทย์ใหญ่	60	1	20	9		15		
7. นายเวร	40	1		6		12		
8. สมุหบัญชีรอง	40		60	6		9		
9. แพทย์รอง	30		40	4	40	6		
10. สารวัตรสอดแนม	30		40	4	40	6		
11. สารวัตรแขวง	30		40	4	40	6		
12. นายตรวจ	20		25	3		3	60	
13. นายหมวด	20		25	3		3	60	
14. นายยาม	15		20	2	20	3		
15. คนสอดแนม	15		20	2	20	3		
16. คนตระเวน	10		15	1	40	2	20	

ที่มา : “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 28 อัตราเงินเดือนพนักงานกรมกองตระเวน,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนิน ทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากษัตริยาภินิหาร กรมพระนเรศวรมุขี และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 70.

¹⁰⁶ เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้ กองตระเวนที่ได้รับการปรับปรุงสวัสดิการกรณีที่เจ้าหน้าที่ได้รับบาดเจ็บหรือเสียชีวิต ด้วยการตั้งโรงพยาบาลกองตระเวนเพื่อไว้รักษาเจ้าหน้าที่ซึ่งเจ็บป่วยจากการปฏิบัติราชการ ในขั้นต้นกำหนดให้มีแพทย์ใหญ่ 1 นาย และแพทย์รองหรือผู้ช่วยแพทย์อีก 2 นาย¹⁰⁷ และหากเจ้าหน้าที่กองตระเวนปฏิบัติหน้าที่ที่มีความชอบ เช่น การต่อสู้กับคนร้ายจนถึงแก่ชีวิตก็จะมีบำเหน็จเงินปีพระราชทานบุตรภรรยาของเจ้าหน้าที่ผู้นั้น หรือหากบาดเจ็บรับราชการไม่ได้ทางราชการจะมีเงินพระราชทานรายปีในอัตราไม่เกินเงินเดือนกึ่งหนึ่งไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต¹⁰⁸ ต่อมาในช่วงที่มีสเตอร์อิริก เช่น เย ลอซัน เป็นผู้บังคับการกรมกองตระเวน กำหนดหลักเกณฑ์ให้ราษฎรสามารถมอบรางวัลแก่เจ้าพนักงานซึ่งปฏิบัติความชอบได้แต่ต้องขออนุญาตต่อผู้บังคับการกองตระเวนก่อน¹⁰⁹

ไม่เพียงเท่านั้น รัฐจัดสวัสดิการให้พลตระเวนด้วยการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมการให้เครื่องแบบแก่บรรดาพลตระเวนจากเดิมใช้วิธีหักเงินเดือนของพลตระเวนเป็นค่าเครื่องแบบในอัตราเดือนละ 1 บาท ต่อจำนวนเครื่องแบบ 2 สำหรับต่อปี ส่วนอุปกรณ์อื่นๆ ได้แก่ หมวก ไม้กระบอง นกหวีด เข็มขัด และคอมตาโค รัฐจัดสรรให้ วิธีการเช่นนี้ เป็นการทำให้พลตระเวนได้รับความเดือดร้อน และควรยกเลิกวิธีการนี้เสีย ตามที่พระเจ้าอนงยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ มีพระดำริว่า

“เงินค่าเครื่องแต่งตัวและของใช้ของคนตระเวนนั้นไม่ควรหักเอาในเงินเดือน ควรจัดซื้อจ่ายต่างหาก จะได้ไม่ขึ้นชื่อว่าหักเงินเดือนเป็นค่าเสื้อผ้ากางเกงซึ่งเป็นสิ่งไม่เพราะเหตุ และได้ชักนำให้คนเต็มใจเข้ารับราชการมากขึ้น”¹¹⁰

การปรับปรุงสวัสดิการในส่วนนี้พลตระเวนจะได้เสื้อผ้าเพิ่มขึ้นพร้อมกับคุณภาพที่ดีขึ้นกว่าเดิม พร้อมทั้งเครื่องใช้ของใช้อื่นๆที่จำเป็น เช่น เสื้อกันฝนทำด้วยผ้าดิบชุบขี้ผึ้ง ผ้าห่ม หมวกเฮลเม็ต เข็มขัดสายหนังมีช่องกระบอง¹¹¹ สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนหนึ่งของสวัสดิการที่รัฐจัดให้กับพลตระเวนเพื่อ

¹⁰⁷ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 18 ตำแหน่งเจ้าพนักงานกองรักษา,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 63.

¹⁰⁸ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 50 เงินเดือนคนตระเวนเมื่อได้รับอันตรายเพราะปฏิบัติหน้าที่,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 114-115.

¹⁰⁹ อิริก เช่น เย ลอซัน, ธรรมเนียมราชการกรมกองตระเวน แปลโดย นาย โช เทียน หลุยส์ ปลัดกรมสรรพการ (ไม่ปรากฏที่พิมพ์: ไม่ปรากฏปีพิมพ์), หน้า 224-225.

¹¹⁰ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 28 อัตราเงินเดือนพนักงานกรมกองตระเวน,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 70.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 71.

มุ่งหวังจงใจให้มีคนมารับราชการมากขึ้นในยุคที่กองตระเวนมีการปรับปรุงกำลังคนเพื่อให้เพียงพอต่อการรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ

ในส่วนรูปลักษณะของเครื่องแบบนั้นว่าได้ปรับปรุงให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากยุคก่อนหน้าปี พ.ศ.2433 มีลักษณะดังที่พระยาอนุমানราชชน อธิบายว่า

“เครื่องแบบตำรวจที่แรกเดิมนุ่งกางเกงขายาว ไม่มีรองเท้าสวม แต่ตัวนายนั้น นุ่งผ้าม่วง ที่สูงขึ้นไปนุ่งม่วงเชิง ส่วนหมวกดูเหมือนจะเป็นรูปสี่เหลี่ยม ไม่มีกระบังเป็นหมวกแดง ส่วนเสื้อเป็นผ้าสีครามแก่ ข้อมือและคอแดง...ต่อมาในสมัยพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นภูธรเสนาฯ ทรงดำริดี เปลี่ยนเป็นนุ่งกางเกง สวมเสื้อมีคอและข้อมือแดง หมวกชนิดกะโหลกคล้ายโอคว่ำ อย่างหมวกผู้คุมนักโทษรุ่นเก่า หมวกนี้ทำด้วยน้ำมันดำ”¹¹²

เครื่องแบบพลตระเวนภายหลังการปรับปรุงหน่วยงานนี้มีลักษณะคล้ายกับเครื่องแบบตำรวจของอังกฤษซึ่งเป็นการปรับปรุงหน่วยงานให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง การพัฒนารูปแบบของเครื่องแบบมีส่วนสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งเป็นที่จดจำของคนในกรุงเทพฯ ได้อย่างดี ตามที่พระยาอนุमानราชชน อธิบายถึงลักษณะของเครื่องแบบในระยษนี้

“ข้าพเจ้าเมื่อเป็นเด็กเล็ก ยังเคยเห็นตำรวจไทยแต่งตัวคล้ายตำรวจอังกฤษ ซึ่งข้าพเจ้าเห็นอยู่บ่อยๆในภาพถ่าย เมื่อภายหลังและโตแล้ว คือ นุ่งกางเกงขายาว สวมเสื้อราชปะแตน จำได้เงาๆว่า เสื้อกางเกงนี้เป็นสีเขียวตุ่นๆสวมหมวกกะโหลกทรงสูงอย่างทีเรียกว่าเฮลเมต (helmet) ในภาษาอังกฤษ เป็นสีเขียวตุ่นๆเหมือนกัน และมีสายหนังรัดคาง คาดเข็มขัดหนัง มีปลอกสำหรับเหน็บตะบองไม้สั้นๆ และดูเหมือนไม่ได้สวมเกือก ส่วนตัวนายชั้นสัญญาบัตรแต่งตัวอย่างไรจำไม่ได้ ที่จำไม่ได้เพราะไม่ค่อยเห็นบ่อยๆเหมือนพลตำรวจที่แต่งตัวอย่างนี้ตามที่ตั้งให้ว่า “พวกหัวเขียว” ต่อมาไม่สู้เวลานานักชาวบ้านก็เปลี่ยนเป็นชื่อที่ตั้งให้ใหม่ว่าพวก “หงอนแดง หน้าแข้งดำ” เพราะระยษนี้เครื่องแบบตำรวจเปลี่ยนเป็นมีเสื้อกางเกงดูเหมือนสีเหลืองกาก็ แต่กางเกงไม่ยาวถึงตาตุ่ม มีผ้าพันแข้งสีดำ ส่วนหมวกเป็นรูปกลมอย่างทรงหม้อตาลสีดำ ไม่มีกระบังหน้า แต่มีภูสีแดงที่หมวก เป็นตุ่มกลมๆอย่างดอกกระถินอยู่ตรงกลาง”¹¹³

¹¹² เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง, หน้า 221.

¹¹³ เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 4 (กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547), หน้า 276.

เอกลักษณ์ของกองตระเวนที่ราษฎรในกรุงเทพฯ เห็นได้ชัดเจนจากเครื่องแบบของพลตระเวนตามท้องถนน แสดงถึงการปฏิบัติงานของหน่วยงานนี้ที่ต้องลงไปสัมผัสกับพื้นที่เมืองในส่วนต่างๆ จนเป็นที่คุ้นชินของราษฎรจนเกิดการจดจำและขนานนามเจ้าหน้าที่ตามลักษณะของเครื่องแบบที่ปรากฏ อันเป็นผลมาจากการปรับปรุงกองตระเวนไม่เฉพาะด้านเครื่องแบบเท่านั้นแต่ยังรวมถึงวิธีการปฏิบัติงานโดยเฉพาะ การลาดตระเวน เพื่อสัมผัสกับปัญหาต่างๆ ในพื้นที่เมืองมากขึ้นเพื่อใช้อำนาจรัฐเข้าไปจัดการกับพื้นที่ส่วนต่างๆ ของกรุงเทพฯ ซึ่งกำลังเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงและรัฐเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้องควบคุมให้สงบเรียบร้อยซึ่งจะได้อธิบายในตอนต่อไป

4.4.4 การลาดตระเวน

การลาดตระเวนนับเป็นหน้าที่หลักของกองตระเวนโดยมีพลตระเวน หรือ คนตระเวนเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ลงไปสัมผัสกับท้องถิ่นโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ ซึ่งกำลังเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทั้งจากด้านกายภาพและลักษณะของประชากรทำให้รัฐต้องใส่ใจกับปัญหาที่เกิดขึ้นอันมีผลต่อความสงบสุขของรัฐและกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางของการปกครอง ทั้งนี้ความใส่ใจดังกล่าวเกิดขึ้นบนพื้นฐานของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองด้วยการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางเป็นสำคัญ ทำให้รัฐสมัยนี้เน้นเรื่องความสงบสุขซึ่งต้องเกิดขึ้นในบ้านเมืองตลอดเวลา สะท้อนจากนโยบายการจัดการปกครองส่วนกลางและส่วนภูมิภาค ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงอธิบายเมื่อคราวเสด็จตรวจราชการครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2435 อันเป็นปีที่มีการปรับปรุงระเบียบการปกครองอย่างเป็นทางการ ดังนี้

“การที่ได้ไปตรวจการงานในท้องถิ่นครั้งนั้น ทำให้ปรากฏว่า ความมุ่งหมายของการปกครองทั้งอย่างใหม่และอย่างเก่า ก็อยู่ในจะให้ “บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ” ด้วยกัน แต่เข้าใจอธิบายคำว่า “อยู่เย็นเป็นสุข” นั้นผิดกันอย่างเท่าเทียมว่า “ถ้าบ้านเมืองปราศจากภัยต่างๆ เช่น โจรผู้ร้ายเป็นต้น ก็เป็นสุข ข้อนี้สังเกตได้ในบานแผ่นกึ่งที่แก้กฎหมายในการปกครองแต่โบราณมักอ้างเหตุที่เกิดโจรผู้ร้ายชุกชุมแทบทั้งนั้น เพราะฉะนั้นตามหัวเมืองกรมการก็มุ่งหมายจะรักษาความสงบเรียบร้อยในพื้นที่เมืองไม่ให้มีโจรผู้ร้ายเป็นที่ตั้งตลอดจนถึงเจ้ากระทรวงในกรุงเทพฯ เมื่อเห็นว่าเมืองใดสงบไม่มีเหตุร้าย ก็ยกย่องว่าปกครองดี ต่อเมืองใดไม่เรียบร้อย โจรผู้ร้ายชุกชุม หรือราษฎรเดือดร้อนด้วยเหตุอื่น จึงให้ข้าหลวงออกไประงับหรือเหตุการณ์ใหญ่โต เช่น เกิดทัพศึก เสนาบดีก็ออกไปเอง จึง

ไม่มีการตรวจหัวเมืองในเวลาปกติ ความคิดที่ว่าจะให้บ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุข ต้องจัดการทำนุบำรุงในเวลาบ้านเมืองเป็นปกติ เป็นคติเกิดขึ้นใหม่”¹¹⁴

ข้อความข้างต้นสะท้อนความคิดของชนชั้นนำที่มีต่อการดูแลความสงบของบ้านเมือง อย่างไรก็ตาม การปรับปรุงกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 ทำให้เห็นถึงเปลี่ยนแปลงของรูปแบบการรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐเช่นกัน ในการปรับปรุงกองตระเวนนั้นกำหนดให้เจ้าหน้าที่กองตระเวนต้องออกตรวจตราท้องที่อย่างสม่ำเสมอ แม้ว่าในกรุงเทพฯจะมีกองโปลิศคอยลาดตระเวนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2405 แต่มิได้ปรากฏข้อความกำหนดถึงหลักเกณฑ์การลาดตระเวนของเจ้าหน้าที่ในกรมกองนี้ ขณะที่การปฏิรูปกองตระเวนเมื่อปี พ.ศ.2433 ปรากฏข้อบังคับในลาดตระเวน ตามที่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นนครสวรรค์ ซึ่งเคยสัมผัสด้านตำรวจในอังกฤษได้ทรงวางหลักเกณฑ์ไว้ดังนี้

“พลตระเวนที่รักษาน้ำที่ตองเดินลาดตระเวนตรวจเหตุการณ์ทั่วไปทุกแห่งในจังหวัดน้ำที่ซึ่งตนรักษา เพื่อมีเหตุการณ์อันใดในน้ำที่ ก็จะได้ป้องกันระงับได้ทันท่วงที ถ้าผู้หนึ่ง มีประสงค์จะให้พลตระเวนช่วยด้วยธุระสิ่งใด ที่เที่ยวหาพลตระเวนยังไม่พบ

ใด

จะอยู่คอย พบพลตระเวนอยู่แห่ง ใด ที่ไปนน้ำที่พลตระเวนตองเดินตรวจลาดตระเวนนั้น

หนึ่ง

ผู้ที่มีประสงค์อย่างนี้ ก็จะได้พบพลตระเวนได้โดยง่าย ไม่ต้องเที่ยวหาให้คลาศแคล้วกันไป”¹¹⁵

การกำหนดหน้าที่ของพลตระเวนเช่นนี้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯด้านกายภาพซึ่งมีการพัฒนาการคมนาคมทางบกอย่างมากตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2430 เป็นต้นมา ทำให้เกิดถนนหลายสาย ดังนั้นจึงมีการระบุให้พลตระเวนจำเป็นต้องเรียนรู้สภาพภูมิประเทศของท้องที่ซึ่งต้องปฏิบัติราชการเช่นที่ข้อกำหนดการปฏิบัติของเจ้าพนักงานกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 กำหนดไว้ ดังนี้

“พลตระเวนผู้รักษาน้ำที่แห่งใดตองเป็นผู้มีความอุสาห์ชวนชวาย ให้รู้จักถนนทางตรอกเข้าออกในท้องที่โดยแม่นยำขึ้นใจทุกถนนทุกทางทุกตรอกโดยถ้วนถี่ แลตองชวนชวายให้รู้จักบ้านอำเภอแลบ้านเรือนทั้งหลายในท้องที่โดยเจนใจแม่นยำ”¹¹⁶

¹¹⁴ สมเด็จพระยาธรรมาธิบดีราชนาภาพ, “รายงานเสด็จกรมพระยาธรรมาธิบดีตรวจราชการหัวเมืองคราวแรก พ.ศ.2435,” ใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาธรรมาธิบดีราชนาภาพ และงานทางปกครองของพระองค์ (พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่นกรมมหาดไทย, 2505), หน้า 77-78.

¹¹⁵ หจข. ร.5 น.8.6/1 ข้อบังคับกรมกองตระเวน 67 ข้อ (ร.ศ.109) ข้อที่ 48.

เพื่อให้การปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนเป็นไปอย่างทั่วถึงรัฐจึงได้มีการขยายขอบเขตของโรงพักไปยังส่วนต่างๆของกรุงเทพฯ โรงพักที่วางรูปแบบขึ้นในครั้งนี้นับเป็นการเปลี่ยนแปลงวิธีการรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ เช่นที่ พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ฯ ทรงอธิบายไว้ดังนี้

“กองตระเวนรักษาท้องที่นั้นเดิมโรงพักย่อยๆที่ไม่พอกันอยู่อาศัย คนตระเวนต้องไปอยู่บ้านของตน หรือที่ทาสก็ไปอยู่ที่บ้านของตน หรือที่เป็นทาสก็ไปอยู่บ้านของนายที่อยู่ประจำบ้างก็เป็นแต่คนยาม หรือคนที่เป็นทาสผูกดอกเบี้ยจกนาย หรือทาสของนายตรวจเองที่รับจ้างอยู่กลางโรงเป็นหมู่ๆ การต่อไปควรคิดทำโรงให้พอกันอยู่ เมื่อมีเหตุจะได้เรียกใช้ราชการได้ทันทั่วทั้งที่ คิดว่าโรงพักแห่งหนึ่งจะมีห้องที่ว่าการห้อง ๑ มีห้องสำหรับคนตระเวนนอนครบตัวห้อง ๑ ห้องสำหรับรับพระราชทานอาหารและเป็นห้องสำหรับสอนข้อบังคับกฎหมายข้อ ๑ ห้องสำหรับเก็บของห้อง ๑ ห้องสำหรับชั่งคนกระทำความผิดห้อง ๑ ที่ซึ่งจะปลูกโรงพักนั้นจะเลือกหาที่หลวงซึ่งไม่ต้องจัดซื้อ หรือเลือกอาศัยศาลาวัดที่ไม่ได้ใช้การ จะได้ช่วยป้องกันโจรผู้ร้ายที่ซ่อนสมุกันภายในวัด และจะได้เบาเงินที่จะปลูกโรงด้วยและโรงนั้นจะมาเป็นผาขัดตะหลังคากจากทั้งสิ้นไม่ให้เปลืองเงินมาก”¹¹⁷

รูปแบบโรงพักที่กำหนดขึ้นใหม่นั้น นับว่ามีความสำคัญต่อการลาดตระเวนเพราะทำให้กำลังพลของรัฐได้พักอาศัยบริเวณพื้นที่รับผิดชอบ จากเดิมที่พลตระเวนซึ่งเป็นกำลังหลักในการตรวจตราพื้นที่ต้องอาศัยอยู่ในบ้านเรือนของตนหรือตามบ้านของมูลนาย เนื่องจากสภาพของคนตระเวนที่เป็นทาสของมูลนาย เมื่อมีหน่วยงานของรัฐไปตั้งในพื้นที่ต่างๆจึงเท่ากับเป็นการกระจายอำนาจการปกครองของรัฐครอบคลุมและดูแลความสงบเรียบร้อยต่อปัญหาต่างๆในพื้นที่ได้มากขึ้น

การขยายขอบเขตการปฏิบัติงานในกรุงเทพฯจากสถานที่ตั้งโรงพักพบว่ากระจายบริเวณออกไปจากแนวกำแพงเมือง ซึ่งบ่งชี้ถึงการขยายตัวของเมืองจากการตัดถนนและการพักอาศัยของราษฎรสองฝั่งถนนที่มีมากขึ้นโดยเฉพาะทางฝั่งพระนคร แต่ขณะเดียวกันการปฏิบัติงานของกองตระเวนยังรวมไปถึงอาณาบริเวณทางฝั่งธนบุรี หรือฝั่งซ้ายของพระนคร และบริเวณปากคลองสำคัญที่

¹¹⁶ พ.จ. ร.5 น.8.6/1 ข้อบังคับกรมกองตระเวน 67 ข้อ (ร.ศ.109) ข้อที่ 47.

¹¹⁷ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 31 รูปแบบโรงพัก,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏากนิษฐา กรมพระนครสวรรค์วรฤทธิ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 72.

เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาอีกด้วย จำนวนโรงพักที่ตั้งขึ้นใหม่นั้นมีมากขึ้นจากเดิมเพียง 16 ตำบล อัตราที่กำหนดใหม่มีถึง 64 ตำบล¹¹⁸ ซึ่งมีอาณาบริเวณดังนี้

บริเวณในพระนคร เริ่มจากสะพานข้ามคลองตลาดฝั่งใต้ไปตามแนวคลองจนถึงสะพานข้ามข้ามคลองหลอดฝั่งเหนือ มีอาณาบริเวณตรวจตรารับผิดชอบตามที่ตั้งโรงพัก คือ ข้างศาลเจ้าหลักเมือง, มุมกำแพงพระราชวังบวร, ท่าเตียน, หน้าวัดราชบูรณะ, สะพานเหล็กประตู 3 ยอด, หน้าวัดสุทัศน์เทพวราราม, ริมถนนเฟื่องนคร, หน้าวัดชนะสงคราม¹¹⁹

บริเวณฝั่งชวานอกพระนคร ในท้องที่ซึ่งมีราษฎรอาศัยอยู่หนาแน่นและมีคนร้ายชุกชุม ได้แก่ ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง บริเวณปากคลองผดุงเกษมฝั่งเหนือ ถนนสีลมไปทางคลองเตย บ้านบางขุนพรหม บ้านสนามกระบือ ในท้องสำเพ็งจนถึงริมฝั่งแม่น้ำ มีโรงพักจำนวน 28 ตำบลจากเดิมเพียง 18 ตำบล¹²⁰

บริเวณฝั่งซ้าย ในพื้นที่ซึ่งมีราษฎรอาศัยอยู่หนาแน่นและมีคนร้ายชุกชุม ได้แก่ บ้านบางขุนนน บ้านบุ วังหลัง บ้านคลองมอญ บ้านกะตี่เจ้าเซ็น บ้านบางลำเจียก บ้านกะตี่จิ้น บ้านสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาราชศรีสุริยวงศ์ บ้านสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ตึกขาว บ้านคลองสาน บ้านบางไส้ไก่ บ้านตลาดพลู มีโรงพักจำนวน 19 ตำบล จากเดิมเพียง 16 ตำบล¹²¹

บริเวณแม่น้ำลำคลอง มีอาณาบริเวณรับผิดชอบตั้งแต่ปากคลองผดุงกรุงเกษมลงไปจนสุดแขวงกรุงเทพฯ และให้มีกองตระเวนในลำคลองจนถึงแขวงเมืองนนทบุรี รวมถึงคลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย ซึ่งมีเรือสัญจรไปมาและมักเกิดเหตุคนร้ายตีชิงและลักเรืออยู่เสมอ มีโรงพัก 13 ตำบล¹²²

อย่างไรก็ดี การขยายพื้นที่การตรวจตราในปี พ.ศ.2433 กองตระเวนยังประสบปัญหาการขาดแคลนกำลังพลซึ่งในระยะแรกยังประสบปัญหานี้ ดังนั้นจึงมีการปรับปรุงวิธีการลาดตระเวนให้เหมาะสมด้วยการให้เพิ่มพลตระเวนลาดตระเวนเข้าไปรักษาการตลอดทางเล็กทางใหญ่ และลดการลาดตระเวนตามตรอกซอยลงไปคงเหลือแต่พื้นที่ซึ่งมีความสำคัญอันเป็นย่านการค้าและที่พักอาศัย

¹¹⁸ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 42 รวมยอดคนตระเวน,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 111.

¹¹⁹ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 37 อัตราคนตระเวนในพระนคร,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 75-83.

¹²⁰ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 38 อัตราคนตระเวนฝั่งชวานอกพระนคร,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 83-96.

¹²¹ การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 40 อัตราคนตระเวนฝั่งซ้าย” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 96-106.

¹²² การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 41 อัตราคนตระเวนแม่น้ำลำคลอง,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 106-110.

ของราษฎร ซึ่งในฝั่งกรุงเทพฯ นั้น รัฐให้ความสำคัญกับพื้นที่สำเพ็งและตลาดน้อยอันเป็นพื้นที่ประชุมชนค้าขายอย่างหนาแน่นมากกว่าที่อื่นๆ มีทางตรอกซอยลงไปถึงแม่น้ำเจ้าพระยา และเข้าไปถึงถนนเจริญกรุงและเป็นท้องที่ซึ่งมักเกิดเหตุทะเลาะวิวาทอยู่เสมอ แต่พลตระเวนเดิมนั้นรักษาการเพียงถนนสำเพ็งและตรอกศาลเจ้าเก่าเท่านั้น ดังนั้น จึงเพิ่มพลตระเวนอีกจากเดิมเพียง 90 คน เพิ่มจำนวนเป็น 321 คน และนายกองตระเวน 21 คน รวม 342 คน รวมทั้งท้องที่ตั้งแต่คลองบางลำพูฝั่งเหนือตลอดจนถึงคลองผดุงกรุงเกษมซึ่งมีบ้านเรือนราษฎรหนาแน่นไปทางวัดโสมมณีสถิตวิหาร ริมคลองผดุงกรุงเกษมด้านใต้ ให้เพิ่มคนตระเวนเป็นนายกอง 8 คน พลตระเวน 87 คน รวม 95 คน

ส่วนการลาดตระเวนในท้องที่ฝั่งซ้าย ตั้งแต่คลองบางกอกใหญ่ถึงวัดอินทาราม แต่เดิมมีพลตระเวนรักษาท้องที่ถนนสายใหญ่เพียงสายเดียว มีพลตระเวน 48 คน รวมไปถึงท้องที่ตลาดพลู และบริเวณบ้านสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นที่อาศัยของราษฎรจำนวนมากและมีคนร้ายก่อคดีอาชญากรรมบ่อยครั้ง¹²³

การปรับปรุงการลาดตระเวนของกองตระเวนเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องโดยสัมพันธ์กับพื้นที่ของเมืองที่มีการพัฒนามากขึ้นทั้งการตัดถนนและการขยายตัวของเมือง ซึ่งเป็นการปรับปรุงแบบให้เหมาะสมกับอาณาบริเวณรับผิดชอบของกองตระเวนที่กว้างขวาง ทำให้มีการปรับปรุงอีกครั้งหนึ่งในปี พ.ศ. 2450 ซึ่งนอกจากจะปรับปรุงด้านกำลังพลแล้วยังมีการเสนอให้ตั้งกองสอดแนมเพื่อสืบเหตุการณ์เกี่ยวกับพวกจีนที่ลักลอบตั้งหมู่ซ่องด้วย การปรับปรุงครั้งนี้เห็นถึงการให้ความสำคัญกับพื้นที่เมืองทั้งการดูแลพื้นที่พักอาศัยของชาวตะวันตก ซึ่งเป็นพื้นที่ของกรุงเทพฯ ซึ่งมีการขยายตัวจากการตัดถนนในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึง รัชกาลที่ 5 รวมทั้งพื้นที่กรุงเทพฯ ทางตอนเหนือที่มีการตัดถนนทำให้เมืองขยายออกมาด้านนี้ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2430-2440 และพื้นที่ของชาวจีน ในย่านสำเพ็งที่มีชาวจีนอพยพเข้ามาอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนย่านชุมชนทางฝั่งธนบุรี หรือฝั่งซ้าย และริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานในรูปแบบเรือนแพที่ยังคงปรากฏในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่นกัน โดยมีการแบ่งเขตแขวงความรับผิดชอบดังนี้

กองตระเวนกองกลาง

มีเจ้ากรม 1 นาย ประจำอยู่ที่ว่าการกองตระเวน กระทรวงนครบาล บังคับการท้องแขวงกรุงเทพฯ ข้างเหนือทั่วไป มีการแบ่งกองตระเวนออกเป็น 12 ตำบล

- ปลัดกรม 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักสามเสน มีโรงพักอยู่ในการควบคุมคือ ดุสิต สามเสน บ้านครัว วัดมะกอก สีแยกบางเขน และคลองตัน
- สารวัตรใหญ่ 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักวัดชนะสงคราม มีโรงพักอยู่ในการควบคุมคือ วัดชนะสงคราม บางขุนพรหม ตลาดนางเลิ้ง ท่าพระกลาง และโรงกระสาปน์

¹²³ กรมศิลปากร, การจัดกิจการตำรวจของกรมกองตระเวนในรัชกาลที่ 5 เอกสารราชการที่ 149/9936 หนังสือกราบทูลของกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ลงวันที่ 28 มกราคม ร.ศ. 109 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 113-115.

กองตระเวนขวา

มีเจ้ากรม 1 นาย ประจำอยู่ที่ว่าการกองตระเวน กระทรวงนครบาล บังคับการท้องแขวง
ลำเพ็งทั่วไป มีการแบ่งกองตระเวนออกเป็น 8 ตำบล

- ปลัดกรม 1 นาย ประจำอยู่โรงพักพาหุรัด มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 2 ตำบล คือ พาหุรัดและท่าเตียน
- ปลัดกรม 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักสามแยก มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 2 ตำบล คือ สามแยกและป้อมปราบ
- สารวัตรใหญ่ 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักสำราญราษฎร์ มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 2 ตำบล คือ สำราญราษฎร์และประตูสามยอด
- สารวัตรใหญ่ 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักวัดจักรวรรดิ มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 2 ตำบล คือ วัดจักรวรรดิและวัดสัมพันธวงศ์

กองตระเวนบางรัก

มีปลัดกรมชาวยุโรป 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักบางรัก บังคับการท้องแขวงกรุงเทพฯข้างใต้
ทั่วไป มีการแบ่งกองตระเวนออกเป็น 6 ตำบล

- สารวัตรใหญ่ชาวยุโรปเียน 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักบางรัก มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 2 ตำบล คือ บางรักและถนนสี่พระยา
- สารวัตรใหญ่ชาวยุโรปเียน 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักบ้านทวาย มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 4 ตำบล คือ บ้านทวาย สาทร บางขวาง และสุดถนน*

กองตระเวนลำน้ำ

มีเจ้ากรม 1 นาย ประจำอยู่ที่ว่าอยู่ที่กรมเจ้าท่า บังคับการท้องแขวงลำน้ำทั่วไป มีการแบ่ง
กองตระเวนออกเป็น 8 ตำบล

- ปลัดกรม 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักปากคลองสาทร มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 8 ตำบล คือ ปากคลองสาน บางคอแหลม บุคคโล ราชบูรณะ
- สารวัตรใหญ่ 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักบางพลัด มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 4 ตำบล คือ วัดบางพลัด บางกอกน้อย บางเขนลำน้ำ และวังหน้า

กองตระเวนซ้าย

มีเจ้ากรม 1 นาย ประจำอยู่ที่ว่าอยู่ที่วัดประยูรวงศ์ บังคับการท้องแขวงฝั่งซ้ายไป มีการแบ่ง
กองตระเวนออกเป็น 16 ตำบล

* สันนิษฐานว่าเป็น ถนนเจริญกรุง

- ปลัดกรม 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักบางขุนเทียน มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 3 ตำบล คือ บางขุนเทียน ท่าข้าม บางมด
- ปลัดกรม 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักภาษีเจริญ มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 5 ตำบล คือ ภาษีเจริญ นองแขม บางเสาธง บางระมาด ศาลาแดง
- สารวัตรใหญ่ 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักวัดใหม่พิเรนทร์ มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 4 ตำบล คือ วัดใหม่พิเรนทร์ วัดอัมรินทร์ วัดรวก วัดเจ้ามูล
- สารวัตรใหญ่ 1 นาย ประจำอยู่ที่โรงพักวัดพิไชยญาติ มีโรงพักอยู่ในการควบคุม 4 ตำบล คือ วัดพิไชยญาติ วัดบุปผาราม ศาลเจ้าอาเนี้ย และวัดราชคฤห์¹²⁴

การขยายจำนวนโรงพักในเขตกรุงเทพฯ อย่างมากแสดงถึงความพยายามของรัฐในการดูแลพื้นที่ส่วนต่างๆ ในเมืองหลวงซึ่งสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงด้านประชากรทั้งการดูแลชาวตะวันตก ตรวจตราชุมชนชาวจีนย่านสำเพ็ง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพจากการตัดถนนที่ทำให้ขอบเขตของเมืองขยายออกไป เช่น พื้นที่ด้านใต้และด้านเหนือของกรุงเทพฯ อย่างไรก็ดี กองตระเวนได้มีการปรับปรุงการลาดตระเวนด้วยการใช้แผนที่ในปี พ.ศ.2433 เพื่อสร้างความเข้าใจข้อมูลสภาพท้องที่ตามแต่ละโรงพัก ทำให้กองตระเวนสามารถจัดการกับท้องที่ได้สะดวกมากขึ้น เช่น เมื่อเกิดคดีร้ายแรงเจ้าหน้าที่ของรัฐจะสามารถเข้าใจข้อมูลพื้นฐานจากแผนที่ซึ่งถูกจัดทำขึ้นประกอบคดีเหล่านั้นดังที่มีข้อกำหนดไว้ดังนี้

“ในคดีอาญาอุกฉกรรจ์ทุกเรื่องต้องทำแผนที่เกิดเหตุติดมากับรายงานคดี แผนที่นั้นหาต้องวัดให้มี “เสกกล” ไม่ให้ก้าววัดเอาโดยถูกต้องแล้วจดลงไว้ก็พอใช้ได้

โรงพักทุกโรงพักต้องมีแผนที่ท้องที่โรงพักไว้แขวนยังที่ทำการในโรงพัก ในกองตระเวนสายในควรให้จดเครื่องหมายนำที่พลตระเวนไว้ในแผนที่จงทุกตำบล เพื่อให้รู้ว่านำที่ใดเปนนำที่ขึ้นอะไรคือ เปนนำที่ชั้นที่ ๑ ชั้นที่ ๒ หรือ ชั้น ๓

เมื่อเปลี่ยนยามเวลาใดแล้วต้องเปลี่ยนธงสำหรับปักในแผนที่เสียให้รู้ว่านำที่นั้นได้มีพลตระเวนเฝ้าหรือเปล่าด้วยเสมอจงทุกครั้งไปเมื่อเวลาเปลี่ยนยามกัน”¹²⁵

ขณะที่การทำแผนที่ได้เป็นเครื่องมือให้รัฐสามารถจัดการพื้นที่กรุงเทพฯ ผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนได้สะดวกมากขึ้น ไม่เพียงเท่านั้น รัฐจัดให้มีพลตระเวนที่ออกปฏิบัติงานในท้องที่ซึ่ง

¹²⁴ หจข. ร.5 น.8.1/440 จำนวนกองตระเวนที่จัดแบ่งบังคับกองในท้องแขวงกองตระเวนชั้นใหม่ ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ.126 อ้างถึงใน ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 167-169.

¹²⁵ อิริก เซน เย ลอซัน, ธรรมเนียมราชการกรมกองตระเวน แปลโดย นาย โช เทียน หลุยส์ ปลัดกรมสรรพการ, หน้า 183-184.

พลตระเวนเหล่านี้จะเป็นผู้ลงไปสัมผัสกับสภาพท้องถิ่นและปัญหาซึ่งจะจดในสมุดตรวจ หากบริเวณใดไกลจากพื้นที่ในพระนครมาก กองตระเวนจะเป็นผู้ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นเช่นอำเภอหรือกำนัน อีกทั้งโรงพักจะต้องมีบัญชีของอำเภอกำนันในท้องที่ไว้ด้วย¹²⁶

รัฐให้ความสำคัญกับการลาดตระเวนอย่างมากเห็นได้จากการกำหนดให้เจ้าพนักงานต้องบันทึกเหตุการณ์ลงในสมุดสำหรับตรวจโดยกองตระเวนจะมอบให้กำนันท้องที่รักษา แต่กำนันหรือแม้แต่กรมการอำเภอและเจ้าเมืองไม่มีอำนาจเปิดอ่านข้อมูลหรือเคลื่อนย้ายสมุดตรวจไปได้¹²⁷ จากข้อกำหนดเข้มงวดเช่นนี้แสดงถึงบทบาทของกองตระเวนในฐานะเป็นตัวแทนของรัฐเข้าไปจัดการกับพื้นที่ของกรุงเทพฯผ่านการลาดตระเวนอันเป็นหน้าที่หลักของหน่วยงานนี้

นอกจากสมุดตรวจ ที่กองตระเวนจะต้องบันทึกในท้องที่แล้ว อีกส่วนหนึ่งซึ่งเป็นเจ้าหน้าที่ประจำตามโรงพักยังต้องทำรายงานที่เรียกว่า ประจำวันหรือเบ็จเสร็จ อันเป็นรายงานที่กองตระเวนทุกโรงพักบันทึกในช่วงเวลา 24 ชั่วโมง หรือตั้งแต่ “ย่ำรุ่ง ไปจนเที่ยงเวลา ๑๑ ทุ่ม ๕๙ นาที” พลตระเวนต้องมีหน้าที่ผลัดเปลี่ยนเฝ้ายามทั้งกลางวันและกลางคืนแบ่งเป็นกลางวันผลัดละ 3 ชั่วโมง กลางคืนผลัดละ 6 ชั่วโมง ผลัดกลางวันเมื่อสิ้นสุดการเข้าเวรแล้วจะต้องอยู่ที่โรงพักจนถึงย่ำค่ำจึงออกจากโรงพักไปได้ และในเดือนหนึ่งจะต้องเข้าเวรกลางคืน 2 สัปดาห์¹²⁸

ความสำคัญของประจำวันทำให้เจ้าหน้าที่ทราบถึงเหตุการณ์ต่างๆในท้องที่ซึ่งโรงพักรับผิดชอบอยู่เสมอเพราะในประจำวันนั้นเจ้าหน้าที่จะต้องบันทึก “เหตุผลต่างๆที่เกิดขึ้นทุกอย่างต้องจดลงในรายงานประจำวัน แลต้องลงเวลา ชั่วโมงแลนาที ให้ถูกต้องโดยชัดเจน แล้วให้เสมียนผู้เขียนรายงานประจำวันลงชื่อข้างท้ายเมื่อหมดใจความจงทุกข้อด้วย” หน้าที่ซึ่งจะต้องปฏิบัติเช่นนี้ทำให้เหตุการณ์ในท้องที่หากมีสิ่งใดผิดปกติก็จะอยู่ในสายตาของเจ้าหน้าที่อย่างต่อเนื่อง เพราะเจ้าหน้าที่ทุกคนต้องปฏิบัติเช่นเดียวกันทำให้เจ้าหน้าที่ผู้มาเข้าเวรใหม่ก็จะทราบเหตุการณ์ที่เกิดก่อนหน้านั้นทันที¹²⁹

รายงานประจำวันที่ทำขึ้นเจ้าพนักงานประจำโรงพักต้องเป็นผู้อ่านทุกครั้งก่อนส่งไปยังเจ้าพนักงานผู้ใหญ่ รายงานที่ทำขึ้นนั้นนับว่ามีความสำคัญเห็นได้จากการกำหนดว่า “การเพิกเฉยเสียมิได้ จดรายงานประจำวันทิ้งไว้ให้เข้าไปนั้นเป็นความผิดของเสมียนเจ้านาที่อันร้ายแรง เมื่อทราบเหตุเกิดขึ้นเมื่อใดแล้ว ก็ควรต้องจดโดยทันที”¹³⁰

¹²⁶ “กฎข้อบังคับสำหรับการลาดตระเวน,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 223-224.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹²⁸ “ประจำวันหรือเบ็จเสร็จ,” ใน เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-155.

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154.

¹³⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 154-155.

การตั้งกองตระเวนเป็นการรับรูปแบบการรักษาความสงบเรียบร้อยของบ้านเมืองมาจาก ตะวันตกเนื่องจากเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรที่เกิดมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งทำให้เกิดปัญหาต่อการที่ระบบรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐยุคจารีตจะรองรับได้ ปัญหาใหม่ที่เกิดขึ้นกับการควบคุมกำลังคนของรัฐมาจากการหลั่งไหลของแรงงานชาวจีนเข้ามาจำนวนมากขณะที่การควบคุมคนจีนผ่านขุนนางที่ควบคุมหัวหน้าชาวจีนหรือ ตัวเหี้ย ก็ประสบปัญหาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ช่วง ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เนื่องจากบรรดาหัวหน้าชาวจีนมักทะเลาะแย่งชิงผลประโยชน์จนขุนนางยากจะควบคุม อีกทั้งจำนวนชาวจีนที่มีมากและกระจายไปสู่บริเวณต่างๆของกรุงเทพฯยังทำให้การปกครอง ในแบบอำเภोजีนไม่สามารถดูแลชาวจีนได้ทั่วถึง ซึ่งทำให้กลุ่มฮ้างยี่ชาวจีนแผ่ขยายอำนาจจนสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรทั้งการทะเลาะวิวาทตามท้องถนนหรือแม้แต่การเรียกเก็บผลประโยชน์จากผู้ประกอบการค้าต่างๆ

ขณะเดียวกันปัญหาจากชาวตะวันตกและคนในบังคับที่ได้รับความคุ้มครองด้านสิทธิสภาพนอกอาณาเขตก็ทำให้รัฐไม่สามารถจัดการกับคนเหล่านี้ได้เต็มที่ตามกระบวนการกฎหมายของไทย ดังนั้นจึงมีการจัดตั้งกองตระเวนซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการบริหารงานเพื่อรองรับกับปัญหาที่เกิดขึ้น เห็นได้จากการใช้บุคลากรจากเป็นชาวตะวันตกซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านกฎหมายและการติดต่อกับชาวต่างประเทศ โดยให้ทำงานร่วมกับขุนนางและเจ้าหน้าที่พลตระเวนของไทย อีกทั้งการจัดรูปแบบองค์กรมีการจัดรูปแบบของสายการบังคับบัญชาที่แน่นอน และแบ่งประเภทของงานอย่างชัดเจนโดยเฉพาะการลาดตระเวน ซึ่งมีการจัดแบ่งเขตแขวงความรับผิดชอบในย่านชาวจีน และชาวตะวันตก พร้อมกับมีการตั้งโรงพักในพื้นที่ต่างๆ เพื่อให้การตรวจตราทั่วถึงมากขึ้น อีกทั้งให้เน้นการตรวจตราพื้นที่อย่างสม่ำเสมอซึ่งเป็นย่านชุมชนตามบริเวณถนนที่ตัดใหม่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งจะเป็นการนำไปสู่การที่รัฐมีอำนาจเหนือราษฎรโดยตรงมากขึ้น

บทที่ 5

การจัดการพื้นที่เมือง : อำนาจรัฐเหนือวิถีชีวิตราษฎร

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับกรุงเทพฯ เป็นปัจจัยสำคัญต่อการปรับปรุงโครงสร้าง โดยที่โครงสร้างมีหน้าที่ในการตรวจตราและรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ ซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพด้วยการตัดท้องถนนหลายสาย อีกทั้งวิถีชีวิตของราษฎรล้วนสัมพันธ์กับการใช้ท้องถนนมากขึ้นซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตจากโลกของสังคมน้ำที่เคยกระทำมาในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ไปสู่สังคมบนบกมากขึ้น การปฏิบัติงานของโครงสร้างได้ถูกระบุความรับผิดชอบต่อการรักษาการรักษาความสงบสุขในเมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิตของราษฎร เห็นได้จากหน้าที่การลาดตระเวนของพลตระเวนที่มีการกำหนดหน้าที่ในท้องถนนเป็นสำคัญ ตลอดจนยังมีกฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ที่ประกาศตั้งแต่ปี พ.ศ.2418 ซึ่งระบุการรักษาท้องถนนไว้ด้วยเช่นกัน จึงเห็นได้ว่าการปรับปรุงโครงสร้างเกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของเมืองและวิถีชีวิตของราษฎรที่เปลี่ยนไป หน้าที่ของโครงสร้างที่ปฏิบัติหน้าที่ให้หน่วยงานนี้ลงไปสัมผัสกับการดำเนินชีวิตของราษฎรในการดูแล ตลอดจนควบคุมกิจกรรมของราษฎรที่ดำเนินกิจกรรมในเมือง ทำให้โครงสร้างเป็นสิ่งที่แสดงถึงอำนาจของรัฐที่มีบทบาทเหนือวิถีชีวิตราษฎร

ในบทนี้จะนำเสนอถึงปัญหาที่สำคัญซึ่งเกิดกับพื้นที่เมือง ตลอดจนการดูแลและควบคุมกิจกรรมของผู้คนในเมืองหลวงอันเป็นหน้าที่ของโครงสร้างที่มีต่อการใช้พื้นที่เมือง ได้แก่ ท้องถนนและพื้นที่สองฝั่งถนน ดิแกวและอาคารต่างๆ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพที่สำคัญและปรากฏกิจกรรมของผู้คนในพื้นที่ดังกล่าวอย่างมาก ปัญหาอค์คิภัย อันเป็นปัญหาที่เกิดจากกิจกรรมประจำวันของผู้คนรวมทั้งการวางเพลิงที่เกี่ยวข้องกับสภาพเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ขณะเดียวกันการพัฒนาเมืองยังทำให้เกิดพื้นที่ด้านมืด ซึ่งเป็นที่พักอาศัยและประกอบอาชีพของราษฎรแต่ก็เป็นบริเวณที่เกิดปัญหาต่างๆของเมืองหลวง ซึ่งจะเห็นถึงอำนาจรัฐมีเหนือวิถีชีวิตของผู้คนไม่เว้นกระทั่งพื้นที่ป่าช้าและพิธีศพซึ่งเกี่ยวข้องกับวาระสุดท้ายของชีวิตก็ถูกควบคุมจากรัฐอันมีโครงสร้างเป็นกลไกควบคุมทางสังคมที่สำคัญของเมืองหลวงแห่งนี้

5.1 การควบคุมกิจกรรมของราษฎรในท้องถนน

สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นระยะเวลาที่กรุงเทพฯ ได้รับการพัฒนาโครงสร้างด้านกายภาพด้วยการพัฒนาของรัฐจากการตัดถนนหลายสาย ความสำคัญของถนนนอกเหนือจากการเป็นเส้นทางสัญจรแล้ว ถนนยังเป็นเครื่องแสดงอำนาจรัฐที่มาพร้อมกับการจัดการพื้นที่เมืองในยุคที่รัฐต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงด้านประชากรอันมีทั้งกลุ่มคนที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐได้แก่ คนในบังคับกับกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มที่มีจำนวนมากในกรุงเทพฯ ได้แก่ ชาวจีน ส่วนราษฎรไทยก็มีอิสระจากระบบ

มูลนาย-ไพร่มากขึ้น ซึ่งต่างก็ใช้พื้นที่เมืองรวมทั้งท้องถนนเป็นเส้นทางสัญจรและประกอบอาชีพ เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบต่อการใช้พื้นที่ในท้องถนนจึงจำเป็นต้องสร้างระเบียบการใช้งานโดยมี กองตระเวนเป็นหน่วยงานสำคัญในการใช้อำนาจรัฐต่อราษฎรด้วยการควบคุมกิจกรรมบนท้องถนน อันเป็นวิถีชีวิตของราษฎรในกรุงเทพฯที่กำลังเปลี่ยนให้เข้ากับบุคลิกของเมืองที่เปลี่ยนไป

5.1.1 การดูแลท้องถนนและพื้นที่สองฝั่งถนน

วิถีชีวิตของราษฎรในกรุงเทพฯยุคก่อนรัชกาลที่ 5 ยังผูกพันกับสายน้ำทั้งการตั้งบ้านเรือน การค้าขาย และการสัญจร ไม่เว้นแม้กระทั่งการขับถ่าย อันเป็นการปรับตัวอย่างสอดคล้องกับสภาพทางภูมิศาสตร์ในกลุ่มน้ำภาคกลางของไทย การดำเนินชีวิตลักษณะเช่นนี้สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง ระเบียบเมือง (Urban order) ซึ่งมองว่าสภาพทางภูมิศาสตร์มีส่วนต่อการกำหนดรูปแบบกิจกรรมของผู้คนในเมืองโดยความเห็นชอบของผู้คนเหล่านั้นที่จะเลือกกระทำในกิจกรรมต่างๆจนเป็นลัทธิค่านิยม หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ เมืองทุกเมืองต่างมีระเบียบและระเบียบที่เกิดขึ้นเป็นสิ่งที่ผู้คน คำนึงโดยสัมพันธ์กับวัฒนธรรมและการออกแบบวางแผนของผู้คนในเมืองนั่นเอง¹

ลักษณะทางกายภาพของกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นการเปลี่ยนแปลงระเบียบเมือง (Urban order) จากที่เคยมีมาก่อนหน้านี้อย่างเด่นชัด พร้อมกันนั้น ยังแสดงออกถึงพระราชอำนาจของรัชกาลที่ 5 ที่ทรงประสบความสำเร็จจากการรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลางอันเป็นผลมาจากนโยบาย การปฏิรูประบบราชการหลากหลายด้านในรัชสมัยของพระองค์ และสิ่งสำคัญที่สะท้อนถึงความเจริญ แห่งยุคสมัยคือถนนหนทางและอาคารบ้านเรือนที่ก่อสร้างอย่างทันสมัย อันเป็นเครื่องแสดงพระราช อำนาจของพระมหากษัตริย์²

ในเวลาเดียวกันนั้น ระเบียบเมืองที่เริ่มเปลี่ยนแปลงมีผลต่อวิถีชีวิตของราษฎรซึ่งต่างใช้พื้นที่ เมืองในการประกอบอาชีพและพักอาศัย ตลอดจนทำกิจกรรมต่างๆมากขึ้นเห็นได้จากบันทึกของ หลุยเซีย ฟูเนอโร สถาปนิกชาวฝรั่งเศสที่เดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯระหว่างปี พ.ศ.2434-2435 (ค.ศ. 1891-1892) บันทึกสภาพวิถีชีวิตของราษฎรที่สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่เมืองโดยเฉพาะในท้องถนน ผู้เขียนกล่าวถึงถนนเจริญกรุงซึ่งเป็นถนนแบบสมัยใหม่สายแรกของกรุงเทพฯ ดังนี้

¹ Amos Rapoport, "Culture and the Urban Order," in *The City in Cultural Context*, John Agnew, John Mercer, and David Sopher, editors (USA: Allen & Unwin Inc, 1984), pp.54-56.

² เฮนรี นอร์แมน, "ชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองการปกครองของชาวตะวันออกไกลตอนประเทศ สยาม," แปลจาก *The Peoples and Politics of the Far East, Travel and Studies in British, French, Spanish, and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam, and Malaya* โดย พรพรรณ ทองตัน ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์* ชุดที่ 4, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541), หน้า 169-170.

“ช่วงเวลากลางวันอันมีกิจกรรมที่ไม่สิ้นสุดในถนนเจริญกรุงนำเสนอสิ่งแตกต่าง
 นับพันอันเกี่ยวเนื่องตั้งแต่ละชั่วโมงทั้งกลางวันและกลางคืน ในกลางวันนั้นตั้งแต่
 พระอาทิตย์ขึ้นเหล่าพระสงฆ์หนุ่มเหลืองในมือถือตาลปัตรข้างหนึ่ง อีกข้างหนึ่งถือบาตร
 ช้อนอยู่ในจีวร ต่างเดินมาเป็นทิวแถวอย่างสำรวจ...ส่วนพวกแม่บ้านต่างไปตลาดและ
 กลับมาพร้อมของสดในตระกร้าที่กระเดียดใส่เอวหรือไม่ก็เทินไว้บนศีรษะ ภายในตระกร้า
 มีทั้งสัตว์ขนาดเล็ก กะหล่ำปลี หมาก ผลไม้ ผักสด และปลาสด...บรรดาร้านอาหารของ
 ชาวจีนไม่รอช้าที่จะติดเตาไฟที่รายรอบด้วยของกินดึงดูดลูกค้าที่หิวโหยมีทั้ง ไส้กรอก
 เบคอน เนื้อหมูสด ไก่ เป็ด และของหมักดองจากเมืองจีน...หญิงชราต่างคว้าข้าวโพดส่ง
 เสียงดังและบางส่วนตระเตรียมกล้วยสำหรับทอดขาย บรรดาร้านรวงเล็กๆต่างเปิด
 กิจการของตน เจ้าของร้านออกมากวาดหน้าร้านก่อนที่รถม้าขนาดใหญ่แล่นผ่านไปมา
 หน้าร้าน ก่อนจะกลับเข้าไปในร้านเพื่อตระเตรียมอาหารเช้า...ช่วงเวลาตั้งแต่เที่ยงไป
 จนถึงบ่าย ๒ โมง หากเป็นเมืองไซ่ง่อนจะเป็นช่วงเวลาที่หลับไหล แต่ที่กรุงเทพฯกลับ
 เต็มไปด้วยชีวิตชีวา...สถานที่ราชการ ร้านค้า และตลาด ยังคงเปิดตั้งแต่ ๑๐ โมงเข้าไป
 จนถึงบ่าย ๔ โมงเย็น”³

ข้อความดังกล่าวแสดงถึงวิถีชีวิตของคนในกรุงเทพฯได้สัมพันธ์กับการใช้พื้นที่เมืองโดยเฉพาะ
 ท้องถนนมากขึ้นเพื่อการสัญจร การประกอบอาชีพ และพักอาศัยสองฝั่งถนน อันเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้น
 อย่างต่อเนื่อง และเมื่อถึงช่วงเวลากลางคืน กิจกรรมของคนในกรุงเทพฯก็มีได้หลับไหล แต่ไปปรากฏใน
 สถานบันเทิงได้แก่บรรดาโรงบ่อนเบี้ย ซึ่งมักมีการตั้งร้านค้า ร้านอาหาร และโรงมหรสพรายรอบเพื่อ
 เรียกลูกค้ามาใช้บริการ⁴ บ่อนบางแห่งยังเป็นแหล่งค้าประเวณีที่ส่วนมากอยู่ในย่านสำเพ็ง⁵ นอกจาก
 โรงบ่อนแล้ว แหล่งมหรสพ เช่น โรงลิเก และร้านเขียนหอย ก็เป็นกิจกรรมของคนในกรุงเทพฯยามค่ำ
 คึกคักของราษฎรในกรุงเทพฯ⁶

วิถีชีวิตของคนกรุงเทพฯในยุคที่โครงสร้างทางกายภาพของเมืองเริ่มเปลี่ยนแปลงจึงสัมพันธ์
 กับการใช้ท้องถนนตลอดเวลา สามารถสะท้อนได้จากสรรพสำเนียงจากการประกอบกิจกรรมในท้อง
 ถนนตลอดช่วงค่ำจนถึงรุ่งอรุณของวันใหม่ ดังที่ขุนวิจิตรมาตรา กล่าวถึงกิจกรรมอันเกิดเป็นประจำ
 ของราษฎรในย่านถนนแพร่งนรา ดังนี้

³ Lucien Fournereau, *Bangkok in 1892* translated by Walter E.J.Tips (Bangkok: White Lotus, 1998), pp 46-47.

⁴ เสฐียรโกเศศ, *พื้นความหลัง* เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศยาม, 2547), หน้า 140-144.

⁵ กาญจนาคพันธุ์, *กรุงเทพฯเมื่อวานนี้* (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 78-79.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 278-279.

“ถนนสมัยนั้นทุกสายโรยด้วยอิฐหักและก้อนหินเล็กๆทั้งนั้น อาจะทลายหรือกระเด็นลงในรางได้ ทำให้รถรางแล่นไปไม่ได้ จึงต้องแซะรางตีห้าก่อนรถออกเดิน พอได้ยินเสียงแกร๊กๆมาไม่ช้า ก็ได้ยินเสียงกลองย่ำพระสุริยศรีดังตุงตุงมาจากหอกลองที่มุมสูงของกระทรวงกลาโหมติดสะพานข้างโรงสี ข้าพเจ้าอยู่ที่ถนนแพรงนราได้ยินถนัดชัดทุกวัน สมัยนั้นเวลากลางคืนมีเสียงสัญญาณบอกให้รู้ถึงสี่อย่าง คือ ราวสองยามแจ๊กถั่งขึ้นมาเคาะประตูเปลี่ยนถั่งซี่ จากนั้นก็เสียงแจ๊กเดินร้องออกหวย ใครอยากรู้เร็วว่าหวยออกอะไรก็รอรับถั่งซี่กับฟิงหวยออกไปด้วยกัน ถั่งตีห้าก็ได้ยินเสียงแซะราง พอตีคืนตีนั้นก็ได้ยินเสียงกลองตุงตุงเป็นอย่างนี้ทุกวันไม่ขาด”⁷

กิจกรรมต่างๆที่เกิดขึ้นในท้องถนนเป็นกิจวัตรหรือระเบียบเมืองที่เกิดขึ้นอย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ ซึ่งอยู่ในสายตาของรัฐโดยตลอด เพราะถนนในกรุงเทพฯสมัยรัชกาลที่ 5 มีความหมายมากกว่าการเป็นทางสัญจรแต่เป็นเครื่องมือแสดงอำนาจรัฐผ่านการใช้ประโยชน์ในท้องถนนด้วยเหตุผลความทันสมัยของบ้านเมือง ดังนั้นการควบคุมพฤติกรรมของราษฎรให้แสดงออกอย่างเหมาะสมจึงเป็นสิ่งสำคัญภายใต้ระเบียบเมืองแบบใหม่ที่รัฐเป็นผู้กำหนดการใช้พื้นที่บนท้องถนนอันเป็นหน้าที่หลักของกองตระเวนในการจัดการพื้นที่เมือง

รัฐจึงกำหนดให้กองตระเวนมีหน้าที่ออกตรวจตราตามถนนหนทางเป็นหลัก กองตระเวนมีหน้าที่พื้นฐานที่กระทำในท้องถนนคือเรื่องความสะอาดของท้องถนนซึ่งมักประสบปัญหาจากราษฎรนำเอาสิ่งปฏิกูลไปทิ้งไว้บริเวณถนนต่างๆอยู่เสมอไม่เว้นแม้แต่ถนนที่อยู่รายรอบพระบรมมหาราชวัง⁸ จนมีสภาพ “เกิดโสโครกเหม็นร้ายคล้ายเกาะสีชัง เปนที่อุจลามาก และเปนเชื้อเพลิงก็ได้”⁹

ความสกปรกของท้องถนนที่มีอย่างมากมาย แม้รัฐได้ตั้งหน่วยงานขึ้นมาดูแลความสะอาดของกรุงเทพฯโดยตรงคือ กรมสุขาภิบาล ตั้งแต่ปี พ.ศ.2440 เป็นต้นมา แต่สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นทำให้กองตระเวนยังคงเป็นหน่วยงานสำคัญที่จัดการกับปัญหานี้เห็นได้จากชื่อเรียกของกรมสุขาภิบาล เมื่อปี พ.ศ.2441 ความว่า

“เห็นว่าเปนการโสโครกนัก ด้วยถนนเจริญกรุงเปนที่มหาชนไปมามาก ผู้รับเหมาจะได้ลงมือทำการตั้งแต่วันที่ ๒๕ เดือนนี้ไป แต่การที่จะกวาดถนนตอนนอกพระนครนี้หาได้มีถึงสำหรับรับขยะมูลฝอยไม่ ราษฎรคงจะเอาสิ่งของมาเททิ้งลงอีก การที่จะให้คง

⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 257.

⁸ หจข. ร.5 น.5.12/50 ที่ 5/619 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เจ้ากรมสุขาภิบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ.124

⁹ หนังสือพิมพ์สยามไมตรี (วันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ.116).

ความสะอาดอยู่นั้น ก็จำต้องอาศัยกรรมกองตระเวนช่วยป้องกันอยู่ด้วย เมื่อเช่นนั้นคงจะมีผู้ทิ้งเพิ่มเติมลงน้อย พอแก่การที่จะป้องกันต่อไป”¹⁰

นอกจากนี้ กองตระเวนมีหน้าที่ตรวจตราสภาพของทางสัญจรให้เกิดความปลอดภัยเพราะ แม้แต่เจ้าหน้าที่ของกองตระเวนก็ยังประสบอุบัติเหตุมาแล้ว กรณีของมิสเตอร์แคลแมนต์ สารวัตรใหญ่โรงพักบ้านทวาย ได้รับบาดเจ็บขณะขี่ม้าตรวจการข้ามสะพานที่คลองสาธน์เนื่องจากสะพานหัก¹¹ ปัญหาทางสัญจรที่ซ้ำรุดทำให้เจ้าหน้าที่กองตระเวนต้องตรวจตราและรายงานให้ทราบเพื่อจะได้ซ่อมแซมต่อไป ดังรายงานของ มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน เมื่อปี พ.ศ. 2447 กล่าวถึง เหตุการณ์ขณะกำลังขับรถข้ามสะพานข้ามคลองรางเงินบริเวณใกล้สวนดุสิตพบสภาพอันตราย ดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้ลงจากรถตรวจดูใต้สะพานได้เห็นว่ารอดผูกมัดแล้ว ไม้พื้นนั้นหาได้มีเครื่องแข็งแรงรองรับอยู่ แต่ที่จริงคนเดินเท้าก็ยังพอเดินได้ไม่น่าจะเป็นอันตราย แต่ถ้าของที่หนักสะพานก็คงจะต้องหัก ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจว่า พระเจ้าอยู่หัวคงไม่ได้เสด็จผ่านทางนี้มากนัก แต่ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่า เป็นการดีกว่าที่จะรายงานกราบทูลให้ทรงทราบ เพราะถ้าพระเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านทางนี้ก็คงจะเกิดอันตรายขึ้น (รถที่นั่งหนักกว่ารถของข้าพระพุทธเจ้ามาก)”¹²

สะพานที่ถูกสร้างขึ้นหลายแห่งไม่เพียงแต่ทำให้การเดินทางสะดวกกว่าเดิม แต่ยังเป็นไปเพื่อความสวยงามของพระนคร ดังนั้นจึงมีการออกแบบให้มีลักษณะเป็นแบบตะวันตกตามรสนิยมแห่งยุคสมัย ด้วยการใช้วัสดุทั้งคอนกรีตและราวลเหล็กหล่อที่สั่งมาจากยุโรป เช่น สะพานซุด “เฉลิม” ซึ่งเริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ.2438 ในโอกาสที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระชนมายุครบ 42 พรรษา ซึ่งสร้างต่อมาจนถึงปี พ.ศ.2453 โดยใช้คำว่า เฉลิม นำหน้าชื่อสะพานทุกแห่งที่สร้างในโอกาสนี้ และรวมถึงสะพานที่ข้ามคลองในแนวถนนราชดำเนินได้แก่ สะพานมฆวานรังสรรค์ สะพานผ่านพิภพลีลา¹³ สะพานเหล่านี้เป็นศรีสง่าแก่พระนครแต่ก็มักถูกสร้างความเสียหายบ่อยครั้ง เช่นที่

¹⁰ หจข. ร.5น.5.12/6 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เจ้ากรมศุขาภิบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 26 พฤษภาคม ร.ศ.117

¹¹ หจข. ร.5 น.8.1/263 ที่ 13470 มิสเตอร์แคลแมนต์ สารวัตรใหญ่โรงพักบ้านทวาย ถึง มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 8 มกราคม ร.ศ.122

¹² หจข. ร.5 น.8.1/286 ที่ อี/63/145 ในปี 123 มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ.123

¹³ ดูรายละเอียดใน ศิริชัย นฤมิตรเรขการ, สะพานเก่ากรุงเทพฯ (กรุงเทพฯ: สยามสมาคม, 2520).

นายเชยพลตระเวน ตรวจการบริเวณเชิงสะพานม้ฆวานรังสรรค์ พบมีผู้ร้ายหักไปไม้ทองราวสะพานทั้งไว้จึงนำส่งโรงพัก¹⁴ ส่วนที่สะพานเฉลิมกรุง 48 มีผู้มาลักเอาหัวเม็ดปลายเสาสะพานกับยังชอบเอาสีมาทาเล่นที่ป้ายชื่อสะพานอยู่เสมอ พลตระเวนจึงต้องคอยระวังห้ามปราม¹⁵

หน้าที่ของกองตระเวนยังเกี่ยวข้องกับพื้นที่สองฝั่งถนนได้แก่ ทางเท้า บริเวณสองฝั่งถนนซึ่งทางเท้าในกรุงเทพฯเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ควบคู่กับการสร้างตึกแถวบริเวณถนนเจริญกรุงตามแบบอย่างในสิงคโปร์¹⁶ ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 การสร้างทางเท้ามักเกิดควบคู่พร้อมกับถนน เช่นการสร้างถนนบูรพา เมื่อปี พ.ศ.2435 เชื่อมระหว่างถนนพายุหัดกับถนนเจริญกรุง มีการประกาศให้กันเขตทางเท้าข้างละ 1 วา 1 ศอก นอกเหนือจากเนื้อที่ถนนที่ใช้สัญจรทั้งสิ้น 5 วา¹⁷ การจัดสร้างทางเท้ารัฐยังชักชวนให้บรรดาเจ้าของที่ดินสองฝั่งถนนร่วมมือกันก่อสร้างทางเท้า เห็นได้จากกลุ่มเจ้านายและขุนนางร่วมกันก่อสร้างทางเท้าในปี พ.ศ.2446 ทางการได้ยกย่องเจ้าของที่ดินเหล่านั้นเพราะ “เจ้าของที่เหล่านั้นได้มีความยินดีเต็มใจทำให้เป็นสาธารณประโยชน์แลงดงามแก่พระนคร”¹⁸

กองตระเวนมีหน้าที่ดูแลพื้นที่สองฝั่งถนนมีกฎหมายเป็นเครื่องมือที่สำคัญคือ กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ที่ตราขึ้นในปี พ.ศ.2418 กำหนด “อย่าให้ราษฎรชาวบ้านปลูกพะเพิงแลวางสิ่งของเข้ามาในแนวถนนให้กีดขวางทางม้าทางคนเดินไปมา ถ้าผู้ใดทำการดังว่ามานี้ ก็ให้โปลิศห้ามปรามบังคับให้เจ้าของรื้อถอน แลเก็บของนั้นไปเสียให้พ้นแนวถนน”¹⁹ รวมทั้งกฎหมายที่ตราขึ้นเพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับทางเท้าโดยเฉพาะคือประกาศเว้นที่ริมถนนหลวง เมื่อปี พ.ศ.2441 กำหนดให้ต้องเว้นที่ริมถนนสำหรับทำทางเดินเท้าทุกครั้งและห้ามราษฎรปลูกสร้างหรือทำสิ่งใดกีดขวางทางนั้น²⁰

กฎหมายดังกล่าวแสดงถึงปัญหาที่มีกบเป็นประจำคือ การรुकล้ำแนวถนน จากบรรดาผู้อาศัยบริเวณสองฝั่งถนนตึกแถว ปัญหาดังกล่าวได้สะท้อนถึงสภาพเศรษฐกิจที่กำลังเติบโตของเมือง

¹⁴ หจข. ร.5 น.5.1/140 ที่ 338/453 พระยามหาเทพ ถึง พระนรศาสตร์สารกรมฯ ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ.126

¹⁵ หจข. ร.5 น.5.1/58 ที่ 5/704 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ตรีออดเตอร์ ว่าการแทนผู้บังคับการกองตระเวน ลงวันที่ 24 สิงหาคม ร.ศ.123

¹⁶ นิจ วิทยีระนันท์ และคนอื่นๆ, “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี,” ใน บทย่องานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ณ ห้องประชุมสารนิเทศจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 21-22 มิถุนายน 2525 (กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525), หน้า 20.

¹⁷ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13 ร.ศ.110-111 (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), หน้า 131-132.

¹⁸ หจข. ร.5 น.5.1/65 ที่ 35/2657 พระนรศาสตร์สารกรมฯ ปลัดกองบัญชาการ กรมศุขาภิบาล กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 25 ธันวาคม ร.ศ.122

¹⁹ ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ.1237 พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2540), หน้า 153.

²⁰ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117 (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), หน้า 458.

หลวงพร้อมทั้งวิธีการทำกินของผู้คนที่พึ่งพาท้องถนนมากขึ้นและนำมาซึ่งปัญหาที่รัฐต้องเข้ามาจัดการพื้นที่เมืองเช่นที่จดหมายเหตุสยามไสมย บรรยายถึงความเปลี่ยนแปลงบริเวณถนนบ้านญวน ย่านพาหุรัด เมื่อปี พ.ศ.2427 ดังนี้

ว่าด้วยถนนต่างๆ

ถนนในพระนครทุกวันนี้ สะอาดงามดีทั่วไปทุกถนนแล้ว ยิ่งแต่ถนนที่แยกจากถนนบ้านม่อ ที่เรียกกันว่าถนนบ้านญวนนั้น ยังมีความอาภัพ ไม่สะอาดงามเหมือนกับถนนอื่นๆ ถนนบ้านญวนนี้ ก็มีคนเดินมากเพราะเป็นต้นทางที่จะไปสามเพง ถนนนี้แต่ก่อนก็กว้าง ชาวบ้านแห้วขวานาคได้ทางถนนนี้ เดียวนี้แคบเต็มที่แถมถนนข้างหนึ่งเป็นเขตรบ้าน แถมข้างหนึ่งเป็นที่วัด ในที่วัดนั้นเดี๋ยวนี้ มีคนปลูกบ้านอยู่เต็มตลอดแล้ว คนที่อยู่สองข้างถนน ต่างคนต่างปลูกโรงร้าน กันรักรุกที่ถนนเข้าไปทั้งสองข้าง จนบางแห่งกว้างไม่ถึงสามศอก ถ้านานๆหลายๆปีถนนนี้จะตันเสียมั่ง เพราะพวกคนที่อยู่ในถนนนี้ โลกมาก ช่วยกันรักรุกที่ถนนหลวงรำไป²¹

การรื้อล้างพื้นที่สองฝั่งถนนยังรวมถึงทางเท้าซึ่งเป็นหน้าที่ของกองตระเวนที่ต้องเข้ามาแก้ไข ปัญหาที่เกิดขึ้นอันแสดงถึงบทบาทของรัฐที่มีต่อผู้คนที่เข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองซึ่งถูกพัฒนาขึ้นด้วยอำนาจของรัฐ เช่น กรณีหม่อมราชวงศ์สอน ถูกกองตระเวนจับกุมเมื่อปี พ.ศ.2450 เพราะตั้งโต๊ะเขียนหอยล้าเข้ามาในทางเท้าบริเวณถนนหลวง พร้อมกันนั้น นายโฉม ปลัดกรมกองตระเวน ได้กล่าวในรายงานถึงปัญหาการรื้อล้างทางเท้าของบรรดาโต๊ะเขียนหอยพร้อมด้วยการแก้ไขปัญหาคือเป็นผลสำเร็จ ดังนี้

“ตำบลแถวโรงหอยและหลังโรงหอยนั้น คือ ตำบลที่เกิดเหตุนี้มีทั้งเงินแลไทยได้พากันตั้งโต๊ะเขียนหอยแหลมออกมาที่ทางคนเดิน คือ เอาโต๊ะเขียนหอยสี่เท้าตั้ง ๒ เท้าของโต๊ะอยู่ในห้องตึก อีก ๒ เท้าออกมาที่ทางคนเดิน คือ ถนนฟุตพาด และเอาม้าต่อเท้าโต๊ะขึ้นอีก ซึ่งกระทำให้กีดทาง ข้าพเจ้าได้สั่งให้ไล่และห้ามมาเสมอ เสมียนหอยเหล่านี้คือที่สุดเมื่อเจ้าพนักงานไปห้ามก็ยกโต๊ะเข้าร้านพอเจ้าพนักงานผลอก็ตั้งออกมาอีกเช่นนี้จนข้าพเจ้าต้องไปพูดจาว่ากล่าวด้วยอ่อนหวานหลายครั้งก็ไม่มีผู้ใดกระทำอีก”²²

²¹ “ว่าด้วยถนนต่างๆ,” ใน จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม 3 จ.ศ.1246 (พ.ศ.2427) ซามูเอล เจ สมิท, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2549), หน้า 483.

²² หจข. ร.5 น.8.1/472 ที่ 90/126 นายโฉม ปลัดกรมกองตระเวน เสนอรายงานต่อเจ้ากรม และผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ.126

การควบคุมความเรียบร้อยของการใช้ทางเท้าจึงนับเป็นหน้าที่อีกประการหนึ่งของกองตระเวนที่ควบคู่กับการดูแลท้องถนน ขณะเดียวกัน ท้องถนนที่ตัดขึ้นยังมีการตกแต่งให้สวยงามร่มรื่นด้วยต้นไม้ขนานชนิดสอดคล้องกับสภาพอากาศที่ร้อนและมีแดดทำให้ต้องใช้ต้นไม้เพื่อสร้างความร่มรื่นแก่ผู้สัญจรและยังเป็นการสร้างความสวยงามแก่ท้องถนนอีกด้วย โดยถนนแต่ละสายจะปลูกพันธุ์ไม้ต่างชนิดกัน²³

สำหรับต้นไม้ที่ปลูกนั้น รัชกาลที่ 5 ทรงคัดเลือกพันธุ์ไม้ขนานชนิดทั้งในประเทศ เช่น ในปี พ.ศ.2444 โปรดฯให้พระยาศรีสหเทพ จัดหาต้นสักจากมณฑลนครสวรรค์กว่า 300 ต้นเพื่อปลูกที่ถนนซิวในสวนดุสิต²⁴ และพันธุ์ไม้จากต่างประเทศ เช่น โปรดเกล้าฯให้มิสเตอร์ย้ง กงสุลสยามประจำกรุงโคลัมโบ ศรีลังกา นำต้นยางอินเดียรับเบอร์กว่าพันต้น และเมล็ดพันธุ์อีก 8 พันเมล็ด เข้ามาเมื่อปี พ.ศ.2443²⁵ ต้นยางพันธุ์นี้ได้ถูกนำไปปลูกสองฝั่งถนนหลายสายในกรุงเทพฯ

การตรวจตราความเรียบร้อยของต้นไม้ตามแนวถนนจึงเป็นอีกหน้าที่หนึ่งของกองตระเวน เช่น กรณีต้นขนุนริมถนนหลวงที่มีกิ่งก้ออกผลเป็นประจำพลตระเวนมีหน้าที่นำผลขนุนมาส่งต่อผู้บังคับบัญชาอยู่เสมอดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 11 รายงานการเก็บผลขนุนของกองตระเวนโรงพักป้อมปราบศัตรูพ่าย ร.ศ.123

วันที่	ชื่อ	จำนวนผลขนุน (ผล)	สถานที่
5 ก.ค.123	นายวัน พลตระเวนที่ 1	4	ถนนหลวง สีแยกวรจักร
18 พ.ย.123	นายอุ๊ด พลตระเวนที่ 3	1	สะพานเฉลิม 45
13 ธ.ค.123	นายสะอาด	1	ถนนหลวงเชิงสะพานบ้านเขมร
19 ธ.ค.123	นายอ่อน	3	สีแยกวรจักร
27 ธ.ค.123	นายทองคำ พลตระเวนที่ 4	1	ถนนหลวงเชิงสะพานบ้านเขมร
19 ม.ค.123	นายวาด พลตระเวนที่ 2	1	ถนนหลวง
6 มี.ค.123	นายพิม นายยามที่ 2	1	ถนนหลวงเชิงสะพานบ้านเขมร
17 มี.ค.123	นายมัน	1	ถนนหลวงเชิงสะพานบ้านเขมร

ที่มา : หจช. ร.5 น.8.1/275 ที่ 84/123 นายโต๊ะ นายหมวด ยื่นรายงานต่อ นายน้อย สารวัตรใหญ่
ลงวันที่ 28 มีนาคม ร.ศ.123

²³ นิจ วิทยุธีระนันท์ และคนอื่นๆ, “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี,” ใน บท่องานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี, หน้า 31.

²⁴ หจช. ร.5 รล.8.1ค/14 ที่ 341/5014 พระยาศรีสหเทพ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชอาณาจักร ลงวันที่ 28 สิงหาคม ร.ศ.120

²⁵ หจช. ร.5 รล.8.1ค/11 หนังสือพระยาพิพัฒน์โกษา ถึง พระยารัตนโกษา ลงวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.119

ตารางข้างต้นจะเห็นถึงความต่อเนื่องในการปฏิบัติงานของกองตระเวนที่ให้ความสำคัญกับการดูแลต้นไม้สองฝั่งถนนและจากรายงานของกองตระเวนจะพบว่าพลตระเวนใส่ใจกับรายละเอียดอย่างมาก ดังกรณีของผลขนุนที่ส่งให้กับผู้บังคับบัญชาชั้น เจ้าหน้าที่พลตระเวนจะกล่าวถึงคุณลักษณะไม่ว่าขนุนผลนั้นจะเป็นเช่นไร²⁶ เช่นจากรายงานของนายโตะ นายหมวดพลตระเวน รายงานต่อสารวัตรใหญ่โรงพักป้อมปราบศัตรูพ่าย เมื่อปี พ.ศ.2446 ระบุถึงนายเล็ก พลตระเวนพบผลขนุนสุกจึงนำมามอบให้ ซึ่งเห็นถึงความละเอียดถี่ถ้วนต่อต้นไม้ที่ดูแล ดังนี้

“ด้วยเมื่อวันที่ ๒๕ เดือนนี้ นายเล็กพลตระเวนที่ ๑ นำขนุน ๒ ผลมาโรงพัก แจ้งว่า ผลขนุนที่หนามที่อยู่ต้นเชิงสะพานบ้านเขมร อีกผลหนึ่งหนามห่าง อยู่ต้นแถว ๔ แยกวรจักร ขนุน ๒ ผลนี้เห็นว่าจวนจะสุกแล้วจึงตัดมา เหตุฉะนี้ข้าพเจ้าจึงรายงานนำขนุน ๒ ผล มาเสนอต่อท่านเพื่อรับความดำริต่อไป”²⁷

แม้ว่ากองตระเวนจะให้ความสำคัญกับการดูแลต้นไม้สองฝั่งถนน แต่บรรดาต้นไม้ที่ปลูกไว้มักประสบปัญหาถูกลักถอน และถูกตัดฟันทำลาย รวมไปถึงไม้กั้นและเครื่องค้ำยันให้ต้นไม้เหล่านี้ด้วย เช่น ในปี พ.ศ.2445 เกิดการขโมยต้นไม้อย่างต่อเนื่องบริเวณท้องถนนในเขตพระราชวังสวนดุสิต²⁸ ปัญหานี้เกิดขึ้นบ่อยครั้งจนทำให้กรมศุขาภิบาลต้องออกกฎหมายคือ ประกาศห้ามไม่ให้ทำอันตรายต้นไม้ริมถนนหลวง เพื่อห้ามปรามพฤติกรรมเหล่านี้หากมีผู้ฝ่าฝืนจะถูกลงโทษปรับและให้ชดใช้ค่าต้นไม้ด้วย²⁹ ซึ่งกองตระเวนมีหน้าที่สืบจับผู้กระทำความผิดมาดำเนินคดี³⁰

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการใช้พื้นที่เมืองนอกจากเป็นสิ่งสะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงของเมืองด้านกายภาพและวิถีชีวิตของผู้คนที่เริ่มพึ่งพาสังคมบนบกมากขึ้นแล้ว ยังสะท้อนถึงบทบาทของรัฐด้านการปกครองที่มีอยู่เหนือการดำเนินชีวิตของราษฎรที่ต่างก็อยู่ในสายตาของอำนาจรัฐผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวน ซึ่งมีหน้าที่ในการจัดการใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองซึ่งถูกพัฒนาขึ้นโดยรัฐทั้งบริเวณท้องถนนแลพื้นที่สองฝั่งถนนให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยและรวมทั้งปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายอีกด้วย

²⁶ หจข. ร.5 น.8.1/413 ขุนสันทการ สารวัตรแขวง ถึง ปลัดกรม เจ้ากรมกองตระเวน ลงวันที่ 28 มีนาคม ร.ศ.125

²⁷ หจข. ร.5 น.8.1/248 ที่ 689/122 นายโตะ นายหมวด ยื่นรายงานต่อ นายน้อย สารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 28 มีนาคม ร.ศ.122

²⁸ หจข. ร.5 น.5.1/118 มีคนร้ายลักถอนหลักปักตามต้นไม้ และฟันต้นไม้ที่ปลูกไว้ตามถนนต่างๆ หลายราย (20 มิถุนายน – 12 กรกฎาคม ร.ศ.125)

²⁹ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117, หน้า 421.

³⁰ หจข. ร.5 น.5.1/131 ที่ 211/15227 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์อริวิก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 30 มกราคม ร.ศ.125

5.1.2 แสงสว่างและความปลอดภัย

หน้าที่หลักของกองตระเวนยังมีไปถึงการดูแลเกี่ยวกับแสงสว่างและความปลอดภัยในการสัญจรยามค่ำคืน เพราะบริเวณถนนที่ไม่มีแสงสว่างจะเป็นที่หลบซ่อนของโจรผู้ร้ายที่มักก่อเหตุเสมอ จึงเป็นหน้าที่ของกองตระเวนในการจัดสรรสิ่งเหล่านี้ขึ้นมา โดยระยะแรกได้ใช้ตะเกียงน้ำมันเป็นเครื่องให้แสงสว่าง เช่นที่ คำขออนุญาตเมื่อปี พ.ศ.2442 ของมิสเตอร์อิริก เซ็น เย ลอซัน เจ้ากรมกองตระเวน กำหนดจำนวนโคมสำหรับถนนต่างๆ ดังนี้

ถนนพลับพลาไชย ใช้เสา ๑ ต้น	โคม ๑๐ ดวง
ถนนหลวง ใช้เสา ๑๔ ต้น	โคม ๑๗ ดวง
ถนนวรจักร	โคม ๑๖ ดวง
ถนนเยาวราช ใช้เสา ๒๔ ต้น	โคม ๒๔ ดวง
	ใช้เสา ๓๙ ต้น โคม ๖๗ ดวง” ³¹

เจ้าหน้าที่พลตระเวนมีหน้าที่ดูแลให้ดวงโคมเหล่านี้สามารถใช้งานได้ตามปกติด้วยการคอยหมั่นเติมน้ำมันตะเกียงอยู่เสมอเช่นที่ พ.เนตรรังษี นักประพันธ์ อธิบายวิธีการปฏิบัติงานของกองตระเวนจากที่เคยพบเห็นเมื่อวัยเยาว์ ว่า

“เพื่อป้องกันไม่ให้ถนนมืดจนเกินควร ทางกรจึงจัดการจุดตะเกียงตลอดตามริมถนนรายทางระยะห่างกัน ๓-๔-๕ เส้น ตามแต่ดุลยพินิจของเจ้าหน้าที่และงบประมาณ เขาปักเสาไม้แก่นประมาณ ๕-๖ ฟุต ยอดเสาทำเป็นกระจกไว้สี่ด้าน ใช้สังกะสีบัดกรีเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ข้างบนมีแผ่นสังกะสีหนาครอบ เจาะรูพอให้อากาศเข้าออกได้ประมาณ ๑๐-๑๕ รู ฝาครอบทำสูงเหมือนหลังคาจั่วสี่เหลี่ยม แผ่นกระจกด้านหลังปิดเปิดได้ มีขอรับขอสำหรับเอาตะเกียงหลอดใส่ไว้ข้างใน พอค่ำก็จุดไฟโดยตำรวจเดินไปจุดตามรายทาง ตำรวจนั้นในกระเป๋ามีไม้ขีดไฟสักหนึ่งสำหรับจุดตะเกียง มือหิ้วกาน้ำเหมือนที่ใส่น้ำกินตามร้านกาแฟ สำหรับเติมดวงตะเกียงที่น้ำมันพร่องหรือหมด นอกจากนั้นยังมีกรรไกรย้อมๆอันหนึ่งติดกระเป๋ไปด้วย กรรไกรนี้มีประโยชน์ในการตัดไส้ที่ไหม้ทั้ง ตกแต่งไส้ให้ได้รูปลักษณะ เวลาจุดแล้วไฟไค้งเป็นรูปครึ่งวงกลมหรือเป็น ๓ แฉก แหลมตามแต่จะประดิษฐ์เห็นงาม”³²

³¹ หจข. ร.5 น.8.1/193 ที่ 6724/8844 มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน เจ้ากรมกองตระเวน พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธวัช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 17 มกราคม ร.ศ.118

³² พ.เนตรรังษี, เด็กบ้านสวน (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2543), หน้า 117-118.

นอกจากนี้ กองตระเวนต้องคอยตรวจตราอุปกรณ์ให้แสงสว่างให้อยู่ในสภาพสมบูรณ์หากอยู่ในสภาพชำรุดก็เป็นหน้าที่ต้องรายงานเพื่อจะได้ดำเนินการแก้ไขให้ใช้งานได้ตามปกติ เช่น รายงานเมื่อปี พ.ศ.2443 ของนายโป้ สารวัตรแขวงโรงพักพาหุรัด กล่าวว่า

“ด้วยเมื่อวันที่ ๑๒ มิถุนายน ร.ศ.๑๑๙ ข้าพเจ้าได้โยกมาจากโรงพักพาหุรัดมารับราชการอยู่ที่โรงพักป้อมปราบ แลได้ตรวจดูโคมเหลี่ยมที่ปักตามถนนหลวงนั้นหาได้จุดไม่ และมีโคมอยู่ ๔๐ โคม เส้าโคม ๔๔ ต้น กับแก้วใส่น้ำมัน ๒๐ ใบ จุดไม่ได้ชำรุดแจ้งอยู่ในบัญชีของข้าพเจ้าที่เสนอเมื่อวันที่ ๒๐ เดือนนั้นแล้วๆข้าพเจ้าได้สอบถามนายหมวด นายยาม ได้ความว่า ไม่ได้จุดมาช้านานแล้ว เหตุที่มีคนร้ายขโมยกระจับทองเหลืองไปเสีย จึงไม่ได้จุด บัดนี้ข้าพเจ้าขอเรียนถามท่านว่า ต่อไปจะให้ข้าพเจ้าจุดหรือไม่ ถ้าท่านจะให้จุดแล้ว จะต้องกระยะวางเส้าโคมให้ห่าง ของเก่าถี่มากเหลือที่จะระวัง”³³

เมื่อถึงยุคที่กรุงเทพฯเริ่มมีไฟฟ้าใช้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2427³⁴ กองตระเวนก็เป็นหน่วยงานที่กระตือรือร้นต่อการมีแสงสว่างชนิดใหม่เพราะเห็นถึงคุณประโยชน์ต่อการรักษาความปลอดภัยตามท้องถนนจึงเรียกร้องให้มีการติดตั้งไฟฟ้าในจุดที่เสี่ยงอันตราย ดังที่ มิสเตอร์อิริก เช่น เย ลอซัน เจ้ากรมกองตระเวนเสนอต่อทางการเมื่อปี พ.ศ.2442 ให้ติดตั้งไฟดวงใหญ่ ชื่อ อาซแลม บริเวณสะพานพิทยเสถียร ที่ราษฎรมักเกิดอันตรายจากรถรางบริเวณนั้นกับทั้งมีคนพาลชุกชุม ด้วยเห็นว่ามีความคุ้มค่าจ่ายถูกกว่า³⁵

กองตระเวนยังมีหน้าที่คอยตรวจตราอุปกรณ์ไฟฟ้าตามท้องถนน เช่น ในปี พ.ศ.2449 กองตระเวนโรงพักสามเสนได้รับแจ้งเหตุว่ามีคนร้ายลักถอดสวิตไฟฟ้า ที่ถนนช่างฮี เจ้าพนักงานพลตระเวนมีความเห็นว่า “การที่มีผู้ลักถอดสวิตไฟไปนี้เป็นอันตรายโดยเหตุไม่ใช่เป็น ของที่จะ

³³ หจข. ร.5 น.8.1/199 รายงานนายโป้ สารวัตรแขวง นายแสวง นายหมวด ถึง หลวงบริหารนครินทร์ สารวัตรใหญ่โรงพักป้อมปราบศัตรูพ่าย ลงวันที่ 26 มิถุนายน ร.ศ.119

³⁴ ดูรายละเอียดใน วิจารณ์ ตี๋อ่อง, “พัฒนาการของกิจการไฟฟ้าในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ.2427-2488,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตรมหาวิทาลัยธรรมศาสตร์, 2534).

³⁵ หจข. ร.5 น.8.1/87 ที่ 4619/6192 มิสเตอร์อิริก เช่น เย ลอซัน เจ้ากรมกองตระเวน เสนอต่อ มิสเตอร์ เอ เอ ยาร์ดิน อธิบดีกรมกองตระเวน ลงวันที่ 11 ตุลาคม ร.ศ.118

ลักถอดได้ง่าย คือ ต้องปีนเสาไฟขึ้นไป และต้องมีไขควงไปด้วยจึงจะถอดได้”³⁶ การดูแลไฟฟ้าและแสงสว่างจึงเป็นอีกภารกิจหนึ่งของกองตระเวนภายใต้ความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของเมือง

หน้าที่หลักของกองตระเวนอีกประการหนึ่งคือ การตรวจตราความปลอดภัยจากโจรผู้ร้ายให้กับผู้สัญจรตามท้องถนน เนื่องจากปัญหาจากโจรผู้ร้ายเกิดขึ้นอยู่บ่อยครั้ง โดยเฉพาะตามท้องถนนที่เป็นทางเปลี่ยวและไม่มีแสงสว่างในยามค่ำคืน ทำให้ผู้สัญจรจำเป็นต้องหลบเลี่ยงถนนบางสายเพื่อความปลอดภัย เช่นที่ขุนวิจิตรมาตรา กล่าวถึงเส้นทางกลับบ้านของท่านในยามค่ำคืน ดังนี้

“ยี่เกพระยาเพชรคนดูมากพอสมควร เวลาเลิก คนดูเดินออกทางประตูช่องกุฎ เห็นรถแจ๊กจอดอยู่เป็นแถวไม่เกิน ๑๐ คัน เดือนหงายสว่าง ไม่เข้าคนดูก็หายหมด ถนนโล่ง ผู้ใหญ่เขาพาเดินทางไปทางประตูผี เลี้ยวถนนบำรุงเมือง ไปถึงสี่กั๊กเสาชิงช้า ก็เลี้ยวถนนตะนาวกลับบ้าน ทุกครั้งที่ไปดูเดินกลับทางนี้ ไม่เดินทางถนนราชดำเนินไปเลี้ยวถนนตะนาว ทั้งนี้คงเป็นเพราะถนนราชดำเนินกลางมีแต่ต้นไม้ ทางถนนตะนาวก็ไม่ค่อยมีร้าน แต่ไปทางถนนบำรุงเมืองมีร้านแจ๊กเขียนหอยเป็นระยะๆ ไปจนเข้าถนนตะนาวก็ยังมีร้านแจ๊กเขียนหอยถึงบ้านก็ยังมีร้านแจ๊กเขียนหอยอีก แปลว่ากลับทางนี้ไม่เปลี่ยว แต่ทางถนนราชดำเนินกลางมืดและเปลี่ยวที่สุด”³⁷

การเลือกเปลี่ยนเส้นทางกลับบ้านให้เหมาะสมกับช่วงเวลาตามข้อความข้างต้น นับเป็นตัวอย่างหนึ่งของการใช้ทางสัญจรยามค่ำคืนของคนกรุงเทพฯ แม้จะต้องเดินอ้อมเพื่อกลับบ้านของท่านที่อยู่ในย่านสามแพร่งซึ่งใกล้กับถนนราชดำเนินกลางก็ตาม ขณะที่ราษฎรอีกส่วนหนึ่งอาจเลือกเปลี่ยนเส้นทางจากท้องถนนไปสู่สัญจรทางน้ำแทน เช่นที่พระยาอนุমানราชชน กล่าวไว้ดังนี้

“ถัดจากโรงบ่อนไปแล้ว ลางแห่งก็หาคนเดินไปมาไม่สู้มากนัก ถ้าตอนใดเป็นย่านเปลี่ยว เดินก็ต้องระวังตัว ดีหรือไม่ดี อาจถูก “นักเลงดี” ตีชิงได้ง่ายๆ ถ้าเป็นเวลากลางคืน แม้ตามถนนเจริญกรุงตอนที่อยู่นอกกำแพงเมืองออกมา ซึ่งเป็นถนนขนาดใหญ่ของเวลานั้นแต่ถนนเดียว ส่วนมากก็มีดตื้อ ไม่ใคร่มีใครเดิน ถ้าจำเป็น ก็มักไปเรือสะดวกกว่าไปตามแม่น้ำลำคลองที่มีอยู่มาก ทั้งที่เป็นคลองเล็กคลองใหญ่”³⁸

³⁶ หจข. ร.5 น.5.1/126 ที่ 273/125 เจ้าพนักงานกองตระเวนโรงพักสามเสน ถึง ปลัดกรมกองตระเวน ลงวันที่ 14 พฤศจิกายน ร.ศ.125

³⁷ ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์) (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 45.

³⁸ เสฐียรโกเศศ, พื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 140-141.

การเปลี่ยนเส้นทางสัญจรกลับไปใช้ทางน้ำที่เคยใช้กันมาแต่เดิมเป็นภาพสะท้อนถึงปัญหาการก่ออาชญากรรมท้องถนนที่สัมพันธ์กับโครงสร้างเมือง และสภาพเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ดังที่พระเจ้าอนงยาเธอกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ทรงวินิจฉัยถึงปัญหานี้เมื่อแรกปรับปรุงกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 ดังนี้

“กำหนดวางคนประจำหน้าที่แห่งละ ๒ คนอยู่ข้างมากนั้น อีกส่วนหนึ่งเป็นการกำหนดไว้ว่าควรจัดชั้นแรกโดยเหตุที่ข้าพระพุทธเจ้าคิดให้เก็บรักษาเข้าไปในตรอกด้วย เพราะการวิวาทวิวางแลลอบตีฟันกันนั้น มักมีเหตุในตรอกฤาปากทางที่จะเข้าตรอกเป็นพื้น ด้วยถนนในกรุงเทพฯ ไม่เหมือนถนนประเทศฝรั่งเศสเป็นทางเล็กมากกว่าทางใหญ่ ถ้าผู้ร้ายกระทำร้ายแล้วมักหลบเข้าไปในทางเล็กซึ่งไม่มีตึกแลบ้านเรือนกันทางก็หนีหลบไปได้ทุกแห่ง อีกประการหนึ่งถึงในถนนใหญ่ก็ตีมีคนที่กระทำร้ายมากกว่าประเทศฝรั่งเศส โดยเหตุเพราะโรงบ่อนเบี้ยมีมากตำบลนั้นอย่างหนึ่ง โรงขายสุรายาฝิ่นมีมากตำบลอย่าง ๑ ชักนำให้คนกระทำชวมาก เพราะถ้าเมาสุราเข้าแล้วก็พาให้วิวาท ถ้าสุบยาฝิ่นไม่พอแลเล่นเบี้ยเสียลงก็พาให้เที่ยววิวางแลลอบลักย่องเบา แลเข้าไปจำหน่ายของที่โรงรับจำนำได้ง่ายโดยไม่ซ่อนเร้นดังนี้ จึงกระทำให้มีคนชวเที่ยวกระทำร้ายไม่เบาบาง”³⁹

สภาพด้านกายภาพของถนนในกรุงเทพฯ ที่เป็นตรอกซอยจำนวนมากเชื่อมกับถนนใหญ่กับปัญหาจากแหล่งอบายมุข ซึ่งเกิดขึ้นพร้อมๆ กับสภาพเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ที่กำลังขยายตัว ล้วนเป็นปัจจัยสำคัญต่อการเกิดคดีอาชญากรรมที่สำคัญได้พวกวิวางทรัพย์สินตามท้องถนน โดยเฉพาะ พวกวิวางรวมก เพราะหมวกนับเป็นหนึ่งในเครื่องแต่งกายที่บ่งบอกรสนิยมและฐานะของผู้สวมใส่ซึ่งมีราคาแพง เช่นหมวกมัสกันมีราคา 5 บาท⁴⁰ หรือหากเป็นหมวกสักหลาดหนึ่งใบมีราคาถึง 7 บาท⁴¹ การวิวางรวมกจึงเป็นทั้งภาพสะท้อนอาชญากรรมที่สัมพันธ์ถึงสภาพเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ที่เติบโตขึ้นจนผู้คนจำนวนไม่น้อยมีรสนิยมใช้สินค้าราคาแพงขณะที่อีกส่วนหนึ่งกลับต้องผันตัวเองเป็นอาชญากรตามท้องถนนเพื่อหารายได้ไว้เลี้ยงชีพตามโรงบ่อน และโรงยาฝิ่น

³⁹ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วิังปารุสกวัน (กรุงเทพฯ: กองบัญชาการตำรวจนครบาล, 2535), หน้า 43-44.

⁴⁰ หจช. ร.5 น.8.1/212 สำเนาที่ 320 โรงพักประตูสำราญราษฎร์ ลงวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ.120

⁴¹ หจช. ร.5 น.8.1/212 สำเนาที่ 321 โรงพักประตูสำราญราษฎร์ ลงวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ.120

คดีประเภทนี้ยังเกี่ยวข้องกับลักษณะของถนนที่ “ตรอกเล็กซอยน้อยมีอยู่ทั่วไป”⁴² เอื้ออำนวยให้เหล่าคนร้ายก่อคดีได้อย่างสะดวกเพราะ “พอฉวยได้วิ่งเข้าตรอกเข้าซอยก็เป็นอันสำเร็จ”⁴³ ความชุกชุมของคดีวิ่งราวหมวกปรากฏจากรายงานคดีของกองตระเวนซึ่งพบว่าในระยะเวลาเพียง 1 ชั่วโมงมีคดีเกิดขึ้นถึง 2 รายในท้องที่เดียวกัน คดีดังกล่าวยังร้ายแรงถึงกับทำร้ายร่างกายกันอีกด้วย เช่นคดีที่เกิดขึ้นที่โรงพักสำราญราษฎร์เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม พ.ศ.2444 เวลา 1 ทุ่มตรง ขณะที่นายบุญเดินอยู่ที่ถนนอนุกรมรถคนร้ายหยิบเอาหมวกไปพร้อมกับ “เอามีดมีคมฟันข้าพเจ้า ๑ ที”⁴⁴ อีกรายหนึ่งขณะที่นายตั้งเดินมากับภรรยาเมื่อถึงถนนบำรุงเมืองถูกคนร้ายหยิบหมวกไปจากด้านหลังพร้อมกับ “เอามีดเหล็กมีคมฟันศีรษะแผลหนึ่ง”⁴⁵ คดีที่เกิดขึ้นบ่อยเช่นนี้ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของผู้สัญจรบนท้องถนนบางรายถึงกับเลิกใส่หมวกเพื่อหลีกเลี่ยงเหตุการณ์เช่นนี้อีก ดังกรณีพระยาอนุกุลวิธาน (ชม) อาจารย์โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ซึ่งขุนวิจิตรมาตรากล่าวไว้ดังนี้

“ท่านนั่งรถเจ๊กชนิดนั่งคนเดียวและมีเด็กนั่งที่พื้นล่างมาด้วยเสมอทุกวัน ท่านแต่งสวมถุงเท้า รองเท้า เสื้อกระดุมห้าเม็ด นุ่งผ้าสีขาบ (พวกผ้าอ่างหิน) อย่างดี ใจกระเบนเป็นประจำแต่ไม่ใส่หมวก...ที่ไม่ใส่หมวกนั้นปรากฏว่าถูกวิ่งราวเสียไม่รู้ว่าก็ไป ทั้งนี้เพราะตามถนนไม่ค่อยมีคน คนร้ายยืนคอยอยู่ริมถนนซึ่งตามถนนมักจะมีตรอกมีซอยมาก พอรถเจ๊กวิ่งผ่านไป คนร้ายก็ฉวยหมวกบุปวิ่งเข้าซอยหายไป ไม่รู้ว่าจะไปตามเอาได้อย่างไร ท่านถูกอย่างนี้มาหลายครั้ง จนในที่สุดก็เลิกใส่หมวก ไม่ใช้หมวกอีกต่อไป”⁴⁶

การที่คนร้ายสามารถก่อคดีวิ่งราวหมวกซึ่ง “ง่ายและสะดวก”⁴⁷ บนท้องถนนอย่างบ่อยครั้ง ทำให้บริเวณท้องถนนเปรียบเสมือน “เขตอิทธิพล” ของเหล่ามิจฉาชีพเพราะถนนหลายสายเกิดเหตุเป็นประจำจนมีการร้องเรียนอยู่บ่อยครั้ง เช่น ถนนอนุกรมรถ⁴⁸ และถนนวรจักร ซึ่งมีสภาพเปลี่ยวเหมาะแก่การเกิดเหตุและอำนาจของรัฐยังไม่ถึงด้วยเพราะไม่มีแสงสว่างซึ่งรัฐเป็นผู้จัดสรรให้มีขึ้น

⁴² กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 171.

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ หจข. ร.5 น.8.1/212 สำเนาที่ 320 โรงพักประตูสำราญราษฎร์ ลงวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ.120

⁴⁵ หจข. ร.5 น.8.1/212 สำเนาที่ 321 โรงพักประตูสำราญราษฎร์ ลงวันที่ 5 ธันวาคม ร.ศ.120

⁴⁶ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 170-171.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 171.

⁴⁸ หจข. ร.5 น.8.1/212 สำเนาพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดี ลงวันที่ 7 ธันวาคม ร.ศ.120

ตามท้องถนน กับทั้งไม่มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าไปดูแล⁴⁹ ซึ่งถนนลักษณะนี้เกิดขึ้นตามเมืองใหญ่ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่นที่สุราบายา ในเกาะชวา เกิดคนร้ายตามท้องถนนอย่างมากแต่ปัญหานี้ลดลงเมื่อรัฐบาลอาณานิคมฮอลันดาพัฒนาระบบให้แสงสว่างด้วยแสงจากไฟฟ้าในปี พ.ศ. 2462 (ค.ศ.1864) จนทำให้ผู้คนออกมาใช้ชีวิตในท้องถนนโดยไม่สนใจกับคดีลักเล็กขโมยน้อยแต่อย่างใด⁵⁰

ขณะที่กรุงเทพฯมีหน่วยงานจากภาครัฐคือ กองตระเวน รับผิดชอบท้องที่ในกรุงเทพฯตั้งแต่ปี พ.ศ.2433 โดยกำหนดให้มีพลตระเวนตรวจตราประจำเวรยามตามท้องถนนและบริเวณตรอกซอยในกรุงเทพฯ⁵¹ สำหรับถนนที่เกิดคดีอาชญากรรมบ่อยครั้ง เช่น ถนนอนุกรม ที่มีข้อร้องเรียนจากหนังสือพิมพ์ในปี พ.ศ.2444⁵² ว่าเป็นที่เปลี่ยวและมีพลตระเวนตรวจตราเพียงช่วงหัวถนนที่ติดกับถนนบำรุงเมืองเท่านั้น ทำให้ทางกองตระเวนต้องปรับปรุงการวางกำลังลาดตระเวนให้ดูแลในท้องถนนสายรองมากขึ้นนอกเหนือจากถนนสายหลัก เช่น ถนนเจริญกรุง และถนนบำรุงเมือง กำหนดพลตระเวนรักษาหน้าที่บริเวณ “สี่คะถนนอนุกรม ถนนเจริญกรุง ๑ นาย ศีระถนนอนุกรม ถนนบำรุงเมือง ๑ นาย กลางถนนอนุกรม ๑ นาย”⁵³ กรณีถนนอนุกรมจึงเป็นตัวอย่างของอำนาจรัฐที่เข้าไปจัดการยังพื้นที่เมืองในกรุงเทพฯให้เกิดความสงบเรียบร้อยตามความต้องการของรัฐ

นอกจากกองตระเวนจะรับผิดชอบต่อเรื่องแสงสว่างตามท้องถนนแล้ว หน่วยงานนี้ยังกำหนดให้ราษฎรทำรั้วกันล้อมรอบที่ดินของตนซึ่งอยู่ติดกับถนนเพื่อไม่ให้เป็นที่หลบซ่อนของคนร้าย เช่นที่ถนนสามเสน พร้อมกับนำวิธีการเดียวกันมาใช้ที่ถนนวรจักรในปี พ.ศ.2443 ซึ่งเกิดคดีอาชญากรรมบนถนนสายนี้บ่อยครั้ง⁵⁴ ซึ่งวิธีการเช่นนี้พระเจ้านั่งยาเธอกรมพระนเรศร์วรฤทธิเสนาบดีกระทรวงนครบาล มีพระประสงค์ไว้ตั้งแต่เมื่อแรกปฏิรูปกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 ดังนี้

⁴⁹ หจช. ร.5 น.8.1/199 ที่ 31/4312 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ เอ.เอ.เอ.ยาร์ดิน อธิบดีกรมกองตระเวน ลงวันที่ 17 กรกฎาคม ร.ศ.119

⁵⁰ Howard W. Dick, *Surabaya: City of Work a Socioeconomic History 1900-2000* (Singapore: Singapore University Press, 2002), p.163.

⁵¹ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 43-44.

⁵² หจช. ร.5 น.8.1/212 “ถนนอนุกรม,” หนังสือพิมพ์สยามออฟเซอร์เวอร์ วันที่ 7 ธันวาคม ร.ศ.120

⁵³ หจช. ร.5 น.8.1/212 ที่ 168/120 หลวงอธิกรณ์ประกาศ สารวัตรใหญ่โรงพักกองตระเวนประตูสำราญ ราชบุรี กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ.120

⁵⁴ หจช. ร.5 น.8.1/199 ที่ 3062/4173 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 17 กรกฎาคม ร.ศ.119

“การต่อไปข้างหน้า ควรมีประกาศให้เจ้าของที่ เจ้าของบ้าน ทำรั้วทำประตูบ้านให้มั่นคง ประตูบ้านนั้นให้ปิดอยู่เสมอ อย่าให้เปิดไว้ให้คนร้ายหลบหนีเข้าไปได้ ถ้าบ้านใดมีประตูบ้านเปิดและรั้วบ้านไม่มั่นคง โจรผู้ร้ายหลบหนีเข้าไปในบ้านแห่งตน ผู้จับคนร้ายก็ต้องจำเป็นติดตามเข้าไปและถนนหนทางที่เป็นช่องเล็กตรอกน้อย ที่เป็นทางคนเดินไม่มีเจ้าของนั้น ควรต้องทำประตูไม้โปร่งๆนั้นสกัดไว้ทุกช่องทาง ประตูนั้นมีบานใหญ่เปิดให้คนเดินเวลากลางวัน เวลาปิดบานนี้เสีย แล้วมีประตูน้อยอีกบานหนึ่งกว้างเฉพาะคนเดิน มีช่องทางออกข้างนอกทาง ๑ ข้างในทาง ๑ แต่บานนั้นเป็นบานเดียวเปิดได้ทั้งสองทาง เวลาเข้าต้องผลักบานปิดออกเสีย แล้วเมื่อเวลาจะออกต้องผลักบานกลับมาปิดทางเข้า ประตูนี้จะเปิดให้คนเดินเวลากลางคืน เพื่อสำหรับสกัดกั้นคนร้ายที่กระทำร้ายจะหลบหนี พอช่วยให้คนตระเวนไล่ผู้ร้ายทันได้ ถ้าได้จัดการดังนี้คนตระเวนก็ใช้น้อยตัวลง คนที่จะกระทำร้ายก็จะไม่มีใครอาจกระทำร้ายอย่างทุกวันนี้”⁵⁵

ปัญหาคดีอาชญากรรมตามท้องถนนส่วนหนึ่งมาจากการที่ราษฎรสามารถพกพาอาวุธทั้งสิ่งของมีคมและเครื่องกระสุนปืนได้อย่างอิสระตามท้องถนน จนสามารถใช้ก่อคดีอาชญากรรมได้⁵⁶ ทำให้กองตระเวนยังได้ตรวจตราการพกพาอาวุธของราษฎรที่สัญจรบนท้องถนน ตามที่มีประกาศของกระทรวงนครบาลเรื่อง ห้ามมิให้ถือไม้พลองกระบองสั้นในท้องถนน ร.ศ.113 (พ.ศ.2437) กำหนดให้ราษฎรห้ามพกพาอาวุธปืน สิ่งของมีคม และไม้พลองที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางโตกว่า 1 นิ้ว และห้ามมีแกนเหล็กหรือหุ้มเหล็ก หากเจ้าหน้าที่พบสามารถจับกุมได้ทันที⁵⁷

เจ้าหน้าที่กองตระเวนได้ปฏิบัติงานควบคุมการพกพาอาวุธอย่างเข้มงวดไม่เว้นแม้กระทั่งขุนนางเช่น กรณีเมื่อปี พ.ศ.2437 พลตระเวนจับกุมพระยาธรรมสารเนต อธิบดีผู้พิพากษาศาลราชทัณฑ์พิเศษ ซึ่งถือไม้เท้าสัญจรในท้องถนน ส่งฟ้องศาลโปลิศสภา ทำให้หนังสือพิมพ์ออกมาร้องเรียนให้กองตระเวนพิจารณาบุคคลบางประเภทในท้องถนนที่สมควรถูกจับกุม ดังนี้

“ซึ่งจับกันไม่เลือกว่าคนพาลหรือคนดี ผู้ที่ถือไม้เท้าสั้นนุ่งโสร่ง หรืออู่นุ่งผ้าลาย ห่มผ้าขาวม้า สรวมเชิดหนังแต่งกายภูมิลักเลงก็ควรจับ ที่แต่งกายนุ่งผ้าม่วงหรือ

⁵⁵ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน, หน้า 73.

⁵⁶ หจข. ร.5 น.8.6/3 คำแปลรายงานกองตระเวนแผนกชั้นใน ชั้นนอก แลแผนกรักษาทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117

⁵⁷ “ประกาศกระทรวงนครบาลห้ามมิให้ถือไม้พลองกระบองสั้นในท้องถนน ร.ศ.113,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 14 ร.ศ.112-113, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2475), หน้า 189-191.

ผ้าพื้นสวมถุงเท้ารองเท้า แต่งกายอยู่ในฟอมเอนติแมนแล้วต้องเป็นผู้รู้ความผิดชอบ แม้จะถือไม้หรือถือพลองเดินตามมรรคาก็เห็นว่าจะไม่กระทำร้ายต่อมหาชนเลย ถ้าจำพวกที่นุ่งผ้าโสร่งผ้าลายสวมเช็ดหนึ่งหม้อผ้าขาวม้าแล้ว เราเห็นว่าไม่ควรพลตระเวรให้ถือเลย”⁵⁸

การดูแลความปลอดภัยจากปัญหาอาชญากรรมตามท้องถนนนับเป็นการแสดงถึงอำนาจรัฐอย่างสอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเมืองด้วยการจัดการพื้นที่เมืองด้วยการใช้กองตระเวนเป็นหน่วยงานหลัก และเป็นหน้าที่สำคัญของหน่วยงานนั้นบนพื้นฐานของความปลอดภัยและความสงบสุขของรัฐ แต่กระนั้น การดูแลท้องถนนยังเกี่ยวพันถึงวิถีชีวิตของราษฎรในด้านอื่น ๆ อันแสดงถึงอำนาจของรัฐที่มีอยู่เหนือวิถีชีวิตของราษฎรผ่านการจัดการพื้นที่เมืองโดยเฉพาะการใช้ท้องถนนเป็นสำคัญ

5.1.3 การขับถ่ายสิ่งปฏิกูล

การปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนเป็นไปเพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆที่เกิดขึ้นในท้องถนน อันเป็นผลมาจากความไม่คุ้นชินของราษฎรที่มีต่อระเบียบเมืองแบบใหม่อันเกิดจากการพัฒนาของภาครัฐ ทำให้กองตระเวนต้องเข้าจัดการกับพฤติกรรมและกิจกรรมของราษฎรที่ใช้พื้นที่เมือง โดยเฉพาะตามท้องถนนให้แสดงออกอย่างเหมาะสมนับตั้งแต่กิจกรรมพื้นฐานอย่างการขับถ่ายสิ่งปฏิกูล เพราะชีวิตของคนในเมืองห่างไกลจากคำว่า “ไปทุ่ง” “ไปท่า” “ไปป่า” อันเป็นคำที่บ่งบอกวิถีชีวิตด้านนี้ที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติที่คนไทยคุ้นเคยมาแต่เดิม⁵⁹

รัฐไทยได้เข้าจัดการกับวิถีชีวิตด้านการขับถ่ายสิ่งปฏิกูลของราษฎรในกรุงเทพฯ ด้วยเหตุผลของความสะอาดและสุขอนามัยเป็นหลัก โดยเริ่มจากการจัดเก็บสิ่งปฏิกูลเป็นลำดับแรก ความคิดที่จะจัดการความสะอาดในกรุงเทพฯ อย่างเป็นระบบปรากฏเมื่อปี พ.ศ.2436 จากการริเริ่มของพระยาสมเฒ่าสมรสสรพการ ได้เสนอความคิดเห็นต่อพระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ กำหนดให้มีการตั้งถังรองรับสิ่งโสโครกพร้อมทั้งมีการจัดเก็บและคิดค่าบริการแก่เจ้าของบ้านเรือน และยังกำหนดให้มีการสร้างเว็จสำหรับผู้เดินทาง⁶⁰ แต่ข้อเสนอ

⁵⁸ “พลตระเวรจับไม้เท้า,” หนังสือพิมพ์สยามไมตรี (วันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.116).

⁵⁹ มนฤทัย ไชยวิเศษ, ประวัติศาสตร์สังคม-ว่าด้วยส้วมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 25.

⁶⁰ หจช. ร.5 น.5.12/1 หนังสือพระยาสมเฒ่าสมรสสรพการ ปลัดทูลฉลองกระทรวงโยธาธิการ กราบทูล พระเจ้านั่งยาเธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ผู้แทนเสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ลงวันที่ 22 พฤศจิกายน ร.ศ.122

ดังกล่าวยังไม่เกิดผลทันที จนถึงปี พ.ศ.2440 มีการตั้งกรมศุขาภิบาลอันมีหน้าที่สำคัญประการหนึ่งคือ การดูแลเรื่องการสร้างเว็จและการขนย้ายสิ่งปฏิภูม⁶¹

ในปีเดียวกันรัฐจึงได้ว่าจ้างจีนยี่ห้อฮั่วเส็ง ขนย้ายสิ่งโสโครกและอุจจาระบริเวณถนนเจริญกรุงเพื่อไปฝังกลบ⁶² ขณะที่การสร้างเว็จสาธารณะดำเนินไปอย่างต่อเนื่องตามแนวถนนที่ตัดขึ้นใหม่ เช่น ในปี พ.ศ.2442 รัชกาลที่ 5 ทรงพบว่า ถนนสามเสนบางช่วงตอนมีระยะทางไม่ยาวนักกลับมีเว็จถึง 2 แห่ง รวมกับเว็จบริเวณสวนดุสิตและถนนรายรอบมีกว่า 6 แห่ง ทั้งที่ยังไม่มีผู้คนไปอาศัยมากในตอนนั้น⁶³

อย่างไรก็ดี สภาพของการขับถ่ายของราษฎรในกรุงเทพฯ จำนวนไม่น้อยเลือกขับถ่ายตามคูคลองและถนนหนทางแม้บางบริเวณจะมีการสร้างเว็จไว้รองรับอย่างบริเวณถนนสามเสนในข้างต้น แต่จากลายพระราชหัตถเลขาที่รัชกาลที่ 5 มีไปถึง พระเจ้าน้องยาเธอกรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กล่าวถึงเหตุการณ์ที่ทรงพบระหว่างทางเสด็จยังพระราชวังสวนดุสิตเมื่อปี พ.ศ. 2442 ดังนี้

“ด้วยเมื่อ ๒ วันมานี้ ฉันไปสวนดุสิต เวลาบ่ายเข้าไปพบคนนั่งถ่ายอุจจาระที่ตรงวังกรมหลวงบดินทร์ข้าม ในที่ซึ่งติดต่อกับบ้านขายบริพัตรฯ บัดนี้โปลิศก็มีรักษาทางนั้นแล้ว ขอห้ามปรามโดยกวัดขັນฉันเข้าใจว่าในที่แถบนั้น ตั้งแต่บ้านขายบริพัตรฯ ไปจนถึงวัดนารารถตอนหนึ่ง ข้างในเข้ามาแถบป่าช้าวัดสามพระยาแลสวนหลังวังกรมหมื่นมเหศวรคงจะเป็นที่เช่นนั้นเหมือนกัน แต่หากลิ้นของบริษัท*กลบอยู่ก็ไม่ใคร่รู้สึก”⁶⁴

การขับถ่ายตามทางสัญจรนอกจากจะเกิดภาพที่ไม่งามแล้วยังสร้างปัญหาต่อการศุขาภิบาล แม้การขับถ่ายจะกระทำในเว็จหรือสุขาที่จัดทำไว้แต่ก็ประสบปัญหาการกำจัดของเสียที่ขาดสุลักษณะอยู่บ่อยครั้งเห็นได้จากรายงานของเจ้าหน้าที่กรมศุขาภิบาลในปี พ.ศ.2444 พบว่าบริเวณถนนยาวราชริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตกถึงคลองผดุงกรุงเกษมเชิงสะพานพิทยเสถียร มีเว็จทั้งสิ้น

⁶¹ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117, หน้า 132.

⁶² หจข. ร.5 น.5.12/3 ที่ 9/1044 ร่างสัญญาจ้างขนขยะมูลฝอยระหว่างจีนยี่ห้อ ฮั่วเส็ง และนายพิจิตร สรรพการ ผู้แทนบัญชาการกรมศุขาภิบาล ลงวันที่ 24 กุมภาพันธ์ ร.ศ.116

⁶³ เจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์, “ประวัติเจ้าคุณพ่อ,” ใน พระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์และประวัติเจ้าคุณพ่อ ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเรียบ สนิทวงศ์ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตรีธรรมสาร, 2526), หน้า 37.

*หมายถึง บริษัททอนแหง ซึ่งเป็นบริษัทจัดเก็บสิ่งปฏิภูมตามบ้านเรือนราษฎรในกรุงเทพฯขณะนั้น

⁶⁴ ประชุมพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 1) ระหว่างพุทธศักราช2434 ถึง พุทธศักราช 2453 (พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 213.

ถึง 214 แห่ง ในจำนวนนี้ได้ปล่อยอุจจาระลงในคูน้ำซึ่งไม่มีทางระบายออกทำให้เกิดสภาพ “โสโครก เป็นที่สุด” และยังไม่รวมกับเว็จอีกบางส่วนที่ปล่อยของเสียสมทบกับกองขยะมูลฝอยที่ยิ่งซ้ำเติม สถานการณ์ให้แย่ลงไปอีก⁶⁵

การแก้ปัญหาเรื่องการขับถ่ายของราษฎรให้เป็นระเบียบเกิดขึ้นก่อนหน้าการตั้งกรมศุขาภิบาล โดยมีกองตระเวนเป็นหน่วยงานสำคัญที่มุ่งเข้าจัดการกับพฤติกรรมการขับถ่ายของราษฎร โดยเฉพาะเมื่อกรุงเทพมหานครมีความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพ เห็นได้จากกฎหมาย โปлиц 53 ข้อ มีข้อกำหนดบดทลงโทษสำหรับราษฎรที่ขับถ่ายตามท้องถนน ดังนี้

“อนึ่ง ที่แห่งหนึ่งแห่งใดเป็นที่อันไม่สมควรที่จะถ่ายอุจจาระ เป็นต้นว่า ข้างถนนริมถนนที่เป็น กลางแจ้ง ถ้าผู้ใดถ่ายอุจจาระลงในที่ดังกล่าวมานี้ ให้จับตัวเอาปรับไหมเอาเงิน ๒๐ บาท แล้วให้ปล่อยตัวไป ถ้าไม่มีเงินจะให้ค่าปรับไหม ก็ให้เอาตัวขังไว้ใช้การจงดบสามเดือนแล้วให้ปล่อยตัวไป อนึ่งเป็นแต่ถ่ายปัสสาวะในที่ต่างๆดังว่ามาแล้วนั้น ให้โปлицจับเอาตัวผู้นั้นมามัดไว้ ๔ ชั่วโมง ถ้าจะถ่ายโทษที่มัดโมงละบาท ๔ ชั่วโมงเป็นเงิน ๔ บาท ถ้ามีกิจธุระไปมาในที่แห่งหนึ่งแห่งใด หากจะถ่ายปัสสาวะก็ให้ถ่ายปัสสาวะได้ แต่ให้หาที่ลับที่ควรจึงจะให้ถ่ายปัสสาวะลงในที่นั้น ถึงจะเป็นที่ลับแต่เป็นที่สอานสอาจที่ไม่ควรจะถ่ายปัสสาวะ ถ้าไปถ่ายปัสสาวะในที่ที่ไม่สมควรดังนั้น ก็ต้องมีโทษเสมอกับที่ถ่ายปัสสาวะกลางถนนดังว่ามาแล้วนั้น”⁶⁶

เมื่อมีการปรับปรุงกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 ได้ใช้กฎหมายดังกล่าวเป็นเครื่องมือควบคุมพฤติกรรมการขับถ่ายสิ่งปฏิกูลของราษฎร เช่นในปีเดียวกันนั้น พลตระเวนได้จับกุมอำแดงเฒ่า หญิงขอทาน ซึ่งขับถ่ายริมถนนตรงหน้าโรงไม้ศิลาใกล้กับตลาดท่าเตียนที่อำแดงเฒ่าใช้ขอทานเลี้ยงชีพ แต่คดีดังกล่าวก็ได้รับการลดโทษ เพราะว่า

“อำแดงเฒ่าก็เป็นคนพิการอานาถา เที่ยวขอทานเลี้ยงชีวิตรหามีบ้านเรือน แลญาติพี่น้องไม่ ครั้นจะทำท่าปรับไหมอำแดงเฒ่า ก็คงไม่มีเงินจะเสียค่าปรับให้จึงได้

⁶⁵ หจข. ร.5 น.5.12/17 สำเนา หลวงสาทรศุภกิจ ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ผู้บัญชาการกรมศุขาภิบาล ลงวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.120

⁶⁶ “กฎหมายโปлиц 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนครแลนอกพระนคร,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ.1237 พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2540), หน้า 162.

ลดหย่อนผ่อนโทษยกข้อปรับอวดแต่งเมาเสีย เปนแต่ให้ภาคทัณฑ์ไว้มิให้อวดแต่งเมา
ประพฤติกดิ่งนี้ต่อไป”⁶⁷

กรณีที่คล้ายคลึงกันอาจรวมถึงการชำระล้างร่างกายของจีนแดง ซึ่งถูกจับเพราะฝ่าฝืน
กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ด้วยข้อหาอาบน้ำในท้องถนนทำให้พื้นถนนเสียหาย ด้วยเพราะความเคยชินใน
วิถีชีวิตของราษฎรปรากฏในคำสารภาพของจีนแดงว่า “จีนแดงให้การรับว่าได้อาบน้ำบนถนนจริง
เพราะจีนแดงไม่ทราบว่าเป็นการต้องห้าม” คดีนี้ก่อให้เกิดปัญหาเกี่ยวกับเจ้าหน้าที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับการ
จับกุมถึงวิธีการลงโทษจีนแดงเนื่องจาก “การที่อาบน้ำบนถนนนี้ แต่ก่อนมาก็ไม่เคยมีฟังได้จับมาชำระ
ครั้งนี้เป็นการเกิดขึ้นใหม่”⁶⁸ ในที่สุดจีนแดงถูกศาลตัดสินลงโทษสถานเบาด้วยการภาคทัณฑ์ไม่ให้
ประพฤตืเช่นนี้ต่อไป⁶⁹ คดีจีนแดงเป็นภาพสะท้อนบทบาทของรัฐในการควบคุมการใช้พื้นที่เมืองของ
บรรดาราษฎรจนถึงระดับวิถีชีวิตประจำวันซึ่งเป็นการแสดงบทบาทของรัฐสมัยใหม่ที่แสดงอำนาจ
ปกครองราษฎรในทุกทาง

การปฏิบัติงานของกองตระเวนในการจัดการกับปัญหาการขบถายของราษฎรนับว่าไปใน
ทิศทางที่ดีเห็นได้จากข้อเรียกร้องจากสื่อมวลชนให้กองตระเวนเป็นธุระดูแลการใช้เว็จของราษฎรที่ยัง
ไม่คุ้นชินกับการขบถายลักษณะนี้ ปรากฏในข้อความหนังสือพิมพ์บางกอกสมัย เมื่อปี พ.ศ.2442 เรื่อง
“สบายแก่คนที่จะไปถูระ” ความว่า

“ตามเว็จซึ่งกรมศุขาภิบาลตั้ง ณ ที่ต่างๆสำหรับใช้ถ่ายอุจจาระ เพื่อจะไม่ให้
มหาชนเที่ยวถ่ายตามถนนและตรอก ที่เปนการไม่สอาดแก่บ้านเมืองนั้น เว็จทุกๆแห่งไม่
เปนการสอาดเลยกลับสกปรกเสียอีก เพราะพวกที่เข้าไปถ่ายอุจจาระในเว็จนั้นไม่มีกิริยา
อันเรียบร้อยเลย เปนการอุลามกทั้งสิ้น ถึงพวกเทถังจะเปลี่ยนล้างถึงกวาดทุกวันนั้นก็
จริงเปนการสอาดแต่เมื่อเวลากวาดล้างเท่านั้น แม้จะให้มีพลตระเวรคอยตรวจเมื่อเวลาผู้
ที่ถ่ายอุจจาระแล้วจะเปนการดีมาก เพราะผู้ที่ถ่ายอุจจาระจะได้ระวังอย่าให้เปื้อนเประ
พลตระเวรจะได้จับตามข้อบังคับ อีกอย่างหนึ่งแม้ว่าใครจะถ่าย อุจจาระแล้วเรียกเอาคน
ละ ๑ อัฐ ก็ยังจะเปนการดีทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้าไม่มีข้อบังคับและไม่คิดให้พวกถ่ายอุจจาระเสีย
อัฐแล้ว เว็จทุกๆแห่งคงจะไม่สอาดเปนแท้”⁷⁰

⁶⁷ หจข. ร.5 น.46.1/16 สำเนาที่ 8/4998 ประแดงจันทอักษร เสมียนตรากรมพระนครบาล ถึง หลวง
สโมสรรพการ กรมโยธาธิการ ลงวันที่ 6 กันยายน ร.ศ.109

⁶⁸ หจข. ร.5 น.46.4/4 ที่ 11/259 ศาลโปลิศภา ประแดงจันทอักษร เสมียนตรากรมพระนครบาล ถึง
หลวงสโมสรรพการ กรมโยธาธิการ ลงวันที่ 15 มิถุนายน ร.ศ.109

⁶⁹ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁰ “สบายแก่คนที่จะไปถูระ,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ.2442).

ในทางปฏิบัติพบว่ากองตระเวนสามารถเป็นหน่วยงานที่ราษฎรไว้วางใจให้แก่ปัญหาเรื่องการสร้างเว็จในชุมชนได้สำเร็จ เช่น ที่ตำบลสำเพ็ง ซึ่งเป็นย่านที่มีปัญหาเรื่องความสะอาดอย่างมากกองตระเวนสามารถชักชวนให้ราษฎรสร้างเว็จให้พื้นแนวถนนยาวราชที่มักส่งกลิ่นรบกวน พร้อมกันนี้ยังเป็นธุระช่วยเหลือเมื่อพบว่าเว็จที่สร้างนั้นขาดแคลนอุปกรณ์และการจัดเก็บตามที่ราษฎรชาวสำเพ็งร้องขอมาเมื่อปี พ.ศ.2445 ดังนี้

1. กรมกองตระเวนจะจัดซื้อถังสังกะสีเป็นเงิน 60 บาท
2. จ้างคนกฐีไว้ 2 คนๆละ 20 บาท คนหนึ่งให้ราษฎรอยู่ในบริเวณนั้นออกเงินค่าจ้าง ส่วนอีกคนหนึ่งนั้นให้กรมกองตระเวนออกเงินค่าจ้างราษฎรซึ่งอยู่ในบริเวณนั้น ต้องตั้งหัวหน้าคน 1 สำหรับตรวจดูคนกฐีให้ทำการ
3. อุจจาระนั้นต้องบรรทุกใส่รถของกรมศุขาภิบาลซึ่งไปมาทุกวันในทางนั้น
4. จะทดลองวิธีนี้สัก 2 เดือน ถ้าเห็นว่าไม่เป็นการเรียบร้อยแล้วก็จะนัดประชุมอีกครั้งหนึ่งจะได้เห็นว่าจัดการได้ดียิ่งกว่านี้อย่างไร⁷¹

การขับถ่ายสิ่งปฏิกูลของราษฎรนับเป็นปัญหาสำคัญที่กระทบต่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยของเมืองทั้งความสวยงามและสุขอนามัย การจัดการพื้นที่เมืองของกองตระเวนที่มีต่อปัญหาดังกล่าวได้แสดงถึงอำนาจรัฐที่ควบคุมพฤติกรรมของราษฎรจนถึงระดับพื้นฐานของชีวิตซึ่งยังรวมถึงการแต่งกายของราษฎรที่ปรากฏในพื้นที่สาธารณะหรือตามท้องถนนอีกด้วย

5.1.4 การแต่งกาย

บทบาทของกองตระเวนในการเป็นหน่วยงานในการควบคุมพฤติกรรมของราษฎรที่ใช้ท้องถนนยังแสดงออกในเรื่องของการควบคุมการแต่งกายของราษฎรที่แสดงออกในที่สาธารณะให้เหมาะสมสอดคล้องกับความทันสมัยของบ้านเมืองอย่างชาติตะวันตกทำให้พื้นที่ที่ท้องถนนซึ่งเป็นแหล่งรวมของผู้คนต่างๆเป็นพื้นที่ซึ่งต้องได้รับการควบคุมจากรัฐ ขณะที่กรุงเทพฯในยุคแห่งความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพผู้คนกลับยังมีความคุ้นชินกับการแต่งกายในแบบที่เคยปฏิบัติกันสืบมาซึ่งตามสายตาของรัฐ กิจวัตรประจำวันของราษฎรในด้านการแต่งกายกลับเป็นสิ่งที่ขัดต่อภาพลักษณ์ความเจริญของเมืองหลวง ดังปรากฏข้อห้ามและบทลงโทษเกี่ยวกับการแต่งกายที่ไม่รัดกุมเรียบร้อยในกฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ที่ตราขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2418 ดังนี้

⁷¹ หจข. ร.5 น.8.1/226 คำแปลที่ 7361/9971 แผนกกองสรรพการ มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบพูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธวัช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ.121

“หญิงแก่ก็ดี หญิงสาวก็ดี ที่เปลือยผ้าห่มไม่มีความลอบไปนอกบ้าน ให้คนเดินไปมาแลเห็น ถ้าเดินในท้องถนนที่โพลีศรัทธา แลคนชะรา คนพิการ คนง่อย คนเปลี้ย คนขอทาน มานั่งกีดขวางอยู่ในท้องที่โพลีศรัทธา กีดทางรถทางม้าทางคนเดินก็ให้โพลีศรัทธาห้ามปราม อย่าให้นั่งกีดถนนหนทางอยู่ได้ ถ้าชายที่มีกิริยาอันชั่วนุ่งผ้าห่มห้อยจวน แลเห็นของที่ลับเดินไปมาก็ดี ถาnungผ้าพอกใหญ่ห้อยห่มสองบ่ากิริยาเปนคนเก่งก็ดี จวนของในที่ลับนั้นพลัดพลอ ให้คนเดินไปมาเห็นเปนที่รังเกียจในท้องที่โพลีศรัทธา ให้โพลีศรัทธาบังคับให้ผู้นั้นนุ่งห่มผ้าให้เปนปกติ ถ้าผู้นั้นไม่ฟังตามบังคับให้จับตัวผู้นั้นปรับเงิน ๑๐ บาท ถ้าผู้นั้นไม่มีเงินจะให้กักให้จำไว้ใช้การในโรงโพลีศรัทธาเดือนหนึ่งแล้วให้มีผู้มารับตัวไป”⁷²

ความสำคัญของท้องถนนตามที่ปรากฏในกฎหมายดังกล่าว แม้ว่าจะเป็นไปได้เพื่อการสัญจร แต่รัฐก็มุ่งควบคุมราษฎรที่ใช้พื้นที่เหล่านี้ให้ปรากฏภาพของความเจริญอย่างสอดคล้องกับความทันสมัยของเมืองหลวงตามแบบตะวันตก อีกทั้งลักษณะของราษฎรตามที่ระบุในกฎหมายยังขัดต่อการแสดงออกถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยเฉพาะเมื่อเสด็จพระราชดำเนินบนท้องถนนซึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาภายใต้พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์เพื่อให้กรุงเทพฯ เป็นเมืองที่ทันสมัยอันเป็นสิ่งเชิดชูพระเกียรติยศด้วยเช่นกัน ดังนั้น การแต่งกายและพฤติกรรมของราษฎรจึงควรแสดงออกในทิศทางตามพระราชประสงค์ทั้งในยามปกติ หรือในวาระพิเศษอย่างการเสด็จพระราชดำเนิน ดังในปี พ.ศ.2442 รัชกาลที่ 5 ทรงดำหนิราษฎรบางจำพวกที่แต่งกายและมีกิริยาไม่เรียบร้อย เวลามีการเสด็จพระราชดำเนิน ดังนี้

“การไปมาในท้องถนนทุกวันนี้ คนไทยซึ่งมีความนับถือเจ้านายก็นั่งไหว้ถาnung หนึ่งๆบ้างที่อย่างใหม่ๆก็ยืนค่านับ แต่มีคนอื่น ๒ จำพวกที่ไม่ได้นั่งเฉยไว้ มีกิริยาเกะๆๆ ต่างๆ พวกหนึ่งคือเจ๊กที่มันไม่รู้จักอะไร อีกพวกหนึ่งคือแขกคร้วแลคนไทยพวกนุ่งใส่รังผ้า คล้องคอมักจะนั่งห้อยตีนเฉยๆยืนก็ไม่ยืนนั่งก็ไม่นั่ง ถาที่ยืนก็หันหลัง หันข้างเช่นนี้มีโดยมาก”⁷³

ข้อดำหนิเช่นนี้ของรัชกาลที่ 5 เนื่องจากทรงมีพระราชประสงค์ว่า “ประเทศซึ่งศิวิไลเยแห่งใด การติมอนสเตอร์ชั้นก็แรงกล้าทุกแห่ง”⁷⁴ กับทั้ง “อย่าให้เมืองข่าเมืองเกรียงไปเสียได้”⁷⁵ ดังนั้นจึงทรง

⁷² ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ.1237 พิมพ์ครั้งที่ 2, หน้า 162.

⁷³ หจข. ร.5 น.8.1/183 ที่ 12/324 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ.118.

⁷⁴ เรื่องเดียวกัน.

กำชับให้กองตระเวนตรวจตราพฤติกรรมราษฎรซึ่งแสดงออกในที่สาธารณะ “ถ้าเห็นว่าคนนั่งห้อยเท้าให้บังคับให้นั่งพับเพียบแลถวยบังคม ถ้าคนยืนจะค้ำบไม่เป็นก็ให้ยืนหันหน้าตรง เอาผ้าลงจากไหล่ถอดหมวก”⁷⁶

การแต่งกายของราษฎรที่แสดงออกในพื้นที่สาธารณะอย่างไม่เหมาะสมส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2442 เช่นเดียวกัน มีการออกประกาศกำหนดการแต่งกายของราษฎรซึ่งมีสาระสำคัญตามที่ อีมีล จอตตรอง (Emile Jottrand) ที่ปรึกษาด้านกฎหมายของรัฐบาล บันทึกไว้ดังนี้

1. ในท้องถนนผู้ชายสามารถนุ่งโสร่ง และผ้าถุง ซึ่งต้องยาวเลยหัวเข่าลงไป ยกเว้นกรณีที่อยู่อาศัยในลำคลองหรือเพิงขึ้นจากน้ำ
2. ผู้หญิงซึ่งสามารถแสดงเรือนร่างในที่สาธารณะได้ก็ต่อเมื่อต่อหม่อมคลุมร่างกายท่อนบนด้วยผ้าห่มแล้วเท่านั้น
3. เด็กๆต้องสวมใส่เสื้อผ้าและต้องไม่เดินเปลือยเปล่าตามท้องถนน เว้นแต่กรณีที่ต้องอาบน้ำ โดยผู้ปกครองต้องดูแลเด็กๆจนมีอายุถึง 15 ปี พร้อมกับมีโทษสำหรับผู้ฝ่าฝืนครั้งแรกปรับ 1 บาท หากกระทำผิดซ้ำปรับ 4 บาท และกระทำผิดเป็นประจำปรับ 12 บาท⁷⁷

แม้รัฐจะประกาศข้อห้ามดังกล่าว แต่ก็มีราษฎรที่ฝ่าฝืนและถูกพลตระเวนจับกุมหลายราย ดังในบันทึกฉบับเดียวกันผู้เขียนระบุถึงความผิดของราษฎรไว้ดังนี้

“เมื่อวานนี้ หัวหน้าครอบครัวจำนวน 15 คน ถูกจับกุมและนำส่งศาลโปลิสสภา พวกเขาเหล่านั้นมีความผิดฐานปล่อยให้เด็กเปลือยกายวิ่งเล่นในท้องถนน ในจำนวนผู้ต้องหาที่ถูกจับกุมมีเด็กอายุเพียง 8 เดือนรวมอยู่ด้วย ตั้งแต่ประกาศใช้กฎหมายฉบับนี้ไม่มีการจำกัดอายุของผู้กระทำผิดและไม่มีข้อยกเว้นใดๆทั้งสิ้น”⁷⁸

บทบาทของกองตระเวนที่มีต่อการตรวจตราและจับกุมผู้กระทำผิดต่อบทบัญญัติอันมีบทลงโทษที่รุนแรงต่อการควบคุมการใช้และการแสดงออกในพื้นที่เมืองอย่างเหมาะสมในด้านการแต่งกายของราษฎรได้แสดงถึงความเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการดำเนินชีวิตและการปรับตัวที่มีต่อลักษณะทางกายภาพของเมืองซึ่งเปลี่ยนไปด้วยผลจากอำนาจการพัฒนาของรัฐ อันนำมาซึ่งบทบาท

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁷ Mr. and Mrs. Emile Jottrand, *In Siam: The Diary of Legal Adviser of King Chulalongkorn's Government*, Translated by Walter E.J. Tips (Bangkok: White Lotus, 1996), p.96.

⁷⁸ *Ibid.*, p.97.

ด้านการปกครองที่รัฐสมัยใหม่มีอยู่เหนือวิถีชีวิตของราษฎรที่เข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่เมืองซึ่งปรากฏผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนดังกล่าว

5.1.5 พิธีกรรมและการละเล่น

ความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่เน้นถนนเป็นหลักมีผลต่อการเปลี่ยนวิถีปฏิบัติด้านประเพณี และวัฒนธรรมของผู้คนในเมือง เพราะเส้นทางสัญจรที่ใช้เชื่อมโยงระหว่างชุมชนริมน้ำกับวัดเปลี่ยนไป วิถีชีวิตของผู้คนซึ่งพักพิงอยู่ตามตึกแถวสองฝั่งถนนเน้นกิจกรรมเชิงพาณิชย์เป็นหลัก มากกว่าการพึ่งพาสายน้ำทำให้ประเพณีหลายอย่างที่ปฏิบัติกันในสังคมน้ำเริ่มห่างเหินไปจากวิถีชีวิตของราษฎรชาวกรุงเทพฯ มากขึ้น เช่น ประเพณีลอยกระทง ตามที่ขุนวิจิตรมาตรากล่าวไว้ดังนี้

“งานลอยกระทงไม่สนุกครึ่งคืนเท่าในคลองบางหลวง เพราะอยู่กับถนน คลองในกรุงมีมากก็เป็นคลองเล็กๆ ที่ใหญ่หน่อยก็มีคลองหลอดคลองตลาด คลองบางลำภู คลองโอง่าง แต่ที่จำได้ก็ไม่ค่อยจะได้ไปลอย จะมีคนลอยกันมากหรือไม่ก็ไม่ทราบ นอกจากนั้นก็ตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา คงจะมีลอยกัน แต่ไม่เคยไปเลยเพราะไกล การลอยกระทงสมัยนั้นดูจะถือเป็นงานสำคัญอยู่ในพวกคนที่อยู่ริมคลองใหญ่ เช่นคลองบางหลวงและริมแม่น้ำเจ้าพระยา คนในกรุงเทพฯ ดูจะไม่ค่อยกระตือรือร้นกัน”⁷⁹

การมีถนนที่ทันสมัยได้สร้างข้อจำกัดแก่การประกอบพิธีกรรมของราษฎรในเมืองหลวงเพราะรูปแบบการพักอาศัยด้วยอาคารประเภทตึกแถว ห้องแถว ตลอดจนบ้านเรือนเป็นกลุ่มๆ ทำให้การจัดมหรสพ พิธีกรรม เช่น โขนจุก การบวช หรือกระทั่งงานศพ ไม่สามารถกระทำได้เพราะไม่มีบริเวณให้จัดงานให้ใหญ่โตได้ แม้จะสามารถกระทำได้ก็เป็นลักษณะ “กะท่อมกะแท้มเต็มที”⁸⁰

งานมหรสพที่ราษฎรจัดขึ้นจำเป็นต้องใช้พื้นที่ในท้องถนนซึ่งอยู่ในอำนาจการดูแลของกองตระเวนตามที่ระบุไว้ในกฎหมายโปลิศ 53 ข้อตั้งแต่ปี พ.ศ.2418 เป็นต้นมา ผู้จัดงานหากจะปลูกสร้างโรงร้านต้องการขออนุญาตกองตระเวนก่อนทุกครั้ง หากมิได้กระทำตาม กองตระเวนมีอำนาจรื้อถอนสิ่งปลูกสร้างได้เต็มที่ เพื่อเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดขวางทางสัญจร และเหตุวิวาทที่จะเกิดขึ้นในงาน⁸¹ กับทั้งยังเกี่ยวเนื่องกับลักษณะพื้นถนนในกรุงเทพฯ ที่ส่วนมากเป็น “ถนนดินโรยอิฐหักกับหินก้อน

⁷⁹ ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 34.

⁸⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 31 .

⁸¹ “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนครแลนอกพระนคร,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ.1237, หน้า 145-149.

ย่อมๆทับแล้วโรยหินละเอียดข้างบน”⁸² ทำให้การปลูกสร้างโรงเรือนในท้องถนนมักกระทำให้พื้นถนนเสียหาย

ราษฎรที่มีความประสงค์จะใช้พื้นที่ในท้องถนนจัดงานพิธีกรรมต้องได้รับอนุญาตจากกองตระเวนก่อนทุกครั้งจึงสามารถจัดงานพิธีของตนได้ เช่น กรณีของจีน ฮงขออนุญาตปลูกโรงจั่วในงานตัดจุกบุตรของตนบริเวณถนนพลับพลายชัย ได้ขออนุญาตอย่างถูกต้อง ซึ่งทางกองตระเวนจัดเจ้าหน้าที่ไปรักษาความเรียบร้อยตามที่จีนฮงขอมา⁸³

อำนาจที่กองตระเวนมีอย่างเต็มที่ในการจัดการพื้นที่เมืองถือได้ว่าเป็นตัวแทนของรัฐสมัยใหม่ที่มุ่งรวมอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง ในกระบวนการจัดการให้พื้นที่เมืองเกิดความสงบเรียบร้อยเป็นเอกภาพด้านการปกครองนั้นจะพบว่ามีการปะทะกันของอำนาจรัฐแบบรวมศูนย์กับเจ้านายและขุนนาง หรือกลุ่มมูลนาย ซึ่งเป็นรูปแบบการจัดการเมืองที่มาแต่เดิม ในยุคที่กรุงเทพฯเป็นศูนย์กลางการปกครองของรัฐสมัยใหม่ที่ต้องการความเป็นเอกภาพในการปกครอง ท้องถนนจึงเป็นเสมือนเวทีที่อำนาจทั้งสองแบบปะทะกัน ดังกรณีของกรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจซึ่งได้ปลูกโรงจั่วในการทำบุญเจ้าจอมมารดาสังวาลเมื่อปี พ.ศ.2446 กองตระเวนเข้าห้ามปรามแต่ถูกขัดขวางจากบริวารของพระองค์ และแม้จะไม่สามารถห้ามปรามได้แต่เจ้าหน้าที่กองตระเวนซึ่งเป็นตัวแทนอำนาจรัฐสมัยใหม่กลับมิได้แสดงความมิกลัวเกรงต่ออำนาจของมูลนาย ตรงกันข้ามกลับแสดงให้เห็นถึงอำนาจการจัดการพื้นที่เมืองของกองตระเวนที่มีอย่างเต็มที่ ดังนี้

“ในการที่ท่านผู้มีอำนาจทำการผิดทางที่กองตระเวนเช่นนี้ ด้วยอำนาจกองตระเวนหรือข้าพเจ้าไปว่ากล่าวก็ไม่สู้จะรู้สึกอะไรมากนัก มักจะใช้อำนาจรุนแรงหรือขัดขืนโดยมาก ข้าพเจ้าเห็นควรจะมีหนังสือท่านทูลในกรมสรรพาสาทให้ทรงทราบเสียแล้วต่อไปจะได้รู้สึกดี”⁸⁴

อีกกรณีหนึ่งคือ คดีของนายพันตรีหม่อมเจ้าชื่น ซึ่งได้ตั้งโรงมหรสพจัดงานศพให้บุตรชายในปี พ.ศ.2448 ในถนนพระพิพิธ จนกีดขวางแก่ทางสัญจร แม้กองตระเวนจะเข้าห้ามปรามก็ยังขัดขืนเพราะ “หม่อมเจ้าชื่นเพนทหาร แลทั้งเพนเจ้าด้วย”⁸⁵ คดีดังกล่าวพระเจ้านั่งยาเธอกรมหลวง

⁸² กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 166.

⁸³ หจข. ร.5 น.8.1/353 หนังสือจีนฮง กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 15 มีนาคม ร.ศ.124

⁸⁴ หจข. ร.5 น.8.1/309 พระอธิกรณ์ประกาศ ถึงมิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122

⁸⁵ หจข. ร.5 น.8.1/345 ที่ 12306 นายแวน นายหมวดโรงพักท่าเตียน ยื่นรายงานต่อ ปลัดกรม ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 14 ธันวาคม ร.ศ.124

นเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทรงเข้ามาจัดการด้วยการรายงานเรื่องราวที่เกิดขึ้นให้กับผู้บังคับบัญชาของนายทหารคนดังกล่าวคือ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช ผู้บังคับบัญชากรมยุทธนาธิการ ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นความผิดของผู้ใต้บังคับบัญชาของพระองค์ทำให้คดีดังกล่าวยุติลงด้วยการที่พันตรีหม่อมเจ้าชื่นยอมเสียค่าปรับฐานละเมิด⁸⁶ ทั้งสองคดีจะเห็นถึงการจัดการของรัฐสมัยใหม่ที่ต้องการให้ทุกคนอยู่ภายใต้ระบบกฎหมายเดียวกันซึ่งสะท้อนจากการปฏิบัติงานของกองตระเวนซึ่งควบคุมกิจกรรมของผู้คนต่อการใช้พื้นที่เมืองในหลายด้าน

ไม่เพียงเท่านั้น กิจกรรมอันสืบเนื่องกับพิธีกรรมบางอย่าง เช่น การจุดพลูและดอกไม้ไฟ ซึ่งหากไม่ควบคุมแล้วอาจเป็นสาเหตุของอัคคีภัย อีกทั้งเสี่ยงจากการจุดพลูคล้ายกับเสียงปืนซึ่งจะ “กระทำให้ตื่นตกใจแก่ผู้คนในกรุงเทพฯ เป็นอันมาก”⁸⁷ การออกไปอนุญาตจุดพลูและดอกไม้เพลิงจึงเป็นอีกหน้าที่หนึ่งของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งเป็นไปตามประมวลกฎหมายอาญาร.ศ.127 (พ.ศ.2451) ระบุการห้ามจุดประทัดและดอกไม้ไฟ หรือปล่อยโคลมลอย ในเขต หมู่บ้าน ตลาด ถนนหลวง การออกไปอนุญาตเดิมเป็นหน้าที่ของกระทรวงวัง แต่ได้เปลี่ยนให้เป็นหน้าที่ของกระทรวงนครบาลในปี พ.ศ.2451 เพราะ “กระทรวงวังไม่ทราบการเมืองทั่วไป”⁸⁸ อันแสดงถึงความสำคัญของกองตระเวนที่มีบทบาทต่อการควบคุมกิจกรรมการใช้พื้นที่เมืองของราษฎรที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตารางที่ 12 แสดงตัวอย่างผู้ขออนุญาตจุดพลูต่อกองตระเวน ร.ศ.128

วันที่	ชื่อผู้ขอจุดพลู	งาน	เวลา	สถานที่จุด
10 ก.พ.128	นายคำ	ศพนายเขียว	กลางวัน	วัดบางพรมใต้
13-15 ก.พ.128	จีนปุ๋ยฮ้อยลี	เก็บอัฐคนดู	กลางคืน	ริมสวนถนนสี่พระยา
14 ก.พ.128	นายกลีบ	ศพหลวงศรี	กลางวัน	วัดสระเกษ
22 ก.พ.128	นายสิน	ศพขุนแพ้ววีรภักดี	กลางวันถึง 4 ทุ่ม	วัดสังเวช
23-24 ก.พ.128	พระครูทัต	ฉลองพระบาท	กลางวันถึง 4 ทุ่ม	วัดคฤหบดี
26 ก.พ.128	นายคำ	ฉลองพระ	กลางวันถึง 4 ทุ่ม	วัดสระปทุม
3 มี.ค.128	นายสาย	ฉลองกระตูกนายเอม	กลางวันถึง 4 ทุ่ม	บ้านปูน

⁸⁶ หจข. ร.5 น.8.1/345 ที่ 104/12684 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.124

⁸⁷ หจข. ร.5 น.47.1/5 หนังสือ บีแอมเซอร์ริช สารวัตรใหญ่ ถึง กัปตันบีแอมวามิน นายเรือสิงคโปร์ ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114

⁸⁸ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 2) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453, หน้า 132-133.

5-6 มี.ค.128	จีนไล่	เก็บอัฐคนดู	กลางคืนถึง 4 ทุ่ม	ถนนสี่พระยา
17 มี.ค.128	ขุนทอง	โกนจุกบุตรนายร้อยตรีปั้น	เช้า 6 โมง	ถนนตีทอง

ที่มา : หจช. ร.5 น.8.10/9 ขออนุญาตจุดพลุและดอกไม้ไฟ (5 กุมภาพันธ์-29 มีนาคม ร.ศ.128)

นอกจากกองตระเวนจะควบคุมการเล่นมหรสพในท้องถนนแล้ว การละเล่นเด็กๆในเมืองหลวงได้ถูกควบคุมด้วยเช่นกัน เนื่องจากท้องถนนในกรุงเทพฯบางช่วงตอนมีผู้คนสัญจรน้อย กับทั้งการใช้ชีวิตอยู่ตามตึกแถวไม่ได้มีบริเวณกว้างขวางสำหรับเด็กๆ ท้องถนนจึงเป็นเหมือนสนามเด็กเล่น เช่นที่ ขุนวิจิตรมาตรา ได้กล่าวว่าชีวิตวัยเยาว์ของท่านได้เล่นทั้ง โปลิศัจขโมย ตีจับ และลูกช่าง ในถนนแพรงนรา รวมทั้งการละเล่นบางอย่างที่ได้แก่ โยนหลุม ทอยกอง บ้อหุน ดังนี้

“การเล่นทั้ง ๓ อย่างนี้ เล่นกลางถนนแพรงนรา เพราะพื้นถนนเป็นดินขุดรูง่าย เขียนเส้นง่ายและใช้อีตัว* โยนจิกกับพื้นดินให้ประกบได้ง่าย และคนและรถไม่ค่อยมีเดินไปมา ไม่กีดขวางทางจราจร ทางถนนตะนาวไม่ค่อยเล่นกัน เพราะพื้นถนนเป็นอิฐเป็นหินมาก เล่นไม่สะดวก”⁸⁹

การละเล่นบางอย่างตามท้องถนนนอกจากจะขุดเจาะพื้นผิวถนนให้เสีย ยังก่อให้เกิดอันตรายต่อผู้สัญจรตามท้องถนนด้วย ซึ่งปรากฏข้อร้องเรียนเกี่ยวกับอันตรายจากการละเล่นตะกร้อในท้องถนน เมื่อปี พ.ศ.2427 ดังนี้

การเล่นกลางถนนกีดขวาง⁹⁰

เมื่อวันศุกร์เดือนญี่ขึ้นสิบค่ำ ข้าพเจ้าเดินไปเที่ยวเล่นตามถนนหลวงในพระนคร ได้ภบคนเปนหมู่ๆ เล่นตะกร้ออยู่กลางถนนหลวงหลายแห่ง เปนที่คนเดินไปมายาก เพราะกลัวเขาจะเตะถูกเข้าจะอายเขา ครั้นข้าพเจ้าเดินมาที่ถนนบ้านหม้อ เห็นมีคนเตะตะกร้อหมู่หนึ่งในกลางถนนหลวง มีหญิงคนหนึ่งเดินมามีบ่าวตามหลังมาสามสี่คน ครั้นมาถึงที่คนเตะตะกร้อนั้น ตะกร้อที่คนเตะนั้น ก็กระเด็นปลัดมา ถูกหัวหญิงคนนั้น พวกที่

⁸⁹ ขุนวิจิตรมาตรา, 80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า, หน้า 85.

⁹⁰ “การเล่นกลางถนนกีดขวาง,” ใน จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม 3 จ.ศ.1246 (พ.ศ.2427) ซามูเอล เจ สมิต, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2549), หน้า 369-370.

*“อีตัว” เป็นคำที่ใช้เรียกเหรียญอัฐสำหรับเล่นโยนหลุม ทอยกอง และบ้อหุน โดยผู้เล่นจะโยนเหรียญ “อีตัว” ให้กระทบกับเหรียญอัฐอันอื่นที่มีผู้โยนไว้ในหลุมก่อนหน้า ถ้าโยนเหรียญกระทบกันผู้เล่นจะได้เหรียญทั้งหมดไป (ขุนวิจิตรมาตรา 2523: 84)

เตะเตะกร้อนนั้นก็มิได้พูดจาขอโทษ กลับเฮฮาเหินเปนต์เป็นสนุกณ์ หลึงนั้นก็ต้องได้รับความอับปรยศ อตสู การเตะเตะกร้อกลางถนนหนทางตั้งนี้ไม่สมควรเลย เมื่อแต่ก่อนไม่ช้าไม่นาน ดูๆเหมือนมีหมายประกาศห้ามแล้ว ห้ามมิให้ชักกว่าเล่นเตะกร้อแลเด็กเล่นการต่างๆในถนนหลวง ทำไมทหารโปลิศจึงไม่ห้ามปราม ปล่อยให้คนมาเตะเตะกร้อกลางถนนให้คนเดินไปมายากลำบาก ซึ่งเป็นไปตั้งนี้เพราะเจ้าพนักงานไม่รักษาการที่ชอบที่ควรบางที่ คนที่เป็นทหารโปลิศพลอยเล่นด้วย การจึงได้เป็นไป ไม่มีใครจะว่ากล่าว การเล่นเตะกร้อกลางถนนหนทางชั่วร้ายนัก ไม่สมควรแก่บ้านเมืองที่มีความเจริญเลย

การละเล่นบางประเภทยังสร้างความเสียหายต่อสิ่งสาธารณูปโภคสองฝั่งถนนโดยเฉพาะ การเล่นว่าว ซึ่งสายป่านมักไปพันสายโทรเลขและสายโทรศัพท์อยู่เสมอ⁹¹ และมักมีข้อร้องเรียนจากกรมไปรษณีย์โทรเลขขอให้กองตระเวนเป็นผู้จับกุม⁹² ทั้งนี้เพราะกองตระเวนมีอำนาจเต็มในที่องถนนตามที่กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ รวมทั้งข้อบังคับของกรมไปรษณีย์โทรเลขที่ให้อำนาจกองตระเวนห้ามปรามและจับกุมผู้กระทำความผิดเช่นกัน ซึ่งพบว่ากองตระเวนสามารถจับกุมผู้กระทำความผิดได้บ่อยครั้ง เช่น ในปี พ.ศ.2433 กองตระเวนจับนายหล่อบุตรหลวงโสภณเพชรรัตน์ ด้วยความผิดดังที่กล่าวมา⁹³

ความเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพฯเกิดขึ้นอย่างเห็นได้ชัดจากการตัดถนน เนื่องจากถนนที่ตัดขึ้นเกิดขึ้นจากการดำเนินงานของรัฐเป็นสำคัญ ทำให้รัฐมีบทบาทต่อการควบคุมราษฎรในด้านต่างๆโดยมีกองตระเวนใช้อำนาจรัฐจัดการพื้นที่เมืองจนถึงระดับวิถีชีวิตของราษฎร

5.2 การดูแลรักษาตึกแถวและอาคารต่างๆ

การสร้างตึกแถวนับเป็นที่อยู่อาศัยรูปแบบใหม่ของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นผลมาจากการลงทุนของชนชั้นนำเพื่อตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการใช้ประโยชน์ที่ดินในเชิงพาณิชย์ที่มีมากขึ้น ขณะเดียวกัน กองตระเวนได้มีบทบาทสำคัญต่อการดูแลให้เกิดความเรียบร้อยกับสิ่งปลูกสร้างอย่างใหม่ ซึ่งแสดงถึงบทบาทของกองตระเวนที่มีต่อวิถีชีวิตราษฎรในกรุงเทพฯภายใต้ความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่กำลังเกิดขึ้น

⁹¹ หจข. ร.5 น.46.3/3 ที่ 1/45 ประแดงจันทอักษร เสมียนตรากรมพระนครบาล ถึง พระพิศุคเอนก เจ้ากรมพัสดุกกลาง ลงวันที่ 3 เมษายน ร.ศ.109

⁹² หจข. ร.5 น.46.3/108 ที่ 168/16814 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ทรอตเตอร์ ผู้แทนผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 10 มีนาคม ร.ศ.124

⁹³ หจข. ร.5 น.46.1/109 ที่ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบ ทูล พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้า กรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ลงวันที่ 18 เมษายน ร.ศ.120

5.2.1 การตรวจตราตึกร้าง

บริเวณสองฝั่งของถนนหลายสายในกรุงเทพฯมีการใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์จากการสร้างตึกแถวควบคู่กันไป นับเป็นการให้ความสำคัญกับพื้นที่สองฝั่งถนนสอดคล้องกับการเป็นถนนในเขตเมือง ซึ่งไม่ได้ใช้ประโยชน์เพียงแค่อสัญจรเท่านั้น⁹⁴ ตึกแถวยังเป็นสิ่งแสดงความเจริญของบ้านเมืองรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นถึงความสำคัญของการมีตึกแถวตั้งแต่ต้นรัชกาลโดยทรงออกประกาศตึกถนนบำรุงเมือง เมื่อปี พ.ศ.2413 ระบุถึงการจัดการซ่อมแซมตึกบริเวณถนนสายนี้ให้เป็นระเบียบสวยงาม⁹⁵ ตาม ประกาศสร้างตึกถนนบำรุงเมือง จุลศักราช 1232 (พ.ศ.2413) ดังนี้

“เดิมเมื่อ ณ ปีมเมียโทศกจุลศักราช ๑๒๓๒ ได้มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯสั่งให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองเจ้ากรมกองตระเวรขวา ประกาศแก่พระบรมวงษานุวงศ์ ข้าทูลลอองธุลีพระบาท แลราษฎรไทยจีนทั้งปวง ซึ่งเป็นเจ้าของที่เจ้าของตึกอยู่ในที่ถนนบำรุงเมืองว่า ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเศกก็ตั้งพระราชหฤทัยจะทำนุบำรุงแผ่นดินให้เจริญยิ่งขึ้นไป แลตกแต่งพระนครให้งามสอาด สมเปนพระมหานครราชธานี จึงทรงมีพระราชดำริว่า ถนนบำรุงเมืองเปนถนนใหญ่กลางพระนคร แต่ในรัชกาลที่ ๔ ได้ตัดถนนสายนี้ไว้แต่ก่อนนั้น ยังแคบอยู่แลอ่อนค้อมหาตรงไม่ทั้งใหญ่กว้างไม่เสมอกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ขยายถนนกว้างออกไปอีก ๘ คอก ๙ คอก แลให้แก้ปลายถนนให้ตรงแนวกันด้วย จะได้เปนทางรถม้าราษฎร เดินไปมาได้โดยสะดวก อนึ่งตึกโรงร้านที่จำหน่ายสินค้านั้น ผู้เป็นเจ้าของต่าง ๆ กันสร้างทำขึ้นไว้แต่ก่อนๆก็สั้นๆ ยาวๆเล็กๆใหญ่ๆ ชำรุดทรุดโทรมไปเปนอันมาก ไม่หมดจดงดงามสมแก่บ้านเมือง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้สร้างขึ้นใหม่ให้เรียบร้อย”⁹⁶

ประกาศดังกล่าวบ่งชี้วัตถุประสงค์ของการปรับปรุงตึกแถวสองฝั่งแนวถนนบำรุงเมืองรูปแบบที่เป็นหนึ่งเดียวกัน นับเป็นการสร้างความเป็นระเบียบให้แก่เมืองภายใต้ความทันสมัยที่เกิดขึ้นในสังคมซึ่งตึกแถวที่สร้างอย่างมากมายเป็นภาพของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและอำนาจทางการเมืองสมัยรัชกาลที่ 5⁹⁷ โดยเฉพาะเมื่อตึกแถวจำนวนมากเกิดจากการลงทุนส่วนพระองค์ ดังนั้นกองตระเวนต้องเข้าตรวจตราพื้นที่เหล่านี้เพื่อแก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น

⁹⁴ นิจ หิณูชีระนันท์ และคนอื่นๆ, “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี,” ใน บทย่องานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี, หน้า 1.

⁹⁵ กฎหมายรัชกาลที่ 5 เล่ม 1, หน้า 46-49.

⁹⁶ เรื่องเดียวกัน

⁹⁷ Takashi Tomosugi, Reminiscences of Old Bangkok: Memory and the Identification of a Changing Society, p. 67

เพื่อให้เกิดความเป็นระเบียบแก่เมืองกองตระเวนจึงมีหน้าที่รับผิดชอบด้วยการออกลาดตระเวนทำให้พบปัญหาต่างๆ เช่น ตึกร้างไม่มีผู้เช่ามักเป็นแหล่งหลบซ่อนของคนร้าย จากรายงานของโรงพักวัดชนะสงคราม เมื่อปี พ.ศ.2446 ระบุว่า ตึกแถวบริเวณเสาชิงช้ามีผู้นำดินปืนบรรจุขวดไปวางไว้ในห้องแถวเหล่านั้น จึงมีการออกสำรวจตึกแถวที่ว่างพบว่ามีดังนี้⁹⁸

รายชื่อถนน		เบอร์ของห้องแถวตึกหลวง
ถนนจักรพงษ์	ห้องที่	๑๓, ๑๔, ๑๖, ๒๖
ถนนบ้านแขก	ห้องที่	๒, ๓, ๔, ๙
ด้านริมคลองวัดชนะสงคราม	ห้องที่	๓๗, ๓๘, ๓๙
ด้านหลังห้อง	ห้องที่	๕๗

เจ้าหน้าที่กองตระเวนให้ความสำคัญแก่บรรดาตึกแถวร้างอย่างมากจึงมีการออกตรวจตราสม่ำเสมอและเสนอคำแนะนำเพื่อความปลอดภัย เช่น ตึกแถวบริเวณถนนทหารเรือซึ่งว่างอยู่มากและใช้ไม้ตอกตะปูปิดไว้เท่านั้น⁹⁹ กับทั้งได้มีคนงัดเข้าไปอาศัย จึงเสนอให้ใส่กุญแจป้องกันคนร้ายไปในนั้นไม่เพียงเท่านั้น ตึกร้างจำนวนไม่น้อยได้เป็นที่ซบถายของราษฎรก่อให้เกิดความสกปรกแก่บ้านเมืองและอาจเป็นสาเหตุของอัคคีภัยอีกด้วย เช่น รายงานเมื่อปี พ.ศ.2450 ของนายโมรา สารวัตรแขวงโรงพักวัดชนะสงคราม ดังนี้

“ข้าพเจ้าได้เข้าไปตรวจดูเห็นเพนห้องถอดชั้นฝาแลพื้นไม้สังคโปร หลังคามุงสังกะสี แต่พื้นแลฝาชำรุดผุพัง หามีผู้ใดเช่าอยู่ไม่ เห็นตามห้องเติมไปแต่ชะยะมูนฝอยแลอุจจาระซึ่งราษฎรอยู่ใกล้เคียงเข้าไปถ่ายเทไว้ กลิ่นของอุจจาระส่งให้เหม็นออกมาตลอดถนน แต่เหตุเรื่องนี้เมื่อนายเหรียญสารวัตรใหญ่ ยังปกครองโรงพักอยู่นั้น ได้รายงานชี้แจงเสนอไปครั้งหนึ่งแล้ว บัดนี้ท่านปลัดกรมแขวงให้รายงานเสนอให้ทราบอีก ข้าพเจ้าขอชี้แจงในเรื่องนี้ว่าตามที่ห้องแถวแลทอดทิ้งไว้เช่นนี้ แลมีราษฎรเอาชะยะมูนฝอยไปเททิ้งไว้ อาจจะเป็นเชื้อเพลิง ให้เกิดขึ้นได้ส่วนหนึ่ง ประการหนึ่ง เพนโอกาสของราษฎร ที่หากันเข้าไปถ่ายอุจจาระไว้หมักหมมช้านานก็จะมีกลิ่นตะลบไปทางถนนหลวง

⁹⁸ หจข. ร.5 น.8.1/255 ที่ 69 รายงานของ นายชิต สารวัตรแขวงโรงพักวัดชนะสงคราม ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.122

⁹⁹ หจข. ร.5 น.8.1/254 ที่ 921/122 นายโฉม สารวัตรแขวง รายงานถึง นายสุน สารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 1 สิงหาคม ร.ศ.122

เกรงว่าเมื่อเจ้านายจะเสด็จผ่านไปมาก็จะได้รับกลิ่นนั้นและราษฎรใกล้เคียงก็จะได้รับความรำคาญด้วย”¹⁰⁰

5.2.2 การจัดการกับอาคารชำรุด

กองตระเวนยังมีหน้าที่ตรวจตราสภาพของตึกแถวและสิ่งก่อสร้างอื่นๆในพระนครให้อยู่ในสภาพปลอดภัยแก่การพักอาศัย หากตึกแถวชำรุดอาจเกิดอันตรายได้ เช่น ในปี พ.ศ.2448 ตึกแถวบริเวณถนนเฟื่องนครพังลงมาทับอำแดงม้วนเสียชีวิตและมีผู้ได้รับบาดเจ็บ เหตุการณ์นี้รัชกาลที่ 5 ทรงกำชับให้กองตระเวนตรวจตรา ความว่า

“เห็นว่ากองตระเวนควรจะตรวจดู ถ้าหากว่าตึกกรมที่จวนจะพังเป็นอันตรายแก่ชีวิตร์ จะต้องคิดตักเตือนว่ากล่าวป้องกันอันตรายอย่างที่สุดที่จะป้องกันได้ จึงจะเปนการสมควร”¹⁰¹

การได้รับมอบหมายหน้าที่โดยตรงจากรัชกาลที่ 5 ทำให้กองตระเวนปฏิบัติหน้าที่ตรวจตราอาคารชำรุดและสิ่งรื้อถอนไปหลายแห่ง ไม่เว้นแม้แต่อาคารของผู้มีบรรดาศักดิ์ แสดงถึงบทบาทของกองตระเวนที่เป็นตัวแทนอำนาจรัฐสมัยใหม่ที่เข้าจัดการกับผู้มีบรรดาศักดิ์หรือบรรดามูลนายที่ฝ่าฝืนอำนาจรัฐอย่างเต็มที่โดยใช้การจัดการพื้นที่เมืองเป็นเครื่องมือสำคัญ ดังกรณีรื้อตึกของหม่อมเจ้าระเบียบเมื่อปี พ.ศ.2449 ที่อยู่ในสภาพหักพังภายใน 15 วันโดยปราศจากการขดใช้จากรัฐบาล ด้วยคำสั่งจากเสนาบดีกระทรวงนครบาล คือ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ หลังจากที่ได้เจ้าของตึกรายนี้ปฏิเสธคำเตือนของเจ้าหน้าที่กองตระเวน และผิดฝืนต่อกระทรวงนครบาลมาหลายครั้ง¹⁰² และยังมีกรรณรื้อตึกอีกหลายราย เช่น ตึกแถวของกรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ บริเวณถนนมหาธาตุ¹⁰³ หรือ กรณรื้อตึกของพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ เมื่อปี พ.ศ.2451 ตึกหลังนี้มีสภาพอันตรายเพราะปลูกสร้างมานานกว่า 80 ปี พระยาสุขุมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล ได้สั่งให้กองตระเวนบังคับให้นายใหม่ผู้เช่ารื้อถอน ความว่า

¹⁰⁰ หจข. ร.5 น.8.1/467 ที่ 46/126 นายโมรา สารวัตรแขวงโรงพักวัดชนะสงคราม รายงานถึง เจ้ากรมปลัดกรม และผู้บัญชาการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 16 ธันวาคม ร.ศ.126

¹⁰¹ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 2) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 375.

¹⁰² หจข. ร.5 น.8.1/340 ที่ 1/11229 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลทูล หม่อมเจ้าระเบียบ ลงวันที่ 13 พฤศจิกายน ร.ศ.125

¹⁰³ หจข. ร.5 น.8.1/339 สำเนาที่ 9143 นายแหว นายหมวดโรงพักท่าเตียน รายงาน หลวงนครเขตสารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 4 ตุลาคม ร.ศ.124

“สั่งให้กองตระเวนท้องที่ไปว่ากล่าวแก่นายใหม่เจ้าของให้รื้อทำลายตึกที่ชำรุดจนจะพังนั้นเสีย แลกำชับให้สั่งกองตระเวนทุกท้องที่บรรดาที่มีตึกกรมให้ทราบทั่วกันว่าเมื่อได้ไปตรวจเห็นตึกกรมซึ่งจนจะพังอันตรายแก่ชีวิตรื้อผู้ที่สัญจรไปมา ก็ให้ว่ากล่าวแก่นายเจ้าของให้รื้อทำลายเสียเพื่อได้ป้องกันอันตรายตามกระแสพระบรมราโชวาทต่อไป”¹⁰⁴

ไม่เฉพาะแต่ตึกแถวเท่านั้น กองตระเวนยังมีอำนาจเข้าไปตรวจตราและรายงานสิ่งปลูกสร้างอื่นๆที่มีสภาพเป็นอันตรายเพื่อจะได้รื้อถอนต่อไป เช่น สิ่งรื้อศาลาฉนวนทำน้ำวัดพระเชตุพน¹⁰⁵ และโรงจิวบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ¹⁰⁶ เป็นต้น

การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างด้านกายภาพด้านที่พักอาศัยและอาคารบ้านเรือนอย่างการเกิดตึกแถว ซึ่งเป็นรูปแบบอาคารชนิดใหม่ของกรุงเทพฯ การจัดการพื้นที่เมืองด้วยการดูแลความปลอดภัยและความเป็นระเบียบของตึกแถวและสิ่งปลูกสร้างอื่นๆนับเป็นมาตรการหนึ่งของการจัดการพื้นที่เมืองในกรุงเทพฯด้วยบทบาทของกองตระเวนในฐานะเครื่องมือที่รัฐใช้แสดงอำนาจเหนือวิถีชีวิตของผู้คนทุกกลุ่มที่ใช้พื้นที่เมืองผ่านการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานนี้

5.3 การจัดการพื้นที่เมืองในคติอัคคีภัย

อัคคีภัย เป็นปัญหาสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการจัดการพื้นที่เมืองอย่างมาก เนื่องจากการเกิดอัคคีภัยแต่ละครั้งนำความสูญเสียไม่เฉพาะแต่ชีวิตเท่านั้น แต่ยังรวมถึงสิ่งก่อสร้างอันเป็นสัญลักษณ์ที่แสดงความเจริญของบ้านเมือง แต่กระนั้น เหตุการณ์อัคคีภัยกลับทำให้รัฐมีโอกาสในการจัดการพื้นที่เมืองด้วยมาตรการปรับปรุงโครงสร้างกายภาพของเมืองทั้งประเด็นของการตัดถนนหนทางเพื่อให้อำนาจการจัดการของรัฐเข้าสู่พื้นที่ซึ่งเป็นแหล่งแออัด ตลอดจนการจัดการกับรูปปลักษณ์ของอาคารบ้านเรือนด้วยการใช้วัสดุก่อสร้างที่รัฐต้องการ

5.3.1 สาเหตุของคติอัคคีภัย

สาเหตุของการเกิดอัคคีภัยเป็นภาพสะท้อนถึงวิถีชีวิตของผู้คนในกรุงเทพฯในยุคที่เมืองหลวงเริ่มเข้าสู่ความทันสมัยพร้อมกับปัญหาอัคคีภัยที่กระทบต่อการดำรงชีวิตและความสงบของเมืองหลวง

¹⁰⁴ หจข. ร.5 น.8.1/484 ที่ 18/260 พระยาสุขุมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 11 เมษายน ร.ศ.127

¹⁰⁵ หจข. ร.5 น.8.1/341 ที่ 9 นายแหว นายหมวดโรงพักท่าเตียน รายงาน ปลัดกรมกองตระเวน ลงวันที่ 16 ตุลาคม ร.ศ.124

¹⁰⁶ หจข. ร.5 น.8.1/513 ที่ 3/53/239 มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ถึง พระยาสุขุมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ.127

อันมีสาเหตุเกี่ยวข้องจากระบบการใช้ชีวิต สภาพด้านกายภาพของที่พักอาศัย ตลอดจนสภาพเศรษฐกิจ อันมีส่วนสัมพันธ์กับการเกิดเหตุอัคคีภัยในกรุงเทพฯ อยู่เสมอ ทำให้กองตระเวนเข้าไปดูแลและใช้อำนาจรัฐโดยตรงกับราษฎรด้วยการจัดการพื้นที่เมือง

5.3.1.1 กิจวัตรประจำวัน

อัคคีภัยจำนวนไม่น้อยเกิดจากการดำเนินกิจวัตรประจำวันที่ทำซ้ำเสียดกันมา อย่างการประกอบอาหารที่ใช้ฟืนและถ่านเป็นเชื้อเพลิงทำให้เกิดอัคคีภัยอยู่เสมอ เช่น เหตุการณ์ไฟไหม้บ้านจีนชุงที่ถนนตรีเพชรเมื่อปี พ.ศ.2449 รายงานกองตระเวนกล่าวถึงสาเหตุว่า “พิเคราะห์ตรวจดูไฟที่ไหม้นั้น เห็นว่าเปนไฟถ่านหุงเข้าพลัดตกลงมาแล้วก็คุลุกขึ้นที่หน้าเตาโดยเหตุที่จีนเขี้ยวลูกจ้างจีนชุงเล่นเล่อดับไม่หมด”¹⁰⁷ และบริเวณที่เกิดคดีอัคคีภัยมากที่สุดของบ้านเรือนก็มักมาจากห้องครัวซึ่งมักทำด้วยวัสดุธรรมชาติทำให้ติดไฟง่าย เห็นได้จากรายงานกองตระเวนโรงพักจักรวรรดิเมื่อปี พ.ศ.2450 ดังนี้

“ครั้นเมื่อทำการหุงต้มเสร็จแล้ว อำแดงเปลี่ยนได้ดับเพลิงที่เตาเอาถ่านที่ดับแล้วใส่ลงในหม้อมีฝาไม้ปิดเอาถ่านวางลงไว้ที่ข้างฝาครัวไฟแล้วใส่กุกญแจห้องครัวไว้ตัวอำแดงเปลี่ยนรับใช้การงานในตึกพระยานรฤทธิ เพลิงในหม้อถ่านดับยังไม่สนิทลุกติดลามหม้อเลยคุใหม่ฝากระดานไม้สังคโปรีในครัวไฟเพลิงลุกลามขึ้น”¹⁰⁸

นอกจาก อัคคีภัยจะเกิดขึ้นในกิจวัตรประจำวันจากการประกอบอาหารแล้ว การใช้ถ่านและไม้ฟืน ยังเกี่ยวเนื่องถึงวิถีชีวิตของราษฎรด้านอื่นๆ อย่าง การอยู่ไฟ ของมารดาหลังคลอดบุตรก็เป็นสาเหตุของคดีประเภทนี้ เช่น ในปี พ.ศ.2450 เกิดเหตุไฟไหม้ในห้องแถวของพระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ ซึ่งอำแดงนุ่มพักอาศัย ขณะอยู่ไฟได้ 6 วัน ใช้ไม้เป็นเชื้อเพลิงแล้วลูกไฟกระเด็นถูกพื้นจนเกิดเหตุขึ้น มีมูลค่าทรัพย์สินเสียหายทั้งสิ้น 4,200 บาท¹⁰⁹

กิจวัตรประจำวันของราษฎรอีกประการที่เอื้ออำนวยต่อคดีอัคคีภัยคือ การให้แสงสว่างแก่ที่พักอาศัย ในยุคที่กรุงเทพฯ ยามค่ำคืนปราศจากแสงไฟฟ้าซึ่งต้องพึ่งพาแสงสว่างจากตะเกียงน้ำมันเป็นหลัก และแม้จะมีไฟฟ้าในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2427 แต่แสงสว่างชนิดนี้จำกัดอยู่เฉพาะการใช้งานของ

¹⁰⁷ หจข. ร.5 น.22/209 ที่ 482/125 รายงานโรงพักพาหุรัต นายปลั่งสารวัตรแขวง นายชื่นนายหมวด เสนอรายงานต่อ สารวัตรใหญ่ และเจ้ากรม ปลัดกรมกองตระเวน ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

¹⁰⁸ หจข. ร.5 น.22/265 ที่ 460 นายผล นายหมวดโรงพักจักรวรรดิ รายงานต่อนายเทียน สารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 27 กันยายน ร.ศ.126

¹⁰⁹ หจข. ร.5 น.22/287 ที่ 512/126 รายงานโรงพักสามเสน นายอยู่นายหมวด นายเชื่อมสารวัตรแขวง นายปลั่งสารวัตรใหญ่ รายงานถึง เจ้ากรม ปลัดกรม และผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.126

รัฐ เช่น ตามท้องถนนบางสาย กับตามบ้านเรือนของผู้มีฐานะซึ่งต้องซื้อหาอุปกรณ์และจ่ายค่าไฟในราคาสูง การที่แสงสว่างจำกัดส่งผลต่อกิจวัตรของผู้คน เช่น ความบันเทิง และการสัญจรของราษฎร เช่นที่ขุนวิจิตรมาตรา กล่าวถึงวิถีชีวิตในกรุงเทพฯยามค่ำคืนดังนี้

“มหรสพสมัยโน้น (ยังไม่มีไฟฟ้า) แสดงแต่วันข้างขึ้น ราวขึ้น ๘ ค่ำ ไปจนถึงประมาณสามทุ่ม พระจันทร์ยังสว่างอยู่ ข้างแรมเดือนมืดไม่มีแสง โรงละครนครนิมิตรที่วัดสระเกศเท่าที่ข้าพเจ้าจำได้แสดงตอนบ่าย พอถึงเย็นก็เลิก ต่อมาเมื่อข้าพเจ้าเริ่มไปอยู่กรุงเทพฯ มีไฟฟ้าแล้ว คือเพิ่งเริ่มจะมีโดยเฉพาะตามถนนนั้นซึ่งสายไฟฟ้าขวางระหว่างตึก ดวงโคมไฟฟ้าห้อยติดกับสายอยู่กลางถนนแต่สูงมาก แสงไฟก็ริบหรี่ไม่สว่าง คนเดินอาศัยร้านเจ๊กเขียนหอย ซึ่งมีตะเกียงกระจกตั้งโต๊ะสว่างไปสองข้างถนนระยะห่างๆกันไปสว่างมากกว่าไฟฟ้า ไฟฟ้าเมื่อแรกมีนี้ ถ้าเป็นข้างขึ้นพระจันทร์สว่าง ไฟดับหมด พอถึงข้างแรมพระจันทร์มืดจึงเปิดไฟ สลับไปอย่างนี้ทุกข้างขึ้นข้างแรม ส่วนตามตึกบ้านเรือนที่ต้องการใช้ไฟฟ้า คิดค่าเช่าเป็นดวงๆละ ๖ สลึง (หนึ่งบาทห้าสิบสตางค์) ดวงหนึ่งไฟ ๑๐ แรงเทียน จะคิดที่ดวงก็ได้ตามราคา คิดเป็นดวง เท่าที่เห็นใช้กันเพียงหนึ่งหรือสองดวงเท่านั้น ไฟฟ้าคืออย่างหนึ่งเป็นการบอกเวลา คือเวลาสองทุ่มตรง ไฟจะดับแฉับหนึ่งให้รู้ว่าสองทุ่ม ใครมีนาฬิกาที่ตั้งจากไฟฟ้าได้ทันที”¹¹⁰

แหล่งเชื้อเพลิงที่ให้แสงสว่างยามค่ำคืนที่สำคัญคือ น้ำมันมะพร้าว จนกระทั่งราวพุทธศตวรรษที่ 25 หรือช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 19 ราษฎรในกรุงเทพฯเริ่มใช้น้ำมันก๊าด ผลผลิตจากน้ำมันปิโตรเลียมเป็นแหล่งให้แสงสว่างเช่นเดียวกับเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นที่สุรabaya ในเกาะชวาราษฎร์พื้นเมืองใช้น้ำมันก๊าดหลังปี พ.ศ.2407 (ค.ศ.1864)¹¹¹ ปฏิบัติจากภาครัฐคือการใช้้ำมันก๊าดเป็นเชื้อเพลิงให้ความสว่างตามท้องถนนโดยมีกองตระเวนรับผิดชอบต่อน้ำที่นี้¹¹² ส่วนราษฎรนั้นปรากฏออกมาในเรื่องของคดีอศศภัยที่มีเป็นจำนวนมากเนื่องจากความไม่คุ้นชินกับผลิตภัณฑ์ชนิดใหม่ เช่นที่พระยาอนุমানราชธน กล่าวถึงเมื่อแรกที่ราษฎรใช้น้ำมันก๊าด ดังนี้

“เขาว่าเมื่อมีน้ำมันก๊าดใช้ใหม่ๆมักเกิดไฟไหม้บ้านเรือนบ่อยๆ เพราะไปเข้าใจว่าเหมือนน้ำมันมะพร้าว ไม่รู้พิษสงของมันว่า มันลุกไฟได้ทันทีถ้าใกล้ไฟ พอรู้ก็หวาดเกรงกัน จึงยังมีผู้ตื้อใช้น้ำมันมะพร้าวอยู่ก็เป็นอันมาก ถ้าซื้อน้ำมันก๊าดทั้งปีมาใช้ เวลาจะเปิดเอา

¹¹⁰ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 278-279.

¹¹¹ Howard W. Dick, *Surabaya: City of Work a Socioeconomic History 1900-2000*, p.163.

¹¹² หจข. ร.5 น.8.6/3 คำแปลรายงานกรมกองตระเวน รวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก และแผนกรักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117

ปีบน้ำมันออก ถ้าอยู่ในสวน ก็ต้องหิ้วปีบไปเปิดหรือเก็บไว้ในสวนให้ห่างไกลจากตัวเรือน เพราะกลัวจะระเบิดเกิดลุกเป็นไฟไหม้บ้านเรือนขึ้น”¹¹³

แม้ราษฎรจำนวนไม่น้อยยังคงใช้น้ำมันมะพร้าวเช่นเดิม แต่ก็มีราษฎรจำนวนไม่น้อยอีกเช่นกันที่ใช้น้ำมันก๊าดให้แสงสว่างยามค่ำคืน เพราะสามารถซื้อหาได้จากโรงขายน้ำมันของชาวจีน¹¹⁴ พร้อมกับสามารถซื้อหาตะเกียงสำหรับให้แสงสว่างที่มีขายในกรุงเทพฯ อีกด้วย เช่น คดีไฟไหม้ตึกแถว อำแดงผาด ย่านถนนเฟื่องนคร เมื่อปี พ.ศ.2450 ให้รายละเอียดดังนี้

“วันนี้เวลาบ่าย ๓ โมงอำแดงช่วยได้วานผู้มีชื่อคือนายเคล้าซึ่งอยู่ห้องเดียวกัน ไปซื้อตะเกียงแก้วตั้ง คือดวงที่ลุกขึ้นนี้ จากร้านสี่กั๊กเสาชิงช้าครั้นเมื่อซื้อมาแล้ว นายเคล้าเป็นผู้เติมน้ำมันในคืนวันเดียวกันนั้นเองเวลา ๒ ทุ่มเศษ ข้าพเจ้าได้ลองจุดแล้วเอาไปตั้งริมฝา พอจุดขึ้นไฟในตะเกียงก็พุกขึ้นโคมแตกน้ำมันก็ไหลซึมไปตามพื้นไปอีกห้องหนึ่ง คือห้องของอำแดงเจิมไปลุกที่หมอน ๑ ใบ ที่นอนน้ำมันผ้าห่มปะลั้งเกิด ๑ ผืน”¹¹⁵

คดีของอำแดงผาดนอกจากจะบอกถึงการซื้อหาอุปกรณ์ให้แสงสว่างแล้วยังบ่งชี้ถึงอันตรายจากน้ำมันก๊าด หรือที่เรียกกันว่า น้ำมันปิโตรเลียม ซึ่งราษฎรจำนวนไม่น้อยประมาทจนเกิดอันตรายแก่ชีวิตและทรัพย์สินหนึ่งในนั้นรวมถึงคดีของหญิงชาวจีนชื่อ อำแดงหมุย เกือบต้องสูญเสียห้องพักของตนเมื่อปี พ.ศ.2449 จากความประมาท ดังนี้

“อำแดงหมุยหญิงจีนเจ้าของห้องเดิมตะเกียงเหล็กวิลาดจุดเพลิงแล้วติดไว้ที่ฝาคิ้วเพลิงลุกขึ้นเพราะน้ำมันปิโตรเลียมที่เติมมากเกินไป เพลิงลุกจนหุตะเกียงอันบัดกรีไว้สำหรับแขวนละลายตะเกียงตกยังพื้นน้ำมันหกเพลิงลุกขึ้นที่พื้นนั้น”¹¹⁶

กิจวัตรประจำวันในเรื่องพื้นฐานการดำรงชีวิตของราษฎรทั้งการหุงหาอาหาร และการใช้เชื้อเพลิงให้แสงสว่างมีส่วนสำคัญต่อการเกิดอัคคีภัยในเมืองหลวง ขณะเดียวกัน ปัญหาจากอัคคีภัยยัง

¹¹³ เสฐียรโกเศศ, *พื้นความหลัง* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2531), หน้า 224.

¹¹⁴ หจช. ร.5 น.22/197 ที่ 902/125 รายงานโรงพักจักรวรรดิ นายเทียนสารวัตรใหญ่ ยื่นรายงานต่อปลัดกรมและผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 16 มกราคม ร.ศ.125

¹¹⁵ หจช. ร.5 น.22/233 รายงานโรงพักสำราญราษฎร คำให้การอำแดงผาด ลงวันที่ 18 เมษายน ร.ศ.126

¹¹⁶ หจช. ร.5 น.22/209 ที่ 273/15655 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

มาจากการลอบวางเพลิง ซึ่งสร้างความเสียหายต่อชีวิตและทรัพย์สิน และสภาพจิตใจของราษฎรในเมืองหลวงอย่างมาก

5.3.1.2 การลอบวางเพลิง

คดีลอบวางเพลิงหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ทิ้งไฟ จำนวนไม่น้อยสะท้อนถึงความเติบโตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ซึ่งมีกลุ่มคนต่างๆเข้ามาแสวงหารายได้เพื่อการยังชีพ รวมไปถึงบรรดาราชฎากรที่มีโอกาสประกอบกิจการพาณิชย์กรรมต่างๆในคดีลอบวางเพลิงจำนวนมากปรากฏถึงสาเหตุของการลอบวางเพลิงที่เกี่ยวข้องกับสภาพทางเศรษฐกิจซึ่งรวมกลุ่มคนต่างๆไว้ในเมืองหลวงซึ่งแสวงหาผลประโยชน์จากสภาพทางเศรษฐกิจทั้งการขัดแย้งระหว่างบุคคลรวมไปถึงวิธีการแสวงหารายได้โดยมิชอบจากธุรกิจชนิดใหม่อย่างการประกันภัย การลอบวางเพลิงจึงเป็นอีกสาเหตุหนึ่งของอัคคีภัยในเมืองหลวงที่ไม่เพียงสร้างความเดือดร้อนจากการสูญเสียในชีวิตและทรัพย์สินเท่านั้น แต่ยังกระทบถึงจิตใจจนสร้างความหวาดกลัวให้กับราษฎรจำนวนมาก

ผู้ร้ายวางเพลิงนิยมใช้น้ำมันก๊าดเป็นเชื้อเพลิงจากรายงานสืบคดีอัคคีภัยของกองตระเวนโรงพักสัมพันธวงษ์เมื่อปี พ.ศ.2450 ระบุว่า “ถ้าคนวางเพลิงคงต้องใช้น้ำมันก๊าดจึงจะไหม้”¹¹⁷ คนร้ายมักใช้น้ำมันก๊าดร่วมกับวัสดุติดไฟง่าย เช่น “กระสอบป่านกับกระดาษชุบน้ำมันปิโตรเลียม”¹¹⁸ หรือ “ผ้าชุบน้ำมันห่อกับกระดาษฟางห่อไม้ขีดไฟ”¹¹⁹ เพื่อให้สะดวกต่อการใช้งานทั้งการนำไปวางในจุดที่มักเกิดเพลิงไหม้เป็นประจำอย่างห้องครัว¹²⁰ หรือโยนใส่หลังคาจากซึ่งติดไฟง่าย¹²¹ ลักษณะคดีที่ใช้ น้ำมันก๊าดเป็นสิ่งสะท้อนถึงความสัมพันธ์ระหว่างการค้าก่อเหตุกับสภาพเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ เนื่องจากเชื้อเพลิงชนิดนี้ได้แพร่หลายเข้ามาจากการค้ากับต่างประเทศและกำลังแพร่หลายในหมู่ราษฎรชาวเมืองที่สามารถซื้อหาไว้ใช้ในชีวิตประจำวันขณะนั้น

นอกจากนี้ การที่กรุงเทพฯ เป็นเมืองพาณิชย์กรรมทำให้เกิดความต้องการแรงงานชาวจีนทำให้บางคนเห็นถึงรูปแบบสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างและลูกจ้างชาวจีนซึ่งมีบทบาทต่อการขับเคลื่อนเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ เช่น คดีเพลิงไหม้ตึกแถวของจีนทองอยู่ที่ถนนบำรุงเมืองเมื่อปี พ.ศ.2449 เกิด

¹¹⁷ หจช. ร.5 น.22/266 ที่ 307/126 รายงานโรงพักสัมพันธวงษ์ นายเฮงสารวัตรแขวง ยื่นรายงานต่อ นายเทียนสารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.126

¹¹⁸ หจช. ร.5 น.22/209 ที่ 264/15479 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชอาณาจักร ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.125

¹¹⁹ หจช. ร.5 น.22/209 ที่ 262/15317 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชอาณาจักร ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.125

¹²⁰ หจช. ร.5 น.22/201 ที่ 41,1436 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ.125

¹²¹ หจช. ร.5.น.22/213 ที่ 1124/125 รายงานโรงพักสามแยก ขุนสันทการสารวัตรแขวง ถึง นายเทียนจิ้นสารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 11 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

จากเงินเช่าลูกจ้างทะเลาะกับนายจ้างจึงเอาน้ำมันก๊าดราดพื้นห้องแถวแล้วจุดไฟ พร้อมกับทำร้ายร่างกายเงินลูกจ้างอีกรายหนึ่งได้รับบาดเจ็บ ผลจากการกระทำของเงินเช่าทำให้ห้องแถวและโรงเรือน 15 ห้องกับทรัพย์สินมูลค่าถึง 308,760 บาท สูญไปกับเหตุการณ์นี้¹²²

ความขัดแย้งเรื่องเงินตราเป็นสาเหตุจูงใจประการหนึ่งที่ทำให้เกิดเพลิงไหม้ เช่น คดีเพลิงไหม้ โรงหญิงโสเภณีของอำแดงแหในตรอกวัดตึก เมื่อปี พ.ศ.2449 เกิดจากอำแดงมี หญิงหาเงินและสามีของตนโกรธเคืองกับอำแดงแหที่ไม่ยอมให้ยืมเงินจึง “แกล้งเอาตะเกียงวางข้างมุ้งให้ไหม้ขึ้น”¹²³ หรือในคดีเพลิงไหม้ในบ้านของนายปุ่นที่ถนนลูกหลวง เมื่อปี พ.ศ.2450 ซึ่งผู้ก่อเหตุคือนายปุ่นเจ้าของบ้าน ซึ่งใช้ “ผ้าเย็บที่นอนผ้าม่านกับกระสอบป่านเก่าชุบน้ำมันก๊าดน้ำมันยาง” จุดไฟในห้องครัว อันมีสาเหตุมาจากนายปุ่นทำเงินของพี่สาวซึ่งฝากไว้กับพันบาทหายไปจึง “เปนทางอุบายของนายปุ่นเพื่อประสงค์จะฉ้อโกงทรัพย์สินของอำแดงเฉยพี่สาวเท่านั้น”¹²⁴

ความสัมพันธ์ของเศรษฐกิจแบบเงินตราที่มีต่อคดีอั้งยี่ยังสะท้อนจากบทบาทของธุรกิจประกันภัยในกรุงเทพฯ ซึ่งเติบโตหลังปี พ.ศ.2398 จากการหลั่งไหลของทุนจากชาวตะวันตกส่วนมาก เป็นธุรกิจนำเข้าและส่งออกสินค้าซึ่งมีกรุงเทพฯ เป็นตลาดส่งออกสินค้าข้าวและไม้สักเป็นสำคัญ¹²⁵ ธุรกิจดังกล่าวเป็นตัวแทนบริษัทประกันภัยของชาติตะวันตกเพราะเกี่ยวข้องกับการประกันการขนส่งสินค้าทางทะเล ซึ่งมีบริษัทวินเซอร์ (Windsor & Co.) ดำเนินธุรกิจการประกันภัยเป็นรายแรกในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2416¹²⁶ โดยเป็นตัวแทนบริษัทประกันภัยจากเยอรมัน¹²⁷

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹²² หจช. ร.5 น.22/186 ที่ 325/125 รายงานโรงพักสำราญราษฎร์ นายโถมสารวัตรใหญ่ รายงานต่อเจ้ากรม ปลัดกรมกองตระเวน ลงวันที่ 31 ธันวาคม ร.ศ.125

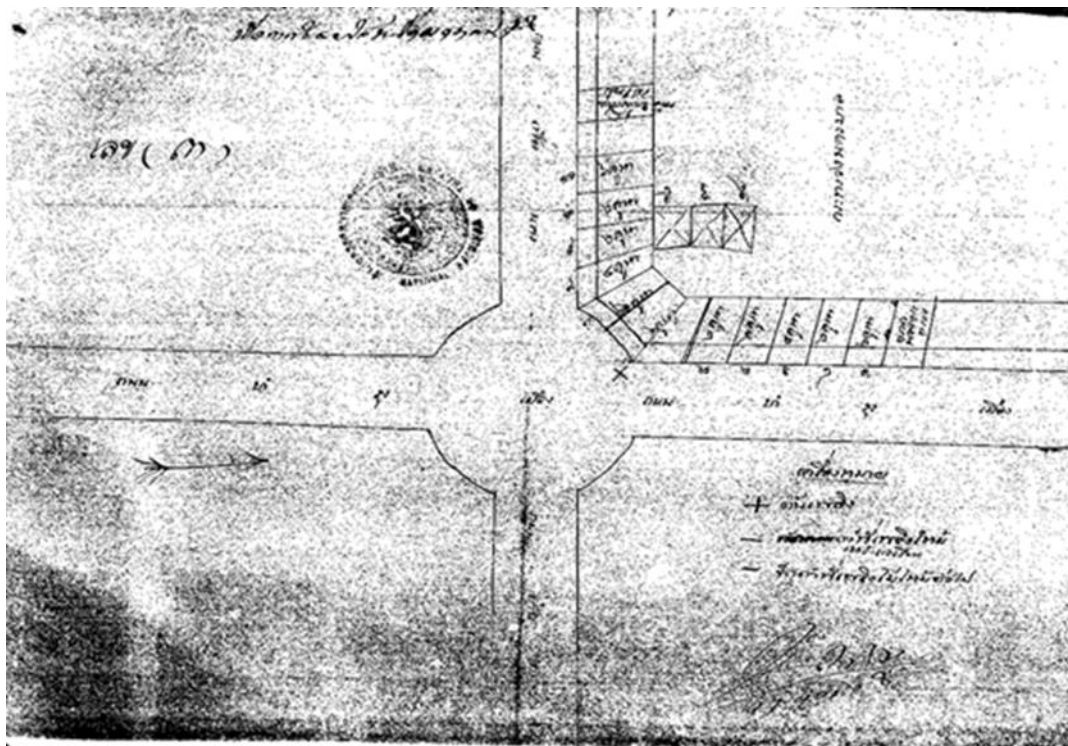
¹²³ หจช. ร.5 น.22/194 รายงานโรงพักจักรวรรดิ คำให้การของนายผ่นนายหมวด ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ.125

¹²⁴ หจช. ร.5 น.22/274 ที่85/126 หลวงอนุวัติมนตรี เจ้ากรมกองตระเวนแขวงพระราชวัง เสนอรายงานต่อผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 16 ธันวาคม ร.ศ.126

¹²⁵ สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร, ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.2398-2453) (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524), หน้า 115-116.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 118.

¹²⁷ Arnold Wright and Oliver T. Breakspear, Twentieth Century Impressions of Siam: It's History, People, Commerce, Industry, and Resource (Singapore: White Lotus, 1994), p. 143.

แผนที่ 1 แสดงเหตุเพลิงไหม้ตึกแถวของจีนทองอยู่ริมถนนบำรุงเมืองเมื่อปี พ.ศ.2449

ที่มา : หจข. ร.5 น.22/186 จีนเช่าเอาน้ำมันปิโตรเลียมเทราดเอาเพลิงจุดไหม้ตึกจีนทองอยู่แลผู้มีชื่อตำบลสี่แยกถนนบำรุงเมือง ทูบตีจีนใช้ตายยังสืบจับเกี่ยวให้เจ้าของเรือ ผนังตึกถ้าจำทำใหม่ให้เว้นถนนเดินเท้าตามที่กรมศุขาภิบาลกะแบบกำหนดไว้ (31 ธันวาคม – 29 มกราคม ร.ศ.125)

เนื่องจากธุรกิจประเภทนี้ผู้ได้รับผลประโยชน์จะได้ค่าเช่าใช้กรรมสิทธิ์ทรัพย์สินของตนสูญเสียจากอุบัติเหตุตามที่ตกลงกับบริษัทประกันภัยไว้ทำให้เป็นช่องทางแสวงหาผลประโยชน์ด้วยการก่อคดีขึ้นมาโดยวิธีการอันซับซ้อนเพื่อหวังจะได้รับค่าเช่าใช้จากทางบริษัทประกันภัย เช่นเหตุการณ์เพลิงไหม้ในตรอกริมถนนราชวงศ์เมื่อปี พ.ศ.2449 ซึ่งในตรอกนั้นมีบ้านของพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองข้าราชการผู้ใหญ่ของกรมกองตระเวนรวมอยู่ด้วย สาเหตุเกิดจากบ้านต้นเพลิงของแขก เอ.อี.ฮูเซ็นประกอบธุรกิจค้าขายเพชรพลอยต่างๆ และแขกผู้นี้ “ได้มีอินสุรันซ์มา ๓ ปีแล้ว เปนราคาเงิน ๑๔๐,๐๐๐ บาท”¹²⁸ ภายหลังการสืบสวนกองตระเวนได้หลักฐานเพิ่มเติมถึงพฤติกรรมของแขกผู้นี้ว่ากำลังตกเป็นหนี้ห้างร้านและธนาคารนับแสนบาทจึงวางอุบายด้วยการ “ใช้ปัญญาทาสีหลังบ้าน สี

¹²⁸ หจข. ร.5 น.22/214 ที่ 42/16438 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดี เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

นั้นพึงหาได้สองสามวันนี้เองปราถนาจะให้เปนเชื้อไฟจึงได้เอาน้ำมันปนสีนั้นเปนเชื้อไฟต่อไปมูลเหตุที่
แผนั้นเผาหลังบ้านที่ครัวไฟแลเว็วก่อน”¹²⁹

วิธีการในการวางเพลิงเพื่อหวังเงินประกันยังแยบยลขึ้นอีกเมื่อพิจารณาจากคดีของมิสเตอร์
เอฟ. โฮเฟอร์ ซึ่งเช่าตึกของพระคลังข้างที่ตำบลสี่กั๊กพระยาศรีเมื่อปี พ.ศ.2446 โดยมีสาเหตุมาจาก
เงินประกันภัยเพราะเมื่อเกิดเหตุเพลิงไหม้ มิสเตอร์โฮเฟอร์จะได้รับเงินจำนวนถึง 72,992 บาท
ขณะที่ทรัพย์สินที่ได้ประกันมีมูลค่าตามจริงเพียง 2,823 บาท 34 สตางค์¹³⁰ ผลตอบแทนที่สูงเช่นนี้ทำ
ให้วิธีการก่อคดีต้องเตรียมการอย่างมาก ตามรายงานของมิสเตอร์ อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการ
กรมกองตระเวน กล่าวว่า มิสเตอร์โฮเฟอร์ ใช้อุปกรณ์ถ่ายภาพเป็นเครื่องมือ ดังนี้

“ในชั้นต้นพื้นแลบันไดได้ชะโลมด้วยสิ่งซึ่งเป็นน้ำเป็นต้น น้ำมันก๊าศ แล้วจึงใช้
เครื่องถ่ายรูปที่ใช้ด้วย “แฟลชไลน์เพาเตอร์” ข้าพระพุทธเจ้าต้องอธิบายว่าฮอฟเฟอร์ได้
มีเครื่องมือเช่นนี้ซึ่งจะเห็นได้ที่ห้างรอบเปิดแลนด์ ตามวิธีที่ทำเช่นนี้ไฟที่จะลุกขึ้นที่
“แฟลชเพาเตอร์” นั้น จะลุกได้โดยที่บีบลูกหนังกลมที่ต่อกับสายยางซึ่งติดกับเครื่อง
ถ่ายรูป สายนี้จะทำให้ยาวได้ตามประสงค์ ที่บีบลูกหนังนั้นก็เปิดปากกล้องถ่ายรูป แล
แรงต่อไฟฟ้าซึ่งกระทำให้เป็นเปลวไฟติดได้ “เพาเตอร์” จึงได้ลุกขึ้น นอกจากแฟลชเพา
เตอร์นี้ข้าพระพุทธเจ้าคิดด้วยเกล้าว่ายังมี “วานิช” หรือ “สะบริดอพอวย” ซึ่งเปิดไว้
บ้างแลปิดไว้บ้างตั้งอยู่ที่นั่น วานิชที่ใส่ไว้ในขวดถ้าเอาไฟจุดเข้าระเบิดมีเสียงดังได้ แล
ไหม้ลามใหญ่ทั้งจะไปตามพื้นทำให้ไฟลุกลามไปหมด ผู้ที่จะจุดไฟเช่นนี้ก็ชักเอาสาย
กับลูกหนังนั้นเข้าไปในห้องอีกห้องหนึ่งซึ่งทำเช่นนี้ก็โดยเหตุที่ถ้าเขาจะอยู่ในห้องนั่นเอง
ไฟก็จะไหม้ตัวเขา เมื่อเขาบีบลูกหนังก็จะมีเปลวไฟโดยทันที ซึ่งจะกระทำให้ของเหล่านั้น
ระเบิดแลไฟลุกขึ้น”¹³¹

ภาพสะท้อนของคดีอัครีภัยอีกประการหนึ่งอยู่ที่กลุ่มคนที่สัมพันธ์กับคดีซึ่งจำนวนไม่น้อยเป็น
คนยากไร้ที่ต้องใช้ชีวิตท่ามกลางกระแสเศรษฐกิจที่กำลังเปลี่ยนแปลง การก่อคดีลอบวางเพลิงอาจ
เป็นหนทางเดียวที่คนกลุ่มนี้กระทำต่อสภาพเศรษฐกิจของตนต้องเผชิญ เช่น คดีเพลิงไหม้ในตรอก
สุนัขเนาเมื่อปี พ.ศ.2451 มี “คนร้ายลอบเอาผ้าชีริ้วปนผ้ามุ้งขาดปนรอยรดน้ำมันก๊าดวางเพลิงที่
ที่ข้างห้องแถวตอนข้างครัวไฟ” ผลการสอบสวนพบว่าคนร้ายคือจีนขึ้น ซึ่งค้ำค่าเช่าห้องต่อพระคลัง

¹²⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹³⁰ หจข. ร.5 น.22/110 ที่ 1/104 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดา สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีนาถ เสด็จขึ้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 4 เมษายน ร.ศ.123

¹³¹ หจข. ร.5 น.22/110 ที่ เอ/114/824 มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน
กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดา สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีนาถ ลงวันที่ 25 มีนาคม ร.ศ.122

ข้างที่ 2 เดือนเป็นเงิน 8 บาท จีนขึ้นต้องออกจากที่อยู่ของตนเพราะมีผู้เช่ารายใหม่มาเช่าแทน¹³² คดีดังกล่าวแสดงถึงความแตกต่างในการแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจขณะที่หน่วยงานของรัฐคือ พระคลังข้างที่ สามารถปรับตนจนเป็นเจ้าของอสังหาริมทรัพย์รายใหญ่ในกรุงเทพฯ แต่อีกด้านหนึ่งคดีเดียวกันกลับแสดงสถานภาพแรงงานจีนอันแร้นแค้นจนต้องผันตัวกลายเป็นคนร้าย

กรณีที่คล้ายกันยังเห็นได้จากคดีของนายอ่อน “เปนนลาวอยู่เมืองร้อยเอ็จ” มีอาชีพรับจ้างทำนาอยู่ที่คลอง 4 เมืองธัญบุรี เมื่อนายอ่อนเข้ากรุงเทพฯ ได้มากับเพื่อนก่อนแยกย้ายกันเมื่อถึงจุดหมาย นายอ่อนใช้ชีวิตในกรุงเทพฯ ด้วยการพักอาศัยอยู่หลายแห่งตามโรงบ่อนทั้งที่บางรักซ์และหัวลำโพง รวมทั้งโรงฆ่าโค เนื่องจากไม่มีญาติพี่น้องในกรุงเทพฯ นายอ่อนถูกจับกุมด้วยพฤติการณ์เป็นผู้ร้ายวางเพลิงบริเวณตรอกสวนผักกาดใกล้บ้านจีนล่าช้าเมื่อปี พ.ศ.2449 เพราะพบหลักฐานทั้งขวดน้ำมันก๊าด ผ้าซีริว กาบมะพร้าวชุบน้ำมันก๊าด และไม้ขีดไฟ กับทั้งนายอ่อนถูกจับกุมขณะกำลังจุดไฟข้างบ้านจีนล่าช้า แม้นายอ่อนจะปฏิเสธแต่พฤติกรรมสอดคล้องกับคนร้ายในคดีประเภทนี้ทั่วไป อีกทั้งนายอ่อนมีประวัติเคยถูกจับกุมด้วยข้อหาลักเรือมาก่อน¹³³

นายอ่อนเป็นส่วนหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจจากบทบาทของแรงงานลาวรับจ้างซึ่งตอบสนองต่อการขยายตัวของการปลูกข้าวเป็นสินค้าออก ชีวิตของนายอ่อนในเมืองใหญ่นับว่าลำบากเพราะขาดแคลนทั้งทรัพย์สินและความสัมพันธ์ทางสังคม การเดินทางเข้ากรุงเทพฯ ของนายอ่อนมีแรงจูงใจทางเศรษฐกิจเพื่อหารายได้อาจจะเป็นตามโรงบ่อนที่อาศัยหลบนอน เช่นเดียวกับราษฎรจากหัวเมืองที่มักเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ เมื่อมีการออกหวยซึ่งจะมีมากในช่วงวันออกพรรษาดังที่ขุนวิจิตรมาตรา กล่าวถึงชาวชนบทเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อภารกิจดังกล่าว ความว่า

“ชาวชนบทพวกนี้แต่งตัวอย่างอยู่บ้านธรรมดา โดยมากมียามหรือผ้าขาวม้าห่อเสื้อผ้าและของใช้ประจำตัวทั้งสองชาย แหงหวยแล้วนั่งๆนอนๆอยู่ที่บาทวิถีสองฟากถนนเจริญกรุงบ้าง หน้าโรงหวยบ้าง ช้ามสะพานเหล็กไปอยู่แถวโรงหนังญี่ปุ่นและโรงบ่อนบ้าง”¹³⁴

สถานภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของนายอ่อนเป็นแรงผลักดันให้เดินทางเข้ากรุงเทพฯ ด้วยความหวังในรายได้จากแหล่งอบายมุขเช่นเดียวกับตัวอย่างข้างต้น จนเมื่อนายอ่อนหมดหนทางอย่าง

¹³² หจช. ร.5 น.22/329 ที่ 1340/127 รายงานโรงพักจักรวรรดิ นายผลสารวัตรแขวง ยื่นรายงานต่อผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 19 ธันวาคม ร.ศ.127

¹³³ หจช. ร.5 น.22/209 ที่ 1003/125 รายงานโรงพักสามแยก ขุนสัณหาการสารวัตรแขวง รายงานต่อผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 6 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

¹³⁴ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 94.

สิ้นเชิงแล้วจึงเปลี่ยนบทบาทของตนเองด้วยเพราะพฤติกรรมของนายอ่อนสอดคล้องกับรูปแบบของคติประเภทเดียวกันที่คนร้ายหวังผลในทรัพย์สินเมื่อเกิดเพลิงไหม้จนถูกจับกุมในที่สุด

การลอบวางเพลิงที่เกิดบ่อยครั้งมีผลต่อความหวาดกลัวของผู้คนในเมืองหลวงสะท้อนจากคติของอำแดงจัน อาศัยอยู่ที่ตรอกตึกดิน ในปี พ.ศ.2449 ได้เข้าแจ้งความกับกองตระเวนพร้อมกับนำหลักฐานเป็นผ้าซีริวกับไม้สำหรับเสียบเป็นชุดจุดไฟ 1 อัน เมื่อเจ้าหน้าที่ไปตรวจดูพบว่า “ไม่มีน้ำมันหรือดินปืนไม้ขีดไฟสิ่งใดที่จะทำเพลิงลุกขึ้นได้” อีกทั้งหลักฐานที่นำมาแจ้งความก็ล้วนแต่พบในเรือนอำแดงจันทั้งสิ้น จึงมีความเห็นว่า “เปนด้วยความหวาดเสียวของเจ้าของบ้านในเวลานี้ เพราะบ้านอำแดงจันมีผู้ชายคนเดียว นอกนั้นผู้หญิงทั้งสิ้น แต่อย่างไรก็ดีข้าพเจ้าได้จัดการป้องกันในเหตุชนิดนี้โดยเต็มกำลังอยู่เสมอเพราะในเวลานี้ราษฎรมีความหวาดทั่วกัน”¹³⁵

ปัญหาดังกล่าวยังกระทบไปถึงรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงแสดงทัศนคติถึงความหวาดระแวงต่อการลอบวางเพลิงเห็นได้จากการเกิดเพลิงไหม้ห้องแถวริมถนนสามเสน ในปี พ.ศ.2449 ต้นเพลิงเกิดจากห้องของอำแดงเหลียน เหตุการณ์ครั้งนี้เกิดใกล้กับเขตพระราชฐานที่สวนดุสิตอย่างมาก เพลิงไหม้นานถึง 2 ชั่วโมงเผาห้องแถวสองฟากถนนสามเสนบริเวณนั้น พร้อมกับโรงเรือนของราษฎรรวมทั้งสิ้น 84 ห้อง คดีนี้เกิดขึ้นที่ห้องครัวของอำแดงเหลียน ซึ่งทำอาหารแล้วดับไฟไม่สนิท¹³⁶ แต่ก่อนที่เหตุการณ์จะสงบรัชกาลที่ 5 ทรงทราบข่าวจากโทรเลขขณะประทับที่กรุงเก่า ทรงมีพระวินิจฉัยเป็นเบื้องต้นพร้อมกับคาดโทษเสนาบดีกระทรวงนครบาล ดังนี้

“ไฟไหม้อีกเช่นนี้ ไม่ใช่ไฟธรรมดาเปนแน่ ไฟทั้ง แกวข้างเหนือนี้มีข่าวไฟทั้ง และดับได้กันอยู่เนืองๆ ถ้ากระทรวงเมืองไม่คิดจัดการป้องกัน แลคิดจับผู้ร้ายให้ได้ ไฟเห็นจะไหม้หมดเมือง ถ้ามีเหตุคราวนี้อีก จะต้องให้เสนาบดีกระทรวงเมืองเสียค่าอาญาเพลิงแทนต้นไฟแต่ก่อน ซึ่งได้เลิกเสียนั้น”¹³⁷

ภายหลังจากที่รัชกาลที่ 5 ทรงกำชับเรื่องให้สืบสวนคดีวางเพลิงจากกรณีคดีของอำแดงเหลียน เป็นเหตุให้ทางกระทรวงนครบาลต้องออกประกาศให้สืบบนนำจับคนร้ายวางเพลิงถึง 1,000 บาท ซึ่งนับเป็นปฏิบัติการจากรัฐที่ตอบสนองต่อคติประเภทนี้ทันที¹³⁸ อีกทั้งรัชกาลที่ 5 ทรงกำชับให้เจ้าหน้าที่

¹³⁵ หจข. ร.5 น.22/203 ที่ 556/125 รายงานโรงพักสำราญราษฎร นายอยู่สารวัตรแขวง รายงาน นายโหมสารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.125

¹³⁶ หจข. ร.5 น.22/192 ที่ 224/14319 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ.125

¹³⁷ หจข. ร.5 น.22/192 พระราชโทรเลข รัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ.125

¹³⁸ หจข. ร.5 น.22/192 โทรเลข พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ.125

กองตระเวนสืบสวนคดีวางเพลิงอย่างรัดกุม เนื่องจากคนร้ายอาศัยสถานที่เกิดเหตุสำหรับวางเพลิง เช่นเดียวกับการเกิดอัคคีภัยในลักษณะอุบัติเหตุในบริเวณที่เกิดอัคคีภัยได้ง่าย ซึ่งได้แก่ ห้องครัว ดังเช่นคดีเพลิงไหม้ห้องแถวของหมื่นนคราภิบาล บริเวณตึกแดงเมื่อปี พ.ศ.2449 รัชกาลที่ 5 ทรงมีลายพระราชหัตถเลขาถึงกองตระเวน ดังนี้

“เรื่องนี้ปรากฏชัดว่า ข้อซึ่งกองตระเวนสืบได้ความว่าไฟไหม้เกิดขึ้นที่ครัวแล้วก็เปนอันพอใจว่าไฟไหม้ที่เตาหุงเข้า ความจริงย่อมคาดเห็นได้ว่า ผู้ซึ่งหุงอาหารกินย่อมเขม็ดแหม่มเชื้อไฟเปนอันมากเหลือเฟือเท่าไรก็ชুবน้ำเก็บไว้ใช้อีกเช่นนี้โดยมาก จะเหลืออยู่ในเตาก็แต่ถ่านซึ่งกระเด็นปลัดตกไปไหนไม่ได้ ไฟจะเกิดขึ้นในครัวได้ก็แต่ทอดปลาน้ำมันลุกฤตติดไฟแรงเกินไป เปลวไฟโฉบถูกฝาจากฝากระแวงจึงจะลุกขึ้นได้ ไฟที่ลุกขึ้นในครัวเวลา ๘ ทุ่ม ๓ ยามนี้ ย่อมจะเปนไฟทั้งทั้งนั้น จะเตาให้พวกผู้ร้ายทิ้งเพลิงโง่เหลือเกิน จนถึงจะคิดเห็นว่า ถ้าจะทิ้งไฟแห่งใดจะยิ่งเหมาะกว่าที่ครัวนั้นไม่มี เพราะที่ครัวย่อมจะรกเลี้ยวมีฟืนแลกระบุงตะกร้าเปนเชื้อ ทั้งย่อมจะไม่มีคนนอนอยู่ในครัวนั้นเลยเปนธรรมดา นั้น เตวามันโง่เช่นนี้ไม่ได้ ขอให้กรมกองตระเวนจำไว้เปนตัวอย่าง”¹³⁹

การที่ห้องครัวเป็นช่องทางของการเกิดเหตุอัคคีภัยทั้งที่เป็นอุบัติเหตุและการลอบวางเพลิง สอดคล้องกับลักษณะการสร้างบ้านเรือนของราษฎรที่มักใช้วัสดุธรรมชาติในการก่อสร้างซึ่งขัดต่อมาตรการควบคุมการใช้พื้นที่เมืองที่รัฐมีต่อราษฎร และกองตระเวนได้มีบทบาทควบคุมการใช้วัสดุก่อสร้างบ้านเรือนของผู้คนที่อาศัยในเมือง ตลอดจนมาตรการด้านอื่นอันเกี่ยวเนื่องกับการจัดการปัญหาอัคคีภัยในกรุงเทพฯ ดังจะกล่าวต่อไป

5.3.2 การจัดการกับปัญหาอัคคีภัย

ความเสียหายของเมืองที่มาจากอัคคีภัยทั้งอุบัติเหตุจากกิจวัตรประจำวันและการวางเพลิงทำให้รัฐออกกฎระเบียบเพื่อควบคุมบรรดาผู้อาศัยในกรุงเทพฯ โดยไม่จำกัดสถานภาพด้วยมาตรการต่างๆ เพื่อป้องกันเหตุอัคคีภัยจากลักษณะทางกายภาพของเมือง และเชื้อเพลิงที่ราษฎรใช้ในชีวิตประจำวัน หรือแม้แต่การควบคุมข่าวลือต่างๆ อันสร้างความตระหนกเสียขวัญแก่ราษฎรในเมืองหลวง มาตรการเหล่านี้แสดงถึงบทบาทของกองตระเวนในฐานะผู้ใช้อำนาจรัฐโดยตรงต่อวิถีชีวิตราษฎรผ่านการจัดการพื้นที่เมืองเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

¹³⁹ หจข. ร.5 น.22/201 ที่ 41,1436 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ฯ ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ.125

5.3.2.1 การควบคุมสาเหตุด้านกายภาพของเมือง

ลักษณะกายภาพของกรุงเทพมหานครนับได้ว่าเอื้ออำนวยต่อการเกิดอัคคีภัยอย่างมากทั้งวัสดุที่ใช้สร้างอาคารบ้านเรือนตลอดจนสภาพของทางสัญจรและความแออัดของบ้านเมืองที่ขาดระเบียบจนสร้างปัญหาแก่การปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ในกรณีเกิดอัคคีภัย และเนื่องจากลักษณะด้านกายภาพของเมืองเกี่ยวพันถึงวิถีชีวิตของราษฎรทั้งการใช้บ้านเรือนเป็นที่พักอาศัย หรือประกอบกิจการด้านพาณิชย์กรรม หรือแม้แต่การพักอาศัยในย่านแออัดของเมืองที่มักเป็นบริเวณสะดวกต่อการประกอบอาชีพของราษฎร เช่น ย่านสำเพ็ง เป็นต้น การควบคุมด้านกายภาพของเมืองโดยรัฐนั้นจึงมักปรากฏในส่วนของการควบคุมวัสดุก่อสร้างบ้านเรือน และการตัดถนน ซึ่งจะเห็นถึงบทบาทของกองตระเวนในฐานะผู้ใช้อำนาจรัฐต่อผู้คนที่อาศัยในเมืองหลวง

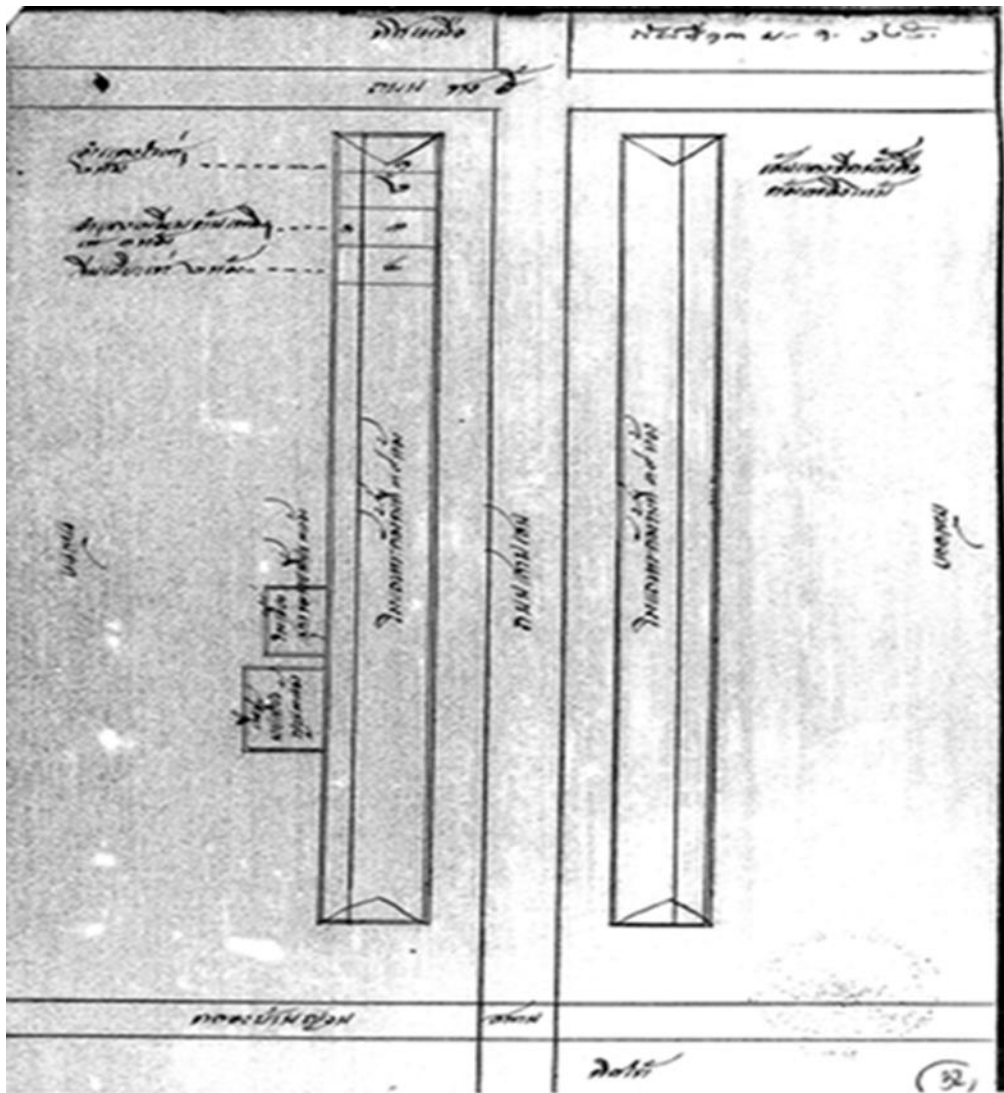
บ้านเรือนของราษฎรในกรุงเทพฯ ส่วนมากก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติเห็นได้จากลักษณะทางสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนแบบท้องถิ่นภาคกลางปรากฏมีทั้งที่เป็นเรือนเครื่องผูกที่ใช้ไม้ไผ่เป็นหลัก และเรือนเครื่องสับ ที่ใช้ฝาไม้จริงหรือไม้ไผ่ มาทำฝาเรือน และมีชื่อเรียกฝาไม้เหล่านี้แตกต่างกันตามรูปลักษณะ เช่น ฝาปะกน ฝาปะกนกระดานดุน ฝาลูกฟัก ฝาลูกฟักกระดานดุน ฝาสายบัว ฝาสายบัวกระดานดุน ฝาสำหรับวัด (ใบเตย) ฝากระแซงอ่อน ฝาขัดแตะ ฝากระดานเรียบ ฝาลังหรือฝาเพ็ยม ฝาลำแพน¹⁴⁰

การก่อสร้างด้วยวัสดุธรรมชาติจึงเกิดปัญหาอัคคีภัยได้ง่าย แต่ละครั้งก่อความเสียหายอย่างมาก ดังที่สังฆราชปาลเลกัวซ์ บันทึกเกี่ยวกับบ้านเรือนราษฎรในกรุงเทพฯ เมื่อสมัยรัชกาลที่ 4 ดังนี้

“ราษฎรที่ยากจนนั้นอยู่เรือนที่ปลูกด้วยไม้ไผ่ โดยเหตุนี้จึงมีไฟไหม้บ่อยๆ และก่อความเสียหายให้มาก เป็นเรื่องธรรมดาที่เดียวที่ไฟไหม้บ้านเรือนคราวละ ๔๐๐-๕๐๐ หลังคาเรือน แต่ภายใน ๗ หรือ ๘ วัน ก็สร้างขึ้นใหม่ได้อีก โดยอาศัยญาติพี่น้องและมิตรสหายที่มาช่วยเหลือผู้ประสบอัคคีภัย”¹⁴¹

¹⁴⁰ ผุสดี ทิพทัส, บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม 1 รัชกาลที่ 1-3 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545), หน้า 120

¹⁴¹ ฉิ่ง-บับติสต์ ปาลเลกัวซ์, เล่าเรื่องกรุงสยาม แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร พิมพ์ครั้งที่ 3 (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2549), หน้า 65.

แผนที่ 2 แสดงที่ตั้งห้องแถวของอำแดงเหลียนบริเวณถนนสามเสนซึ่งเกิดเหตุเพลิงไหม้ในปี พ.ศ. 2449

ที่มา : หจข. ร.5 น.22/192 เพลิงไหม้โรงแถวพระคลังข้างที่ตำบลสามเสนรวม 84 ห้อง ซึ่งอำแดงเหลียนเป็นต้นเพลิง ออกประกาศเสนาบดีกระทรวงนครบาล และประกาศพระบรมราชโองการบงจับผู้ร้ายทิ้งเพลิง 1,000 บาท และตักเตือนเจ้าพนักงานให้ระวังป้องกันที่จะเกิดเพลิงไหม้ (12-15 มกราคม ร.ศ.125)

ด้วยเหตุที่บ้านเรือนมีลักษณะที่ปลูกสร้างได้ง่ายและใช้เวลารวดเร็ว ซึ่งเหมาะสมกับฐานะทางเศรษฐกิจของราษฎรที่ยากจนทำให้มีบ้านเรือนจำนวนมากปลูกสร้างด้วยวัสดุประเภทนี้ แม้ต้องเผชิญกับเหตุอัคคีภัยเป็นประจำ แต่วิธีการดับเพลิงของรัฐก็ดำเนินไปอย่างรวดเร็วเพียงแค่ว่า “ใส่ข้างให้เข้าพังเรือนที่ยังไม่ไหม้ให้ไปกองไว้เสียทางอื่นเพื่อตัดทางไฟไม่ให้ลุกลามต่อไป”¹⁴²

ความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบอาคารที่พักอาศัยของราษฎรที่เริ่มเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 4 และมีมากขึ้นเมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะการใช้วัสดุก่อสร้างที่ทนต่ออัคคีภัยได้แก่ อิฐ และปูนซีเมนต์ ในการสร้างอาคารสถานที่ต่างๆ อย่างการสร้างตึกแถวสองฝั่งแนวถนน สะท้อนแนวคิดที่ชนชั้นนำมาต่อการป้องกันเหตุอัคคีภัยโดยใช้รูปลักษณะของสิ่งก่อสร้างอันเป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างทางกายภาพของเมืองเพราะบรรดาตึกแถวและอาคารบ้านเรือนที่ถาวรนั้น “เป็นของสำหรับแผ่นดินอยู่ชั่วนาน เป็นการเจริญแก่บ้านเมือง แลไม่เป็นเชื้อแห่งอัคคีภัยด้วย”¹⁴³ ทั้งนี้เกี่ยวข้องกับวัสดุก่อสร้างและการออกแบบอาคารเพื่อป้องกันอัคคีภัยด้วยการสร้างกำแพงอิฐจากพื้นสูงถึงหลังคาทุก 2-3 ห้อง¹⁴⁴

เนื่องจากสภาพบ้านเรือนของราษฎรส่วนมากยังคงใช้วัสดุธรรมชาติเป็นหลักแม้เพียงแค่นำดินเหนียวกรุผนังเป็นผนังที่ทันสมัยของกรุงเทพฯ ผนังเขตกำแพงพระนครไปไม่กี่กิโลก็มีสภาพ “เป็นที่เปลี่ยวสองฟากถนนเป็นโรงเรือน ส่วนมากมุงด้วยจาก ลางแห่งก็เป็นทั้งสวนเปิดและสวนผัก”¹⁴⁵ หรือหากเป็นในย่านชุมชนมักมีบ้านเรือนที่สร้างด้วยวัสดุธรรมชาติรวมกันอย่างหนาแน่นทำให้เกิดอัคคีภัยได้ง่าย เช่น คดีเพลิงไหม้ในตรอกบริเวณถนนราชวงศ์เมื่อปี พ.ศ.2449 ภายในตรอกมีโรงยาฝิ่นและบ้านเรือนราษฎรหนาแน่น เจ้าหน้าที่ต้องประสบปัญหาการดับเพลิงเนื่องจาก “วิตกว่าถ้าเพลิงแรงแม้ถึงโรงยาฝิ่นอยู่ต้นลมก็อาจไหม้ได้ เหตุว่าเรือนโรงรอบโรงยาฝิ่นเป็นเรือนจากก็มีแลติดกระชั้นกันมาก”¹⁴⁶

ภายหลังเพลิงสงบพบว่าบ้านเรือนราษฎรเสียหายจำนวนมากและสามารถบ่งบอกถึงการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนราษฎรทั้งลักษณะที่พิกอาศัยและวัสดุก่อสร้าง ดังนี้

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, หน้า 144.

¹⁴³ หจข. ร.5 ยธ.9/8 ที่ 1539/17 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นพิทยลาภ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 10 ตุลาคม ร.ศ.112

¹⁴⁴ สมชาติ จิงสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4-พ.ศ.2480 พิมพ์ครั้งแรก (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), หน้า 231.

¹⁴⁵ เสฐียรโกเศศ, ฟื้นความหลัง, หน้า 141.

¹⁴⁶ หจข. ร.5 น.22/214 ที่ 42/16438 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

“จำนวนเรือนโรงที่ใหม่ตึก ๑๐ หลัง เปนจำนวนห้อง ๔๐ ห้อง เรือนโรงไม้ หลังคามุงกระเบื้องหรือสังกะสีหรือไม้ ๓๐ หลัง เปนจำนวนห้อง ๑๒๙ ห้อง เรือนโรงไม้ จาก ๙ หลัง เปนจำนวน ๓๐ ห้อง รวมทั้งสิ้น ๕๐ ห้อง เปนจำนวนห้อง ๑๙๙ ห้อง”¹⁴⁷

การเกิดอัคคีภัยแต่ละครั้งสร้างความสูญเสียแก่ชีวิตและทรัพย์สินของราษฎรอย่างมาก รวมทั้งยังเป็นภัยต่อการเปลี่ยนแปลงในโครงสร้างเมืองที่สำคัญ เพราะรัฐได้ลงทุนด้านอสังหาริมทรัพย์ เพื่อเป็นผลประโยชน์จากการใช้ที่ดินของราษฎรในกรุงเทพฯ เป็นอันมาก โดยเฉพาะตึกแถวและอาคารพาณิชย์ต่างๆ ซึ่งจะพบว่าในกรุงเทพฯ เกิดอัคคีภัยหลายครั้งที่ทำให้ทั้งรัฐและราษฎรต้องเดือดร้อนดัง ตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 13 แสดงตัวอย่างความเสียหายด้วยเหตุอัคคีภัยในกรุงเทพฯ

เวลา	สถานที่	มูลค่าทรัพย์สิน
27 มิถุนายน 2444	ถนนเจริญกรุง	เรือนเครื่องสับ 4 หลัง เครื่องผูก 7 หลัง โรงแถว 12 แถวข้างบ้านกับตันแอม รวม 78 ห้อง ค่าเสียหาย 83,870 บาท ¹⁴⁸
23 มีนาคม 2446	ตึกแถวหัวมุม สี่แยกพระยาศรี	เฉพาะทรัพย์สิน 50,000 บาท ไม่รวมตึกแถว พระคลังข้างที่ ¹⁴⁹
16 เมษายน 2446	ตึกแถว ริมถนนเจริญกรุง	เฉพาะทรัพย์สิน 221,926 บาท ไม่รวมตึกแถว พระคลังข้างที่ และบ้านเรือนราษฎร ¹⁵⁰
6 มกราคม 2449	อำเภอสำเพ็ง หน้าวัดเกาะ	ตึก 38 หลัง รวม 213 ห้อง เรือนไม้หลังคามุงจาก สังกะสีหรือกระเบื้อง 16 หลัง รวม 52 ห้อง เรือนไม้ หลังคามุงจาก 43 หลัง รวม 107 ห้อง รวมทั้งสิ้น 97 หลัง รวม 372 ห้อง ¹⁵¹

¹⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

¹⁴⁸ หจข. ร.5 น.22/79 ที่ 128/122 รายงานโรงพักสัมพันธวงษ์ นายเฉื่อยนายหมวด เสนอรายงานต่อผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 29 มิถุนายน ร.ศ.122

¹⁴⁹ หจข. ร.5 น.22/110 ที่ 642/122 รายงานโรงพักพาหุรัด นายล้อมนายหมวด รายงานถึง นายสุนสารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 24 มีนาคม ร.ศ.122

¹⁵⁰ หจข. ร.5 น.22/72 ที่ 7370 ซี เอช เร เจ้ากรมกองตระเวนแขวง รายงานถึง ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 17 เมษายน ร.ศ.122

- 12 มกราคม 2449 โรงแถว โรงแถวของพระคลังข้างที่ กับโรงแถวไม้ เรือนเครื่องสับ
 ริมถนนสามเสน ฝาขัดแตะหลังคามุงจาก และ โรงเลี้ยงสุกรของราษฎร
 รวม 84 ห้อง¹⁵²
- 31 ธันวาคม 2449 สี่ก๊กเสาชิงช้า ตึกแถวและโรงเรือนราษฎร 15 ห้อง กับทรัพย์สินมูลค่า
 รวม 308,760 บาท¹⁵³

ตัวอย่างความเสียหายจากเหตุการณ์อัคคีภัยมีผลกระทบต่อรัฐและราษฎรในกรุงเทพฯ จำนวนไม่น้อย ดังนั้น รัฐจึงมีมาตรการจัดการพื้นที่เมืองด้วยการควบคุมวัสดุก่อสร้างอาคารบ้านเรือน ตลอดจนการตัดถนนเพื่อพัฒนาพื้นที่เมืองซึ่งเป็นแหล่งเสื่อมโทรมให้เป็นระเบียบเรียบร้อย ด้วยนโยบายด้านความปลอดภัยและการสุขาภิบาล ภายใต้นโยบายการจัดการพื้นที่เมืองในกรณีอัคคีภัยได้แสดงถึงอำนาจของรัฐที่เข้าไปจัดการกับชุมชนหรือบริเวณที่รัฐเข้าถึงได้ยากหากเป็นในยามปกติ

การเกิดอัคคีภัยได้สร้างโอกาสให้รัฐสามารถเข้าไปจัดการกับพื้นที่เมืองซึ่งเดิมรัฐเข้าถึงได้ยาก เนื่องจากมีความแออัดคับแคบจากถนนหนทางและบ้านเรือนราษฎรอย่างบริเวณที่เป็นย่านแออัดอย่างตามโรงบ่อนซึ่งรายล้อมด้วยบ้านเรือนราษฎรอันเป็นแหล่งสะสมของสิ่งปฏิกูลจนเป็นสาเหตุของอัคคีภัย¹⁵⁴ หรือในย่านพักอาศัยของชาวจีนเช่น บริเวณสำเพ็ง ดังประกาศตัดถนนในท้องที่สำเพ็งเมื่อปี พ.ศ.2449 ดังนี้

“ในท้องที่สำเพ็งเพนท่าเลที่ค้าขายตำบลอันสำคัญในพระนคร แต่ตึกเหย้าเรือนที่ปลูกสร้างอยู่ในตำบล ปลูกซบซ้อนเบียดเสียดกันจนทางเข้าออกคับแคบคดเคี้ยวหาเป็นความสววกแถมหาชน ที่จะไปมาค้าขายนั้นไม่ และเมื่อบ้านเรือนเบียดเสียดกันอยู่เช่นนั้น ความบำรุงการสุขาภิบาลก็จัดไม่ถนัด ที่ทางและบ้านเรือนในตำบลจึงได้เป็นที่โสโครกเหลือเกิน ย่อมทำให้ผู้ที่อยู่ในตำบลมีโรคอันตรายนานกว่าท้องที่ตำบลอื่น อีกประการหนึ่งเมื่อเกิดเพลิงไหม้บ้านเรือนในท้องที่สำเพ็งขึ้นครั้งไร เพลิงก็ติดลุกลาม

¹⁵¹ หจข. ร.5 น.22/189 ที่ 223/14037 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดี เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 7 มกราคม ร.ศ.125

¹⁵² หจข. ร.5 น.22/192 ที่ 224/14319 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดี เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ.125

¹⁵³ หจข. ร.5 น.22/186 ที่ 325/125 รายงานโรงพักสำราญราษฎร นายโฉมสารวัตรใหญ่ รายงานต่อเจ้ากรม ปลัดกรมกองตระเวน ลงวันที่ 31 ธันวาคม ร.ศ.125

¹⁵⁴ หจข. ร.5 น.22/311 ที่ 658/2587 พระประชากรกิจวิทย์ เจ้ากรมกองอำเภอ รายงาน พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 6 มีนาคม ร.ศ.126

เนื่องกันไปเป็นเพลิงใหญ่ เกือบจะทุกคราว เพราะเหตุว่าเหย้าเรือนอยู่ติดชิดแน่นอัดกัน
หนทางเข้าออกมีอยู่น้อย เจ้าพนักงานจะนำสูบน้ำดับเพลิงก็ไม่ได้”¹⁵⁵

ความแออัดของบ้านเรือนราษฎรประกอบกับการใช้วัสดุก่อสร้างที่เกิดอัคคีภัยได้ง่ายทำให้
ภาครัฐต้องมีมาตรการด้วยการควบคุมการใช้วัสดุก่อสร้าง พร้อมกับตัดถนนเข้าไปในพื้นที่ซึ่งเกิดเหตุ
อัคคีภัย โดยมีกองตระเวนเป็นหน่วยงานในการควบคุม และใช้อำนาจรัฐตามมาตรการจัดการพื้นที่
เมืองไปสู่พื้นที่ซึ่งรัฐยากจะเข้าถึงมาก่อน โดยก่อนหน้าสมัยรัชกาลที่ 5 รัฐตระหนักถึงภัยจากการใช้
วัสดุธรรมชาติในการก่อสร้างบ้านเรือนที่มักเป็นสาเหตุของอัคคีภัยเห็นได้จากประกาศสมัยรัชกาลที่ 4
เมื่อปี พ.ศ.2399 ดังนี้

“ธรรมเนียมชาวไทยทั้งปวง มักเป็นคนตระหนี่เหนียวแน่นหวงทรัพย์ของตน ไม่
อยากให้ทั่วไปแก่ผู้อื่น แม้นถึงจะเป็นคนมีทรัพย์มาก พอจะก่อตึกอยู่ได้ ก็เสียดายทรัพย์
กลัวจะหมดจะเปลืองไป ทำแต่เรือน ฝาจาก ฝาตะ ฝากระดานที่เป็นเชื้อเพลิง แล้วมัก
ทอดเตาไฟใกล้ฝาใกล้กองฟืน จะระวังรักษาอยู่เป็นนิจก็ไม่ได้ ด้วยมีธุระกังวลอื่นๆมาก
แลด้วยความประมาทเลินเล่อไป เพลิงจึงติดขึ้นใหม่บ่อยๆเป็นการเดือดร้อน”¹⁵⁶

การที่ปัญหาอัคคีภัยได้เป็นสิ่งที่คุกคามความสงบสุขของราษฎรในกรุงเทพฯ และสร้างความ
เสียหายต่อศูนย์กลางการปกครองของรัฐอย่างต่อเนื่อง ทำให้รัฐมีมาตรการควบคุมสาเหตุที่มาจาก
โครงสร้างทางกายภาพคือ วัสดุก่อสร้างบ้านเรือน และการตัดถนนเพื่อแก้ไขความแออัดในบริเวณที่
เกิดเหตุอัคคีภัย อันเป็นการจัดการพื้นที่เมืองด้วยการออกกฎหมายควบคุมการใช้วัสดุธรรมชาติใน
พระราชกำหนดศุขาภิบาลกรุงเทพฯ รัตนโกสินทร์ ศก 116 (พ.ศ.2440) กำหนดว่า

“มาตรา ๑๘ ห้ามมิให้ผู้ใดๆปลูกสร้างตึกโรงเรือนอย่างใดอย่างหนึ่ง อันมุ่ง
หลังคา หรือทำด้วยฝาแฝก หรือใบไม้ หรือเสื่อ หรือจาก หรือของอันเป็นเชื้อไฟ อันใน
ระยะใกล้กว่า ๑๐ วาจากเรือนหลังอื่น หรือแถวถนน นอกจากมีหนังสืออนุญาตแต่กรมศุ

¹⁵⁵ “ประกาศตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตำบลศาลเจ้าเก่า ท้องที่อำเภอสำเพ็ง,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก
เล่ม 21 ร.ศ.125-126, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 12-13.

¹⁵⁶ “ประกาศทรงตักเตือนไม่ให้ทิ้งศพสัตว์ลงในน้ำ แลให้ทอดเตาไฟอย่าให้เป็นเชื้อเพลิง แลให้ทำลุ่มสลัก
รักษาเรือน,” ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศา
จารย์ (ธนบุรี: โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511), หน้า 183.

ขาภิบาล ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งทำความผิดขัดต่อมาตรานี้ ต้องมีโทษปรับวันหนึ่งเป็นเงินไม่เกินกึ่ง
ตำลึงทุกวันไป กว่าจะได้รื้อหลังคา หรือฝา ที่ทำผิดต่อพระราชกำหนดนั้นด้วย”¹⁵⁷

รัฐให้ความสำคัญกับสาเหตุของอัคคีภัยอันมาจากวัสดุก่อสร้างบ้านเรือนเป็นสำคัญเห็นได้จาก
เมื่อมีอัคคีภัยรัฐมักออกประกาศในลักษณะเดียวกันโดยกระทรวงนครบาลสำหรับบังคับใช้เฉพาะพื้นที่
ซึ่งเกิดความเสียหายจากอัคคีภัยโดยเริ่มจากเหตุอัคคีภัยในท้องที่ถนนเจริญกรุง ใกล้ตำบลสามแยก
เมื่อปี พ.ศ.2441 ได้แก่ ประกาศห้ามไม่ให้ปลูกเรือนโรงอันมุงด้วยไม้ขัดแตะ ฝาแฝง ฝาด้วยใบไม้ ในที่
เพลิงไหม้ กำหนดให้ “ห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดปลูกสร้างเรือนโรงอันกำบังด้วยไม้ขัดแตะ หรือด้วยแฝง
หรือด้วยใบไม้”¹⁵⁸ หลังจากนั้นรัฐได้ออกกฎหมายลักษณะเดียวกันอีกหลายครั้งในพื้นที่ต่างๆ เช่น
ศาลเจ้าใหม่ ตำบลสำเพ็ง พ.ศ.2441 (ร.ศ.117)¹⁵⁹ ตรอกเต้าหู้ ถนนเจริญกรุง พ.ศ.2442 (ร.ศ.118)¹⁶⁰
ริมถนนพาหุรัด พ.ศ.2446 (ร.ศ.122)¹⁶¹ สี่แยกถนนวรจักร พ.ศ.2448 (ร.ศ.124)¹⁶² ตลาดบางรัก พ.ศ.
2450 (ร.ศ.126)¹⁶³

¹⁵⁷ พระราชบัญญัติศุขาภิบาลกรุงเทพฯ รัตนโกสินทร ศก 116,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16
ร.ศ.116-117, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), หน้า 138.

¹⁵⁸ “ประกาศห้ามไม่ให้ปลูกเรือนโรงอันมุงด้วยไม้ขัดแตะ ฝาแฝง ฝาด้วยใบไม้ ในที่เพลิงไหม้,” ใน ประชุม
กฎหมายประจำศก เล่ม 15 ร.ศ.114-115, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478),
หน้า 418-419.

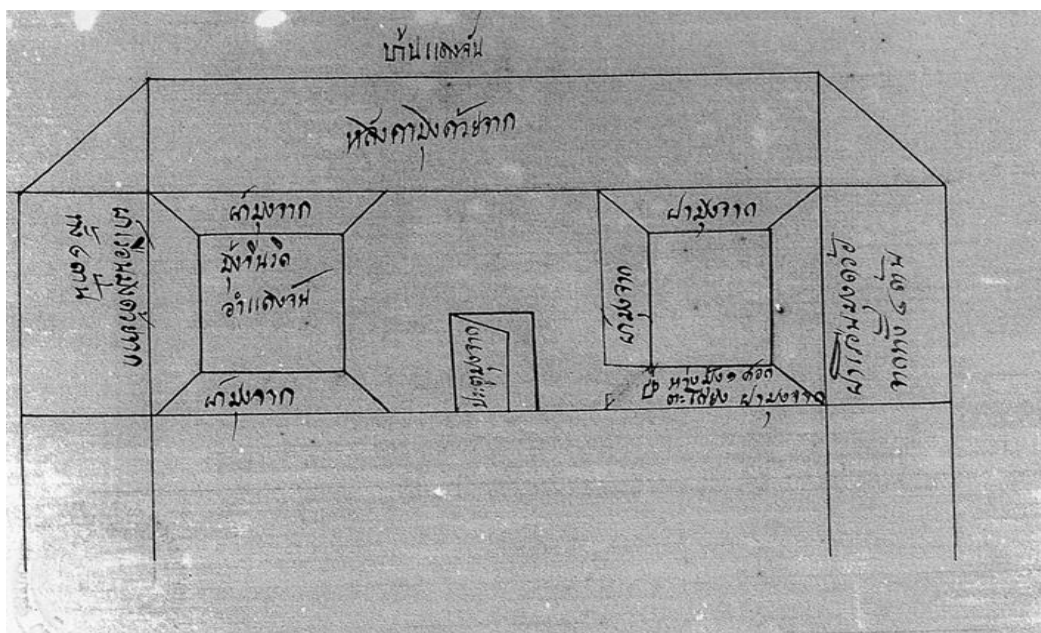
¹⁵⁹ หจข. ร.5 น.22/35 ประกาศห้ามไม่ให้ปลูกเรือนโรงอันมุงด้วยไม้ขัดแตะ หรือด้วยแฝง หรือด้วยใบไม้
ในที่เพลิงไหม้ (ศาลเจ้าใหม่ ตำบลสำเพ็ง) ร.ศ.117

¹⁶⁰ “ประกาศห้ามไม่ให้ปลูกเรือนโรงอันมุงด้วยไม้ขัดแตะ หรือด้วยแฝง หรือด้วยใบไม้ ในที่เพลิงไหม้,” ใน
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ร.ศ.118-119, รวบรวมโดย เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์
เดลิเมล์, 2478), หน้า 143-144.

¹⁶¹ “ประกาศกระทรวงนครบาลเรื่องห้ามไม่ให้ปลูกสร้างเรือนหรือโรงแกวอันทำด้วยไม้ต่างๆขึ้นในที่ริม
ถนนพาหุรัด,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 19 ร.ศ.122-123, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร:
โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), หน้า 9-10.

¹⁶² หจข. ร.5 น.22/136 ส่งประกาศว่าด้วยเพลิงไหม้ขึ้นที่ตำบลสี่แยกถนนวรจักรไปลงราชกิจจานุเบกษา
ศก 124 ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ.124

¹⁶³ ประกาศกระทรวงนครบาลเรื่องห้ามไม่ให้ปลูกสร้างเรือนโรงอันกำบังด้วยไม้ขัดแตะหรือด้วยแฝงใบไม้
ขึ้นในตำบลซึ่งเกิดเพลิงไหม้ที่ตำบลตลาดบางรัก,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 21 ร.ศ.125-126, เสถียร
ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมล์, 2478), หน้า 327-328.

ภาพที่ 1 แสดงตัวอย่างกรณีเพลิงไหม้บ้านเรือนราษฎรที่สร้างด้วยวัสดุธรรมชาติ

ที่มา : หจข. ร.5 น.22/278 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่เรือนอำแดงจันซึ่งอยู่ในที่สวนหลังห้องแถว ถนนสามเสนเชิงสะพานเทเวศร์ เพลิงไหม้เด็กชายอายุ 7 เดือนขาดใจตาย ชาวบ้านช่วยกันดับเพลิงได้ (21-27 ธันวาคม ร.ศ.126)

ประกาศลักษณะเช่นนี้ทำให้รัฐสามารถจัดการควบคุมการก่อสร้างอาคารบ้านเรือนให้เป็นไปในทิศทางที่รัฐต้องการโดยมีหน่วยงานกองตระเวนเป็นเครื่องมือสำคัญ ในการดำเนินการสั่งห้ามผู้ที่ใช้วัสดุก่อสร้างอันผิดด้วยกฎหมายดังกล่าวเช่นที่เกิดกับบริเวณตำบลสามแยกใกล้กับถนนเจริญกรุง เมื่อปี พ.ศ.2441 กองตระเวนได้ห้ามไม่ให้ราษฎร ชุนนาง แม้กระทั่งคนในบังคับ รวมทั้งศาลเจ้าอีก 2 แห่ง ปลูกสร้างโรงเรือนด้วยวัสดุธรรมชาติบริเวณที่เกิดเหตุอัคคีภัย¹⁶⁴ เช่นเดียวกับกรณีเหตุการณ์อัคคีภัยบริเวณโรงยาฝิ่นใกล้กับบ่อนวัดสามจีน เมื่อปี พ.ศ.2446 กรณีนี้จะเห็นถึงมาตรการและอำนาจของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมือง

คดีดังกล่าวเกิดขึ้นในวันที่ 18 กันยายน พ.ศ.2446 เวลาประมาณ 2 นาฬิกา เกิดเหตุเพลิงไหม้โรงขายข้าวต้มของจีนกิมฮวด แล้วลามมาถึงโรงขายยาฝิ่น¹⁶⁵ จากเหตุการณ์นี้รัฐได้ออกประกาศรักษาที่ดินบริเวณที่เกิดเหตุด้วยเหตุผลคือ “เพราะที่ตำบลนั้นมีเรือนโรงปลูกสร้างด้วยไม้หลังคามุง

¹⁶⁴ หจข.ร.5 น.22/32 ที่ ร,น, 7003/8464 หมื่นแผ้วภูวดล อำเภอบ้านลาดวัดสัมพันธวงษาราม รายงานพระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 30 พฤศจิกายน ร.ศ.117

¹⁶⁵ หจข. ร.5 น.22/142 ที่ 163/2442 หลวงนรพรคพฤตกร เจ้ากรมกองอำเภอกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 18 กันยายน ร.ศ.124

จากฝากำลังด้วยไม้ไผ่ขัดตะหรือด้วยแผง หรือมุงด้วยใบไม้อยู่มาก จึงเปนเหตุให้เกิดเพลิงไหม้ขึ้นแล
ลูกกลมไหม้มากต่อไป”¹⁶⁶

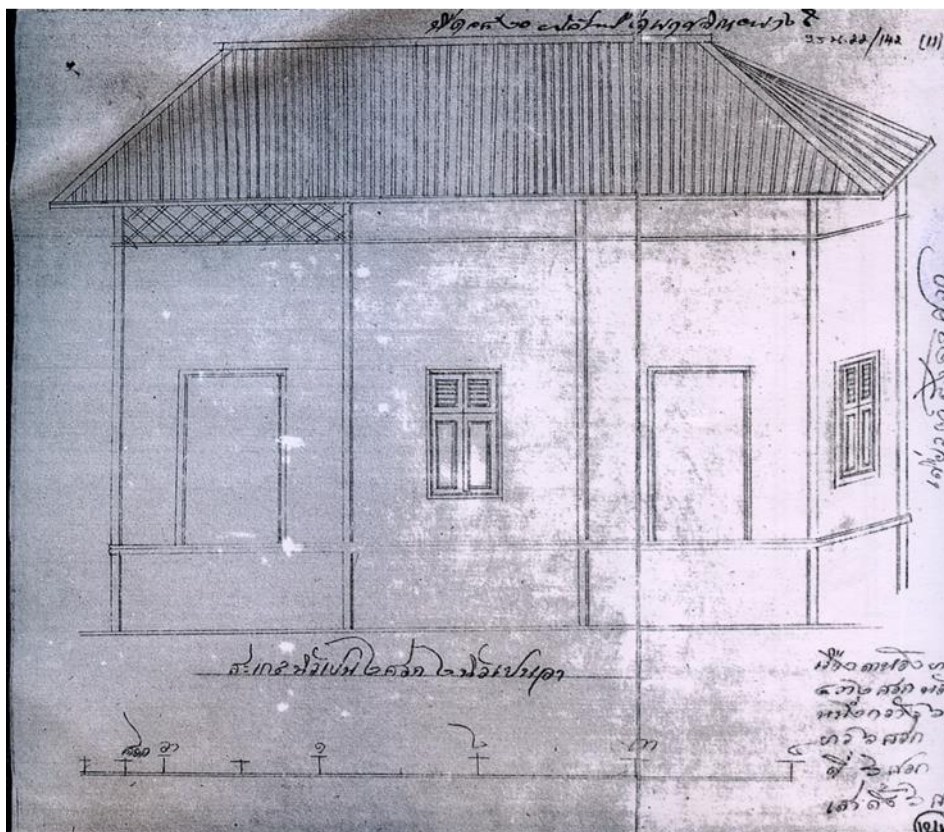
ประกาศฉบับนี้ห้ามปลูกสร้างบ้านเรือนด้วยวัสดุธรรมชาติตามที่กล่าวมาโดยเด็ดขาด เพราะ
การก่อสร้างบ้านเรือนจะต้องขออนุญาตต่อกรมศุขาภิบาลเพื่อพิจารณาแบบสำหรับก่อสร้างตาม
พระราชบัญญัติศุขาภิบาลที่ประกาศในปี พ.ศ.2440 แต่กระนั้น จะพบว่าผู้ที่ให้อนุญาตในเบื้องต้น
ได้นั้นคือกองตระเวนที่เข้าดูแลพื้นที่เกิดเหตุซึ่งมีอำนาจสั่งห้ามเจ้าของที่ดินได้เต็มที่ เช่นรายงานของ
นายเจิมสารวัตรแขวง เมื่อปี พ.ศ.2446 ได้ห้ามเงินหลินก่อสร้างในที่ดิน ดังนี้

“เงินหลิน เปนนายงานผู้จัดการรื้อจะปลูกใหม่ ข้าพเจ้าได้สอบถามเงินหลินๆ
แจ้งว่าที่นี้เปนของแขกมีชื่ออยู่ตึกแดง ข้าพเจ้าขอหนังสืออนุญาตในการปลูกเรือนนี้
เงินหลินก็แจ้งว่าเจ้าของที่ได้ไปขอแล้ว แต่ยังไม่ได้มา แต่เดี๋ยวยังกำลังรื้อของเก่าอยู่
ข้าพเจ้าได้บอกกับเงินหลินผู้จัดการว่า ต้องงดการปลูกไว้ก่อน แลให้ขนเสาไปให้พ้นจาก
ที่ๆกองไว้ นั้นกว่าจะได้รับอนุญาต”¹⁶⁷

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹⁶⁶ หจข. ร.5 น.22/142 ร่างประกาศของพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวง
นครบาล ลงวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.124

¹⁶⁷ หจข. ร.5 น.22/142 ที่ 640/124 นายเจิมสารวัตรแขวง รายงาน หลวงพลพรรคภิบาล สารวัตรใหญ่
ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

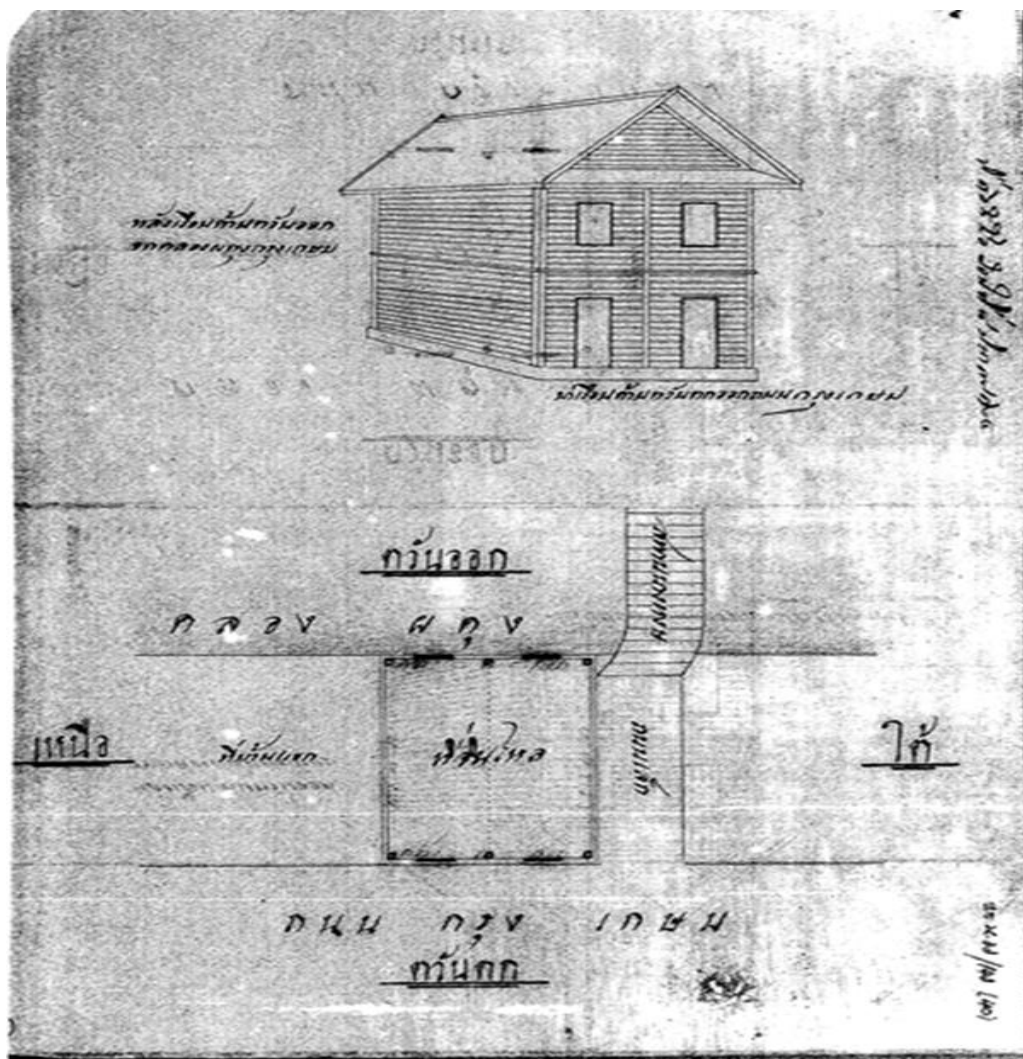

ภาพที่ 2 แสดงแบบบ้านที่ทางกองตระเวนอนุญาตให้พระสุริยภักดีก่อสร้างได้ภายหลังเกิดเพลิงไหม้

ที่มา : หจช. ร.5 น.22/142 เกิดเพลิงไหม้ที่โรงเงินซื้อขายยาฝิ่นตำบลบ่อนวัดสามจีน

มีประกาศห้ามไม่ให้ปลูกสร้างเรือนโรงในที่ริมคลองผดุง ณ ตำบลที่เพลิงไหม้ด้วย

(19 กันยายน ร.ศ.124-15 ธันวาคม ร.ศ.125)

ภาพที่ 3 แบบบ้านของจีนไหลซึ่งขออนุญาตต่อกระทรวง

ที่มา : หจข. ร.5 น.22/142 เกิดเพลิงไหม้ที่โรงเงินซื้อขายยาฝิ่นตำบลบ่อนวัดสามจีนมีประกาศ ห้ามไม่ให้ปลูกสร้างเรือนโรงในที่ริมคลองผดุง ณ ตำบลที่เพลิงไหม้ด้วย (19 กันยายน ร.ศ.124-15 ธันวาคม ร.ศ.125)

กรณีเช่นเดียวกันยังเกิดกับกลุ่มคนต่างๆที่เป็นเจ้าของที่ดินทั้งราษฎรไทยจีน ได้แก่ จีนไหหล และอำเภอแดงรีว กับขุนนางอีกหลายท่าน รวมไปถึง แยกหะยิมหมัดการิศ และแยกอิบราฮิมอาลีบาย นานา คนในบังคับอังกฤษ ต่างก็ถูกกองตระเวนห้ามปรามและต้องยื่นแบบบ้านเรือนตามกฎหมายที่ แม้จะให้อำนาจกับกรมศุขาภิบาลก็ตาม แต่ก็พบว่ากองตระเวนมีอำนาจสั่งให้ก่อสร้างได้เต็มที่ดังใน หนังสือมิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน เกี่ยวกับปัญหาของแยกอิบราฮิม อาลีบายนานา ดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้าได้รับหนังสือจากกงสุลอังกฤษชี้แจงว่า บ้านปลูกณะที่เดิม ถ้า กรมศุขาภิบาลมีความขัดข้องในการที่จะสร้างนั้น ข้าพระพุทธเจ้าขอแนะนำว่า กรมศุขาภิบาลควรจะแจ้งข้ออันขัดแย้งนั้น ในเวลานี้ข้าพระพุทธเจ้าได้สั่งให้กองตระเวนให้ยอม ให้การก่อสร้างนั้นดำเนินต่อไป”¹⁶⁸

การใช้มาตรการที่เข้มงวดของกองตระเวนทำให้ผู้ที่ต้องการสร้างบ้านในที่ดินของตนต้อง กำหนดวัสดุให้เป็นมาตรฐานเดียวกันเช่น พระยาเกษตรรักษายังไม่ได้รับอนุญาตให้สร้างบ้านจนกว่า จะได้ “ใช้ไม้สักมุงพื้นแลฝา หลังคามุงสังกะสี”¹⁶⁹ ส่วนผู้ที่ได้รับอนุญาตเช่น จีนไหหล ด้วยเหตุผลคือ “เครื่องบนใช้ไม้สัก เสาไม้เต็งรัง หลังคามุงสังกะสีเช่นนี้ ก็ไม่เป็นที่เรือนที่เปนเชื้อเพลิงติดงัดห้าม ไวในประกาศ”¹⁷⁰ หรือกรณีแยกอิบราฮิมอาลีบายนานากับพระสุริยภักตินั้นก็ได้ “ใช้พื้นแลฝาไม้สักมุง หลังคาสังกะสี”และได้รับอนุญาตจากกระทรวงนครบาลมีคำสั่ง “ให้กองตระเวนท้องที่อนุญาต ให้อิบราฮิมอาลีบายนานาแยกกับพระสุริยภักติได้ทำการปลูกสร้างโรงแถวในที่ตำบลนั้นตามความ ประสงค์”¹⁷¹

ไม่เพียงแต่การควบคุมวัสดุก่อสร้างเท่านั้นเท่านั้น การตัดถนนก็นับเป็นอีกมาตรการหนึ่งที่ทำให้รัฐสามารถเข้าถึงพื้นที่เมืองที่เคยเข้าถึงได้ยากอย่างการตัดถนนบริเวณสำเพ็งที่แออัดด้วยบ้านเรือน ราษฎรซึ่งมักทำด้วยวัสดุธรรมชาติก่ออัคคีภัยได้ง่าย ตลอดจนเป็นแหล่งของความสกปรกขัดต่อการศุขาภิบาลตามที่รัฐต้องการ ดังนั้น รัฐจึงเข้าจัดการตัดถนนบริเวณสำเพ็งหลายครั้ง เช่นการตัดถนน

¹⁶⁸ หจข. ร.5 น.22/142 ที่ 12247/15625 มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 17 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

¹⁶⁹ หจข. ร.5 น.22/142 ที่ 14/6800 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ผู้บัญชาการกรมศุขาภิบาล ลงวันที่ 11 สิงหาคม ร.ศ.125

¹⁷⁰ หจข. ร.5 น.22/142 ที่ 21/9915 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ผู้บัญชาการกรมศุขาภิบาล ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ.125

¹⁷¹ หจข. ร.5 น.22/142 ที่ 130/13860 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 12 มกราคม ร.ศ.124

บริเวณศาลเจ้าเก่า ตลาดน้อย และวัดสัมพันธวงษ์ ในปี พ.ศ.2449¹⁷² เพื่อผ่อนคลายความแออัด และยังเป็นกรทำให้อำนาจของรัฐเข้าถึงบริเวณนี้ได้โดยตรงผ่านการจัดการพื้นที่เมืองทั้งการควบคุม การก่อสร้างบ้านเรือน รวมทั้งการดูแลความสงบเรียบร้อยในท้องถนนโดยมีกองตระเวนเป็นหน่วยงานหลักซึ่งมีหน้าที่ตั้งแต่การสำรวจทำบัญชีบ้านเรือนในแนวถนนที่จะสร้างไปจนถึงควบคุมกิจกรรมตาม ท้องถนนดังที่กล่าวมาก่อนหน้านี้

5.3.2.2 การควบคุมเชื้อเพลิง

การจัดการพื้นที่เมืองกรณีอัคคีภัยยังรวมถึงการควบคุมการจัดเก็บน้ำมันปิโตรเลียม รัฐให้ความสำคัญกับเรื่องนี้ตั้งแต่ก่อนตั้งกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 ตามที่รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริในปี พ.ศ.2422 ว่า “การเรื่องน้ำมันปิโตรเลียมนี้ ก็เป็นที่น่ากลัวแก่เหตุอันตรายประเพณีบ้านเมืองทั้งปวงก็ต้องคิดรักษาทุกแห่ง”¹⁷³ ดังนั้นจึงมีมาตรการป้องกันเหตุร้ายโดยรัฐเน้นที่การขนส่งและขนถ่าย น้ำมันปิโตรเลียมทางเรือ ปรากฏในปี พ.ศ.2425 ให้ อยู่ในความควบคุมของเจ้าหน้าที่กรมท่าเป็นเบื้องต้น จนถึงปี พ.ศ.2433 เมื่อมีการตั้งกองตระเวน จึงมีส่วนร่วมดูแลในมาตรการนี้¹⁷⁴

ส่วนการจัดเก็บน้ำมันตามห้างร้านในกรุงเทพฯ รัฐให้ความใส่ใจมากเช่น ในปี พ.ศ.2425 รัชกาลที่ 5 มีคำสั่งถึงกรมท่าไม่ให้ห้างมาวลงซึ่งนำเข้าน้ำมันปิโตรเลียมจำนวนถึง 1,000 หีบเก็บไว้ใกล้บ้านเรือนราษฎร อีกทั้งมีพระราชประสงค์ให้กรมท่าจัดการร่างกฎหมายสำหรับจัดเก็บน้ำมันปิโตรเลียม¹⁷⁵ โดยให้มีหน่วยงานคือ กรมโปลิศ รับผิดชอบ “รักษากฎหมายแลไปรักษาน้ำมัน”¹⁷⁶ อันเป็นจุดเริ่มต้นของการปฏิบัติงานของกองตระเวนที่มีต่อการควบคุมในด้านนี้ในเวลาต่อมา

นอกจากการกองตระเวนจะดูแลการขนส่งน้ำมันปิโตรเลียมทางเรือแล้ว ยังดูแลการซื้อขายน้ำมันในลักษณะการขายปลีก แม้ว่ารัฐจะไม่สามารถควบคุมการขายปลีกน้ำมันปิโตรเลียมได้ทั้งที่มีความพยายามตั้งแต่ปี พ.ศ.2421 เนื่องจากเกิดความขัดแย้งในรัฐบาล¹⁷⁷ แต่กองตระเวนได้ตรวจจับบุคคลที่ต้องสงสัยซึ่งซื้อน้ำมันในยามวิกาลอยู่บ่อยครั้งด้วยเพราะอยู่ “ในสมัยเมื่อคนร้ายวางเพลิง

¹⁷² “ประกาศตัดถนนในที่เพลิงไหม้ตำบลศาลเจ้าเก่า ท้องที่อำเภอสำเพ็ง” และ “ประกาศตัดถนนในที่เพลิงไหม้ ตำบลตลาดน้อย และวัดสัมพันธวงษ์ ท้องที่อำเภอสำเพ็ง,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 21 ร.ศ. 125-126, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิเมต์, 2478), หน้า 12-13, 160-161.

¹⁷³ ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม รวบรวม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า) พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาย เทอด บุนนาค (กรุงเทพฯ: เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, 2522), หน้า 401.

¹⁷⁴ อิริก เซน เย ลอซัน, ธรรมเนียมราชการกรมกองตระเวน แปลโดย นาย โช เทียน หลุยส์ ปลัดกรมสรรพการ (ไม่ปรากฏที่พิมพ์: ไม่ปรากฏปีพิมพ์), หน้า 99-107.

¹⁷⁵ ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม รวบรวม, เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า), หน้า 667.

¹⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 681.

¹⁷⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 243.

ชุกชุม”¹⁷⁸ เช่น คดีของนายเจียม ได้ถูกพลตระเวนจับกุมขณะเดินอยู่ในตรอกหัวเม็ดเวลา 2 ยาม ของวันที่ 15 มกราคม พ.ศ.2449 เนื่องจากนายเจียมมีพฤติกรรมตามการสืบสวนของเจ้าหน้าที่กองตระเวนคือ “การที่นายเจียมถือขวดน้ำมันเวลาดึกคืนเช่นนี้ ก็ผิดกับลักษณะไปซื้อน้ำมันๆ ก็เพียง ๑ ใน ๓ ส่วนขวด แลทำไมจึงต้องใช้ไม้ขีดไฟถึง ๒ กลัก” กับทั้งกองตระเวนยังได้สืบสวนถึงร้านขายน้ำมันที่นายเจียมได้ซื้อเพื่อเป็นการหาหลักฐานเพิ่มเติมด้วย¹⁷⁹

คดีของนายเจียมแสดงถึงการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่กองตระเวนที่ให้ความสำคัญต่อการสอดส่องพฤติกรรมของผู้คนที่ใช้พื้นที่ในเมืองเพื่อไม่ให้เกิดภัยต่อความสงบสุขของรัฐ เนื่องจาก “การวางเพลิงทิ้งจับให้ได้หลักถานเปนอันยากยิ่ง แม้จะเป็นคดีที่เบา ก็ให้ได้ลงพระราชอาญาคนร้ายเสียบ้างก็ยังดี การวางเพลิงจึงจะได้สงบลง”¹⁸⁰ การดูแลเรื่องการครอบครองเชื้อเพลิงจึงเป็นสิ่งจำเป็น เช่นเดียวกับการดูแลพฤติกรรมการใช้ น้ำมันปิโตรเลียม หรือน้ำมันก๊าดของราษฎรไม่ให้เกิดเหตุอัคคีภัยเช่นที่นายเทียนสารวัตรใหญ่โรงพักจักรวรรดิได้รายงานเมื่อปี พ.ศ.2449 ดังนี้

“ด้วยเมื่อวันที่ ๒๐ เดือนนี้เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ ข้าพเจ้าเดินตรวจหน้าที่ไปถึงตามถนนยาวราชถึงปากตรอกอาจม เห็นเงินหลงเอาไม้ขีดไฟจุดน้ำมันปิดโตเลียมซึ่งอยู่ในห้องแถวไม้ของเงินหลง ซึ่งเช่าอยู่ห้องของอำแดงเล็ก ที่ตำบลปากตรอกอาจมถนนยาวราช ข้าพเจ้าเห็นเพลิงลุกขึ้นเพียงปีบน้ำมันปิดโตเลียม ข้าพเจ้ามีความกลัวว่าจะเกิดเพลิงไหม้ขึ้น ได้ร้องห้ามเงินหลงให้ดับเสียโดยเร็ว เงินหลงหาดับไม่ ข้าพเจ้าจึงได้รีบเข้าไปโดยเร็วเพลิงก็ดับ...ข้าพเจ้าเห็นว่าเงินหลงมีเงินเยอะมาก ข้าพเจ้าจึงได้จับตัวเงินหลงมาโรงพัก ได้ถามปากคำเงินหลงๆให้การเงินหลงเติมน้ำมันตะเกียงหก เงินหลงจึงได้เอาไฟจุดจะให้น้ำมันหมด หาได้แก้มึงให้เพลิงไหม้...หากข้าพเจ้าเห็นเสียก่อนหาไม่เพลิงคงติดไหม้บ้านเรือนในแถวตรอกอาจมหมดเปนแน่”¹⁸¹

การที่กองตระเวนสามารถแก้ไขเหตุการณ์ดังกล่าวได้ทันเนื่องจากหน้าที่สำคัญประการหนึ่งที่กองตระเวนมีต่อพื้นที่เมืองคือ การลาดตระเวน ที่ทำให้เจ้าหน้าที่กองตระเวนสามารถพบเห็น

¹⁷⁸ หจข. ร.5 น.22/197 ที่ 228/14456 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบพูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชอาณาจักร ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ.125

¹⁷⁹ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁸¹ หจข. ร.5 น.22/295 ที่ 905/126 รายงานโรงพักจักรวรรดิ นายเทียนสารวัตรใหญ่ ยื่นรายงานต่อเจ้ากรม ปลัดกรม ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 21 มกราคม ร.ศ.126

เหตุการณ์และพฤติกรรมของราษฎรซึ่งเสี่ยงต่อเหตุอัคคีภัยจนสามารถเข้าห้ามปรามหรือแม้กระทั่งช่วยระงับเหตุการณ์ร้ายแรงได้หลายกรณี เช่น คดีของอำแดงกำ อำแดงไก่อเมื่อปี พ.ศ.2450 บริเวณห้องแถวของพระคลังข้างที่ช่วงถนนเยาวราช ดังนี้

“อำแดงกำอำแดงไก่อให้ถ้อยคำตอกกันว่าทั้งสองคนได้ติดไฟต้มเข้าสุกรแต่เวลาค่ำ ครั้นเวลา ๓ ยามเศษ หมิ่นแผ้วภูวดล กับพลตระเวนมาตบประตูห้องอำแดงกำ อำแดงไก่อตื่นขึ้น เห็นเพลิงไม้ขึ้นที่กระดานริมเตา ทั้งสองคนจึงเปิดประตูให้หมิ่นแผ้วและพลตระเวนเข้าไปดับเพลิงจนดับลง”¹⁸²

เหตุการณ์ลักษณะเดียวกันยังเห็นได้จากกรณีเงินปึง เกือบก่อเหตุอัคคีภัยครั้งใหญ่ในย่านถนนเยาวราช ในปี พ.ศ.2450 บริเวณห้องแถวของกรมพระคลังข้างที่ซึ่งได้เช่าอยู่จากความประมาทของตน ดังนี้

“ห้องที่จำเลยอยู่นี้เป็นห้องของพระคลังข้างที่ซึ่งปลูกสร้าง และตามคำของจำเลยให้การว่าเอาไฟจุดตะเกียงเหล็กวิลาด แล้วเอาเชือกแขวนตะเกียงแล้วเพลิงไหม้เชือกขาดตะเกียงตกไปติดน้ำมันลุกขึ้นเป็นการหยาบเลินเล่อมากที่สุด นีกองตระเวนเห็นได้ช่วยกันดับได้ถ้ามิฉะนั้นเพลิงคงติดลุกลามขึ้นใหญ่จำเลยก็คงจะหลบหนีไป”¹⁸³

การใช้เชื้อเพลิงเพื่อแสงสว่างโดยเฉพาะน้ำมันก๊าด ซึ่งเป็นแสงสว่างจากแหล่งเชื้อเพลิงที่ชาวเมืองนิยมใช้มีส่วนทำให้เกิดอัคคีภัยอย่างมาก ซึ่งทำให้ภาครัฐเข้ามาควบคุมทั้งในการเก็บรักษาตลอดจนดูแลพฤติกรรมของราษฎร โดยเฉพาะอย่างหลังนี้เป็นผลมาจากการปฏิบัติงานลาดตระเวนของพลตระเวนอันสะท้อนถึงอำนาจของรัฐที่มาพร้อมกับหน่วยงานที่รัฐตั้งขึ้นเพื่อจัดการพื้นที่เมืองตั้งขึ้นด้วยการตรวจตราพฤติกรรมของผู้คนให้อยู่ในการควบคุมของภาครัฐ

5.3.2.3 การควบคุมข้าวลื้อ

การเกิดข้าวลื้ออันเกี่ยวข้องกับเหตุอัคคีภัยนับเป็นเรื่องที่สร้างความตระหนกตกใจให้กับผู้คนในเมืองหลวงอย่างมาก เพราะการเกิดอัคคีภัยย่อมหมายถึงการสูญเสียทรัพย์สินจำนวนมากหรือ

¹⁸² หจข. ร.5 น.22/276 ที่ 493/2298 พระประชากรกิจวิจารณ์ เจ้ากรมกองอำเภอ เรียน พระยาอินทราธิปไตยสิหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 21 ธันวาคม ร.ศ.126

¹⁸³ หจข. ร.5 น.22/262 ที่ 167/126 รายงานโรงพักสัมพันธวงษ์ นายเฮง สารวัตรแขวง รายงานต่อนายเทียนสารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 16 กันยายน ร.ศ.126

แม้กระทั่งชีวิต แต่เพราะการเกิดเหตุข่าวลือมักเกิดจากผู้ที่มิจุดประสงค์เพื่อผลประโยชน์บางประการ ซึ่งสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎร รัฐจึงมีการควบคุมและลงโทษผู้สร้างข่าวลือเรื่องอัคคีภัย ได้แก่ บรรดาคนทรงเจ้า ที่อาศัยความศรัทธาของราษฎรเป็นเครื่องมือกระจายข่าวลือจากคำพยากรณ์ของตน โดยมุ่งหวังวัตถุประสงค์บางประการเช่น ทรัพย์สินเงินทอง หรือแม้แต่การขัดขวางการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของเมือง ซึ่งปรากฏในปี พ.ศ.2413 บรรดาคนจีนที่อาศัยบริเวณศาลเจ้าพ่อเสือ ที่ถนนบำรุงเมืองได้ให้คนทรงเจ้าพยากรณ์เหตุการณ์ร้ายแรงต่างๆ เพื่อขัดขวางการขยายถนนและปรับปรุงตึกแถวบริเวณถนนบำรุงเมือง เหตุการณ์นี้ยุติลงเมื่อรัชกาลที่ 5 พระราชทานที่ดินผืนใหม่ตรงถนนเพื่อจนครแลกกับที่ดินของศาลเจ้าเดิม¹⁸⁴

รัฐให้ความสำคัญกับบรรดาคนทรงเจ้าที่มักปล่อยข่าวลือก่อนเกิดเหตุเพลิงไหม้อยู่เสมอเพราะนอกจากจะข่มขู่ให้ราษฎรหวาดกลัวแล้ว คนกลุ่มนี้ยังอยู่ในกลุ่มผู้ต้องสงสัยคดีลอบวางเพลิงอยู่ด้วย เนื่องจาก “เมื่อลัวจะมีสมคำดังว่า ก็คิดอ่านการทุจริตทิ้งไฟประกอบเหตุ”¹⁸⁵ เหตุการณ์อัคคีภัยจึงมักเกิดจริงตามคำทำนายอยู่เสมอกระทบต่อการปกครองในศูนย์กลางแห่งอำนาจของรัฐเพราะว่า “ครั้นเมื่อเกิดเหตุเพลิงไหม้แล้ว ก็ยังมีข่าวเจ้าเข้าทรงที่ตำบลโน้นตำบลนี้บอกเหตุการณ์ว่าเพลิงจะไหม้ตำบลโน้นตำบลนี้ต่อไปอีก จนราษฎรชาวร้านชาวบ้านเป็นที่หวาดหวั่น พวกกันรักษาบ้านเรือนการซื้อขายก็ไม่เปนปรกติ”¹⁸⁶ เช่น ในปี พ.ศ.2446 เกิดคำพยากรณ์ว่าจะมีเพลิงไหม้ที่ตึกแถวบริเวณเสาชิงช้า ราษฎรบางรายถึงกับอพยพหลบหนี จากรายงานดังนี้

“พวกที่อยู่แถวโน้นเล่ากันต่อๆมาว่า โหรพูดเกล้าถวายคำทำนายว่า เพลิงจะไหม้อย่างใหญ่ที่ตำบลแถวถนนเสาชิงช้าในวันแรม ๒ ค่ำ หรือ ๓ ค่ำ จะไล่เอาตัวโหรผู้ทำนายหรือได้ความมาแต่ใครก็เอาตัวตนไม่ได้ เปนแต่ชาวร้านพูดกันต่อๆกันมา อำแดงไผ่ผู้ขายผ้าอยู่ที่สี่กั๊กเสาชิงช้า เปนผู้มีบุตรชายอยู่คนเดียว คนใช้มีอยู่น้อย ไม่วางใจเกรงว่าถ้ามีเหตุเกิดเพลิงไหม้ขึ้นจริงจะชนของไม่ทัน จึงได้เก็บเอาผ้ายกไหมของสำหรับขายดีๆเข้าไปฝากไว้ในพระราชวัง”¹⁸⁷

ความวุ่นวายที่เกิดขึ้นจากบรรดาคนทรงเจ้าทำให้รัฐได้ออกประกาศห้ามไม่ให้ทรงเจ้าขึ้นในกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2433 ระบุให้หน่วยงานนี้มีหน้าที่จับกุมคนทรงเจ้ารวมไปถึงบรรดาผู้ร้ายลอบวางเพลิงซึ่ง

¹⁸⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาเทวัญวิมลราชานุภาพ, *ความทรงจำ* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2546), หน้า 151-152.

¹⁸⁵ “ประกาศห้ามไม่ให้ไทยแลจีนทรงเจ้าในที่ต่างๆ,” ใน *ประชุมกฎหมายประจำศก* เล่ม 12 ร.ศ.108-109, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 152.

¹⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

¹⁸⁷ หจข. ร.5 น.22/75 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบ บังคมทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 มกราคม ร.ศ.125

จะได้รับโทษอย่างหนักตั้งแต่โทษตั้งแต่ 30 ปี ถึง 50 ปี ไปจนถึงประหารชีวิตสำหรับคนร้ายวางเพลิง ต่อมาได้มีประกาศในลักษณะเดียวกันในปี พ.ศ.2434 กำหนดโทษเพิ่มเติมด้วยการปรับเป็นเงินจำนวน 20 บาท สำหรับเจ้าของโรงเรือนที่ให้บรรดาคนทรงเจ้าใช้ประกอบพิธี¹⁸⁸ อันเป็นการสะท้อนถึงปัญหาจากคนทรงเจ้าที่กระทบต่อความสงบเรียบร้อยของกรุงเทพฯ และยังเห็นถึงอำนาจของรัฐที่เข้าควบคุมวิถีชีวิตและความเชื่อของราษฎรที่กระทบต่อความมั่นคงของรัฐผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการควบคุมพฤติกรรมของราษฎรที่เข้าใช้พื้นที่เมืองให้เกิดความสงบสุขโดยทั่วกัน

การเกิดเหตุอัคคีภัยสร้างความสูญเสียแก่ชีวิตและทรัพย์สินของทั้งราษฎรและรัฐ แต่อัคคีภัยเช่นกันที่สร้างโอกาสให้รัฐได้แสดงบทบาทด้านการปกครองในยุคระบบมุลนาย-ไพร่เสื่อมคลายลงด้วยการที่รัฐสามารถปกครองราษฎรได้โดยตรงด้วยมาตรการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งมีกองตระเวนเป็นหน่วยงานหลักในการใช้อำนาจรัฐตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายไปสู่ผู้คนทุกกลุ่มที่เข้าใช้พื้นที่เมืองในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐ

5.4 การจัดการพื้นที่ “ด้านมืด” ของกรุงเทพฯ

การพัฒนาที่ดินในเชิงพาณิชย์มีส่วนสำคัญต่อการเกิดบริเวณ “ด้านมืด” ของกรุงเทพฯ โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นตรอก ซอย และพื้นที่หลังตึกแถว ประกอบกับนโยบายภาครัฐที่มีส่วนผลักดันแหล่ง “อบายมุข” เข้าไปในพื้นที่ส่วนนี้ซึ่งเป็นถิ่นพักอาศัยของราษฎร ส่งผลให้เกิดปัญหาตามมาจนภาครัฐต้องใช้หน่วยงานกองตระเวนเป็นเครื่องมือจัดการพื้นที่เมืองให้เกิดความสงบเรียบร้อย แสดงถึงความสำคัญของกองตระเวนที่มีต่อพื้นที่เมืองในส่วนต่างๆ ไม่เว้นกระทั่งในพื้นที่อันเร้นลับของศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐ

5.4.1 กำเนิดพื้นที่ด้านมืด

กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 ได้รับการปรับปรุงจนมีรูปลักษณะเป็นเมืองที่มีความทันสมัยเช่นที่เทียนวรรณ นักคิดนักเขียนสมัย บันทึกลงไว้ในจดหมายเหตุคำกลอน สรุปรพระราชกรณียกิจภายหลังการเสด็จสวรรคตของรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ.2453 ดังนี้

“สร้างตลาดเสาร์ชิงช้าตรงหน้าวัด นามสุทัศน์เทศเปนเดชศรี ตัดถนนในนคร
ในตอนนี้ รวมถึงสี่ห้าถนนหนไปมา เรียกพระราชดำเนินเดินสดวก ทั้งรวมบวรราชินีมี
สง่า พาหุรัฐตัดกว้างทางลีลา อีกเรียกว่าถนนเข้าสารโบราณนาม กับถนนบพิตรตึกไม่กว้าง

¹⁸⁸ “ประกาศห้ามมิให้คนทรงเจ้า ร.ศ.110,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 13 ร.ศ.110-111, เสถียร
ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 68-70.

มีหนทางทลุไปในสนาม นานี่นั้งสุโทยสวรรคร์สำคัญนาม สร้างตึกกรมรอบเมืองรุ่งเรือง
ครั้น”¹⁸⁹

ทั้งถนนและตึกแถวเป็นสัญลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความเจริญของบ้านเมืองแห่งรัชสมัย แต่
ขณะเดียวกันพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯกลับมีบางบริเวณที่เร้นลับสายตาผู้คนจากแนวถนนใหญ่และ
ตึกแถวสวยงามสองข้างทาง ได้แก่ พื้นที่หลังตึกแถวและตรอกซอยต่างๆที่มีจำนวนมาก พื้นที่ของเมือง
ดังกล่าวนับว่าเป็นพื้นที่ “ด้านมืด” ของเมืองอันเป็นบริเวณที่มีราษฎรเข้าใช้ประโยชน์ประกอบ
กิจกรรมต่างๆไม่น้อยไปกว่าตามแนวถนนสายหลัก แต่ก็เป็นที่ซึ่งประสบปัญหามากมายเช่นกัน
ลักษณะเช่นนี้เกิดขึ้นได้ทั่วไปในเมืองใหญ่ดังที่ เจ้าชายวิลเลียมแห่งสวีเดน (H.R.H.Prince William of
Sweden)* ซึ่งเดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2454 กล่าวว่า “กรุงเทพฯ ก็เป็นเช่นเดียวกับ
เมืองใหญ่ทุกเมืองที่จะต้องมิด้านมืด”¹⁹⁰

ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ซึ่งจะทำให้เกิด “ด้านมืด” ของเมือง ส่วนหนึ่งเกิดจากลักษณะ
ของการตั้งถิ่นฐานของราษฎรในกรุงเทพฯแต่เดิม เช่น บริเวณสำเพ็ง ย่านการค้าของชาวจีนที่มีมา
ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ บริเวณนี้มีลักษณะ “ไม่เป็นถนนแท้ แต่เป็นเหมือนตรอกใหญ่ๆ มีห้าง
ร้านค้าซึ่งเป็นเงินเกือบทั้งหมด ติดต่อกันตลอดไปตั้งแต่ประตูสะพานหิน ไปจนถึงแม่น้ำที่วัดกะละ
หว่า”¹⁹¹ การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนในสำเพ็งอาศัยแนวลำน้ำเจ้าพระยาสำหรับขนถ่ายสินค้าเป็นหลัก
ทำให้จำเป็นต้องมีตรอกซอยจำนวนมากสำหรับเดินลงทำน้ำหรือท่าเรือ¹⁹² อีกทั้งบริเวณนี้เป็นชุมชน
ขนาดใหญ่จึงจำเป็นต้องเชื่อมทางสัญจรทางบกด้วยการมีตรอกซอยในชุมชนทำให้บริเวณสำเพ็งมี
ตรอกซอยจำนวนมากเช่นขุนวิจิตรมาตราบรรยายไว้ดังนี้

“มีตรอกมีซอย สำหรับเดินถึงกันตลอดทั้งสองซีก ซีกขวาเป็นตรอกลงแม่น้ำ ซีก
ซ้ายเป็นตรอกไปออกทุ่งทางบก สรุปลแล้วก็ว่าสามเพ็งหรือจะเรียกว่า “ย่านสามเพ็ง”
เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า ด้านสกัดทางตะวันตกเป็นคลองโอง่าง ด้านสกัดทางตะวันออก
เป็นคลองผดุงฯ ด้านเหนือเป็นแนวถนนเจริญกรุง ด้านใต้เป็นแนวลำแม่น้ำเจ้าพระยา มี

¹⁸⁹ เทียนวรรณ, รวมงานเขียนของเทียนวรรณ (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2544), หน้า 13.

*เจ้าชายวิลเลียมแห่งสวีเดน เดินทางเข้ามาในกรุงเทพฯเมื่อปี พ.ศ.2454 เพื่อร่วมงานพระราชพิธีบรม
ราชาภิเษกรัชกาลที่ 6

¹⁹⁰ เจ้าชายวิลเลียมแห่งสวีเดน, ดินแดนแห่งแสงตะวัน (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร, 2542), หน้า 93.

¹⁹¹ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 248.

¹⁹² กาญจนาคพันธุ์, คอคิด...ขอเขียน ชุดใหม่ เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาค
พันธุ์), 2542), หน้า 111.

ถนนใหญ่สายเดียวคือถนนสามเพ็ง นอกนั้นเป็นตรอกเป็นซอยไปทั้งสิ้น เป็นที่อยู่ของชน
ชาวจีน”¹⁹³

ขณะเดียวกัน เมื่อทางราชการต้องการพัฒนาเมืองหลวงด้วยการตัดถนนได้ตัดผ่านบริเวณ
ตรอกซอยที่มีมาแต่เดิม เช่น ถนนเยาวราชซึ่งผ่านบริเวณพื้นที่สำเพ็งเดิมทำให้สองฝั่งของถนนสายนี้
เต็มไปด้วยตรอกซอยเช่นเดียวกับถนนสำเพ็งที่มีมาก่อนหน้านี้¹⁹⁴ ลักษณะเช่นนี้สะท้อนได้จากจำนวน
ตรอกซอยที่สำรวจอย่างเป็นทางการในกรุงเทพฯเมื่อปี พ.ศ.2426 เพื่อกำหนดเลขที่บ้านสำหรับส่ง
ไปรษณีย์ในฝั่งพระนครและธนบุรีซึ่งมีรายชื่อถนน 77 สายส่วนตรอกมีถึง 102 ตรอก จำนวนของ
ตรอกที่มากมายเช่นนี้สะท้อนถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมบนบกมาก
ขึ้น¹⁹⁵

นอกจากนี้ พื้นที่ซึ่งจะเป็น “ด้านมืด” ของเมืองยังเกิดจากลักษณะการสร้างถนนในสมัย
รัชกาลที่ 5 มีการสร้างทั้งในแนวตรงและแนวขนานกันทำให้ถนนแต่ละสายตัดกันลักษณะสี่เหลี่ยม
ตามอย่างถนนในตะวันตก¹⁹⁶ ซึ่งส่งผลต่อลักษณะการสร้างตึกแถวสองฝั่งถนนเกิดลักษณะเป็นกำแพง
ล้อมรอบพื้นที่ทั้งสี่ด้าน มีพื้นที่ใหญ่อยู่ตรงกลาง ซึ่งมักใช้เป็นที่สร้างตลาด รวมถึงสถานบันเทิง เช่น
โรงมหรสพ อย่างที่ตลาดนางเลิ้ง ตลาดท่าเตียน¹⁹⁷ และตลาดเสาชิงช้า¹⁹⁸ พื้นที่ตรงกลางตึกแถว
เหล่านี้บางที่เรียกว่า “เวียง” มักมีทางเข้าออกเพื่อเชื่อมกับถนนใหญ่ ซึ่งมักมีผู้คนเข้าไปตั้งถิ่นฐานหรือ
สร้างตึกและโรงแถวให้เช่า เช่น ตึกแถวบริเวณถนนจักรเพชรและถนนบ้านหม้อบริเวณเวียงข้างในมีการ
สร้างห้องแถวชั้นเดียวให้เช่า พร้อมกับตกแต่งอย่างดีมีผู้นิยมไปเช่ากันมาก¹⁹⁹

5.4.2 บทบาทของพื้นที่ด้านมืดต่อราษฎร

พื้นที่ซึ่งเป็น “ด้านมืด” ของกรุงเทพฯหลายแห่งเป็นแหล่งพำนักอาศัยของบรรดาราษฎรซึ่ง
มักอาศัยตามห้องเช่ามีทั้งที่เป็นห้องแถวไม้ โรงแถวและตึกแถวชั้นเดียว เช่น บริเวณตรอกซอยริมถนน
ตะนาวมีลักษณะตึกแถวตามที่ขุนวิจิตรมาตรากล่าวคือ “ตึกแถวเตี้ยชั้นเดียวนั้นค่อนข้างกว้างและลึก

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 112.

¹⁹⁴ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 250.

¹⁹⁵ สารบาณูชี ส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.1245 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ
จำกัด, 2541) และ จีรวัดน์ แสงทอง, “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475,” หน้า 56.

¹⁹⁶ เกื้อกุล ยืนยงอนันต์, การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: หน่วยศึกษานิตเทศก์ กรมการฝึกหัดครู, 2520), หน้า 156.

¹⁹⁷ สมชาติ จิงสิริอารักษ์, สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4-พ.ศ.2480, หน้า 231.

¹⁹⁸ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 110.

¹⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 151.

เข้าไปมาก กั้นเป็นห้องได้ถึงสามห้อง ส่วนอีกตอนสุดท้ายของห้องเป็นพื้นที่ดินรกรๆ คนอยู่ต่อเป็นชาน และทำบันไดสองสามชั้นลงไปได้”²⁰⁰

บรรดาห้องเช่าตามตรอกและหลังตึกแถวเป็นที่พักอาศัยของราษฎรที่มีรายได้เพียงเล็กน้อย โดยอัตราค่าเช่าห้องในปี พ.ศ.2450 บริเวณถนนบำรุงเมืองและถนนเจริญกรุงอยู่ที่ 3-10 บาทต่อเดือน นับว่าเป็นค่าเช่าอัตรากฎมากหากเทียบกับค่าจ้างแรงงานไร้ฝีมือระหว่างปี พ.ศ.2443-2453 ที่อยู่ระหว่าง 75 สตางค์-1 บาทต่อวัน²⁰¹ แต่ถึงกระนั้นแล้ว ยังมีผู้เช่าได้ค้ำค่าเช่าอยู่เสมอ เช่น เมื่อปี พ.ศ.2451 จีนขึ้นค้ำค่าเช่าห้องของพระคลังข้างที่ในตรอกสุนัขเนาเดือนละ 4 บาทต่อเนื้อกันถึง 2 เดือน จนผู้ดูแลต้องขบไล่จีนขึ้นเพื่อนำห้องไปให้ผู้เช่ารายอื่นต่อไป²⁰²

สถานะทางเศรษฐกิจของบรรดาผู้เช่าตามตรอกซอยและพื้นที่หลังตึกแถวจะเดือดร้อนมากขึ้น หากต้องสูญเสียแหล่งพำนักของตนไปเมื่อกรุงเทพฯ กำลังก้าวเข้าสู่ความเจริญด้านเศรษฐกิจด้วยถนนและตึกแถวที่เป็นระเบียบสองข้างทาง ดังในคำร้องทุกข์ของราษฎรชาวตรอกเต้าเมื่อปี พ.ศ.2436 กล่าวถึงความไม่เป็นธรรมของเจ้าพนักงานเมื่อมีการตัดถนนยาวราชผ่านบริเวณชุมชน ดังนี้

“ด้วยที่ตำบลตรอกเต้านั้น เจ้าพนักงานไปวัดตัดจะทำถนนวัดปักไม้หาตรง เบนยุติธรรมไม่ ถ้าถูกที่บ้านผู้มีบรรดาศักแล้ว เจ้าพนักงานก็ไม่ทำ กลับวัดปักใหม่ ถูกแต่ที่ราษฎรทั้งสิ้น ถนนก็หาตรงไม่ ภาวกข้าพระพุทธเจ้าได้ความเดือดร้อนนัก เพราะจะอยู่อาศัยใครไม่มีก็ถูกตัดทำถนนหมด ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯว่า ไม่มีที่อาศัยใครข้าพระพุทธเจ้าจึงร้องทุกข์ถวาย เพื่อได้รับทุกข์ราษฎร”²⁰³

บรรดาตรอกในกรุงเทพฯ หลายแห่งเป็นแหล่งประกอบอาชีพหลากหลายซึ่งสัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ บางแห่งขึ้นชื่อเรื่องผลิตสินค้าบางประเภทจนมีการนำเอาชื่อผลิตภัณฑ์ในตรอกมาเป็นชื่อสถานที่ เช่น ตรอกย่านคนจีนอย่างตรอกสุกร มีราษฎรตามสำรวจทะเบียนบ้านเมื่อปี พ.ศ.2426 มีชาวจีนประกอบอาชีพเลี้ยงสุกร ขายสุกร และเป็นเจ้าภาษีสุกร จำนวน 5 รายจาก 14 ราย ส่วนตรอกถั่วอก มีชาวจีนเพาะถั่วอกขายเพียงรายเดียว²⁰⁴ ขณะที่การประกอบอาชีพของชาวไทย เช่น ตรอก

²⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 65.

²⁰¹ Porphant Ouyyanont, “Physical and Economic Change in Bangkok 1851-1925,” *Southeast Asian Studies*, 36(March, 1999) 4: 470 อ้างถึงใน ณัฐยา อัสวพงษ์อนันต์, “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ.2367-2460: การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 145.

²⁰² หจข. ร.5 น.22/329 ที่ 1340/127 นายผล สารวัตรแขวงโรงพักจักรวรรดิ ถึง นายจางสารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 19 ธันวาคม ร.ศ.127

²⁰³ หจข. ร.5 ยธ.9/3 หนังสือร้องทุกข์ราษฎรตำบลตรอกเต้า เดือนมีนาคม ร.ศ.112

²⁰⁴ สารบาญชี ส่วนที่ 2 คือราษฎรในจังหวัด ถนน แล ตรอก จ.ศ.1245, หน้า 368-369, 439-440.

ที่เป็นย่านพักอาศัยของข้าราชการชาวไทยก็จะมีบรรดาข้าราชการกรมกองต่างๆอาศัยอยู่มาก เช่น ตรอกข้างวัดราชนัดดาราม ตรอกบ้านลาวข้างวัดโสมมณีส ส่วนตรอกข้างโบสถ์พราหมณ์ มีคนไทยผลิตสินค้าขาย เช่น ดินสอ และข้าวเกรียบ อีกด้วย²⁰⁵

สำหรับตรอกอีกหลายแห่งกลับขึ้นชื่อในเรื่อง “แหล่งอบายมุข” ซึ่งนับเป็นแหล่งให้ความบันเทิงของชาวกรุงเทพฯขณะนั้น เช่น ตรอกเต้า ตรอกแดง ตรอกอาเนียเกง ตรอกอาม่าเกง ตรอกมุลฝอย และตรอกโรงคราม ตรอกเหล่านี้อยู่บริเวณสำเพ็งเป็นแหล่งโสเภณี เนื่องจากกลุ่มลูกค้ามักเป็นชาวจีนอาศัยอยู่ในย่านการค้าที่สำคัญแห่งนี้²⁰⁶ ส่วนพื้นที่หลังตึกแถวก็เป็นแหล่งประกอบกิจการประเภทนี้เช่นกัน ดังในรายงานการสืบคดีเพลิงไหม้เมื่อปี พ.ศ.2449 กล่าวถึงโรงหญิงหาเงินของอำแดงแหบริเวณตรอกวัดตึกเก่า ย่านสำเพ็ง ใ้รายละเอียดถึงลักษณะของแหล่งประกอบการในพื้นที่ดังกล่าว ว่า

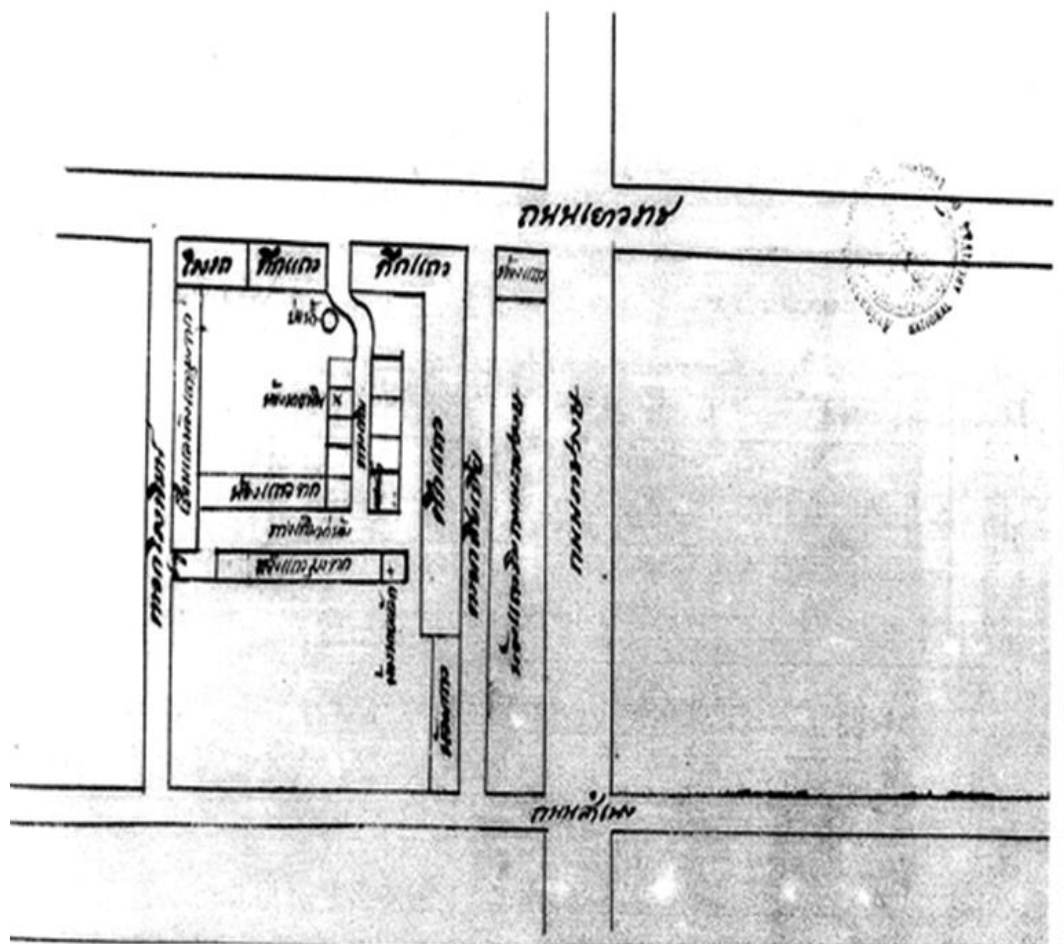
“โรงหญิงหาเงินโรงนี้ เปนโรงไม้ ๒ ชั้น ๕ ห้อง ตั้งอยู่เคียงตรอกวัดตึกเก่า ปลูกอยู่หลังตึกแถวริมถนนจักรวรรดิ ที่สี่แยกถนนจักรวรรดิกับถนนเยาวราชมุมตะวันตกเฉียงใต้ มีตรอกเดินคั่นระหว่างหลังตึกแถว กับโรงหญิงหาเงินเลี้ยวออกมา ถนนจักรวรรดิทางด้านสกัดตึกแถวได้อีกทางหนึ่งด้วย”²⁰⁷

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 350, 387-389.

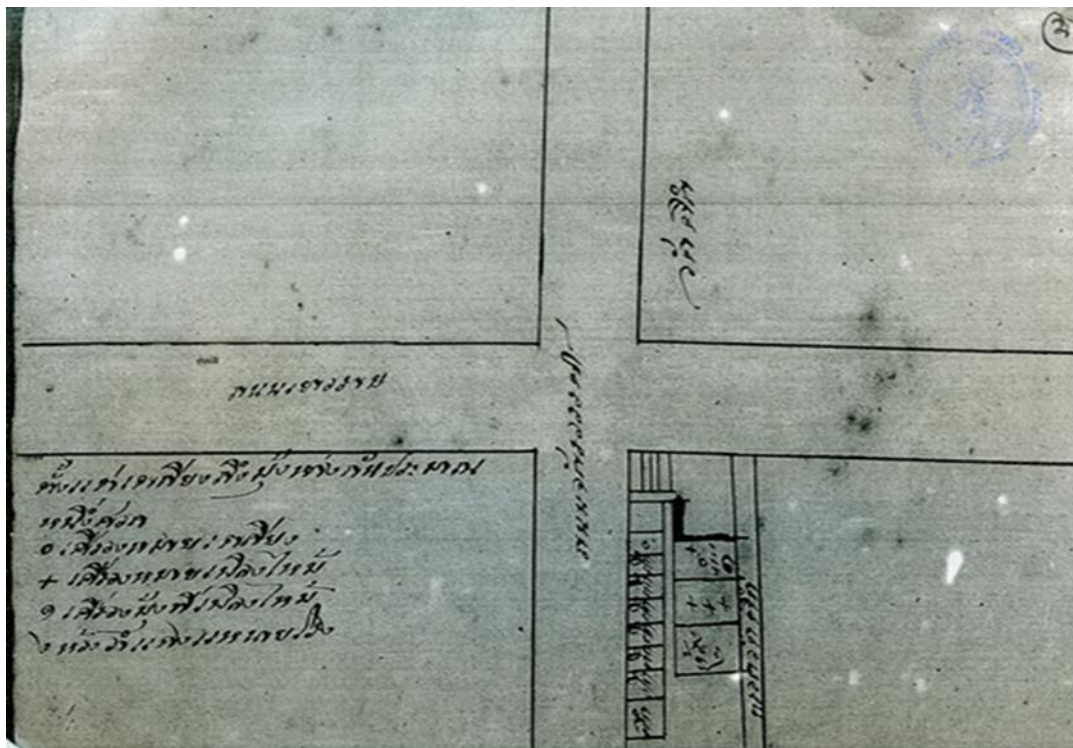
²⁰⁶ ดารารัตน์ เมตตาริกานนท์, “โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ.2411-2503,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 19-22.

²⁰⁷ หจข.ร.5 น.22/194 ที่ 227/14455 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ.125

แผนที่ 3 แสดงลักษณะพื้นที่บริเวณหลังตึกแถวและตรอกซอยแยกจากถนนสายหลัก

ที่มา : หจข. ร.5 น.22/213 มีผู้รื้อวางเพลิงทั้งที่สวนพระยาศรีพิพัฒน์ตำบลปากคลองบางขุนนนท์ และที่โรงแถวใกล้ตรอกสิบเปี้ยถนนเยาวราช และโรงเงินเลี้ยงเปิดในสวนตรอกหลังบ้านพระสุนทรการพิมล กับที่ห้องเงินยู่เซง ตำบลหน้าวัดปทุมคงคา รวม 4 ราย ช่วยกันจับตัวได้นายผลัด เงินยู่เซง ส่งศาลใต้สวนแล้ว (8-16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125)

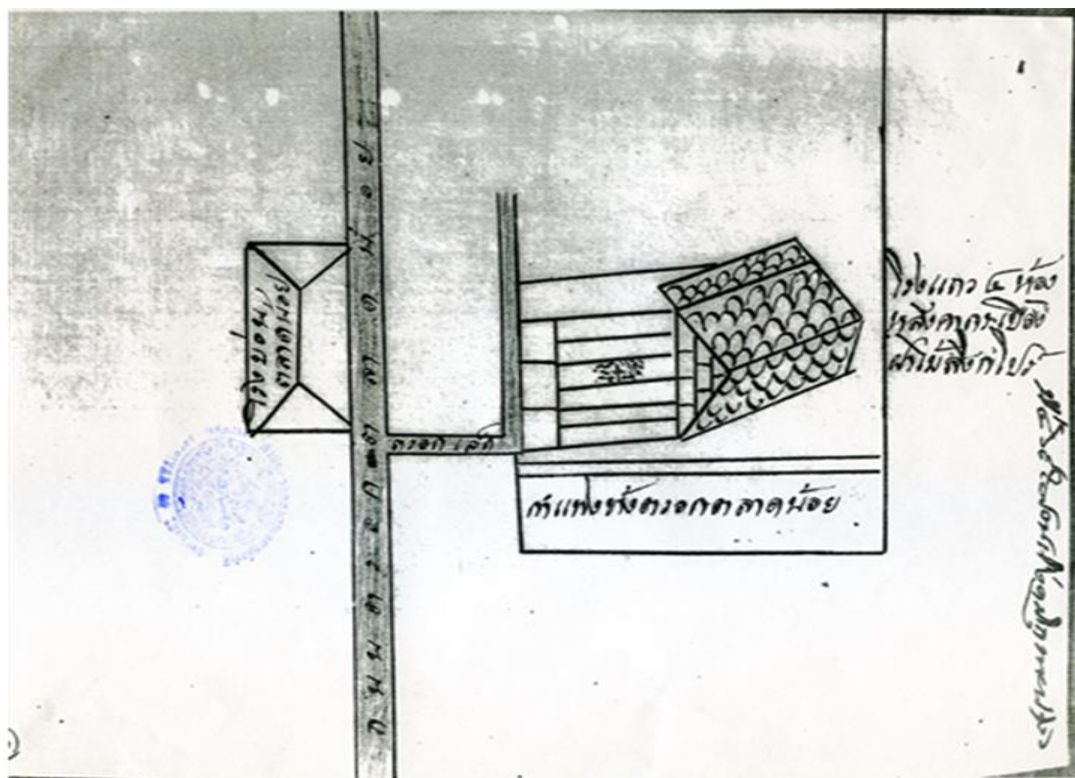
แผนที่ 4 แสดงที่ตั้งโรงหญิงโสเภณีอยู่ในบริเวณพื้นที่ “ด้านมืด” ซึ่งเกิดเหตุเพลิงไหม้
 ที่มา : หจข. ร.5 น.22/194 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่ห้องแถวตำบลในตรอกวัดตึกใกล้บ้านเลื่อน
 ฤทธิ์ช่วยกันดับทันได้ความว่าอำแดงมีคนหาเงินกับนายลอยฟัวแกล้งเอาตะเกียง
 วางข้างมุ้งให้ไหม้ขึ้นยังไต้สวนอยู่ (14-25 มกราคม ร.ศ.125)

บรรดากิจการ “โรงหญิงหาเงิน” มักเฟื่องฟูอยู่ตามบริเวณ “ด้านมืด” ของเมืองได้แก่พื้นที่ตรอกต่างๆ และพื้นที่หลังตึกแถวซึ่งมักมีความเกี่ยวเนื่องกันในเชิงกายภาพ เพราะตรอกซอยเหล่านี้ก็ถูกใช้เป็นทางสัญจรเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่หลังตึกแถวกับแนวถนนสายหลักของเมือง นอกจากนี้ บริเวณพื้นที่ดังกล่าวยังเป็นแหล่งรวมสถานบันเทิงนานาชนิดโดยเฉพาะ โรงบ่อนเบี้ย ที่มีโรงมหรสพ ร้านอาหารหลากหลายประเภท ไปจนถึงโรงรับจำนำ ตั้งอยู่รายรอบจนกระทั่งเป็นศูนย์กลางบันเทิงของราษฎร ทั้งนี้เนื่องจากนโยบายของภาครัฐตั้งแต่ปี พ.ศ.2430 จนถึงปี พ.ศ.2460 ได้มุ่งลดจำนวนบ่อนจาก 431 แห่งให้เหลือเพียง 16 แห่ง โดยเฉพาะนโยบายภาครัฐตั้งแต่ปี พ.ศ. 2430-2434 ได้เปลี่ยนแปลงที่ตั้งของบ่อนจากริมถนนใหญ่ให้ไปอยู่ตามตรอกซอยทั้งหมดนับเป็นการผลักดันให้โรงบ่อนเข้าไปอยู่ในใจกลางของชุมชนมากขึ้น ด้วยเห็นว่าเป็นการสร้างรายได้มหาศาลให้แก่ภาครัฐ²⁰⁸

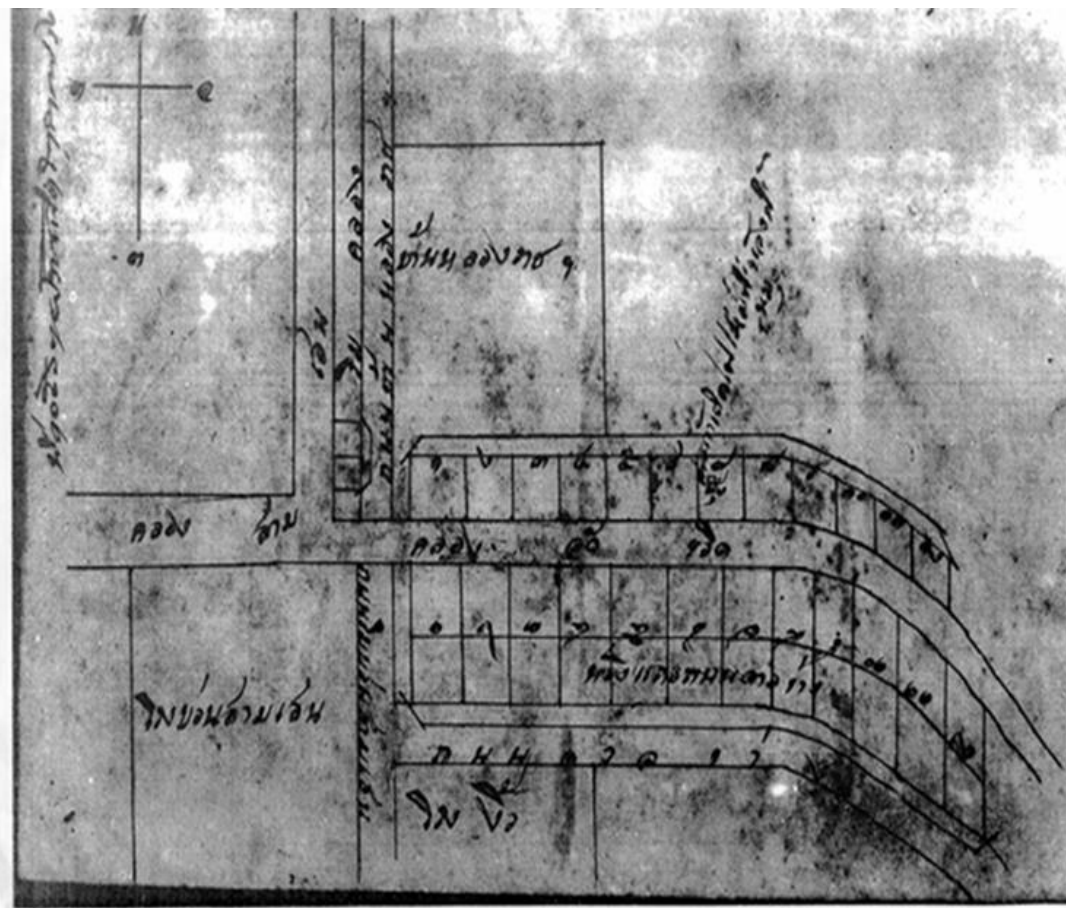
พื้นที่ “ด้านมืด” ของกรุงเทพฯ มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตราษฎรในฐานะแหล่งที่พักอาศัย แหล่งประกอบอาชีพในด้านการเป็นแหล่งผลิตสินค้าอันสัมพันธ์กับบทบาทการเป็นเมืองพาณิชย์กรรม และเป็นแหล่งบันเทิงเรีงรมย์ของผู้คนจำนวนมากที่เกี่ยวข้องกับธุรกิจอบายมุข โดยที่รัฐมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งกระบวนการก่อกำเนิดพื้นที่ด้านมืดรวมทั้งนโยบายที่รับแสวงหาผลประโยชน์จากพื้นที่เหล่านี้ ซึ่งมีส่วนต่อการสร้างปัญหาในพื้นที่เหล่านี้จนทำให้ต้องมีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นทั้งจากรัฐและราษฎร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²⁰⁸ ญัฐยา อัครพงษ์อนันต์, “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ.2367-2460: การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม,” หน้า 49-53.

แผนที่ 5 แสดงที่ตั้งโรงบ่อนตลัดน้อยที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ “ด้านมืด” ตามนโยบายของรัฐ
 ที่มา : หจข. ร.5 น.22/215 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่เรือนนายแถมตำบลหลังท่าคลากแอน
 กำปนี กองตระเวนและชาวบ้านช่วยกันดับได้ (18-23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125)

แผนที่ 6 แสดงที่ตั้งโรงพยาบาลและโรงจิวสำหรับสร้างความบันเทิงให้กับผู้ใช้บริการ

ที่มา : หจข. ร.5น.22/269 เพลิงรูปตึกใหม่มั่งจิวเซงกั้งที่ห้องแถวตำบลถนนดาวช่างช่วยกันดับได้
(15-17 ตุลาคม ร.ศ.126)

5.4.3 ปัญหาที่เกิดขึ้นที่ด้านมืด

บริเวณสองฝั่งถนนของกรุงเทพฯ เป็นภาพลักษณ์ความศิวิไลซ์ของเมืองหลวงที่เป็นผลมาจากการพัฒนาพื้นที่เชิงกายภาพอย่างเป็นรูปธรรม แต่ถัดจากแนวถนนใหญ่ก็นั้นกลับให้ภาพที่ต่างออกไป เช่นที่เจ้าชายวิลเลียมแห่งสวีเดน ได้ออกท่องเที่ยวพื้นที่ “ด้านมืด” ของกรุงเทพฯ เมื่อปี พ.ศ.2454 เพราะทรงต้องการ “ศึกษาหาข้อมูลเกี่ยวกับความไม่ดีไม่งามต่างๆของกรุงเทพมหานคร”²⁰⁹ ดังนั้นจึงทรงเลือกตรอกบางแห่งในย่านสำเพ็งซึ่งมีทั้งโรงยาฝิ่น และโรงบ่อนเป็นสถานที่ท่องเที่ยวสำหรับพระองค์ สภาพ “แหล่งท่องเที่ยว” ที่ทรงบรรยายนั้นแตกต่างจากภาพความทันสมัยของกรุงเทพฯ อย่างสิ้นเชิง ดังนี้

²⁰⁹ เจ้าชายวิลเลียมแห่งสวีเดน, ดินแดนแห่งแสงตะวัน, หน้า 93.

“ทุกสิ่งดูสงบเงียบและไม่มีผู้คนอยู่อาศัย เราแทบจะไม่ได้เห็นมนุษย์เลยซักคน ได้ยินแต่เสียงเห่าหอนอย่างโหยให้ของสุนัขดังแทรกความเงียบงันขึ้นมาบ้างเป็นครั้งเป็นคราว เห็นบ้านหลังเตี้ยๆๆๆใกล้เข้ามาเรื่อยๆบานหน้าต่างประตูไม้ดำทมะมันประจันหน้าเข้าหาเราเหมือนกับเป็นเบ้าตาอันว่างเปล่าของภูติผีปีศาจ ข้าพเจ้าเองนั้นเคยหลงทางเมื่อนานมาแล้ว ดังนั้นเชื่อว่าข้าพเจ้าคงไม่มีทางหาออกไปจากเขาวงกตนี้ได้ด้วยตัวเองเป็นแน่แท้ ทางยังคงแคบลงเข้าไปเรื่อยๆ สรรพสิ่งที่อยู่แวดล้อมนั้นก็ยิ่งดูลึกลับและน่าเกลียดมากขึ้น แต่ก็ยังอุ่นใจที่เรามีหัวหน้าตำรวจร่วมมาในคณะด้วยคนหนึ่ง แล้วก็ยังมีปืนพกของบราวน์ิงพกอยู่ในกระเป๋ากางเกง”²¹⁰

การออกท่องเที่ยวกรุงเทพฯของพระราชอาคันตุกะผู้สูงศักดิ์พระองค์นี้อาจเป็นกิจกรรมที่เสี่ยงภัยอยู่มากเมื่อทรงต้องเผชิญกับพื้นที่ “ด้านมืด” ดังนั้นการมีเจ้าหน้าที่ตำรวจพร้อมอาวุธคุ้มกันมาด้วยจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่ง แต่สำหรับราษฎรทั่วไปการสัญจรผ่านบริเวณเช่นนี้นับว่าเสี่ยงอันตรายไม่น้อยโดยเฉพาะยามค่ำคืนตามท้องถนนของกรุงเทพฯมักมีคดีฉกชิงวิ่งราวจำนวนมาก²¹¹ และบรรดาคนร้ายก็อาศัยตรอกซอยต่างๆหลบหนีเป็นประจำ²¹² มีหน้าซำเหล่าคนร้ายยังอาศัยบริเวณพื้นที่หลังตึกแถวก่อเหตุโจรกรรมผู้พักอาศัยตึกแถวบริเวณริมถนนอีกด้วย เช่น รายงานข่าวของหนังสือพิมพ์บางกอกสมัยเมื่อปี พ.ศ.2442 ดังนี้

“เมื่อวันที่ ๓ เดือนนี้ เวลากลางคืนมีอ้ายคนร้ายเอาบันไดพาดหลังตึกแถวถนนหน้าบ้านพระยาพิไชยสงคราม ห้องนายคำแดงสมบุญ เจ้าของห้องไม่รู้สึกรู้สีก อ้ายคนร้ายเก็บเอากำไลทองคำและ รูปประพรรณต่างๆ โคมลาน ชันน้ำ รวมราคา ๕ ชั่งเศษ รุ่งเช้าจึงได้ทราบและเหบบันไดอ้ายคนร้ายซึ่งทิ้งอยู่หลังตึก”²¹³

พื้นที่ “ด้านมืด” เช่น บริเวณหลังตึกแถวยังมีวิถีชีวิตไม่สำราญรมย์สำหรับเมืองที่กำลังก้าวสู่ความทันสมัย เช่นที่ มิสเตอร์อิริก เซ็น เย ลอซัน เจ้ากรมกองตระเวน ร้องเรียนเมื่อปี พ.ศ.2448 ว่า ราษฎรใช้พื้นที่หลังตึกแถวปลูกเฟิงและโรงครัวรुकล้ำเข้ามายังพื้นที่กระทรวงนครบาล สร้างปัญหาต่างๆ ดังนี้

²¹⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 94-95.

²¹¹ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนประจำปรีตันโกสินทร์ศก 120

²¹² กาญจนาคพันธ์, คอคิด...ขอเขียน ชุดใหม่ เล่ม 1, หน้า 135.

²¹³ “เปลี่ยนชื่อตรอกให้งาม,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 6 เมษายน ร.ศ.118).

“ข้าพพระพุทธเจ้าขอความกรุณาเจ้าคุณได้โปรดสั่งให้เจ้าพนักงานลงมือทำโดยเร็วด้วย เพราะว่าถ้าทิ้งไว้ไม่มีกำแพงหรือกันรั้วกันเขตรแล้ว พวกเขาดีกเหล่านี้ก็จะขึ้นปลูกโรงร้านกินเขตรเข้ามาเสมอ แลการที่เขาเข้ามาอยู่ใกล้นั้น ได้กระทำให้เกิดความรำคาญต่างๆ คือ ตีเด็กร้องไห้มีเสียงอีกกระตึก แลตำน้ำพริกทำครว้ แลทะเลาะกันเองบ้าง แลบางทีก็ลอบเอาของโสโครกมาเททิ้งไว้ตามริมออฟฟิศมีกลิ่นเหม็นอย่างที่สุด ข้าพเจ้าอยากขอให้กันคนพวกนี้ออกไปเสียให้ห่างจากกระทรวงให้ได้จงมากที่สุด”²¹⁴

สำหรับพื้นที่บริเวณตรอกซอยต่างๆ ก็เป็นบริเวณที่ชุกซ่อนความไม่งดงามของเมืองไว้ โดยเฉพาะปัญหาสิ่งปฏิกูลจนหลายตรอกเป็นที่ขึ้นชื่อในเรื่องนี้สะท้อนออกมาจากชื่อของตรอกอย่าง ตรอกเว็จซี่ หรือตรอกอจาม และ ตรอกสุนัขเนา จนกระทั่งหนังสือพิมพ์บางฉบับเรียกร้องให้ทางการเปลี่ยนชื่อตรอกทั้งสองแห่งเป็น ตรอกเสาวคนธ์ และตรอกวิมลมาลี ด้วยเห็นว่าชื่อตรอกที่เรียกกันนั้น “เหมือนเรียกบอกอาการประจําชื่อให้คนรู้เหตุชั่วร้ายมาแต่เดิมว่า ตรอกที่หนึ่งในบ้านเมืองมีแต่ อจاملามก สกกะปรกด้วยของโสโครก ตรอกที่สองนั้นก็เพนของมีแต่ซากศพสุนัขเนาเพนอสุจิน่าเกลียดน่าชังไปทั้งสิ้น”²¹⁵ ส่วนบางตรอกอจามีสภาพความสกปรกมากกว่านี้ เช่นที่ตรอกแปดตำรวจ ใกล้กับวัดมหาธาตุถึงขั้นมีศพคนตายทิ้งอยู่ในตรอกเป็นเวลาหลายวัน²¹⁶

ปัญหาพื้นที่ด้านมืดดังกล่าวล้วนซ่อนเร้นอยู่ท่ามกลางความเจริญของกรุงเทพฯ ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะการดำรงชีวิตและสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อมที่ผู้คนในเมืองหลวงต้องอยู่ท่ามกลางปัญหา ด้วยบทบาทของการเป็นผู้สร้างและผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหาเหล่านี้ องค์กรที่ดี ความปราศจากระเบียบในพื้นที่อันหลบเร้นเช่นนี้ไม่พ้นอำนาจการจัดการของภาครัฐที่มีต่อวิถีชีวิตราษฎรอันมีกองตระเวนเป็นหน่วยงานหลักในการเข้าจัดการกับปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้น

5.4.4 การจัดการของรัฐต่อพื้นที่ด้านมืด

กองตระเวนเป็นหน่วยงานสำคัญที่เข้าแก้ไขปัญหาจากสภาพทางกายภาพของพื้นที่เมืองที่เอื้ออำนวยให้เกิดปัญหาต่างๆ กับบริเวณพื้นที่ “ด้านมืด” ของกรุงเทพฯ ปฏิบัติการของหน่วยงานนี้ที่มีต่อปัญหาจากลักษณะพื้นที่ดังกล่าว ปรากฏอย่างเด่นชัดตั้งแต่มีการปฏิรูปหน่วยงานนี้ในปี พ.ศ.2433 เมื่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ คอมมิตติกรมพระนครบาลในขณะนั้นเสนอแผนงานปรับปรุงกองตระเวนในด้านการวางกำลังคนตรวจตราตามถนนใหญ่และตรอกซอยเพื่อแก้ปัญหา

²¹⁴ หจข.ร.5 น.8.1/323 ที่ ก/15/312 ค.ค124 มิสเตอร์อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวนถึง พระยาอินทราธิบีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 8 พฤศจิกายน ร.ศ.124

²¹⁵ “ขอเปลี่ยนชื่อตรอกให้งาม,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 28 พฤษภาคม ร.ศ.118).

²¹⁶ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 169.

อาชญากรรม ด้วยทรงเห็นว่า ถนนในกรุงเทพฯ มีตรอกซอยจำนวนมากแตกต่างจากในทวีปยุโรปที่มักเป็นทางสายใหญ่มากกว่า และเมื่อคนร้ายก่อเหตุในถนนสายหลักแล้วมักใช้ตรอกซอยต่างๆ เป็นทางหลบหนี ซึ่งบรรดาผู้กระทำผิดโดยมากมักเป็นบรรดาลูกค้าของโรงบ่อน และโรงยาฝิ่น ซึ่งประกอบกิจการในตรอกซอยทั้งหลายนั่นเอง อีกทั้งยังกำหนดให้เจ้าของบ้านทำรั้วและประตูล้อมบ้านของตนไว้ซึ่งสามารถใช้เป็นทางสกัดคนร้ายที่หลบหนีตามตรอกซอยต่างๆ อีกด้วย²¹⁷

มาตรการดังกล่าวมีส่วนช่วยบรรเทาความทุกข์ร้อนของราษฎรที่ต้องสัญจรในบริเวณเหล่านี้ เช่น คดีวิงราวหมวกบริเวณตรอกวัดพิเรนทร์ ถนนวรจักร เมื่อปี พ.ศ.2443 ปรากฏในรายงานของกองตระเวนซึ่งแสดงถึงการตรวจตราพื้นที่จนสามารถช่วยเหลือราษฎรที่เดือดร้อนได้ ดังนี้

“วันที่ ๑๔ กรกฎาคม ร.ศ.๑๑๙ เวลา ๑ ทุ่ม ๓๐ มินิจ นายนาคนายยามที่ ๑ กับนายโชตนายยามที่ ๒ มาแจ้งความว่า เดินตรวจไปถึงสี่แยกถนนวรจักร ได้ยินเสียงเงินมีชื่อร้องว่าคนร้ายวิงราวหมวกสองสามสี่ขวาน ทันใดนั้นนายนาคน นายโชต นายเลื่องพลาฯ ได้ช่วยกันติดตามจับคนร้ายๆ ทั้งหมดเสียหนีไป จับหาได้ไม่ ได้แต่หมวกจึงคืนหมวกให้กับเงิน เงินจ่ายได้หมวกแล้วก็หามาโรงไม้ เลยกลับไป ข้าพเจ้าได้ทราบความดังนั้นแล้วได้จัดพลตระเวนเพิ่มเติมอีกกับได้ให้พลตระเวนไม่ได้อยู่นิพอมไปคอยแอบและสืบอยู่ในวัดพระพิเรนทร์ทั้งได้สืบต่อไปได้ความว่า พวกคนร้ายมีชื่อเที่ยวไปมาอยู่ที่ห้องนายหม้อจางวางเลี้ยงหญิงนครโสเภณี ซึ่งเช่าอยู่ในเขตที่ของพระราชวังเธอพระองค์เจ้าปรีดา อยู่ริมเชิงสะพานเฉลิมเบอร์ ๔๕ ถนนวรจักรนั้น”²¹⁸

แม้ว่าคดีดังกล่าวเจ้าหน้าที่จะไม่สามารถจับคนร้ายได้โดยทันที แต่ก็ได้ติดตามจนทราบแหล่งที่อยู่ของคนร้ายอย่างแน่ชัด ซึ่งแสดงถึงความพยายามในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับพื้นที่ “ด้านมืด” ของเมืองหลวง ขณะเดียวกัน มาตรการกำหนดให้ราษฎรต้องทำรั้วก็มีการบังคับใช้อย่างต่อเนื่อง เช่นที่ถนนสามเสนกำหนดข้อบังคับให้เจ้าของที่ต้องทำรั้วรอบที่ดินของตนซึ่งไม่มีโรงแถวปลูกสร้างและวิธีการเดียวกันนี้ถูกนำไปใช้ที่ถนนวรจักรในปี พ.ศ.2443 เนื่องจากมีคดีวิงราวทรัพย์สินเกิดขึ้นจำนวนมาก²¹⁹

²¹⁷ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน (กรุงเทพฯ: กองบัญชาการตำรวจนครบาล, 2535), หน้า 43-44, 73.

²¹⁸ หจช. ร.5.น.8.1/199 ที่ 86/119 นายโป้สารวัตรแขวง ยื่นรายงานต่อหลวงบริหารนครนิท สารวัตรใหญ่ ลงวันที่ 16 กรกฎาคม ร.ศ.119

²¹⁹ หจช. ร.5.น.8.1/199 ที่ 3062/4173 ลายพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ ลงวันที่ 17 กรกฎาคม ร.ศ.119

การควบคุมอาชญากรรมบริเวณ “ด้านมืด” ยังรวมไปถึงการควบคุมกิจการบางประเภทซึ่งเอื้ออำนวยต่อการกระทำผิดโดยเฉพาะ โรงรับจำนำ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับโรงบ่อนจนเสมือนเป็น “เพื่อน” กัน²²⁰ และจากจำนวนโรงรับจำนำที่มากถึง 432 โรง จากการสำรวจของกองตระเวนเมื่อปี พ.ศ.2433 ยิ่งเอื้ออำนวยต่อคดีลักทรัพย์ที่เกิดจำนวนมากในกรุงเทพฯ²²¹ เนื่องจากโรงรับจำนำทั้งหลายเป็นแหล่งที่คนร้ายใช้เปลี่ยนทรัพย์สินที่กระทำผิดเป็นเงินตราเพื่อใช้จ่ายในโรงบ่อนเบี้ย ดังนั้นทางราชการจึงออกพระราชบัญญัติโรงรับจำนำ พ.ศ.2438 เพื่อควบคุมการดำเนินงานของโรงรับจำนำเพื่อไม่ให้ เป็นแหล่งรับซื้อของโจรอีกต่อไป

สาระสำคัญของกฎหมายฉบับนี้กำหนดให้ผู้ขอตั้งโรงรับจำนำต้องขออนุญาตต่อทางการก่อน พร้อมกับกำหนดข้อห้ามรับซื้อของโจรอย่างเด็ดขาด ผู้รับจำนำต้องสังเกตพฤติกรรมอันน่าสงสัยของผู้จำนำและต้องแจ้งต่อกองตระเวนทันที อีกทั้งกำหนดประเภทของบุคคลที่ห้ามใช้บริการคือ เด็กที่อายุต่ำกว่า 13 ปี และพระภิกษุสามเณร รวมไปถึงกำหนดอัตราดอกเบี้ยให้สะดวกแก่ผู้จำนำและผู้รับจำนำเพื่อไม่ให้เกิดข้อวิวาทโต้เถียงกันได้ และกำหนดเวลารับจำนำห้ามกระทำก่อนย่ำรุ่งและหลังย่ำค่ำไปแล้ว กฎหมายดังกล่าวยังได้บังคับให้ผู้รับจำนำลงรายละเอียดเกี่ยวกับผู้จำนำ ทรัพย์สินที่จำนำลงในสมุดบัญชีและตัวจำนำ²²²

ขณะที่กองตระเวนได้มีการตั้งหน่วยงานพิเศษในปี พ.ศ.2444 คือ กองโรงจำนำ และกองจดทะเบียนโรงจำนำ เพื่อช่วยสืบทรัพย์สินที่คนร้ายลักไปกลับคืนมา²²³ นอกจากนี้ในปีเดียวกันกองตระเวนยังมีอำนาจในการออกหมายจับหมายค้นได้ซึ่งแต่เดิมเป็นหน้าที่ของกรมการอำเภอทำให้กองตระเวนสามารถปฏิบัติงานได้สะดวกขึ้น²²⁴ กองตระเวนจะจัดทำบัญชีสิ่งของซึ่งถูกขโมยส่งไปยังหน่วยงานพิเศษนี้ หลังจากนั้นสำเนาบัญชีดังกล่าวจะถูกส่งไปยังผู้รับจำนำแต่ละรายเพื่อตรวจสอบกับทรัพย์สินของทางผู้รับจำนำ เมื่อพบสิ่งของตามบัญชีจะต้องส่งคืนให้เจ้าของทันทีและเพื่อที่จะป้องกันการขโมยทรัพย์สินทางกองตระเวนจึงกำหนดให้ผู้จำนำต้องประทับลายนิ้วมือหัวแม่มือข้างขวาไว้ที่ตัวจำนำทุกครั้ง²²⁵

ผลจากการประกาศใช้พระราชบัญญัติโรงรับจำนำ พ.ศ.2438 และการปฏิบัติงานของกองตระเวนด้วยการตั้งกองพิเศษขึ้น ทำให้คดีลักทรัพย์ลดลงจากรายงานของกองตระเวนในปี พ.ศ.2444

²²⁰ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120

²²¹ เรื่องเดียวกัน.

²²² นันทนา โชติเวทธารง, “โรงรับจำนำกับเศรษฐกิจและสังคมไทย พ.ศ.2438-2498,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528), หน้า 124-125.

²²³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 137.

²²⁴ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120

²²⁵ Arnold Wright and Oliver T. Breakpear, *Twentieth Century Impressions of Siam: It's History, People, Commerce, Industry, and Resource* (Singapore: White Lotus, 1994), p.108.

มีคดีวิงราวหมวกในปี พ.ศ.2443 จำนวน 86 ราย มาถึงปี พ.ศ.2444 ลดเหลือ 31 ราย ส่วนการวิงราวทรัพย์สินอื่นๆ จาก 129 รายในปี พ.ศ.2443 ลดเหลือ 87 ราย ในปี พ.ศ.2444 และคดีลักทรัพย์สมบัติต่างๆซึ่งมิใช่เงินตราและมีมูลค่าทรัพย์สินต่ำกว่า 10 บาท ลดลงจาก 1,019 ราย ในปี พ.ศ. 2443 เหลือ 594 ราย ในปี พ.ศ.2444 นอกจากจำนวนคดีจะลดลงแล้วมูลค่าทรัพย์สินที่ได้คืนยังเพิ่มขึ้นอีกด้วยจากปี พ.ศ.2443 ได้ของกลางคืนเพียง 22,850 บาท 41 อัฐ เพิ่มขึ้นในปี พ.ศ.2444 มากถึง 45,943 บาท 63 อัฐ²²⁶

การจัดการพื้นที่เมืองด้วยการแก้ไขปัญหาอาชญากรรมจากการฉกชิงวิงราวลักทรัพย์นับเป็นปัญหาหลักของพื้นที่ “ด้านมืด” อันเกิดจากลักษณะทางกายภาพของกรุงเทพฯ ซึ่งเต็มไปด้วยตรอกซอกซอยและพื้นที่หลังตึกแถว ประกอบกับสภาพแวดล้อมที่เป็นผลจากนโยบายแสวงหารายได้ของภาครัฐ กองตระเวนนับเป็นเครื่องมือสำคัญของรัฐในการนำพาอำนาจรัฐไปสู่พื้นที่ดังกล่าวเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้น อย่างไรก็ตาม เนื่องจากพื้นที่ตรอกซอกซอยของกรุงเทพฯมีจำนวนมากทำให้ยากต่อการควบคุมอาชญากรรม²²⁷ แต่กระนั้นปริมาณของคดีลักทรัพย์ที่ลดลงหลังการประกาศกฎหมายโรงรับจำนำ พ.ศ.2438 และการบังคับใช้กฎหมายจากกองตระเวนซึ่งเข้าจัดการกับพื้นที่เมืองส่วนหนึ่งได้ช่วยคลี่คลายปัญหาอาชญากรรมที่เกิดขึ้นกับพื้นที่เหล่านี้เช่นกัน

5.5 การจัดการพื้นที่ป่าช้า

พื้นที่เมืองอีกบริเวณหนึ่งซึ่งได้รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงทางกายภาพของกรุงเทพฯ คือ พื้นที่ป่าช้า ทำให้พื้นที่แห่งนี้จากเดิมซึ่งเคยปิดบังซ่อนเร้นได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาโครงสร้างเมืองตามความต้องการของชนชั้นนำ และนำไปสู่การควบคุมดูแลการใช้พื้นที่แห่งนี้เพื่อประกอบพิธีกรรมซึ่งสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของราษฎรในวาระสุดท้าย โดยมีกองตระเวนเป็นหน่วยงานหนึ่งที่เข้ามาจัดการพื้นที่ส่วนนี้

5.5.1 ป่าช้า : พื้นที่ชายขอบของเมือง

ป่าช้า เป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพ ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อในสิ่งเหนือธรรมชาติที่เป็นพื้นฐานของมนุษย์ สังคมมนุษย์มีวิธีการจัดการพิธีศพบนพื้นฐานของความกลัว เช่น เชื่อว่าผู้ตายจะแปรสภาพเป็นวิญญาณมารบกวน อีกทั้งผู้ตายยังมีความต้องการเช่นเดียวกับเมื่อตอนยังมีชีวิตแต่อยู่กันคนละโลก จึงต้องเช่นสรวงคนตายด้วยอาหารและสิ่งของ

²²⁶ หจข. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120

²²⁷ กาญจนาคพันธุ์, คอคิด...ขอเขียน ชุดใหม่ เล่ม 1, หน้า 135.

เครื่องใช้ รวมทั้งยังเป็นไปเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ตาย โดยอย่างหลังนี้เกิดขึ้นหลังจากสังคมไทยรับ พุทธศาสนาซึ่งให้คติเรื่องบุญ กรรม และโลกหน้า มาเป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรม²²⁸

การที่พิธีศพสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีและสิ่งเหนือธรรมชาติทำให้เกิดการจัดพื้นที่เพื่อใช้ ประกอบพิธีศพโดยเฉพาะ การปลงศพ ได้แก่ การเผาศพและฝังศพ ซึ่งกระทำในพื้นที่อันมิใช่บริเวณ สำหรับอยู่อาศัยของคนทั่วไป²²⁹ ดังนั้นพื้นที่ป่าจึงต้องแยกจากชุมชนและถูกให้คุณค่าของพื้นที่ว่า เป็นบริเวณที่ไม่ดี เห็นได้จากการวางตำแหน่งของป่าข้ามมักอยู่ชายเขตของชุมชน หรือหากเป็นวัดใน พุทธศาสนา พื้นที่ป่าข้ามมักอยู่บริเวณด้านข้างหรือหลังวัดอยู่เสมอ ภายในป่าข้ามมักประกอบไปด้วยสิ่ง ปลุกสร้างที่ใช้ในพิธีศพ เช่น เมรุ เชิงตะกอน และฐานเผา ที่เรียกกันตามรูปลักษณะทาง สถาปัตยกรรม²³⁰

เมื่อแรกสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงปรากฏคติความเชื่อเรื่องการแบ่งพื้นที่ระหว่างเขตที่พัก อาศัยและเขตป่าข้ามสำหรับผู้วายชนม์ ทั้งนี้เนื่องจากพื้นที่ในเขตกำแพงเมืองห้ามเผาศพสามัญชนและ บุคคลอื่นๆ เว้นแต่เพียงพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงต้องทำพระเมรุมาศขึ้นที่ทุ่งพระเมรุ หรือ ท้องสนามหลวงในปัจจุบัน เมื่อมีสามัญชนเสียชีวิตในเขตกำแพงเมืองจึงจำเป็นต้องทำประตูปิเศษ สำหรับไปประกอบพิธีกรรมนอกกำแพงเมืองทางทิศตะวันออก ซึ่งก็คือ ประตูผี²³¹

การทำประตูผีเป็นคติดั้งเดิมในเมืองยุคก่อนหน้ากรุงรัตนโกสินทร์ หลักฐานการใช้ประตูผีเก่า สุดพบที่นครธม กรุงกัมพูชา แล้วส่งอิทธิพลมาถึงเมืองไทย เช่นที่ สุโขทัย กรุงศรีอยุธยา และเชียงใหม่ เป็นต้น เหตุที่ต้องทำประตูผีเพราะว่า ประตูเมืองทั่วไปเป็นบริเวณศักดิ์สิทธิ์ เมื่อสร้างเสร็จต้องมีการ ลงคาถาอาคมเพื่อป้องกันอันตรายจากภูติผีปีศาจมิให้ล่วงล้ำเข้าเมืองได้ หากนำศพในเมืองผ่าน ประตูเหล่านี้ถือเป็นเสนียดจัญไร ต้องออกทางประตูที่ไม่มีเลขยันต์คาถา แต่ต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อย่างใดอย่างหนึ่งคอยสกัดมิให้ผีที่ออกไปกลับมารังควานคนในเมืองได้²³²

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์กำหนดให้ประตูผีอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองเช่นเดียวกับเมืองยุค ก่อนหน้านั้น พร้อมทั้งมีป่าช้าวัดสระเกศซึ่งอยู่ใกล้ประตูผี ริมคูพระนครชั้นนอกฝั่งนอกเมืองเป็นป่าช้า สำหรับพระนคร ภายในเมืองได้วางแนวของประตูผีให้ตรงกับพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่ง ประดิษฐานพระแก้วมรกต สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำพระนครหันหน้าตรงไปยังประตูผี ป้องกันสิ่งอัปมงคล จะล่วงล้ำเข้าพระนครตรงช่องทางดังกล่าว²³³

²²⁸ ปราณี วงษ์เทศ, พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย พิมพ์เนื่องในนิทรรศการเรื่อง “ประเพณี เกี่ยวกับชีวิต” ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร (ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2534), หน้า 14-15.

²²⁹ เรื่องเดียวกัน.

²³⁰ สมคิด จิระทัศนกุล, รู้เรื่องวัด โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย (กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2554), หน้า 51, 247-260.

²³¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ, กรุงเทพฯมาจากไหน? พิมพ์ครั้งแรก (กรุงเทพฯ: มติชน, 2548), หน้า 130.

²³² เรื่องเดียวกัน, หน้า 130.

²³³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 131-132.

การมีประตู่ฝึจึงเป็นสิ่งสะท้อนการจัดพื้นที่อย่างสอดคล้องกับความศักดิ์สิทธิ์ของกรุงเทพฯยุคแรกสร้าง ขณะที่สมัยรัชกาลที่ 5 คติดังกล่าวเสื่อมคลายลงอันเป็นผลจากการปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพฯ อีกทั้งยังกระทบต่อพื้นที่ป่าช้าในเขตกรุงเทพฯหลายแห่ง โดยเฉพาะการตัดถนนทำให้ป่าช้าซึ่งเคยอยู่บริเวณชายขอบของวัดหรือชุมชนถูกเปิดเผยมากขึ้น ภาพความไม่งดงามของป่าช้าตามวัดหลายแห่งเป็นสิ่งที่ขัดต่อความศิวไลซ์ของเมืองหลวงที่ทวีมากขึ้น ประกอบกับการใช้พื้นที่ในเชิงเศรษฐกิจของกรุงเทพฯมีส่วนส่งเสริมให้ภาครัฐต้องเข้ามาดูแลและจัดการกับป่าช้าและพิธีศพเพื่อให้เกิดความเรียบร้อย แสดงถึงบทบาทของรัฐที่มีต่อวิถีชีวิตชาวกรุงเทพฯที่กำลังก้าวไปสู่ความทันสมัยมากขึ้น

สมัยรัชกาลที่ 5 ราชฎยังพึงพาการประกอบพิธีกรรมสุดท้ายของชีวิตจากป่าช้าที่ใกล้ชุมชนของแต่ละคน แต่เนื่องจากภายในกำแพงเมืองไม่อนุญาตให้ราชฎทั่วไปประกอบพิธีศพตามประเพณีทั้งการเผาและฝัง ป่าช้าที่ราชฎใช้ประกอบพิธีศพจึงอยู่ในเขตวัดนอกกำแพงเมือง เช่น ราชฎท้องที่สำเพ็ง และตลาดน้อย มักประกอบพิธีศพที่วัดในพื้นที่นั้นอย่าง วัดปทุมคงคา (วัดสำเพ็ง) วัดคณิกาผล วัดจักรวรรดิราชาวาส (วัดสามปลื้ม) หรือไม่ไกลจากบริเวณดังกล่าวราชฎสามารถประกอบพิธีศพที่วัดพลับพลายไย และหากเป็นราชฎบริเวณบางลำพู ตรอกข้าวสาร รวมทั้งวังหน้า สามารถประกอบพิธีที่วัดสังเวชวิศยาราม²³⁴

กรณีของสำเพ็งและบางลำพูนับว่าเป็นป่าช้าที่ไม่ไกลกำแพงเมืองมากนัก แต่ยังมีป่าช้าอีกจำนวนไม่น้อยกระจายอยู่ตามชุมชนและกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆที่ตั้งถิ่นฐานนอกกำแพงพระนครไกลออกไป ซึ่งส่วนหนึ่งสะท้อนถึงการขยายตัวของกรุงเทพฯที่มีอย่างต่อเนื่องในสมัยรัชกาลที่ 5 เช่น บริเวณสีลม อันเป็นบริเวณที่ได้รับการบุกเบิกจากการตัดถนนสีลมมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการตัดถนนอีกหลายสายจากการลงทุนของขุนนางหลายท่าน บริเวณดังกล่าวมีป่าช้าหรือสุสานทั้งสิ้น 11 แห่ง ในจำนวนนี้เป็นของชาวตะวันตก 3 แห่ง ได้แก่ มิสซังโรมันคาทอลิก 2 แห่ง และมิสซังโรมันคาทอลิกแห่งกาลหวาร์ รวมทั้งมีป่าช้าชาวจีนกลุ่มภาษาต่างๆ 5 แห่ง คือ กวางตุ้ง ฮกเกี้ยน บำบ๋า แคะ และไหหลำ กับที่เป็นของส่วนตัวอีก 3 แห่ง คือ พระยาสารสินสวามิภักดิ์ จินตระกูลเลี้ยง และนายห้างไวตี²³⁵

ป่าช้าบริเวณสีลมแสดงถึงขอบเขตของการขยายตัวของชุมชนออกมาตั้งถิ่นฐานนอกกำแพงพระนครไกลออกไป โดยมีปัจจัยจากกระแสการค้าที่ดินเป็นแรงผลักดันสำคัญ สีลมนับได้ว่าเป็นพื้นที่ชานเมือง เป็นที่พักอาศัยของเหล่าขุนนาง และชาวต่างประเทศพากันมาสร้างบ้านพักเพื่อใช้สำหรับ

²³⁴ หจข.ร.5 น.8.1/151 นายจัน ผู้จัดการป่าช้าวัดสระเกศ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เดือนกรกฎาคม ร.ศ.117

²³⁵ Orawan Sriudom, *Silom Road วันวาน...กับวันนี้ของถนนสีลม*, (Bangkok: Thai Danu Bank, 1992), หน้า 88.

ตากอากาศ หลีกหนีความแออัดของเมือง เนื่องบริเวณนี้เป็นเรือกสวนไร่นาจำนวนมาก²³⁶ การที่มีป่าช้าตามกลุ่มชาติพันธุ์และความเชื่อทางศาสนารวมทั้งของส่วนบุคคล สะท้อนถึงการเติบโตของกรุงเทพฯที่มีอย่างต่อเนื่องขณะนั้น

อย่างไรก็ตาม พื้นที่ป่าช้านับได้ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งถูกจัดให้อยู่ “ชายขอบ” ทั้งในบริเวณ ศาสนสถาน และบริเวณชุมชน กรณีป่าช้าที่สีลมนับได้ว่าอยู่บริเวณชายขอบของชุมชนเพราะบริเวณดังกล่าวจัดว่าเป็นชานเมืองประกอบด้วยเรือกสวนจำนวนมาก หรือกรณีของป่าช้าบ้านทวาย บริเวณวัดดอนซึ่งเกิดจากการร่วมกันของชาวจีน*เมื่อปี พ.ศ.2452 ได้ซื้อที่ดินบริเวณบ้านทวายที่นับว่าไกลจากกำแพงพระนครอย่างมากเพื่อทำป่าช้าฝังศพผู้ไร้ญาติ²³⁷

ภาพของป่าช้าที่เคยมีมาจึงขัดกับภาพของชุมชนเมืองที่กำลังก้าวเข้าสู่ความเจริญตามอย่างชาติตะวันตกด้วยการพัฒนาโครงสร้างเชิงกายภาพทั้งถนนและตึกแถว ป่าช้ามิได้มีเฉพาะศพกับความน่ากลัวจากเรื่องเหนือธรรมชาติ แต่ป่าช้ายังเป็นแหล่งอาศัยของคนด้อยโอกาสในสังคมทั้ง ขอทาน คนยากจน คนพิการ²³⁸ และคนเสียจริต²³⁹

5.5.2 ความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพต่อพื้นที่ป่าช้า

ความเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของกรุงเทพฯกระทบต่อการใช้พื้นที่ป่าช้าเพื่อประกอบพิธีกรรม ทำให้การควบคุมการประกอบพิธีกรรมในพื้นที่ป่าช้าจึงเป็นเรื่องจำเป็นเพื่อมิให้ส่งผลกระทบต่อความทันสมัยของเมืองซึ่งต้องการความเป็นระเบียบ ความงดงาม และความสะอาด ดังนั้น พื้นที่ป่าช้าและการประกอบพิธีศพจึงถูกจำกัดบริเวณที่เหมาะสม ในลักษณะของการปิดบังซ่อนเร้นจากสายตาของคนทั่วไป²⁴⁰ ปราบกฏหลักฐานสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศห้ามมิให้ทำศพหน้าวัด หลวงหรือริมทางเสด็จ เมื่อปี พ.ศ.2397 เนื่องจากผู้มีบรรดาศักดิ์ ขุนนาง มักปลุกเมรุ โรงทิมประกอบพิธีบริเวณหน้าวัดมากขึ้น จึงทรงออกข้อห้าม ดังนี้

²³⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 12.

*ต่อมาคือ มูลนิธิป่อเต็กตึ๊ง

²³⁷ กรรณิการ์ ต้นประเสริฐ, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง และ สวณีย์ วิเศษพันธุ์, 90 ปี มูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า (กรุงเทพฯ: บริษัท ด้านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2543), หน้า 50-52.

²³⁸ เสฐียรโกเศศ, พื้นความหลัง เล่ม 1, หน้า 232.

²³⁹ กวีนิพนาม, “นิราศชมตลาด,” ใน กวีนิพนามน้ำเที่ยวกวกรุงเทพฯ, สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2545), หน้า 406-407.

²⁴⁰ นภนาท อนุพงศ์พัฒน์, “ประวัติศาสตร์ความตายและความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ต่อชีวิตในสังคมไทย,” ใน วัฒนธรรม ความตาย กับวาระสุดท้ายของชีวิต: คู่มือเรียนรู้มิติสังคมของการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย, โกมาตกร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ (กรุงเทพฯ: สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ, 2550), หน้า 68-71.

“ให้เจ้ากรม ปลัดกรม รักษาพระอารามห้ามปรามผู้ที่จะกระทำการศพเจ้าขุนนาง ราชบุตร อย่าให้ปลุกเมรุ ปลุกโรงทิม ทำป่าช้าที่หน้าวัดพระอารามหลวงริมหนทางจะเสด็จพระราชดำเนิน ถ้าเจ้ากรม ปลัดกรม เลกวัด ผู้รักษาพระอารามห้ามปรามมิฟัง ก็ให้มาบอกกรมวังผู้รับสั่ง ถ้าเจ้ากรม ปลัดกรม เลกวัด ผู้รักษาพระอารามละเลยเสีย ถ้ามีผู้ใดมาฟ้องร้องว่ากล่าวเป็นใจให้เผาศพที่หน้าวัด จะเอาตัวเจ้ากรม ปลัดกรม เลกวัด ผู้รักษาพระอารามมากระทำโทษตามรับสั่ง”²⁴¹

ป่าช้าในยุคที่กรุงเทพฯ กำลังก้าวสู่ความเจริญตามมาตรฐานตะวันตกไม่เพียงแต่จะถูกควบคุมบริเวณที่ตั้ง แต่ยังรวมถึงปัญหาจากกลิ่นที่รบกวนบรรยากาศในเมือง สมควรที่จะปิดบังให้มิดชิด รัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศเรื่องเอาศพไว้ค้ำคั้น ด้วยทรงเห็นว่าตามธรรมเนียมเดิมของไทยมักเอาศพตั้งค้ำคั้นไว้ตามศาลา วัด เมื่อจะประกอบพิธีศพทั้งการทำบุญและการเผาจึงนำศพมาชำระซึ่งทำให้เกิดกลิ่นเหม็นรบกวนโดยเฉพาะบริเวณที่ตั้งศพซึ่งอยู่ใกล้ถนนสร้างความรำคาญแก่เจ้านายที่เสด็จผ่านอยู่เสมอ รัชกาลที่ 4 ทรงพระราชดำริว่า

“ฝ่ายเจ้าพนักงานเล่าจะเลินเล่อใจไม่สังเกตว่าอะไรจะงามอะไรจะไม่งาม จะไม่เอาใจใส่ว่าอะไรจะงามจะดี อะไรจะไม่งามจะไม่ดี ของสกปรกเป็นอับระมวงคลเช่นนี้ ถึงจะยังไม่ได้เผาก็ควรจะยกเอาไปไว้เสียที่อื่นให้พ้นจึงจะชอบ ครั้นปีหลังๆ มา เสด็จรับผ้าพระกฐินไปอีก เมื่อเสด็จขึ้นไปถึงศาลานั้นต้องทรงสังเกตดูแต่ไกลเกลือกจะมีศพมาทิ้งไว้ที่นั่น ให้หวนพระทัยไม่รู้หายเลย”²⁴²

การปิดบังซ่อนเร้นพื้นที่ป่าช้าและพิธีศพให้พ้นจากสายตาและแก้ปัญหามาจากกลิ่นส่วนหนึ่งสะท้อนภาพของการปรับตัวของชนชั้นนำของไทยที่ยอมรับการแพทย์แบบตะวันตก เพื่อแก้ไขปัญหาการสาธารณสุขที่กำลังเกิดขึ้นกับกรุงเทพฯ ซึ่งกำลังพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ชนชั้นสูงของไทยได้พยายามหาวิธีแก้ปัญหาคณาภิบาลให้กับเมือง²⁴³ ซึ่งรวมถึงการจัดการพื้นที่ป่าช้าและพิธีศพด้วย

²⁴¹ ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 81-82.

²⁴² ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ, (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511), หน้า 401-402.

²⁴³ นภานาถ อนุพงศ์พัฒน์, “ประวัติศาสตร์ความตายและความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ต่อชีวิตในสังคมไทย,” ใน วัฒนธรรม ความตาย กับวาระสุดท้ายของชีวิต: คู่มือเรียนรู้มิติสังคมของการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย, หน้า 64-65.

ความเติบโตของกรุงเทพฯด้านกายภาพและผลประโยชน์จากการใช้ที่ดินเชิงพาณิชย์กรรมทำให้เกิดการตัดถนนหลายสายในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ป่าช้าซึ่งเคยอยู่ชายขอบของวัดและชุมชนให้เปิดเผยต่อสาธารณชน ทำให้ผู้คนสัมผัสกับพื้นที่ซึ่งเคยถูกปิดบัง ซ่อนเร้น กลายเป็นการเปิดเผยพื้นที่ป่าช้าและปัญหาไปพร้อมกัน ทั้งจากความสกปรก กลิ่น และภาพที่ไม่เจริญตาสำหรับเมืองที่กำลังพัฒนาตามแบบตะวันตก

กรณีของ ป่าช้าวัดสระเกศ บริเวณนี้ถือได้ว่าเป็น “ป่าช้าสำหรับเมือง”²⁴⁴ และ “เปิดเผยกว่าป่าช้าวัดอื่นๆ”²⁴⁵ ก็ได้รับผลจากการพัฒนาเมื่อรัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชประสงค์หรือ ประตุสำราญราชฎ์ หรือ ประตุผี และแนวกำแพงเมือง เมื่อปี พ.ศ.2444 เพื่อขยายแนวถนนให้รับกับสะพานสมมตอมรรมาครเพื่อให้ดูงดงามแก่พระนครมากขึ้น²⁴⁶ กับทั้งเป็นการพัฒนาพื้นที่ให้เกิดประโยชน์ในเชิงพาณิชย์ และแก้ไขปัญหาคความเสื่อมโทรมบริเวณนี้ รัชกาลที่ 5 ทรงซื้อที่ดินตามแนวขยายถนนที่ประตุผี โดยรื้อถอนโรงแถวของเดิมออกไป²⁴⁷

ความเจริญตามแบบเมืองสมัยใหม่เริ่มเข้ามาแทนที่สิ่งปลูกสร้างที่มีมาก่อนหน้านี้รวมไปถึงการพัฒนาพื้นที่ซึ่งได้ชื่อว่าเสื่อมโทรมที่สุดแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯคือ ย่านประตุผี และ ป่าช้าวัดสระเกศ อีกทั้งการสร้างถนนและตึกแถวยังถือเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยที่ปรากฏแก่กรุงเทพฯซึ่งมาพร้อมกับพลังของการพัฒนาพื้นที่เชิงพาณิชย์กรรมได้เบียดขับคติเมืองแบบจารีตซึ่งเน้นความศักดิ์สิทธิ์ให้อ่อนพลังลงอย่างกรณีการรื้อประตุผีเช่นที่กล่าวมา

5.5.3 การควบคุมพื้นที่ป่าช้าและพิธีศพ

เพื่อให้การใช้พื้นที่เมืองดำเนินไปตามวัตถุประสงค์ของรัฐในด้านการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อย รัฐจึงจำเป็นต้องจัดการพื้นที่เมืองด้วยการควบคุมการใช้พื้นที่ป่าช้าและการประกอบพิธีศพให้สอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯ โดยมีหน่วยงานคือ กองตระเวน เป็นผู้บังคับใช้กฎหมาย มาตรการของรัฐในส่วนนี้เริ่มตั้งแต่มีผู้เสียชีวิตในบ้านเรือนหากผู้ใด จะเคลื่อนศพไปประกอบพิธีภายในเขตกำแพงพระนครซึ่งมีธรรมเนียมห้ามเผาศพสามัญชนมาแต่เดิม²⁴⁸ หรือแม้แต่

²⁴⁴ หจข. ร.5 ศ.6/13 ที่ 72 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานุภาพ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 29 กรกฎาคม ร.ศ.109

²⁴⁵ เรื่องเดียวกัน.

²⁴⁶ หจข. ร.5 ยธ.9/79 ที่146/11207 พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 8 มีนาคม ร.ศ.120

²⁴⁷ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 1) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 144-145.

²⁴⁸ หจข. ร.5น.8.11/1 ที่ 104/13308 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง รองอธิบดีกรมกองตระเวน ลงวันที่ 2 กุมภาพันธ์ ร.ศ.116

เคลื่อนย้ายศพทั้งนำศพเข้าหรือออกนอกเขตกรุงเทพฯ²⁴⁹ ผู้นั้นต้องขออนุญาตจากเจ้าพนักงานกองตระเวนเพื่อจะได้ออกไปอนุญาตสำหรับป่าช้าเป็นหลักฐานการเคลื่อนย้ายศพ เช่นกรณีหลวงประชาเชษฐกิจ ขอย้ายศพบิดาของตน ดังนี้

“ด้วยหลวงเทพเสนาสัสดีบิดาข้าพเจ้าป่วยเปนไข้มาช้านานถึงวันที่ ๒ มกราคม ร.ศ.๑๒๘ เวลา ๓ ยาม อาการไข้หนักลงถึงแก่กรรมที่ตำบลบ้านหน้าวัดมหารณ ข้างเจ้าได้นำความไปแจ้งต่อเจ้าพนักงานโรงพักตำบลประตูลำราญราษฎรได้ตรวจออกใบอนุญาตสำหรับป่าช้าให้ข้าพเจ้าถือไว้เป็นคู่มือแล้ว บัดนี้ข้าพเจ้าจะนำศพบิดาข้าพเจ้าไปที่บ้านบิดาข้าพเจ้า ณ ตำบลตลาดน้ำเมืองปาดิจนบุรี เพื่อจัดการทำศพให้แก่บิดาข้าพเจ้า เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าขอความกรุณาต่อกระทรวงนครบาล ขอใบอนุญาตในการที่จะนำศพไปนี้ตามธรรมเนียม”²⁵⁰

นอกจากนี้ ทางกระทรวงนครบาลยังได้ให้เจ้าพนักงานในตำแหน่งขุนกะเลวราก ซึ่งผู้ดำรงตำแหน่งนี้เป็นสัปเหร่อ หรือนายป่าช้าของป่าช้าวัดสระเกศซึ่งถือว่าเป็นป่าช้าของเมืองหลวงทำหน้าที่สำรวจจำนวนศพผู้เสียชีวิต สาเหตุการเสียชีวิตของศพแต่ละราย และวิธีการปลงศพ ของป่าช้าประจำวัดทั้งในฝั่งตะวันตกและตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา²⁵¹ หน้าที่อีกประการหนึ่งของขุนกะเลวรากคือ การกำชับตรวจตราความเรียบร้อยของป่าช้าต่างๆตลอดจนมีอำนาจสั่งห้ามสัปเหร่อประกอบพิธีศพตามแต่ทางราชการจะมอบหมายหน้าที่ในแต่ละคราว²⁵²

อย่างไรก็ดี การพัฒนาบ้านเมืองด้วยการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางกายภาพโดยเฉพาะการตัดถนนและการพัฒนาพื้นที่ในเชิงพาณิชย์กรรมได้ทำให้พื้นที่ป่าช้าที่เคยถูกปกปิดซ่อนเร้นกลับเปิดเผยต่อสาธารณชนมากขึ้นพร้อมทั้งเปิดเผยปัญหาอันได้แก่ปัญหาจากกลิ่นและสภาพที่ไม่น่ารื่นรมย์ขัดกับหลักสุขาภิบาลและความสะอาดซึ่งกำลังเป็นกระแสของการพัฒนาเมืองในขณะนั้น กรณีการตัดถนนพลับพลาไชยผ่านป่าช้าวัดพลับพลาไชย เป็นตัวอย่างหนึ่งที่ได้ป่าช้าได้รับผลกระทบจากความเจริญของกรุงเทพฯ

²⁴⁹ หจข. ร.5น.8.11/7 ที่ 12080/15399 ขุนคเชนทราภมัตย์ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124

²⁵⁰ หจข. ร.5น.8.11/31 ที่ 23580 นายร้อยตรีหลวงประชาเชษฐกิจ กรมยุทธนาธิการ ถึง เจ้าพระยามรราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 19 มกราคม ร.ศ.128

²⁵¹ หจข. ร.5 น.8.1/151 นายจัน ผู้จัดการป่าช้าวัดสระเกศ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เดือนกรกฎาคม ร.ศ.117

²⁵² หจข. ร.5 น.8.1/217 ที่1446/2176 พระเทพผล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ.121

วัดพลับพลาไชย หรือ วัดโคก เป็นบริเวณสำหรับประหารนักโทษตรงหัวแยกพลับพลาไชย เนื่องจากเป็นวัดอยู่ไกลจากพระนครอย่างมากเรียกว่า ฟุ้งวัดโคก อีกทั้งยังเคยใช้ห้องฟุ้งแห่งนี้เป็นสนามเล่นว่าพนันของชาวพระนครอีกด้วย²⁵³ ต่อมาเขตของพระนครขยายมาจนถึงวัดแห่งนี้และมีการตัดถนนผ่านพร้อมกับสร้างตึกแถว ซึ่งถมทับพื้นที่บางส่วนของป่าช้าให้เป็นทางสัญจร ซึ่งสร้างปัญหาแก่การดูแลความเรียบร้อยของถนน เช่น ในปี พ.ศ.2446 เจ้าพนักงานกรมศุขาภิบาลพบว่า มีผู้มาขุดศพขึ้นตรงบริเวณแยกระหว่างถนนพลับพลาชัยกับถนนหลวงเวลากลางคืนโดยไม่กลับไปให้เรียบร้อยถึงขั้น “เครื่องใส่ศพนั้นยังทิ้งอยู่” อีกทั้งบริเวณนี้เป็นทางเสด็จพระราชดำเนินอยู่บ่อยครั้ง²⁵⁴

ปัญหาจากพื้นที่ป่าช้าที่สำคัญคือเรื่องกลิ่นจากการปลงศพแต่ละวิธี หากเป็นการเผาศพมักกระทำกันกลางแจ้งตรงเชิงตะกอนไม่ปกปิดมิดชิด และกรณีที่เป็นการฝังศพปัญหาจากการฝังศพต้นเกินไป เช่นที่ป่าช้าวัดสิตาราม (วัดคอกหมู) ซึ่งอยู่ใกล้กับถนนหลานหลวงเกิดกลิ่นศพและควันเผาศพรบกวนชาวบ้านใกล้เคียงอยู่เสมอ²⁵⁵ อีกทั้งป่าช้าหลายแห่งมีศพฝังปริมาณมากในแต่ละปี เช่น ป่าช้ากเกี้ยน และป่าช้ากวางตุ้ง บริเวณถนนปั้น ซึ่งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2427 และปี พ.ศ.2433 ฝังศพปีละ 800 ศพ และ 400 ศพ ตามลำดับ ส่วนป่าช้าที่บ้านทวาย ตำบลวัดดอน ตั้งขึ้นระหว่างปี พ.ศ.2442-2443 ฝังศพถึงปีละประมาณ 4,200 ศพ²⁵⁶ จำนวนศพที่มากมายในป่าช้าแต่ละแห่งจึงยากที่จะดูแลเรื่องกลิ่นได้อย่างทั่วถึง รวมถึงป่าช้าบางแห่ง โดยเฉพาะ ป่าช้าวัดสระเกศ ยังใช้การปลงศพด้วยวิธีการทิ้งศพซึ่งมักเป็นศพนักโทษและคนจรจัด²⁵⁷ ให้เป็นอาหารของแร้ง กา จนเป็นภาพที่อุจาดสายตานอกเหนือจากกลิ่น²⁵⁸

ในยุคที่กรุงเทพฯ กำลังก้าวเข้าสู่ความเป็นเมืองตามมาตรฐานการศุขาภิบาลแบบตะวันตก เมื่อต้องติดต่อกับชนต่างชาติที่เข้ามาประกอบกิจกรรมต่างๆ ในพระนครมากขึ้น ปัญหากลิ่นจากป่าช้าได้กลายเป็นเครื่องบั่นทอนความทันสมัยของกรุงเทพฯ ดังปรากฏเรื่องร้องเรียนจากชาวต่างประเทศอยู่เสมอ เช่น คณะบาทหลวงชาวฝรั่งเศสและนักเรียนอัสสัมชัญร้องทุกข์ผ่านมิสเตอร์เวสเดนกาต ที่

²⁵³ พลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ, “พระมหานครกรุงเทพฯ ในความทรงจำของนายเจ็ดสิบ,” ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี พระยาอนุภาพไตรภพ (จรัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา) (ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2504), หน้า 191-192.

²⁵⁴ หจข. ร.5 น.5.1/64 ที่ 25/1636 พระนรศาสตราภรณ์ ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 7 กันยายน ร.ศ.122

²⁵⁵ หจข. ร.6 น.4.1/24 หนังสือร้องทุกข์ของชาวบ้านร้องเรียนเรื่องฝังศพ เผาศพ ที่วัดสิตาราม ถึงเจ้าพระยามรราช ลงวันที่ 21 กุมภาพันธ์ ร.ศ.130

²⁵⁶ กรรณิการั ต้นประเสริฐ, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง และ สวณีย์ วิเศษพันธุ์, 90 ปี มูลนิธิพ่อเต็กตั้งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า, หน้า 5.

²⁵⁷ หจข.ร.5 น.8.1/151 นายจัน ผู้จัดการป่าช้าวัดสระเกศ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เดือนกรกฎาคม ร.ศ.117

²⁵⁸ ซอมเมอร์วิลล์ แม็กซ์เวลล์, สยามริมฝั่งเจ้าพระยา แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544), หน้า 198-199.

ปรีกษารัฐบาลสยาม เมื่อปี พ.ศ.2452 ว่าได้รับความเดือดร้อนจากการเผาของวัดสวนพลูถึงกับ “เจ็บป่วยล้มตายหลายคน ด้วยทนกลิ่นโสโครกไม่ได้”²⁵⁹ หรือกรณีเมื่อปี พ.ศ.2441 มิสเตอร์โทชิโร พูชิตา อุปทูตญี่ปุ่น กราบทูลต่อพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศัวโรปกการ เสนาบดีว่าการ ต่างประเทศ ถึงปัญหาจากการเผาที่วัดมหาพฤฒาราม ที่ส่งกลิ่นไปถึงสถานทูตญี่ปุ่น ความว่า

“วัดที่ว่านั้นซึ่งอยู่ในกลางคนเปนอันมากยอมให้เผาศพในเวลากลางวันลมก็พัด กลิ่นอันร้ายแรงที่สุดนี้ก็พัดไปทั่วทุกแห่งในที่ใกล้เคียงถึงตั้งนั้นก็ดีเชื่อว่าจะเป็นแต่ ความ ไม่ชอบพอแก่พวกราษฎรที่อยู่ใกล้กัน แต่เป็นการร้ายแก่ความสุขสบายของมหาชนโดย แพร่รอากาศในที่เนาเหมานั้น ซึ่งข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยเลยว่ารัฐบาลของพระองค์ท่าน นั้นก็มีความร้อนใจอยู่เสมอที่จะทำการกุศลชดเชยให้เจริญดีขึ้นกับได้ ทราบว่าพระองค์ท่านก็ได้ทรงจัดการให้ทันทีที่จะให้อยุดความประพฤติดันไม่สมควรนั้น เสีย”²⁶⁰

ปัญหากลิ่นจากการเผาศพยังกระจายไปถึงที่ประทับของรัชกาลที่ 5 บริเวณพระราชวังสวน ดุสิต ซึ่งมีวัดรายล้อมอยู่รอบด้าน ประกอบกับอยู่ในเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินเป็นประจำ ทำให้ทาง ราชการออกประกาศเรื่องเผาศพตามวัด เมื่อปี พ.ศ.2443 กำหนดให้วัดตามทิศต่างๆสามารถเผาศพ ให้สัมพันธ์กับฤดูกาลที่จะไม่ส่งกลิ่นรบกวนได้ เช่น วัดสังเวชวิศยาราม วัดสามพระยา วัดปรีณายก ให้ เผาศพได้แต่ในฤดูลมว่าว ส่วนวัดราชาธิวาส วัดเทวราชกุญชร วัดสัมเกลียง (วัดราชผาติการาม) วัด เจริญวิทย์ ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ห้ามเผาศพในฤดูลมตะวันตก และบางวัดห้ามเผาศพในฤดูลมตะเภา เช่น วัดอรุณราชวราราม วัดโมฬีโลกยาราม สำหรับวัดในแนวฝั่งตะวันออกของคลองผดุงกรุงเกษม สามารถเผาศพได้ตลอดปี โดยวัดต่างๆจะต้องเผาศพให้เสร็จก่อนบ่าย 3 โมง หากจะประกอบพิธีศพ ซ้ำกว่าที่กำหนดจะต้องขออนุญาตต่อทางการ²⁶¹

กฎหมายดังกล่าวให้อำนาจเจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้องทั้งกระทรวงธรรมการซึ่งดูแลพระอาราม ต่างๆ รวมทั้งเจ้าหน้าที่กองตระเวนซึ่งต้องประสานงานระหว่างกัน เพื่อควบคุมและดูแลการเผาศพ ไม่ให้เกิดกลิ่นรบกวน โดยผู้ที่ประกอบพิธีต้องขออนุญาตต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรณีเมื่อปี พ.ศ.2445 พระมดุงสกุลกฤตย์ต้องการเผาศพมารดาซึ่งเก็บไว้กว่า 3 ปี ที่วัดโมฬีโลกยาราม แต่ด้วย

²⁵⁹ หจช. ร.5 ศ.26/1 ที่ 16/239 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศัวโรปกการ ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 9 เมษายน ร.ศ.128

²⁶⁰ หจช. ร.5 ต.22/15 คำแปลที่ 24/6950 มิสเตอร์โทชิโรพูชิตา อุปทูตญี่ปุ่น กราบทูลต่อพระเจ้าน้องยา เธอ กรมหลวงเทวะวงศัวโรปกการ เสนาบดีว่าการต่างประเทศ ลงวันที่ 29 กันยายน ร.ศ.117

²⁶¹ เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 17 ร.ศ.118-119 (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 429-431.

ขณะนั้นเป็นฤดูแล้งซึ่งผิดต่อกฎหมายดังกล่าว ทางกรมไม่อนุญาตเนื่องจากเป็นฤดูแล้งซึ่งจะพัดพากลิ่นข้ามพากแม่น้ำมาได้ ทำให้พระผดุงศุลกกฤตย์ต้องขอพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษ เพราะเป็นวัดใกล้บ้านและได้เตรียมงานเรียบร้อยแล้ว อีกทั้งยังเป็นศพที่ค้างเก่ามีกลิ่นน้อย จนท้ายสุดก็ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ประกอบพิธีได้²⁶²

บทบาทของรัฐมีส่วนอย่างมากต่อการควบคุมกิจกรรมของราษฎรในการใช้พื้นที่เมือง แม้กระทั่งพื้นที่ประกอบพิธีกรรมสุดท้ายของชีวิต รัฐได้ให้อำนาจแก่กองตระเวนสั่งห้ามประกอบพิธีศพทันทีที่เห็นว่าขัดต่อข้อบังคับของรัฐ กรณีเมื่อปี พ.ศ.2445 มีการห้ามเผาศพที่วัดส้มเกลี้ยงซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของพระราชวังสวนดุสิต ประกอบกับอยู่ในฤดูแล้งวันตกทำผิดต่อกฎหมายข้างต้น²⁶³ ดังรายงานของพระเทพพลู ความว่า

“ด้วยเมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ร.ศ.๑๒๑ เวลาบ่าย ๕ โมงเศษ หลวงนครเขตร์เกษมศรี สารวัดใหญ่ ได้โทรศัปกมาบอกยังข้าพเจ้าว่า ข้าลงในจะเสด็จไปที่เผาศพท้าวสมศักดิ์ที่วัดเคลือวัน จะเสด็จลงทางถนนช่างฮี ข้าพเจ้าได้สั่งให้หลวงนครเขตร์จัดคนตระเวนไปตรวจทางวัดส้มเกลี้ยงได้เห็นพระพัทธธรรมาดาจารย์ได้ให้คนช่วยกันจัดการเผาศพนายทองอาจารย์บอกหนังสือที่วัดนั้น หลวงนครจึงได้ให้ตนตระเวนไปห้ามไม่ให้เผาศพนั้นยังสดอยู่ ฟังตายได้วันหนึ่งให้ดับไฟเสียแลให้เอาศพนั้นฝังไว้ พระพัทธธรรมาดาจารย์ก็ให้คนดับไฟในทันใดนั้น แล้วยกศพลงจากเชิงตะกอนนำไปฝังไว้ที่ป่าช้าวัดนั้นโดยเรียบร้อย ที่ยื่นรายงานเข้าไปนี้โดย เห็นว่า พระพัทธธรรมาดาจารย์ไม่ขัดขึ้นกองตระเวนอย่างใดจึงไม่ได้ทำรายงานขึ้นเรียนโดยทันที”²⁶⁴

กรณีที่วัดส้มเกลี้ยงเห็นถึงการใช้อำนาจของรัฐผ่านกองตระเวนในการห้ามปรามอย่างเด็ดขาด ซึ่งไม่ต่างจากกรณีของวัดพลับพลายเมื่อปี พ.ศ.2441 รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระบรมราชโองการห้ามการฝังศพและเผาศพเนื่องจากเป็นเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินอยู่เสมอ ซึ่งทำให้บทบาทของป่าช้าวัดพลับพลายต้องยุติลง ดังนี้

²⁶² หจข. ร.5 ศ.26/1 ที่ 265/8026 พระยาอุทิศการบตี กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 7 กุมภาพันธ์ ร.ศ.121

²⁶³ หจข. ร.5 น.8.1/217 พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ถึง พระยาวิสุทธ์สุริยศักดิ์ ว่าที่ปลัดทูลฉลองกระทรวงธรรมการ ลงวันที่ 19 พฤษภาคม ร.ศ.121

²⁶⁴ หจข. ร.5 น.8.1/217 ที่1446/2176 พระเทพพลู ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 16 พฤษภาคม ร.ศ.121

“ด้วยมีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าสั่งว่า ตามบาญชีคนป่วยเปนอหิวาตกโรคตายจำนวนเดือนมกราคมนี้ มีวัดพลับพลาไชยเปนที่ฝังศพด้วย ทรงพระราชดำริห์เห็นว่า วัดพลับพลาไชย เปนทางเสด็จไปมาอยู่ ใ้ห้ฝังศพเสียสักที่จะดีขึ้น ให้พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมืองสั่งอำเภอกองแขวงให้ป่าวร้องราษฎรให้ทราบทั่วกันตามกระแสพระบรมราชโองการ แลให้นายจันผู้ว่าที่ขุนทะเลวรากให้กำชับสั่งสับหรือคอยห้ามอย่าให้ผู้หนึ่งผู้ใด นำศพไปฝังที่วัดพลับพลาไชย เปนอันขาด อนึ่งการเผาศพก็มิกลิ่นร้ายแรง เปนการโสโครก ให้อำเภอสับหรือห้ามการเผาศพอย่าให้เผาในที่วัดพลับพลาไชยนั้น ด้วย กว่าจะได้อนุญาตให้เผาเมื่อใดจึงทำได้”²⁶⁵

การจัดการพื้นที่ในกรุงเทพฯ แสดงถึงความสัมพันธ์ด้านการปกครองที่รัฐมีต่อราษฎร โดยรัฐอาศัยกองตระเวนเป็นเครื่องมือหนึ่งของรัฐที่สำคัญ ซึ่งเห็นถึงบทบาทของรัฐที่มีต่อกิจกรรมต่างๆ ของราษฎรในเมืองหลวงอย่างเข้มงวดแม้กระทั่งการประกอบพิธีกรรมสุดท้ายของชีวิต ขณะเดียวกัน การปฏิบัติงานของกองตระเวนซึ่งเป็นหน่วยงานใช้อำนาจรัฐต่อราษฎรผ่านการจัดการพื้นที่เมืองทำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างกองตระเวนกับผู้คนในท้องถิ่น ไม่เพียงเป็นภาพสะท้อนการใช้อำนาจของรัฐเท่านั้น แต่ยังเห็นถึงปฏิกริยาของผู้คนมีต่อกองตระเวนซึ่งจะเป็นสิ่งแสดงทั้งความสำเร็จและข้อจำกัดของกองตระเวนดังปรากฏในบทต่อไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

²⁶⁵ หจข. ร.5 น.8.1/165 ที่ 77/14105 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 4 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117

บทที่ 6

ปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของรัฐและกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมือง

บทบาทของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมืองแสดงถึงอำนาจรัฐที่มีอยู่เหนือวิถีชีวิตของราษฎร เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและราษฎรเกิดขึ้นโดยตรงบนพื้นฐานของการปกครองผ่านการจัดการพื้นที่เมือง ซึ่งแสดงถึงบทบาทด้านการปกครองของรัฐที่มีความมั่นคงมากขึ้น ขณะเดียวกัน ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับกรุงเทพฯ ทั้งในด้านหน้าที่ของเมือง การเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพ รวมทั้ง การเปลี่ยนแปลงด้านประชากรซึ่งทำให้รัฐต้องเผชิญกับปัญหาต่างๆ ทำให้กองตระเวนเป็นหน่วยงานสำคัญของรัฐในการรักษาความสงบเรียบร้อยของกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางการบริหารอำนาจรัฐ แต่ กระนั้น การปฏิบัติงานของกองตระเวนเกิดขึ้นบนพื้นฐานของการใช้อำนาจรัฐซึ่งกระทบต่อผู้คนจำนวนมาก ดังนั้น ในบทนี้จึงเสนอถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งกระทบต่อราษฎร คนบังคับต่างชาติ ชาวจีน รวมทั้งการเข้าจัดการพื้นที่เมืองในระดับชุมชน อันสะท้อนถึงความสำคัญของกองตระเวนที่มีต่อการสร้างความเป็นระเบียบของเมือง ปฏิกริยาของผู้ได้รับผลจากนโยบายรัฐ ข้อจำกัดด้านการปฏิบัติงานของกองตระเวน ตลอดจนสัมฤทธิ์ผลในทางปฏิบัติของรัฐที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมือง

6.1 ถนน : พื้นที่แห่งอำนาจ

การตัดถนนนับเป็นการปรับปรุงโครงสร้างทางกายภาพของกรุงเทพฯ อย่างเด่นชัดในสมัยรัชกาลที่ 5 อันแสดงถึงบทบาทและอำนาจรัฐที่มีอย่างเต็มที่ในด้านการปกครองเพราะการตัดถนนทำให้อำนาจรัฐสามารถเข้าไปจัดการความเป็นระเบียบเรียบร้อยในพื้นที่ต่างๆ โดยมีกองตระเวนเป็นเครื่องมือสำคัญทำให้หน่วยงานนี้มีบทบาทต่อการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของราษฎรที่อาศัยต้องทนทุกข์ในการสัญจรและการประกอบอาชีพ ขณะเดียวกันอำนาจของกองตระเวนได้มีภาพสะท้อนต่อการปฏิบัติงานจากหน่วยงานของรัฐด้วยกันและจากราษฎรผ่านสื่อต่างๆ แสดงถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่กองตระเวนมีต่อรัฐและราษฎร

กองตระเวนมีอำนาจอย่างเต็มที่ในการดูแลท้องถนนตามที่กฎหมายโปลิศ 53 ข้อระบุไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2418¹ แม้เมื่อมีการปฏิรูปกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 แต่กฎหมายฉบับดังกล่าวยังคงใช้เป็นแม่แบบให้กับกฎหมายเพื่อดูแลท้องถนนอีกหลายฉบับ² ที่ตราขึ้นในปี พ.ศ.2430 จนถึงปี พ.ศ.2440

¹ ดูรายละเอียดใน “กฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในพระนครแลนอกพระนคร,” ใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 2 จ.ศ.1237 พิมพ์ครั้งที่ 2 (นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2540)

² ได้แก่ กฎหมาย “ลักษณะน้ำที่พลตระเวรรักษาท้องถนน,” ใน กฎหมายรัชกาลที่ 5 เล่ม 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย จิตติ ดิงศภัทย์ (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชเลขานุการ, 2541), หน้า 1750-1757. ; “จัดการรักษาความสะอาดในพระนคร,” และ “ประกาศจัดการสะอาดในจังหวัดพระนคร,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก

รัฐได้ตั้งกรมศุขาภิบาลขึ้นเพื่อจัดการรักษาความสะอาดในเมืองหลวงเป็นหลัก³ อันทำให้หน้าที่รับผิดชอบของสองหน่วยงานในท้องถนนเกิดการแบ่งแยกระหว่างหน้าที่การรักษาเหตุร้ายกับการรักษาความสะอาด เช่นที่หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย กล่าวไว้ในปี พ.ศ.2442 ดังนี้

“ถนนต่างๆในกรุงเทพฯซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้เจ้าพนักงานตัดสร้างขึ้นใหม่อีกหลายสายนั้นเพื่อหวังจะให้ความเจริญทวีขึ้น เปนที่เข้าใจได้ว่าการนำที่รักษาเหตุร้ายต่างๆในถนนเหล่านั้นตกอยู่ในฐานะของกองรักษาทั้งสิ้นมิได้เกี่ยวแก่กรมอื่นกรมใดเลย แต่ส่วนความโสโครกที่มีแล้วก็ดีที่จะเป็นเค้ามูลเกิดขึ้นภายนำก็ดีตกเปนฐานะนำที่ของกรมศุขาภิบาลทั้งสิ้น ความรักษาป้องกันเหตุการแลความสะอาดในถนนนั้นเปนนำที่ของกรมทั้งสองที่กล่าวนั้นทั้งสิ้น”⁴

อย่างไรก็ดี อำนาจในท้องถนนนั้นยังคงเป็นของกองตระเวนเพราะกองตระเวนมีหน้าที่จับกุมและบังคับใช้กฎหมาย ซึ่งทางกรมศุขาภิบาลที่แม้จะมีอำนาจตามพระราชบัญญัติศุขาภิบาล ร.ศ.116 แต่กรมศุขาภิบาลก็ไม่สามารถจับกุมราษฎรซึ่งทำให้ราษฎรเชื่อฟังมากกว่าทำให้ต้องร้องขอให้กองตระเวนช่วยเหลือ เช่น รายงานเมื่อปี พ.ศ.2446 ของพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เจ้ากรมศุขาภิบาล ทำให้เห็นถึงอำนาจที่ต่างกันของหน่วยงานทั้งสองแห่ง ว่า

“ด้วยกรมพระคลังข้างที่มีหนังสือมาว่ามีผู้ทิ้งขยะมูลฝอยปิดช่องว่างริมถนนราชวงศ์ที่จะเดินไปตรอกอำมาแกงเต็มแน่นหมด น้ำไหลไปไม่ได้ ท่วมพื้นโรงแถว พระคลังข้างที่ขอให้ช่วยแก้ไข การเรื่องที่มีผู้ทิ้งมูลฝอยตรอกนี้ กรมศุขาภิบาลได้ช่วยเก็บกวาดมาแต่ก่อน ๒ ครั้งแล้ว ภายหลังก็มีผู้มาทิ้งอีก การทิ้งมูลฝอยในที่ไม่ควรทิ้งนี้ ขอให้กองตระเวนว่ากล่าวจึงจะได้ เพราะเจ้าพนักงานศุขาภิบาลไม่มีหน้าที่คอยระวังจับผู้กระทำผิดเช่นนั้น แลที่ตำบลนี้เคยแจ้งความห้ามครั้ง ๑ แต่ก็ยังมีผู้ทิ้งอยู่เสมอ การห้ามเช่นนั้นก็ไม่ มีประโยชน์นอกจากกองตระเวนจะว่ากล่าว”⁵

เล่ม 16 ร.ศ.116-117, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 355-357, 368-373.

³ “พระราชบัญญัติศุขาภิบาลกรุงเทพฯ รัตนโกสินทร ศก 116,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ.116-117, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมร์, 2478), หน้า 129-130.

⁴ “ถนนไม่มีพลตระเวน,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 16 มีนาคม ร.ศ.118).

⁵ หจข. ร.5 น.5.12/35 ที่ 26/1838 พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เจ้ากรมศุขาภิบาล กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 30 กันยายน ร.ศ.122

สาเหตุอีกประการหนึ่งที่ทำให้กองตระเวนยังมีบทบาทรับผิดชอบได้เช่นเดิมเพราะเวลาทำงานที่แตกต่างกัน กล่าวคือ กองตระเวนสามารถตรวจการได้ตลอดเวลาเพราะเป็นหน้าที่ซึ่งถูกกำหนดมาแต่แรกที่ปฏิรูปหน่วยงานในปี พ.ศ.2433 กำหนดให้มีโรงพักแต่ละท้องที่พร้อมกับมีสายตรวจลาดตระเวน⁶ ส่วนเจ้าพนักงานกรมศุขาภิบาลมีเวลาทำงานที่แน่นอนทำให้ไม่สามารถตรวจตราป้องกันได้ตลอด ปรากฏในรายงานเมื่อปี พ.ศ.2445 ของกรมศุขาภิบาล ดังนี้

“ที่ว่างหลังตึกตอนที่ ๓ เปนที่ลุ่มเปนเหตุให้เกิดปฏิภูมได้เสมอ เพราะมีที่กำบัง การห้ามมิให้เททิ้งของไม่ควร ก็ได้มีข้อบังคับห้ามปักอยู่เสมอ ถ้าได้ตั้งเว็จแลถางเสียก็จะสะอาดมาก เจ้าพระยาเทเวศร์ได้กราบทูลถามอธิบดีกรมพระคลังข้างที่ว่า ถ้าจะไม่ทำอย่างไรรจะให้กรมศุขาภิบาลถางถาทำเว็จช่วยก็จะจัดให้ แต่ถึงจะได้จัดขึ้นก็เกรงพระอาญาไม่พ้นเกล้า เพราะเจ้าพนักงานในกรมศุขาภิบาลมีเวลาทำการอยู่ตั้งแต่ ๒ โมง จนบ่าย ๔ โมงเท่านั้น การเรื่องที่จะป้องกันในเวลาต่อไป ได้กราบทูลเสนาบดีกระทรวงนครบาลเพื่อจะได้ทรงดำริให้กองตระเวนแลอำเภอช่วยห้ามปรามแล้ว”⁷

การที่หน่วยงานทั้งสองแห่งมีหน้าที่รับผิดชอบในท้องถนนเช่นเดียวกันทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกัน เช่น กรณีของหม่อมผัน ใน กรมหมื่นนราธิปประพันธ์พงศ์ ได้ปลุกเพิงมุงจากเพื่อให้เช่าออกร้านมีการละเล่น เมื่อปี พ.ศ.2445 ทางกรมศุขาภิบาลได้ร้องเรียนต่อกองตระเวนว่าหม่อมผันทำผิดกฎหมายเพราะไม่ได้ไปขออนุญาตปลุกเพิงในท้องถนนต่อกรมศุขาภิบาล เห็นว่ากองตระเวนไม่ควรอนุญาตให้มีขึ้น⁸ ซึ่งทางพระเจ้าอนงยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทรงมีพระวินิจฉัย ดังนี้

“แม้ว่าผู้ใดไม่มีใบอนุญาตของกรมศุขาภิบาลจะปลุกสรรพลึงใดๆ ลงถนนถาในเขตจังหวัดในพระนคร กองตระเวนต้องว่ากล่าวห้ามปรามเปนธุระจับกุม ผู้กระทำผิดตามพระราชบัญญัติจิงทุกประการ แลการออกร้านในงานประจำปีที่กรมหมื่นนราธิปฯ จัดมาทุกปีนั้น ได้ความว่า แต่ก่อนได้มาขออนุญาตทำเพิงต่อกรมศุขาภิบาล แต่ปีนี้ไม่ได้

⁶ หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร กรมพระนเรศวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน (กรุงเทพฯ: กองบัญชาการตำรวจนครบาล, 2535), หน้า 39.

⁷ หจข. ร.5 น.5.12/22 ที่ 1 เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ เจ้ากรมศุขาภิบาล กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 11 เมษายน ร.ศ.121

⁸ หจข. ร.5 น.5.12/29 ที่ 28/1789 พระนรสาตราสารกรรม ถึง พระยาอินทราธิบติสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 20 พฤศจิกายน ร.ศ.121

ขอ ที่จะเข้าใจผิดไปว่า ขอดต่อกองตระเวนแล้วก็จะเปนได้ เพราะฉะนั้นต่อไปข้างน่าให้ กรมกองตระเวนตักเตือนให้ขออนุญาตเสียให้ถูกต้องตามประกาศต่อไป”⁹

การกระทำผิดต่อกฎหมายของหม่อมฉันอีกด้านหนึ่งหมายถึงการยอมรับอำนาจของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการในท้องถนน แต่กระนั้นก็ได้สะท้อนปัญหาระหว่างหน่วยงานทั้งสองคือ ความซ้ำซ้อนของกฎระเบียบ และอำนาจการดูแลท้องถนน เพราะผู้ขออนุญาตจะต้องขอทั้งกองตระเวน และกรมศุขาภิบาลและผู้ที่ไม่ทราบก็จะเกิดความเข้าใจผิดได้ ซึ่งเป็นสาเหตุหนึ่งของการทำผิดกฎหมายที่เกี่ยวข้องในเรื่องเหล่านี้

เรื่องราวที่คล้ายคลึงกันยังเกิดกับกรณีของนายพันโทหม่อมเจ้าชื่น ในปี พ.ศ.2448 ที่เห็นถึงอำนาจที่ซ้อนทับกันของทั้งสองหน่วยงานและการยอมรับในอำนาจของกองตระเวนที่มีมากกว่า นายพันโทหม่อมเจ้าชื่น ปลุกโรงมหรสพในงานศพบุตรชายของพระองค์ในถนนพระพิพิธ ได้ขอใบอนุญาตต่อกฎหมายโดยไม่ได้ขอดต่อกองตระเวน ทางกรมศุขาภิบาลอนุญาตให้เจ้าของงานรายนี้ ดำเนินการได้ ด้วยเห็นว่าถนนสายนี้มีขนาดเล็กและสะดวกแก่เจ้าของงาน อีกทั้งผู้สัญจรสามารถเลี่ยงไปใช้เส้นทางอื่นได้ และรัฐยังได้เงินจากภาษีอีกด้วย¹⁰ ส่วนทางกรมกองตระเวนเห็นว่าควรต้องปฏิบัติ ตามกฎหมายอย่างเข้มงวด มีสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ได้แสดงความเห็นต่อ พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ดังนี้

“หนังสือพระนรศาสตร์ปัญหาข้อนั้นนั้น เปนการง่ายที่สุดที่จะตอบ ซึ่งว่า คนที่มีบ้านเรือนริมถนน ถ้าไม่เอาไครย์ถนนจะไปทำที่ไหนก็ต้องทำที่ถนนนั้น จะตอบตรงๆว่า บรรดาประชาชนนั้นจะเล่นการละเล่นจิว ลคร ฟ้อนรำ ในถนนไม่ได้เลยเปนอันขาด เพราะถนนนั้นเปนทางสัญจรของมหาชน เพราะฉะนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงไม่เห็นเหตุที่จะอนุญาต ให้ใช้การอื่นๆโดยอย่างไรได้ การที่เปนการสุดแต่พระประสงค์ของฝ่าพระบาทที่จะให้ถนนใช้สำหรับการละเล่น จิว ลคร ฤาประการใด ถ้าแม้จะให้เล่น ข้าพระพุทธเจ้าขอรับประทานพระกระแสพระดำริห์ในการเรื่องนี้ด้วย ถ้าและท่านที่มีความเหมือนอย่างเช่นหม่อมเจ้าชื่น ไม่ต้องการเชื้อฟังพระราชกำหนดกฎหมายแล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่า ก็ไม่มีประโยชน์อันใดแก่การที่มีพระราชกำหนด

⁹ หจข. ร.5 น.5.12/29 ที่ 148/15643 พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มีสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้ว่าการแทนจางวางกองตระเวน ลงวันที่ 4 ธันวาคม ร.ศ.121

¹⁰ หจข. ร.5 น.8.1/345 ที่ 9/2355 พระนรศาสตร์สารกรม ถึง มีสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 13 ธันวาคม ร.ศ.124

กฎหมาย หรือนัยหนึ่งข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าว่า ก็เป็นการไม่สมควรซึ่งที่จะไม่ยอม อนุญาตให้กับผู้อื่นเหมือนกัน”¹¹

ภายหลังพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ได้ทูลต่อ พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นนครไชยศรีสุรเดช ผู้บังคับบัญชากรมยุทธนาธิการ ทรงมีความเห็นว่า นาย พันโทหม่อมเจ้าชื่นมีความผิด ทำให้กรณีนี้สิ้นสุดโดยนายพันโทหม่อมเจ้าชื่นยินยอมเสียค่าปรับฐาน ละเมิด¹²

ความเข้มงวดต่อการบังคับใช้กฎหมายของกองตระเวนทำให้เกิดข้อขัดแย้งต่อการปฏิบัติ หน้าที่ของกรมศุขาภิบาลอันเกี่ยวเนื่องกับท้องถิ่น เพราะถนนสมัยนี้มีมืองค์ประกอบที่กรมศุขาภิบาล ต้องดูแลหลายส่วนหนึ่งในนั้นคือ ไฟฟ้า ซึ่งทางกรมศุขาภิบาลได้รับพระบรมราชานุญาตจากรัชกาล ที่ 5 ให้รับผิดชอบตั้งแต่ปี พ.ศ.2440 เป็นต้นมา¹³ กรณีของความขัดแย้งเห็นได้จากในปี พ.ศ.2443 มี ผู้ร้องเรียนถึงความไม่ปลอดภัยบริเวณถนนวรจักร ต่อมาบริษัทได้เข้ามาปักเสาไฟฟ้าแต่ถูกพลตระเวน ห้ามปราม ทางบริษัทจึงได้ร้องเรียนต่อกรมศุขาภิบาล ในรายงานของเจ้าพนักงานกรมศุขาภิบาล กล่าวถึงอำนาจความรับผิดชอบที่มี ดังนี้

“กรมกองตระเวนเขียนรายงานส่งมาโดยมิได้สมเหตุผลแลความเป็นจริงอย่างไร ทั้งการติดไฟฟ้านี้ก็เปนหน้าที่ของกรมศุขาภิบาลจะสั่ง แลไม่ได้รับความตกลงอย่างไรกับ กองตระเวนด้วย กรมกองตระเวนก็ได้เป็นผู้สั่งให้ติดไฟฟ้า แลเรื่องนี้มิใช่ว่ากรมกองตระ เวนเปนเจ้านำที่สั่งให้กรมศุขาภิบาลไปห้ามไว้ก็หาไม่ ท่านจะพิจารณาเห็นในคำชี้แจงนี้ แลในหนังสือบริษัทไฟฟ้าที่ร้องมานั้นได้ชัดเจนว่าเปนอย่างไรในเรื่องนี้ ข้าพเจ้าเสียใจที่ ต้องชี้แจงเหตุไม่จำเป็นให้เกิดประโยชน์ในหน้าที่ราชการเช่นนี้”¹⁴

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹¹ หจข. ร.5 น.8.1/345 ที่ อี/125/367 ในปี 124 มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกอง ตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 ธันวาคม ร.ศ.124

¹² หจข. ร.5 น.8.1/345 ที่ 104/12684 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวง นครบาล ถึง มิสเตอร์ อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.124

¹³ ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 2) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453 (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบ นายกรัฐมนตรี, 2513), หน้า 354.

¹⁴ หจข. ร.5 น.8.1/199 ที่ 23/856 พระนรสาตราสารกรรม ถึง พระยาเพชรปानी ปลัดทูลฉลองกระทรวง นครบาล ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.119

รัฐบาลเห็นถึงความสำคัญต่อการพิทักษ์รักษาท้องถนน ซึ่งเป็นเส้นทางคมนาคมหลักในพื้นที่เมือง ดังนั้นจึงได้ตั้งหน่วยงานทั้งสองแห่งขึ้นมาเพื่อดูแลความเป็นระเบียบเรียบร้อยของทางสัญจร ความซ้ำซ้อนของอำนาจที่หน่วยงานเหล่านี้ได้รับนั้น ก่อให้เกิดปัญหาดังที่กล่าวมา อีกด้านหนึ่งทำให้เห็นถึงอำนาจของตระเวนภายใต้การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างกายภาพของกรุงเทพฯ นอกจากนี้ อำนาจของการปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนยังกระทบโดยตรงต่อราษฎรที่ใช้ท้องถนนในชีวิตประจำวัน

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากกองตระเวนเป็นหน่วยงานที่ได้รับการปรับปรุงตามแบบตะวันตกทั้งในด้านบุคลากรและวิธีการซึ่งเป็นสิ่งใหม่ต่อสังคมเมืองขณะนั้น อันมีผลต่อการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการดูแลพื้นที่เมือง ในด้านบุคลากรจะพบว่ากองตระเวนเป็นหน่วยงานที่รวมบุคคลหลากหลายที่มาทั้งเชื้อชาติและสถานภาพทางสังคม เพราะระยะแรกที่มีการตั้งกองตระเวนรัฐประสบปัญหาการขาดแคลนข้าราชการที่จะมาเป็นพลตระเวน¹⁵ ดังนั้นจึงมีการเกณฑ์ราษฎรจากหัวเมืองโดยเฉพาะจากเมืองนครราชสีมาและลพบุรี อีกทั้งมีการใช้ชาวต่างชาติที่มาจากรัฐอาณานิคมของอังกฤษในอินเดียและพม่า ได้แก่ ชาวอินเดีย ฮินดู ปาทาน และซิกข์¹⁶ ไม่เพียงเท่านั้น พลตระเวนจำนวนหนึ่งยังมาจากทาสอีกด้วย¹⁷ อีกทั้งพลตระเวนจำนวนมากที่ไม่ได้ตั้งใจมารับราชการอย่างจริงจังและมีพฤติกรรมไปในทางเสื่อมเสียดังที่ มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กล่าวไว้ดังนี้

“มีคนเป็นอันมากที่เข้ารับเป็นพลตระเวนเพื่อความสุขแลเมื่อเบื่อหน่ายก็ลาออก แต่มีบางพวกเมื่อรับเงินเดือนแล้วเวลาออกยามก็เข้าโรงบ่อน แลถ้าเล่นได้ก็ออกจากกองตระเวน เมื่อหมดเงินจึงกลับเข้ามาใหม่”¹⁸

ขณะเดียวกัน พลตระเวนจำนวนไม่น้อยที่เป็นคนไทยไม่สามารถอ่านออกเขียนได้ เช่น การสำรวจพลตระเวนแผนกชั้นในเมื่อปี พ.ศ.2441 จำนวน 969 คนอ่านหนังสือไม่ออกถึง 278 คน¹⁹ อีกทั้งไม่ได้มีผ่านการอบรมลักษณะการเป็นพลตระเวนที่ดีพอเพราะก่อนหน้าปี พ.ศ.2444 ยังไม่มีการตั้ง

¹⁵ หจข. ร.5 น.8.6/3 คำแปลรายงานกรมกองตระเวน รวมแผนกชั้นใน ชั้นนอก แลแผนกรักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117

¹⁶ H. Warrington Smyth, “Five years in Siam,” in *Foreign Records of Bangkok Period up to A.D.1932* (Bangkok: The committee for The Publication of Historical Documents Office of Prime Minister, 1982), p. 151.

¹⁷ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 24 ข้อบังคับนายเงินต้องยอมให้ทำสรบจ้างเป็นคนตระเวน,” ใน *หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษฏาภิหาร กรมพระนเรศวรวรฤทธิ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำกรกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน*, หน้า 68-69.

¹⁸ หจข. ร.5 น.8.6/3 คำแปลรายงานกรมกองตระเวน รวมแผนกชั้นใน ชั้นนอก แลแผนกรักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

โรงเรียนพลตระเวน แม้เมื่อมีการตั้งโรงเรียนแล้วก็ยังมีพลตระเวนถูกไล่ออกและหลบหนีการฝึกฝนอีก ไม่น้อย ส่วนผู้ที่เข้าฝึกฝนก็ประสบปัญหาขาดแคลนเวลาที่จะเข้ารับการอบรมตามหลักสูตรเพราะต้องไปปฏิบัติราชการตามหน้าที่ของตน²⁰

ลักษณะที่หลากหลายของบุคลากร สถานภาพของพลตระเวน และการขาดการอบรมที่เพียงพอทำให้พลตระเวนจำนวนไม่น้อยทำผิดข้อบังคับของตนเอง รวมทั้งเป็นสาเหตุของปัญหาที่มาจากปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกองตระเวนกับราษฎรในการจัดการพื้นที่เมือง พลตระเวนที่มีสถานภาพทางสังคมไม่สูงนักอาศัยอำนาจตามกฎหมายที่ยิวเข้มเหงราษฎรบนท้องถนน ซึ่งลักษณะเช่นนี้อาจเห็นถึงรูปแบบและพื้นฐานของปัญหาที่มีต่อพฤติกรรมของพลตระเวนที่ปรากฏตั้งแต่ก่อนหน้าการปฏิรูปกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 เห็นได้จากข้อร้องเรียนของหนังสือพิมพ์สยามไสมย เมื่อปี พ.ศ.2428 ดังนี้

“ข้อ ๒ นายโปลิศบางคนไม่มีตระกูลเปนไพร่ เทียมมัดแมรังแกผู้คนแต่ยังเปนนายเขาได้ ข้อ ๓ ถ้าไม่มีเงินที่จะกินเหล้ารังแกพวกรถจักรได้ ถ้าให้เงินมักปล่อย ไม่ให้เงินมักไม่ปล่อย ไม่มีข้อผิดในทางกตมาเลย ยังจับอ้ายพวกรถมันเปนคนลูกจ้างเกรงกลัวเขากลางรถขับม้าม้าไม่วิ่งคนรถเคาะปากให้ม้าวิ่ง มันก็จับว่านกหุมน คนอย่างนี้ได้เงินเดือนแลมีอำนาจด้วย... ข้อ ๕ บางคนที่ไม่เคยเปนโปลิศแต่กอเปนนายยาม ก็ไวยศที่ยิวเข้มเหงชาวบ้าน คำคำผู้คนเดินมาถ้าเปนคนโง่งาเปนหญิงเกี่ยวพานเขา ถ้าเขาทำให้ทำเปนจับจะเอาความจับเนื้อตัวเขาชิงไว้ ฝ่ายนายใหญ่มาถามว่าเรื่องอาไร มันว่าค่าถึงท่านอธิบดีผู้สำเร็จราชการกรมโปลิศ ถ้าให้เงินเสียมันก็ปล่อย ทำไมจึงจะเรียบบการไปได้”²¹

การเข้ารับราชการเป็นพลตระเวนไม่ว่าจะมีสถานภาพใดก็จะทำให้ตนเองมีอำนาจซึ่งได้รับจากการปฏิบัติหน้าที่ในการจัดการพื้นที่เมืองแต่ก็พบว่าบ่อยครั้งที่อำนาจนั้นได้แสดงอิทธิพลในท้องถนนปรากฏจากหัวข้อข่าว “มีอำนาจเพราะสวมฟอม” ของหนังสือพิมพ์บางกอกสมัย ในปี พ.ศ.2442 ดังนี้

“เมื่อวันที่ ๑๐ ตุลาคม เวลาบ่าย ๒ โมง เศษ พลตระเวนนำเบอร์ ๑๑ รักษาหน้าที่อยู่ที่หน้าตลาดพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นภูธเรศฯ ถนนเจริญกรุงนั้น พลตระเวนนำเบอร์ ๑๑ นั้น มีถืออู่สำหรับเขียนม้าอยู่ ๑ แห่ง ครั้นได้เห็นเงินลากรถอยู่สองคนขวางถนน ทันใดนั้นพลตระเวรก็ตรงเข้าไปเอาแซ่ตีเงินเจ้าของรถโดยอำนาจอย่างร้ายแรงเสีย

²⁰ หจช. ร.5 น.8.6/8 รายงานความอาญาที่มีโทษเบาอันตรายภัยสมบัติ ลงวันที่ 1 เมษายน ร.ศ.118

²¹ จดหมายเหตุสยามไสมย เล่ม 4 จ.ศ.1247, ซามูเอล เจ สมิต, บรรณาธิการ, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2551), หน้า 87.

๕ ขวบ จีนผู้ถูกเขียนโดยใช้เหตุนั้นก็มีความเกรงอำนาจพอจะตั้งอุ้งแขนจึงลากรถหนีไปโดยเร็ว”²²

พฤติกรรมการใช้อำนาจของพลตระเวนในท้องถนนนอกจากจะเป็นที่รับรู้ในหมู่ราษฎรแล้วยังมีมากจนกระทั่งทำให้รัชกาลที่ 5 ไม่ทรงพอพระทัยเป็นอันมากเมื่อทรงทอดพระเนตรด้วยพระองค์เองเมื่อวันที่ 15 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2449 ดังนี้

“อาจารย์วัชิตของโปลิศที่ได้เห็นในวันนี้ มันเหมือนอ้ายที่เขาเล่นละครล้อจริงๆ แรกฉันไปถึงไม่มีโปลิศเลยสักครู่หนึ่งนานๆจึงมีมาคนหนึ่ง ยืนก้ำกึ่งอยู่กลางถนนหลังโค้งๆฉันได้สั่งให้ทหารมหาดเล็กตำรวจต้อนคนซึ่งไปยืนอยู่เปล่าๆไม่ได้ทำอะไร ให้หลีกคนชนของ แต่สั่งกันกว่า ๑๐๐ คำใครๆก็เข้าใจแต่อ้ายโปลิศนั้นไม่มีวิญญูณสุดแต่ใครจะแบกของหาบของออกไปเที่ยวไล่ทุบไล่ตีผลึก ใช่ว่าจะเจ็บปวดอันใดดูมันก็ไม่มีแรงก็มากนัก แต่ก็ไม่เห็นใครกลัวเกรงว่ากระไร อ้ายเจ๊กมันก็โดนโซซัดโซเซจนอดหัวเราะไมใคร่จะได้ ส่วนอ้ายคนที่ยืนล้อมตัวอยู่เปล่าๆออกเปนกองไม่ยกห้ามยกไล่อะไรคอยแต่รับงานคนชนของตรงกันข้ามกับที่สั่งให้ทำตลอดจนเวลาที่ยืนอยู่นั้น ภายหลังจึงมีฝรั่งนายโปลิศพาโปลิศแขกเดินผ่านขึ้นไปเห็นจะเปนกองชักมาให้รักษาที่ฉันไปอยู่นั้น แต่เดินเลยไปข้างหน้าครู่หนึ่งฉันจึงได้ขยับรถขึ้นไป สั่งให้เปิดคนออกโปลิศพวกนั้นจึงได้ขับไล่คนโดยไม่ปราณีปราไสย ยัดกันคลักๆแต่ดีที่มีทุบกันบ้างห้ามหยุด นี่แหละกิริยาโปลิศมันไม่เป็นที่นำให้คนไว้เนื้อเชื่อใจ จึงเป็นที่กินแหนงสงไสยของคนเป็นอันมาก”²³

ส่วนหนึ่งของข้อความจากลายพระราชหัตถเลขาฉบับดังกล่าวสะท้อนถึงการรับรู้อำนาจของพลตระเวนที่มีอยู่ในท้องถนนของราษฎรซึ่งมีปฏิกริยาต่ออำนาจนั้นด้วยการวิพากษ์วิจารณ์ ร้องเรียน และล้อเลียน ผ่านสื่อต่างๆ อันเป็นการแสดงออกถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจของราษฎรที่มีต่อกองตระเวนผู้มีอำนาจอย่างเด็ดขาดในการใช้พื้นที่เมืองของราษฎรปรากฏในสื่อหลากหลายรูปแบบตั้งแต่บทสักวาเช่นที่ขุนวิจิตรมาตรา กล่าวไว้ดังนี้

สักวาฟ้าขาวเหล่าโปลิศ ลิ่นคิดแล้วหรือเจ้าเฝ้าถนน
ขาดยามนายเขาตามมาเขียนกัน เดินบ่นพึมพำระยำหมา²⁴

²² “มีอำนาจเพราะสวมฟอม,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ.118).

²³ หจข. ร.5 น.22/213 สำเนาที่ 16439 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงนครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

²⁴ กาญจนาคพันธ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้ (กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545), หน้า 50.

บทสักวาดังกล่าวให้ภาพของเจ้าหน้าที่กองตระเวนระดับล่างได้แก่บรรดาพลตระเวนซึ่ง ส่วนหนึ่งมีสถานะเป็นทาสของมูลนายซึ่งมีสิทธิเหนือตัวทาสและสามารถลงโทษได้ และเนื่องจากพลตระเวนมีอำนาจเต็มที่ในการดูแลท้องถนนจึงสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของราษฎรและบ่อยครั้งที่แสดงกิริยาใช้อำนาจในทางรุนแรงต่อราษฎร การล้อเลียนสถานภาพของพลตระเวนด้วยบทสักวาเป็นการลดทอนอำนาจของเจ้าหน้าที่รัฐซึ่งราษฎรต้องเผชิญอยู่เสมอเมื่อต้องใช้งานหนทางในเมือง

เช่นเดียวกับบทสักวา การล้อเลียนกองตระเวนปรากฏอยู่บ่อยครั้งในรูปของการล้อเลียนเครื่องแต่งกายซึ่งเป็นเอกลักษณ์ของกองตระเวนจนมีคำเรียกในหมู่ราษฎรว่า “พวกหัวแดงแข้งดำ” อันเป็นลักษณะการแต่งกายที่มาจาก หมวกทรงกระบอกมีขนยอดบนจุกแดง และผ้าพันแข้งสีดำ ที่พลตระเวนสวมใส่อยู่เสมอเครื่องแบบของกองตระเวนถูกนำไปเป็นส่วนหนึ่งของการแสดงละครตั้งแต่ละครคณะปรีดาลัย ของกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ ระบุถึงลักษณะเครื่องแต่งกายในบทร้องว่า “เจ้าหัวแดงแข้งดำประจำถนน คอยค้ำบั๊บกคนที่ทำผิด”²⁵ แต่การแสดงของราษฎรทั้งละครและลิเกอาจให้ผลต่อความรู้สึกเชิงอำนาจของกองตระเวนที่มากกว่าละครของเจ้านาย เห็นได้จากข้อร้องเรียนของมิสเตอร์อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ที่มีไปถึงพระยาสุโขมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อปี พ.ศ.2451 แสดงความไม่พอใจการกระทำของราษฎร ดังนี้

“ด้วยข้าพเจ้าได้ประชุมเจ้าพนักงานแลแนะนำชี้แจงข้อความตามกฎหมายอาญาซึ่งออกใหม่เมื่อวานนี้ว่า ถ้าผู้ใดมิใช่เปนเจ้าพนักงานกองตระเวนจะแต่งกายสรวมยุนิฟอมปลอมเปนเจ้าพนักงานกองตระเวนโดยมีความเจตนาจะหลอวง ให้ผู้อื่นหลงเชื่อแล้วมีความผิดทางอาญาก็จริง แต่ถ้าจะใช้ยุนิฟอมกองตระเวนนั้นไปแต่งเล่นละครหรือการมโหรีศพออย่างหนึ่งอย่างใดแล้วหามีความผิดไม่ ตามที่กล่าวนี้มีเจ้าพนักงานตกลงเห็นพ้องด้วยกันหลายคน แลข้าพเจ้าเชื่อว่าเจ้าพนักงานมีความโกรธแค้นอย่างที่สุด โดยเหตุว่าการที่แต่งกายสรวมยุนิฟอมกองตระเวนเล่นละครสำหรับงานทั่วไปในหมู่ประชุมชนอันเป็นที่เปิดเผยนั้น มักจะเปนเครื่องเยาะเย้ยแกล้งทำประดุจหนึ่งว่า กองตระเวนได้กระทำความผิดต่างๆเสมอ ไม่สมควรจะอนุญาตให้แต่งเล่นเลย เมื่อเจ้าพนักงานกองตระเวนไปพบปะผู้ใดสรวมยุนิฟอมสำหรับนำที่ราชการของตนเล่นละครได้แต่ฝ่ายเดียวแล้ว ก็ยังมีความโกรธแค้นมากขึ้น ส่วนยุนิฟอมทหารบกทหารเรือนั้นพวกละครจะสรวมเล่นไม่ได้ด้วยมีข้อบัญญัติห้าม แต่ที่จริงถ้าพวกละครไปเวทจะสรวมเล่นกันเองคนซึ่งมีความคิดคงจะไม่มีผู้ใดขัดขวาง เพราะเปนการเล่นสำหรับรื่นเริงทั้งสิ้นแลคนซึ่งไปประชุมดูอยู่นั้นมีผู้ใดศึกษาอ้อมรู้ว่าเปนการเล่นเพื่อให้สนุกนี้ แต่ในเรื่องที่พวกละครสำหรับเล่นในการเปิดเผยทั่วไปในหมู่ประชุมชนนั้นผิดกัน ข้าพเจ้าได้ตรวจดูไม่เห็นมีบท

²⁵ เรื่องเดียวกัน , หน้า 46-47.

กฎหมายข้อใดซึ่งบัญญัติห้ามมิให้สรวมยุนิฟอมกองตระเวนเล่นได้เช่นอย่างลิกที่เล่นได้เล่น อยู่ตามน่าโรงบ่อน เพราะฉนั้นข้าพเจ้าหวังว่าท่านคงจะนำข้อความขึ้นกราบบังคมทูล ขอให้ตั้งพระราชกำหนดกฎหมายห้ามมิให้ใช้ยุนิฟอมกองตระเวนสรวมเล่นละครแลการม โหระศพ เหมือนเช่นที่ได้บัญญัติห้ามไว้ในเรื่องยุนิฟอมทหารบกแลทหารเรือ นั้นแล้วต่อไป”²⁶

นอกจากนี้ กองตระเวนต้องเผชิญกับอำนาจจากสื่อหนังสือพิมพ์ที่รับเรื่องร้องเรียนจากราษฎรและวิพากษ์วิจารณ์การปฏิบัติงานของกองตระเวนอยู่บ่อยครั้งทั้งในแง่บวกและตรงกันข้าม เช่น หัวข้อข่าวเรื่อง “เดชะบุญกองรักษาช่วย”²⁷ กล่าวถึง นายยามกองตระเวนโรงพักสามแยกเข้าช่วยไล่เกลี้ยคดีทะเลาะกันในครอบครัวของราษฎรเป็นผลสำเร็จ หรือ “คนร้ายชุมเพราะไม่มีโคม”²⁸ กล่าวถึง คดีอาชญากรรมบริเวณถนนวรจักรเกิดขึ้นบ่อยครั้งซึ่งทางหนังสือพิมพ์ได้ร้องเรียนให้รัฐเร่งติดโคมไฟให้แสงสว่างเพื่อให้พลตระเวนสะดวกต่อการดูแลความสงบเรียบร้อย และ “พลตระเวนถูกปาหน้าบวม” กล่าวถึงพลตระเวนได้ปฏิบัติหน้าที่ในการจับคนร้ายที่ก่อเหตุวิวาทจนสามารถจับกุมได้ แม้พลตระเวนผู้นั้นจะได้รับบาดเจ็บซึ่งสมควรยกย่อง²⁹

ในทางตรงกันข้ามหนังสือพิมพ์ได้ตำหนิการปฏิบัติงานของกองตระเวนอยู่บ่อยครั้งเช่นการไม่ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่รักษาการณ์ในท้องถนนซึ่งเป็นหน้าที่หลักของพลตระเวน ดังนี้

“พลตระเวนซึ่งเข้ายุนิฟอมรักษาท้องที่ต่างๆแม้ประพฤดีตามข้อบังคับแล้วจะมีคุณแก่ มหาชนเอนกคบบรรยายทีเดียว นี่หาเปนเช่นนั้นไม่เวลาประจำหน้าที่ ๓ ชั่วโมง ได้เห็นแต่ พลตระเวนนั่งกับยืนแอบซุ่มๆเสีโดยมาก มิฉนั้นถ้าจะยืนแล้วมักจะหันหน้าเข้าหาห้อง ชาวร้านหันหลังออกบางที่พวกชาวร้านจะทำอะไรแล้วไปยืนดูแทบจะไม่กระพริบตาก็มี เหตุฉนั้นอยากจะถามหัวใจของผู้ที่รักษานาที่คิตรักษาการอย่างไรไม่มีกอดสูต่อข้อบังคับ บ้างหรือ”³⁰

การตรวจสอบพฤติกรรมของพลตระเวนยังเป็นไปในเชิงล้อเลียนและประชดประชันเช่น “พลตระเวนกลัวมีด” กล่าวถึง เหตุคนร้ายชิงทรัพย์บริเวณถนนวัดราชบพิธพลตระเวนได้เข้าช่วยเหลือแต่

²⁶ หจข. ร.5 น.8.1/ 515 ค/80/271 บ,ล 127 มิสเตอร์อิริก เซ็น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ถึง พระยาสุโขมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 27 สิงหาคม ร.ศ.127

²⁷ “เดชะบุญกองรักษาช่วย,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ.118).

²⁸ “คนร้ายชุมเพราะไม่มีโคม,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ.118).

²⁹ “พลตระเวนถูกปาหน้าบวม,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.118).

³⁰ หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.118).

คนร้ายมีอาวุธมีดทำให้“พลตระเวนเหน็ดก็ขยายดไม่มีจะวิ่งตามต่อไปอายคนร้ายก็หนีเอาผ้าไปได้สบายใจ”³¹ และ“พลตระเวรไม่ต้องธุระจะว่า” กล่าวถึง คนร้ายบริเวณถนนวรจักรข่มขู่ทำร้ายร่างกายราษฎรที่สัญจรในถนนวรจักรซึ่งทางกองตระเวนทราบตัวคนร้ายแต่ไม่สามารถจับกุมได้ ซึ่งหนังสือพิมพ์ได้ตำหนิกองตระเวน ดังนี้

“กองรักษาไม่มีความสอดส่องจับกุมผู้กระทำผิดต่อข้อบังคับนั้นก็เป็นที่น่าพิศวงขออย่างยิ่งเราเชื่อว่าพระราชทรัพย์ของหลวงคงจะเสียเปล่า พลตระเวรซึ่งรักษาน่าที่นั่นคงจะไม่มีควมระวังราชการเลย มีวแต่ระวังอย่าให้ถนนหายเท่านั้น”³²

ตัวอย่างจากข่าวหนังสือพิมพ์ที่มีต่อการปฏิบัติงานของกองตระเวนแสดงถึงการยอมรับในอำนาจที่หน่วยงานนี้มีต่อการจัดการพื้นที่เมืองซึ่งสะท้อนเสียงของราษฎรที่มีความคาดหวังต่อกองตระเวนซึ่งจะรักษาความสงบเรียบร้อยให้กับชาวพระนครอย่างเต็มที่ เห็นได้จากข้อเขียนของ “นายเมื่อไรหนอ” ที่พิมพ์อย่างต่อเนื่องในหนังสือพิมพ์บางกอกสมัยโดยผู้เขียนระบุเจตนาชัดเจนไว้ว่า “มีความตั้งอยู่ในทางยุติธรรมหาใช่หนังสือที่มีความเกรงใจผู้โน้มนผู้นี้ไม่”³³ ผู้เขียนได้แสดงทัศนคติเชิงคาดหวังในรูปของคำถามจากข้อบกพร่องในการปฏิบัติงานของกองตระเวน ดังนี้

“เมื่อไรหนอพลตระเวรแขกซีกจะเลิกการหยิบกล้วยน้ำว้าของชาวบ้านกิน”³⁴
 เมื่อไรหนอพลตระเวรในกรุงสยามจะมีความแข็งแรงในการจับผู้ร้ายบ้าง
 เมื่อไรหนอพลตระเวรจะมีแรงวิ่งไล่จับอายคนร้ายให้ทันทุกๆคราว”³⁵
 เมื่อไรหนอราษฎรที่เดินไปมาตามถนนในเวลากลางคืนจะไม่พบพลตระเวรนอนหลับบ้าง
 เมื่อไรหนอพลตระเวรจะรู้จักข้อบังคับสำหรับตนเสียบ้าง
 เมื่อไรหนอพลตระเวรในกรุงสยามจะมีแขนเช่นดังพระนารายณ์
 เมื่อไรหนอพลตระเวรจะมีจักษุเพิ่มเติมขึ้นอีกข้างหลังบ้าง
 เมื่อไรหนอพลตระเวรจะมีฤทธิ์ดังหนุมานบ้าง”³⁶

³¹ “พลตระเวนกลัวมีด,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ.118).

³² “พลตระเวรไม่ต้องธุระจะว่า,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 14 พฤศจิกายน ร.ศ.118).

³³ “เมื่อไรหนอ,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ.118).

³⁴ “เมื่อไรหนอ,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ.118).

³⁵ “เมื่อไรหนอ,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ.118).

³⁶ “เมื่อไรหนอ,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 2 พฤศจิกายน ร.ศ.118).

อำนาจที่กองตระเวนได้รับตามกฎหมายที่รัฐตราขึ้นเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อยในท้องถนน ทำให้กองตระเวนมีอำนาจจัดการพื้นที่เมืองอย่างเต็มที่และบ่อยครั้งก่อความเดือดร้อนแก่ราษฎร แต่ถึงกระนั้น ท้องถนนได้กลายเป็นเวทีของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างกองตระเวนและราษฎรผ่านสื่อต่างๆ ทั้งการชื่นชม หรือการร้องเรียน และล้อเลียน รวมทั้งการแสดงความคิดเห็นจากการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานนี้ หรืออีกทางหนึ่งเห็นได้ว่ากองตระเวนได้เป็นเครื่องมือของรัฐในการใช้อำนาจต่อราษฎรที่ต้องใช้พื้นที่เมืองอันเป็นการควบคุมให้ศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐเกิดความสงบเรียบร้อย

6.2 บ้านญวน : ชุมชนตกค้าง

การจัดการบ้านญวนสามแสนอันเนื่องมาจากการผลิตและค้าสุราเถื่อน ซึ่งสาระสำคัญของคดีนี้มีนอกเหนือจากความผิดอันเป็นสาเหตุให้รัฐเข้าปราบปรามจากการละเมิดกฎหมายบ้านเมือง แต่คดีนี้กลับแสดงถึงอำนาจของกองตระเวนที่พยายามเข้าจัดการกับพื้นที่เมืองในส่วนต่างๆ ของพระนคร อันทำให้เห็นถึงรอยต่อของการจัดการพื้นที่เมืองในรูปแบบดั้งเดิมคือการควบคุมกำลังพลตามชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งรูปแบบการจัดการเมืองในลักษณะนี้ไม่ได้สอดคล้องกับการรักษาความสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ ด้วยการใช้กองตระเวนเป็นเครื่องมือของรัฐที่สำคัญ ซึ่งจะเห็นถึงข้อบกพร่องของการจัดการพื้นที่เมืองในยุคก่อนที่เป็นปัญหาต่อการปกครองทำให้รัฐต้องเข้ามาแก้ไขเพื่อสร้างความเป็นระเบียบให้กับกรุงเทพฯ อันเป็นศูนย์กลางการปกครองแห่งรัฐ

บ้านญวนสามแสนเป็นชุมชนของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวเวียดนามที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 3 เนื่องจากการทำสงครามอาณานิคมสยามยุทธทำให้มีการกวาดต้อนชาวเวียดนามเข้ารีตมาเป็นอันมาก และได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเรือนต่อเนื่องกับพวกเขมรเข้ารีตที่ตั้งถิ่นฐานมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 1 โดยรัฐให้สิทธิการปกครองชุมชนด้วยการให้มีหัวหน้าตามกลุ่มชาติพันธุ์ดูแลกันภายในหมู่ราษฎรโดยหัวหน้าชุมชนต่างชาติต้องขึ้นตรงต่อกรมกองของรัฐ สำหรับบ้านญวนสามแสนกำหนดให้ไพร่พลขึ้นสังกัดต่อสมุหพระกลาโหม³⁷

การปกครองของชุมชนบ้านญวนยังคงเป็นไปในลักษณะชุมชนกลุ่มชาติพันธุ์ตามระบบควบคุมกำลังพลโดยมาก แม้ว่าบางส่วนจะเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่คริสต์จักรประจำชุมชนก็ตาม แต่บทบาทการปกครองไพร่พลในสังกัดส่วนมากอยู่กับหัวหน้าชุมชนซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้แก่ พระยาบรรณาสิงหนาท (เจ๊ก) ซึ่งมีบทบาทสำคัญด้วยการพัฒนาที่ดินด้วยการขุดคลองพระยาบรรณาในปี พ.ศ.2435 บริเวณฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเหนือเมืองปทุมธานี เพื่อจัดสรรที่ดินให้กับชาวเวียดนามในสังกัดที่ยากจนไว้ทำนา รวมทั้งยังจำหน่ายที่ดินให้กับราษฎรที่สนใจอีกด้วย ต่อมาพระยาบรรณาถึงแก่อนิจกรรมในปี พ.ศ.2441 บุตรชายจึงเข้ารับตำแหน่งเป็น

³⁷ ผุสดี จันทวิมล, เวียดนามในเมืองไทย (กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541), หน้า 65-67.

พระบรรภาสึงหนาท เจ้ากรมทหารปืนใหญ่³⁸ บทบาทของผู้นำชุมชนผู้นี้จะสร้างปัญหาแก่การจัดการพื้นที่เมืองในกรณีบ้านญวนสามเสน อย่างมากในประเด็นการต้มกลั่นและจำหน่ายสุราเถื่อน

ปัญหาจากการผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนของชุมชนบ้านญวนสามเสนสร้างผลกระทบต่อรายได้ของรัฐในสวนนี้ เห็นได้จากบรรดาเจ้าภาษีสุราที่ประมูลเงินภาษีจากรัฐจรมีข้อร้องเรียนจากพระพิพิธภัณฑ์วิจารณ์ นายอากรสุราราบทุลรัชกาลที่ 5 เมื่อปี พ.ศ.2445 ด้วยเพราะ “โดยเหตุที่สุราเถื่อนชุกชุมมาก” ทำให้เงินภาษีที่ต้องส่งรัฐงวดปี พ.ศ.2443 ขาดทุนไปมากกว่า 240,000 บาท³⁹ ปัญหาสุราเถื่อนเกิดขึ้นอย่างมากในกรุงเทพฯ โดยมีบ้านญวนสามเสนเป็นแหล่งผลิตสำคัญในกรุงเทพฯ เป็นเวลานานกว่า 30 ปี⁴⁰ และมีพฤติกรรมเช่นที่หลวงไมตรีวานิช นายอากรสุราเมื่อปี พ.ศ.2448 ได้ร้องเรียน ดังนี้

“ในมณฑลกรุงเทพฯทุกวันนี้ก็เกิดสุราเถื่อนชุกชุมทั่วไปทุกตำบล มีที่บ้านญวนสามเสนเป็นต้น ซึ่งพวกญวนมีใจกำเริบตั้งต้มกลั่นสุราเถื่อน แลจำหน่ายเป็นการเปิดเผยขายให้แก่ราษฎรทั่วไป มักจะลอบขนส่งชาวร้านแลชาวเรือในเวลากลางคืน”⁴¹

ก่อนการเข้าปราบปรามสุราเถื่อนโดยกองตระเวนเมื่อปี พ.ศ.2443 ปัญหาสุราเถื่อนบ้านญวนสามเสน บรรดาเจ้าภาษีสุราใช้วิธีประนีประนอมกับบาทหลวงด้วยการจ่ายเงินในอัตราปีละ 50-70 ซึ่งจน “เป็นธรรมเนียมสืบมา” เพื่อให้บาทหลวงช่วยห้ามปรามและควบคุมพฤติกรรมของสานุศิษย์ที่โดยมากเป็นคนญวนเข้ารีต แต่ไม่สามารถแก้ไขได้เด็ดขาด จนกระทั่งปี พ.ศ.2443 เมื่อเจ้าภาษีสุราเสนอรายได้ให้บาทหลวงจำนวนถึง 500 บาทต่อเดือนเพื่อยุติปัญหาอย่างเด็ดขาด ซึ่งทางบาทหลวงได้ให้นายเจิมผู้เป็นศิษย์พาบรรดาเจ้าภาษีตรวจตามบ้านเรือนในชุมชน แต่ได้รับการขัดขวางจากชาวบ้านที่อ้างว่าเป็นคนในบังคับ แต่เมื่อเจ้าภาษีขอหมายจากกงสุลฝรั่งเศสเข้าตรวจค้นคนเหล่านี้กลับอ้างว่าเป็นคนในสังกัดของพระบรรภาสึงหนาทซึ่งขึ้นกับกระทรวงกลาโหม เป็นช่องทางให้พระบรรภาสึงหนาทแสวงหาประโยชน์และปกป้องพวกพ้องด้วยการเสนอให้นายอากรสุราจ่ายเงินรายเดือนให้กับหัวหน้าพวกทำสุราเถื่อนคนละ 20 บาทจำนวน 7 คน พร้อมกับให้จ่ายเงินแก่ขุนหมื่น

³⁸ เดวิด บรูซ จอห์นสัน, สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530), หน้า 34-36.

³⁹ หจข. ร.5 ค.14.1ข/20 พระพิพิธภัณฑ์วิจารณ์ กราบทุล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 12 พฤษภาคม ร.ศ.121

⁴⁰ หจข. ร.5 ค.14.1ข/28 ที่ 154/6191 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กราบทุล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ.124

⁴¹ หจข. ร.5 ค.14.1ข/28 หลวงไมตรีวานิชนายอากร พระยาบริบูรณ์โกษากร นายถมา อากรสุรามณฑล กรุงเทพฯ กราบทุล พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ.124

2 คน ซึ่งเป็นลูกน้องของพระบรรภาสิงหนาท ที่นำเจ้าภาษีสุราตรวจตราในชุมชนอีกเดือนละ 50 บาท บทบาทในส่วนนี้ของผู้นำชุมชนเห็นได้ว่าพยายามปกป้องผู้กระทำผิดซึ่งล้วนแต่เป็นคนในสังกัดของตน อีกทั้งยังหาผลประโยชน์ให้แก่พวกพ้องอีกด้วย⁴²

ครั้นเมื่อเจ้าภาษีสุราออกตรวจในชุมชนก็ถูกขัดขวางจากราษฎรจนเจ้าภาษีสุราต้องขอความช่วยเหลือจากกองตระเวนซึ่งเป็นการใช้อำนาจรัฐเข้ามาจัดการกับท้องถิ่นโดยตรง การเข้าจับกุมผู้กระทำผิดกระทำอย่างต่อเนื่องระหว่างเดือนมิถุนายนถึงเดือนพฤศจิกายนในปี พ.ศ.2443 ถึง 5 ครั้ง โดยใน 4 ครั้งแรกเจ้าหน้าที่จับกุมผู้กระทำผิดที่ต่อสู้ขัดขวางเพียงรายเดียวพร้อมทั้งยึดอุปกรณ์ผลิตสุราได้เพียงเล็กน้อยเท่านั้น แต่ในการจับกุมครั้งสุดท้าย กองตระเวนต้องประสบปัญหาจากการขัดขวางของราษฎรอย่างหนักซึ่งมีพระบรรภาสิงหนาทเป็นผู้สนับสนุนใช้อุบายถ่วงเวลาเจ้าหน้าที่กองตระเวนด้วยการขออนุญาตจากกระทรวงกลาโหมต้นสังกัดของตนก่อน พร้อมกับจัดขุนนางของตนไปกำกับการปฏิบัติงานของกองตระเวน ซึ่งแท้ที่จริงตามคำพิพากษาลงโทษในคดีนี้ระบุว่าเป็นการส่งไปเพื่อให้สัญญาณแก่พวกราษฎรเพื่อเตรียมการโจมตีเจ้าหน้าที่ด้วยอาวุธปืน จนเจ้าหน้าที่กองตระเวนได้รับบาดเจ็บต้องล่าถอยออกมา ภายหลังได้มีการตัดสินคดีลงโทษพระภาสิงหนาทด้วยการปรับเงินเพียง 11 ตำลึง ด้วยความผิดฐานขัดขวางเจ้าพนักงานและสนับสนุนผู้กระทำผิดต้มสุราเถื่อน ส่วนขุนนางอีกรายหนึ่งถูกลงโทษด้วยการพักราชการ 1 ปี⁴³ แต่การลงโทษเช่นนี้ไม่สามารถหยุดยั้งการกระทำผิดได้

การเข้าปราบปรามสุราเถื่อนในบ้านญวนสามแสนคงกระทำอย่างต่อเนื่องปรากฏในปี พ.ศ. 2446 เจ้าภาษีสุรากับกองตระเวนอีก 40 นายเข้าตรวจจับราษฎรที่กระทำผิดและมีการยิงปะทะกัน ซึ่งทางพระบรรภาสิงหนาทได้กราบทูลต่อรัชกาลที่ 5 ว่าพวกพลตระเวนและเจ้าภาษีกระทำผิดธรรมเนียมเพราะไม่ได้แจ้งแก่พระบรรภาให้ทราบก่อนเช่นที่เคยปฏิบัติมา⁴⁴ จนกระทั่งปี พ.ศ.2448 เจ้าภาษีสุรานำโดยหลวงไมตรีวานิช พระยาบริบูรณ์โกษากร และนายถมยา ผู้ได้รับผลกระทบโดยตรงจากปัญหาสุราเถื่อนทำหนังสือร้องเรียนต่อรัฐบาล กล่าวถึงความเดือดร้อนเนื่องจากไม่สามารถเก็บเงินอากรสุราส่งรัฐได้จากปัญหาสุราเถื่อนซึ่งมีบ้านญวนสามแสนเป็นแหล่งผลิตสำคัญ อีกทั้งเมื่อมีการจับกุมสุราเถื่อนของกล่าวไม่ถึง 5 ทะนาน ศาลมักปล่อยตัวจำเลยไปโดยมากซึ่งเป็นน้ำสุราที่มาจากแหล่งผลิตดังกล่าวเป็นส่วนใหญ่ แต่ทั้งนี้การขาดทุนเงินอากรสุรายังมีปัญหาคืออื่นร่วมด้วยจากรายงานฉบับเดียวกันคือการนำเข้าสู่สุราต่างประเทศที่มีจำนวนมาก กับการยกเลิกโรงบ่อนเบี้ยขนาดใหญ่ใน

⁴² หจข. ร.5 ย.13/69 สำเนาคำพิพากษาคดีระหว่าง มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน โจทก์ กับ พระบรรภาสิงหนาท หลวงแผลงสท้าน ขุนพิไลยศเรศ ขุนวิเศษสังหาร จำเลย ลงวันที่ 24 เมษายน ร.ศ.120

⁴³ เรื่องเดียวกัน.

⁴⁴ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 พระบรรภาสิงหนาท เจ้ากรมทหารปืนใหญ่ญวน กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 18 พฤษภาคม ร.ศ.122

มณฑลกรุงเทพฯไปถึง 4 ตำบล⁴⁵ ทำให้อาการสุราระหว่างปี พ.ศ.2447-2448 ขาดทุนไปถึงห้าแสนบาท กระทั่งต่อการประมุลอากรสุราที่จะต้องส่งรัฐในปี พ.ศ.2449 จนบรรดานายอากรเสนอให้รวมการประมุลอากรสุราเข้ากับปี พ.ศ.2450 -2451 ด้วยกันเพื่อช่วยแบ่งเบาภาระของนายอากรกับทั้งเสนอ “ขอให้กระทรวงเมืองได้จัดการในหมู่บ้านญวนสามแสนให้เป็นการเรียบร้อย”⁴⁶

ปัญหาที่สำคัญประการหนึ่งเมื่อเจ้าหน้าที่เข้าจับกุมผู้กระทำความผิดที่บ้านญวนสามแสนคือการเข้าขัดขวางจากหัวหน้าชุมชนคือ พระบรรพาสิงหนาท ซึ่งได้รับการเลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยาบรรพาสิงหนาท ในปี พ.ศ.2448 ดังที่มีสเตอร์ริกริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กล่าวไว้ดังนี้

“เราจะทำเล่นเช่นเด็กๆไม่ได้ แลปดเสียว่าณะที่นั่นหามีสุราไม่ แล้วว่าปดว่าพระยาบรรณลือกับพวกทหารญวนนั้นเปนคนดีเปนคนซื่อตรง ย่อมทราบอยู่ด้วยกัน ทั้งสิ้นว่าพวกนั้นหาใช่เล่นไม่ เปนพวกซึ่งกระทำการต่อสู้ฝ่าฝืนกฎหมายทุกวัน การอันนี้เพราะเปนหน้าที่ของพระยาบรรณลือซึ่งเปนหัวหน้าของพวกนี้ จึงเปนการแข่งแรงนัก”⁴⁷

เช่นเดียวกับหลวงไมตรีวานิช นายอากรสุราได้เสนอวิธีการจับกุมให้กับกระทรวงนครบาล ด้วยการไม่ให้มีพระยาบรรพาสิงหนาทกับขุนนางที่เกี่ยวข้องเป็นผู้นำตรวจค้นเพราะมักคอยช่วยเหลืออยู่เสมอ รวมไปถึงเจ้าหน้าที่กองตระเวนของโรงพักสามแสนซึ่งมีพวกบ้านญวนเข้าไปปฏิบัติงานซึ่งคอยส่งข่าวของเจ้าหน้าที่ให้พรรคพวกในบ้านญวนทราบอยู่เสมอ อีกทั้งการตรวจจับขอให้ไม่ต้องมีหมายจับเพราะจะทำให้เสียเวลาจนคนร้ายหลบหนีหรือทำลายหลักฐานได้ และหากบ้านใดต้องสงสัยว่าผลิตและจำหน่ายสุราเถื่อนให้ปิดบ้านนั้นจนกว่าจะจับกุมได้เลย⁴⁸ พร้อมกันนั้นหลวงไมตรีวานิชได้เสนอให้มีการตั้งด่านตรวจทางน้ำบริเวณบ้านญวนสามแสนเพื่อป้องกันการขนถ่ายสุราเถื่อนและป้องกันสุราราคาถูกจากหัวเมืองเข้ามาจำหน่ายในกรุงเทพฯอีกด้วย⁴⁹ แต่ทางกองตระเวนคัดค้าน

⁴⁵ หจข. ร.5 ค.14.1ข/28 หลวงไมตรีวานิชนายอากร พระยาบริบูรณ์โกษากร นายถมยา อากรสุรามณฑลกรุงเทพฯ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมทิสรรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 15 มกราคม ร.ศ.124

⁴⁶ หจข. ร.5 ค.14.1ข/28 หลวงไมตรีวานิชนายอากร พระยาบริบูรณ์โกษากร นายถมยา อากรสุรามณฑลกรุงเทพฯ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 28 เมษายน ร.ศ.125

⁴⁷ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ เอ 139/799 มีสเตอร์ริกริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 6 ธันวาคม ร.ศ.124

⁴⁸ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 หลวงไมตรีวานิช นายอากรสุรามณฑลกรุงเทพฯ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 10 กรกฎาคม ร.ศ.124

⁴⁹ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 หลวงไมตรีวานิช นายอากรสุรามณฑลกรุงเทพฯ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมทิสรรราชหฤทัย เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ลงวันที่ 31 กรกฎาคม ร.ศ.124

แผนการนี้เพราะจะทำให้ราษฎรส่วนใหญ่ได้รับความเดือดร้อนจากการสัญจรยิ่งกว่าผลประโยชน์ของ นายอากรสุราเพียงอย่างเดียว⁵⁰

สำหรับพระยาบรรพาสิงหนาทนอกจากจะสนับสนุนผู้กระทำผิดอย่างต่อเนื่องแล้วยังมีบทบาทเป็นผู้ผลิตสุราเถื่อนรายสำคัญ ซึ่งมักจะนำสุราเถื่อนของตนไปเก็บไว้ที่บ้านของน้องสาวที่มักปิดบ้านไว้เสมอเนื่องจากไปอยู่ยังที่นาต่างหัวเมือง ทำให้กองตระเวนไม่สามารถค้นบ้านได้⁵¹ การผลิตสุราเถื่อนของขุนนางหัวหน้าชุมชนบ้านญวนอาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากฐานะทางการเงินของพระยาบรรพาสิงหนาทที่ประสบปัญหาจากการลงทุนในการขุดคลองเพื่อจำหน่ายที่ดินซึ่งสืบทอดจากบิดาที่ประสบปัญหาการดำเนินการเนื่องจากเป็นคดีความกับชาวบ้านจนแผนการทางธุรกิจต้องล่าช้าและขาดทุนในที่สุด รวมไปถึงการที่ต้องรับราชการทำให้ไม่สามารถดูแลธุรกิจได้เต็มที่อีกด้วย⁵²

ด้วยสาเหตุของการเป็นผู้กระทำผิดทำให้พระยาบรรพาสิงหนาทต้องเข้าขัดขวางการปฏิบัติหน้าที่ของกองตระเวนและนายอากรสุราอย่างเต็มที่ แม้ว่ากองตระเวนและนายอากรสุราจะดำเนินการจับกุมในชุมชนหลายครั้งในเดือนกันยายน พ.ศ.2448 นายอากรเข้าจับสุราเถื่อนต้องประสบปัญหาจากการขัดขวางของหัวหน้าชุมชนกับทั้งไม่มีหมายค้นทั้งที่พบว่าบ้านหลายหลังมีอุปกรณ์การผลิตสุราเถื่อนอย่างเด่นชัด กับทั้งราษฎรส่วนหนึ่งเป็นคนในบังคับฝรั่งเศสอาจส่งผลกระทบต่อการเมืองระหว่างประเทศได้⁵³ นายอากรสุราจึงขอให้ทางกระทรวงนครบาลแต่งตั้งเจ้าพนักงานชั้นปลัดกรมซึ่งสามารถออกหมายตรวจค้นได้ทันที⁵⁴ คำร้องขอของนายอากรได้รับการตอบรับด้วยการเลื่อนตำแหน่งมิสเตอร์เวสต์สารวัตรใหญ่กรมกองตระเวนขึ้นเป็นปลัดกรมกองตระเวนเพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่จับสุราเถื่อนบ้านญวนสามแสนเป็นกรณีพิเศษ⁵⁵

การแต่งตั้งเจ้าหน้าที่กองตระเวนรับหน้าที่เฉพาะกิจเช่นนี้แสดงถึงความสำคัญของปัญหาดังกล่าวที่มีความรุนแรงอย่างมากซึ่งภายหลังที่มีการแต่งตั้งมิสเตอร์เวสต์มารับตำแหน่งในเดือนพฤศจิกายนจึงมีการเข้าจับกุมผู้กระทำผิดในวันที่ 4 ธันวาคม พ.ศ.2448 ซึ่งพบกับปัญหาไม่ต่างจากการตรวจค้นก่อนหน้านี้ทั้งการเจรจาเพื่อหวังเวลาให้ผู้กระทำผิดเตรียมการป้องกัน และมีการซัก

⁵⁰ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ อี/64/191 มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ.124

⁵¹ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 33/13136 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.124

⁵² เดวิด บรูซ จอห์นสัน, *สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473*, หน้า 34-36.

⁵³ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 33/13136 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.124

⁵⁴ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 193/124 หลวงไมตรีวานิช นายอากรสุรามณฑลกรุงเทพฯ ถึง มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 26 ตุลาคม ร.ศ.124

⁵⁵ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 106/11349 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 25 พฤศจิกายน ร.ศ.124

สะพานข้ามคลองไม่ให้เจ้าหน้าที่เข้าตรวจได้ กับตีส้องให้สัญญาเพื่อเตรียมกำลังคนไว้ต่อสู้ เมื่อกองตระเวนจะเข้าตรวจค้นราษฎรเข้าขัดขวางด้วยการขวางกั้นอิฐ และยิงอาวุธปืน ส่วนพระยาบรรพาสีงหนาทมีพฤติกรรม “หาได้ช่วยอันใดไม่ เปนแต่ยืนหันหน้าเข้าไปทางโบสถ์ที่ปลายถนนตรงหน้าพวกญวนเหล่านั้นประมาณ ๑๐๐ คน” สถานการณ์ของกองตระเวนนี้ว่ายากลำบากจนต้องขอกำลังจากกองตระเวนโรงพักสามเสนที่อยู่ใกล้กันเข้ามาช่วยจนสามารถตรวจยึดและทำลายสำเห้ล่าและน้ำอ้อยที่ใช้ผลิตหลายสิบถังกับอุปกรณ์การผลิตจำนวนมาก⁵⁶ การต่อต้านจากราษฎรในชุมชนแห่งนี้ได้รับการอุดหนุนจากพระยาบรรพาสีงหนาทอย่างเด่นชัด ทำให้มีสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน เสนอวิธีปราบปรามอย่างเด็ดขาด ดังนี้

“ข้าพระพุทธเจ้าขอประทานบอกกล่าวแก่พระยาบรรณลือโดยแข็งแรงว่า ถ้าทำการต่อสู้แล้วก็เปนความผิดเสียของพวกญวนเอง ถ้าพวกญวนเข้าทำร้ายกองตระเวนเวลาทำการตามหน้าที่ต้องถูกจับหรือถ้าเปนการจำเป็นจะต้องยิงเสียเปนการแน่ทีเดียวว่าเปนการง่ายที่สุดที่จะระงับการนี้ทั้งสิ้นได้ ถ้าพบสุราเถื่อนครั้งใดจำเป็นต้องกระทำโทษพระยาบรรณลือทุกครั้งไป กับทำให้ทหารเหล่านั้นรู้การหน้าที่เสียบ้าง แลต่อไปเขาจะเปลื้องอาวุธเสีย จนกระทั่งรู้ตัวของเขารู้สำนึกที่จะประพฤติปฏิบัติให้หยุดต้มกลั่นสุราเถื่อนเสียทีเดียว”⁵⁷

หลังจากที่การตรวจจับครั้งดังกล่าวกระทรวงนครบาลพบปัญหาอีกว่าบรรดาบ้านเรือนราษฎรในชุมชนแห่งนี้ทางราชการไม่เคยทราบชื่อเจ้าของที่แท้จริงเมื่อเข้าตรวจตราเจ้าของมักหลบหนีก่อนเสมอ และการติดตามผู้กระทำผิดก็ทำได้ยากเพราะไม่มีผู้ใดบอกชื่อเจ้าของบ้านให้ทราบ ดังนั้นกระทรวงนครบาล “ควรทำบาญชีหลังคาเรือนเสียให้ทราบเจ้าของตลอดตำบล”⁵⁸ การทำบาญชีครัวเรือนแสดงถึงอำนาจรัฐที่เข้าไปจัดการกับชุมชนซึ่งก่อนหน้านี้ท้องที่บ้านญวนสามเสนเป็นพื้นที่ซึ่งกองตระเวนไม่ได้เข้าไปตรวจตรารายามปกติวันแต่เมื่อเกิดเหตุการณ์ร้ายแรงอย่างกรณีอัคคีภัยเป็นต้น⁵⁹ เนื่องจากเป็นเขตอิทธิพลของพระยาบรรพาสีงหนาทซึ่งสังกัดกับกระทรวงกลาโหมและมี

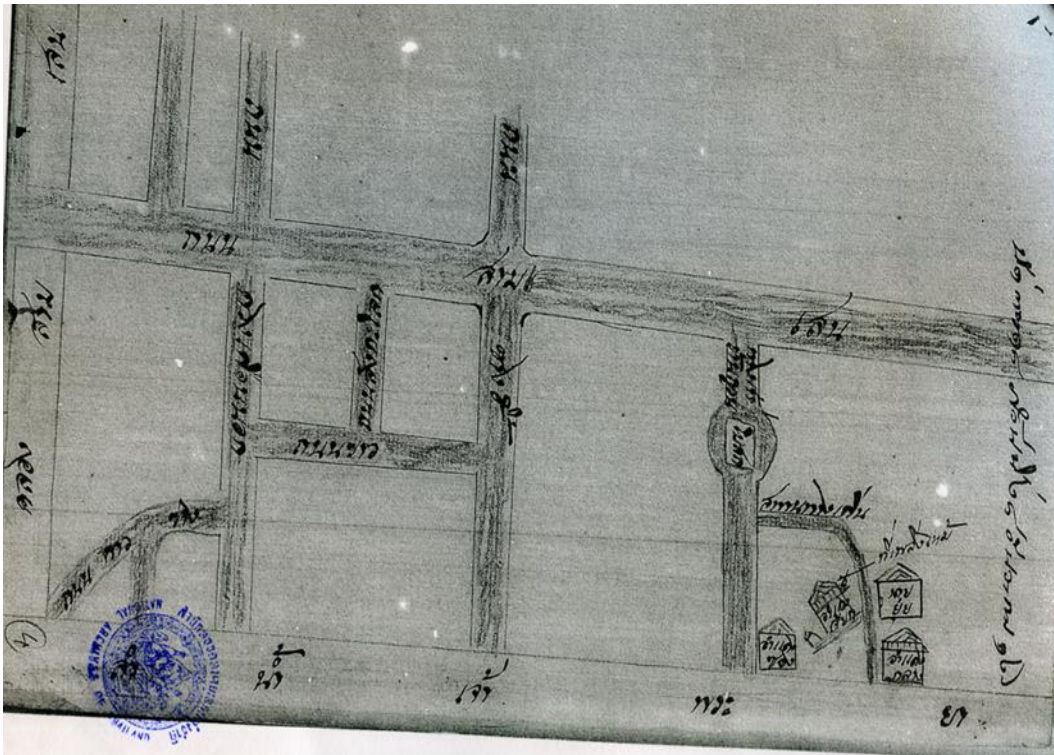
⁵⁶ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 33/13136 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดี เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.124

⁵⁷ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ เอ 139/799 มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดี เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 6 ธันวาคม ร.ศ.124

⁵⁸ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 33/13136 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธิดี เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.124

⁵⁹ หจข. ร.5 น.22/284 ที่ 507/126 นายอยู่นายหมวด และนายปลั่ง สารวัตรใหญ่ ถึง มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 26 ธันวาคม ร.ศ.126

บุคคลในสังกัดเป็นทหารจำนวนมาก⁶⁰ แต่แผนการของกระทรวงนครบาล⁶¹ ก็ไม่บรรลุผลเพราะพระยาบรรพาสังหนาทต้องการคำสั่งจากกระทรวงกลาโหมอย่างเดียว แม้เมื่อทางต้นสังกัดมีคำสั่งแล้ว ก็ยังบ่ายเบี่ยงไม่ยอมกระทำตาม⁶²

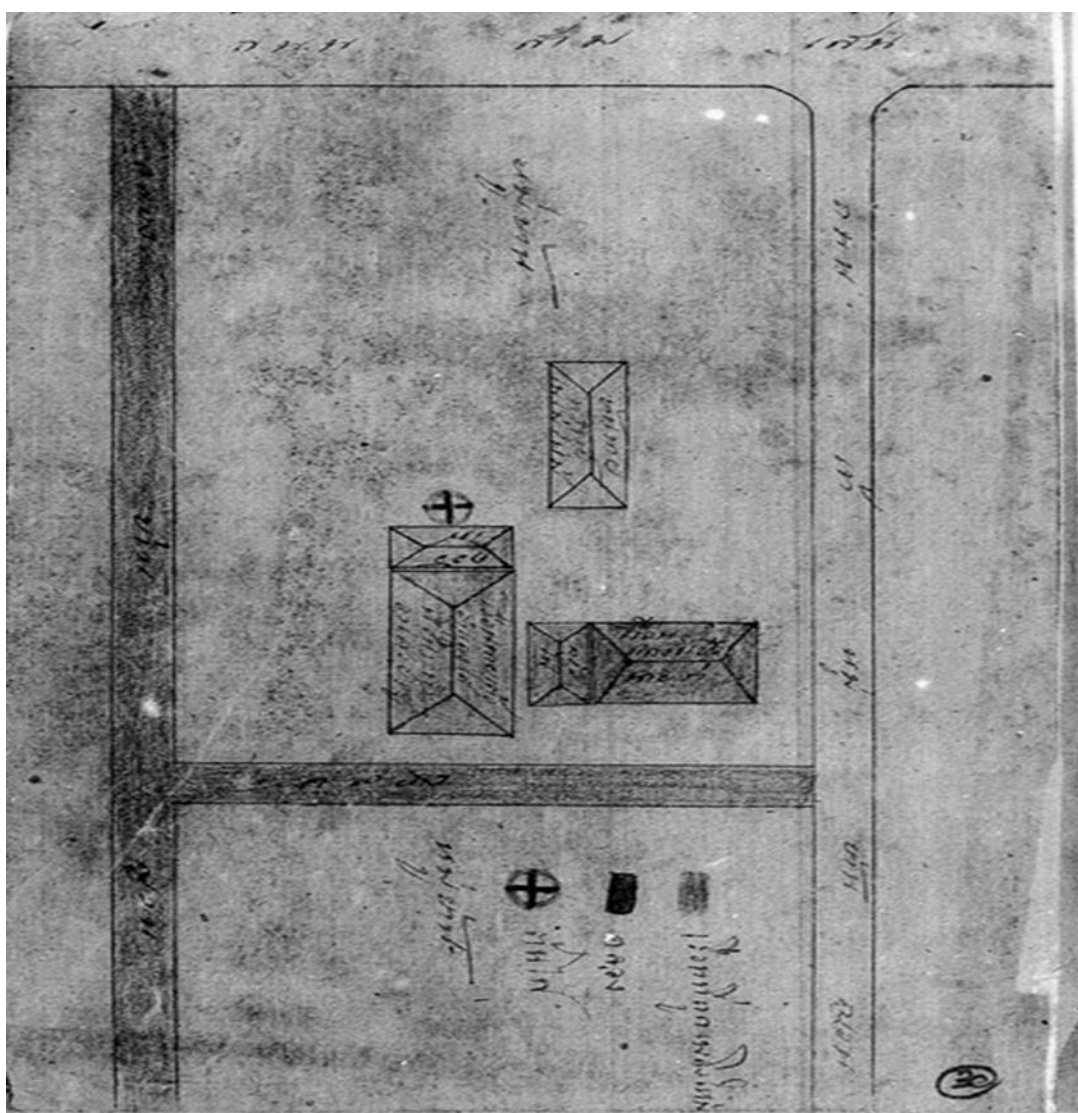
แผนที่ 7 แสดงที่ตั้งบริเวณบ้านญวนสามเสน “ชุมชนตักค่าง” ที่ปกครองโดยระบบควบคุมกำลังคนจนถึงปลายทศวรรษ 2450 อยู่ระหว่างแม่น้ำเจ้าพระยาทางสัญจรดั้งเดิมกับแนวถนนสามเสนที่ตัดขึ้นใหม่ช่วงต้นทศวรรษ 2430

ที่มา : หจข. ร.5 น.22/284 เกิดเพลิงไหม้ที่บ้านอ่าแดงเจียกตำบลบ้านญวนสามเสนราษฎร
ชาวบ้านช่วยกันดับได้ (27 ธันวาคม ร.ศ.126)

⁶⁰ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 33/13136 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.124

⁶¹ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 12942 มีสเตอร์อีดับบลิวตรีออตเตอร์ เจ้ากรมกองตระเวน ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ปลัดทูลฉลองกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 27 ธันวาคม ร.ศ.124

⁶² หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 33/13136 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 ธันวาคม ร.ศ.124

แผนที่ 8 แสดงที่ตั้งโบสถ์คริสต์ศาสนสถานที่สำคัญของชาวชุมชนบ้านญวนสามเสน
 ที่มา : หจช. ร.5 น.22/292 เกิดเพลิงไหม้ที่ครัวไฟของนายแต่้าแดงใส ตำบลบ้านญวน
 สามเสนหลังโบสถ์ฝรั่งรวม 4 หลัง (16-17 มกราคม ร.ศ.126)

ความพยายามของกองตระเวนยังเกิดขึ้นอีกในวันที่ 30 ธันวาคม ของปีเดียวกัน ได้เข้าตรวจค้นบ้านเรือนราษฎรสามารถยึดวัตถุระเบิดและอุปกรณ์การผลิตได้เช่นคราวก่อน และก็พบกับการต่อต้านจากราษฎรด้วยการลอบยิงหลายครั้งเพื่อขัดขวางเจ้าหน้าที่ และทั้งสองฝ่ายต่างยิงปะทะกัน จนต้องขอกำลังจากโรงพักใกล้เคียงมาช่วยเหลือ หลังเหตุการณ์สงบลงมีผู้ได้รับบาดเจ็บจำนวนหนึ่ง แต่ผลจากการต่อต้านที่เกิดขึ้นรุนแรงบ่อยครั้งเช่นนี้ทำให้พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลทรงวิเคราะห์ไว้ดังนี้

“การเรื่องพวกญวนตัมสุราเถื่อนฝิ่นพระราชบัญญัติในตำบลนี้ เป็นความจำเป็นที่จะต้องจัดการระงับด้วยวิธีอย่างใดอย่างหนึ่งที่แข็งแรง ไม่ใช่วิธีระงับด้วยเพราะเอาตัวผู้ผิดฟ้องให้ศาลพิจารณาลงโทษตามลักษณะคดีเช่นกระทำความ พวกญวนจึงจะอยู่ดการตัมสุราเถื่อนจริงได้ เพราะเหตุว่าพวกญวนทั้งตำบลตั้งแต่หัวหน้าที่เป็นขุนนางตลอดจนญวนสามัญได้เคยกะทำการหาเลี้ยงชีพด้วยการตัมสุราเถื่อนมาช่วยอายุด้วยกันทั้งบ้าน เคยมีผู้มีบรรดาศักดิ์อุดหนุนหรือรับช่วยคดี เมื่อญวนผู้ใดต้องตรวจค้นหรือต้องจับ ต่างคนก็ต่างช่วยกันปิดบังและช่วยอุดหนุนแก้ไขคดีซึ่งกันและกัน ตั้งน้ากระทำการฝิ่นพระราชบัญญัติทั้งตำบลเช่นนี้ ไฉนเลยจะเอาตัวผู้ผิดพิจารณาลงโทษได้ แม้หากว่าจับตัวได้ในเวลาครั้งบางคดีก็เกิดมีพยานพักพวกเข้าเบิกความแก้กัน ฝ่ายเจ้าพนักงานจะหาพยานในจำพวกราษฎรซึ่งได้ทราบ ได้เห็น เหตุแต่เฉพาะน้าก็ไม่ได้ เพราะเหตุว่า เป็นพวกประพฤติกุจจริตอยู่ด้วยกัน”⁶³

พระวินิจฉัยของพระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ แสดงถึงบทบาทที่สำคัญของขุนนางที่มีอิทธิพลในท้องถิ่น ผู้มีบรรดาศักดิ์ที่กล่าวถึงนั้นเป็นใครไม่ได้ นอกจากพระยาบรรพาสังหนาท หัวหน้าชุมชนที่มักแสดงพฤติกรรมปกป้องผลประโยชน์ของตนและพวกพ้องหลายประการ เป็นเหตุให้ชุมชนบ้านญวนสามเสนกลายเป็นปัญหาเรื้อรังของรัฐบาล และสร้างความไม่มั่นคงต่อการปกครอง แม้กระทั่งในส่วนของกลางคือในกรุงเทพฯ ก็ตาม สิ่งที่เห็นได้ชัดคือผลประโยชน์ของรัฐจากการภาษีสุราต้องสูญเสียไปอย่างมาก แต่กระนั้นเบื้องหลังของการมีพฤติกรรมเช่นนี้ของผู้นำชุมชนและราษฎรในบ้านญวนสามเสน เกิดขึ้นจากลักษณะที่เรียกว่า ชุมชนตกค้าง อันมีลักษณะ “เป็นชุมชนที่บ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไปแต่ยังดำรงอยู่ด้วยเหตุผลหลายอย่างด้วยกัน ไม่ได้เปลี่ยนตามไปหมด”⁶⁴

⁶³ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 ที่ 33/13136 พระเจ้าน้อยยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.124

⁶⁴ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “วัฒนธรรมเมือง,” ใน วัฒนธรรมเมือง: ว่าด้วยชุมชนเมืองและการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯ และปริมณฑล สรุปลั้มนานาทางวิชาการที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร 7-8 กรกฎาคม 2537 (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537), หน้า 10.

บ้านญวนสามแสนนับเป็นชุมชนที่ตกค้างด้วยรูปแบบของการปกครองในลักษณะของการสังกัดกรมกองอย่างระบบมุลนาย-ไพร่ และมีหัวหน้าชุมชนเป็นคนเชื้อชาติเดียวกันปกครอง อยู่ได้ด้วยระบบอุปถัมภ์เช่นการแสดงบทบาทชุกคลองของพระยาบรรพาสิงหนาท (เจ๊ก) ที่ช่วยเหลือชาวเวียดนามที่ยากจนให้มีที่ดินทำกิน ส่วนพระยาบรรพาสิงหนาทผู้เป็นบุตรก็ช่วยเหลือราษฎรในสังกัดของตนโดยที่ตนเองก็มีผลประโยชน์จากการผลิตสุราเถื่อนด้วย และเมื่อรัชกาลที่ 5 มีนโยบายรวมอำนาจเข้าสู่ส่วนกลาง พร้อมทั้งตั้งกองตระเวนขึ้นมาเป็นองค์การดูแลความเรียบร้อยในรัฐโดยเริ่มจากกรุงเทพฯซึ่งเป็นศูนย์กลางการปกครองเป็นเบื้องต้น รวมไปถึงยังทรงจัดการปกครองส่วนท้องถิ่นด้วยการออกพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) เพื่อให้มีการจัดการปกครองเป็นลำดับขั้นตั้งแต่ระดับหมู่บ้านเป็นต้นไปให้ขึ้นตรงต่อส่วนกลาง สำหรับกรุงเทพฯให้กระทรวงนครบาลเป็นผู้รับผิดชอบ⁶⁵ ทำให้ลักษณะการปกครองเช่นกรณีบ้านญวนสามแสนเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการควบคุมของรัฐด้วยบทบาทของการเป็นชุมชนที่ละเมิดกฎหมายในขณะนั้น กรณีดังกล่าวทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงมีพระวินิจฉัยที่แสดงถึงพื้นฐานของปัญหาอันเนื่องมาจากรูปแบบการปกครอง ดังนี้

“กระทรวงนครบาลมีอำนาจที่จะปกครองคนในตำบลต่างๆได้ทั่วทั้งเมือง เหตุใดที่ตำบลบ้านญวนสามแสนเล็กน้อยเท่านั้นจึงไม่คิดอ่านปกครอง ยกเปนพเนก หนึ่งต่างหากจากพระราชอาณาเขตสำหรับกระทรวงกลาโหมฤบาทหลวงปกครองเห็นว่าที่เปนอยู่เช่นนี้ผิดด้วยพระราชบัญญัติลักษณปกครองท้องที่ ถ้าเสนาบดีกระทรวงนครบาลแลเสนาบดีกระทรวงกลาโหมทั้งปลัดทูลฉลองด้วยทั้งสองกระทรวงพร้อมกันคิดอ่านปกครองบ้านญวนนี้ให้เหมือนดังที่อื่นๆ ในพระราชอาณาเขตทั่วไปเท่านี้ไม่ได้ทีเดียวหรือ ลักษณะปกครองท้องที่นั้น ก็คือ มีอำเภอกำนันผู้ใหญ่บ้านรับผิดชอบไปเปนชั้นๆป้องกันไม่ให้ราษฎรลูกบ้านประพฤติความชั่วผิดพระราชกำหนดกฎหมายนั้นเปนที่ตั้ง จึงขอสั่งว่าให้พิจารณาดูในการที่จะป้องกันเล่าเถื่อนนี้โดยทางปกครองท้องที่อย่าให้ยกว่าหมู่บ้านนี้อยู่ในกระทรวงโน้นกระทรวงนี้ ข้อที่นับว่าคนอยู่ในกระทรวงโน้นกระทรวงนี้ด้วยทางที่รับราชการต่างหากไม่ได้เกี่ยวข้องในการปกครองท้องที่ในตำบลหนึ่งซึ่งอยู่ในพระนคร”⁶⁶

⁶⁵ “พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ ร.ศ.116,” ใน ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 16 ร.ศ. 116-117, เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ (พระนคร: โรงพิมพ์เดลิแมต์, 2478), หน้า 27-28, 35-41.

⁶⁶ หจข. ร.5 ค.14.1ข/25 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ธรรมาธิบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 10 มกราคม ร.ศ.124

กรณีการปราบปรามสุราเถื่อนในบ้านญวนสามแสนจึงมีความหมายมากกว่าความผิดเฉพาะเรื่องที่ชุมชนนี้ได้กระทำมาหลายสิบปี แต่เป็นเหตุผลของปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐมีต่อชุมชนต่างๆ ภายใต้การปฏิบัติงานของกองตระเวนซึ่งรัฐได้สถาปนาให้เป็นหน่วยงานหลักในการจัดการพื้นที่เมือง ด้วยการสร้างความเป็นสงบเรียบร้อยในกรุงเทพฯ ซึ่งศูนย์กลางของอำนาจรัฐ

6.3 คนจีน : ชชาติพันธุ์ที่ถูกจับจ้อง

ชาวจีนนับได้ว่าเป็นชาวต่างชาติกลุ่มใหญ่ที่เข้ามามีบทบาทต่อการใช้พื้นที่เมืองที่มีมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ตามความสำคัญทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ที่มีมากขึ้น คนกลุ่มนี้ได้มีส่วนในการผลักดันเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ และของรัฐให้เติบโตอย่างสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจการค้าของโลก แต่กระนั้น บทบาทของชาวจีนในเมืองหลวงกลับกลายเป็นสิ่งที่รัฐต้องเข้าดูแลอย่างใกล้ชิดอันเนื่องมาจากพฤติกรรมของชาวจีนทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคม โดยรัฐได้ใช้กองตระเวนและมาตรการจัดการพื้นที่เมืองเป็นเครื่องมือควบคุมชาวจีนให้อยู่ในกฎเกณฑ์ตามที่รัฐต้องการ

ในกรุงเทพฯ ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ชาวจีนตั้งถิ่นฐานบริเวณย่านสำเพ็งเป็นหลักทำให้เกิดการแบ่งบริเวณที่ตั้งชุมชนของคนกลุ่มนี้อย่างชัดเจนซึ่งคล้ายคลึงกับการจัดการพื้นที่เมืองในดินแดนอาณานิคมหลายแห่งที่ชุมชนชาวจีนถูกแยกส่วนพักอาศัยจากชนชาติอื่นๆ เพื่อความสะดวกต่อการปกครอง เนื่องจากชาวจีนมีความแตกต่างทางวัฒนธรรมกับบรรดาชนพื้นเมืองและเจ้าอาณานิคม ทำให้ชาวจีนมักมีการรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนมีพื้นที่เฉพาะของตนเช่นที่ ปัตตาเวียชาวจีนสร้างชุมชนมีรั้วรอบขอบชิดตรงข้ามฝั่งแม่น้ำของเมืองดังกล่าวในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17⁶⁷

ไม่เพียงเท่านั้น สาเหตุของการตั้งชุมชนที่แยกออกไปของชาวจีนยังมาจากข้อขัดแย้งระหว่างชาวจีนกับชาวพื้นเมืองรวมทั้งกับเจ้าอาณานิคมอีกด้วยเช่นที่ฟิลิปปินส์ในปีค.ศ. 1581 ชาวจีนได้ตั้งชุมชนที่เรียกว่า Parian หรือ market ซึ่งห่างไกลจากศูนย์กลางของเมืองลักษณะเช่นนี้ปรากฏในเมืองหลายแห่งด้วยเพราะปัญหาข้อขัดแย้งกับชนพื้นเมืองในด้านเศรษฐกิจและความเชื่อจากชาวพื้นเมืองที่ในคริสต์ศาสนาที่ต่อต้านการแสวงหาผลกำไรของชาวจีน⁶⁸ หรือในปัตตาเวียชาวจีนเป็นผู้ก่อจลาจลกับในปี ค.ศ. 1740 ทำให้ฮอลันดาต้องจำกัดบริเวณที่พักอาศัยของชาวจีนให้อยู่นอกกำแพงเมือง⁶⁹

⁶⁷ James L. Cobban, "Geographic Notes on the First Two Centuries of Djakarta," in *Changing South-East Asia Cities: Reading on Urbanization*, Yeung Y.M., editor (Singapore: Oxford University Press, 1976), p. 50.

⁶⁸ Daniel F. Doeppers, "The Development of Philippine Cities before 1900," in *Changing South-East Asia Cities: Reading on Urbanization*, Yeung Y.M., editor (Singapore: Oxford University Press, 1976), p.33.

⁶⁹ James L. Cobban, "Geographic Notes on the First Two Centuries of Djakarta," p. 53.

หรือกรณีของเมืองไซ่ง่อน ภายใต้การปกครองของฝรั่งเศสมีการจัดการพื้นที่เมืองด้วยการแบ่งแยกทางชาติพันธุ์ระหว่างชาวตะวันตก ชาวพื้นเมือง และชาวจีน เพื่อให้สะดวกต่อการปกครอง เช่นที่สมเด็จพระเจ้านั่งเยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ ทรงบรรยายถึงลักษณะของเมืองไซ่ง่อนเมื่อปี พ.ศ.2454 ดังนี้

“เมืองไซ่ง่อนนี้ เป็นเมืองฝรั่งแท้ๆอยู่กลาง รูปร่างเปนหัวเมืองฝรั่งเศส มีตึกรามใหญ่โต ร้านจุดไฟฟ้ากลางคืนหรูหรา มาก มีโรงละคร cafe’ อย่างฝรั่งเศสเต็มที่ ถนนมีต้นไม้ ๒ ข้างตลอด ต้นไม้เขาโตแล้วด้วย เพราะฉะนั้นร่มเย็นชื่นตามาก มีสวนต่างๆมาก เห็นได้ว่าได้คิดแปลนอย่างดี มีพร้อมหมดทุกอย่าง มีปราปาย่างดี น้ำไหลไปทั่วถึงทุกแห่ง สอาดแลใส มีท่าเรือใหญ่และเรือเมล์ยุโรปเข้ามาจอดเทียบฝั่งแม่น้ำได้ทีเดียว รอบนอกเปนเมือง native ของพวกญวนอยู่ บ้านเปนกระท่อมแลโรงแถวรูปจีนชั้นเดียว ความสอาดน้อยกับข้างทิศตะวันตก เลยติดต่อกับเมืองซาเลน ซึ่งเป็นเมืองจีนแท้ๆเต็มไปด้วยจีน มีตั่งแสนเศษ แลปฏิภูกลอย่างสำเพงบ้านเรา”⁷⁰

สำหรับชาวจีนในกรุงเทพฯมีการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานจากบริเวณสำเพ็งไปยังพื้นที่ส่วนต่างๆของเมือง เนื่องจากมีชาวจีนอพยพมากขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งส่วนมากอาศัยสำเพ็งเป็นแหล่งหาเลี้ยงชีพด้วยการเป็นแรงงานรับจ้างราคาถูกเป็นเบื้องต้น ทำให้เกิดความแออัด อีกทั้งที่ดินบริเวณสำเพ็งมีราคาแพงขึ้นตามสภาพเศรษฐกิจจนเกินกำลังของชาวจีนที่มีฐานะยากจนจำนวนมากทำให้ยากแก่การพักอาศัยอย่างถาวร ชาวจีนจำนวนมากจึงขยับขยายออกจากชุมชนแห่งนี้ หลังจากที่รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯให้ตัดถนนเยาวราช พร้อมทั้งสร้างสะพานภาคพื้นดินข้ามคูเมืองมายังวังบูรพา รวมไปถึงการรื้อกำแพงเมืองจากแนวถนนจักรเพชรผ่านสะพานหันถึงประตูสามยอดบริเวณถนนเจริญกรุง สมัยรัชกาลที่ 6 พร้อมกับสร้างตึกแถวตามแนวกำแพงเมืองเดิม ทำให้ชาวจีนขยายตัวจากบริเวณสำเพ็งและถนนเยาวราชออกไปยังด้านใต้ของพระนครมากขึ้น⁷¹

การแพร่กระจายของชาวจีนในกรุงเทพฯยังสัมพันธ์กับบทบาททางทางเศรษฐกิจเพราะชาวจีนเกี่ยวข้องกับการค้าในกรุงเทพฯทุกระดับซึ่งกล่าวได้ว่า “การค้าและเศรษฐกิจอยู่ในมือจีน ตั้งแต่แจ็กแลกข้าวพองหาเข้ากินค้า ไปจนห้างเช่นห้างเคียมฮั่วเฮงตลอดจนโรงสีไฟ โรงเลื่อยจักร ซึ่งล้วนแต่มีกรรมกรเป็นจีน ตกอยู่ในมือจีน”⁷² การที่ชาวจีนมีอาศัยและประกอบอาชีพทั่วทั้งกรุงเทพฯทำให้รูปแบบการควบคุมชาวจีนไม่สามารถจำกัดได้ด้วยมาตรการควบคุมถิ่นที่อยู่อาศัยเช่นดินแดนอาณา

⁷⁰ มร.6ม/1 สำเนา พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กราบทูล รัชกาลที่ 6 ลงวันที่ 21 เมษายน ร.ศ.130

⁷¹ สิทธิเทพ เอกสิทธิพงษ์, กบฏจีนจน “บนถนนพลับพลาไชย” (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), หน้า 27.

⁷² กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 221.

นิคม แต่กระนั้นบทบาทของชาวจีนกลับมีผลต่อความมั่นคงของรัฐและความปลอดภัยของเมืองหลวง ซึ่งเป็นศูนย์กลางด้านการปกครองของรัฐ ดังนั้นรัฐจึงจำเป็นต้องควบคุมกิจกรรมต่างๆที่เป็นภัยต่อรัฐหรือสร้างความไม่สงบในเมืองหลวงด้วยมาตรการจัดพื้นที่เมือง ซึ่งกองตระเวนจะต้องตรวจตราการดำเนินกิจกรรมของชาวจีนอย่างใกล้ชิด หน้าที่สำคัญประการหนึ่งที่รัฐกระทำต่อชาวจีนคือการสอดส่องพฤติกรรมของชาวจีนที่จะเป็นอั้งยี่ หากพิจารณาจากจำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามาในกรุงเทศสมัยรัชกาลที่ 5 จะพบว่าปัญหาอั้งยี่ส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยของราษฎรในกรุงเทพฯ เช่นที่มิสเตอร์ เอ เอ ยาร์ดิน ผู้บังคับการกรมกองตระเวนกล่าวถึงปัญหาอั้งยี่เมื่อปี พ.ศ.2441 ดังนี้

“จำนวนราษฎรในพระนครคิดเอาแต่พอเลาๆมีอยู่ประมาณ ๔๕๐,๐๐๐ คน แต่คิดหักเพนพวกจีนเสียสัก ๑๐๐,๐๐๐ หรือ ๑๕๐,๐๐๐ คน หรือบางทีจะมากกว่านั้นอีก เมื่อปีรัตนโกสินทรศก ๑๑๖ มีบัญชีคนจีนผูกปี ๔๘,๐๐๐ คน แต่ข้าพระพุทธเจ้าเชื่อแน่ว่ามีอีกกว่าครึ่งจำนวนนี้ที่ไม่ได้ผูกปี เพราะจีนแทบทุกคนก็เพนอั้งยี่แลมีการวิวาทกันอยู่ทุกวันในพวกอั้งยี่เหล่านี้...ที่จริงพวกจีนเหล่านี้ก็ไม่มียายปกครอง แลทั้งไม่มีข้อบังคับอันใดที่จะปราบปรามได้ การเสียภาษีก็น้อยกว่าพลเมือง แลถ้าพวกเหล่านี้เข้าเพนหมู่ใหญ่กันได้ก็เป็นที่น่าห่วงแก่ผู้จ้างเพราะมักร้องขอค่าจ้างหรือสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามประสงค์ของตน ที่ตามโรงซีใหญ่ๆซึ่งมีพวกจีนเพนอันมากก็มักตั้งเพนอั้งยี่ขึ้นแลปิดบังผู้ร้ายคิดก่อการร้ายแรงต่างๆอยู่ตามอำเภอใจไม่เกรงกลัวกำหนดกฎหมาย”⁷³

การควบคุมอั้งยี่ก่อนหน้าการปฏิรูปกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 ทั้งการให้ชาวจีนดูแลกันเองหรือการที่ปกครองโดยอาศัยบารมีขุนนางชั้นผู้ใหญ่นอกจากจะไม่สามารถแก้ปัญหาแล้วยังทำให้เกิดปัญหาการทะเลาะวิวาทของอั้งยี่รุนแรงขึ้นเช่น ในปี พ.ศ.2432 ดังที่กล่าวมา ดังนั้น รัฐได้ใช้กองตระเวนเข้าควบคุมกิจกรรมของชาวจีนซึ่งจะส่งผลกระทบต่อความปลอดภัยของศูนย์กลางแห่งอำนาจด้วยการควบคุมการแสดงออกของชาวจีนผ่านการใช้พื้นที่เมืองหลายมาตรการเริ่มตั้งแต่บริเวณที่พักอาศัยของชาวจีน เนื่องจากชาวจีนจำนวนไม่น้อยพักอาศัยในพื้นที่เมืองเพื่อประกอบกิจการค้าต่างๆ เช่นที่คาร์ล บ็อค (Carl Bock) กล่าวถึงกิจกรรมของชาวจีนสองฝั่งถนนเจริญกรุง เมื่อปี พ.ศ.2424 ดังนี้

“ตามสองข้างทางมีศาลเจ้า ร้านเจ๊กช่างไม้ ร้านเจ๊กต่อตู้ และร้านเจ๊กต่อรถ ไม่ว่าจะเพนกิจการอะไรก็ตามต้องมียี่หื้อว่าชาวจีนเพนเจ้าของเสมอ”⁷⁴

⁷³ หจข. ร.5 น.8.6/3 คำแปลรายงานกรมกองตระเวน รวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก และแผนกรักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทรศก 117

⁷⁴ คาร์ล บ็อค, ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง แปลจาก Temple and Elephants โดย เสฐียร พันธรังษี และอัมพร ทีชะระ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2529), หน้า 21.

บรรดาอั้งยี่ส่วนมากมัก “ถือพวกถือหมู่จนมีเขตรมีแดน” กระจายอยู่ทั่วกรุงเทพฯ โดยมีอาศัยอยู่ตามบริเวณที่เป็นย่านการค้าหรือบริเวณที่มีการใช้แรงงานชาวจีนซึ่งเป็นลักษณะของการรวมกลุ่มเพื่อปกป้องผลประโยชน์ของตนที่มาพร้อมกับการเติบโตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ ซึ่งมีถิ่นฐานสำคัญบริเวณสำเพ็ง ย่านการค้าสำคัญของชาวจีนไปจนถึงด้านใต้ของพระนครบริเวณบ้านทวายและบางรัก อันเป็นที่ตั้งของโรงสี โรงเลื่อย และคลังสินค้าที่ต้องใช้แรงงานชาวจีนจำนวนมาก หรือตามตลาดและโรงบ่อน ก็เป็นแหล่งรวมของกลุ่มอั้งยี่เช่นกัน⁷⁵

การรวมกลุ่มที่มีลักษณะ “เปนหมู่ช่อง” และ “เปนที่ลับตากองตระเวน”⁷⁶ มักอาศัยตามตึกแถว หรือบ้านเรือนทั้งที่เป็นของตนเองและเช่าจากผู้อื่น เช่น การจับกุมอั้งยี่บริเวณหลังโรงจิว ศาลเจ้าอาเนี้ยเก็ง ตำบลสำเพ็งเมื่อปี พ.ศ.2445 เจ้าหน้าที่กองตระเวนได้สืบสวนได้ความดังนี้

“เงินพวกที่ชุมนุมเข้าอั้งยี่กันเหล่านี้ เปนพวกจีนที่รับจ้างเปนคนใช้ตามบ้านเปนอันมาก จะรวมตัวกันตั้งเปนกองชื้ออั้งยี่ใช้ยี่ห้อชื่อว่าเกาซินก๊วน ลอบชุมนุมกันโดยเจียมมาแต่ก่อนพึ่งจับได้คราวนี้ แลที่ตึก ๒ ชั้น ๓ ห้องหลัง ๑ ตึกชั้นเดียว ๕ ห้องหลัง ๑ กับเรือนแถวมุงสังกะสี ๕ ห้องหลัง ๑ ที่รวมกันเปนหมู่บริเวณเดียวอันเปนที่ชุมนุมกันนี้ สอบได้ความว่าเงินตื้นก๊วงมาขอเช่าต่อหลวงวิสุตรบริหารเดือนละ ๘๕ บาท มีกำหนดเช่าปีหนึ่ง”⁷⁷

นอกจากกรณีดังกล่าวแล้วในปีเดียวกันยังมีการจับกุมอั้งยี่กลุ่มเงาซึ่งได้อาศัยที่สวนบริเวณหลังวัดเล่งเน่ยยี่เป็นแหล่งชุมนุมของพวกเขา⁷⁸ ไม่เพียงเท่านั้น กลุ่มอั้งยี่ยังเช่าตึกแถวบริเวณสองฝั่งถนนซึ่งไม่ใช่ที่ลับตาอันแสดงถึงปัญหาความรุนแรงของกลุ่มอั้งยี่ที่มีต่อการใช้พื้นที่เมือง เช่น ในปี พ.ศ.2438 กลุ่มจีนอั้งยี่ได้เช่าตึกแถวริมถนนเจริญกรุงตรงข้ามตลาดของพระเจ้าน้อยยาเธอกรมหมื่นภูเรศธำรงค์ดี บริเวณบางรัก ซึ่งได้ก่อเหตุวิวาทระหว่ากัน⁷⁹

⁷⁵ หจข. ร.5 น.33/32 ที่ 341/125 รายงานพระอธิการณประภาศ ถึง มิสเตอร์ อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

⁷⁶ เรื่องเดียวกัน.

⁷⁷ หจข. ร.5 น.33/61 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูล พระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ร.ศ.121

⁷⁸ หจข. ร.5 น.33/75 ที่ 352/121 หลวงอธิการณประภาศ กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 16 สิงหาคม ร.ศ.121

⁷⁹ หจข. ร.5 น.33/33 ที่ 25788/28270 นายโพ สารวัตรแขวง ถึง หลวงบุรีรัฐพิจารณา สारวัตรใหญ่ ลงวันที่ 9 มีนาคม ร.ศ.114

สำหรับตึก โรง เรือน ของพวกอั้งยี่นั้นมิใช่วัตถุประสงค์หลักเพื่อรวบรวมสมาชิกประกอบกิจกรรมภายในกลุ่มอั้งยี่ที่สำคัญได้แก่ การเลี้ยงโต๊ะระหว่างสมาชิกอั้งยี่ในการสาบานตัวของสมาชิกใหม่ ดังที่พระอริกรมประกาศ เจ้าหน้าที่กองตระเวน ได้อธิบายเมื่อปี พ.ศ.2449 ดังนี้

“การที่เรียกว่าไปเหม็งนี้ทำวิธีง่ายที่สุดคือถ้าเขาจะเข้าเปนพวกเดียวกัน เขาก็พากันไปไหว้เจ้าศาลใดศาลหนึ่งก็ได้ แล้วก็ศาลาตัวเปนพี่น้องกันหรือศาลาถักกันที่กลางแจ้งก็เปนใช้ได้ ถ้าพวกใดหัวน้อมกำลังมากก็ประชุมกินโต๊ะไหว้เจ้าศาลาตัวกันที่บ้านของตนซึ่งเปนที่ลับตากองตระเวน ข้าพเจ้าได้เคยจับในเวลาประชุมหลายครั้ง ได้พวกจีนประชุมถึง ๑๐๐ คนกว่าก็มีทั้งจับได้สิ่งของต่างๆในการอั้งยี่มาหลายราย”⁸⁰

นอกจากนี้ บริเวณที่พักอาศัยของกลุ่มอั้งยี่ยังเป็นแหล่งซ่องสุมอาวุธสำหรับก่อการวิวาทอีกด้วย ซึ่งรัฐเห็นว่าเป็นภัยต่อความสงบสุขของเมืองหลวงเนื่องจากกลุ่มอั้งยี่มักทะเลาะกันระหว่างกลุ่มบ่อยครั้ง รวมทั้งแสวงหารายได้จากการโจรกรรมจากราชฎอรอยู่เสมอ ทำให้รัฐมีมาตรการควบคุมเงินอั้งยี่ที่จะใช้พื้นที่เมืองสำหรับประกอบกิจกรรมเพื่อแสดงออกในพื้นที่เมือง โดยเริ่มปรากฏภายหลังเหตุการณ์วิวาทครั้งใหญ่ของชาวจีนอั้งยี่โรงสีบริเวณบางรัก ในปี พ.ศ.2432 หรือก่อนหน้าการปฏิรูปกองตระเวนเพียงหนึ่งปี ในครั้งนั้นมีชาวจีนถูกจับกุมถึง 905 คน ไม่รวมพวกจีนระดับหัวหน้าอั้งยี่อีก 20 คน⁸¹ ปฏิบัติการจากเหตุการณ์นี้ทำให้กรมพระนครบาล มีมาตรการจัดการพื้นที่เมืองต่อพวกอั้งยี่ด้วยการยึดตึก เรือน โรง ที่พวกอั้งยี่ใช้เป็นแหล่งชุมนุมมาเป็นของรัฐ พร้อมทั้งตักเตือนผู้ที่เป็นเจ้าของอาคารสถานที่ต่างๆซึ่งให้บรรดาอั้งยี่เช่าดังนี้

“จีนอั้งยี่สามจำพวกมีความผิดเปน มหันตโทษ มัทธยมโทษ ลหุโทษ ต้องบทพระอัยการให้รับราชบาตร์ ที่ตึกที่โรงซึ่งเปนกงสีของพวกอั้งยี่ ยี่ฮ้อชีวี่คือ ตั่วกงสี ชึ่งเฮง แลวิญญานทรัพย์ อวิญญานทรัพย์ ของกงสีทั้ง ๓ ยี่ฮ้อเปนของแผ่นดินให้สิ้นเชิง แต่กงสีอ้ายพวกอั้งยี่ฮ้อใดที่ ตึก เรือน โรง ที่แผ่นดินไม่เปนของพวกอั้งยี่เอง เปนแต่เช่ายืมที่ตึกเรือนโรงของผู้อื่นตั้งเปนกงสี สำหรับเลี้ยงโต๊ะเรียกเงินเข้าอั้งยี่เปนที่สำหรับเก็บเครื่องอาวุธแลบังคับการต่างๆ ตามธรรมเนียมของอ้ายพวกอั้งยี่นั้น ผู้เจ้าของที่ตึก เรือน โรง ซึ่งให้พวกจีนอั้งยี่เช่า ยืม เปนกงสีนั้นมีความผิด เพราะอ้ายพวกจีนอั้งยี่ทั้ง ๓ ยี่ฮ้อนี้ได้เคยก่อการวิวาท ตี ฟัน แทง กันแลกระทำโจระก่าม ล่วงเลมิตพระราชกำหนดกฎหมายเนื่องๆมา ซึ่งเปนการทราบปรากฏทั่วกันได้ แลอ้ายพวกจีนอั้งยี่ตั้งกงสีขึ้นแห่ง

⁸⁰ หจช. ร.5 น.33/32 ที่ 341/125 รายงานพระอริกรมประกาศ ถึง มิสเตอร์ อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 5 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

⁸¹ หจช. ร.5 น.33/1 คอมมิตตีกรมพระนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 30 มิถุนายน ร.ศ.108

ใด ก็เป็นที่ชุมนุมเลี้ยงโต๊ะเรียกจีนเข้าอั้งยี่ เป็นที่รวบรวมเกบเครื่องศาสตราวุธต่างๆเป็นที่นำกลัวอันตราย ไม่ควรเจ้าของที่จะให้เช่า ยืม ฤาอาไศรย ซึ่งเป็นกรเหมือนให้ที่สำนักรี้แลกำลังแก่أيพวกจีนอั้งยี่พวกคนร้าย”⁸²

การให้ความสำคัญของรัฐจากกรณีดังกล่าวทำให้เห็นถึงบทบาทของรัฐที่มีต่อการจัดการกับพื้นที่เมืองอันเกี่ยวเนื่องด้วยปัญหาอั้งยี่ซึ่งทำให้ถิ่นที่พักอาศัยของชาวจีนอยู่ในสายตาของรัฐ และจากความเห็นของกรมพระนครบาลในครั้งนี่ยังเห็นควรให้บรรดาเจ้าของตึก โรง ร้าน ซึ่งจะให้ชาวจีนพักอาศัยต้องขออนุญาตทางการเพื่อจะได้ตรวจสอบชาวจีน และเจ้าของจะมีความพิศหาก “อั้งยี่ที่เช่า ยืม ตั้งยี่ฮ้อกงสีไปกระทำจุลาจรบสู้กันให้เป็นที่หวาดหวั่นแก่พ่อค้าวานิชแลราษฎรเกิดขึ้นในพระนคร”⁸³ ซึ่งเป็นการกระทำให้การปกครองในพระนครไม่มีความมั่นคงด้วยเช่นกัน

รัฐได้เห็นถึงความสำคัญต่อการจัดการพื้นที่เมืองที่จะใช้เป็นเครื่องมือแก้ปัญหาอั้งยี่ด้วยการกำหนดมาตรการในพระราชบัญญัติอั้งยี่ ร.ศ.116 (พ.ศ.2440) อันมีสาระสำคัญอยู่ที่การกำหนดให้ชาวจีนที่จะรวมกลุ่มกันเพื่อประกอบกิจกรรมสิ่งหนึ่งสิ่งใดต้องมาจดทะเบียนต่อเจ้าพนักงานของรัฐ หรือหากจะชุมนุมกันต้องให้เจ้าหน้าที่รัฐออกใบอนุญาตก่อน รวมทั้งห้ามแสดงเครื่องหมายหรือพกพาเครื่องหมายที่เป็นสัญลักษณ์ของอั้งยี่ ซึ่งหากถูกจับได้จะต้องมีพยานมายืนยันว่าผู้นั้นไม่ใช่อั้งยี่⁸⁴ มาตรการเช่นนี้ทำให้กิจกรรมของพวกอั้งยี่ซึ่งอาศัยพื้นที่เมืองทั้งสิ่งปลูกสร้างและถนนหนทางกระทำได้ยากยิ่งขึ้นเพราะรัฐได้จำกัดการแสดงออกของอั้งยี่โดยมุ่งหวังไม่ให้เกิดเหตุวิวาทระหว่างกลุ่มอั้งยี่ด้วยกันหรือไปก่อความเดือดร้อนแก่ราษฎรทั่วไป

กิจกรรมที่รัฐให้ความสำคัญต่อการควบคุมอั้งยี่ได้การชุมนุมเลี้ยงโต๊ะเพื่อรับสมาชิกใหม่ ซึ่งแม้บรรดาอั้งยี่จะกระทำในสถานที่ส่วนบุคคลซึ่งได้เช่าไว้ แต่กิจกรรมดังกล่าวก็เป็นสิ่งผิดกฎหมายหากไม่ได้ขออนุญาตต่อเจ้าหน้าที่ซึ่งรัฐได้ให้อำนาจกองตระเวนเป็นผู้ออกใบอนุญาตทุกครั้งที่ชาวจีนต้องการเลี้ยงโต๊ะ เพื่อที่กองตระเวนจะได้ไปรักษาการณ์ดูแลความเรียบร้อย เพราะการเลี้ยงโต๊ะมักเป็นกิจกรรมที่นำไปสู่การวิวาทระหว่างกลุ่มอั้งยี่ เช่น ในปี พ.ศ.2438 กลุ่มอั้งยี่จินกวางตั้งสองกลุ่มวิวาทกันระหว่างงานเลี้ยงโต๊ะซึ่งจัดขึ้นที่ตึกแถวริมถนนเจริญกรุง ย่านบางรักจนมีผู้เสียชีวิตและบาดเจ็บหลายคน⁸⁵ กรณีดังกล่าวทำให้พระเจ้านั่งยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาลทรงกำชับให้ลงโทษต่อผู้กระทำผิดอย่างเด็ดขาด ดังนี้

⁸² หจข. ร.5 น.33/1 ที่ 6/242 คอมมิตตีกรมพระนครบาล กราบทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 5 กันยายน ร.ศ.108

⁸³ เรื่องเดียวกัน.

⁸⁴ หจข. ร.5 น.33/32 พระราชบัญญัติอั้งยี่ ร.ศ.116

⁸⁵ หจข. ร.5 น.33/33 ที่ 25788/28270 นายโพ สารวัตรแขวง ถึง หลวงบุรีรัฐพิจารณา สारวัตรใหญ่ ลงวันที่ 9 มีนาคม ร.ศ.114

“การวิวาทในที่ท้องถนนใหญ่ทั้งในหมู่ที่ประชุมชนค้าขายอยู่เป็นอันมาก จีนที่วิวาทก็ถึงตายด้วย ควรต้องรีบพิจารณาให้ได้ลงพระราชอาญาโดยเร็ว”⁸⁶

ความไม่พอใจที่รัฐมีต่อชาวจีนในกิจกรรมเลี้ยงโต๊ะซึ่งเห็นว่าเป็นการขัดต่อความสงบสุขของราษฎรในพระนครที่ต่างต้องใช้พื้นที่เมืองร่วมกันเช่นกรณีการทะเลาะวิวาทในท้องถนนดังกล่าว ความเข้มงวดที่รัฐมีต่อกิจกรรมเลี้ยงโต๊ะอีกประการหนึ่งเพราะกิจกรรมนี้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีการเข้าเป็นสมาชิกอั้งยี่ซึ่งขัดต่อกฎหมายบ้านเมืองทำให้กองตระเวนมีหน้าที่ต้องปราบปรามไม่เว้นแม้แต่ในบ้านเรือนส่วนบุคคลก็ตาม เช่น กองตระเวนเข้าจับกุมอั้งยี่ซึ่งชุมนุมที่โรงจิวหลังศาลเจ้าอาเนี้ยเก็ง ย่านสำเพ็ง พบชาวจีนไหหลำได้ถึง 300 คน ขณะกำลัง “ออกตัวโลไป (ใบสำคัญเปน สมาชิก) แลรับเงินเข้าเปนอั้งยี่ในคืนนั้น” กองตระเวนจับกุมชาวจีนได้ถึง 137 คนพร้อมหัวหน้าอั้งยี่และของใช้ในพิธีการอีกเป็นอันมาก⁸⁷

การควบคุมกิจกรรมของชาวจีนอย่างเข้มงวด ได้สร้างปัญหาต่อชาวจีนเนื่องจากเจ้าหน้าที่รัฐขาดความเข้าใจในธรรมเนียมปฏิบัติของชนต่างชาติโดยเฉพาะการเลี้ยงโต๊ะนั้น มักกระทำเพื่อการสมาคมหรือเป็นการเลี้ยงทำบุญในหมู่ชาวจีนเช่น การจับกุมกลุ่มชาวจีนไหหลำที่ตลาดน้อย เมื่อปี พ.ศ.2449 ขณะกำลัง “นั่งอยู่ที่โต๊ะเลี้ยงอาหาร” นอกจากจะมีชาวจีนถูกจับกุมแล้วกองตระเวนยังได้ยึด “เครื่องโต๊ะแลของรับประทานแลของอื่นๆ” เมื่อตรวจค้นดูกองตระเวนให้ความสนใจในหลักฐานทั้งการตกแต่งสถานที่ซึ่งมี “กระดาษแดงตัวหนังสือจีนหลายแผ่นปิดตามฝาห้อง” และสมุดรายชื่อชาวจีน กับผ้าแพรแดงมีตัวหนังสือ ซึ่งกองตระเวนเข้าใจว่าเป็นเครื่องหมายอั้งยี่ และสมุดรายชื่อสมาชิก

เมื่อศาลใต้ไต่สวนพยานพบว่าเกิดจากความเข้าใจผิดของพยานที่ “ไม่เข้าใจธรรมเนียมของพวกอั้งยี่” คิดว่าการประชุมเลี้ยงโต๊ะของฝ่ายจำเลยซึ่งจัดกันเป็นงานประจำปีละ 3 ครั้ง เป็นการเลี้ยงโต๊ะของพวกอั้งยี่ ซึ่งทางกองตระเวนได้เชื่อคำพยานอย่างสนิททำให้สิ่งของที่พบในที่ที่เกิดเหตุถูกตีความว่าเป็นของใช้ในการทำพิธีของพวกอั้งยี่ แต่ที่สำคัญกว่านั้นคือจำเลยในคดีนี้ “มิใบบออนุญาตเลี้ยงโต๊ะจากผู้บังคับการ” ทำให้ศาลตัดสินคดีให้ปล่อยตัวจำเลย ดังนี้

“จำเลยพวกนี้ถูกจับมาโดยไม่มีสาเหตุ เพราะการเลี้ยงโต๊ะนี้จำเลยได้รับอนุญาตจากผู้บังคับการกรมกองตระเวนแล้ว แลของกลางที่จับมานี้เป็นเครื่องใช้ในการ

⁸⁶ หจข. ร.5 น.33/17 ที่ 52/28290 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 9 มีนาคม ร.ศ.114

⁸⁷ หจข. ร.5 น.33/61 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 28 กรกฎาคม ร.ศ.121

เลี้ยงโต๊ะโดยมากมีของสำคัญแต่ผ้าแพรแดงมีตัวหนังสือจีนที่ค้นได้ในลิ้นชักในบ้านที่จำเลยเลี้ยงโต๊ะกัน แลแพรแดงนี้พยานโจทก์ไม่เข้าใจธรรมเนียมของอั้งยี่ได้แปลว่าเป็นตัวโล่ไป แต่ถึงกระนั้นก็ดีไม่ปรากฏว่าบ้านที่ประชุมนี้เป็นบ้านของใคร จะถือว่าตัวโล่ไปนี้เป็นของจำเลยไม่ได้ กองตระเวนไปจับตัวจำเลยมาโดยใช้เหตุกระทำให้เป็นที่เดือดร้อน”⁸⁸

นอกจากการเลี้ยงโต๊ะอันเป็นหน้าที่ซึ่งกองตระเวนต้องตรวจตราอย่างเข้มงวดแล้ว กิจกรรมของชาวจีนอย่างอื่นที่เกี่ยวข้อง อย่างกระบวนแห่เจ้าตามประเพณีชาวจีนต้องขออนุญาตพร้อมทั้งแจ้งเส้นทางที่จะใช้เดินกระบวนแห่เพื่อกองตระเวนจะได้จัดเจ้าพนักงานไปรักษาความสงบเรียบร้อย⁸⁹ และในกระบวนแห่นั้นห้ามมิให้แสดงเครื่องหมายหรือสัญลักษณ์ของอั้งยี่ให้ปรากฏอันเป็นการจำกัดการแสดงออกของพวกอั้งยี่ให้น้อยลง เช่น ในปี พ.ศ.2448 กองตระเวนได้จับชาวจีนแต่จีวที่เข้าร่วมกระบวนแห่พิธีโล่ชิงช้าเพราะแสดงเครื่องหมายอั้งยี่กลุ่มงือกซึ่งทางกองตระเวนเห็นว่า “เป็นการเปิดเผยกล้าแข็งนัก”⁹⁰ การควบคุมในลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการรักษาความสงบจากการวิวาทและจำกัดการแสดงออกของพวกอั้งยี่ให้น้อยลงไปด้วย

กิจกรรมของชาวจีนที่กองตระเวนต้องเข้ามาดูแลยังรวมถึงกิจกรรมด้านการบันเทิงอย่างการแสดงงิ้ว ซึ่งผู้ที่ต้องการให้มีหรสพชนิดนี้ต้องขออนุญาตจากทางกองตระเวนเพื่อกองตระเวนจะได้จัดเจ้าหน้าที่ไปดูแลป้องกันเหตุวิวาท เช่นกรณีจีนโรงงิ้วสวนเอียงกับโรงงิ้วบ้านงิ้วชุนวิวาทกันเมื่อปี พ.ศ. 2447 ทำให้กองตระเวนต้องระงับใบอนุญาตนานถึง 6 เดือน⁹¹ อีกทั้งการแสดงงิ้วกองตระเวนจะต้องตรวจดูเรื่องราวที่จะแสดงด้วยหากเห็นว่าเป็นเรื่องที่จะสร้างความวุ่นวายอย่างเรื่องเกี่ยวกับอั้งยี่ผู้ที่ขอจะไม่ได้รับอนุญาตให้แสดงเช่น จีนตึง จีนจิว จีนซีเก็ด ถูกกองตระเวนระงับคำขอแสดงงิ้วงานสมโภชศาลเจ้าเมื่อปี พ.ศ.2447 ตามที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ ทรงให้เหตุผลตามที่กองตระเวนวินิจฉัย ดังนี้

⁸⁸ หจช. ร.5 น.33/70 ที่ 15315 มิสเตอร์ดีเลกิ ผู้แทนเจ้ากรมอัยการ รายงานต่อ มิสเตอร์ เย สติวัตต์ แบล็ก ผู้แนะนำกฎหมายในกระทรวงยุติธรรม ลงวันที่ 24 มกราคม ร.ศ.125

⁸⁹ หจช. ร.5 น.33/19 ที่ 85/113 หลวงธรรมากรำจัด นายสง สรวัตรแขวง รายงานต่อ เจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษา ลงวันที่ 12 ตุลาคม ร.ศ.113

⁹⁰ หจช. ร.5 น.33/69 ที่ เอ/148/881 มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.124

⁹¹ หจช. ร.5 น.8.1/278 ที่ เอ/40/124 มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 15 มิถุนายน ร.ศ.123

“การเรื่องนี้สอบถามกรมกงตระเวนได้ความว่าจะมีจิวเกี่ยวในเรื่องอั้งยี่จึงไม่เป็นการควรที่จะขออนุญาตให้ตามที่ขอ เพราะฉะนั้นให้ยกเรื่องราวฉบับนี้เสีย”⁹²

การควบคุมการใช้พื้นที่เมืองของกลุ่มอั้งยี่นับเป็นมาตรการหนึ่งที่รัฐใช้ในการควบคุมชาวจีนไม่เพียงเท่านั้น การควบคุมชาวจีนโดยกงตระเวนยังปรากฏอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2433 ด้วยการตั้งกองสำรวจขึ้นเพื่อคอยดูแลชาวจีนและออกหนังสือเดินทางค้าขายหัวเมืองในมณฑลกรุงเทพฯ ต่อมาทำหน้าที่ ดูแลการผูกปี้ของชาวจีนและจดทะเบียนต่างๆ เช่น จดทะเบียนอั้งยี่⁹³ แต่หน่วยงานนี้เป็นเพียงผู้ดูแลเท่านั้นส่วนการปราบปรามเป็นหน้าที่ของกองรักษา โดยประสานงานกับหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับชาวจีน เช่น กรมยาฝิ่น กรมศุลกากร และกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ เป็นต้น⁹⁴

ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 กงตระเวนได้ตั้งหน่วยงานเพื่อดูแลชาวจีน คือ กงตระเวนแผนกจีน ในปี พ.ศ.2451 เนื่องจากขณะนั้นมีชาวจีนอพยพเข้ามามากขึ้นซึ่งมีพวกชาวจีนที่กระทำผิดกฎหมายเป็นคนร้ายหนีมาจากเมืองจีนและถูกเนรเทศมาจากรัฐในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยกัน เช่น สิงคโปร์ ได้เนรเทศชาวจีนนักโทษซึ่งพวกจีนต้องโทษเหล่านี้ได้เข้ามากรุงเทพฯ อยู่บ่อยครั้ง⁹⁵ การตั้งกงตระเวนแผนกจีนจึงเป็นการปรับปรุงหน่วยงานเพื่อรองรับกับปัญหาที่เกิดขึ้น มีหน้าที่หลักปรากฏในคำกราบทูลของพระยาสุขุมนัยวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อปี พ.ศ.2451 ดังนี้

“คอยตรวจตราพวกจีนที่เข้ามาณะกรุงเทพฯ เพื่อได้ทราบเกล้าฯว่าชาติใดได้เข้ามาแต่ศกใด โดยมาไปตั้งทำมาหากินหรือรับจ้างเป็นกุลีอยู่ที่ใด เหล่าใดได้ประพฤติตนเป็นคนพาลเข้าอั้งยี่กระทำการทุจริตอย่างใดบ้าง เมื่อรวมใจความก็คือให้กงตระเวนเป็นเจ้าของคอยสืบสวนเปนธุระดูแลพวกจีนเสียกองหนึ่ง กรมนี้ภายน่าจะเปนกรมใหญ่ และมีธุระมาก ข้าพระพุทธเจ้าได้ปรึกษาพร้อมกันตั้งหลวง ธรรมเนียมบุตร ซึ่งเปนผู้มี

⁹² หจข. ร.5 น.8.1/295 คำสั่งที่ 28/8813 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ ลงวันที่ 6 ตุลาคม ร.ศ.123

⁹³ หจข. ร.5 น.8.7/1 ที่ 47/1074 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ลงวันที่ 5 กันยายน ร.ศ.121

⁹⁴ ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520), หน้า 418-420.

⁹⁵ หจข. ร.5 น.8.13/27 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูลพระเจ้าน้องยาเธอกรมขุนสมมตอมรพันธ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 11 ตุลาคม ร.ศ.125

ความสามารถ ชื่อสัตย์สุจริต ทั้งทราบภาษาอังกฤษและภาษาจีนบางภาษาด้วย ให้
เป็นเจ้ากรมรับผิดชอบเสียส่วนหนึ่ง ซึ่งได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตแล้ว”⁹⁶

การดูแลชาวจีนของกองตระเวนแผนกจีนได้ตรวจตราสอดส่องพฤติกรรมของชาวจีนซึ่งจะ
เกี่ยวข้องกับปัญหาอั้งยี่โดยเฉพาะบรรดาแรงงานชาวจีนไร้ฝีมือที่เข้ามาในกรุงเทพฯ ที่ส่วนมากเป็น
“พวกชั้นต่ำที่เป็นคนทำมาหากินโดยสุจริตแลปรกติ ซึ่งเป็นคนใจเฝ้าใจโหด มีใครรู้จักขนบธรรมเนียมแล
ภาษาของบ้านเมือง”⁹⁷ ซึ่งคนเหล่านี้มักเข้าเป็นสังกัดของกลุ่มอั้งยี่เพื่อ “ฟังฟังป้องกันอันตราย”
โดยเฉพาะเมื่อเวลาเป็นคดีความด้วยการเสนอให้มีชาวจีน “ผู้ดี” ไว้ช่วยเหลือชาวจีนกรณีที่ต้องเป็น
คดีความเพื่อจะให้ชาวจีนไม่ต้องไปฟังพาทูกอั้งยี่⁹⁸ อีกทั้งยังเสนอให้รัฐจัดพิมพ์กฎหมายลักษณะ
อาญาและกฎหมายแพ่งออกเป็นภาษาจีนเพื่อให้ชาวจีนสามารถเข้าใจกฎระเบียบของบ้านเมือง⁹⁹
พร้อมกันนั้นได้เสนอให้ควบคุมการแสดงออกของอั้งยี่ในการใช้พื้นที่เมืองด้วยการห้ามแสดง
เครื่องหมาย เครื่องแต่งกายที่มีสัญลักษณ์อั้งยี่ทั้งในกระบวนแห่และตามอาคารบ้านเรือน โดยเฉพาะ
ตามที่อยู่อาศัยนั้น “แม้มีหนังสือหรือป้ายบอกชื่ออั้งยี่แล้ว ควรบังคับให้เลิกถอนเสียให้สิ้นเชิง”¹⁰⁰

การดูแลการใช้พื้นที่เมืองยังรวมถึงการสอดส่องพฤติกรรมของชาวจีนที่จะรวมกลุ่มทำ
กิจกรรมซึ่งรัฐสงสัยว่าจะเป็นภัยต่อบ้านเมืองการเมืองโดยเฉพาะกิจกรรมทางการเมืองของชาวจีน
เนื่องจากช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 5 ตรงกับช่วงความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในประเทศจีนมีความ
ขัดแย้งทางการเมืองระหว่าง ดร.ซุน ยัตเซน ผู้นำฝ่ายก๊กมินตั๋งมีวัตถุประสงค์ล้มล้างราชวงศ์ชิง ทั้งสอง
ฝ่ายพยายามหาแรงสนับสนุนทางการเมืองและทางเศรษฐกิจจากชาวจีนโพ้นทะเล มีชาวจีนใน
กรุงเทพฯ ให้การสนับสนุนกลุ่มการเมืองทั้งสองฝ่ายซึ่งต่างแสดงทัศนคติทางการเมืองและมีกิจกรรม
อย่างเปิดเผย เช่น การระดมเงินช่วยเหลือส่งกลับเมืองจีน หรือการแสดงขอเขียนทางหน้า
หนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะพรรคก๊กมินตั๋ง ที่มีแนวคิดล้มล้างราชวงศ์ชิง ซึ่งตรงกันข้ามกับลักษณะการ

⁹⁶ หจช. ร.6 น.25/2 จดหมายจากพระยาสุโขมณัณยวินิต ลงวันที่ 28 พฤษภาคม ร.ศ.127 อ้างถึงใน เปรมมา
สัตยาวุฒิมงคล, “แรงงานรับจ้างชาวจีนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ.2425-2492,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต
ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546), หน้า 133.

⁹⁷ หจช. ร.5 น.8.7/3 หลวงธรรณินฤเบศร์ เจ้ากรมกองตระเวนแผนกจีน ถึง พระยาสุโขมณัณยวินิต เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 22 ตุลาคม ร.ศ.127

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน.

⁹⁹ หจช. ร.5 น.8.7/5 หลวงธรรณินฤเบศร์ เจ้ากรมกองตระเวนแผนกจีน ถึง พระยาสุโขมณัณยวินิต เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.127

¹⁰⁰ หจช. ร.5 น.8.7/3 หลวงธรรณินฤเบศร์ เจ้ากรมกองตระเวนแผนกจีน ถึง พระยาสุโขมณัณยวินิต เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 3 กรกฎาคม ร.ศ.127

ปกครองของไทยทำให้รัชกาลที่ 5 ไม่พอพระทัยจากความเคลื่อนไหวของกลุ่มนี้¹⁰¹ เห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่ทรงมีต่อการเคลื่อนไหวทางการเมืองของชาวจีน ดังนี้

“อินเตอเรสของเราตรงกันข้ามกับพวกจีนที่จะมาเพาะให้เกิดโพลิติกัลปาตีขึ้น เราควรจะคอยมองอยู่ให้เสมอถ้ามีช่องทางที่จะทำให้โพลิติกัลปาตีข้างจีนได้เมื่อไรเราต้องทำลาย”¹⁰²

ความหวาดระแวงทางการเมืองทำให้รัฐคอยสอดส่องพฤติกรรมของชาวจีนที่ต้องสงสัย โดยเฉพาะกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการชุมนุมหรือประชุมของชาวจีนเช่นเดียวกับที่เคยหวาดระแวงกับการเลี้ยงโต๊ะของพวกอั้งยี่ซึ่งทำให้กองตระเวนต้องคอยตรวจตรากิจกรรมเหล่านี้ที่ใช้พื้นที่เมืองเป็นสถานที่ประกอบกิจกรรม เช่น การประชุมของจีนไคฮ้อที่ร่วมมือกับญี่ปุ่นเพื่อตั้ง “ไซนิสเชมเบอร์ออฟคอมเมิส” ในปี พ.ศ.2451 ปรากฏจากรายงานของหลวงธรรณินฤเบศร์ เจ้ากรมกองตระเวนแผนกจีน ดังนี้

“ที่ประชุมสินค้ายี่ตั้งอยู่ที่ตึกแถวพระคลังข้างที่ๆ ในตอนถนนราชวงศ์หว่าง ถนนเจริญกรุงกับถนนยาวราชเดิมเรียกลูกค้าหลายสิบล้านหนึ่งลงเงินหลายร้อยๆ เปนจำนวนเงินหลายหมื่น สำหรับใช้จ่ายแลบำรุงที่ประชุมๆ กันอยู่ได้สัก ๒ ปี ก็รวนๆ เร่ลูกค้าที่เคยมาประชุมก็ถอยน้อยลงไปทุกปี”¹⁰³

บทบาทของกองตระเวนในการควบคุมการแสดงออกของชาวจีนต่อการใช้พื้นที่เมืองยังรวมถึงบทบาทด้านเศรษฐกิจของชาวจีนซึ่งเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของราษฎรในเมืองหลวงอย่างมาก เห็นได้จากเหตุการณ์นัดหยุดงานของชาวจีนในปี พ.ศ.2453 เนื่องจากชาวจีนในกรุงเทพฯ เกิดความไม่พอใจที่ทางรัฐบาลเรียกเก็บเงินภาษีรัชชูปการหรือเงินค่าแรงช่วยราชการจากชาวจีนเพิ่มจากปีละ 4 บาท สลึง ต่อปีเป็นปีละ 6 บาท ทำให้ธุรกิจการค้าและการผลิตในกรุงเทพฯ ชะงักงัน¹⁰⁴ ร้านค้าและ

¹⁰¹ พูนเกศ จันททานนท์, “ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวทางการค้าของชาวจีนในกรุงเทพมหานคร ระหว่าง พ.ศ.2398-2475,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528), หน้า 84-89.

¹⁰² หจข. ร.5 น.8.7/8 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 9 มกราคม ร.ศ.127

¹⁰³ หจข. ร.5 น.8.7/3 หลวงธรรณินฤเบศร์ เจ้ากรมกองตระเวนแผนกจีน ถึง มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 14 ตุลาคม ร.ศ.127

¹⁰⁴ พลกุล อังกินันท์, “บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2514), หน้า 150.

บริการของชาวจีนต่างพากันหยุดกิจการเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ ร้านค้าประเภทต่างๆ รถลาก เรือขนส่ง
กรรมกรโรงสี ไปจนถึงร้านเขียนหอย¹⁰⁵

ชาวจีนที่ปิดกิจการและหยุดให้บริการต่างๆมีทั้งที่สมัครใจเพราะคัดค้านนโยบายของทางรัฐ
แต่จำนวนไม่น้อยเช่นกันที่เกิดจากการชู้บังคับและถึงกับทำร้ายร่างกาย เช่น ขว้างปาสิ่งของใส่จิ้งจอก
รถ การเที่ยวบอกชาวบ้านร้านค้าไม่ให้เปิดขายของ รวมทั้งทำร้ายราษฎรตามท้องถนน¹⁰⁶ ทำให้เกิด
ความหวาดกลัวแก่บรรดาร้านค้าและธุรกิจบริการจนส่งผลกระทบต่อราษฎรในกรุงเทพฯ เพราะขาด
แคลนและมีราคาแพง เกิดภาวะสินค้าขาดแคลน เช่น รายงานของพระยาวรเดชศักดิ์ดาฐกุลกล่าวถึง
การค้าในท้องที่สำเพ็ง ย่านการค้าที่สำคัญของกรุงเทพฯ ในวันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.129 ดังนี้

“การปิดร้านเข้าวันนี้ ที่ใกล้เชิงสะพานหันมีร้านเปิดมาก แต่ต่อเข้าไปมีปิดมาก
ในระยะประมาณ ๒๐ ห้องจะมีเปิดสัก ๒-๓ ห้อง ร้านที่ปิดนั้นเปิดแต่ประตู มีคนออกมา
นั่งอยู่ตามประตูและนอกหน้าต่างทั้ง ๒ ข้างทางเพราะเห็นจะอุดอู้อยู่ในห้องไม่ไหว มีพวก
ที่เดินไปมาน้อยและมักจะมีพวกแถวนั่นเองเดินไปมาหากัน คนที่แปลกมานั้นน้อยเต็มที
เพราะฉนั้นถึงจะเปิดร้านขายก็จะมีผู้ซื้อคน เว้นแต่ร้านของกิน ถึงปิดหน้าถึงก็เข้าไป
ซื้อลับกันได้ แต่มักจะโง่งราคาหรือเกียจว่าต้องซื้อถึงสลึงสองสลึงจะขายให้เช่นนี้เป
นต้น”¹⁰⁷

การชะงักงันของธุรกิจการค้าเกิดขึ้นนอกท้องที่สำเพ็งไปทั่วทั้งพระนครและฝั่งธนบุรีต่างก็มี
สภาพเช่นเดียวกัน เห็นได้จากรายงานของนายพันโท พระพิณิจสารา ดังนี้

“ร้านจีนที่เคยขายสิ่งของแถวถนนพาหุรัดและถนนเจริญกรุง ตอนในกำแพง
พระนครประมาณที่ปิดร้านในสิบส่วน ที่เปิดร้านไม่ถึงหนึ่งส่วน...ตลาดที่เรียกว่าตลาด
บ้านสมเด็จพระยาพระองค์น้อย (ถาดคลองখনอน) จีนปิดร้านในสิบส่วนเปิดไม่ถึง ๑
ส่วน ผู้ที่รู้จักเจ้าของร้านไปซื้ออาหารก็เปิดขายข้างหลังโรงข้างหลังตีกขายแพงขึ้นมาก

¹⁰⁵ หจช. ร.5 ต.21/21 นายพันโท พระพิณิจสารา กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์
ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

¹⁰⁶ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 20/2350 เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

¹⁰⁷ หจช. ร.5 ต.21/21 พระยาวรเดชศักดิ์ดาฐกุล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.129

เข้าสารบางแห่งว่าราคาถึงถึงละ ๓ บาท ๔ บาท มะพร้าวซีกละ ๑๒ สตางค์ หมากพลู แลอาหารอื่นก็แพงขึ้นทั้งนั้น”¹⁰⁸

เหตุการณ์นี้ทำให้ทางการต้องจัดกองตระเวนปฏิบัติงานโดยมีการหารือร่วมกับทางฝ่ายทหารบกที่จะจัดกำลังออกลาดตระเวนร่วมกัน¹⁰⁹ เนื่องจากเหตุการณ์อาจรุนแรงมากขึ้นจากบรรดามิจฉาชีพ¹¹⁰ และชาวจีนสุจริตชนที่เคยมีรายได้จากการประกอบอาชีพ เช่น บรรดาจีนลากรถ เมื่อไม่สามารถหารายได้จะเปลี่ยนไปประกอบอาชีพกรรมแทน¹¹¹ แต่เนื่องจากการปฏิบัติงานของกองตระเวนสามารถจับกุมคนร้ายอย่างต่อเนื่องกับทั้งคนจีนไม่คิดต่อสู้ด้วย ทำให้การใช้กำลังทหารในการควบคุมสถานการณ์ไม่มีความจำเป็นเช่นที่พระยารวเดชศักดิ์ดาฐ นายทหารกองทัพบกกล่าวไว้ดังนี้

“สังเกตดูพลตระเวนในท้องสามเพ็งก็ตรวจตราแข็งแรงดี ในเหตุการณ์ที่เปนอนุญนี้ ถ้ามีเหตุถึงทหารออกปราบแล้วก็จะเปนนที่สุดได้ แต่เห็นด้วยเกล้าว่าจะไม่ทำเหตุให้เปนอนุญใช้กำลังกองทหารปราบปราม เพราะเมื่อข้าพระพุทธเจ้าไปในท้องสามเพ็งนั้น เห็นพลตระเวนจับเงินเดินสวนมาคราวละคน ๒ คน พลตระเวนคนเดียวพาเดินในท่ามกลางพวกจีนและพบพลตระเวนไม่มากนักจับเงินซึ่งมีวสุ่มกันอยู่ในศาลเจ้าเก่าเห็นเกือบ ๑๐๐ ก็จับกุมมาอย่างไม่มีต่อสู้ ถึงแห่งอื่นๆที่จะมีค่าว่าต่อสู้บ้างก็จะเป็นบ้างบางคนหรือธรรมดาเท่านั้น ซึ่งเห็นว่าพวกจีนไม่คิดที่จะต่อสู้เจ้าหน้าที่ให้เปนนเหตุถึงใช้ทหาร”¹¹²

สิ่งที่กองตระเวนได้ทำเป็นเบื้องต้นเพื่อแก้ไขสถานการณ์นี้คือ การทำให้เศรษฐกิจของเมืองหลวงดำเนินไปได้ตามปกติด้วยการ “ให้จัดการบังคับพวกร้านให้เปิดร้านก็คงขาย ถ้าไม่เปิดร้านก็หาเรื่องจับกุมสัก ๒-๓ รายคงสำเร็จ”¹¹³ แต่เนื่องจากสถานการณ์ช่วงวันที่ 1-3 มิถุนายน พ.ศ.2453 ยังมีความรุนแรงทั้งการทำร้ายร่างกายและการข่มขู่ต่าง ๆ นานาอยู่มากทำให้บรรดาร้านค้ายังเกรงกลัวทั้งชาวจีนที่วิวาทและเจ้าหน้าที่รัฐ ปรากฏในรายงานของนายพันโท พระพินิจสารา ดังนี้

¹⁰⁸ หจข. ร.5 ต.21/21 นายพันโท พระพินิจสารา กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

¹⁰⁹ หจข. ร.5 ต.21/21 พระยาสีหราชเดโชไชย กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 มิถุนายน ร.ศ.129

¹¹⁰ หจข. ร.5 ต.21/21 นายพันโท พระพินิจสารา กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 31 พฤษภาคม ร.ศ.129

¹¹¹ หจข. ร.5 ต.21/21 พระยารวเดชศักดิ์ดาฐ กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.129

¹¹² เรื่องเดียวกัน.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน.

“ในวันพุธที่ ๑ เดือนนี้ เวลาเช้า ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นพลตระเวนแลพลตระเวนเดินตรวจสั่งให้เงินที่เคยขายสิ่งของเปิดร้านขายสิ่งของตามปกติ เงินเหล่านั้นซัดมิได้ก็เปิดโดยเสียมิได้ ไม่เป็นอันตั้งใจขาย เมื่อเจ้าพนักงานพ้นไปแล้วก็ปิดเสียบ้างเปิดบ้าง บางแห่งเปิดน่าถึงไว้แต่น้อย พอให้เห็นว่าเปิด แลพวกเงินที่ปิดร้านนั้น ข้าพระพุทธเจ้าได้สังเกตดูกริยาหน้าตา ไม่ร่าเริงดูเป็นมีความทุกข์ พวกที่มีกริยาเป็นทุกข์ บางทีจะเป็นด้วยยาเกรงในพวกฝ่ายเงินที่ไม่ให้เปิดร้านขายของ ทั้งเกรงความผิดฝ่ายอำนาจบ้านเมืองด้วย”¹¹⁴

ส่วนกิจการรถลากซึ่งเป็นการคมนาคมที่สำคัญของชาวพระนครกองตระเวนได้บังคับให้ดำเนินการตามปกติโดยขู่จะถอนใบอนุญาตหากไม่ยอมกระทำตามซึ่งได้รับความร่วมมือด้วยดีโดยกองตระเวนได้จัดเจ้าหน้าที่คอยป้องกันเหตุร้ายไว้ด้วย¹¹⁵ สำหรับธุรกิจเรือขนส่งสินค้ากองตระเวนได้ส่งเจ้าหน้าที่ไปบังคับให้แรงงานเงินแจวเรือรับจ้างทำงานตามปกติพร้อมกับเสนอวิธีให้นายจ้างชาวตะวันตกข่มขู่ไล่แรงงานเงินออกหากผู้ใดหยุดงานในเหตุการณ์ครั้งนี้ อันเป็นวิธีการที่ใช้ได้ผลกับธุรกิจโรงสีเช่นกัน¹¹⁶

ขณะเดียวกันกองตระเวนได้ปราบปรามชาวเงินที่มีพฤติกรรมใช้ความรุนแรงข่มขู่และทำร้ายร่างกายผู้สัญจรตามท้องถนน กับทั้งจับกุมผู้ที่ข่มขู่ร้านค้าไม่ให้ดำเนินการเป็นจำนวนมาก¹¹⁷ อีกทั้งกองตระเวนยังบรรเทาความเดือดร้อนทางเศรษฐกิจด้วยการจัดเจ้าหน้าที่ออกไปจำหน่ายสินค้าที่จำเป็นให้แก่ราษฎรเช่นรายงานของนายพันโทพระพิณิจสารา ดังนี้

“เจ้าหน้าที่ต้องจัดให้หญิงไปขายสุกร มีพลตระเวนกำกับ ๓-๔ คน...ส่วนร้านตลาดทั้งหลายนอกแลในพระนครที่เป็นร้านขายของสดของแห้ง เมื่อพวกเงินเลิกไม่ขายแล้ว สิ่งของขาดตลาดไปมาก ลำบากผู้ซื้อหาขึ้น ทราบเกล้าทราบกระหม่อมว่ากระทรวง

¹¹⁴ หจช. ร.5 ต.21/21 นายพันโท พระพิณิจสารา กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

¹¹⁵ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 20/2350 เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

¹¹⁶ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 15/2325 เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 1 มิถุนายน ร.ศ.129

¹¹⁷ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 20/2350 เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

นครบาลได้จัดให้เจ้าน้ำที่ตามโรงพักกองตระเวนชายเข้าสารแลอาหารสดบางอย่างให้ผู้
ที่มาซื้อนั้นเป็นการดีมากแล้ว”¹¹⁸

การแก้ปัญหาอย่างต่อเนื่องของกองตระเวนทำให้สถานการณ์ดีขึ้นอย่างรวดเร็ว เมื่อถึงวันที่
4 มิถุนายน ร.ศ.129 กิจการร้านค้าตั้งแต่ถนนตึกขึ้นมาต่างทยอยเปิดร้านเกือบหมด ส่วนแรงงานจีน
ตามโรงสีและโรงเลื่อยก็กลับเข้าทำงานตามปกติ รถลากที่เคยวิ่งในวันแรกของเหตุการณ์เพียง 100
คัน เพิ่มจำนวนขึ้นถึง 954 คันจากทั้งหมดราว 1,300 คัน สถานการณ์คลี่คลายลงอย่างมากทำให้
“ราษฎรชาวบ้านแลชาวร้านตลาดค่อยสิ้นความวิตกหวั่นหวาดตื่นตกใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ลงมาก
แล้ว”¹¹⁹

ผลจากเหตุการณ์นี้มีชาวจีนถูกจับกุมทั้งสิ้น 389 คน ในจำนวนนี้มีความผิดอย่างชัดเจนใน
ข้อหาขวางป่าและทุบตีจีนลากรด ขวางป่าร้านค้า ออกหนังสือและปิดประกาศยุ้งให้หยุดการค้าขาย
และอื่นๆรวม 71 คน ซึ่งผู้มิโทษทั้งหมดถูกให้เนรเทศออกจากราชอาณาจักร ส่วนชาวจีนที่ไม่มี
ความผิดถูกปล่อยตัวภายหลังจากถูกขังเพื่อสอบสวนเป็นเวลาระหว่าง 10-12 วัน¹²⁰ ระหว่าง
เหตุการณ์รักษาความสงบนั้นกองตระเวนได้รับการอุดหนุนจากเจ้านาย ข้าราชการ และราษฎร ทั้ง
เงินและอาหารเป็นอย่างมาก¹²¹ ซึ่งเห็นถึงปฏิกิริยาที่ชาวพระนครมีต่อกองตระเวนในฐานะการเป็น
หน่วยงานที่ดูแลการจัดการพื้นที่เมืองให้สงบสุข

นอกจากบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนที่มีอิทธิพลต่อราษฎรในกรุงเทพฯทุกระดับจนสร้าง
อำนาจการต่อรองกับรัฐได้นั้น ส่วนหนึ่งจากบทบาททางเศรษฐกิจของชาวจีนในกรุงเทพฯยังมาจาก
บรรดาแรงงานชาวจีนที่อพยพเข้ามาจำนวนมากซึ่งคนกลุ่มนี้ถูกมองจากสายตาของผู้ปกครองว่าเป็น
พวก “ชั้นต่ำ”¹²² เนื่องจากลักษณะของอาชีพการงานที่ต้องใช้แรงงานหนัก หรือเป็นงานที่น่ารังเกียจ
เช่น ลากรด หาบน้ำ ขนสิ่งปฏิกูล กวาดถนน รดน้ำถนน¹²³ เป็นต้น อาชีพเหล่านี้สามารถพบเห็นได้จน
เป็นปกติตามท้องถนนในกรุงเทพฯ

¹¹⁸ หจช. ร.5 ต.21/21 นายพันโท พระพิณิจสารา กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์
ลงวันที่ 3 มิถุนายน ร.ศ.129

¹¹⁹ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 22/2352 เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล รัชกาลที่ 5
ลงวันที่ 4 มิถุนายน ร.ศ.129

¹²⁰ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 155/2507 เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูล พระเจ้าน้อง
ยาเธอ กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 13 มิถุนายน ร.ศ.129

¹²¹ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 185/3048 พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ
กรมขุนสมมตอมรพันธุ์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.129

¹²² หจช. ร.5 น.8.7/3 หลวงธรรณินฤเบศร์ เจ้ากรมกองตระเวนแผนกจีน ถึง พระยาสุโขมนัยวินิต เสนาบดี
กระทรวงนครบาล ลงวันที่ 22 ตุลาคม ร.ศ.127

¹²³ กาญจนาคพันธุ์, กรุงเทพฯเมื่อวานนี้, หน้า 221.

ชาวจีนจำนวนมากไม่น้อยมีสภาพความเป็นอยู่ที่แร้นแค้นต้องใช้จ่ายอย่างประหยัดให้พอกับรายได้น้อยเพื่อให้ดำรงชีวิตในสังคมเมืองได้ กับทั้งวิถีชีวิตยังพึ่งพาโรงยาฝิ่นและโรงบ่อนเพื่อผ่อนคลายความเหนื่อยล้าจากการตรากตรำทำงานหนัก สำหรับฝิ่นนั้นยังเป็นเครื่องกระตุ้นให้เกิดกำลังสามารถทำงานหนักได้อีกด้วย¹²⁴ ดังนั้นจึงพบชาวจีนที่มีสภาพขัดสนจนยาก ต้องเผชิญโรคร้ายไข้เจ็บรอนเร่อยู่ตามท้องถนนและตามสถานที่ต่างๆในกรุงเทพฯ ดังที่พลตระเวนได้รายงานดังนี้

“ตาของชายผู้นั้นมองไม่เห็นอะไรเลยดูหนึ่งท่อนสิลาแลพูดภาษาไทยไม่ได้ ทั้งไม่มีญาติในกรุงเทพฯด้วย ถ้าแม้นกองตระเวนขับไล่่ออกเสียชายผู้นั้นก็คงจะอดอาหารตาย หรือเที่ยวขอทานตามถนนต่างๆ”¹²⁵

บ่อยครั้งที่ชาวจีนต้องจบชีวิตอย่างโหดเหี้ยมด้วยโรคร้ายไข้เจ็บและพิษภัยจากการเสพยาฝิ่น เช่น ศพจีนมีชื่อคนหนึ่งตายที่โรงงิ้วในย่านสำเพ็งมีสภาพตามที่แพทย์ของโรงพยาบาลกองตระเวนได้ชันสูตรพบว่า “อาการที่ตายนั้นตายด้วยปนโรคที่ปอดแลดับคนผู้นี้เห็นอาการปนคนสูยาฝิ่น”¹²⁶ หรือศพชาวจีนอีกผู้หนึ่งบริเวณศาลาวัดจักรวรรดิมีลักษณะ “รูปร่างผอมแห้ง ฝ่าเท้าซ้ายเป็นแผลมะเร็งเปื่อย”¹²⁷

ภาพของชาวจีนในลักษณะที่กล่าวมาทำให้กองตระเวนต้องจัดการกับชาวจีนด้วยวิธีการที่มีความ “เป็นมนุษยธรรม” ด้วยการนำส่งโรงพยาบาลตามที่มีสเตอร์ อิริก เช่น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวนมีความเห็นว่า “เพราะตามสันดานมนุษย์แล้วจะปล่อยให้คนตายในถนนไม่ได้”¹²⁸ นอกเหนือจากเหตุผลดังกล่าวแล้ว ยังเป็นการจัดการพื้นที่เมืองให้เกิดความเป็นระเบียบอีกด้วยไม่เพียงเท่านั้น กองตระเวนต้องคอยระมัดระวังให้เกิดความปลอดภัยต่อการใช้พื้นที่เมืองด้วยการคอยตรวจตราจับกุมชาวจีนรวมทั้งพวกเร่ร่อนกลุ่มอื่นๆอยู่เสมอตั้งที่มีสเตอร์อี ดับลิวิ ทรอดเตอร์ ซึ่งรักษาการแทนเจ้ากรมกองตระเวนเมื่อปี พ.ศ.2450 กล่าวไว้ดังนี้

“ด้วยกองตระเวนโรงพักวัดจักรวรรดิรายงานว่าได้ตรวจดูบริเวรวัดจักรวรรดิได้ เห็นมีเงินแลไทยอาไศรย์นอนอยู่ตามศาลาวัดรวม ๒๑ คน เปนคนพิการ ๙ คน เปนขอ

¹²⁴ เปรมมา สัตยาวิมลพิงศ์, “แรงงานรับจ้างชาวจีนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ.2425-2492,” หน้า 50- 54.

¹²⁵ หจข. ร.5 น.8.1/225 คำแปลที่ 6825/4287 มีสเตอร์อิริก เช่น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 13 สิงหาคม ร.ศ.121

¹²⁶ หจข. ร.5 น.23/150 รายงานชันสูตรศพของ หมอ บี,เอ ไนติงเกล ,เอม,บี ลงวันที่ 24 มีนาคม ร.ศ.115

¹²⁷ หจข. ร.5 น.23/133 ที่ 355/1766 พระยาอินทราธิบตีสิหราชรองเมือง กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 5 มกราคม ร.ศ.115

¹²⁸ หจข. ร.5 น.8.1/331 ที่ ซี/50,409 มีสเตอร์อิริก เช่น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ.124

ทาน ๑๒ คน คนพวกนี้ไม่มีถิ่นฐานบ้านเรือนที่จะพักอาศัยอยู่แล้วก็กลับไปนอนอาศัยอยู่ตามศาลาวัดต่อนั้น ในเรื่องนี้ข้าพเจ้าเห็นว่าคนพวกนี้ถึงจะเป็นคนขอทานหรือคนพิการก็ดี วิถีหาเลี้ยงชีพของเขามักเป็นทางลอบลักทรัพย์สิ่งของเสียโดยมากแลเป็นเวลาอันสมควรที่ควรจะต้องจัดการในเรื่องนี้คือ ออกข้อบังคับสำหรับป้องกันคนจำพวกนี้ซึ่งไม่มีวิถีหาเลี้ยงชีพตนได้ แลคนซึ่งไม่มีวิธีที่จะหาเลี้ยงชีพนี้มีอยู่ในพระนครเป็นอันมาก”¹²⁹

ไม่เพียงเท่านั้น สภาพที่อยู่อาศัยของชาวจีนเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่อยู่ในสายตาของกองตระเวน เนื่องจากชาวจีนที่อพยพเข้ามาในไทยมักอาศัยรวมกันเป็นชุมชนขนาดใหญ่โดยเฉพาะสำเพ็งที่มีมาแต่ครั้งต้นกรุงรัตนโกสินทร์และเมื่อชาวจีนอพยพเข้ามาช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 มักอาศัยญาติพี่น้องที่เข้ามา ก่อนเพื่อหางานในชุมชนแห่งนี้จนเกิดความแออัดและสร้างปัญหาอศคภัยอยู่บ่อยครั้งจนชาวจีนเป็นสิ่งที่ควบคู่กับปัญหานี้ สะท้อนได้จากทัศนคติของเจ้าหน้าที่กองตระเวนที่มีต่อชาวจีนเมื่อเกิดอศคภัย ดังนี้ “การเกิดเพลิงไหม้ขึ้นนั้นเกิดด้วยความเลินเล่อเช่นจำเลยนี้โดยมาก โดยจีนเป็นคนหยาบที่สุดไม่ว่าทำการสิ่งใด”¹³⁰ หรือ “พวกจีนมีความหยาบช้าที่สุด ไฟที่จะเกิดเป็นด้วยพวกจีนโดยมาก”¹³¹ และ “เห็นว่าเปนการจำเปนไม่ได้เจตนาเปนโดยความหยาบของชาติจำเลย”¹³²

อีกสิ่งหนึ่งสืบเนื่องมาจากความแออัดของชุมชนชาวจีนคือ ปัญหาความสกปรก เห็นได้จากชื่อของสถานที่ซึ่งปรากฏในย่านสำเพ็งทั้งตรอกป่าช้าหมาเนา และตรอกอาจม¹³³ ปัญหาที่เกิดขึ้นยังรวมถึงการขบถายสิ่งปฏิภูลของราษฎรที่บรรดาตึกและโรงเรือนต่างๆมักเจาะผนังปล่อยของเสียออกมาในทางน้ำสาธารณะจนมี “กลิ่นเหม็นเป็นที่โสโครกอย่างยิ่ง”¹³⁴ ปัญหาดังกล่าวกองตระเวนได้มีส่วนร่วมมือกับราษฎรในพื้นที่ด้วยการชักจูงให้สร้างส้วมสำหรับราษฎรทั่วไปในปี พ.ศ.2445 หลังจากนั้นราษฎรเรียรายสร้างส้วมเป็นผลสำเร็จ โดยได้รับการสนับสนุนถึงสำหรับขบถายจากกอง

¹²⁹ หจช. ร.5 น.8.1/461 ที่ ค/87/245 บ,ล,126 มิสเตอร์ อี ดับลิว ทรอดเตอร์ ว่าการแทนผู้บังคับการกรมกองตระเวน ถึง พระยาอินทราธิบดีสีหราชรองเมือง ลงวันที่ 12 กันยายน ร.ศ.126

¹³⁰ หจช. ร.5 น.22/209 ที่ 892/125 เอกสารแนบท้ายรายงาน พระอภิศรณประกาศ ลงวันที่ 28 มกราคม ร.ศ.125

¹³¹ หจช. ร.5 น.22/209 ที่ 482/125 เอกสารแนบท้ายรายงาน พระอภิศรณประกาศ ลงวันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125

¹³² หจช. ร.5 น.22/262 ที่ 267/126 เอกสารแนบท้ายรายงาน พระอภิศรณประกาศ ลงวันที่ 16 กันยายน ร.ศ.125

¹³³ สาวิตรี ทัพพะสุด, “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ.2398-2453,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527), หน้า 39.

¹³⁴ หจช. ร.5 น.5.12/17 หลวงสาทรศุกกิจ ถึง พระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์ ลงวันที่ 16 มิถุนายน ร.ศ.120

ตระเวน¹³⁵ กรณีดังกล่าวนับเป็นตัวอย่างของการจัดการพื้นที่เมืองที่กองตระเวนมีต่อปัญหาของชาวจีนเป็นอย่างดี

ภาพลักษณ์ของชาวจีนจากการเป็นผู้ใช้แรงงานมีสถานภาพทางสังคมที่ต่ำต้อย ผูกพันกับอบายมุขและเต็มไปด้วยโรคร้าย มีผลต่อการกระทำที่ราษฎรแสดงออกต่อชาวจีนในเชิงลบอยู่บ่อยครั้ง ในลักษณะของการกลั่นแกล้งจนถึงขั้นทำร้ายร่างกาย เช่นหนังสือพิมพ์บางกอกสมัยในปี พ.ศ.2442 เสนอข่าว “ไม่กรุณาแก่สัตว์ผู้ยากปราศจากความอาย” เพื่อขอความเห็นใจให้แก่บรรดาจิ้งจอกที่มักถูกโกงค่าโดยสารและทำร้ายร่างกายอยู่บ่อยครั้ง¹³⁶ การแสดงออกในเชิงลบต่อชาวจีนที่ใช้พื้นที่เมืองยังเกิดขึ้นกับเจ้าหน้าที่กองตระเวนทั้งการเลือกปฏิบัติ เช่น การปฏิเสธจับคนของผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ฝ่าฝืนทิ้งสิ่งปฏิกูลแต่ “จะจับตามคำสั่งท่านได้แต่เงินแลคนอื่นที่ชนมาเท่านั้น”¹³⁷ หรือแม้แต่การไม่ดำเนินคดีให้กับคนจีนอย่างเต็มที่ เช่นเหตุการณ์เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2442 คนร้ายทำร้ายจิ้งจอกชาวบ้านที่เห็นเหตุการณ์ช่วยกันจับได้แต่เมื่อมาถึงโรงพักพลตระเวนเจ้าหน้าที่กลับปล่อยคนร้ายไป¹³⁸

นอกจากนี้ การทำร้ายร่างกายที่พลตระเวนกระทำต่อชาวจีนก็เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอยู่เสมอเช่นที่หนังสือพิมพ์บางกอกไทม์เสนอข่าวที่สะท้อนอคติที่เจ้าหน้าที่มีต่อชาวจีนจากเหตุการณ์ทำร้ายจิ้งจอกในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2441

“เมื่อวันที่ ๑๗ เดือนนี้เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ จินชายเปดอย่างเที่ยวหาบร้องขายอยู่หน้าตลาดบางลำภู มีอายจิ้นคนร้ายร้องเรียกจิ้นชายเปดอย่างเข้าไปซื้อเปด ได้แล้วหาให้อัฐไม่ จิ้นเจ้าของ เปดรออัฐผู้ซื้อกลายเป็นคนร้าย กลับตีศีรษะจิ้นชายเปดอย่างแตก ๑ แผล อ้ายคนร้ายก็หนีไป จิ้นคนนั้นขอความกรุณาเพื่อจะให้พลตระเวนเป็นที่พึ่ง พลตระเวนกลับจะซ้ำเสียอีก โดยเหตุซึ่งจิ้นคนนั้นว่าชายแพงนั๊ก”¹³⁹

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹³⁵ หจข. ร.5น.8.1/226 ที่ 6719/115 ราษฎรบริเวณสำเพ็ง กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ.126 และ คำแปลที่ 7361/9971 มีสเตอร์อิริกเซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ.126

¹³⁶ “ไม่กรุณาแก่สัตว์ผู้ยากปราศจากความอาย,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.118).

¹³⁷ หจข. ร.5 น.46.1/95 ที่ 21/487 พระสถิตยนิมานการ ว่าที่เจ้ากรมโยธา ถึง มีสเตอร์อาเทอร์ ยอนเอ เลขาน เออร์ ยาร์ดิน เจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษา ลงวันที่ 26 ตุลาคม ร.ศ.116

¹³⁸ “จิ้นศีรษะแตกนำพลตระเวนไปโรงพัก,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 21 มกราคม ร.ศ.118).

¹³⁹ “พลตระเวนเปดๆ,” หนังสือพิมพ์บางกอกไทมส์ (วันที่ 23 พฤษภาคม ร.ศ.117). อ้างถึงใน ปียกนิษฐ์ หงษ์ทอง, สยามสนุกข่าว (นันทบุรี: สำนักพิมพ์กัญญา, 2531), หน้า 85.

กรณีที่เกิดขึ้นกับเงินพ่อค้ารายย่อยอาจสะท้อนถึงอคติที่มาจากปัจจัยทางเศรษฐกิจที่ชาวจีนมีอิทธิพลจนสามารถขับเคลื่อนเศรษฐกิจของกรุงเทพฯตั้งแต่ระดับปากท้องชาวบ้านจนถึงธุรกิจส่งออกขนาดใหญ่ระดับรัฐจนสร้างความเดือดร้อนจากเหตุการณ์หยุดงานประท้วงรัฐบาลในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ดังที่กล่าวมา แต่กระนั้นการถืออำนาจของเจ้าหน้าที่กองตระเวนนับเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้มีการแสดงอำนาจเหนือชาวจีนดังในข่าวเรื่อง “มีอำนาจเพราะสวมฟอม” ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2442 กล่าวถึงพลตระเวนถืออำนาจในหน้าที่ลงโทษจีนรถลากด้วยแส้จนชาวจีนผู้นั้นได้รับบาดเจ็บพร้อมกันนั้นหนังสือพิมพ์ฉบับเดียวกันได้เสนอให้ผู้บังคับบัญชาคอยตักเตือนการกระทำของผู้ใต้บังคับบัญชา ดังนี้

“เมื่อเราพิเคราะห์เหตุที่ซึ่งพลตระเวนนำเบอร์ ๑๑ ประพฤติตนเช่นนั้นนั้นก็เป็นการทำให้เราสังเวชที่สุด ทั้งข้อบังคับของกองรักษาก็หาไม่ว่าถ้าผู้ใดกระทำให้พลตระเวนมีอำนาจเอาแซ่เขี่ยนตีเขาได้ ข้อบังคับของกองรักษาก็มีว่าถ้าผู้ใดทำผิดต่อหน้าที่ราชการของกองรักษาแล้วก็ให้พลตระเวนชี้แจงว่ากล่าวแต่โดยดีถ้าว่ากล่าวไม่ฟังก็ให้จับตัวไปทำโทษเสีย เช่นนี้เป็นการดีแล้ว หาไม่ว่าให้เขี่ยนตีโดยอำนาจตนนั้นเลย ที่พลตระเวนประพฤติการเช่นนั้นควรที่ท่านसारะวัดใหญ่ สาระวัดแขวง นายหมวดจะว่ากล่าวพลตระเวนหมายอักษร ร, นำเบอร์ ๑๑ เสียบ้างอย่าให้ประพฤติดนเขี่ยนเงินลากรถต่อไป ถ้าไม่ว่ากล่าวแล้วจะพาให้มีจิตรำเริบประเดี๋ยวจะเลยเขี่ยนคนต่างประเทศหรือคนอยู่ในบังคับต่างประเทศก็จะเป็นดังเมื่อครั้งกงซูลเยอรมันอีกนะท่านจำ”¹⁴⁰

การควบคุมการใช้พื้นที่เมืองนับเป็นมาตรการสำคัญที่รัฐใช้ควบคุมความประพฤติของชาวจีนในกระบวนการเด็ดขาดของการควบคุมนั้น การเนรเทศ นับเป็นมาตรการที่รัฐใช้กับชาวจีนที่รัฐเห็นว่าเป็นภัยและไม่สมควรให้อาศัยในเมืองหลวงและราชอาณาจักร โดยก่อนหน้าปี พ.ศ.2451 อันเป็นปีที่รัฐประกาศใช้พระราชบัญญัติคนจรจัดและคนที่เคยต้องโทษหลายครั้ง กองตระเวนได้เนรเทศชาวจีนมาก่อน เช่น ในปี พ.ศ.2448 กองตระเวนได้ตรวจจับผู้ที่นอนตามศาลา 13 คนและได้เนรเทศชาวจีน 4 คนในจำนวนนี้หลังจากพบว่าเกี่ยวข้องกับคดีลักทรัพย์หลายคดี¹⁴¹ หรือในปี พ.ศ.2450 กองตระเวนเนรเทศชาวจีน 15 คนกลับเมืองจีนด้วยข้อหาเป็นอั้งยี่¹⁴² แต่หลังจากการใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้ใน

¹⁴⁰ “มีอำนาจเพราะสวมฟอม,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ.118).

¹⁴¹ หจข. ร.5 น.8.13/16 ที่ ดี/112/1081 มีสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวนกราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 1 มีนาคม ร.ศ.124

¹⁴² หจข. ร.5 น.33/63 ที่ 117/5097 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ทูล พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นปาฉิมกิติบดี ราชเลขานุการ ลงวันที่ 26 สิงหาคม ร.ศ.126

เดือนกันยายน พ.ศ.2450 เพียงเดือนเดียวมีชาวจีนถูกเนรเทศไปเมืองจีน 32 คน รวมทั้งคนไทยที่ศาลตัดสินส่งไปหัวเมือง 40 คน และส่งเด็กไปโรงเรียนตัดสันดานที่เกาะสีชังอีก 4 คน¹⁴³

โทษจากกฎหมายดังกล่าวนี้ว่ารุนแรงมากจนมีข้อร้องเรียน เช่น จีนฉี ร้องเรียนว่าจีนเจียบ บุตรชายอายุ 15 ปี ซึ่งรับตัวมาจากเมืองจีนเพื่อฝึกการค้าขายต้องโทษส่งไปโรงเรียนตัดสันดานถึง 3 ปี ด้วยคดีลักธองเท้าแตะ 1 คู่ในท้องที่โรงพักจักรวรรดิ จีนฉีเห็นว่าหากส่งบุตรชายไปนานตามคำตัดสินจะทำให้ “ลืมน้ำและภาษาของตน”¹⁴⁴ แต่ทางกระทรวงนครบาลได้ยืนยันตามคำตัดสินเดิม¹⁴⁵ หากเป็นโทษเนรเทศออกจากราชอาณาจักรผู้กระทำผิดจะถูกดำเนินการอย่างเข้มงวดตามมาตรการของกองตระเวนดังที่พระยาอินทราธิบตีสีหราชรองเมืองกล่าวไว้เมื่อครั้งเนรเทศชาวจีน 71 คนในเหตุการณ์หยุดงานประท้วงเมื่อปี พ.ศ.2453 ดังนี้

“ข้าพเจ้าได้สั่งให้กรมกองตระเวนจัดการเนรเทศจีนพวกนั้นออกไปยังเมืองจีน แลได้กำชับสั่งให้คอยตรวจตราระวังอย่าให้จีนพวกนั้นกลับเข้ามาในพระราชอาณาเขตได้ แลตามธรรมเนียมผู้ซึ่งจะต้องถูกเนรเทศนั้นกรมกองตระเวนได้ให้พิมพ์ลายมือไว้แล้ว ได้ให้ช่างถ่ายรูปไว้ด้วย กับได้สักหลังมือมีอักษร น, แลนำเบอร์ด้วย”¹⁴⁶

นอกจากนี้ การเนรเทศยังเกิดขึ้นในกรณีที่มีคนร้ายถูกเนรเทศมาจากเมืองอื่นซึ่งมีนักโทษถูกเนรเทศจากต่างแดนเข้ามาในพระราชอาณาจักรบ่อยครั้งในช่วงปลายรัชกาลที่ 5¹⁴⁷ เช่น ในปี พ.ศ. 2447 กองตระเวนเนรเทศชาวจีน 4 คนซึ่งต้องโทษมาจากเมืองสิงคโปร์และได้เดินทางเข้ามาในราชอาณาจักร¹⁴⁸ เช่นเดียวกับใน พ.ศ.2449 กองตระเวนได้เนรเทศจีนลำจู่เสง ออกจากราชอาณาจักรเนื่องจากจีนผู้นี้ต้องโทษมาจากเมืองสิงคโปร์เช่นกัน¹⁴⁹

¹⁴³ หจช. ร.5 น.8.1/525 ที่ ค/223/325 มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ถึงพระยาสุขุมณียวินิต เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 2 ตุลาคม ร.ศ.127

¹⁴⁴ หจช. ร.5 น.8.1/543 หนังสือร้องเรียนของจีนฉี ถึง เจ้าพระยายมราช เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 2 มกราคม ร.ศ.127

¹⁴⁵ หจช. ร.5 น.8.1/543 คำสั่งที่ 73/7400 เจ้าพระยายมราช ลงวันที่ 13 มกราคม ร.ศ.127

¹⁴⁶ หจช. ร.5 ต.21/21 ที่ 24/2809 พระยาอินทราธิบตีสีหราชรองเมือง กราบทูล รัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 17 มิถุนายน ร.ศ.129

¹⁴⁷ ทวีศักดิ์ สุภาษา, “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” หน้า 420.

¹⁴⁸ หจช. ร.5 น.33/63 ที่ 78/7741 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์วรพตย์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ถึง มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน ลงวันที่ 10 กันยายน ร.ศ.123

¹⁴⁹ หจช. ร.5 น.8.13/27 มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 11 ตุลาคม ร.ศ.125

การที่ชาวจีนต่างใช้พื้นที่เมืองประกอบอาชีพอยู่ทั่วไปในกรุงเทพฯกับทั้งคนกลุ่มนี้นับเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความสำคัญในด้านบทบาทและจำนวนปริมาณ ทำให้กองตระเวนต้องดำเนินการควบคุมชาวจีนด้วยการใช้มาตรการจัดการพื้นที่เมืองเพื่อควบคุมกิจกรรมและการแสดงออกไม่ให้เป็นภัยต่อการปกครองของรัฐและความสงบสุขของเมืองหลวงอันเป็นศูนย์กลางแห่งอำนาจรัฐทำให้กิจกรรมของชาวจีนทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ แม้กระทั่งชีวิตความเป็นอยู่ของชาวจีนอยู่ในสายตาของรัฐและกองตระเวนอยู่เสมอ อันเป็นรูปแบบการจัดการพื้นที่เมืองที่รัฐมีต่อชาติพันธุ์กลุ่มนี้อย่างมาก

6.4 คนในบังคับ : ข้อจำกัดของกองตระเวน

กลุ่มคนในบังคับเป็นส่วนหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของประชากรในกรุงเทพฯที่ส่งผลกระทบต่อการจัดการพื้นที่เมืองเนื่องจากคนกลุ่มนี้ทั้งที่เป็นชาวตะวันตกและชาวเอเชียที่อยู่ภายใต้การปกครองของประเทศเจ้าอาณานิคม และประเทศที่รัฐไทยสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตภายหลังการทำสนธิสัญญาบาวริงเมื่อปี พ.ศ.2398 เป็นต้นมา ปัญหาจากการสูญเสียสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทำให้กองตระเวนต้องประสบปัญหาต่อการควบคุมประชากรและการบังคับใช้กฎหมายที่มีต่อการใช้พื้นที่เมืองด้วยความระมัดระวังอันเป็นข้อจำกัดที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมืองตลอดระยะเวลาการดำเนินงานของหน่วยงานนี้

การจัดการพื้นที่เมืองอันเนื่องมาจากปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตปรากฏแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 เมื่อมีการวางกฎเกณฑ์การซื้อที่ดินเพื่อพักอาศัย¹⁵⁰ โดยกำหนดระยะทางห่างจากกำแพงพระนครในรัศมี 200 เส้น หรือใช้ระยะเวลาเดินทางด้วยเรือ 24 ชั่วโมง* สาเหตุที่กำหนดขอบเขตเช่นนี้เนื่องจากหากอยู่ไกล “คนร้ายใจพาลเมื่อเห็นเป็นคนต่างเมืองต่างภาษา ก็จะเข้าปล้นชิงตีรันฟันฆ่า”¹⁵¹ หรือหากอยู่ใกล้พระนคร “เมื่อบ้านเรือนเบียดเสียดแทรกแซงกันจะมีความทะเลาะวิวาท ชาวพระนครนี้เห็นว่าไม่รู้จักใครก็จะกลุ่มรวมข่มเหงต่างๆด้วยยังไม่คุ้นเคย”¹⁵²

¹⁵⁰ “ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้” ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ (ธนบุรี: โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511), หน้า 144.

* ชาวตะวันตกสามารถซื้อที่ดินได้ก็ต่อเมื่อพักอาศัยในเมืองไทยครบ 10 ปีแล้ว โดยรัฐกำหนดของเขตจากการปักเสาศิลาไว้ 4 ทิศ เป็นวงเวียนรอบพระนคร ทิศเหนือเริ่มตั้งแต่ปากน้ำบางพุทราตรงที่ทางร่วมกับแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงกำแพงเมืองลพบุรี ไปจนถึงท่าพระงาม เมืองสระบุรี ทิศตะวันออกตั้งแต่ท่าพระงามถึงบาง กนก ปลายคลองซุดที่ออกแม่น้ำบางปะกง ตรงต่อไปถึงปากน้ำบางปะกงไปจนเกาะศรีมหาราชา ทิศใต้ตั้งแต่เกาะศรีมหาราชาไปจนถึงกำแพงเมืองเพชรบุรี ถึงปากน้ำเมืองสมุทรสงคราม เลยตามลำน้ำจนถึงกำแพงเมืองราชบุรี ต่อไปจนถึงเมืองสระบุรี ตั้งแต่สุพรรณบุรีไปจนถึงปากน้ำบางพุทรา (“ประกาศว่าด้วยเขตที่ซึ่งฝรั่งจะเช่าหรือซื้อได้,” ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404 2511: 144)

¹⁵¹ “ประกาศว่าด้วยการประพุดต่อฝรั่งเสออังกฤษแลอเมริกันที่มาอยู่ในเมืองไทย,” ใน ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ (ธนบุรี: โรงพิมพ์ดำรงธรรม, 2511), หน้า 147.

¹⁵² เรื่องเดียวกัน.

การติดต่อกับชาวตะวันตกก็ต้องเป็นไปด้วยความระมัดระวังเพื่อไม่ให้เกิดข้อพิพาทด้วยการกำหนดให้พื้นที่ซึ่งชาวตะวันตกอาศัยอยู่ได้รับความคุ้มครองโดยกำหนดให้ “คนที่อยู่บ้านใกล้เคียงแลข้างบ้านก็ดี ห้ามอย่าให้รุกที่รุกแดน แลลอบลักเข้าไปถอนต้นไม้สิ่งใดที่ปลูกเพาะของคนต่างประเทศ แลก่อเหตุวิวาทอย่างใดอย่างหนึ่ง”¹⁵³ หากผู้ใดฝ่าฝืนจนเกิดเหตุวิวาทด้วยนั้นรัฐจะ “ให้มีโทษแก่ผู้นั้น ฝ่ายเดียว จะไม่ว่าความให้”¹⁵⁴ และหากผู้ที่มีเชื้อชาวตะวันตกจะติดต่อกิจธุระหรือประกอบการค้ากับชาวตะวันตกในบ้านเรือนของตนจะต้อง “ให้พบปะพูดจากันที่หน้าบ้านหน้าโรงที่มีผู้รู้ผู้เห็น อย่าให้คนต่างประเทศสุกรานเข้าไปทวงถามทู่เมียงยื้อแย่งจนเกิดวิวาทในบ้านในเรือนของตัวได้”¹⁵⁵

แม้ว่ารัฐสมัยรัชกาลที่ 4 จะพยายามติดต่อกับชาวตะวันตกด้วยความระมัดระวังด้วยการออกประกาศเตือนราษฎร พร้อมทั้งจัดการพื้นที่เมืองด้วยการกำหนดขอบเขตที่พักอาศัยแล้วก็ตาม แต่ชาวตะวันตกก็มักเกิดเหตุที่ละเมิดต่อการจัดการพื้นที่เมืองอยู่เสมอ เช่น ถนนรอบพระบรมมหาราชวัง รัชกาลที่ 4 มีพระราชประสงค์แยกระหว่างบ้านเรือนของราษฎรและพระบรมมหาราชวัง จึงทรงประกาศห้ามไม่ให้ราษฎรใช้ถนนบริเวณรอบพระบรมมหาราชวังเพื่อให้เกิดความปลอดภัย และความสง่างามแก่พระบรมมหาราชวัง¹⁵⁶ แต่ก็ยังมีชาวตะวันตกและคนในบังคับซึ่งเข้ามาในบริเวณดังกล่าวอยู่เสมอ โดยเฉพาะบริเวณท้องสนามไชยใกล้พระบรมมหาราชวังซึ่งเป็นบริเวณที่รัชกาลที่ 4 เสด็จออกรับเสด็จจากราชทูตอยู่เสมอ อีกทั้งยังมีพฤติกรรมที่ขาดความเคารพอย่างการไม่ลงจากหลังม้า และบางครั้งถึงกับมีกรณีที่บรรดาลูกจ้างกะลาสีเรือของชาวตะวันตกเมาสุราเดินล้วงล้ำเข้าไปถึงในเขตพระราชฐานอีกด้วย¹⁵⁷

ความวุ่นวายที่ชาวตะวันตกและคนในบังคับมีต่อการจัดการพื้นที่เมืองเป็นสาเหตุหนึ่งที่รัชกาลที่ 4 ทรงมีนโยบายให้ชาวตะวันตกออกไปตั้งถิ่นฐานไกลจากพระนครโดยทรงอาศัยคำร้องขอของบรรดาพ่อค้า นายห้าง และกงสุล เมื่อปี พ.ศ.2400 ซึ่งต้องการไปตั้งถิ่นฐานที่ตำบลบางนาเพื่อให้สามารถเดินทางมายังพระนครได้สะดวกขึ้นพร้อมกับมีความประสงค์ให้รัฐชุดคลองเชื่อมต่อกับพระนครให้ด้วย รัชกาลที่ 4 จึงทรงดำเนินการตามคำร้องดังกล่าวเพราะมีพระราชประสงค์ว่า “ถ้าชาว

¹⁵³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153.

¹⁵⁴ เรื่องเดียวกัน.

¹⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 153-154.

¹⁵⁶ สยมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526) หน้า 13.

¹⁵⁷ เรื่องเดียวกัน, หน้า 27-28.

ยุโรปยกกันลงไปตั้งอยู่ที่บางนาได้ก็จะห่างไกลออกไป ก็มีคุณอย่างหนึ่งด้วยความหยุกหยิกนั้นน้อยลง”¹⁵⁸

ความพยายามที่จะจัดการพื้นที่เมืองด้วยการกำหนดบริเวณให้ชาวตะวันตกอยู่เป็นหลักแหล่งไม่บรรลุลผลเมื่อบรรดาผู้ที่ร้องขอมาแต่แรกมิได้ลงไปตั้งถิ่นฐานตามพระราชประสงค์¹⁵⁹ แต่รัชกาลที่ 4 การดำเนินนโยบายเพื่อที่จะจัดการใช้พื้นที่เมืองมิให้กระทบกระทั่งกับชาวตะวันตกก็ดำเนินการอย่างต่อเนื่องเห็นได้จากการตัดถนนเจริญกรุงในปี พ.ศ.2404 ตามคำร้องขอของชาวตะวันตกที่ต้องการถนนสำหรับขี่ม้าตากอากาศ รวมทั้งการตัดถนนบำรุงเมืองและถนนเฟื่องนครในปี พ.ศ.2406¹⁶⁰ ซึ่งถนนทั้งสามสายนี้เกิดขึ้นเพื่อให้ชาวตะวันตกและคนในบังคับไม่ต้องขี่ม้าหรือเดินทางผ่านบริเวณสนามไชยอันเป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีการของราชสำนัก พร้อมกันนั้นทรงโปรดเกล้าฯให้ทำทางขนาดเล็กสำหรับเดินสัญจรแยกจากถนนเจริญกรุงช่วงใกล้กับพระบรมมหาราชวัง แต่กระนั้นก็มีผู้ฝ่าฝืนจนสร้างความไม่พอใจพระทัยอยู่เสมอ จึงทรงโปรดฯให้ปักเสานางเรียงบริเวณด้านเหนือและด้านใต้ของสนามไชยเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว¹⁶¹

รัชกาลที่ 4 ทรงดำเนินนโยบายผ่อนปรนกับชาวตะวันตกเพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาจากการใช้พื้นที่เมืองอยู่ตลอดมาไม่เพียงจะทรงตัดถนนเจริญกรุงตามคำร้องขอของชาวตะวันตก แต่ยังทรงผ่อนปรนกฎเกณฑ์ที่มีต่อการใช้พื้นที่เมืองเมื่อต้องสัญจรในท้องถนนให้กับบรรดากงสุลชาวตะวันตกที่ขี่ม้ามาตามถนนเจริญกรุงเพื่อจะเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 4 ทรงพระราชทานบัตรประทับพระราชลัญจกรเพื่อให้กงสุลสามารถขี่ม้าเข้าเฝ้าได้ถึงในพระบรมมหาราชวังโดยไม่ต้องลงจากหลังม้า¹⁶² นโยบายที่มีต่อการใช้พื้นที่เมืองของชาวตะวันตกและคนในบังคับเช่นนี้ได้ดำเนินสืบมาตลอดรัชสมัย แม้ภายหลังในรัชกาลต่อมาจะมีการตั้งหน่วยงานกองตระเวนเพื่อจัดการกับพื้นที่เมืองโดยหวังจะให้หลีกเลี่ยงข้อกระทบกระทั่งกับชาติตะวันตกและคนในบังคับที่มีต่อการใช้พื้นที่เมืองแต่ก็เห็นถึงปัญหาจากคนกลุ่มนี้ที่สร้างอุปสรรคต่อการปฏิบัติงานอย่างมากเช่นกัน

การตั้งกองตระเวนในสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดขึ้นเพื่อจัดการดูแลให้เกิดความเป็นระเบียบในการใช้พื้นที่เมืองเป็นสำคัญทำให้หน่วยงานนี้ต้องเผชิญหน้ากับชาวตะวันตกและคนในบังคับซึ่งต่างก็มีกิจกรรมในเมืองหลวง และต้องใช้พื้นที่เมืองเพื่อการพักอาศัย ประกอบอาชีพ ตลอดจนการสัญจร ที่นับวันจะมีมากขึ้นตามความเติบโตทางเศรษฐกิจของกรุงเทพฯ เช่นที่ แม็กซ์เวล ซอมเมอร์วิลล์

¹⁵⁸ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2521), หน้า 187.

¹⁵⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 188.

¹⁶⁰ เรื่องเดียวกัน, หน้า 186-187, 260, 300.

¹⁶¹ สยมพร ทองสารี, “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร,” หน้า 33-35.

¹⁶² เรื่องเดียวกัน, หน้า 36.

(Maxwell Sommerville) ศาสตราจารย์ด้านการเจียรไนอัญมณีจากมหาวิทยาลัยเพนซิลวาเนีย ซึ่งเดินทางเข้ามากรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 5 กล่าวถึงความเปลี่ยนแปลงด้านการสัญจรของชาวตะวันตก และคนในบังคับในกรุงเทพฯ ดังนี้

“กรุงเทพฯ เป็นเมืองที่ตั้งอยู่สองฟากฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ดังนั้นแม่น้ำจึงเปรียบเสมือนเส้นทางคมนาคมสายหลักของเมือง เส้นทางที่ผู้คนใช้สัญจรไปมาซึ่งมีอยู่ไม่มากนักก็คือ ลำคลองสายต่างๆ ซึ่งอยู่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำและแตกสาขาออกไปจากแม่น้ำสายหลัก พาหนะที่ใช้ในการคมนาคมขนส่งของคนที่นี่ในช่วงหลายศตวรรษที่ผ่านมาได้แก่เรือสำปั้น และเรือพาย ซึ่งชาวสยามทั้งผู้หญิงผู้ชาย ตลอดจนเด็กๆ สามารถพายกันได้อย่างคล่องแคล่ว แต่ในช่วง ๒๐ ปีหลังมานี้ชาวอาณานิคมหลายเชื้อชาติ ตลอดจนชาวอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ได้เริ่มหันมาใช้บริการรถลากซึ่งค่อนข้างสะดวกสบาย และรถบรรทุกที่ใช้ม้าลากซึ่งมีน้ำหนักเบา”¹⁶³

การที่มีชาวตะวันตกและคนในบังคับเข้ามาประกอบกิจกรรมต่างๆ ในพื้นที่เมืองจำนวนมาก ทำให้รัฐจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องปรับปรุงหน่วยงานกองตระเวนขึ้นมารองรับกับปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขต เห็นได้จากการนำชาวต่างประเทศเข้ามาเป็นเจ้าหน้าที่บริหารหน่วยงานนี้จากดินแดนอาณานิคมทั้งในอินเดีย และพม่า ซึ่งมีความคุ้นเคยกับธรรมเนียมปฏิบัติและวิธีการทางกฎหมายที่ใช้ติดต่อกับชาวตะวันตกและคนในบังคับ แต่กระนั้นอิทธิพลของบรรดากงสุลที่ให้ความช่วยเหลือกับบุคคลภายใต้ความคุ้มครองก็มีอย่างมากจนสร้างปัญหาแก่การปฏิบัติงานของกองตระเวน ดังในข้อตำหนิของหนังสือพิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2442 ดังนี้

“รัฐบาลสยามได้จ้างชาวยุโรปที่ชำนาญในราชการต่างๆ มาช่วยในราชการสยาม แต่ถึงเช่นนั้นท่านกงสุลต่างๆ ประเทศก็ยังจัดการอย่างโบราณเมื่อ ๔๑ ปีล่วงมาแล้ว ท่านกงสุลต่างๆ ประเทศหาได้ตรองเห็นความดีของราชการสยามไม่ ทำว่าไม่รู้สึกรู้ว่ามีชาวยุโรปได้มาช่วยในราชการที่กรุงเทพฯ ทุกวันนี้ก็เป็นการแจ้งอยู่ในใจทุกคนว่า พวกกรมรับสำอ้างช่วยกันอุดหนุนพวกคนร้ายมิให้พลตระเวรแลพนักงานต่างๆ จับแลจัดการเรียบร้อยถึงว่าเจ้าพนักงานนั้นจะเป็นชาวยุโรป แลเป็นข้าราชการต่างๆ ประเทศที่รัฐบาลสยามได้ไปขอยืมมาช่วยจัดราชการ ท่านทั้งหลายตรองดูเถิด ในกรุงเทพฯ มี

¹⁶³ ซอมเมอร์วิลล์ แม็กซ์เวลล์, สยามริมฝั่งเจ้าพระยา แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ (กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544), หน้า 45.

ราษฎรถึง ๔๐๐๐๐ คน ที่จะจัดราชการให้เรียบร้อยไม่เป็นการง่ายเลยด้วยกงซุลต่างๆ ประเทศไม่มีความอดทนแล้วก็ลำบาก”¹⁶⁴

ปัญหาจากชาวตะวันตกและคนในบังคับส่งผลกระทบต่อการจัดการพื้นที่เมืองอย่างต่อเนื่อง ตั้งแต่การปรับปรุงโครงสร้างด้านกายภาพ เช่น การตัดถนนบริเวณวัดพลับพลาไชย (วัดโคก) ในปี พ.ศ.2442 มีสภาพไม่เป็นเส้นตรงตลอดทั้งสายเนื่องจาก “ติดขัดเพราะเป็นที่ของคนร่วมธง ต่างประเทศ”¹⁶⁵ ไม่เพียงเท่านั้น การบังคับใช้กฎหมายเพื่อจัดระเบียบการใช้พื้นที่เมืองโดยกองตระเวนไม่สามารถกระทำได้ดีเต็มที่เพราะถูกขัดขวางบรรดากงซุลต่างประเทศทำให้กองตระเวนต้องปฏิบัติงานด้วยความระมัดระวังดังที่หนังสือพิมพ์เมื่อปี พ.ศ.2442 กล่าวไว้ดังนี้

“เป็นการจริงที่กล่าวถึงคนร่วมธงประพฤติความกิดขวางราชการของพลตระเวนๆผู้รักษาน้ำที่อยู่ต้องตริกรตรองเสมอที่จะจัดระเบียบการใดจึงจะหลีกเลี่ยงให้ผิดในหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี แลป้องกันมิให้ราษฎรประพฤติชั่วนอกกฎหมายเป็นข้อที่ ๑ การที่จะจับกุมนั้นเป็นข้อที่ ๒ คือ เบบาง แต่เราทราบว่าเป็นปีตยุบันนี้อธิบดีกองรักษาตั้งใจจะจัดราชการให้เรียบร้อย แต่เราก็เห็นว่าการจะเป็นไปไม่ไหวเพราะมีความขัดข้องต่อกงซุลต่างๆประเทศทำผู้ที่ไม่เข้าใจราชการทางในก็คงจะกล่าวว่าเป็นการง่าย ๆ ที่จะจัดกฎหมายรถม้าแลรถแจ๊ก แลเรือไฟตามลำน้ำ เราได้คอยฟังมานานแล้วก็ไม่เห็นมีมาเลย”¹⁶⁶

การจัดการพื้นที่เมืองของกองตระเวนประสบปัญหาจากชาวตะวันตกและคนในบังคับต่างประเทศ เช่น กรณีพลตระเวนจับกงซุลเยอรมัน¹⁶⁷ ซึ่งจะเห็นถึงปัญหาที่กองตระเวนต้องประสบและความพยายามของรัฐที่จะแก้ไขปัญหาที่มีต่อชาวตะวันตกและคนในบังคับต่างชาติ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 29 มกราคม พ.ศ.2439 ขณะที่แฮร์รอนฮาดแมนน์ อุปทูตและกงซุลเยอรมันนั่งรถม้าไปตามถนนเจริญกรุงจนถึงตรอกสะพานโพ ได้เฉี่ยวชนกับจิ้งกูดซึ่งกำลังหาบของขายขณะเดินข้ามถนน จิ้งกูดล้มลงถูกรถม้าทับได้รับบาดเจ็บหลายแห่ง ขณะนั้นนายการีบูระคาน นายพรมพลตระเวน กับนายตัมนายยามพลตระเวน ออกมาช่วยเหลือชาวจีน และจับกุมรถของอุปทูตเยอรมัน

¹⁶⁴ “สยามแลหนังสือสัญญากับนานาประเทศ,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันเสาร์ที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.118).

¹⁶⁵ หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันจันทร์ที่ 23 ตุลาคม ร.ศ.118).

¹⁶⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁷ หจช. ร.5 ต.28/9 ที่115/21438 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล กราบทูลรัชกาลที่ 5 ลงวันที่ 31 มกราคม ร.ศ.115

แต่เพราะพลตระเวนและนายยามไม่สามารถสื่อสารกับแขกคนขับรถ และอุปทูตเยอรมันไม่รู้เรื่องจึงพยายามที่จับกุมตามวิธีการที่ได้รับการฝึกมา คือให้ขอ “ก๊าศ” (นามบัตร) ไว้เป็นหลักฐาน แต่แฮร์ร็อนฮาตเมนน์ไม่ได้นำ “ก๊าศ” ติดตัวมาทำให้พลตระเวนต้องนำตัวมาที่โรงพัก แฮร์ร็อนฮาตเมนน์ได้ขัดขืนและใช้แส้ตีพลตระเวนขณะกำลังจูงม้ากลับมาโรงพักหลายครั้ง เมื่อถึงโรงพักเป็นเวลาเดียวกับที่มิสเตอร์เบนเนตเข้ามาห้ามปรามและได้ตบนายบุระคานพลตระเวน จนทำให้นายอยู่ และนายยาระคานซึ่งเป็นพลตระเวนเข้ามาช่วยเหลือ ขณะเดียวกันทางฝ่ายของอุปทูตเยอรมันก็มีมิสเตอร์มิสเซลอินเนส ซึ่งเข้ามาช่วยห้ามปรามและช่วยเหลืออีก ทั้งสองฝ่ายจึงทะเลาะชกตีกันในโรงพักได้รับบาดเจ็บ

ระหว่างนั้นนายสงกรานต์ซึ่งเป็นสารวัตรแขวงได้เข้ามาดูแลเหตุการณ์แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้เนื่องจากไม่สามารถสื่อสารกับชาวตะวันตกรู้เรื่องและยืนยันที่จะขอ “ก๊าศ” เช่นเดียวกับที่ผู้บังคับบัญชาของตนได้กระทำ จนกระทั่งมิสเตอร์มิสเซลอินเนสต้องเข้าชี้แจงกับนายสงกรานต์ว่าแฮร์ร็อนฮาตเมนน์เป็นถึง “ราชทูต” เยอรมัน ทำให้นายสงกรานต์จึงยอมปล่อยตัว เหตุการณ์นี้พระอนันตนราธิราชเจ้ากรมกองตระเวนได้เข้ามาสืบสวนเหตุการณ์ดังกล่าวพร้อมทั้งแสดงความเสียใจต่อแฮร์ร็อนฮาตเมนน์ ซึ่งทางอุปทูตเยอรมันรายนี้แสดงความประสงค์จะลงโทษผู้กระทำผิดสถานหนัก เพราะถือว่า “เป็นการหมิ่นประมาทกับผู้แทนคอเวอเนนต์ต่างประเทศล่วงกฎหมายนานาประเทศ”¹⁶⁸

เหตุการณ์นี้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ เสนาบดีกระทรวงนครบาลซึ่งเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุดของกองตระเวน ได้มีพระวินิจฉัยว่า เป็นข้อบกพร่องในการจับกุมของพลตระเวน เพราะการจับกุมเจ้าหน้าที่มิได้ไตร่ตรองถึงกิริยาท่าทางของชาวตะวันตกว่า หากผู้ใดแต่งตัวดีให้เพียงแค่ว่า “ก๊าศชื่อ” แล้วปล่อยตัวไป สำหรับกรณีนี้แม้อุปทูตเยอรมันจะไม่มีก๊าศชื่อแต่ก็มีผู้ทักท้วงหลายคน โดยที่เจ้าพนักงานกองตระเวน “ไม่ได้พิจารณาผ่อนผันเหตุที่สมควร” เพียงแต่ขอจดชื่อไว้ก่อนก็ได้ อีกทั้งไม่มีสารวัตรแขวงประจำอยู่โรงพัก และแม้จะมาถึงที่เกิดเหตุก็ “ไม่มีไหวพริบพอแก่กาล”¹⁶⁹ จึงเห็นควรให้ลงโทษเจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องทั้งหมด

ส่วนทางอุปทูตเยอรมันแสดงความประสงค์ในการลงโทษเจ้าพนักงานกองตระเวนเหล่านี้ไว้ 3 ประการ คือ ให้ปิดโรงพักที่ตำบลสามแยกซึ่งเป็นที่เกิดเหตุหนึ่งวัน พร้อมกับให้ลงโทษไล่ผู้ทำผิดออกจากราชการกองตระเวน รวมทั้งให้ยิงสลุดตรงชาติเยอรมันอีกด้วย ซึ่งทางพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิได้นำข้อเสนอดังกล่าวกราบทูลต่อรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงมีพระราชดำริให้พระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ และพระอนันตนราธิราชขอโทษต่ออุปทูตเยอรมันด้วยตนเอง ส่วนการปิดโรงพักเห็นว่าไม่สมควรเพราะจะสร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรที่จะต้องติดต่อกิจธุระ และการยิงสลุด

¹⁶⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁶⁹ เรื่องเดียวกัน.

ธงชาติเยอรมันก็เห็นว่ามากเกินไปจึงให้ส่งข้อเสนอสองประการนี้คงไว้แต่การลงโทษบุคคลที่เกี่ยวข้อง ออกจากราชการ วิธีการขอโทษเช่นนี้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ทรงเห็นชอบและได้ปรึกษากับกระทรวงการต่างประเทศโดยกำหนดให้เปลี่ยนจากยิงสลุตเป็นการใช้ทหารยืนคำนับ และให้ปิดโรงพักเพียงหนึ่งชั่วโมง โดยที่ข้อตกลงดังกล่าวเกิดขึ้นในวันที่ 30 มกราคม ภายหลังจากที่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ กับพระอนันตนราธิราชเจ้าขอโทษอุปทูตเยอรมันแล้ว

การขอโทษของกองตระเวนอย่างเป็นทางการกระทำที่โรงพักสามแยกในวันที่ 31 มกราคม พ.ศ.2439 พระอนันตนราธิราช เจ้ากรมกองตระเวน จัดการต้อนรับอุปทูตเยอรมัน ส่วนพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วิโรภการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ได้แจ้งไปยังกระทรวงกลาโหมจัดกองทหารรักษาพระองค์ 50 นายมาตั้งแถวต้อนรับ คู่กับแถวของกองตระเวนพร้อมก็มีแต่บรรเลงเพลงสรรเสริญบารมีของชาติเยอรมันให้กับอุปทูตเยอรมันที่เดินทางมาด้วยรถม้าเหมือนในวันเกิดเหตุ จากนั้นอุปทูตเยอรมันกล่าวถ้อยคำแสดงความผิดของเจ้าหน้าที่กองตระเวนที่ “หมิ่นประมาทแก่พระเกียรติยศเอมเปเรอเยอรมันจนเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินสยาม”¹⁷⁰ เมื่อเสร็จแล้วพระอนันตนราธิราชจึงให้เจ้าหน้าที่ซึ่งกระทำผิดเปลื้องเครื่องแต่งกายในตำแหน่งยศออกแล้วให้ไล่ออกจากโรงพักกองตระเวนต่อหน้าอุปทูตเยอรมันและประชาชนที่เข้ามาดูเหตุการณ์ในวันนั้น

คดีอุบัติเหตุระหว่างอุปทูตเยอรมันกับชาวจีนนับเป็นภาพสะท้อนของความเปลี่ยนแปลงที่มีต่อการใช้พื้นที่เมืองที่เริ่มให้ความสำคัญกับการคมนาคมทางบกที่ทวีมากขึ้น ซึ่งกองตระเวนมีหน้าที่ควบคุมพฤติกรรมการใช้ท้องถนนตามกฎหมายโปลิศ 53 ข้อ ที่ระบุไว้ตั้งแต่ปี พ.ศ.2418 รวมทั้งกฎหมายอีกหลายฉบับที่รัฐออกมาอย่างต่อเนื่อง เจ้าหน้าที่กองตระเวนจึงมีหน้าที่ตรวจตราและจับกุมผู้กระทำผิดอย่างเต็มที่ แต่ด้วยเพราะผู้กระทำผิดในคดีนี้เป็นเจ้าหน้าที่ระดับสูงของชาติตะวันตกซึ่งได้รับความคุ้มครองตามหลักสิทธิสภาพนอกอาณาเขตทำให้เจ้าหน้าที่ของกองตระเวนไม่สามารถปฏิบัติงานได้เต็มที่ แม้ว่าจะดำเนินการอย่างเข้มงวดก็ตามโดยผลที่ตามมากลับเป็นผลเสียต่อกองตระเวนและรัฐบาลจนต้องมีพิธีการขอโทษอย่างเป็นทางการ

ในสถานการณ์ที่รัฐเป็นฝ่ายเสียเปรียบด้านการดำเนินคดีและการศาลกับชาติอาณานิคม รัฐจึงดำเนินนโยบายผ่อนปรนและระมัดระวังกับชาวตะวันตกและคนในบังคับอย่างมากเมื่อจับกุมหรือดำเนินคดีกับคนกลุ่มนี้ ซึ่งผลจากคดีของอุปทูตเยอรมันทำให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นนเรศร์วรฤทธิ์ได้เสนอให้ใช้เจ้าหน้าที่ชาวยุโรปเป็นผู้บังคับบัญชาประจำโรงพักพลตระเวนในท้องที่ซึ่งใกล้เคียงกับถิ่นที่พักอาศัยของชาวตะวันตกเพื่อให้สะดวกต่อการติดต่อและไม่เกิดผลเสียเช่นที่ผ่านมา¹⁷¹ ทำให้มีโรงพักจำนวนถึง 6 แห่งในเขตที่เกี่ยวข้องกับย่านพักอาศัยของชาวตะวันตกบริเวณกรุงเทพฯด้านใต้

¹⁷⁰ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷¹ เรื่องเดียวกัน.

ได้แก่ โรงพักบางรัก โรงพักศาลาแดง โรงพักสาทร โรงพักบ้านทวย โรงพักวัดพระยาไกร และโรงพักปากคลองสาน ทั้งหมดนี้ล้วนแต่มีชาวตะวันตกเป็นผู้บังคับบัญชา¹⁷²

ความจำเป็นที่กองตระเวนต้องปฏิบัติหน้าที่เกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกและคนในบังคับมีผลต่อการใช้บุคลากรที่เป็นชาวต่างชาติ และเนื่องจากจะต้องสื่อสารกับบรรดากงสุลหากเกิดคดีความทำให้มีความพยายามปรับปรุงความรู้ความสามารถของเจ้าพนักงานกองตระเวนเพื่อให้สามารถสื่อสารกับบุคคลต่างชาติต่างภาษาที่อาศัยในกรุงเทพฯ เช่น ในปี พ.ศ.2447 มีสเตอร์ อิริก เช่น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวนได้เสนอให้มีการให้เงินรางวัลรายเดือนสำหรับเจ้าพนักงานกองตระเวนที่สามารถรู้ภาษาอื่นนอกเหนือจากภาษาดั้งเดิมของตน และหากเป็นเจ้าพนักงานชาวต่างประเทศจะต้องรู้ภาษาไทยให้ดีกว่า วิธีกรเช่นนี้จะช่วยให้มีการสื่อสารเข้าใจง่ายขึ้น ซึ่งมีการกำหนดเงินรางวัลสำหรับสารวัตรใหญ่ นายแขวง นายหมวด ตามอัตราดังนี้¹⁷³

ภาษาอังกฤษ	เดือนละ	30 บาท
ภาษาฝรั่งเศส	เดือนละ	30 บาท
จีนไม่ว่าภาษาใด	เดือนละ	25 บาท
ภาษาพม่า	เดือนละ	20 บาท
ภาษามลายู	เดือนละ	15 บาท
ภาษาฮินดู	เดือนละ	15 บาท

การกำหนดอัตราความแตกต่างของเงินรางวัลยังสะท้อนถึงความสำคัญของแต่ละภาษา ซึ่งทั้งชาวมลายู พม่า จีน อินเดีย เจ้าของภาษาเหล่านี้ซึ่งจำนวนไม่น้อยเป็นคนในบังคับของประเทศเจ้าอาณานิคม แต่สำหรับภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสนับเป็นภาษาที่สำคัญในการติดต่อข้าราชการเพราะทั้งสองชาตินี้มีอิทธิพลและมักสร้างปัญหาทางคดีความและอติปไตยทางการศาลมาโดยตลอด อย่างไรก็ตามเพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้พลตระเวนต้องปฏิบัติงานที่เกี่ยวข้องกับชาวตะวันตกและคนในบังคับ โดยยึดถือหลักการสำคัญ คือ

¹⁷² ประจวบ กิริติบุตร, “ประวัติตำรวจนครบาลไทย,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจโท ประจวบ กิริติบุตร (พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2514), หน้า 53.

¹⁷³ หจข. ร.5 น.8.1/312 อี/128/361 มีสเตอร์อิริก เช่น เย ลอซัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวน กราบทูลพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ฯ เสนาบดีประทรวงนครบาล ลงวันที่ 20 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123

“บุคคลทุกคน ต้องได้รับความป้องกันรักษาจากกองตระเวนเสมอทั่วกัน เป็นหน้าที่ของกองตระเวนต้องรับแจ้งความสืบสวนคดีแลจัดแจงจับกุมจำเลยฟ้องศาลให้ไม่ว่าโจทก์หรือจำเลยจะเป็นคนในบังคับปกครองของประเทศชาติใด”¹⁷⁴

หลักการนี้ทำให้กองตระเวนต้องเกี่ยวข้องกับทุกคนทุกคดีที่กระทำความผิดต่อกฎหมายบ้านเมือง แต่ด้วยอำนาจของสิทธิสภาพนอกอาณาเขต หรือ “ความชอบธรรมพิเศษสำหรับชาวต่างประเทศ” มีผลต่อการปฏิบัติงานของกองตระเวนที่ต้องใช้ความระมัดระวังที่จะจับกุมหรือจำแนกคนกลุ่มนี้ออกจากชาวสยาม และการติดต่อกับศาลต่างประเทศกับสถานทูตรวมถึงบุคคลที่เกี่ยวข้องดังนั้นจึงมีการวางหลักปฏิบัติตามที่ปรากฏใน ธรรมเนียมบรรชากรกองตระเวน อันเป็นเอกสารที่มีสเตอร์ อิริก เช่น เยลลอสัน ผู้บังคับการกรมกองตระเวนเรียบเรียงขึ้น ซึ่งจากกฎระเบียบของกองตระเวนที่กล่าวมานั้นจะเห็นถึงความระมัดระวังต่อการปฏิบัติงานในส่วนนี้

1. กองตระเวนต้องตรวจดูว่าผู้ที่ยังอ้างว่าเป็นคนในบังคับมิใช่ ไบเซอร์ติฟิเก้ต (ใบรับรอง) หรือไม่ เพราะใบนี้มีความสำคัญดังที่ระบุว่า

“ต้องเป็นที่เข้าใจไว้ว่าถึงแม้ว่าคนผู้ใดจะไม่มีเซอร์ติฟิเก้ตดังกล่าวแล้วก็ดี หากกระทำให้ผู้นั้นหมดจากความปกครองต่างประเทศไม่ เซอร์ติฟิเก้ตเป็นแต่สิ่งแสดงให้เห็นว่าคนผู้นั้นอยู่ในบังคับต่างประเทศนั้น การที่จะมีหรือไม่มีเซอร์ติฟิเก้ตหาได้เป็นเหตุที่จะลบลบความจริงอำนาจต่างประเทศของผู้นั้นไม่”¹⁷⁵

ไบเซอร์ติฟิเก้ตเป็นสิ่งยืนยันสถานะการเป็นคนในบังคับกองตระเวนต้องตรวจสอบอย่างถี่ถ้วนเพื่อป้องกันการปลอมแปลงหรือการซื้อขายหยิบยืมเอกสารสำคัญนี้ การเป็นคนในบังคับต่างประเทศใช้ว่าจะรอดพ้นจากการจับกุมกรณีที่ทำความผิด แต่เจ้าหน้าที่จะส่งศาลตามต่างประเทศกรณีที่เป็นคนในบังคับ

2. การขอหมายค้นให้ไปขอที่ศาลต่างประเทศและทางศาลต่างประเทศไม่สามารถปฏิเสธการออกหมายได้ เพราะมีข้อบังคับในสนธิสัญญาทางพระราชไมตรี ส่วนการขอหมายจับถ้าเป็นคนไทยหลบหนีในบ้านของคนในบังคับให้คนในบังคับลงชื่อรับทราบ หากเป็นคนในบังคับหลบซ่อนให้กอง

¹⁷⁴ อิริก เซ็น เย ลอสัน, ธรรมเนียมบรรชากรกรมกองตระเวน แปลโดย นาย โช เทียน หลุยส์ ปลัดกรมสรรพากร (ไม่ปรากฏที่พิมพ์: ไม่ปรากฏปีพิมพ์), หน้า 42.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 33.

ตระเวนขอหมายจับจากศาลต่างประเทศ และโดยที่ศาลแต่ละประเทศมีกฎระเบียบแตกต่างกันเจ้าพนักงานต้องเรียนรู้ธรรมเนียมแต่ละศาลเพื่อไม่ให้เกิดการปฏิบัติงานผิดพลาด

3. กองตระเวนต้องปฏิบัติงานตามคำสั่งของศาลต่างประเทศเช่นเดียวกับศาลไทย แต่การออกหมายสั่งของศาลต่างประเทศจะต้องผ่านผู้บังคับการกรมกองตระเวนเท่านั้นไม่มีอำนาจออกหมายสั่งโดยตรงถึงเจ้าพนักงานกองตระเวนแต่อย่างใด การที่จะปฏิเสธหมายสั่งต้องกระทำด้วยความสุภาพ บรรดาหมายสั่งต่างๆต้องลงลายมือของผู้บังคับการก่อนจึงจะสมบูรณ์ และแม้ว่ากองตระเวนจะต้องทำตามหมายสั่งของศาลต่างประเทศ แต่ศาลต่างประเทศไม่สามารถเลือกให้เจ้าพนักงานกองตระเวนทำตามคำสั่งศาลได้เว้นเสียแต่หมายสั่งนั้นจะถูกร้องขอโดยเจ้าพนักงานกองตระเวนที่ระบุชื่อเอง

4. เจ้าพนักงานกองตระเวนจะต้องรายงานให้ผู้บังคับบัญชาทราบทุกครั้งเมื่อทราบว่าคนในบังคับสยามเข้าไปอยู่ใต้ปกครองของต่างประเทศชาติใด

5. การพิสูจน์ว่าบรรดาลูกหลานคนในบังคับต่างประเทศคนใดควรอยู่ในความปกครองของต่างประเทศต่อไปให้อาศัยหลักเกณฑ์ที่ปรากฏในหนังสือพระราชไมตรี กล่าวคือ ประการแรก ความชอบธรรมพิเศษที่คนในบังคับต่างประเทศได้รับมีเพียงบุตรที่เกิดถูกต้องตามกฎหมายเท่านั้น ไม่ได้คุ้มครองถึงชั้นหลานที่ตั้งบ้านเรือนในกรุงสยาม ประการที่สอง บุตรที่เกิดขึ้นโดยมิได้สมรสถูกต้องตามกฎหมายของชาติตะวันตกนั้นๆต้องเกิดเป็นคนไทย ในกรณีของอังกฤษ บุตรที่เกิดขึ้นก่อนการสมรสตามกฎหมายอังกฤษจะต้องเป็นคนไทย ส่วนกรณีฝรั่งเศส บุตรที่เกิดทั้งก่อนและหลังการสมรสตามกฎหมายฝรั่งเศสต้องเป็นคนในบังคับฝรั่งเศส

หากเกิดข้อสงสัยว่าควรจะเป็นคนในบังคับหรือไม่ให้ทั้งรัฐบาลสยามและรัฐบาลต่างประเทศสืบพยานวินิจฉัย และให้คนที่อ้างตัวว่าเป็นคนในบังคับนำหลักฐานพยานมาเองไม่ใช่เป็นธุระของรัฐบาลสยามในการสืบพยาน

6. บรรดาผู้หญิงที่เป็นคนในบังคับต่างประเทศจะเกิดได้ต่อเมื่อสามีเป็นคนในบังคับหญิงผู้นั้นจะเป็นคนในบังคับตามชาติของสามี รวมถึงบรรดาหญิงหม้ายที่สามีเป็นคนชาติอื่นก็เป็นคนในบังคับของชาติตามสามีไป ส่วนผู้หญิงต่างชาติหากแต่งงานกับชาวสยามก็จะเป็นชาวสยามไปด้วย การที่ผู้หญิงจะเป็นคนในบังคับต่างประเทศได้นั้นจะต้องผ่านการสมรสถูกต้องตามกฎหมายหากเป็นแค่ชู้ก็ยังคงอยู่ในบังคับสยาม

7. คนในบังคับฝรั่งเศสที่เกิดจากการรับจดทะเบียนของฝรั่งเศสหรือที่เรียกว่า “โปร เต เย” ส่วนมากไม่ได้เป็นคนฝรั่งเศสแต่กำเนิด คนเหล่านี้รัฐบาลสยามยอมรับแต่เพียงคนที่ลงทะเบียนก่อนวันที่ 13 กุมภาพันธ์ ร.ศ.122 ว่าเป็นคนในบังคับทุกคน ความคุ้มครองเช่นนี้ไม่รวมบุตรและภรรยาที่ยังคงอยู่ในบังคับและกฎหมายของชาติเดิมต่อไป

8. เจ้าพนักงานกองตระเวนต้องใช้สติและปฏิบัติงานอย่างรอบคอบและเป็นธรรมต่อการปฏิบัติงานกับคนในบังคับ เพราะสิ่งที่พบเสมอคือ คนกลุ่มนี้มักใช้อำนาจและความชอบธรรมให้เป็นที ล้ำปากแก่เจ้าพนักงานอีกทั้ง “ชาวต่างประเทศที่อยู่ในเมืองสยามนี้โดยมากมักมีความเหน็ดเหนื่อยคลุ้มอยู่ไม่รู้แน่ว่า ธรรมเนียมหรือความชอบธรรมของตนมีอยู่เพียงใด แลมักจะใช้อำนาจกิริยาองอาจเหลือเกินอยู่เสมอ”¹⁷⁶

9. เจ้าพนักงานกองตระเวนต้องระวังให้มากเมื่อต้องเกี่ยวข้องกับคดีทู้ดหรือผู้แทนรัฐบาลรวมไปถึงบุคคลในคณะทู้ดได้แก่ เลขาธุการ และผู้ช่วยทู้ด เพราะคนกลุ่มนี้ได้รับการคุ้มครองพิเศษที่จะยกเว้นการจับกุมหรือถูกดำเนินคดีใดๆทั้งสิ้น เจ้าพนักงานจะจับกุมไม่ได้เป็นอันขาดแม้ว่าทู้ดผู้นั้นจะยินยอมและหากมีการจับกุมแล้วต้องรีบปล่อยตัวทันที กับทั้งพึงระวังอย่างยิ่งที่จะจับทู้ดผิดเพราะจะเป็นเหตุขัดแย้งระหว่างรัฐบาลสยามและรัฐบาลต่างประเทศได้ สิทธิพิเศษนี้ยังรวมไปถึงกงสุลและล่ามด้วย เจ้าพนักงานควรปฏิบัติต่อคนกลุ่มนี้ด้วยความสุภาพมากกว่ากวัดข้นเกินไป

ส่วนการดำเนินคดีกับเจ้าหน้าที่ในสถานทูตอื่นๆเช่น เสมียน คนรับใช้ คนเดินหนังสือ แม้จะไม่ได้เป็นคนในบังคับต่างประเทศ เจ้าพนักงานควรขออนุญาตต่อทูตก่อนและทู้ดผู้นั้นก็ควรอนุญาตให้ด้วย

10. เจ้าพนักงานกองตระเวนไม่ควรมีหนังสือโต้ตอบใดๆกับทางสถานทูตหรือศาลต่างประเทศแต่ลำพัง หากมีข้อขัดข้องในการปฏิบัติงานให้รายงานต่อผู้บังคับการ

11. บรรดาเวลาสี่คนเรือซึ่งอยู่ในปกครองของต่างประเทศ กองตระเวนมีหน้าที่ไต่สวนถึงชาติของกะลาสีคนนั้นเพราะในเรือมักใช้กะลาสีมากกว่าหนึ่งชาติ เมื่อศาลไต่สวนเห็นว่าเป็นอีกชาติหนึ่งก็จะส่งตัวกะลาสีผู้นั้นไปเอง ไม่ใช่หน้าที่ของเจ้าพนักงานกองตระเวนที่จะนำส่งศาล

แม้จะมีข้อกำหนดสำหรับปฏิบัติต่อพลเมืองของประเทศเจ้าอาณานิคมในเมืองไทยด้วยความระมัดระวัง แต่การปฏิบัติงานของกองตระเวนเพื่อดูแลพื้นที่เมืองกลับสร้างความไม่พอใจให้กับตัวแทนของประเทศเหล่านี้ เช่น กรณีการควบคุมตัวชาวญี่ปุ่นที่โรงพักประตูสามยอด เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อวันที่ 5 พฤศจิกายน พ.ศ.2444 ขณะที่หลวงอิทธิรงค์ประกาศ สารวัตรใหญ่กับนายใจพลตระเวนเดินตรวจท้องที่บริเวณถนนมหาไชยเวลา 4 ทุ่ม ได้พบกับชาวญี่ปุ่น 2 คนกำลังเมาสุราเดินมาตามถนน เจ้าหน้าที่ทั้ง 2 นายจึงเข้าไปถามที่อยู่เพื่อจะพาไปส่งที่พักแต่กลับถูกชาวญี่ปุ่นทั้ง 2 คนกล่าวคำหยาบช้าและพยายามทำร้าย ทำให้หลวงอิทธิรงค์ประกาศต้องควบคุมตัวชาวญี่ปุ่นกลับมาคุมขังไว้ที่โรงพักประตูสามยอดเพื่อให้สร่างเมา แต่ชาวญี่ปุ่นทั้งสองคนได้แสดงกิริยาขัดขืนด้วยการสาดสิ่งปฏิกูลออกจากห้องขัง ทำร้ายเจ้าหน้าที่ และกล่าวคำหยาบช้าต่างๆเป็นอันมาก¹⁷⁷

¹⁷⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 39.

¹⁷⁷ หจข.ร.5 ต.22/30 ที่ 17, 120 หลวงอิทธิรงค์ประกาศ สารวัตรใหญ่ ถึง เจ้ากรมกองตระเวนฝ่ายกองรักษาฝั่งขวา ลงวันที่ 6 พฤศจิกายน ร.ศ.120

ภายหลังเมื่อชาวญี่ปุ่นทั้ง 2 คนสร้างเมฆเวลาประมาณ 1 นาฬิกาเจ้าหน้าที่กองตระเวนจึงได้ สอบถามชื่อและที่อยู่จากนั้นจึงส่งกลับที่พัก แต่หลังจากนั้นไม่นานชาวญี่ปุ่นทั้ง 2 คนกลับมาที่ตรงพัก พร้อมกับเจ้าหน้าที่ศาลกงสุลญี่ปุ่นเพื่อสอบถามข้อมูลการดำเนินคดีตามหนังสือสัญญาทางพระราชไมตรี และจดชื่อเจ้าหน้าที่กองตระเวนที่เกี่ยวข้องกับการจับกุมครั้งนี้¹⁷⁸ เหตุการณ์ดังกล่าวสร้างความไม่พอใจให้กับมิสเตอร์อิวกากิราชทูตญี่ปุ่น ที่แม้จะได้สอบถามข้อมูลกับหลวงอิทธิรงค์ประกาศที่สถานทูตญี่ปุ่นในวันรุ่งขึ้นแล้วก็ตาม เพราะหนึ่งในบุคคลที่ถูกจับกุมนั้นเป็นนักเรียนล้ามของสถานทูตแห่งนี้ ซึ่งทางหลวงอิทธิรงค์ชี้แจงสาเหตุของการจับกุมชาวญี่ปุ่น ดังนี้

“ข้าพเจ้าได้เห็นว่าขาของเขายืนไม่ตรง ข้าพเจ้าจึงได้บอกเขาว่าบางทีเขาจะเป็นอันตรายแก่ตัวเขา ข้าพเจ้าจะให้พลตระเวนนำตัวไปส่งที่บ้าน แลได้ถามเขาว่าเขาอยู่ไหน เวลานั้นเขาได้ตอบว่าไม่เป็นไรแลได้ทำท่าทางเหมือนจะตีข้าพเจ้าจึงได้ให้เอาตัวไปยังโรงพัก”¹⁷⁹

แม้สาเหตุการจับกุมจะเป็นไปเพื่อความปลอดภัยของชาวญี่ปุ่น เพราะหลวงอิทธิรงค์ประกาศเพียงแต่กักขังไว้ให้สร้างเมฆก่อนสอบถามข้อมูลและปล่อยตัวไป แต่ทางฝ่ายทูตญี่ปุ่นกลับเห็นว่าการกระทำของกองตระเวนเป็นการดูหมิ่นจึงต้องการ “ขอความพอใจ” ด้วยการให้ผู้บังคับบัญชาาระดับสูงคือมิสเตอร์ลอซันซึ่งเป็นเจ้ากรมกองตระเวนในขณะนั้นไปแสดงความเสียใจต่อราชทูตญี่ปุ่นซึ่งทางมิสเตอร์ลอซันได้ยินยอมกระทำตามแล้ว ไม่เพียงเท่านั้นทางราชทูตญี่ปุ่นยังแสดงความประสงค์ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ไปแสดงความเสียใจด้วยอีกพระองค์หนึ่งด้วย ซึ่งทางกระทรวงการต่างประเทศเห็นว่า “เป็นการเหลือเกินกว่าเหตุอยู่”¹⁸⁰ ซึ่งทางราชทูตญี่ปุ่นแสดงท่าทีผ่อนปรนลงก่อนยุติในที่สุด ส่วนทางนักศึกษาล้ามผู้กระทำผิดนั้น ทางกรมได้ส่งตัวกลับญี่ปุ่นในอีก 2 เดือนต่อมา¹⁸¹

ปัญหาสิทธิสภาพนอกอาณาเขตมีผลต่อความประพฤติของบุคคลภายใต้ความคุ้มครองของประเทศเจ้าอาณานิคมที่มักถืออำนาจฝ่ายกฎหมายไทยอย่างสม่ำเสมอจนสร้างปัญหาต่อการจัดการพื้นที่เมืองของเจ้าหน้าที่กองตระเวน บทบาทของกองตระเวนจึงเปรียบเสมือนด่านหน้าของรัฐที่ต้อง

¹⁷⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷⁹ หจข.ร.5 ต.22/30 คำแปลที่ 8827 ลงวันที่ 24 พฤศจิกายน ร.ศ.120

¹⁸⁰ หจข.ร.5 ต.22/30 ที่ 306, 9536 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ ราชเลขานุการ ลงวันที่ 9 ธันวาคม ร.ศ.120

¹⁸¹ หจข.ร.5 ต.22/30 สำเนาที่ 19/10962 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทวะวงศ์วโรปการ เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนครสวรรค์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 11 มกราคม ร.ศ.120

เผชิญกับอำนาจของเจ้าอาณานิคมที่มีศูนย์กลางอยู่ในกรุงเทพฯ จากบรรดาทางสูดต่างๆ ทำให้กองตระเวนต้องปรับตัวอย่างสอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยมาตรการผ่อนปรนและดำเนินการต่อคนกลุ่มนี้อย่างระมัดระวังเพื่อหลีกเลี่ยงต่อปัญหาระหว่างประเทศที่จะเกิดขึ้น

6.5 ชุมชนนางเลิ้ง: การควบคุมอย่างเบ็ดเสร็จ

การพัฒนาพื้นที่เมืองสมัยรัชกาลที่ 5 เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องตลอดรัชกาลมีวัตถุประสงค์เพื่อให้เกิดการคมนาคมระหว่างพื้นที่ส่วนต่างๆ ของเมือง อีกทั้งยังเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากการลงทุนของภาครัฐ ซึ่งท้องถนนที่เกิดขึ้นนั้นเป็นการนำอำนาจรัฐที่มาพร้อมกับการจัดการพื้นที่เมืองผ่านกองตระเวนเข้าไปยังชุมชนต่างๆ เช่น ในย่านสำเพ็งที่รัฐตัดถนนทันทีหลังเกิดอัคคีภัยเพื่อแก้ไขความเสื่อมโทรมของชุมชนและเป็นการพัฒนาที่ดินเชิงพาณิชย์อีกด้วย หรือกรณีบ้านญวนสามเสนอันเป็นปัญหาจากสุราเถื่อน การใช้กองตระเวนเข้าแก้ปัญหาเมืองนั้นนอกเหนือจากเหตุผลด้านการปกครอง ยังเป็นไปเพื่อผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจอีกด้วย ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดคือกรณีชุมชนตลาดนางเลิ้งที่มีการนำกองตระเวนไปประจำการตั้งแต่แรกตั้งชุมชน

ชุมชนตลาดนางเลิ้ง เป็นชุมชนที่อยู่ใกล้กับแนวคลองผดุงกรุงเกษมที่ขุดขึ้นสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อใช้เป็นคูพระนครชั้นนอก และยังเป็นการขยายเนื้อที่ของพระนครออกไปเพื่อคลายความแออัดของพื้นที่ในเกาะรัตนโกสินทร์บริเวณรอบคลองผดุงกรุงเกษมในสมัยรัชกาลที่ 5 นับได้ว่าเป็นพื้นที่ “ชานพระนคร” มีผู้คนอาศัยอยู่เบาบาง โดยมีถนนกรุงเกษมเป็นถนนสุดท้ายของพระนคร¹⁸² อย่างไรก็ดี การพัฒนาพื้นที่เมืองสมัยรัชกาลที่ 5 ได้เปลี่ยนแปลงพื้นที่ส่วนหนึ่งใกล้คลองผดุงเกษมให้เป็นย่านสำคัญแห่งหนึ่งของพระนคร

การตัดถนนจากในพระนครออกมาบริเวณคูพระนครชั้นนอกในปี พ.ศ.2433 ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนตามมาจากการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์ของภาครัฐ¹⁸³ โดยเฉพาะตลาดนางเลิ้งที่มีการสร้างตึกแถวจำนวนมากให้ราษฎรเช่าทำการค้า เห็นได้จากพระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึงพระเจ้านั่งยองาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เมื่อปี พ.ศ.2443 ที่ทรงใส่พระทัยในจำนวนผู้เช่าจนถึงกับให้มีการทำสำมะโนครัวตลาดนางเลิ้งเพื่อให้รัฐทราบจำนวนผู้เช่า ดังนี้

¹⁸² ชุนวิจิตรมาตรา, 80 ปี ในชีวิตข้าพเจ้า หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพชุนวิจิตรมาตรา (กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523), หน้า 7.

¹⁸³ ญัฐยา อัสวพงษ์อนันต์, “ปอนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ.2367-2460 : การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม,” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548), หน้า 44.

“หลวงธรรณีพุดตั้งอ้อมแอ้มว่าได้ตรวจบ้างแล้ว ฉันถามว่าได้เท่าไร บอกว่าสัก ๓๐๐ ฉันเห็นว่าผิดนัก แต่ชั่วโรงแถวริมถนน ๙๗ ห้อง คนว่างอยู่ ๗ ห้อง โรงแถวห้อง ๑ ที่จะอยู่แต่คนเดียวเปนไม่มี ย่อมต้องอยู่ ๓-๔ คนขึ้นไป ยังโรงแถวชั้นเดียวอีกเปนอันมาก ถ้าจะอยู่แต่ห้องละคนทั้งหมด ยกที่ว่างเสีย ๕๗ ห้อง ก็กว่า ๓๐๐ แล้ว”¹⁸⁴

การสำรวจสำมะโนครัวราษฎรตลาดนางเลิ้งเมื่อปี พ.ศ.2443 มีจำนวนราษฎร 533 คน¹⁸⁵ จำนวนนี้มีการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้องกับพาณิชย์กรรมและแรงงานรับจ้างมากกว่าครึ่งหนึ่งแสดงถึงความสำคัญของชุมชนแห่งนี้ที่เกิดขึ้นในฐานะชุมชนย่านการค้าที่อยู่ในเขต “ซานพระนคร” โดยสามารถจำแนกลักษณะการประกอบอาชีพ ดังนี้

ผู้ที่รับจ้างเป็นคนตระเวรชาย	25	คน
ผู้ที่หากินโดยทางค้าขาย	224	คน
ผู้ที่หากินโดยทางรับจ้างทำการงาน	229	คน
แลใช้สรอยต่างๆ		
ผู้หากินโดยทางทำหัวเบี้ย	58	คน
แลทำการในบ่อนเบี้ย		
เด็ก	80	คน

ผลประโยชน์ของรัฐนอกเหนือจากค่าเช่าอสังหาริมทรัพย์แล้วรัฐได้มีการวางแผนที่จะทำให้ชุมชนแห่งนี้เป็แหล่งสร้างรายได้ที่สำคัญแห่งหนึ่งจากกิจการโรงบ่อนเบี้ยด้วยการผลักดันให้เกิดโรงบ่อนในชุมชนปรากฏจากข่าวเปิดตลาดนางเลิ้งในปี พ.ศ.2442 แสดงถึงความเคลื่อนไหวทางธุรกิจทั้งจากค่าเช่าอสังหาริมทรัพย์ และโรงบ่อนภายในชุมชน ดังนี้

“ซึ่งมีกำหนดจะเปิดตลาดและยกโรงบ่อนเบี้ยตำบลต้นหมามไปตั้ง ณ ที่มุมนอน พฤตนิบาตร ตลาดนางเลิ้งห้องแถวซึ่งผู้เช่าอาไศรยทำมาหาเลี้ยงชีพนั้นชาวโจททย์ว่า ผู้เช่ามีความพอใจจุดหนุน โดยแข็งแรงและค่าเช่าที่จะลวงนำ ๓ เดือน ก็ยอมให้เว้นแต่ขอให้ได้ห้องสมประสงค์เท่านั้น และบันดาผู้ที่เช่าห้องนั้นจะไม่มีสินค้าที่ต้องห้ามจำหน่ายใน

¹⁸⁴ หจช. ร.5 น.8.1/201 ที่ 23/245 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 31 สิงหาคม ร.ศ.119

¹⁸⁵ หจช. ร.5 น.8.1/201 ที่ 5766/602 หลวงธรรณีนฤเบศร กราบทูล พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 15 กันยายน ร.ศ.119

บริเวณนั้นด้วยคือ ตั้งโรงยาฝิ่นกับยาแดง เพราะเป็นที่หวาดเสียวแก่เพลิง แต่โรงจำนำนั้นยังไม่ปรากฏตามเสียงโจทก์”¹⁸⁶

โรงบ่อนนางเลิ้งเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่สำคัญในพระนครโดยเฉพาะระหว่างปี พ.ศ.2430-2434 ซึ่งรัฐมีนโยบายเข้าควบคุมกิจการโรงบ่อนเบี้ยและลดจำนวนโรงบ่อนเบี้ยในกรุงเทพฯ จาก 67 แห่งให้เหลือเพียง 16 แห่ง ซึ่งโรงบ่อนเบี้ยที่ชุมชนนางเลิ้งเป็นหนึ่งในจำนวนที่รัฐคงไว้แสดงถึงความสำคัญเป็นอย่างดี ขณะเดียวกัน รัฐจัดเขตความรับผิดชอบของบ่อนเบี้ยแต่ละอำเภอซึ่งหมายถึงความสามารถของโรงบ่อนเบี้ยที่จะให้บริการได้ สำหรับโรงบ่อนนางเลิ้งมีอาณาบริเวณตั้งแต่วัดสมอแครง (วัดเทวราชกุญชร) ทางทิศตามลำน้ำเจ้าพระยามาถึงคลองวัดเทพธิดา วัดราชนัดดา ทะลุวัดสระเกศ เลี้ยวไปตามคลองมหานาคฝั่งเหนือถึงคลองดอนเมือง¹⁸⁷ นับว่าเป็นโรงบ่อนที่ให้บริการกว้างขวางมากแห่งหนึ่งของกรุงเทพฯ

ความสำคัญของชุมชนตลาดนางเลิ้งซึ่งมีโรงบ่อนเป็นรายได้สำคัญ ทำให้รัชกาลที่ 5 ทรงห่วงพระทัยในปัญหาที่จะเกิดกับชุมชนแห่งนี้คือ การเกิดอศคภัย อันเป็นปัญหาพื้นฐานของการจัดการพื้นที่เมือง จึงมีพระราชประสงค์ที่จะให้มีกองตระเวนประจำในชุมชนตั้งแต่แรกแม้ว่าขณะนั้นจะยังไม่มีการสร้างโรงพักอย่างถาวรก็ตาม ดังลายพระราชหัตถเลขาถึงพระเจ้านั่งยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เมื่อครั้งเตรียมการเปิดตลาดนางเลิ้งในปี พ.ศ.2442 ดังนี้

“ถึง กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ ด้วยฉันทให้มีความวิตกหวาดหวั่นกลัวไฟที่บ่อนนางเลิ้งเปนอันมาก ขอตักเตือนให้คิดอ่านที่จะตั้งกองโปลิศ อย่าให้เข้าไปอยากจะมีสูบน้ำดับเพลิงตั้งอยู่ที่ในโรงโปลิศนั้นด้วย ได้สั่งให้ขุดบ่อขึ้นใหม่อีก ๒ บ่อ ถ้าเธอจะช่วยสงเคราะห์จัดการรักษาให้ทันเวลาเปิดตลาดจะเปนที่ขอบใจมาก ถ้าในชั้นต้นเมื่อยังไม่มีที่อยู่พลตระเวนจะอาไศรยในโรงแถวซึ่งไม่มีคนมาวางประจำ ก็จะมีใจอนุญาตให้อยู่ถ้าต้องการที่เช่นนี้ให้พูดกับกรมหมื่นสรรพสาตรศุภกิจแลกรมหมื่นสมมต”¹⁸⁸

การสร้างโรงพักนับเป็นวิธีการที่รัฐใช้ในการจัดการพื้นที่เมืองด้วยการนำกำลังพลตระเวนเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนเพื่อให้รัฐสามารถดูแลความสงบเรียบร้อยได้ทั่วถึงซึ่งมีโรงพักสามแยกเป็น

¹⁸⁶ “ตลาดนางเลิ้ง,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย (วันที่ 21 มีนาคม ร.ศ.118).

¹⁸⁷ ญัฐยา อัสวพงษ์อนันต์, “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ.2367-2460 : การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม,” หน้า 39, 45.

¹⁸⁸ หจข. ร.5 น.22/37 ที่ 51/748 พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 5 ถึง พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงนเรศวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล ลงวันที่ 7 มีนาคม ร.ศ.118

โรงพักแห่งแรกในท้องที่สำเพ็งตั้งขึ้นในปี พ.ศ.2405¹⁸⁹ ก่อนที่จะมีแผนการในปี พ.ศ.2433 สร้างโรงพักจากเดิม 49 แห่ง เป็น 65 แห่ง ครอบคลุมพื้นที่ทั้งฝั่งตะวันออกและตะวันตกของกรุงเทพฯ¹⁹⁰ ซึ่งในปี พ.ศ.2442 อันเป็นปีเดียวกับการส่งกำลังพลตระเวนไปประจำการที่ตลาดนางเลิ้ง มีการสร้างโรงพัก 3 แห่ง คือ โรงพักสามเสน ดุสิต และบ้านทวาย¹⁹¹ แสดงถึงความจำเป็นที่รัฐจะต้องมีโรงพักเพื่อการดูแลพื้นที่เมือง สำหรับกรณีกองตระเวนที่ตลาดนางเลิ้ง จะทำให้รัฐสามารถดูแลความสงบเรียบร้อยอย่างกรณีอัครศัลย ซึ่งในตลาดแห่งนี้มีห้องแถวกว่า 300 ห้อง อีกทั้งยังมีโรงบ่อนซึ่งเป็นแหล่งชุมนุมชนมีโอกาสที่จะเกิดอัครศัลยได้ รวมทั้งปัญหาโจรผู้ร้ายที่มักเกิดตามโรงบ่อนอีกด้วย

การจัดการพื้นที่เมืองของกองตระเวนทำให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐมีต่อราษฎรทั้งการสามารถจัดการกับชุมชนอย่างเบ็ดเสร็จด้วยการผลักดันกองตระเวนให้เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนดั้งเดิมของชุมชนตลาดนางเลิ้ง หรือการรวบรวมชุมชนที่ปกครองตนเองจนสร้างปัญหาแก่รัฐอย่างบ้านญวนสามเสนได้สำเร็จ ขณะที่การจัดการในท้องถนนได้เห็นถึงอำนาจของกองตระเวนที่แทรกแซงในวิถีชีวิตของราษฎรที่ใช้พื้นที่เมือง ส่วนการควบคุมชาวจีนเป็นไปเพื่อให้เกิดความสงบสุขแก่บ้านเมืองและให้เศรษฐกิจของรัฐดำเนินต่อไปได้ แต่กระนั้นรัฐยังต้องเผชิญกับชาวตะวันตกและคนในบังคับที่ได้รับความคุ้มครองตามหลักการสิทธิสภาพนอกอาณาเขตแต่กองตระเวนได้พยายามดำเนินการเพื่อหลีกเลี่ยงการกระทบกระทั่งกับชาติมหาอำนาจ ตัวอย่างของการปฏิบัติงานและการใช้อำนาจของกองตระเวนในการจัดการพื้นที่เมืองเป็นไปเพื่อสร้างความสงบสุขภายในศูนย์กลางอำนาจของรัฐ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

¹⁸⁹ อีริบล จัตตารีส, “ประวัติกับต้นเบ็ดเอมส์,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท. ซี เอช. พอร์ตี (พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510), หน้า 62.

¹⁹⁰ “การจัดการกรมกองตระเวน พ.ศ.2433 ข้อ 45 เปรียบเทียบกำลังพลเก่า-ใหม่,” ใน หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภิหาร กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ วังปารุสกวัน (กรุงเทพฯ: กองบัญชาการตำรวจนครบาล, 2535), หน้า 113.

¹⁹¹ หจข. ร.5 น.8.6/5 คำแปลรายงานกรมกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอกและแผนกรักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 118

บทสรุป

ความเปลี่ยนแปลงจากสภาพทางเศรษฐกิจในช่วงหลังจากที่รัฐไทยทำสนธิสัญญาบาวริงในปี พ.ศ.2398 มีส่วนทำให้กรุงเทพฯเกิดการขยายตัวด้านเศรษฐกิจอย่างมากซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรจากการอพยพของแรงงานชาวจีน ประกอบกับการเข้ามาของกลุ่มคนในบังคับต่างชาติซึ่งส่งผลต่อการควบคุมประชากรซึ่งระบบการจัดการเมืองในแบบที่ใช้กันมาตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ไม่สามารถรองรับได้ เช่น เรื่องของสิทธิสภาพนอกอาณาเขต ซึ่งรัฐไทยไม่สามารถดำเนินการด้านการศาลกับคนในบังคับต่างชาติได้ รวมถึงวิธีการปฏิบัติงานที่ล่าช้าอย่างการลาดตระเวนตรวจตราคนร้ายที่ไม่ได้กระทำอย่างต่อเนื่องทำให้ไม่สามารถแก้ไขปัญหาการควบคุมประชากรของรัฐ อีกทั้งกรุงเทพฯยังมีการพัฒนาการคมนาคมทางบกซึ่งไม่เพียงส่งผลต่อการขยายตัวของเมือง แต่ยังส่งผลต่อการดำเนินวิถีชีวิตของราษฎรที่เปลี่ยนไปด้วยการพึ่งพาการใช้ชีวิตบนบกมากขึ้น

สภาพการณ์ที่กำลังเปลี่ยนไปของกรุงเทพฯแม้จะส่งผลต่อความรุ่งเรืองทางเศรษฐกิจของรัฐและราษฎร แต่อีกด้านหนึ่งกลับก่อให้เกิดปัญหาของเมืองทั้งในด้านการใช้พื้นที่เมืองซึ่งภาครัฐลงทุนด้วยการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพเพื่อตอบสนองต่อสภาพเศรษฐกิจและผลประโยชน์ทางธุรกิจที่รัฐพึงได้รับกลับคืนซึ่งสิ่งที่รัฐประสพอย่างสม่าเสมอคือปัญหาต่างๆ เช่น ปัญหาด้านการสาธารณสุข โจรผู้ร้าย อัคคีภัย หรือแม้แต่พฤติกรรมกรรมแสดงออกอย่างไม่เหมาะสมของราษฎร เช่น การแต่งกายเปลือยกาย และอาบน้ำ อันเป็นสิ่งที่ราษฎรคุ้นชินในวิถีแบบชาวน้ำตั้งแต่ยุคพระนรเมโธแรกสร้าง การเปลี่ยนแปลงรูปแบบเมืองที่กำลังก้าวเข้าสู่สังคมบนบกจึงเป็นสิ่งไม่คุ้นชินในวิถีปฏิบัติของราษฎร นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงในด้านประชากรทั้งการเพิ่มขึ้นของจำนวนชาวจีนและการเกิดกลุ่มคนในบังคับ ที่สร้างปัญหาต่อความไม่สงบสุขของราษฎรและความปลอดภัยในศูนย์กลางอำนาจรัฐ

ความเปลี่ยนแปลงของเมืองตลอดจนปัญหาที่เกิดขึ้นได้เป็นช่องทางในการศึกษาถึงบทบาทของรัฐสมัยใหม่ที่มีต่อการปกครองราษฎรผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนในการสร้างความเป็นระเบียบเรียบร้อยให้กับเมืองหลวง เนื่องจากการใช้พื้นที่เมืองในการประกอบสัมมาอาชีพรวมทั้งการดำเนินกิจกรรมในชีวิตประจำวันของราษฎรได้เกี่ยวข้องกับพื้นที่ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นด้วยอำนาจรัฐทำให้เกิดปฏิสัมพันธ์เชิงอำนาจที่รัฐมีต่อราษฎรซึ่งเริ่มปรากฏจากการตรากฎหมายโปสิศ 53 ข้อ ซึ่งจะรักษาน้ำที่ในแลนอกพระนคร ในปี พ.ศ.2418 ที่สะท้อนถึงปัญหาจากการใช้พื้นที่เมืองและการควบคุมของรัฐมีต่อราษฎร

การศึกษาของตระเวนในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของการปฏิรูปสะท้อนได้จากการก่อกำเนิดของกองตระเวนในปี พ.ศ.2433 และการปฏิบัติหน้าที่ของหน่วยงานนี้ที่มีต่อราษฎร ประการแรก กองตระเวนเป็นหน่วยงานที่แตกต่างจากการบริหารงานในกรมกองตามแบบระบบมูลนาย-ไพร่ แม้ชื่อของ

กองตระเวนจะซ้่ากับหน่วยงานที่มีหน้าที่รักษาความสงบสุขในพระนครดังที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง แต่กองตระเวนที่ปรับปรุงนั้นรัฐสามารถบังคับบัญชากองตระเวนได้โดยตรงด้วยการปฏิรูปด้านบุคลากรซึ่งมีการใช้ชาวต่างประเทศที่รัฐจ้างมาบริหารหน่วยงานนี้ โดยรัฐอาศัยแบบแผนและความชำนาญในการปฏิบัติงานรักษาความสงบเรียบร้อยในเมืองจากดินแดนรัฐอาณานิคมของอังกฤษทั้งในอินเดียและพม่า ซึ่งอังกฤษนับเป็นประเทศที่มีการปรับปรุงกิจการตำรวจเพื่อรองรับกับปัญหาของเมืองและจัดระเบียบการใช้พื้นที่เมือง ตลอดจนการดูแลสิ่งสาธารณูปโภค ของเมืองซึ่งเติบโตทางเศรษฐกิจมาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 18 ก่อนที่จะมีการนำมาใช้กับเมืองในดินแดนอาณานิคมช่วงคริสต์ศตวรรษต่อมาเพื่อจัดการกับปัญหาของเมืองทั้งการควบคุมประชากรชาวพื้นเมือง และกลุ่มผู้ใช้แรงงาน เช่น การควบคุมแรงงานในอินเดียตอนใต้หรือแม้แต่การดูแลปัญหาการทะเลาะวิวาทของแรงงานชาวจีนในปิ้ง รวมทั้งดูแลการใช้พื้นที่เมืองให้เกิดความเป็นระเบียบเรียบร้อยอีกด้วย

การรับความเชี่ยวชาญในการดูแลพื้นที่เมืองจากชาวตะวันตกจึงสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงและปัญหาที่เกิดขึ้นกรุงเทพฯ ในขณะนั้น แต่การพัฒนาหน่วยงานกองตระเวนได้สะท้อนถึงปัญหาจากปัญหาของระบบรักษาความสงบเรียบร้อยของรัฐที่ใช้กันมาในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่ไม่อาจรองรับกับสภาพการณ์ของกรุงเทพฯ ที่เปลี่ยนไป รัฐได้แสดงถึงความต้องการแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นด้วยการปฏิรูปกองตระเวน ทั้งการปรับโครงสร้างการบริหารงานให้สอดคล้องกับการลาดตระเวนด้วยการแบ่งพื้นที่ลาดตระเวนออกเป็นส่วนๆ การแยกการบังคับบัญชาอำเภอกำนันออกเป็นอีกหน่วยงานหนึ่งหรือแม้แต่การปรับปรุงวิธีการลาดตระเวนด้วยการขยายพื้นที่ตั้งโรงพักและเน้นการลาดตระเวนอย่างต่อเนื่อง รวมไปถึงการจ้างชาวต่างประเทศมาเป็นหัวหน้าระดับสูงซึ่งมีความรู้ในด้านกฎหมายและวิปฏิบัติของกองตระเวนกับชาวต่างชาติและคนในบังคับเป็นอย่างดี และยังมีทำให้สวัสดิการและเงินเดือนเพื่อจูงใจให้มีคนมารับราชการเป็นเจ้าหน้าที่กองตระเวน

ประการที่สอง กองตระเวนที่รัฐก่อตั้งขึ้นไม่เพียงแต่รองรับปัญหาที่เกิดขึ้นกับเมืองเท่านั้น แต่กองตระเวนยังแสดงถึงบทบาทของรัฐที่มีต่อการปกครองราษฎรโดยตรง ซึ่งจากการศึกษาจะเห็นถึงบทบาทของกองตระเวนที่มีต่อการควบคุมกิจกรรมของราษฎรซึ่งเข้าทำประโยชน์ในพื้นที่เมืองที่มีมากจนถึงกับหลายเรื่องเป็นกิจวัตรในพื้นฐานของชีวิต เช่น การขับถ่ายและชำระล้าง การแต่งกาย รวมไปถึงด้านพิธีกรรม แม้แต่พิธีกรรมสุดท้ายของชีวิตอย่างกรณีพิธีศพยังถูกควบคุมอีกด้วย การปฏิบัติงานในลักษณะเช่นนี้ของกองตระเวนจึงการใช้อำนาจรัฐที่สามารถปกครองราษฎรโดยผ่านการปฏิบัติงานของกองตระเวนที่มีต่อการจัดการพื้นที่เมือง อันแสดงถึงสัมฤทธิ์ผลด้านการปกครองของรัฐไม่เพียงจะสามารถรวบรวมอำนาจจากและทรัพยากรทางเศรษฐกิจจากการปฏิรูปการปกครองในส่วนภูมิภาคเท่านั้น แต่การปกครองในกรุงเทพฯ ก็เห็นถึงบทบาทของรัฐที่มากจนกระทั่งมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของราษฎรด้วยเช่นกันโดยมีกองตระเวนเป็นเครื่องมือหนึ่งในการปกครองของรัฐขณะนั้น

รัฐได้ให้อำนาจกับกองตระเวนในการควบคุมและดูแลการจัดการพื้นที่เมืองให้เกิดความเรียบร้อยซึ่งมีการดำเนินกิจกรรมต่างๆของราษฎร อำนาจที่กองตระเวนใช้นั้นเกิดขึ้นในลักษณะของมีตั้งแต่การตักเตือน ควบคุมและสั่งห้าม จับกุม ไปจนถึงการปราบปรามในบางกรณี เช่น การปราบปรามสุราเถื่อนในบ้านญวนสามเสน เป็นต้น อำนาจเช่นนี้ทำให้กองตระเวนยังคงสถานะของการเป็นผู้บังคับใช้กฎหมาย แม้ว่ารัฐจะมีหน่วยงานในการดูแลพื้นที่เมืองเพิ่มขึ้นมาในปี พ.ศ.2440 คือ กรมศุขาภิบาล เพื่อดูแลการ ศุขาภิบาลของเมืองเป็นการเฉพาะ แต่การมีบทบาทของกองตระเวนยังคงได้รับการยอมรับในการเป็นหน่วยงานรับผิดชอบต่อเมืองเช่นเดิมเพราะอำนาจในลักษณะดังกล่าว อีกทั้งรัฐกำหนดให้กองตระเวนปฏิบัติงานตลอดเวลาแตกต่างจากกรมศุขาภิบาลที่ปฏิบัติงานตามเวลาราชการทำให้เกิดข้อจำกัดในช่วงเวลาของการดูแลพื้นที่เมือง

อย่างไรก็ตาม การปฏิบัติงานของกองตระเวนที่แม้จะมีอำนาจในการปฏิบัติงานอยู่มากแต่หน่วยงานนี้ก็มิข้อจำกัดอยู่เช่นกันทั้งในด้านพื้นที่ซึ่งมีการต่อต้านอำนาจรัฐอย่างมากดังในกรณีบ้านญวนสามเสน ซึ่งเป็นชุมชนที่อยู่ภายใต้การดูแลในแบบระบบควบคุมกำลังพลที่ยังหลงเหลืออยู่ในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งสร้างปัญหาต่อการเข้าไปจัดการของภาครัฐ ปัญหาของกองตระเวนยังรวมถึงปัญหาจากบุคลากรที่ขาดทักษะเฉพาะด้านเช่น กรณีจับกุมกงสุลเยอรมันซึ่งพบว่าเป็นการขาดความเข้าใจในภาษาและการสื่อสารประกอบกับการดำเนินการในลักษณะการใช้อำนาจของกองตระเวนจึงนำไปสู่ข้อขัดแย้ง แต่ในอีกด้านหนึ่งของกรณีเดียวกันนี้ยังสะท้อนถึงปัญหาจากสิทธิสภาพนอกอาณาเขตซึ่งขัดขวางการดำเนินการทางกฎหมายของรัฐไทยอยู่เสมอและกองตระเวนพยายามหลีกเลี่ยงข้อกระทบกระทั่งจากสาเหตุนี้อีกด้วย

กองตระเวนได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปฏิรูปในปี พ.ศ.2433 จนถึงปี 2458 จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญคือการยุบรวมหน่วยงานกองตระเวนเข้ากับตำรวจภูธร เป็น กรมตำรวจภูธร แลกรมกองตระเวน มีนายพลโทหม่อมเจ้าคาร์บเป็นอธิบดี ส่วนอธิบดีกองตระเวนคนเดิมคือ มิสเตอร์อิริก เซน เย ลอซัน ได้ดำรงตำแหน่งที่ปรึกษาของกรมดังกล่าว สาเหตุของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นมีผู้ศึกษาว่า เกิดจากการใช้อำนาจทางการเมืองแทรกแซงของรัชกาลที่ 6 ซึ่งทรงขัดแย้งกับสมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยซึ่งเป็นดูแลตำรวจภูธรในขณะนั้น และยังเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวทำให้รัชกาลที่ 6 ทรงแสวงหาพรรคพวกและกำลังพล จึงทรงรวมตำรวจภูธรเข้ากับกองตระเวนซึ่งอยู่ภายใต้สังกัดของกระทรวงนครบาลที่มีเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เป็นเสนาบดีที่ทรงวางพระทัย การรวมหน่วยงานแบบข้ามกระทรวงที่รับผิดชอบโดยตรงนับเป็นการผิดธรรมเนียมและสายการบังคับบัญชา¹

¹ วิวรรณ ทเวชาลาอังกูร, “นโยบายของรัฐกับการตำรวจภูธร พ.ศ.2440-2465,” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527), หน้า 81-85.

แม้กองตระเวนจะถูกยุบรวมหน่วยงานแต่สิ่งที่ยังเป็นมรดกถึงปัจจุบันคือเรื่องของการใช้อำนาจรัฐ จากการที่รัฐได้มอบอำนาจดูแลพื้นที่เมือง อีกทั้งกองตระเวนเป็นหน่วยงานซึ่งสัมพันธ์กับราษฎรทำให้เกิดปัญหาการใช้อำนาจโดยมิชอบข่มเหงราษฎรอยู่เสมอ ซึ่งในสมัยรัชกาลที่ 5 สะท้อนได้จากมุขปาฐะของชาวบ้าน การแสดง ไปจนถึงการวิจารณ์ในหน้าหนังสือพิมพ์ นอกจากนี้ อำนาจที่กองตระเวนได้รับในการจัดการเมืองยังทำให้หน่วยงานนี้มีความสัมพันธ์กับธุรกิจด้านมืดเช่น คูแลโรงบ่อนที่อยู่ในตรอกซอย รวมทั้งรัฐยังให้อำนาจกับกองตระเวนในการอนุญาตให้ประกอบทำกิจกรรมบนพื้นที่เมืองในหลายกรณี เช่น การละเล่น และมหรสพ ซึ่งเป็นพื้นฐานของการมีอำนาจใน ส่วนนี้ของตำรวจยุคปัจจุบันอีกด้วย แม้รัฐจะให้อำนาจกับกองตระเวนอย่างมากเพื่อให้หน่วยงานนี้ ดำเนินการรักษาพื้นที่เมืองให้เกิดความเป็นระเบียบและปลอดภัย แต่ก็เสมือนรัฐเป็นผู้ผลักดันให้ เจ้าหน้าที่ผู้ใช้กฎหมายสร้างความสัมพันธ์กับธุรกิจด้านมืดสิ่งนี้นับได้ว่าเป็นมรดกของการใช้อำนาจรัฐ แสวงหาผลประโยชน์โดยมิชอบของเจ้าหน้าที่ผู้รักษากฎหมายที่สืบทอดมาจนปัจจุบัน ซึ่งบทบาทของ รัฐที่มีส่วนต่อการกำหนดนโยบายที่เอื้ออำนวยต่อการแสวงหาผลประโยชน์ของเจ้าหน้าที่รัฐต่อธุรกิจ ด้านมืดซึ่งควบคู่กับสังคมเมืองนับเป็นประเด็นที่ควรมีการศึกษากันไป

รายการอ้างอิง

เอกสารชั้นต้น

- หจช. ร.5 ค.14.1ข/20 พระพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติเป็นหนี้หลวงรายเงินอากรสุราค้าง (13 กรกฎาคม ร.ศ. 119-17 สิงหาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 ค.14.1ข/23 เสนาบดีกระทรวงกลาโหมและเสนาบดีกระทรวงนครบาลคิดจัดการเรื่องบ้าน ญวนสามแสนต้มเหล้าเถื่อน (23 มีนาคม ร.ศ.119)
- หจช. ร.5 ค.14.1ข/25 จับสุราเถื่อนบ้านญวนสามแสน (18 พฤษภาคม ร.ศ.122-10 มกราคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 ค.14.1ข/28 พระยาบริบูรณ์โกษากรและหลวงไมตรีวานิชกับนายอากรสุรากรุงเทพฯ จำนวนศก 123, 124, 125 ร้องขอคืนอากรสุราและขอลดเงินที่ค้าง (24 มกราคม -29 มิถุนายน ร.ศ.128)
- หจช. ร.5 น.5.1/58 คนร้ายลักเอาเม็ดปลายเสาสะพานเฉลิม 48 ไปหนึ่งเม็ด ได้ถามพลตระเวนก็ไม่ได้ ความกับที่สะพานนี้มักมีผู้เอาสีมาทาเล่นบ่อยๆด้วย (10-17 เมษายน ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.5.1/64 มีผู้ขุดหลุมทิ้งไว้ที่สี่แยกพลับพลาไชยกับถนนหลวงเป็นรอยขุดเอาศพขึ้นในเวลา กลางคืนควรกองตระเวนห้ามให้ห่างเวลาสักหน่อย (7 กันยายน ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.5.1/65 กรมศุขาภิบาลได้แนะนำชักชวนผู้ที่สร้างตึกใหม่ให้ทำถนนเดินเท้าบัดนี้มีผู้ทำแล้ว 3 แห่ง ขอพระบรมราชานุญาตประกาศพระนาม และนามผู้รับทำทางเดินเท้า 3 ตำบลนี้ลงใน ราชกิจจานุเบกษาให้ปรากฏเพื่อเป็นเยี่ยงอย่างภายหน้าสืบไป (25-30 ธันวาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.5.1/118 มีคนร้ายลักถอนหลักปักตามต้นไม้ และฟันต้นไม้ที่ปลูกไว้ตามถนนต่างๆหลาย ราย (20 มิถุนายน-12 ธันวาคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.5.1/126 มีคนร้ายลักถอดสวิทไฟฟ้าที่ถนนซังฮีไป 1 เครื่อง ได้สั่งให้กองตระเวนสืบสวน แล้ว (27 ตุลาคม- 14 เมษายน ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.5.1/131 มีคนร้ายลักถอนหักไม้ขวาดสำหรับต้นยางอินเดียรับเบอร์ไป 3 หลัก มีถนนลี้ว ถนนคอเสื้อ มีคำสั่งให้กองตระเวนไปสืบจับคนร้ายแล้ว (24-30 มกราคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.5.1/140 นายเซยพลตระเวนรักษาหน้าที่เชิงสะพานมัฆวานพบใบไม้ทองหักตกอยู่ส่ง โรงพัก (9-16 ธันวาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.5.12/1 จัดการรักษาความสะอาดในตำบลต่างๆ (29 พฤศจิกายน ร.ศ.112-31 ธันวาคม ร.ศ.117)
- หจช. ร.5 น.5.12/3 สัญญาจ้างหมาขยะมูลฝอยในพระนคร (24 กุมภาพันธ์-8 มีนาคม ร.ศ.116)
- หจช. ร.5 น.5.12/6 เรื่องจัดการขยะมูลฝอยถนนเจริญกรุงเชิงสะพานวัดสามจีน เชิงสะพานสุประดิษฐ์ ขอให้พลตระเวนกำชับว่ากล่าวกับผู้ที่จะมาเททิ้ง (26 พฤษภาคม-1มิถุนายน ร.ศ.117)

- หจช. ร.5 น.5.12/17 เว็จ (16 มิถุนายน ร.ศ.120-6 กรกฎาคม ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.5.12/22 ทรงโปรดเกล้าพระราชทานข่าวในหนังสือพิมพ์เรื่องการโสโครกในที่ว่างหลังตึกหน้าวัดราชบูรณะ ขอพระดำริได้ส่งกองตระเวนรักษาว่ากล่าวจับกุมต่อไปแล้ว (10-18 เมษายน ร.ศ.121)
- หจช. ร.5 น.5.12/29 หม่อมผันในกรมหมื่นนราปลูกเพิงมุงจากที่ถนนนราธิปเพื่อให้เช่าออกร้านการ เล่น หาได้อนุญาตจากกรมศุขาภิบาลและกองตระเวนห้ามไม้ (20 พฤศจิกายน ร.ศ.121- 2 ธันวาคม ร.ศ.121)
- หจช. ร.5 น.5.12/35 มีผู้ทิ้งขยะมูลฝอยปิดทางเดินจะไปตรอกอาม้าแกง กรมพระคลังข้างที่มีหนังสือ มาว่า ขอให้ช่วยแก้ไขได้สั่งให้กองตระเวนเป็นธุระห้ามปรามจับกุมแล้ว (30 กันยายน ร.ศ. 122)
- หจช. ร.5 น.5.12/50 มีผู้นำสิ่งโสโครกไปทิ้งรวม 15 ตำบล ขอให้กองตระเวนพร้อมด้วยเจ้าพนักงาน กองตรวจการสะอาดว่าที่ใดได้รื้อขนแล้ว ขอให้ช่วยห้ามไม่ให้ผู้ใดทิ้งของโสโครกอีกต่อ (29 มิถุนายน -21 สิงหาคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.8.1/6 คอเรศปอนเดนซ์ เรื่องคอมมิตตีทำหนังสือกราบทูลจัดตั้งกฎหมายโปลิศ (26 มิถุนายน-13 ธันวาคม ร.ศ.109)
- หจช. ร.5 น.8.1/69 บัญชีหนังสือเรื่อง นายฉิมสารวัตรแขวงยื่นรายงานว่า เรือหลวงแกรดิษฐ์โดนแพ จิ้นเลียบแตก 1 หลัง แพจิ้นเทียมัวแตก 1 หลัง ที่ตำบลหน้าท่าวัดพระเชตุพน (19-24 ตุลาคม ร.ศ.114)
- หจช.ร.5 น.8.1/70 จินเซงก๊ว คลองเต็กมีเกยสำเพ็ง ราษฎรทิ้งฝุ่นฝอยตันเต็มขออนุญาตทำเป็นถนน ตลอดไปถึงถนนยาวราช (22 มีนาคม ร.ศ.114-16 กันยายน ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 น.8.1/87 ยื่นรายงานที่สูบน้ำดับเพลิงของหลวงชำระุดและจ้างช่างมาซ่อมใหม่แล้ว (18 มิถุนายน ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 น.8.1/94 นายทรัพย์สารวัตรแขวง ยื่นรายงานว่าจะจ้างแขกยามเข้ามารับราชการจะขอ อนุญาตหรือไม่ (26 มิถุนายน ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 น.8.1/151 บัญชีซากศพที่เผาฝังตามวัดในกรุงเทพฯ จำนวนเดือนมีนาคม ร.ศ. 117 (เดือนพฤษภาคม ร.ศ.117-7 เมษายน ร.ศ.118)
- หจช. ร.5 น.8.1/163 ให้รับแก้ไขพวกแขกที่ได้รับจ้างเป็นพลตระเวนถ้าจำเป็นต้องใช้ก็ให้น้อยที่สุดมี จำนวนเฉพาะสะเตชั่นเพียง 1 ใน 4 พลตระเวนสยาม (26 ธันวาคม ร.ศ.117-30 กรกฎาคม ร.ศ.118)
- หจช. ร.5 น.8.1/165 ห้ามราษฎรฝังศพเผาศพที่วัดพลับพลาไชย (31 พฤษภาคม ร.ศ.117- 21 พฤศจิกายน ร.ศ.118)
- หจช. ร.5 น.8.1/183 ให้กองตระเวนแนะนำสั่งสอนราษฎรให้ประพฤติกริยาเรียบร้อยเมื่อเวลาเสด็จ พระราชดำเนิน (13 สิงหาคม-6 ธันวาคม ร.ศ.118)

- หจช. ร.5 น.8.1/193 ขออนุญาตใช้ไฟฟ้าตามถนนที่ยังไม่มี (30 พฤศจิกายน-9กุมภาพันธ์ ร.ศ.118)
- หจช. ร.5 น.8.1/199 ผู้ร้ายถนนวรจักรชุกชุมขอให้ไปลิศรักษาให้กวดขัน และสิ่งซึ่งว่างไปมีโรงแถวให้ประกาศบังคับทำรั้ว และให้บริติคไฟตามถนน (2 มิถุนายน-27 สิงหาคม ร.ศ.119)
- หจช. ร.5 น.8.1/201สั่งให้พระยาอินทราธิบตีตรวจนับคนที่ตลาดนางเลิ้งจะมีสักเท่าใด (31 สิงหาคม-ตุลาคม ร.ศ.119)
- หจช. ร.5 น.8.1/212 ผู้ร้ายที่ถนนอนุกรมชุกชุมให้จัดการรักษาให้แข็งแรง (5-9 ธันวาคม ร.ศ.120)
- หจช. ร.5 น.8.1/217 พระภิกษุธรรมชาตจาจารย์เฝ้าศพนายทองที่วัดสัมเกลียงติดประกาศด้วยกระทรวงธรรมการได้มีต่อว่าไปแล้ว (16-30 พฤษภาคม ร.ศ.120)
- หจช. ร.5 น.8.1/225 หารือจีนเลี้ยงชีพไม่ได้เที่ยวขอทานตามถนน ได้มีหนังสือไปยังกรมพยาบาลๆไม่ยอมจัดการ (11-19 สิงหาคม ร.ศ.121)
- หจช. ร.5 น.8.1/226 ราษฎรตำบลสำเพ็งร้องเรื่องราวว่าได้เรียรายสร้างเว็จถ่ายอุจจาระในตรอกอำมาเ่งเสร็จแล้วแต่ยังห้ามมิถึงไม่ (15-20 สิงหาคม ร.ศ.121)
- หจช. ร.5 น.8.1/248 ชี้แจงเรื่องได้ไปตรวจขุ่นที่ถนนหลวงซึ่งมีผลออกมาหายไปและได้จัดกองตระเวนไปรักษาขุ่น (13 พฤษภาคม-28 มีนาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.8.1/254 รายงานตึกแถวถนนทหารเรือยังว่างเปล่าอยู่ มีคนไปอาศัยอยู่ (1 สิงหาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.8.1/255 ห้องแถวตึกหลวงวัดชนะสงครามยังว่างเปล่าอยู่ให้แจ้งในบัญชีสงมา 1 ฉบับเพื่อดำริจัดการต่อไป (1-7 สิงหาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.8.1/263 สะพานของหลวงที่ถนนสาทรชำรุดถึงกับมีเหตุแอ็กลิเด็นแก่ม้าซึ่งมีสเตอร์เกลแมนสารวัตรใหญ่ได้ขึ้นไปตรวจจนท้องที่ (8 มกราคม-4มีนาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.8.1/275 นายวันพลตระเวนนำขุ่น 3 ผล มายังโรงพักแจ้งว่าต้นข้างถนนหลวงแฉ้ว 4 แยกถนนวรจักรเห็นจวนสุกโปรดเกล้าฯให้ส่งกรมศุขาภิบาลแล้ว (23 พฤษภาคม-18 มีนาคม ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.8.1/278 กรมหลวงประจักษ์มีหนังสือว่ากองตระเวนห้ามไม่ให้จิวโรงจิวสนเสียง โรงบ้วนยี่ซุน ซึ่งวิวาทกันที่ถนนหลวงไม่ให้เล่นต่อไปมีกำหนด 6 เดือนนั้น ขอให้เล่นต่อไป (8 มิถุนายน-1 สิงหาคม ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.8.1/286 สะพานข้ามคลองรางเงินชำรุดน่ากลัวจะเป็นอันตรายแก่รถที่จะไปมาได้สั่งให้กรมศุขาภิบาลรีบซ่อมแล้ว (24 สิงหาคม-1 กันยายน ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.8.1/295 จินตัง จินจิว จินซีเก็บ ร้องขออนุญาตมีจิวหนึ่งโรงเล่นที่ตำบลศาลเจ้าเก่า 3 วันขอให้กองตระเวนไปรักษาป้องกันระงับเหตุด้วย (1-6 ตุลาคม ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.8.1/309 จิวซึ่งเล่นที่ถนนอัษฎางค์ หลังวังกรมหมื่นสรรพสารท ไม่มีผู้ขออนุญาตต่อกองตระเวน สอบถามได้ความว่าเป็นของเจ้าจอมมารดาสังวาล (5 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123)

- หจช. ร.5 น.8.1/312 เรื่องขอร่างวัลให้แก่ผู้รู้ภาษาต่างประเทศเจ้าพนักงานกรมกองตระเวน (20 กุมภาพันธ์ ร.ศ.123)
- หจช.ร.5 น.8.1/323 ผู้บังคับการกองตระเวน ว่า มีผู้ปลุกโรงรั้วและเพิงทั้งขยะโสโครกเข้ามาในเขตท้องที่ของกระทรวงนครบาล สั่งให้สอบสวนและรื้อถอนด้วย (14 พฤษภาคม ร.ศ.124- 8 พฤศจิกายน ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.8.1/331 กองตระเวนนำคนป่วยเป็นโรคติดยาฝิ่นและโรคเรื้อนส่งโรงพยาบาลๆไม่รับ (11-26 สิงหาคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.8.1/339 ตึกแถวของกรมหมื่นอดิศรอุดมเดชซึ่งตั้งอยู่ตำบลถนนมหาธาตุเก่าชำรุดเซเสียหายให้รื้อถอนแล้ว (4-27 ตุลาคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.8.1/340 หม่อมเจ้าหญิงปุก แจ้งว่าตำหนักของหม่อมเจ้าระเบียบชำรุดมากน่าจะล้มทับตำหนักหม่อมเจ้าหญิงปุก มีคำสั่งให้รื้อในกำหนด 15 วัน (13 ตุลาคม-26 พฤศจิกายน ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.8.1/341 ศาลาฉนวนทำน้ำตรงวัดโพธิ์ชำรุดมากน่าจะพังทลาย ขอพระดำริ (16-17 ตุลาคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.8.1/345 นายพันโทหม่อมเจ้าชื่นปลุกโรงคร่อมถนนพระพิพิธในการเล่นมหรสพโดยได้รับอนุญาตจากกรมศุขาภิบาล กองตระเวนห้ามปรามหาเชื้อฟุ้งไม่ (12-21 ธันวาคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.8.1/353 จินฮง จะทำการตัดจุกบุตร ที่ตำบลริมถนนพลับพลาไชย ขออนุญาตปลุกโรงรั้ว (15-16 มีนาคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.8.1/413 นายพัดมาแจ้งว่า นายพัดเดินตรวจขนุนริมถนนหลวงเห็นผลขนุนที่ปลุกร่วงลงมาแตกจึงนำมาส่ง (28 มีนาคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.8.1/461 มีจีนและไทยนอนอยู่ตามศาลาวัดจักรวรรดิ ควรห้าม (12 กันยายน ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.8.1/467 ห้องแถวกรมหมื่นนราตำบลถนนข้าวสารหน้าวัดชนะสงครามปล่อยไว้ทรุดโทรมเป็นที่น่ากลัวแก่อัคคีภัยและเป็นที่ย่ำอุจจาระด้วย (16 ธันวาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.8.1/472 หม่อมราชวงศ์สอนร้องทุกข์ว่า กองตระเวนจงใจเจตนาจับหาว่าตั้งโต๊ะเขียนหอยบนถนนแต่ร้านเดียว หากจับร้านอื่นล้วนหน้าไม่ (20-21 มกราคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.8.1/484 ตึกของพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงษ์ที่นายใหม่เช่าชำรุดเกรงจะหักพัง (8-18 เมษายน ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.8.1/513 โรงจิวหน้าศาลเจ้าพ่อเสือชำรุดเกรงจะเป็นอันตราย (8-14 สิงหาคม ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.8.1/515 ขอให้ห้ามการแต่งยุนิฟอมกองตระเวนเล่นการมโหรีศพ (27 สิงหาคม ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.8.1/525 เสนอรายงานเนรเทศจีนไทย ศาลตัดสินส่งไปหัวเมือง เด็กส่งไปยังเกาะสีชัง (2 ตุลาคม ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.8.1/543 จีนฉี่ ขอรับประกันตัวจีนเจียบุตรที่ต้องเนรเทศไปหัวเมืองนั้น (2-13 มกราคม ร.ศ.127)

- หจช. ร.5 น.8.6/1 ข้อบังคับกรมกองตระเวน 67 ข้อ (ร.ศ.109)
- หจช. ร.5 น.8.6/3 คำแปลรายงานกรมกองตระเวน รวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอก และแผนกรักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 117
- หจช. ร.5 น.8.6/5 คำแปลรายงานกรมกองตระเวนรวมทั้งแผนกชั้นใน ชั้นนอกและแผนกรักษาการทางรถไฟ ประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 118
- หจช. ร.5 น.8.6/8 รายงานความอาญาที่มีโทษเบาอันตราด้วยทรัพย์สมบัติ (1 เมษายน ร.ศ.118)
- หจช. ร.5 น.8.6/23 รายงานกรมกองตระเวนประจำปีรัตนโกสินทร์ศก 120
- หจช. ร.5 น.8.7/1 จัดตั้งเจ้าพนักงานกองสำรวจจีนขึ้นในกระทรวงนครบาล (16 เมษายน-9 กันยายน ร.ศ.121)
- หจช. ร.5 น.8.7/3 รายงานเรื่องความประพฤติจีน (17 มิถุนายน-15 พฤศจิกายน ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.8.7/5 ใ้ห้จัดการที่จะพิมพ์แปลกฎหมายลักษณะอาญาภาษาจีน (31 กรกฎาคม ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.8.7/8 ลายพระราชหัตถเลขาเรื่องหนังสือพิมพ์จีน (29 ธันวาคม -27 กุมภาพันธ์ ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.8.10/9 ขออนุญาตจุดพลุและดอกไม้ไฟ (5 กุมภาพันธ์-29 มีนาคม ร.ศ.128)
- หจช. ร.5 น.8.11/1 อนุญาตให้พระสรชาญพลไกรยกศพเข้ามาบ้านคอกโค (2-10 พฤศจิกายน ร.ศ.116)
- หจช. ร.5 น.8.11/7 ขุนคเชนทรามาตย์ขออนุญาตนำศพป่า ที่อยู่เมืองนนทบุรีมาปลงศพที่วัดสระเกศ (13-15 กุมภาพันธ์ ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.8.11/31นายพลตรีหลวงประชาเชษฐกิจขออนุญาตนำศพหลวงเทพเสนาสัสดีบิดาซึ่งถึงแก่กรรมอยู่ที่บ้านหน้าวัดมหารธรรมไปจัดการปลงศพที่ตำบลตลาดหน้าเมืองปราจีนบุรี (10-20 มกราคม ร.ศ.128)
- หจช. ร.5 น.8.13/16 อนุญาตให้เนรเทศจีนหลง จีนโป้ จีนอ๊ก จีนจิว ซึ่งเป็นคนทุจริตทำความชั่วร้ายออกไปยังเมืองจีน อย่าให้เข้ามาในพระราชอาณาเขตกรุงสยามอีกต่อไป (1 มีนาคม ร.ศ.124-11 เมษายน ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.8.13/27 ขออนุญาตเนรเทศจีนตันลิวจุงแสง ซึ่งต้องเนรเทศจากเมืองสิงคโปร์และพยายามกระทำการลักทรัพย์อีก (4-13 ตุลาคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/32 เพลงใหม่ที่ริมถนนเจริญกรุงในตำบลสามแยก (19 พฤศจิกายน-8 ธันวาคม ร.ศ.117)
- หจช. ร.5 น.22/35 เสนาบดีกระทรวงนครบาลห้ามไม่ให้ผู้หนึ่งผู้ใดปลูกโรงเรือนอันกำบังด้วยจากหรือแผงไม้ในที่เพลงใหม่ศาลเจ้าใหม่ตำบลสำเพ็ง (30 มกราคม ร.ศ.117)
- หจช. ร.5 น.22/37 ที่บ่อนนางเล็งกลัวเพลงใหม่ให้คิดตั้งโรงโปลิศและให้มีสื่อบดับเพลงได้สั่งให้ชูดบ่อด้วย (7-29 มีนาคม ร.ศ.118)

- หจช. ร.5 น.22/72 เพลงใหม่ที่ถนนพหลโยธินได้เรียกเอาเงินค่าอาญาเพลงที่ต่อมาสี่แยกต้นเพลิงแจ้งว่า
ทรัพย์สินสมบัติต้องเพลิงไหม้หมดไม่มีเงินจะให้และสั่งให้งดการเรียกค่าอาญาเพลิงต่อไป
(17 เมษายน-20 มิถุนายน ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.22/75 มีคำลือว่าเพลิงจะไหม้ที่ตำบลเสาชิงช้าให้ตรวจระวังป้องกันอย่าให้เป็นขึ้นได้
(9-14 พฤษภาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.22/79 เพลงใหม่ที่ตำบลตลาดน้อย สอบสวนได้ความว่าเพลิงไหม้ที่บ้านนายกุ่ยเป็นคน
เลี้ยงสุกรได้จัดฟองนายกุ่ยฐานเล่นเล่อแล้ว (27 มิถุนายน-2 กรกฎาคม ร.ศ.122)
- หจช. ร.5 น.22/110 เพลงใหม่ที่ตึกพระคลังข้างที่ซึ่งมีสเตอร์ฮอฟฟาเช่าอยู่ที่ตำบลสี่แยกพระยาศรี
(24 มีนาคม ร.ศ.122-22 เมษายน ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.22/136 ส่งประกาศว่าด้วยเพลิงไหม้ขึ้นที่ตำบลสี่แยกถนนวรจักรไปลงราชกิจจานุเบกษา
ศก 124 (28 เมษายน ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.22/142 เกิดเพลิงไหม้ที่โรงจีนซื้อขายยาฝิ่นตำบลบ่อนวัดสามจีนมีประกาศห้ามไม่ให้ปลูก
สร้างเรือนโรงในที่ริมคลองผดุง ณ ตำบลที่เพลิงไหม้ด้วย (19 กันยายน ร.ศ.124- 15
ธันวาคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/186 จีนห้าเอาน้ำมันปิโตรเลียมเทราดเอาเพลิงจุดไหม้ตึกจีนทองอยู่และผู้มีชื่อตำบล
สี่แยกถนนบำรุงเมือง ทูตจีนใช้ตายยังสืบจับเกี่ยวให้เจ้าของเรือ ผันตึกถ้าจะทำไหม้ให้เว้น
ถนนเดินเท้าตามที่กรมศุขาภิบาลกะแบบกำหนดไว้ (31 ธันวาคม - 29 มกราคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/189 เพลงไหม้หน้าวัดสัมพันธวงศร์รวมตึกเรือนรวม 372 ห้อง (7 มกราคม- 12
กุมภาพันธ์ ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/192 เพลงไหม้โรงแถวพระคลังข้างที่ตำบลสามเสนรวม 84 ห้อง ซึ่งอำแดงเหลียนเป็น
ต้นเพลิง ออกประกาศเสนาบดีกระทรวงนครบาล และประกาศพระบรมราชโองการบนจับ
ผู้ร้ายทั้งเพลิง 1,000 บาท และตักเตือนเจ้าพนักงานให้ระวังป้องกันที่จะเกิดเพลิงไหม้
(12-15 มกราคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/194 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่ห้องแถวตำบลในตรอกวัดตึกใกล้บ้านเลื่อนฤทธิ์ช่วยกันดับทัน
ได้ความว่าอำแดงมีคนหาเงินกับนายลอยผิวแกล้งเอาตะเกียงวางข้างมุ้งให้ไหม้ขึ้นยังไต่สวน
อยู่ (14-25 มกราคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/197 จับนายเจียมถือขวดน้ำมันคบสังกะสีพยายามลอบวางเพลิงทั้งที่ตำบลสะพานหัน
(15-25 มกราคม ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/201 สอบสวนเรื่องเพลิงไหม้ที่ห้องครัวของหมื่นทรงนคราปลัดว่าผู้ใดเป็นผู้วางเพลิง
(18 มกราคม ร.ศ.125-17 เมษายน ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/203 มีคนร้ายลอบทิ้งเพลิงที่บ้านอำแดงจันภรรยาหลวงอุปการตำบลตรอกตึกดินว่า
เป็นการปลั่งพลาตหรือเพลิงทิ้ง (21-22 มกราคม ร.ศ.125)

- หจช. ร.5 น.22/209 นายอ่องคนร้ายวางเพลิงในตรอกสวนผักกาดใกล้บ้านจิ้นล่าซ่า (28 มกราคม-14 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/213 มีผู้ร้ายวางเพลิงทั้งที่สวนพระยาศรีพิพัฒน์ตำบลปากคลองบางขุนนนท์และที่โรงแถวใกล้ตรอกสลับเบี่ยนถนนเยาวราช และโรงเงินเลี้ยงเปิดในสวน ตรอกหลังบ้านพระสุนทรการพิมล กับที่ห้องจิ้นยู่เซงตำบลหน้าวัดปทุมคงคา รวม 4 ราย ช่วยกันจับตัวได้นายผลัด จิ้นยู่เซง ส่งศาลไต่สวนแล้ว (8-16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/214 เกิดเพลิงไหม้ในครัวห้องตึกแถวซึ่งแขก เอ อี ฮูเซน เข้าอยู่รวมเพลิงไหม้ 199 ห้อง 50 หลัง (16 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125-20 มกราคม ร.ศ.128)
- หจช. ร.5 น.22/215 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่เรือนนายแถมตำบลหลังท่าคลากแอนกำปนี กองตระเวนและชาวบ้านช่วยกันดับได้ (18-23 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.22/233 รายงานโรงพักสำราญราษฎร์ คำให้การอำแดงผาด (18 เมษายน ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/262 เกิดเพลิงไหม้ห้องแถวพระคลังข้างที่ถนนเยาวราชกำลังไต่สวนอยู่ (16-17 กันยายน ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.22/265 เกิดเพลิงไหม้ที่ตึกแถวของบ้านพระยานรฤทธิ อำแดงเปลี่ยนหุงหาอาหารดับไฟไม่สนิทจึงเกิดเพลิงขึ้น (27 กันยายน ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/266 มีคนร้ายทิ้งเพลิงที่โรงแถวของพระคลังมหาสมบัติตรอกข้าวสาร (30 กันยายน-3 ตุลาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/269 เพลิงรูปตึกไหม้มั่งจิ้นเซงกั้งที่ห้องแถวตำบลถนนดาวช่างช่วยกันดับได้ (15-17 ตุลาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/274 มีไฟฟ้าวางเพลิงไหม้ขึ้นที่กองไม้ไผ่ข้างครัวนายปูนกับไหม้ที่ฝาตะและไม้พลึงติดกับพื้นดินไต้ถุนเรือนหลวงไกรกิตยานุการ ตำบลบ้านญวนริมคลองผดุง ช่วยกันดับได้ (14-17 ธันวาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/276 เกิดเพลิงไหม้ห้องแถวพระคลังข้างที่ถนนเยาวราช กองตระเวนกับชาวบ้านช่วยกันดับได้ (20-25 ตุลาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/278 เกิดเพลิงไหม้ขึ้นที่เรือนอำแดงจิ้นซึ่งอยู่ในที่สวนหลังห้องแถวถนนสามเสนเชิงสะพานเทเวศร์ เพลิงไหม้เด็กชายอายุ 7 เดือนขาดใจตาย ชาวบ้านช่วยกันดับเพลิงได้ (21-27 ธันวาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/284 เกิดเพลิงไหม้ที่บ้านอำแดงเจียกตำบลบ้านญวนสามเสนราษฎรชาวบ้านช่วยกันดับได้ (27 ธันวาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/287 เกิดเพลิงไหม้ที่บ้านพระยาบุรุษตำบลถนนสามเสน (27 ธันวาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/292 เกิดเพลิงไหม้ที่ครัวไฟเรือนนายแถมอำแดงไสตำบลบ้านญวนสามเสนหลังโบสถ์ฝรั่งรวม 4 หลัง (16-17 มกราคม ร.ศ.126)

- หจช. ร.5 น.22/295 จับตัวจีนเหลียงเอาไม้ขีดจุดน้ำมันปิโตรเลียม ซึ่งหกออยู่ในตึกแถวตำบลปากตรอก ถนนเยาวราช (20-23 มกราคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/311 เกิดเพลิงไหม้ที่มูลฝอยโรงบ่อนบ้านทวาย (5-7 มีนาคม ร.ศ.126)
- หจช. ร.5 น.22/329 คนร้ายทิ้งเพลิงที่ครัวไฟฟ้าห้องแถวพระคลังข้างที่ (19-22 ธันวาคม ร.ศ.127)
- หจช. ร.5 น.23/133 จีนมีชื่อตายที่ศาลาวัดจักรวรรดิ (6-8 มกราคม ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 น.23/150 พระยาอินทรา นายอิมสารวัตรแขวง ว่าจีนมีชื่อป่วยนอนตายที่โรงจิวได้สอบถามหาได้ความว่ามีผู้ใดกระทำความร้ายไม่ (17-25 มีนาคม ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 น.30/9 ยอดสำมะโนครัวอำเภอชั้นใน 25 ตำบลของกรุงเทพฯ (ร.ศ.128)
- หจช. ร.5 น.30/11 ยอดบัญชีสำมะโนครัวชาติจีนต่างๆในกรุงเทพฯจำนวนศก 128
- หจช. ร.5 น.33/1 จีนอึ้งยี่วิวาทกันที่ตำบลบางขวาง (26 มิถุนายน ร.ศ.108-9 กรกฎาคม ร.ศ.110)
- หจช. ร.5 น.33/11 คอเรศปอนเดนซ์เรื่องเงินห้างบ้านอึ้งเฮงงเด็กทำเรื่องถวายท่านคอมมิตตีขอรับพระราชทานโทษพวกอึ้งยี่ ซึ่งรับพระราชอาญาจำอยู่ ณ คุกตารางทั้งโทษส่งออกไปเมืองจีนด้วย (16 ธันวาคม-7 มีนาคม ร.ศ.109)
- หจช. ร.5 น.33/17 อึ้งยี่ในมณฑลกรุงเทพฯ (25 มิถุนายน ร.ศ.119-7 พฤษภาคม ร.ศ.117)
- หจช. ร.5 น.33/19 จีนอึ้งยี่กักต่างๆกลับจากแห่เจ้าไปประชุมกันที่ตรอกวัดพลับพลาไชย จีนอึ้งยี่กักตัววงษ์กับกักขิวลิกก็เกิดวิวาทกัน (29 เมษายน-6 พฤศจิกายน ร.ศ.113)
- หจช. ร.5 น.33/32 จีนตั้งไซ้ จีนเฮง จีนสง จีนเก้า อึ้งยี่ก่งซึ้งฮอก คั้นได้ป็นโก แลกันหย่น ได้ที่ตัวจีนตั้งไซ้เป็นคนในบังคับฝรั่งเศสได้นำตัวส่งกงสุลแล้ว (9 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114-พฤษภาคม ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 น.33/33 พวกจีนอึ้งยี่กวางตั้งวิวาทกันที่ตำบลถนนบางรัก (8 มีนาคม ร.ศ.114-22 สิงหาคม ร.ศ.116)
- หจช. ร.5 น.33/43 พวกจีนอึ้งยี่ออกขู่กรรโชกกลุ่มรุมพันทางตีจีนจันทองแลพวกจีนขายยาจอดเรือหน้าวัดบพิตรพิมุขแล้วแย่งชิงเอาเงิน (29 กันยายน ร.ศ.115-21 มีนาคม ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 น.33/61 จีนอึ้งยี่ไหลล่าที่ศาลเจ้าอาเนียงกงและที่หลังวัดเล่งเน่ยยี่ (28 กรกฎาคม ร.ศ.121-18 สิงหาคม ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.33/63 อึ้งยี่ไหลล่าที่ศาลเจ้าอาเนียงกงและที่หลังวัดเล่งเน่ยยี่ (28 กรกฎาคม ร.ศ.121-18 สิงหาคม ร.ศ.123)
- หจช. ร.5 น.33/69 จับพวกจีนอึ้งยี่ฮักไซ้หื้อเครื่องหมายสำหรับอึ้งยี่มาเข้ากระบวนแห่ไล่ชิงช้านั้น มีคำสั่งให้กองตระเวนจัดการฟ่องให้ศาลพิจารณาลงโทษจำเลยตามพระราชบัญญัติต่อไป (2-5 มกราคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.33/70 คดีอึ้งยี่กักยวดลุ่มกือตำบลลาดน้อย (3 พฤศจิกายน-30 มกราคม ร.ศ.125)

- หจช. ร.5 น.33/71 จับเงินไหหลำซึ่งประชุมพวกอั้งยี่ตั้งกงซีขึ้นที่ตำบลลาดน้อยได้รวม 29 คน กับ บัญชีรายชื่อหนังสือสำคัญต่างๆเกี่ยวกับเงินจิว จินฟางตงคนในบังคับฝรั่งเศสด้วย (3 พฤศจิกายน- 8 กุมภาพันธ์ ร.ศ.125)
- หจช. ร.5 น.33/75 หลวงอิทธิพรประกาศจับเงินชุมนุมเข้าอั้งยี่ตำบลหน้าวัดเล่งเน่ยยี่ (16-19 สิงหาคม ร.ศ.121)
- หจช. ร.5 น.46.1/16 อำแดงเม้าถ่ายอุจจาระที่ถนนหน้าโรงโม่พลตระเวนจับตัวส่งมา (19 สิงหาคม- 6 กันยายน ร.ศ.109)
- หจช. ร.5 น.46.1/95 มีผู้เอาขยะมูลฝอยมาทิ้งที่ตำบลริมสะพานท่าพระ ขอให้พลตระเวนห้ามปราม และจับกุมด้วย (19 ตุลาคม-19 พฤศจิกายน ร.ศ.116)
- หจช. ร.5 น.46.1/109 ขอให้พลตระเวนสั่งห้ามเล่นว่าวในตำบลสนามหลวง (16 มีนาคม ร.ศ.119- 18 เมษายน ร.ศ.120)
- หจช. ร.5 น.46.3/3 นายหล่อบุตรหลวงโสภณชกกว่าสายป่านพันสายโทรศัพท์ขาด (1 มีนาคม ร.ศ. 108- 4 เมษายน ร.ศ.109)
- หจช. ร.5 น.46.3/108 ขอให้ส่งกองตระเวนห้ามปรามอย่าให้ราษฎรเล่นว่าวใกล้ชิดติดพันกับสายโทรเลขโทรศัพท์ต่อไปด้วย (5-13 มีนาคม ร.ศ.124)
- หจช. ร.5 น.46.4/4 กรมโยธาธิการ ขอประกาศกฎหมายและพระราชบัญญัติสำหรับถนนกับเดือน เรื่องที่นายถนนจับตัวเงินแดงอาบน้ำบนถนนด้วย (7-15 มิถุนายน ร.ศ.109)
- หจช. ร.5 น.47.1/5 เงินในเรือสิงคโปร์จุดพลุเสียงดังเหมือนปืนใหญ่มีพระบรมราชโองการตำรวจ (17-22 กุมภาพันธ์ ร.ศ.114)
- หจช. ร.5 บ.9/110 เลือกบุคคลรับราชการกองตระเวน (26 สิงหาคม ร.ศ.117)
- หจช. ร.5 ต.21/21 เรื่องเงินหยุดงาน (31 พฤษภาคม-24 มิถุนายน ร.ศ.129)
- หจช. ร.5 ต.22/15 เรื่องอุปทูตญี่ปุ่นร้องว่ามีผู้นำศพไปเผาที่วัดมหาพฤฒารามกลืนหมิ้นตลอดไปถึง สถานทูต (29 กันยายน-3 ตุลาคม ร.ศ.117)
- หจช. ร.5 ต.22/30 โปлицจับคนญี่ปุ่น (9 ธันวาคม-20 มกราคม ร.ศ.120)
- หจช. ร.5 ต.28/9 เรื่องพลตระเวนจับอุปทูตเยอรมันที่ถนนใหม่ (31 มกราคม-13 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 115)
- หจช. ร.5 ย.13/69 มีสเตอร์ลอซันโจทก์กล่าวโทษพระยาบรรณา หลวงแผลงสท้านกับพวกจำเลยเรื่อง ชัดอำนาจกองตระเวน (27-29 เมษายน ร.ศ.120)
- หจช. ร.5 ยธ.9/3 ชุตคลอง ถนน สะพาน เรื่องตัดถนนเยาวราช (27 มีนาคม ร.ศ.111-9 กรกฎาคม ร.ศ.119)
- หจช. ร.5 ยธ.9/8 ชุตคลอง ถนน สะพาน เรื่องราษฎรร้องทุกข์เรือที่ถูกตัดถนน และร่าง พระราชบัญญัติกำหนดว่าด้วยการจัดที่ทำถนน (26 กุมภาพันธ์ ร.ศ.113-30 พฤษภาคม ร.ศ. 114)

- หจช. ร.5 ยธ.9/79 ขยายถนนประตูสำราญราษฎร์ (8 มีนาคม ร.ศ.120-8 มิถุนายน ร.ศ.121)
- หจช. ร.5 รล.8.1ค/11 เรื่องตั้งพระราชประสงค์ต้นยางอินเดียรับเบอร์ (30 กันยายน-15 ตุลาคม ร.ศ.119)
- หจช. ร.5 รล.8.1ค/14 ต้นไม้ต่างๆที่กระทรวงมหาดไทยถวาย (8 เมษายน ร.ศ.120-2 ธันวาคม ร.ศ.127)
- หจช. มร.5 รล-พศ/14 เรื่องพระราชทานที่ดินและตึกแถวริมตรอกเจ็สัวเนียม แก่พระองค์เจ้าหญิงสุจิตราภรณ์ (25 มกราคม ร.ศ.115)
- หจช. ร.5 ศ.6/13 เรื่องการจัดที่ธรณีสงฆ์ให้เรียบร้อยตลอดถึงที่เผาศพฝังศพ (ร.ศ.109)
- หจช. ร.5 ศ.26/1 ขออนุญาตเผาศพและห้ามเผาศพ (8 เมษายน 120-5 กรกฎาคม ร.ศ.129)
- หจช. ร.6 น.4.1/24 ตรวจสอบการฝังศพที่วัดสิทธิ์ดาราม (21 กุมภาพันธ์-11 มีนาคม พ.ศ.2454)
- หจช. มร.6ม/1 สำเนา พระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กราบทูล รัชกาลที่ 6 (21 เมษายน ร.ศ.130)

หนังสือพิมพ์

- “พลตระเวรจับไม้เท้า” หนังสือพิมพ์สยามไมตรี วันที่ 22 มิถุนายน ร.ศ.116
- หนังสือพิมพ์สยามไมตรี วันที่ 13 กรกฎาคม ร.ศ.116
- “จิ้นศิษะแตกนำพลตระเวรไปโรงพัก” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 21 มกราคม ร.ศ.118
- “ถนนไม่มีพลตระเวร” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 16 มีนาคม ร.ศ.118
- “ตลาดนางเลิ้ง” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 21 มีนาคม ร.ศ.118
- “เปลี่ยนชื่อตรอกให้งาม” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 6 เมษายน ร.ศ.118
- “ขอเปลี่ยนชื่อตรอกให้งาม,” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 28 พฤษภาคม ร.ศ.118
- “ไม่กรุณาแก้ส้วมผู้ยากปราศจากความอาย” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.118
- หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 2 มิถุนายน ร.ศ.118
- “เมื่อไรหนอ” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 21 มิถุนายน ร.ศ.118
- “พลตระเวนกลัวมืด” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 23 มิถุนายน ร.ศ.118
- “เมื่อไรหนอ” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 1 กรกฎาคม ร.ศ.118
- “อยากให้มีถนน” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 4 กรกฎาคม ร.ศ.118
- “สบายแก่คนที่จะไปจรูระ” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 27 กรกฎาคม ร.ศ.118
- “สยามแลหนังสือสัญญากับนาๆประเทศ” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันเสาร์ที่ 21 ตุลาคม ร.ศ.118
- หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันจันทร์ที่ 23 ตุลาคม ร.ศ.118

- “เดชบุญกองรักษาช่วย” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 28 ตุลาคม ร.ศ.118
- “มีอำนาจเพราะสวมฟอม” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 1 พฤศจิกายน ร.ศ.118
- “เมื่อไรหนอ” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 2 พฤศจิกายน ร.ศ.118
- “พลตระเวรไม่ต้องถูระจะว่า” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 14 พฤศจิกายน ร.ศ.118
- “พลตระเวรถูกปาหน้าบวม” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 11 ธันวาคม ร.ศ.118
- “คนร้ายชุมเพราะไม่มีโคม” หนังสือพิมพ์บางกอกสมัย วันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ.118

หนังสือและบทความ

- กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2537.
- กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 3. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2537.
- กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2537.
- กฎหมายตราสามดวง. เล่ม 5. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2537.
- กฎหมายรัชกาลที่ 5. เล่ม 1 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย จิตติ ดิงศภัทย์. กรุงเทพฯ: สำนัก
ราชเลขาธิการ, 2541.
- กฎหมายรัชกาลที่ 5. เล่ม 5 พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาย จิตติ ดิงศภัทย์. กรุงเทพฯ: สำนัก
ราชเลขาธิการ, 2541.
- กรมศิลปากร. จดหมายเหตุการณ์อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์. จัดพิมพ์เนื่องในการสมโภชกรุง
รัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2525.
- กรมศิลปากร. ตำราธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยา กับพระวิจารณ์ของสมเด็จพระยา
ดำรงราชานุภาพ. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2539.
- กรมศิลปากร. เอกสารครอว์ฟอร์ด. แปลโดย ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์
การศาสนา, 2515.
- กรมสนธิสัญญาและกฎหมาย กระทรวงการต่างประเทศ. สนธิสัญญาและความตกลงทวิภาคีระหว่าง
ประเทศไทยกับต่างประเทศ. เล่ม 1 พ.ศ.2160-2432. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2511.
- กรรมการ จุฑามาต สุมาลี. ยะวา-ชวา ในบางกอก. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย
และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.
- กรรมการ ต้นประเสริฐ, แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย, พลวัฒน์ ประพัฒน์ทอง และ สวนีย์ วิเศษพันธุ์. 90 ปี
มูลนิธิป่อเต็กตึ๊งบนเส้นทางประวัติศาสตร์สังคมไทย: ประวัติศาสตร์จากคำบอกเล่า.
กรุงเทพฯ: บริษัท ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, 2543.
- กวีนิพนธ์. “นิราศชมตลาด”, ใน กวีสยามนำเที่ยวกรุงเทพฯ. สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ.
กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

- กาญจนาคพันธุ์. กรุงเทพฯเมื่อวานนี้. กรุงเทพฯ: สารคดี, 2545.
- กาญจนาคพันธุ์. คิดถึง...ขอเขียน ชุดใหม่. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: มุลินีขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์), 2542.
- กาญจนาคพันธุ์ และ นายตำรา ณ เมืองใต้. เล่าเรื่องขุนช้างขุนแผน. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2545.
- กิตติ ต้นไทย. “คลอไปกับระบบเศรษฐกิจของไทย พ.ศ.2367-2453”, ใน ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย จนถึง พ.ศ.2484. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2527.
- เกื้อกุล ยืนยงอนันต์. การพัฒนาการคมนาคมทางบกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: หน่วยงานศึกษานิตะศกั กรมการฝึกหัดครู, 2520.
- โคลงสุภาพิตเจ้านาย. พระราชนิพนธ์และพระนิพนธ์ทรงเมื่อในรัชกาลที่ 5. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลโท พระยาสุรเสนา (กลิ่น แสง-ชูโต). พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2463.
- จารุวรรณ โล่ห์วีระ และ ญอง บัฟฟี. “บ้านครัว อดีตอันรุ่งโรจน์หรืออนาคตจะดับสูญ,” ศิลปวัฒนธรรม 13, 10 (สิงหาคม 2535): 176-186.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ.1171-1173. มุลินีพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์ในวันพระราชสมภพครบ 202 ปี 24 กุมภาพันธ์ 2513. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ, 2513.
- จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3. เล่ม 5. กรุงเทพฯ: สหประชาพาณิชย์, 2530.
- จอห์นสตัน, เดวิด บรูซ. สังคมชนบทและภาคเศรษฐกิจข้าวของไทย พ.ศ.2423-2473. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และ มุลินีโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2530.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขาในรัชกาลที่ 5 เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายูรวม 4 คราว. พิมพ์เนื่องในโอกาสปิยมหาราชานุสรณ์ พุทธศักราช 2550. กรุงเทพฯ: สมาคมนิสิตเก่าจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2550.
- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงในวันตรงกับเสด็จสวรรคต 23 ตุลาคม พ.ศ.2470. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒนากร, 2470.
- ชัย เรื่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทย สมัย พ.ศ.2352-2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศิลปบรรณาการ, 2545.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ กัญฉิกา ศรีอุดม. “พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว-เซอร์จอห์น เบาริง-การค้าเสรี และ “ระเบียบใหม่” ของโลกเก่า”, ใน ราชอาณาจักร และราชรัฐสยาม.

กรุงเทพฯ: มุลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2547.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค) (เจ้าคุณกรมท่า). พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาย เทอด บุนนาค. กรุงเทพฯ: เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรสศึกษาการพิมพ์, 2522.

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุม์ เจริญเมือง. เมืองในสังคมไทย กำเนิด พัฒนาการ และแนวโน้ม. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2542.

ดุขฎิ ทายตะคุ. วิวัฒนาการกรุงรัตนโกสินทร์: การศึกษาเพื่อเสนอแนะแนวทางการใช้ที่ดินในอนาคต. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. “ประชุมพงศาวดารภาคที่ 26 เรื่อง อธิบายเรื่องตำนานวังเก่า”, ใน ประชุมพงศาวดาร. เล่ม 15. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2507.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. ตำนานวังหน้า. กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2553.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า, 2539.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. “นิทานที่ 15 เรื่องอั้งยี่”, ใน นิทานโบราณคดี. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ, 2511.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2546.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

ตำรงราชานุกาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ. “รายงานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำรงราชานุกาพ และงานทางปกครองของพระองค์. พระนคร: โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น กรมมหาดไทย, 2505.

เตช บุนนาค. การปกครองระบบเทศาภิบาลของประเทศสยาม พ.ศ.2435-2458. แปลจาก Provincial Administration of Siam 1892-1915: The Ministry of Interior under Prince Damrong Rajanubhab โดย ภรณ์ กาญจนัษฐิติ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “ความพยายามของเจ้านายในการลงทุนทางเศรษฐกิจ: ศึกษาเฉพาะกรณีพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยานราธิปประพันธ์พงศ์,” ธรรมศาสตร์ 9,1 (กรกฎาคม-กันยายน 2522): 99-119.

ทวีศิลป์ สืบวัฒนะ. “การลงทุนทางธุรกิจของเจ้านายไทย: สภาพทางเศรษฐกิจที่เปิดโอกาสให้มีการลงทุน,” รวมบทความประวัติศาสตร์ 5 (มิถุนายน 2525).

- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2545.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2521.
- เทียนวรรณ. รวมงานเขียนของเทียนวรรณ. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2544.
- ธิดา สารยา. ราษฎรในครรถ้องแห่งความเจริญของสยาม. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2540.
- ธีรบุล จัตตารีส. “ประวัติกับต้นเบ็ดเตล็ด”, ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท. ซี เอช. พอร์ดี. พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510.
- นรินทร์เทวี, กรมหลวง. จดหมายเหตุทรงจำของพระเจ้าไปยกาเธอ กรมหลวงนรินทร์เทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ.1129-1182. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2546.
- นภนาท อนุพงศ์พัฒน์. “ประวัติศาสตร์ความตายและความเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ต่อชีวิตในสังคมไทย”, ใน วัฒนธรรม ความตาย กับวาระสุดท้ายของชีวิต: คู่มือเรียนรู้มิติสังคมของการดูแลผู้ป่วยระยะสุดท้าย. โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ, 2550.
- นอร์แมน, เฮนรี. “ชีวิตความเป็นอยู่และการเมืองการปกครองของชาวตะวันออกไกลตอนประเทศสยาม”, แปลจาก The Peoples and Politics of the Far East, Travel and Studies in British, French, Spanish, and Portuguese Colonies, Siberia, China, Japan, Korea, Siam, and Malaya โดย พรพรรณ ทองตัน ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์. ชุดที่ 4. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541.
- นายบุศย์. “นิราศชมตลาดสำเพ็ง”, ใน กวีสยามนำเที่ยวกรุงเทพฯ. สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- นิจ หิณชิระนันท์ และคนอื่นๆ. “ถนนวิวัฒนาการในรอบ 200 ปี”, ใน บทย่องานวิจัยในงานสัมมนาทางวิชาการ ในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ 200 ปี ณ ห้องประชุมสารนิเทศ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย วันที่ 21-22 มิถุนายน 2525. กรุงเทพฯ: ฝ่ายวิจัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี, 2525.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2529.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ: ว่าด้วยการศึกษาประวัติศาสตร์-วรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แพรวสำนักพิมพ์, 2543.
- นิตี เอียวศรีวงศ์. “วัฒนธรรมเมือง”, ใน วัฒนธรรมเมือง: ว่าด้วยชุมชนเมืองและการเปลี่ยนแปลงในกรุงเทพฯ และปริมณฑล. สรุปลักษณ์ทางวิชาการที่ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัย

- ศิลปากร 7-8 กรกฎาคม 2537. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี และคนอื่นๆ. องค์ประกอบทางกายภาพกรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.
- บ๊อค, คาร์ล. ท่องถิ่นสยามยุคพระพุทธเจ้าหลวง. แปลจาก Temple and Elephants โดย เสฐียร พันธีรชัย และอัมพร ทีชะระ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ศิลปวัฒนธรรม, 2529.
- แบรดเลย์, แดนปีช. อักษรวิธานศรับท์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2514.
- ประจวบ กิริติบุตร. “ประวัติตำรวจนครบาลไทย”, ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พลตำรวจโท ประจวบ กิริติบุตร. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, 2514.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2394-2404. พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ.2405-2411. พิมพ์ถวายในงานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์ อินทโชตเถระ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2511.
- ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 1) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.
- ประชุมพระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงบริหารราชการแผ่นดิน ภาคที่ 3 (ตอนที่ 2) ระหว่างพุทธศักราช 2434 ถึงพุทธศักราช 2453. พระนคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513.
- ปาลเลกัวซ์, ฌ็อง-บัพติสต์. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร พิมพ์ครั้งที่ 3. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ศรีปัญญา, 2549.
- ปรานี วงษ์เทศ. พิธีกรรมเกี่ยวกับการตายในประเทศไทย. พิมพ์เนื่องในนิทรรศการเรื่อง “ประเพณีเกี่ยวกับชีวิต” ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร มหาวิทยาลัยศิลปากร. ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์, 2534.
- ปิยนิชฐ์ หงษ์ทอง. สยามสนุกข่าว. นนทบุรี: สำนักพิมพ์กัญญา, 2531.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร. “การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453”, ใน ยุโรปกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว: โอกาสความขัดแย้ง และการเปลี่ยนแปลง เล่ม 2 ยุโรป: การเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้าง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2543.
- ผาสุก พงษ์ไพจิตร และ คริส เบเคอร์. เศรษฐกิจการเมืองไทยสมัยกรุงเทพฯ. เชียงใหม่: สำนักพิมพ์ตรีสวี (ซิลค์เวอร์มบุคส์), 2539.
- ผุสดี จันทวิมล. เวียดนามในเมืองไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2541.

- มุสตี ทิพทัส. บ้านในกรุงรัตนโกสินทร์. เล่ม 1 รัชกาลที่ 1-3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2545.
- พ.เนตรรังษี. เด็กบ้านสวน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2543.
- พงษ์ศักดิ์ ไพรอังกูร. “พระบารมีแห่ง”สยามมกุฎราชกุมารี” ฟื้นฟูวิญญาน-คืนชีวิต “คลองแสนแสบ” ถึงเวลาแล้วที่คนกรุงเทพฯต้อง “หันหน้าเข้าหาคลอง”, ศิลปวัฒนธรรม 16, 2 (ธันวาคม 2537): 76-86.
- พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542. พิมพ์ครั้งที่ 1 พุทธศักราช 2546 กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, 2546.
- พรณี บัวเล็ก. กุ๊ลากรถกับประวัติศาสตร์แรงงานไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2542.
- พอพันธ์ อูยานนท์. “สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์กับบทบาทการลงทุนทางธุรกิจ”, ใน การต่อสู้ของทุนไทย. เล่ม 2. ผาสุก พงษ์ไพจิตร, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- พิมพ์ประไพ พิศาลบุตร. “ร่มธง” กับ “ผูกปี้”, ใน ดูจนาวากกลางมหาสมุทร. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์, 2542.
- ฟอร์ตี, เซซิล เฮเบอร์. “A Short Account of the Life of C.H. Forty,” ใน หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พ.ต.ท.ซี. เอช. ฟอร์ตี. พระนคร: โรงพิมพ์สว่างศิลป์, 2510.
- มนฤทัย ไชยวิเศษ. ประวัติศาสตร์สังคม-ว่าด้วยสังคมและเครื่องสุขภัณฑ์ในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.
- มัลลอค, ดี.อี. “ประเทศสยาม: ข้อสังเกตทั่วไปในเรื่องผลผลิต โดยเฉพาะเรื่องสินค้าเข้าและสินค้าออก รวมทั้งแนวทางดำเนินธุรกิจการค้ากับชาวสยาม”, แปลจาก Siam: Some General Remarks on Its Imports and the Mode of Transacting Business of the People โดย เสาวลักษณ์ กิษานนท์ ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์. ชุดที่ 3. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2538.
- แม็กซ์เวลล์, ซอมเมอร์วิลล์. สยามริมฝั่งเจ้าพระยา. แปลโดย ศุภรัตน์ ธาราคักดี. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2544.
- ยัง, เออร์เนสต์. “มองสยาม”, แปลจาก “Peeps at Many Lands: Siam” โดย ศุภรัตน์ ธาราคักดี ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์. ชุดที่ 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2535.
- รอย, เอ็ดเวิร์ด แวน (Edward Van Roy). “จากผืนน้ำสู่แผ่นดิน จากตรอกเล็กสู่ถนนใหญ่: คลองถนน ซอย สะพาน และการขนส่งในสำเพ็ง”, แปลโดย วราภรณ์ จิวชัยศักดิ์ ใน สำเพ็ง ประวัติศาสตร์ชุมชนชาวจีนในกรุงเทพฯ. จัดพิมพ์เนื่องในวโรกาสเฉลิมฉลอง 50 พรรษา สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ปีพุทธศักราช 2548. กรุงเทพฯ: ศูนย์จีนศึกษา สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548.
- ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 2 จ.ศ.1237. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2540.

ราชกิจจานุเบกษา. เล่ม 4 จ.ศ.1239. พิมพ์ครั้งที่ 2. นนทบุรี: ต้นฉบับ, 2540.

เร วูด, วิลเลียม อัลเฟรด. “สยามในทรรศนะของกงสุลอังกฤษ”, แปลจาก Consul in Paradise โดย ศุภรัตน์ ธาราศักดิ์ ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์. ชุดที่ 5. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2554.

ลอสัน, อิริก เซน เย. ธรรมเนียมราชการกรมกองตระเวน. แปลโดย นาย โส เทียน หลุยส์ ปลัดกรมสรรพากร. ไม่ปรากฏที่พิมพ์: ไม่ปรากฏปีพิมพ์.

วรพงศ์พิพัฒน์, เจ้าพระยา. “ประวัติเจ้าคุณพ่อ”, ใน พระราชหัตถเลขาพระราชทานเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์และประวัติเจ้าคุณพ่อ. ที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเรียบ สนิทวงศ์. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตรีธรรมสาร, 2526.

วรศักดิ์ มหัทธโนบล. “วัฒนธรรมจีนในสยาม: ความเคลื่อนไหวและความเปลี่ยนแปลงระหว่าง 1851-1910,” ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอาเซียน สมัยที่สอง ทำเรื่องชานโถว ค.ศ.1860-1949 (พ.ศ.2403-2492). กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์ และ สุภางค์ จันทวานิช. “ชาวแต่จิวในสภาพสังคมไทยสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้น”, ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอาเซียน สมัยที่หนึ่ง ทำเรื่องจางหลิน (2310-2393). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2534.

วารุณี ไอสถารมย์ และ อัญชลี สุสายัณห์. “กบฏไพร่สมัยพระเพทราชา”, ใน รวมบทความวิชาการของอาจารย์อัญชลี สุสายัณห์. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพนางสาวอัญชลี สุสายัณห์ กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2545.

วิจิตรมาตรา, ขุน. 80ปี ในชีวิตข้าพเจ้า. ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพขุนวิจิตรมาตรา (สง่า กาญจนาคพันธุ์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตการพิมพ์, 2523.

วินัย พงศ์ศรีเพียร และคนอื่นๆ. 230 ปี ศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย 100 เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, 2556.

วิลเลียม, เจ้าชายแห่งสวีเดน. ดินแดนแห่งแสงตะวัน. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, 2542.

คันสนีย์ วีระศิลป์ชัย. ย่านการค้า “ตะวันตก” แห่งแรกของกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2547.

ศิริชัย นฤมิตรราชการ. สะพานเก่ากรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ: สยามสมาคม, 2520.

ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. “การควบคุมชาวจีนในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ก่อนการปฏิรูปการปกครอง 2325-2435”, ใน ชาวจีนแต่จิวในประเทศไทยและในภูมิภาคอาเซียน สมัยที่หนึ่ง ทำเรื่องจางหลิน (พ.ศ.2325-2393). กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2539.

ส.พลายน้อย. “นำเรื่องนิราศชมตลาด ของกวีนิพนธ์”, ใน กวีสยามนำเที่ยวกรุงเทพฯ. สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: มติชน, 2545.

- สมคิด จิระทัศน์กุล. รู้เรื่องวัด โบสถ์ วิหาร เจดีย์ พุทธสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส, 2554.
- สมชาติ จิ่งสิริอารักษ์. สถาปัตยกรรมตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4-พ.ศ.2480. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553.
- สกินเนอร์, วิลเลียม ยอร์ช. สังคมจีนในประเทศไทย: ประวัติศาสตร์เชิงวิเคราะห์. แปลโดย พรรณี ฉัตรพลรักษ์ และคนอื่นๆ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2529.
- สมิท, ชามูเอล เจ. จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม 3 จ.ศ.1246 พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2549.
- สมิท, ชามูเอล เจ. จดหมายเหตุสยามไสมย. เล่ม 4 จ.ศ.1247 พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2551.
- สายชล สัตยานุรักษ์. พุทธศาสนากับแนวคิดการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ.2325-2352). กรุงเทพฯ: มติชน, 2546.
- สารบัญชี่ส่วนที่ 2 คือราชฎรในจังหวัด ถนนแลตรอก สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์
กรุงเทพฯมหนคร. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, 2541.
- สารบัญชี่ส่วนที่ 3 คือราชฎรในจังหวัด บ้านหมุ่ แลล่าน้ำ สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์.
กรุงเทพฯมหนคร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บ้านปลัดเล, จ.ศ.1245.
- สารบัญชี่ส่วนที่ 4 คือราชฎรในจังหวัด คู และคลอง ลำปะโตรง สำหรับเจ้าพนักงานกรมไปรษณีย์.
กรุงเทพฯมหนคร. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บ้านปลัดเล, จ.ศ.1245.
- สิทธิเทพ เอกสิทธิพงษ์. กบฎจีนจน บนถนนพลับพลาไชย. กรุงเทพฯ: มติชน, 2555.
- สิริลักษณ์ ศักดิ์เกรียงไกร. ต้นกำเนิดของชนชั้นนายทุนในประเทศไทย (พ.ศ.2398-2453). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. กรุงเทพฯมาจากไหน?. พิมพ์ครั้งแรก. กรุงเทพฯ: มติชน, 2548.
- สุวรรณ สุวรรณเวช. ประวัติและวัฒนาการของตำรวจไทย. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, 2532.
- เสฐียรโกเศศ. พื้นความหลัง. เล่ม 1. กรุงเทพฯ: เทียนวรรณ, 2529.
- เสฐียรโกเศศ. พื้นความหลัง. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เทียนวรรณ, 2531.
- เสฐียรโกเศศ. พื้นความหลัง. เล่ม 1 พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: ศยาม, 2547.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 12 ร.ศ.108-109. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 13 ร.ศ.110-111. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.

- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 14 ร.ศ.112-113. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 15 ร.ศ.114-115. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 16 ร.ศ.116-117. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 17 ร.ศ.118-119. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 19 ร.ศ.122-123. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.
- เสถียร ลายลักษณ์ และคนอื่นๆ. ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม 21 ร.ศ.125-126. พระนคร: โรงพิมพ์ เดลิเมต์, 2478.
- หนังสือจดหมายเหตุ The Bangkok Recorder. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพ นายสมหมาย สุนทรกุล. ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2536.
- หนังสือที่ระลึกสมเด็จพะเทพรัตนราชสุดา สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดพระอนุสาวรีย์ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากฤษณาภิรมย์ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ และ ทรงเปิดอาคารที่ทำการกองบัญชาการตำรวจนครบาล หลังใหม่ ณ ว่างปารุสกวัน. กรุงเทพฯ: กองบัญชาการตำรวจนครบาล, 2535.
- ออกัสตัส, ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์. “บันทึกรายวันความเป็นอยู่ในกรุงสยาม”, ใน รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์. ชุดที่ 1. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2539.
- อคิน รพีพัฒน์, หม่อมราชวงศ์. สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์: พ.ศ.2325-2416. แปลโดย หม่อมราชวงศ์ ประกายทอง ศิริสุข. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2521.
- อดิศร หมวกพิมาย. “การใช้ที่ดินในเขตกรุงเทพฯและปริมณฑลก่อนปี พ.ศ.2325,” วารสารธรรมศาสตร์ 21, 1 (มกราคม-เมษายน,2538): 7-45.
- อธิบายแผนทีฉบับพระนครศรีอยุธยา กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์ ฉบับชำระครั้งที่ 2 และภูมิสถานกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: ต้นฉบับ, 2550.
- อัญชลี สุสายัณห์. โพธิ์สมัย ร.5 ความเปลี่ยนแปลงของระบบโพธิ์และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และมูลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 2546.
- อาคม พัตถิยะ และ นิธิ เอียวศรีวงศ์. ศรีธรรมเทพนคร: รวมความเรียงว่าด้วยประวัติศาสตร์อยุธยาตอนต้น. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, 2527.

อานุกาพย์ไตรภพ, พลตรี พระยา. “พระมหานครกรุงเทพฯในความทรงจำของคนอายุเจ็ดสิบ”, ใน อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี พระยาอานุกาพย์ไตรภพ (จ๋ารัส เทพหัสดิน ณ อยุธยา). ไม่ปรากฏที่พิมพ์, 2504.

อุดมสมบัติ, หลวง. จดหมายเหตุหลวงอุดมสมบัติ. นครหลวงกรุงเทพธนบุรี: โรงพิมพ์พระจันทร์, 2515.

อุทิศ จีนิพนธ์สกุล. วิวัฒนาการเศรษฐกิจวัดไทย. นนทบุรี: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2528.

ฮอง, ลิซ่า. “สิทธิสภาพนอกอาณาเขตในกรุงเทพฯ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 1868-1910 เสียงที่ไม่ประสานของลัทธิสากลนิยมกึ่งเมืองขึ้น”, แปลจาก “Extraterritoriality in Bangkok in the Reign of King Chulalongkorn, 1868-1910: The Cacophonies of Semi-Colonial Cosmopolitan,” พิมพ์ใน Itinerario: European Journal of Overseas History 27,2 (2003): 125-146 โดย วารุณี โอสถารมย์ ใน ตะวันตกในตะวันออกสังคมไทยสมัยรัชกาลที่ห้าถึงปัจจุบัน. เอกสารประกอบการสัมมนา เฉลิมพระเกียรติครบรอบ 150 ปี พระราชสมภพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2547.

ฮอลล์, ดี.จี.อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร. เล่ม 2 แปลจาก A History of South-East Asia โดย ท่านผู้หญิงวรณัญญา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่นๆ กรุงเทพฯ: มูลนิธิโตโยต้าแห่งประเทศไทย และมูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2549.

วิทยานิพนธ์

จิรวัดน์ แสงทอง. “ชีวิตประจำวันของชาวสยามในกรุงเทพฯ พ.ศ.2426-2475”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

ชลลดา วัฒนศิริ. “พระคลังข้างที่กับการลงทุนทางธุรกิจในประเทศ พ.ศ.2433-2475”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

ณัฐยา อัครพงษ์อนันต์. “บ่อนเบี้ยในสังคมไทย พ.ศ.2367-2460: การศึกษาเชิงสังคมวัฒนธรรม”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

ดรรรัตน์ เมตตาริกานนท์. “โสเภณีกับนโยบายของรัฐบาลไทย พ.ศ.2411-2503”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

ทวีศักดิ์ สุภาษา. “การจัดการและบทบาทของตำรวจในมณฑลกรุงเทพฯรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2520.

- นันทนา โชติเวทธารง. “โรงรับจำนำกับเศรษฐกิจและสังคมไทย พ.ศ.2438-2498”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528.
- นันทิยา สว่างวุฒิชธรรม. “การควบคุมกำลังคนในสมัยรัตนโกสินทร์ก่อนการจัดการเกณฑ์ทหาร พ.ศ. 2325-2448”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525.
- เปรมมา สัตยาวุฒิพงศ์. “แรงงานรับจ้างชาวจีนในกรุงเทพฯ ตั้งแต่ พ.ศ.2425-2492”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.
- พลกุล อังกินันท์. “บทบาทชาวจีนในประเทศไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”, วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษามหาบัณฑิต คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2514.
- พูนเกษ จันทกานนท์. “ประวัติความเป็นมาและการขยายตัวทางการค้าของชาวจีนในกรุงเทพมหานคร ระหว่าง พ.ศ.2398-2475”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2528.
- เยาวรัตน์ พุฒิมานรดีกุล. “การเปลี่ยนแปลงของกรุงเทพฯในช่วงรัชกาลที่ 5-7 และผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมต่อประชาชน”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- รสสุคนธ์ จรัสศรี. “บทบาทของข้าราชการชาวต่างประเทศในกรมตำรวจสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.
- วิทย์ พงศ์พินิตานนท์. “การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมใน “กรุงเทพฯ” สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น พ.ศ.2325-2411”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2532.
- วิภารัตน์ ดือออง. “พัฒนาการของกิจการไฟฟ้าในประเทศไทยระหว่างปี พ.ศ.2427-2488”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2534.
- วิวรรณ เทวชาลาอังกูร. “นโยบายของรัฐกับการตำรวจภูธร พ.ศ.2440-2465”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527.
- ศรศักดิ์ ชูสวัสดิ์. “ผูกปี: การจัดเก็บเงินค่าแรงแทนการเกณฑ์แรงงานจากคนจีนในสมัยรัตนโกสินทร์”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

- ศุภรัตน์ เลิศพาณิชย์กุล. “สมาคมลับอั้งยี่ในประเทศไทย พ.ศ.2367-2453”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษร ศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- สยามพร ทองสารี. “ผลกระทบจากการตัดถนนในกรุงเทพฯ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ.2411-2453: ศึกษาเฉพาะกรณีการตัดถนนในกำแพงพระนครด้านเหนือและด้านใต้พระนคร”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526.
- สาวิตรี ทัพพะสุต. “ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนชาวไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพฯ พ.ศ.2398-2453”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2527.
- สุภาภรณ์ จรัสพัฒน์. “ภาษีฝิ่นกับนโยบายด้านการคลังของรัฐบาลไทย พ.ศ.2367-2468”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523.
- อรทิพย์ เทสศิริ. “การถือครองที่ดินในประเทศไทย พ.ศ.2444-2475: ศึกษาเฉพาะกรณีมณฑลกรุงเทพฯ”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.
- อินทิดา ซาฮีร์. “เครือข่ายพ่อค้าผ้าชาวอินเดียในสังคมไทย ระหว่าง พ.ศ. 2400-2490”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2546.

เอกสารภาษาอังกฤษ

หนังสือและบทความ

- Akira, Suehiro. Capital Accumulation in Thailand 1855-1985. Chiang Mai: Silk Worm Books, 1996.
- Arnold, David. “Police and Colonial Control in South India,” Social Scientist 4,12 (July 1976): 8-15.
- Baker, Chris and Pasuk Phongpaichit. A History of Thailand. New York: Cambridge University Press, 2005.
- Chattopadhyay, Swati. Representing Calcutta: Modernity Nationalism, and the Colonial Uncanny. London: Routledge, 2006.
- Cobban, James L. “Geographic Notes on the first two centuries of Djakarta”, in Changing South-East Asia Cities: Reading on Urbanization. Yeung Y.M., (editor). Singapore: Oxford University Press, 1976.

- Dick, Howard W. Surabaya: City of Work a Socioeconomic History 1900-2000. Singapore: Singapore University Press, 2002.
- Doeppers, Daniel F. "The Development of Philippine Cities before 1900", in Changing South-East Asia Cities: Reading on Urbanization. Yeung Y.M. (editor). Singapore: Oxford University Press, 1976.
- Fournerau, Lucien. Bangkok in 1892. translated by Walter E.J.Tips. Bangkok: White Lotus, 1998.
- Hong, Lysa. "Indian Police Subalterns in King Chulalongkorn's Kingdom: turn of the Twentieth Century Bangkok Pantomime," ใน คือความภูมิใจ รวมบทความวิชาการในวาระครบรอบ 60 ปี ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา พ.ศ.2544. สิริลักษณ์ สัมปชชิต และ ศิริพร ยอดกมลศาสตร์, บรรณาธิการ. กรุงเทพฯ: สร้างสรรค์, 2545.
- Hong, Lysa, "Stranger within the Gate's: Knowing Semi-Colonial Siam as Extraterritorial," Modern Asian Studies 38,2 (2004): 327-354.
- Hoyt, Sarnia Hayes. Old Penang. New York: Oxford University Press, 1991.
- Jottrand, Mr.and Mrs. Emile. In Siam: The Diary of Legal Adviser of King Chulalongkorn's Government. Translated by Walter E.J. Tips. Bangkok: White Lotus, 1996.
- King, Anthony D. Urbanism and Spatial Foundations of the World Urban System. London: Routledge, 1990.
- Kullada Kesboonchoo Mead. The Rise and Decline of Thai Absolutism. New York: Routledge Curzon, 2010.
- L.Cobban, James. "Geographic Notes on the First Two Centuries of Djakarta", in Changing South-East Asia Cities: Reading on Urbanization. Yeung Y.M. (editor). Singapore: Oxford University Press, 1976.
- Lim, Samson W. "The Aesthetics of Evidence: Crime and Conspiracy in Thailand's Popular Press", Ph.D. Dissertation of Cornell University, 2012.
- McCarthy, James. Surveying and Exploring in Siam. Bangkok: White Lotus, 1994.
- Merriman, John. Police Stories: Building the French State 1815-1851. United States of America: Oxford University Press, 2006.
- Orawan Sriudom. Silom Road วันวาน...กับวันนี้ของถนนสีลม. Bangkok: Thai Danu Bank, 1992.
- Pallegoix, Monsignor Jean-Baptiste. Description of the Thai Kingdom or Siam Thailand under King Mongkut. translated by Walter E.J.Tips. Bangkok: White Lotus, 2000.

- Rapoport, Amos. "Culture and the Urban Order", in The City in Cultural Context. John Agnew, John Mercer, and David Sopher, (editors). United States of America: Allen & Unwin Inc, 1984.
- Roy, Edward Van. "Twix Land and Sea: Bangkok's Plural Society on the Verge of Modernity," in the Conference of Site of Modernity Asian Cities and their Evolution and Nationalism. Chulalongkorn University, 2011.
- Rimmer, Peter J. and Dick, Howard. The City in Southeast Asia Pattern, Process and Policy. Singapore: NUS Press, 2009.
- Seksan Prasertkul. "The Transformation of the Thai State and Economic Change (1885-1945)", Ph.D. Dissertation of Cornell University, 1989.
- Smyth, H. Warington. "Five years in Siam", in Foreign Records of Bangkok Period up to A.D.1932. Bangkok: The committee for The Publication of Historical Documents Office of Prime Minister, 1982.
- Sweet, Rosemary. The English Town 1680-1840: Government, Society and Culture. Singapore: Longman, 1999.
- Tomosugi, Takashi. Reminiscences of Old Bangkok: Memory and the Identification of a Changing Society. Tokyo: The Institute of Oriental Culture, the University of Tokyo, 1993.
- Wilson, Constance M. "Bangkok in 1883: an Economic and Social Profile," The Journal of Siam Society 77, part 2 (1989): 49-58.
- Wright, Arnold and Breakspear, Oliver T. Twentieth Century Impressions of Siam: It's History, People, Commerce, Industry, and Resource. Singapore: White Lotus, 1994.

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ชื่อและนามสกุล นาย นนทพร อยู่มั่งมี
 วัน เดือน ปีเกิด 6 มีนาคม 2521
 สถานที่เกิด กรุงเทพฯ
 ประวัติการศึกษา สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต

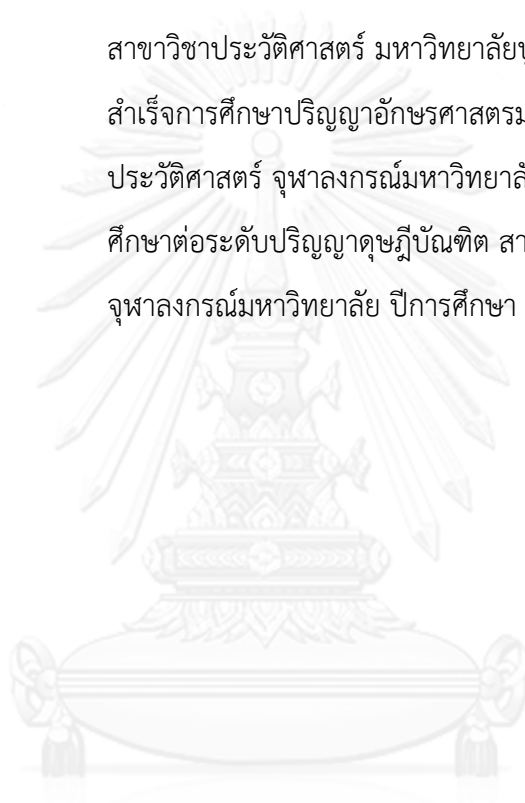
สาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ปีการศึกษา 2542

สำเร็จการศึกษาปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชา

ประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2547

ศึกษาต่อระดับปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา 2551

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
 CHULALONGKORN UNIVERSITY

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY